ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

Cu titlu de manuscris
CZU: 002: 94 (478) „18-19” (043.2)

DANILOV MARIA

CARTE ȘI CENZURĂ ÎN BASARABIA (1812-1917)

SPECIALITATEA: 611.02 – ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Teza de doctor habilitat în istorie

Consultant ştiinţific:_____ Eșanu Andrei,
doctor habilitat în istorie, profesor cercetător,
membru titular al Academiei de Științe a Moldovei,
membru de onoare al Academiei Române

Consultant ştiinţific:_____Cojocaru Gheorghe,
doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător

Autor: _____Danilov Maria,
doctor în istorie, conferențiar cercetător

CHIŞINĂU, 2018

© Danilov Maria, 2018

CUPRINS

ADNOTARE (în limbile română, rusă și engleză)…...…….…….....….....5
SIGLE ȘI ABREVIERI…….……8

INTRODUCERE…….…….…...…….…..9

1. REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI SURSE ISTORICE ÎN PROBLEMA CĂRȚII ȘI CENZURII

1.1. Repere istoriografice în problema cărții și cenzurii…….……...…..22
1.2. Izvoarele istorice ale cercetării.....…….…..…….....45
1. 3. Concluzii la capitolul 1……...…….....55

2. INSTITUȚIA CENZURII IMPERIALE SI FORMELE DE CONTROL ASUPRA CĂRȚII

2.1. Structura organelor de cenzură în sistemul de stat al Imperiului Rus si formele de control asupra cărții 58
2.2. Proiecte de reformare a cenzurii imperiale și organele de supraveghere a producției de carte.....68
2. 3. Cenzura externă și internă a cărților în alte limbi …….....80
2. 4. Concluzii la capitolul 2…….…92

3. IMPACTUL CENZURII ȚARISTE ASUPRA CĂRȚII RELIGIOASE IN BASARABIA

3.1.Cenzura sinodală și cartea religioasă tipărită în Basarabia…….....….…....95
3.1.1.Filiala Basarabeană a Societății Biblice Ruse și difuzarea Cărților Sfinte....….... 105
3.1.2. *Biblia* românească de la Sankt Petersburg sub impactul cenzurii țariste…….....112
3.1.3. Alte cărți religioase ieșite sub cenzură…….....… 116
3.2. Cenzorii de circumscripție și problema cărții vechi românești în bibliotecile parohiale.....120
3.3. Circulația tipăriturilor religioase în Basarabia și cenzura țaristă….....….….....134
3.4. Concluzii la capitolul 3…….....146

4. CARTEA LAICĂ SUB IMPACTUL CENZURII

4.1. Cartea laică și cenzura …….....….149
4.2. Cărțile în vizorul vameșilor de la oficiile de carantină de la Prut…….……..……..155
4.3. Cenzura civila, problema cenzorului de limba română și epoca manuscriselor cenzurate...172
4.4. Literatura didactica basarabeană: traduceri, reeditări și modele impuse de cenzură.....180
4.5. Concluzii la capitolul 4…….…..….…….…….……....195

5. BIBLIOTECILE SUB IMPACTUL CENZURII

5.1. Completarea fondului de carte în bibliotecile publice și private (studiu de caz)……..... 198
5.1.1. Biblioteca lui Dimitrie Govdelas în mrejele cenzurii…….....200
5.1.2. Biblioteca boierului Constantin Tufescu …….....…218
5.1.3. Biblioteca boierului Alexandru Cotruță …….…. …….....227
5.1.4. Biblioteca lui Paul Gore și alte fațete ale cenzurii…….....….....234
5.2. Biblioteca Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia…….....245
5.4. Concluzii la capitolul 5…….....….254

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDARI……..…….….....…256
BIBLIOGRAFIE.....261
ANEXE 283
Anexa 1. Date cu privire la numărul cărților supuse cenzurii la oficiile vamale de control de la Prut (Sculeni, Leova, Noua Suliță, Colicăuți), pe anii 1822-1910……..……283
Anexa 2. Statele Comitetului de Cenzură Străină (Sankt-Petersburg) la1828 și 1862……. ….284
Anexa 3. Date cu privire la cartea străină supusă cenzurii în anii 1844 și 1846…….....285
Anexa 4. Date cu privire la cartea străină supusă cenzurii în anii 1882-1891..…...…...……..286
Anexa 5. Catalogul bibliotecii lui Dimitrie Govdelas, supus cenzurii la 1833…….....287
Anexa 6. Lista cărţilor lui Constantin Tufescu, supuse cenzurii la 1837.....290
Anexa 7. Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845) ……...391
Anexa 8. Catalogul cărţilor cu privire la Basarabia din biblioteca lui Paul Gore……..396
Anexa 9. Lista cărților din biblioteca lui Paul Gore (BCU, Mihai Eminescu", Iași)….....317
Anexa 10. Lista cărților din biblioteca lui Paul Gore (BȘCAȘM).....324
Anexa 11. O cronologie a cărții și cenzurii din Basarabia (1814-1916)……...…..327

DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII……..…….....382
CV-ul AUTORULUI…….……..383

ADNOTARE

Autor: Danilov Maria,
Tema: Carte și cenzură în Basarabia (1812- 1917). Teză de doctor habilitat în istorie, Chişinău, 2018. **Domeniul de studiu*:*** specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade).
Cuvintele-cheie. Basarabia, Imperiul Rus, Comitetul de cenzură Străină, cenzura imperială, cenzura internă, cenzura religioasa, cenzor, biblioteci private, colecții de carte, biblioteci parohiale, carte românească, carte străină.
Structura tezei: lista abrevierilor, introducere, cinci capitole, a câte 3-5 subcapitole, concluzii generale şi recomandări, bibliografie cu 420 titluri, 260 pagini (până la bibliografie), 11 anexe, o cronologie a cenzurii (1814-1916), declaraţia privind asumarea răspunderii şi CV-ul autorului.
Scopul tezei: examinarea și elucidarea fenomenului istoriei cărții din Basarabia sub stăpânirea țaristă, a cărții românești ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință națională și evidențierea impactului cenzurii țariste asupra cărții. **Obiectivele tezei** reflectă analiza istoriografiei temei; evidenţierea condiţiilor specifice de aplicare a legislaţiei imperiale în Basarabia (zonă de frontieră a Imperiului Rus), investigarea fondului de carte al unor biblioteci publice și private (biblioteci boierești), stabilirea impactului cenzurii țariste asupra tipăririi și circulației cărții în Basarabia.
Noutatea şi originalitatea ştiinţifică a lucrării constă în elaborarea cadrului conceptual asupra fenomenului cărții și cenzurii țariste și impactul ei asupra cărții culturii din Basarabia. **Rezultatele principial noi pentru ştiinţă şi practică obţinute:** pentru prima dată cercetarea istorică si-a extins domeniul asupra istoriei cărții și fenomenului cenzurii țariste *in Basarabia* (1812-1917), ca parte componentă a structurilor centrale și locale de cenzură, asupra activității comitetelor de cenzură, a cenzorilor și inspectorilor preocupați de cenzura internă și străină a cărții, de suprvegherea completării fondului de carte în biblioteci publice și private; pentru prima dată au fost evaluate regulamentele de cenzură (1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906) și formele de control asupra cărții laice, religioase și străine și, care au avut un impact direct asupra tiparului și, respectiv asupra componenței fondului de carte din bibliotecile publice și private, a cărții românești tipătite în Basarabia. Rezultatele obţinute au fost publicate în 70 de lucrări din țară și străinătte, inclusiv 3 monografii, 2 cataloage de colecție, o lucrare în colaborare.
Semnificaţia teoretică. S-a elaborat cadrul conceptual asupra problemei cărții și cenzurii în baza unei metodologii complexe cu rezultate teoretice importante, care au determinat crearea unei noi direcţii ştiinţifice – cea a fenomenului cărții și cenzurii. Concluziile teoretice formulate în teză completează esențial, cu date noi, inedite, cunoştinţele existente asupra cărții basarabene și pot servi drept bază teoretică în cercetarea a fenomenului cărții și cenzurii în alte perioade istorice sau la alte popoare, care au fost în trecutul istoric parte componentă a Imperiului Rus.
Valoarea aplicativă a tezei. Rezultatele obținute pot fi folosite în elaborarea unor lucrări generale cu privire la istoria culturii și cărții, istoria cenzurii, precum și în elaborarea unor enciclopedii tematice în problema cenzurii, a unor cursuri universitre temtice cu privire la structura instituțiilor administrației imperiale in Basarabia (1812-1917). **Implementarea rezultatelor ştiinţifice.** Cunoașterea, evaluarea și interpretarea dintr-o perspectivă actuală a fenomenului cărții, care definește spiritualitatea basarabenilor in perioada țaristă, a regenerat în mod inevitabil o reinventarierea a fondului de carte tipărită sau depozitată în biblioteci publice și private, dar și o revizuire a semnificației unor evenimente și fapte istorice petrecute în spațiul basarabean in perioada țaristă. În consecință, tabloul cărții basarabene a fost completat cu punerea în circuitul științific a unor documente importante, necunoscute până acum și care aruncă o nouă lumină asupra fenomenului cărții și impactul cenzurii în spațiul basarabean (1812-1917).

АННОТАЦИЯ

Автор: Данилов Мария
Тема: Книга и цензура в Бессарабии (1812-1917 г.). Диссертация на соискание ученой степени доктора хабилитат исторических наук, Кишинёв, 2018.
***Область* научного исследования:** 611.02 – История Румын (по периодам).
Ключевые слова: Бессарабия, Российская империя, Комитет иностранной цензуры, цензор, религиозная цензура, имперская цензура, частные коллекции, частные библиотеки, румынская книга, иностранная книга.
Структура диссертации*:* список сокращений, введение, пять глав по 3-5 подраздела, выводы и рекомендации, библиографический список из 420 источников, 260 страниц (основного текста), 11 приложений, включая хронологию цензуры (1814-1916), декларация об ответственности и CV автора.
Цель диссертации*:* анализ истории книги и цензуры в Бессарабии в составе Российской империи, выевление румынской книги в качестве ключевого элемента в сохранение национльного самосознания, выделение воздействия царской цензуры на книги. **Задачи диссертации**: анализ историографии по теме; анализ особых условий применения имперского законодательства в Бессарабии, исследование книжного фонда частных и публчных библиотек; выявление влияния царской цензуры на книгопечатании и распространение книги в Бессарабии.
Научная новизна и оригинальность работы состоит в разработке концептуальных основ феномена истории книги, царской цензуры и ее влияния на книги и культуру Бессарабии. **Принципиально новые научные и практичные результаты:** впервые предметом специального изучения стал феномен истории книги и царской цензуры в Бессарабии (1812-1917), как система взаимосвязанных центральных и местных учреждений управлений, цензурных комитетов, отдельных цензоров и иинспекций типографий, занимавшихся внутренней и иностранной цензурой и осуществлявших надзор за печатью, типографиями, библиотекамии книжной торговлей; впервые определены цензурные уставы (1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906), которые непосредственно оказали влияния на формы контроля религиозных, светских и иностранных книг, на состав книжного фонда частных и публичных библиотек, а также на книгопечатание румынской книге в Бессарабии. А на основе полученных статистических данных впервые проанализирован состав книжного фонда частных и научных библиотек. Результаты исследований были опубликованы в 70 работах, влючая 3 монографии, 2 каталога коллекций и совместную публикацию.
Теоретичесбличкая значимость. Научное обобщающее исследование по истории книги и цензуры основано на комплексной методики, открывающей новое направление во всестороннем исследовании кнгопечатания и цензурного ведомста, института цензуры в Российской империи. Сформулированные в диссертации теоретически значимые положения и выводы дополняют и расширяют сферу научного знания в области истории книги и царской цензуры. Они могут составить теоретическую основу для дальнейшего изучении темы, а само исследование может стать моделью для изучения цензурных учреждений в другие исторические периоды и вдругих регионах и народов, состлвляющее в историческм прошлом состовной частью Российской империи.
Прикладное значение работы.. Результаты исследования могут быть использованы при создании обобщающих работ по истории книжной культуры, цензуры, а также для составления тематических энциклопедий по вопросам цензуры, при подготовке общих и специальных курсов в вузах по истории государственных учреждений имперской администрации Бессарабии с 1812 по 1917 гг.
Внедрение научных результатов. Анализ и интерпретация истори книги, как важный духовный элемент на протяжении царского периода истории Бессарабии, неизбежно породило инвентаризация фондов и колекции книг публичных и частных библиотек, реинтерпретация исторических фактов и отдельных частных явлений и событий; определить комплексное обобщающее исследование по истории книги и цензуры; получены и обобщены ранее неизвестные материалы и новые данные, которые дополняют существующие исторические знания, выявляеет и расширяют сферу научного знания в области истории книги и царской цензуры.

ANNOTATION

Autor: Danilov Maria
Tema: Book and censorship in Bessarabia (1812-1917). Habilitation thesis in history, Chisinau, 2018.
Field of Study: specialization 611.02 – Romanian History (by periods).
Keywords: Bessarabia; Russian Empire; Committee of Foreign Censorship; Imperial censorship; Internal censorship; religious censorship; censor; private libraries; book collections; parochial libraries; Romanian book; foreign book.
Thesis structure: list of abbreviations, introduction, five chapters of 3-5 subchapters each, general conclusions and recommendations. Bibliography with 420 titles, 260 pages (of thesis), 11 annexes, including a chronology of censorship (1814-1916), the declaration of responsibility and liability and author's CV.
Thesis Scope: *To highlight and eplain the phenomenon of book censorship* in Bessarabia under Tsarist occupation showing how the Romanian book was an important source for the conservation of national conscience and the impact the Tzarist censorship hand on it. **Objectives of this thesis:** Analysis of the historiography of subject; highlighting specific conditions of Imperial legislation application in Bessarabia, investigation of the inventory of books in private libraries (boyar libraries) parochial and archpriest libraries; determining the impact of Imperial censorship on book publishing and circulation in Besarabia
The novelty and uniqueness of this work consists in the elaboration of a conceptual framework for the understanding and study of the phenomenon of Tsarist censorship and the cultural impact. **The main benefits for the field resulting from this thesis** for the first time historical research has extended to include the study of the phenomenon of history of book publishing and the censorship it faced during the Tsarist occupation (1812-1917). The research follows the local and central structures involved in the enforcement of censorship, including the censorship committees, the censors and the inspectors tasked with enforcing censorship for local and foreign books as well as the surveillance of book collections in private and public libraries. This research evaluates he first time the censorship regulation (1804; 1826; 1828; 1850; 1860; 1865; 1890; 1905; 1906) and the impact it had on the local publishing efforts, the circulation of books, both local or foreign, religious or non religious, as well as how it affected the content in public and private libraries. The statistical data obtained form this research was then used to analyze the book funds in scientific and private libraries. The results have been featured in 70 publications in the country as well as abroad and include 3 monographs, 2 serial catalogs and 1 collaborative paper.
The theoretical significance of **this research** A conceptual framework was developed on the issue of book censorship based on a complex methodology with important theoretical results to set the premises for a new direction in historical research.newâ - the study of the phenomenon of book censorship. The theoretical conclusions formulated in the thesis complete with new and novel the existing knowledge on the subject Basarabian book censorship and can serve as a theoretical basis for further research of the phenomenon of book censorship in other historical periods or other countries which were in past part of the Russian Empire.
The practical value of this thesis: The obtained results can bee used for new research on the subject as well as development of encyclopaedic works on the subject of censorship, for synthesis research on the history on Tsarist administration in Bessarabia (1812-1917). **Implementation of research results:** The research aims to understand, evaluate and interpret from a current perspective the phenomenon of book censorship, has inevitably led to a review of the inventory of books printed or stored in public and private libraries as well as a review of the significance of historical facts and events that took place in the Bessarabian space during the Tsarist period. Theresearch helps to further deepen the understanding of the subject by adding to the scientific circuit important documents, previously unknown, which cast a new light on the phenomenon of the book censorship and the impact it had in the Basarabian space (1812-1917).

SIGLE ȘI ABREVIERI

AISR – Arhiva Istorică de Stat a Rusiei

ANICB – Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti

ANRM . – Arhiva Națională a Republicii Moldova

ASRO – Arhiva de Stat a Regiunii Odessa

BAR – Biblioteca Academiei Române

BNRM – Biblioteca Națională a Republicii Moldova

BRM – Bibliografia Românească Modernă

BRV – Bibliografia Românească Veche

BȘCAȘ– Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe

BTRB – Bibliografia Tipăriturilor Românești din Basarabia

КЕВ– Кишиневские ЕпархиальныеВедомости

MNIM – Muzeul Național de Istorie a Moldovei

RSIAB – Revista Societății istorico-arheologioce Bisericești din Basarabia

RIM – Revista de Istorie a Moldovei

ТБГУАК – Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комисии

ЗООИД – Записки Одесского Общества Истории и Древностей.

Caract. – caractere

Cca. – circa

Circ. – circumscripție

Сост.. – составитель

d. – dosar

ex. – exemplare

F. – fond

Inv. – inventar

Î.P.S.V. – Înalt Prea Sfințenia Voastră

rub. – ruble

tipogr. – tipografie

vol. – volum

INTRODUCERE

Fenomenul cărții și cenzurii adeseori a preocupat comunitatea științifică din spațiul românesc, mai ales în teritoriile aflate în trecut sub imperii străine, fie sub cel Habsburgic, Austro-ungar sau țarist. Istoria cărții include și istoria cenzurii**,** aceasta făcându-și apariția foarte timpuriu. Atribut al puterii, fie ea religioasă, civilă, politică ori militară, cenzura pare să fi apărut înainte de a fi căpătat o denumire concretă începând cu primele forme de exprimare scrisă, după cum o atestă textele biblice[1]. În context european, leagănul imprimeriei este considerat orașul Mainz și tot acesta este și locul de naștere al cenzurii cărții tipărite, în 1486, ca ulterior fenomenul să cuprindă treptat arii întinse în întreaga Europă, inclusiv și în Rusia moscovită [230, p. 73][2].

Cercetarea istoriei tiparului și cărții vechi are în spațiul românesc o vechime de peste un secol și jumătate. Au cercetat și au comentat scrierile tipărite, unii fiind chiar creatori ai unor atari opere, precum reprezentanții Școlii Ardelene – Gheorghe Șincai, Petru Maior, Samuil Micu, apoi cei din generația pașoptistă, mai cu seamă Alexandru Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Gheorghe Asachi, Timotei Cipariu sau Vasile Popp. Pe lângă colecționarea cărților cu valoare istorică și documentară, cel din urmă, Vasile Popp (1789-1842) a lăsat o opera deosebit de însemnată – cea dintâi în literatura de specialitate, care privește istoria tiparului românesc [218, 225 p.]. Spre sfârșitul secolului al XIX, mai exact în 1895, Academia Romană aprobă și susține cel mai ambițios proiect științific de cercetare a cărții vechi românești, stabilindu-se limitele temporale de înregistrare a cărţilor între anii 1508-1830 [42]. Astfel, *Bibliografia Românească Veche* (1508-1831), realizată de Ioan Bianu, Nerva Hodoş și Dan Simonescu, urmată de *Bibliografia Românească Modernă* (1831-1918) [47], care include și tipăriturile din Basarabia, este opera de căpătâi a cărții vechi și moderne la români. Completată, de-a lungul timpului, cu contribuții substanțiale, această operă fundamentală a culturii române a așezat temeinic fenomenul cărții, ca fapt istoric cu rosturi culturale în cronologia firească a evenimentelor.

În paralel cu amplificarea tipăririi și circulației cărții în Țările Române și ulterior în România modernă, se profilează apariția unor structuri de cenzură, mai ales, pentru secolul al XIX-lea. Multiple aspecte ce țin de o acoperire documentară a fenomenul cărții și cenzurii nu au făcut încă obiectul unei cercetări speciale în știința românească (și europeană) cu excepţia unor eforturi individuale [172; 215; 230] sau ale unor colective restrânse de cercetători [58; 59].

Istoria cărții vechi și moderne rămâne și mai mult tributară istoriografiei românești și străine sub aspectul restituției documentare asupra spațiului basarabean, încorporat în urma războiului ruso-turc

[1]O primă mărturie în acest sens este consemnată în *Noul Testament* (Faptele Apostolilor – 19:19).
[2]Din ordinul principelui elector aici s-a înființat și primul birou de cenzură civilă

din anii 1806-1812, în Imperiului Rus. În urma acestui act anexionist țarismul rus a impus o nouă ordine de stat, care s-a răsfrânt negativ și asupra vieţii cultural-naţionale a românilor basarabeni. Izolată politic şi cultural, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, Basarabia ca provincie țaristă, nu a cunoscut fenomene de efervescenţă culturală similară celor din alte provincii românești aflate sub stăpânire străină, Transilvania sau Bucovina. Ba dimpotrivă, pe lângă restricțiile drastice în privința cărții tipărite s-a adăugat și o cenzură aprigă care filtra cu strictețe penetrarea și circulația cărții în Basarabia pe întreg parcursul perioadei cercetate.

Actualitatea şi importanţa temei abordate. Fenomenul istoriei cărții și cenzurii, ca parte componentă a acesteia – prin valoarea lui istorică și culturală – se constituie într-un subiect special al cercetării istorice. Actualitatea cercetării este determinată de necesitatea elucidării fenomenului istoriei cărții din Basarabia, a cărții românești ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință națională și evidențierea impactului cenzurii țariste asupra culturii din Basarabia. Or, cartea ca fenomen cultural era privită de autoritățile țariste ca un potențial purtător de idei și concepții dăunătoare. Cenzura propriu-zisă, fie religioasă sau civilă, și-a lăsat amprenta asupra istoriei tiparului și cărții la toate etapele istorice. Nu numai tipărirea dar și comerțul de carte, circulația acesteia a fost dintotdeauna obiectul unor permanente restricții și sancționări din partea autorităților. Pusă în acțiune, cenzura ca apărător al unor interese ale autorităților de stat și ecleziastice a urmărit mereu evoluţia libertăţii de expresie, fiind de cele mai multe ori una restrictivă, represivă. Fenomenul cenzurii capătă o deosebită amploare, mai ales, în teritoriile românești aflate sub stăpâniri străine, inclusiv în Basarabia, care pe parcursul secolului al XIX-lea, drept urmare a cenzurii și restricțiilor, de tot felul, din partea autorităților, a dus permanent lipsă de tot spectrul de carte, în special, în limba română. Restricțiile cenzurii țariste vizau direct prevenirea accesului în Basarabia a ideilor occidentale și ale celor românești, deopotrivă. Componenta conceptului de *carte străină* în viziunea cenzurii țariste, includea si cartea românească adusă în Basarabia de peste Prut.

Actualitatea cercetării acestei teme constă în analiza unei experiențe istorice care arată dauna sau impactul negativ, care l-a avut cenzura asupra tipăririi și circulației cărții, asupra evoluției gândirii și culturii în Basarabia sub stăpânirea țaristă. Preluarea de către regimul totalitar sovietic a cenzurii, ca structură care era menită să țină sub un strict control cartea – ca purtător de adevăruri și de valori științifice și culturale – a amplificat și mai mult formele acesteia. Caracterul specific al cenzurii țariste în Basarabia, deși nu exclude contextul european general, trebuie privit astfel ca o perioada distinctă și foarte dificilă din perspectiva libertății de gândire și expresie.

Actualitatea temei noastre de cercetare mai este motivată și de necesitatea valorificării patrimoniului național, a valorilor bibliofile deținute de instituțiile publice. În urma cercetărilor

noastre s-a constatat că tezaurul bibliofil al Republicii Moldova actualmente cuprinde doar o mică parte, aproape simbolică, din patrimoniul bibliofil tezaurizat în Basarabia în perioada țaristă.

Scopul și obiectivele tezei. De cele mai multe ori în atenția investigațiilor în istoriografia românească s-a aflat cartea veche românească, mai ales, cartea religioasă care a circulat în Basarabia în perioadă țaristă, fără însă a se urmări expres și fenomenul cenzurii, a interdicțiilor de cenzură asupra cărții vechi românești sau moderne, a cărții străine intrate în Basarabia și impactul acesteia asupra vieții culturale a provinciei. Istoria cărții basarabene nu poate fi cercetată în afara cenzurii, fără o raportare la impactul cenzurii țariste asupra cărții. Scopul cercetării noastre este îndreptat spre cercetarea problemei istoriei cărții și cenzurii în Basarabia aflată sub stăpânirea țaristă, a cărții tipărite, a cărții care a circulat în provincie, adusă din alte zone ale spațiului românesc sau a celui european și, care s-a tezaurizat în colecții de carte, în biblioteci, fie publice sau private, în arhive și muzee, urmărindu-se, totodată, și rostul cărții românești în păstrarea și conservarea identității naționale a basarabenilor. Într-un context mai larg, se impune să urmărim și destinul creatorilor (colecționarilor) acestor focare de cultură în spațiul basarabean. Pentru realizarea scopului urmărit, ne-am propus mai multe obiective:

- analiza, interpretarea și evaluarea studiilor și izvoarelor istorice cu privire la istoria cărții și cenzurii in Basarabia in perioada țaristă;
- examinarea structurii organelor de cenzură în sistemul de stat al Imperiului Rus și a formelor de control asupra cărții – laice, religioase și străine – în baza regulamentelor de cenzură din anii: 1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906, 1907, 1914, aplicate în Basarabia;
- reevaluarea interpretărilor istoriografice asupra cărții liturgice tipărite sub îngrijirea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1815-1821), din perspectiva impactului cenzurii țariste;
- elucidarea fenomenul circulației cărții românești – religioase și laice – în Basarabia din perspectiva cenzurii țariste;
- identificarea procedurii întocmirii registrelor de carte străină permisă pentru public de Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg;
- stabilirea impactului cenzurii țariste asupra literaturii didactice tipărite în Basarabia;
- examinarea condițiilor specifice de acumulare a fondului de carte în bibliotecile private (boierești) și a Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia;
- elucidarea fenomenului cărții românești ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință națională și evidențierea impactului cenzurii țariste asupra culturii din Basarabia.

Multiple aspecte ce țin de istoricul bibliotecii publice regionale a Basarabiei, sau a bibliotecilor fondate pe lângă instituțiile de învățământ din Basarabia, au rămas în afara cercetării noastre și pot oferi teme și subiecte separate de cercetare.

Noutatea ştiinţifică a rezultatelor obţinute constă în faptul, că pentru prima dată a fost propus ca obiect de studiu cercetarea istoriei cărții și cenzurii in Basarabia, a cărții care s-a tezaurizat în colecții și biblioteci, fie publice sau private, subiectul cercetării fiind conceput din perspectiva impactului cenzurii asupra cărții. Mai mult, fenomenul cărții și cenzurii în Basarabia (1812-1917) este văzut dintr-o dublă perspectivă: 1) a contextului imperial (aplicarea legislației imperiale, a regulamentelor de cenzură); 2) a specificului local al provinciei ca zonă de frontieră a Imperiului Rus, în care instituția cenzurii avea un rol deosebit.

N-au fost elaborate lucrări care ar reflecta fenomenul cărții și cenzurii în Basarabia în perioada examinată, problema rămânând neelucidată, nelămurită atât în istoriografia rusă din perioada țaristă, cât și cea sovietică, care trecea sub tăcere, mai ales, impactul cenzurii asupra culturii din Basarabia. Perspectivă de investigare a unui fond inedit de surse istorice scoate în evidență, pentru prima dată, examinarea structurii și componenții instituțiilor de cenzură în Imperiul Rus și, respectiv, în Basarabia. Un asemenea context al cercetării a determinat evaluarea regulamentelor de cenzură din anii: 1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906 și a formelor de control asupra cărții laice, religioase și străine, care a pătruns și circulat în Basarabia. De asemenea au fost identificate formele de cenzură internă – laică și duhovnicească – și externă (străină); s-au evidenţiat condiţiile specifice de aplicare a legislaţiei imperiale ruse în Basarabia ca provincie/ zonă de frontieră. Pentru prima dată este cercetată cartea religioasă tipărită în Basarabia (1814-1917) în contextul cenzurii sinodale, această fiind structurată în două mari categorii: cele dintâi fiind reeditări integrale sau parțiale după izvoadele românești, pe când cele din a doua categorie sunt ediții traduse, după modele apărute în tipografiile Sf. Sinod (ediții sinodale) de la Lavra Pecerska sau din Moscova. Este elucidată sintetic – pe întreaga perioadă (1812-1917), problema cenzorului de limba română în cadrul structurilor cenzurii imperiale, precum și cea a tipăriturilor religioase, în special. Au fost cercetate și sistematizate informațiile cu privire istoria fondului de carte al bibliotecilor private (boierești), acumulat în mai multe generații de cărturari basarabeni, precum și colecțiile de carte românească acumulată de unele societăți cu profil cultural-științific: Societatea Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor și Societatea Istorico-arheologică Bisericească din Basarabia, fondate în 1898 și respectiv în 1904, apreciate ca primele elemente de modernitate în societatea basarabeană. Pentru prima dată a fost elucidat impactul cenzurii țariste asupra cărții tipărite în Basarabia și asupra circulației cărții românești și din alte țări europene. Noutatea ştiinţifică a fost asigurată de introducerea în circuitul ştiinţific al unor surse autentice, în

mare parte inedite, cu privire la formele și elementele specifice de control asupra cărții supuse cenzurii de către vameșii de la oficiile de carantină de la Prut; identificarea listelor-catalog (a cărții străine/interzise) și a metodelor de completare a fondului de carte al bibliotecilor publice din imperiu (Biblioteca Imperiala din Sankt Petersburg); elucidarea cauzelor reformării statelor de cenzori a Comitetului de Cenzură Străină din Odesa și a lipsei cenzorului de limbă română in statele Comitetului; identificarea și publicarea materialului documentar inedit cu privire la cataloagele de carte al bibliotecilor lui Dimitrie Govdelas, Constantin Tufescu și Paul Gore, considerate biblioteci boierești reprezentative pentru secolul țarist al Basarabiei.

Problema științifică soluționată. Acumularea, sistematizarea și interpretarea unui fond impunător de surse autentice, de izvoare și surse publicate, a dus în final la soluționarea problemei științifice, la reconstituirea unei viziuni de ansamblu, de sinteză asupra fenomenului cărții și cenzurii în Basarabia (1812-1917). Investigarea problemei în cauză a dus la deschiderea de noi direcţii de cercetare ce țin de evoluția istoriei cărții și cenzurii, a cărții românești tezaurizate în spațiul dintre Prut și Nistru, ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință și unitate națională a românilor basarabeni.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării. Semnificația teoretică a lucrării constă în formularea și soluționarea unei probleme științifice importante ce ține de istoria cărții și cenzurii în spațiul basarabean aflat sub dominație străină (1812-1917). S-a studiat o experiență a esenței fenomenului cărții și cenzurii, a impactului cenzurii țariste asupra evoluției culturale și spirituale a provinciei ocupate. Semnificația teoretică a lucrării reese și din concluziile care le-am tras în această lucrare. Importanța acestei experiențe pentru etapa contemporană este deosebit de actuală. Impactul cenzurii țariste, apoi al celei sovietice care a dominat mai bine de două secole acest spațiu, are restanțe evidente în mentalități și comportamente, mai ales a clasei politice din acest spațiu. Democratizarea, ca proiect politic esențial al unei societăți aflate în tranziție are nevoie de o mai bună cunoaștere și înțelegere a fenomenelor care au dominat în trecutul istoric acest spațiu și continuă să influențeze societatea contemporană. Cunoașterea acestei experiențe, a fenomenului cărții și cenzurii, ne poate oferi soluții asupra problemelor cu care se confruntă în continuarea societatea moldovenească, mai ales ale celor ce vizează raportul dintre putere și cultură (a libertății de gândire).

Semnificația practică. Rezultatele obținute pot fi utilizate în elaborarea unor lucrări generale cu privire la istoria culturii, istoria cărții, istoria cenzurii, precum și în elaborarea unor enciclopedii tematice și lucrări lexicografice în problema cenzurii, a unor studii de sinteză cu privire la istoria instituțiilor de stat ale administrației imperiale in Basarabia (1812-1917), în pregătirea cursurilor

generale și specializate, în elaborarea manualelor și cursurilor speciale de istorie a culturii pentru ciclurile specializate preuniversitare și universitare.

Rezultatele ştiinţifice principale înaintate spre susţinere: În urma analizei, interpretării și evaluării studiilor istorice, precum şi a fondului documentar – izvoare publicate și surse de arhivă – în mare parte inedite, cu privire la istoria cărții și cenzurii în Basarabia în perioada stăpânirii țariste (1812-1917), am ajuns la anumite rezultate ştiinţifice, care sunt înaintate spre susţinere:

1. Devenită zonă de frontieră în sud-vestul imperiului ţarist, în urma raptului teritorial din 1812, Basarabia a fost inclusă direct în sfera de preocupare a serviciilor de cenzură internă și străină, a cărții laice și religioase. Odată cu instalarea frontierelor politice/geografice pe râul Prut s-a instituit şi sistemul de măsuri restrictive – vămile de control – care nu pot fi concepute altfel decât restricţii de comunicare, de izolare forţată a Basarabiei de restul lumii româneşti. Drept urmare, Basarabia n-a beneficiat de un statut special, de un hotar penetrabil, care ar fi permis pentru o perioadă îndelungată circulaţia nestingherită a cărților, pentru că nici în primele decenii după anexarea la Imperiul Rus, nici în perioada războaielor purtate de ruşi pe teritoriul Țărilor Române de-a lungul secolului al XIX-lea. Basarabia n-a avut frontiere deschise, care ar fi permis o circulaţie liberă a cărţii. Imediat după anexarea în 1812, Basarabia a fost închisă pentru două decenii, aproape ermetic, între două cordoane de frontieră: cel de la Nistru și cel de laPrut.

2. La anul anexării provinciei de către Imperul Rus, în 1812, pe tot cuprinsul Imperiului Rus era în vigoare statutul de cenzură din 1804, care a stat la baza instituționalizării cenzurii. Regulamentul de cenzură s-au extins automat și în provincia nou-anexată, a Basarabiei, devenită provincie de frontieră a Imperiului Rus. Drept urmare a fost oprită circulația liberă a cărților – din exterior și din interior. Situația s-a perpetuat de-a lungul secolului al XIX-lea: regulamentele cenzurii imperiale din 1804, 1826, 1828, 1865,1890, 1905, nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a cărților în alte limbi, a popoarelor neruse, aceasta se realiza pe temeiurile generale ale legislației imperiale.

3. Cenzura duhovnicească a impus condiții specifice în tipărirea cărții religioase. Primul document, care se referă direct la cenzura cărții basarabene este Ucazul sinodal din 4 mai 1814. Acest document rămâne în vigoare pe toată perioada dominației țariste: toate cărțile tipărite „în limba moldovenească” trebuiau traduse din slavoneşte după edițiile Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. Cercetările noastre au dus la concluzia că tipăriturile ieșite de sub teascul Tipografiei Chișinău sunt de două categorii: primele sunt reproduceri parţiale după edițiile sinodale şi, în acest sens, sunt lăsate sub autoritatea și supravegherea arhiereului local, pe când celelalte – alcătuiri sau traduceri noi – erau aprobate de cenzura Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse (cenzura ortodoxă).

4. Întrucât, până la ocuparea provinciei, dar și după aceasta, în Basarabia continuau să circule cărțile vechi liturgice din tot spațiul românesc, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a încercat să legalizeze și să depășească rigorile impuse de statutul de cenzură, de autoritățile duhovnicești, solicitând – pentru prima dată, în 1819 – aprobarea oficială a Sf. Sinod în tipărirea cărţilor bisericeşti: *Apostol, Evanghelie şi Trebnic* după „cele întrebuinţate în biserica locului mai înainte", care aveau în structura lor deosebiri esenţiale faţă de ediţiile sinodale din Imperiul Rus. Deși a obținut aprobarea oficială a cenzurii în tipărirea celor trei titluri de carte după izvoadele românești, fie din cauza decesului (1821), fie din alte motive, asemenea tipărituri n-au fost tipărite în perioada Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni.

5. În legătură cu istoricul tipăririi *Biblie*i românești de la Sankt Petersburg, în 1819, s-au adăugat noi precizări: în urma omiterii unui fragment și/sau părți din cuprinsul *Vechiului Testament* –„A lui Iosip Macavei carte" (considerată necanonică), ediția *Bibliei* de la 1819, nu poate fi considerată „o copie a *Bibliei* de la Blaj, 1795, cu corectări mici, mai mult gramaticale". În urma corecturii textului biblic, ediția *Bibliei* de la 1819, a devenit o reproducere parțială a ediției *Bibliei* de la Blaj (1795) și, în acest sens, este o primă mostră de aplicare a cenzurii duhovnicești asupra cărții destinate pentru nevoile spirituale ale Basarabiei. Pe deasupra, *Biblia* de la 1819, tipărită la Sankt Petersburg, apare fără binecuvântarea ierarhului local.

6. În urma cercetării *de visu* a unui număr important de cărți religioase tipărite la Chișinău, am demonstrat că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea **(**spre deosebire de cele apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea), marea lor majoritate, sunt cărți de lectură duhovnicească și apar cu sigla cenzurii. La începutul secolului XX, restricțiile de cenzură duhovnicească nu se limitau doar la aspectul dogmatic al textelor, ci au mers mult mai departe, urmărind și scopuri politice, de rusificare a textelor liturgice. Astfel, Comisia de redactare a cărților religioase (1906), avea sarcina de înlocuire a cuvintelor valahe (românești – n.n) cu cele din graiul local.

7. Cercetarea noastră scoate în evidență faptul că cenzura a fost aplicată și mai drastic asupra cărților laice. Timp de aproape trei decenii, autoritățile țariste n-au permis deschiderea unor tipografii în vederea tipăririi cărții laice, în limba română, în provincie. Drept urmare, pe toată perioada stăpânirii țariste au apărut doar două titluri de carte a unui scriitor local: *Fabule* și *Poezi*i, tipărite în 1851 și, respectiv 1852, în tipografia particulară a lui Akim Popov, deschisă la 1843.

8. Restricțiile de cenzură impuse tipăriturilor basarabene au dus la o sărăcie nemaipomenită de carte laică în provincie. Acest fenomen a provocat societatea basarabeană să depășească starea de întuneric cultural și să caute căi și mijloace pentru a aduce carte laică de peste hotarele Imperiului Rus, ceea ce s-a reușit într-o anumită măsură, dar tot în limitele impuse de restricțiile și filtrările

cenzurii. Cele mai multe cărți erau aduse de fețele bisericești, clerici sau călugări, și mai ales de boierii de pe ambele maluri ale Prutului.

9. Pentru a ilustra teza precedentă, am recurs la câteva studii de caz: am analizat colecții de documente inedite cu privire cărțile supuse cenzurii din bibliotecile private (boierești) a lui Constantin Tufescu, Dimitrie Govdelas, Alexandru Cotruță și Paul Gore. Aceste biblioteci s-au format în mare parte din colecții de carte aduse de peste hotare, în special din Principatele Române, apoi din România și asupra cărora se resimte puternic aplicarea restricțiilor cenzurii imperiale (biblioteca lui Dimitrie Govdelas, adusă în Basarabia pe valul mișcării eteriste, poate servi drept exemplu: timp de 14 ani a fost supusă unui control drastic de cenzură întreaga colecție de carte (2707 volume). Investigațiile întreprinse în cercetarea fondului documentar ale mai multor colecții din arhivele din Chișinău, s-au finalizat cu redescoperire catalogului de carte al bibliotecii lui Dimitrie Govdelas, supus cenzurii (vezi Anexa 5); cu identificarea Catalogului bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845) (vezi Anexa 6 și 7); cu identificarea urmelor bogatei biblioteci a lui Alexandru Cotruță: ex-libris-ul sub formă de ştampilă ovală „A. Cotruţă”, aplicat pe pagina de titlu a unui unic exemplar din colecția „Bibliotecii Naționale din Chișinău: Orlov. G. *Басни русские извлеченные из собрания Н.А. Крылова,* Paris, 1825).

11**.** Colecția de documente, recuperată de noi, demonstrează faptul că în perioada țaristă în Basarabia s-au format biblioteci particulare destul de bogate (drept exemplu aducem biblioteca lui Paul Gore. Actualmente, o parte din colecția de carte se păstrează la BCU „Mihai Eminescu”, Iași, alta – la Biblioteca Științifică „Andrei Lupan”, AȘM, din Chișinău, exemplarele fiind identificată *de visu* (vezi lista cărților – anexa 9 și 10). Investigarea asupra colecții de documentare păstrate în arhivele istorice din București, pune în evidență faptul, că biblioteca lui Paul Gore avea 5014 titluri (6456 volume), dintre care 2240, sunt cărţi cu tematică istorică, ediţii moderne, în limbile română şi franceză; 2123 – cărți ruseşti, iar 651 – referitoare la istoria Basarabiei, în limbile rusă şi română; 171 – diverse reviste, ediţii în română şi rusă.

În totalitate, analiza, interpretarea și evaluarea unui imens fond documentar cu privire la aplicarea cenzurii cărții – laice și religioase – este conceput de noi dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte impactul cenzurii țariste asupra cărții basarabene a fost unul devastator: nu s-a păstrat, n-a ajuns intactă și/sau nu avem în patrimoniul Republicii Moldova, nici o colecție integră de carte, fie din bibliotecile parohiale sau mănăstirești, fie din bibliotecile publice sau private, ale secolului al XIX-lea (biblioteca Mănăstirii Noul Neamț, păstrată la Arhiva Națională a Republicii Moldova, constituie doar o parte a fondului de carte de altădată); pe de altă parte, interpretarea și evaluarea izvoarelor istorice a dus la o reinterpretare, la o remodelarea ale unor aspecte mai puțin cunoscute din istoria cărții tipărite în Basarabia, a cărții care a circulat în spațiul dintre Prut şi Nistru, în

perioada țaristă – prin redescoperirea, identificarea unui fond impunător de carte românească (listele –catalog) deținut în colecțiile bibliotecilor parohiale și ale celor private (boierești). Poate chiar unele interpretări ale faptelor și fenomenelor deja cunoscute să fie altele decât cele până acum acceptate**.**

Aprobarea rezultatelor. Rezultatele cercetării au fost prezentate în cadrul unor foruri şi reuniuni naţionale şi internaţionale cu participarea unui larg cerc de specialiști în domeniu, dintre care menționăm: Primul Congres Național al Istoricilor Români, organizat de Universitatea „Babeș-Bolyai", Academia Română-Centrul de Studii Transilvane și Comitetul Național al Istoricilor din România, Cluj-Napoca, 25-28 august 2016. Comunicare: *Problema continuităţii tradiţiei în cartea religioasă tipărită în Basarabia şi impactul cenzurii ţariste (1814-1918);* Conferința ştiinţifică internațională – „Athosul și lumea slavă/ Афон и славянский мир" (dedicată aniversării de 1000 de ani a vieții monahale rusești la Athos), Ediția a 3-a; organizată de Institutul Moștenirii Athonite din Ucraina și Mănăstirea Sf. Pantelimon de la Athos, Kiev, 21-23 mai, 2015. Comunicare: *Авксентий (Стадницкий) и его «Дневник студента-паломника на Афон» (1886*); Al X-lea Simpozion naţional de jurnalism, cu participare internaţională „Cenzura în România – ieri şi azi", Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 28-29 octombrie 2011. Comunicare: *O istorie cenzurată a Basarabiei. 1944-1949 (sau cum s-a scris istoria în Moldova Sovietică)*. De asemenea, problema cărții și cenzurii în Basarabia a fost abordată în cadrul unui șir de manifestări științifice naționale și internaționale (în mai multe ediții), care au avut în centrul dezbaterilor fenomenul cărții: edițiile Simpozionului științific Internațional „Valori Bibliofile", organizate de BNRM, Chișinău, în zilele de 15-16 iunie (2000-2017). Comunicări: *Identificarea unei bucoavne basarabene în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei; Valori de patrimoniu în colecţiile BNRMM* (primele trei decenii al secolului al XIX-lea); *Cartea basarabeană în colecțiile bibliotecii Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg (sec. XIX - înc. sec. XX); Două tipărituri basarabene: Catihisisul creştinesc (1844) şi Chiriacodromionul (1860), identificate în sursele buzoiene; Valori de patrimoniu în colecţiile BNRM (primele trei decenii ale secolului al XIX-lea); Cărţi cu valoare de patrimoniu din biblioteca lui Paul Gore (identificarea şi/sau inventarierea surselor);* Edițiile Simpozionului „Istorie, Cultură, Patrimoniu", organizate de Muzeul Literaturii Române Iași (2006-2016). Comunicări: *O epoca literara a Basarabiei (sau despre Petre V. Haneș si epoca „Gavriil Bănulescu")*; *Mărturii ieșene în Chișinăul de altădată. Carte, eterie și cenzură (primele trei decenii ale veacului al XIX-lea); Contribuţia lui Ştefan Ciobanu la valorificarea operei mitropolitului Dosoftei.* (La 100 ani de la apariția lucrării „Досифей, митрополит Сочавскйй и его книжная деятельность", Киев, 1915*); Evanghelii tipărite la Chişinău: modele sinodale/imperiale şi tradiţia locală (reinterpretarea*

surselor); Edițiile anuale ale Sesiunii de comunicări științifice organizate de Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău (1994-2017): *Literatura didactică basarabeană: tiraje, reeditări şi modele impuse (1814-1918*); *Biblioteca boierului Constantin Tufescu. Reconstituiri*; *Stagiunea actorului ieşean Serghei Luchianov la Chişinău şi cenzura ţaristă; Cărţi cu valoare de patrimoniu din biblioteca lui Paul Gore*; *Repere in istoriografia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ. Probleme şi interpretări*; *Un manuscris inedit din arhiva lui Paul Gore (1860); Valoarea bibliofilă a unui manuscris din biblioteca lui Ştefan Ciobanu* (Ф.Ф. Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, 1823); Congresele internaţionale de Istorie a presei (2009-2016), organizate la Arad, Iași, Craiova, Constanța, Chișinău, București, Galați, Oradea, Timișoara. Comunicări: *Cenzura în Basarabia. Contextul imperial şi specificul local* (1812-1917*); Press and Censorship in Bessarabia: 19th the Beginning of the 20th Centuruy; Presă şi cenzură în Basarabia la începutul secolului XX*; *Difuzarea presei imperiale în Basarabia şi instituţiile de cenzură*; *Circulaţia presei româneşti în Basarabia şi cenzura ţaristă;* Edițiile Simpozionului Internaţional *Cartea. România. Europa,* organizate de Biblioteca Metropolitană Bucureşti, Academia Romana, Bucureşti (2009-2012). Comunicări: *On track a library from Bessarabia of the 19th century; About Macarie`s Liturgier Book (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century,* (*the book we have to know everything about); La circulation du livre étranger en Bessarabie (pendant le XIXème siècle).*

Lucrările monografice, cataloagele de colecție și alte culegeri de materiale au fost semnalate în cronica vieții științifice din țară și peste hotare, iar unele distinse cu mențiuni (Salonului Internațional de carte, Ediția a XIX-a, 23-26 aprilie, 2014).

Lucrarea a fost discutată în cadrul Secției de Istorie modernă, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (16 mai, 2017) și în ședințele Seminarulor Științifice de Profil la specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade), de pe lângă Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova (23 iunie, 2017) și a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (19 octombrie 2017).

Sumarul compartimentelor. Teza de doctor habilitat în istorie cu titlul *Carte şi cenzură în Basarabia (1812-1917),* a fost elaborată în conformitate cu cerințele CNAA. Teza cuprinde: introducere, cinci capitole, concluzii pe capitole, concluzii *g*enerale și recomandări, bibliografie, inclusiv sursele cercetării, 11 anexe.

În **Introducere** se argumentează actualitatea și importanța problemei abordate, sunt formulate scopul și obiectivele investigației, se subliniază caracterul științific original și novator al rezultatelor obținute, precum și importanța teoretică și valoarea aplicativă a rezultatelor cercetării. De asemenea este prezentată aprobarea rezultatelor științifice și se expune pe capitole

cuprinsul tezei.

Capitolul 1 – **Repere istoriografice și surse istorice în problema cărții și cenzurii –** cuprinde analiza și evaluarea critică a lucrărilor și izvoarelor –surse publicate și cele de arhivă – cu referință la istoria cărții și cenzurii, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea până în prezent. Sunt analizate problemele istoriei cărții și cenzurii abordate în istoriografia oficială, imperială rusă și în istoriografia românească. O atenție sporită a fost acordată scrierilor istoriografice ce țin de etapa actuală și care cuprind în sfera lor de cercetare un spectru foarte larg și divers al istoriei cărții și cenzurii. Marea lor majoritatea, sunt elaborate în consens cu exigenţele istoriografiei moderne. Sursele analizate au fost clasificate în trei mari categorii: documente de arhivă, izvoare publicate și cărți cercetate *de visu.* Concluzia care se impune în urma examinării critice a problemei în istoriografie ține de faptul că nu există lucrări care au tratat în scrisul istoric fenomenul cărții și cenzurii în Basarabia in epoca țaristă (1812-1917).

Capitolul 2 – **Instituția cenzurii imperiale si formele de control asupra cărții –**cuprinde prezentarea sintetică a evoluției procesului de instituționalizare a cenzurii țariste în baza regulamentelor de cenzură din anii 1804, 1826, 1828, 1850, 1860 (statele de cenzori), a legii din 1865 și 1890, dar si în baza regulamentelor temporare din anii 1905, 1906, 1914 și 1917. Au fost cercetate și analizate diverse aspecte cu privire la structura organelor de supraveghere a cărții în provincie, proiectele de reformare a cenzurii imperiale îîn adoua jumătate a secolului al XIX-lea și tendințele de modernizare a instituției de cenzură (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX). De asemenea au fost evidențiate formele principale de control asupra cărții religioase și laice, asupra cărții străine și a cărților tipărite în alte limbi (neruse). Funcția de cenzor asupra tipăriturilor, dar și cea de supraveghere a tipografiilor și bibliotecilor intra in obligația viceguvernatorului și a poliției. Lipsă de profesionalism a funcționarilor imperiali era dublată și de o cumulare de funcții în mediul administrației provinciale. Acești factori obiectivi și subiectivi au avut un impact direct asupra cărții din Basarabia asupra fenomenului circulației cărții și tezaurizarea ei în biblioteci, fie publice sau private.

Capitolul 3 – Impactul cenzurii țariste asupra cărții religioase in Basarabia este unul dintre cele mai importante capitole a tezei și cuprinde o perspectivă sintetică asupra cărții religioase tipărite în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1917). Titlurile cărților incluse în repertoriul nostru de lucru au fost identificate în colecții de patrimoniu atât din Republica Moldova, cât și din România sau Fedreația Rusă. În problema cenzurii duhovnicești s-a impus o reabordare a unor aspecte insuficient cercetate din perspectiva restricţiilor de cenzură. Interpretarea materialului factologic și a cărților cercetate *de visu* a condus la identificarea formelor specifice de cenzură impuse cărții basarabene. Potrivit regulamentului toate tipăriturile basarabene

în limba română trebuiau să fie traduse după modelele tipărite în tipografiile sinodale ruseşti. Nu se admitea nicio abatere în structura, formă sau conținut. S-a constatat că tipăriturile religioase apărute în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei sunt de două categorii: primele sunt reproduceri parţiale după ediţiile sinodale şi, în acest sens, sunt lăsate sub supravegherea arhiereului local, pe când celelalte „alcătuiri sau traduceri noi" erau aprobate de cenzura duhovnicească. Totuși, marea majoritate a cărților liturgice tipărite la Chișinău, sunt ediţii preluate după cele mai înainte tipărite în tiparnițele din Țările Române, care, la rândul lor, aveau drept sursă – traducerile din limba greacă. Acest fapt istoric, greu de neglijat, are o acoperire documentară în prezența cărții vechi românești care a circulat în Basarabia în epoca țaristă.

S-a constatat, de asemenea, că *Biblia* românească de la 1819, tipărită sub egida Societății Biblice Ruse, nu poate fi considerată „o copie a Bibliei de la Blaj, 1795, cu corectări mici, mai mult gramaticale", după cum se susține în istoriografia tradițională. În urma cenzurii cărții și corecturii textului biblic, ediția de la 1819 a devenit o copie parțială a *Bibliei* de la Blaj (1795). În baza unor izvoare autentice este urmărit fenomenul circulației cărții vechi românești aduse de la Iași, Blaj, Râmnic, Buzău sau București și impusă unui control riguros din partea organelor de cenzură.

Capitolul 4 — Cartea laică sub impactul cenzurii – cuprinde o inventariere a surselor documentare cu privire la cenzura laică/civila și supravegherea tipografiilor, cu privire la literatura didactică, cartea străină, cartea românească adusă în Basarabia din alte zone ale tiparului românesc. În sarcina cenzurii civile, alături de cenzura cărții interne, tipărite în limba rusă, intra și controlul asupra cărților tipărite „în alte limbi" – alta decât rusa („иноязычные"). În lipsa aproape totală, pe toată perioada dominației țariste, a cărții laice tipărite în limba română – cu excepția unor titluri apărute sporadic – fenomenul cenzurii civile a fost urmărit în baza unor scunde mărturii, care ilustrează, mai ales, fenomenul literar basarabean din secolul al XIX-lea, ajuns sa fie cunoscut de istoria literară doar prin mijlocirea unor opere manuscrise, recuperate parțial și fragmentar. Această perspectivă documentară scoate în prim plan un alt fenomen, unic în felul său, pentru istoria cărții laice românești din secolul al XIX-lea: toate operele scriitorilor basarabeni din secolul al XIX-lea, exceptând cele două cărți tipărite de Ioan Sârbu, *Fabule* (1851) și *Poezii* (1852), au rămas în manuscris, nefiind tipărite. Astfel, impactul cenzurii țariste si-a pus amprenta pe o întreaga epocă literară a provinciei românești dintre Prut și Nistru, care poate fi lesne definită ca „epoca manuscriselor cenzurate". De asemenea, în baza unor surse autentice a fost elucidat fenomenul circulației cărții aduse în Basarabia din alte provincii românești sau din alte țări europene. În contexul amintit a fost elucidată și problema cenzorului de limba română în structurile instituției imperiale.

Capitolul 5 – Bibliotecile sub impactul cenzurii – vine să completeze tabloul general al cărții și cenzurii în Basarabia sub dominația țaristă, al cărții care s-a tezaurizat înbibliotecile basarabene timp de un secol mai bine (106 ani). Reconstituirea cadrului genral al cărții și cenzurii în Basarabia, s-a realizat în mare parte, în baza izvoarelor de arhivă și, în parte a celor publicate. Interpretarea materialului factologic s-a realizat exclusiv în baza unor surse autentice din arhivele de la Chișinău, Iași și București. S-a realizat o inventariere documentară a fondului de carte acumulat în bibliotecile particulare de câteva generații de cărturari, precum biblioteca lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), Costache Tufescu (1794-1846), Alexandru Cotruță (1828-1910) și Paul Gore (1875-1927), al cărții acumulate în biblioteca Comisiunii Guberniale Științifice a Arhivelor (1898-1908). Acest capitol este completat cu catalogul cărților identificate în baza izvoarelor documentare (vezi anexe). Acumularea fondului de carte, tezaurizarea acestuia în colecțiile unor societăți cu profil cultural-științific, atestă pătrunderea unor elemente certe de modernitate, la răscrucea celor două secole – XIX și XX. S- a constatat că biblioteca Comisiuni Ştiinţifice Guberniale a Arhivelor din Basarabia (1898), deținea un fond impunător de carte științifică, completat cu literatură primită prin donații de la societăți similare din guberniile Rusiei, dar și de la Academia Română din București.

Fiecare dintre cele cinci capitole se încheie cu un șir de concluzii, iar în finalul tezei sunt cuprinse concluziile generale și recomandările. Bibliografia include 420 titluri (surse autentice, culegeri de documente publicate, monografii și studii de sinteză), inclusiv anexele (11), care cuprind un șir de documente inedite cu privire la cărțile cenzurate, listele-catalog al bibliotecilor private/boierești și o cronologie a cărții și cenzurii din Basarabia în documente inedite (1814-1916).

1. REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI SURSE ISTORICE ÎN PROBLEMA CĂRȚII ȘI CENZURII

Subiectul luat în dezbatere are un domeniu extrem de complex și pretențios, iar aceasta ne obligă să motivăm demersul nostru istoriografic în problema cărții și cenzurii. Perspectiva de interpretare și evaluare a fenomenului cărții și cenzurii în diferite etape istorice a fost supus unui înalt grad de subiectivism și parțialitate. Aceleași evenimente și fapte istorice petrecute în spațiul basarabean au avut abordări diferite în funcție de interesele regimului politic. Deși primele informații asupra cărții din Basarabia sunt atestate în izvoarele istorice începând cu anii ’20 ai secolului al XIX-lea, totuși cercetările istoriografice în problema cărții și cenzurii sunt întreprinse abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. O simplă parcurgere a studiilor istorice relevă o prezență constantă a subiectului cărții și cenzurii în istoriografia țaristă și, parțial în cea sovietică. În această problemă au fost scrise lucrări în varii domenii de cercetare: istorie, filologie, drept, istoria cărții și istoria presei. Printre acestea sunt realizări consacrate unor subiecte tematice ale cenzurii și lucrări fundamentale, sintetice, care reflectă politica oficială a autorităților în domeniul cenzurii, tiparului și cărții. Însă ceea ce merită a fi scos în evidență, ține de constatarea noastră, că atât în istoriografia rusă, țaristă sau sovietică (moldovenească), nu există lucrări asupra istoriei cărții și cenzurii in Basarabia.

Alta este situația în istoriografia românească. Cercetările în domeniul istoriei cărții au fost direcționate, prioritar, spre valorificarea patrimoniului de carte acumulat în bibliotecile mănăstirești, în diverse instituții publice sau private, a cărții vechi românești care a circulat în provinciile românești, indiferent de locul lor de tipărire. Cercetarea cărții tipărite în Basarabia sub stăpânirea țaristă, a cărții vechi românești care a trecut Prutul, s-a realizat, mai ales pe segmentul interbelic. Perioada care a urmat, cea postbelică, aflată sub impactul regimului totalitar de sorginte sovietică, a trecut sub tăcere problemele trecutului românesc al provinciei, inclusiv cel al istoriei cărții în Basarabia, a cărții și cenzurii. Restricţiile impuse în cercetarea şi abordarea trecutului de regimurile politice totalitare, atât în România, cât și în RSS Moldovenească au stopat dezvoltarea ştiinţei istorice, ducând la apariţia falsurilor şi mistificărilor în istoriografia comunistă. Menţionarea Basarabiei ca parte componentă a Statului Român, comporta considerabile riscuri în timpul regimului comunist. Printre primele cărţi cenzurate în România postbelică au fost cele care reflectau într-o formă sau alta problema Basarabiei. Orice afirmaţie, orice aluzie la Basarabia putea leza interesele Uniunii Sovietice. O acţiune despre care s-a scris în anii din urmă, însă fără a fi analizată în resorturile ei, în toată complexitatea fenomenului, mai ales, din perspectiva cenzurii țariste și impactul ei asupra cărții din Basarabia.

Cercetările în problema fenomenului cărții, a cărții tipărite în Basarabia, a cărții vechi românești care a circulat în provincia de la este de Prut, s-au revigorat abia după anul 1991. Cercetarea cărții și al tiparului, a cărții tipărite în Basarabia, în anii din urmă, constituie o preocupare constantă a oamenilor de știință din Republica Moldova. S-a cercetat, în special, cartea religioasă tipărită la Chișinău în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Contribuții semnificative s-au realizat în cercetarea și elaborare unor cataloage ale cărții de patrimoniu, însă fenomenul cenzurii cărții în Basarabia pe segmentul perioadei țariste (1812–1817), nu a constituit până acum obiectul unei cercetării speciale în istoriografia românească. În lipsa aproape totală a unor studii speciale consacrate istoriei cărții și cenzurii în Basarabia secolului al XIX-lea, discursul nostru se va concentra asupra studiilor de sinteză a fenomenului cărții în contextul cenzurii țariste, realizate în istoriografia rusă și cea românească. De altfel, este necesar să subliniem că excursul istoriografic este examinat dintr-o dublă perspectiva – cea a criteriului cronologic și tematic – care ne oferă o posibilitate unică de a cuprinde intr-o privire sintetică, de ansamblu, un anumit spaţiu istoric – cel al Basarabiei, ca parte integrantă și provincie de periferie în sud vestul Imperiului Rus și Sovietic, dar și spaţiu cultural-istoric în preocupările istoriografiei românești. În funcție de factorii amintiți, discursul istoriografic în problema cărții și cenzurii în spațiul basarabean poate fi clasificat, în cel puțin, în patru etape distincte:

I. În prima etapă (1812-1917), se înscriu cercetările realizate în istoriografia oficială, imperială rusă și în istoriografia românească, deopotrivă. Cele dintâi cuprind prioritar subiecte de istorie a cenzurii, a instituțiilor de cenzură și a istoriei cărții din Imperiul Rus. De asemenea, apar primele investigații ale istoriografiei românești cu referințe sintetice, sporadice asupra problemelor de istorie culturală a spațiului basarabean. În acest context se înscriu și primele studii scrise în rusește ale unor autori locali, basarabeni, cu privite la istoria Tipografiei Exarhicești din Chișinău întemeiată de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, istoria cărții religioase tipărite în Basarabia, a cărții vechi din bibliotecile mănăstirești sau parohiale. Cronologic vor fi incluse atât scrierile realizate nemijlocit în secolul al XIX-lea, cât și cele de la începutul secolului al XX-lea.

II. Cea de a doua etapă cuprinde istoria cărții și cenzurii pe segmentul interbelic: 1918-1940. În această etapă au fost realizate studii cuprinzătoare asupra cărții vechi românești aflate în bibliotecile parohiale și cele mănăstirești, au fost inventariate unele colecții de carte și alcătuite primele bibliografii asupra cărții basarabene.

III. Cea de a treia etapă cuprinde studiile realizate în perioada regimului sovietic pe un palier cronologic extins mai bine de o jumătate de secol (1945-1991). Sub aspectul restituției documentare a istoriei cărții și cenzurii în Basarabia sub dominația țaristă, această etapă este cea mai săracă, însă studiile nu lipsesc totalmente în peisajul istoriografic local. Problemele investigate

– ale istoriei cărții și tiparului – sunt marcate de clișeele îndoctrinate și dogmatice ale regimului totalitar de sorginte sovietică.

IV. În cea de a patra etapă sunt cuprinse cercetările de la sfârșitul anilor 1990 ai sec. XX-începutul sec. XXI, care, deși încă puține la număr, ele însă se înscriu în contextul unei recuperări documentare asupra istoriei cărții și tiparului în Basarabia sub dominația țaristă, a istoriei cărții vechi românești acumulate în patrimoniul unor instituții de stat – muzee și biblioteci, în bibliotecile unor lăcașe de cult, care odată cu redeschiderea acestora în anii '90 ai sec. XX, au reînviat ca pasărea Phoenix din propria cenușă, restabilind parțial și fondul de carte.

Așadar, literatura istorică ce vizează istoria cărții și cenzurii în Basarabia cuprinde un palier cronologic de peste două secole. Vom observa, de asemenea, că în secolul al XIX-lea, în cadrul istoriografiei ruse, cu mici excepții, s-a scris exclusiv despre cartea tipărită în limba rusă. Cartea românească – fie că este vorba de cea religioasă, fie de cea laică – a rămas periferică oricărui interes de cercetare. Alta este situația în istoriografia românească. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, apar o serie de studii care cuprind în sfera lor de interes științific și problema cărții românești din Basarabia aflată sub dominația țaristă.

1.1. Repere istoriografice în problema cărții și cenzurii în Basarabia

Cele mai timpurii informații cu privire la difuzarea cărţii tipărite în Basarabia sau a cărții intrate în Basarabia prin oficiile de carantină instalate la frontiera de la Prut, pot fi reconstituite în baza rapoartelor alcătuite de către protopopii de circumscripție. Cărţile erau aduse de diverşi călători din dreapta sau stânga Prutului: călugări, negustori, militari sau boieri.

I. În prima etapă (1812-1917), informaţiile referitor la cărţile aduse se conţin, de obicei, în rapoartele serviciilor de la serviciul carantinei din Sculeni către arhiereul din Chişinău. Deşi aceste ştiri sunt destul de modeste, totuşi, informaţiile redactate în stilul funcţionarului de cancelarie ne comunică mărturii de epocă [17, inv.1, d. 11, f. 1-3; inv.1, d. 2276, f. 1- 4; f. 35; f. 37, 51-52]. Cercetările întreprinse de N. Murzakevici cu privire la începutul tiparului în regiunea Novorosiei, cuprind în aria lor de interes științific și cărțile din Basarabia și se înscriu printre primele studii despre cartea de patrimoniu păstrată în bibliotecile unor mănăstiri basarabene [334, p. 211-219; 335, p. 302-329].

Către mijlocul secolului al XIX-lea, criza sistemului de stat în Imperiului Rus s-a reflectat și asupra instituțiilor de cenzura. Sistemul autoritar al cenzurii preventive, care avea la bază Statutul cenzuri de la1828, nu mai corespundea noilor condiții. De obicei, cenzorii, în practicile lor erau ghidați de cele din urmă circulare, care de multe ori se contraziceau reciproc [397, p. 87]. Inițiativa elaborării unor lucrări speciale cu privire la istoria cărții și cenzurii aparține exclusiv

administrației imperiale, care era în căutarea unor noi forme de administrare a instituției de cenzură. Astfel, au fost scoase de sub tipar câteva ediții (comandate) cu privire la istoria cenzurii însoțite de comentarii critice vis a vis de starea instituției de cenzură din imperiul țarilor ruși [377, 107 p.; 378, 486 p.].

În această etapă istoriografia cărții basarabene este completată de unele cercetări asupra tipăriturilor religioase aflate în patrimoniul unor biblioteci parohiale sau mănăstirești. Deși multe informații cu privire la cărțile deținute în biblioteci au un caracter, mai mult sumar și oficial, totuși, ele ne oferă un prilej deosebit de a urmări circulația cărții românești vechi la est de Prut. Aspectul cel mai important al publicațiilor apărute în revista eparhială (Buletinului Eparhiei Chișinăului /Кишиневские Епархиальные Ведомости), țin de identificarea unor titluri de carte veche bisericească, precum *Apostol, Evangheliar, Penticostar și Mineie lunare* [364, p.764-770; 274, p. 113; 258, p. 173-183]. Unele studii apărute în presa locală (Monitorul oficial al administrației imperiale a Basarabiei/ *Bessarabskie Oblastnye Vedomosti*), aparțin lui G. Gore [281]. În paginile ziarului apar – pentru prima dată – informaţii privind istoria şi literatura românească [280]. Activitatea publicistică a lui Gh. Gore – alcătuiri originale sau reproduceri după alte surse, traduceri din literatură rusă etc, este, în mare parte, cunoscută [72, p. 320; 115, p. 199-210.]. Gheorghe Gore avea moștenită de la tatăl său – Spiridon Gore – o bogată bibliotecă de carte românească.

Dintre studiile publicate de Gheorghe Gore, cel mai important cu refere la carte este cel „Despre începutul tipografiei în Moldova, în care descrie despre înființarea tiparului la romani, mult mai devreme decât la popoarele vecine. Nivelul de cunoaștere a istoriei tiparului românesc era încă destul de scăzut în epocă, de acea și data înființării tiparului era una greșită: 1580 (în loc de 1508) [10, d. 9, f. 34-68; d.8, f. 1-32]. Cele mai multe dintre publicaţiile lui Gheorghe Gore sunt semnate cu iniţialele „G.G.” (în ruseşte: „Г. Г.”), ceea ce a generat, ulterior unele interpretări tendenţioase [145, p. 213-214]. Paul Gore susține că este vorba de o simplă formalitate, care nicidecum nu poate fi interpretată că autorul „se ascundea” sub aceste iniţiale, dovadă este şi faptul că fiecare număr al revistei a fost semnat cu numele deplin al redactorului (Gheorghe Gore). Altceva ar trebui să punem în evidenţă: faptul că Gheorghe Gore a fost numit în funcţia de redactor al buletinului este mai mult un merit personal al acestuia, care a obţinut această datorită insistenţelor de care a dat dovadă, dar şi a relaţiilor pe care le avea cu unele persoane din anturajul guvernatorului general [145, p. 213]. Demn de reținut și unele date asupra cărților identificate in incinta unor mănăstiri și publicate de A. Zașciuk, însă completările acestuia sunt sumare și incomplete [304, p. 197-237]. M. Ganiţki, cel care a cercetat biblioteca Mănăstirii Noului Neamţ a identificat 54 de cărți/titluri – manuscrise şi cărţi tipărite – cărțile fiind clasificate

în funcţie de limba scrierii. Cele româneşti au fost evidenţiate în primul rând [276, nr. 21, p. 1050-1059; nr. 22, p. 1094-1099; 277, nr. 16, p. 543-544].

Frământările din societatea rusă și disputele pe marginea problemelor ce vizau statutul și practicile cenzurii preventive si-au găsit o anumită reflectare în studiul semnat de P.K. Scebalski, perspectiva de abordare a problemei cenzurii fiind cea oficială/imperială. Lucrarea lui P.K. Scebalski este elaborată exclusiv în baza surselor documentare și reflectă activitatea comitetelor de cenzură, ale diferitor departamente ministeriale implicate în supravegherea cărții și tiparului. Autorul ne oferă date inedite cu privire la mecanismul funcționării statutelor de cenzură (1804, 1826, 1828). În finalul discursului istoriografic autorul i-a în dezbatere un șir de probleme cu care se confrunta pe atunci instituția cenzurii, susținând că „Cenzura preventivă n-a reușit să apere guvernul și aceasta este dovedit”. Dimpotrivă, în opina lui P.K. Scebalski, cenzura preventivă a provocat multe probleme și neplăceri îndreptate împotriva guvernării [412, 130 p.] .

De asemenea, în această perioadă au fost editate un șir de broșuri cu materialele comisiilor de elaborare a proiectului de reformare cenzurii. Unele etape din istoria cărții și-au găsit o anumită reflectare în lucrarea lui A.M. Skabicevki [384, 495 p.]. Totuși, în istoriografia rusă, subiectul cenzurii secolului al XIX-lea s-a făcut cunoscut datorită unui șir de lucrări ce aparțin istoricului M.K. Lemke [325]. Instituția cenzurii este privită ca mijloc eficient de formare a opiniei publice. În paralel, M.K. Lemke scoate în vileag caracterul polițienesc al cenzurii și legăturile acesteia cu Cancelaria a III-a Imperială bazată pe o largă rețea de turnători [322, 512 p.; 323, 614 p.; 324, 890 p.][3]. Lucrările lui M.K. Lemke, în temei, conturează o reflecție obiectivă asupra istoriei cenzurii până sub anii ’50-’60 ai secolului al XIX-lea. O continuarea logică a subiectului cenzurii cărții poate fi urmărită în lucrările lui К.К. Arseniev [256]. Studiile lui К.К. Arseniev prezintă interes sub aspectul restituției documentare asupra fenomenului cenzurii și cărții. Sunt analizate un șir de regulamente ale departamentelor de cenzură din cadrul diverselor ministere ale guvernării țariste.

Contextul istoric al epocii reformelor este reflectat în studiile semnate de Bervi-Flerovski [262] și Ia. Berlin [263]. Cel din urmă a realizat o perspectivă istorico-culturală asupra istoriei cărții in Rusia [263 165 p.]. Un șir de studii sunt consacrate istoriei cenzurii în cadrul Ministerului Învățământului Public (1802 -1902), a literaturii didactice din secolul al XIX-lea [373, 786 p.]. De altfel, problemele cenzurii în epoca reformelor este abordată în studiile semnate de A.D. Gradovski [284], G.A. Djanșiev [292], N.A. Enghelgardt [413, nr. 9. p. 830-853; nr. 10, p. 138-158], A.A. Titov [391, p. 153-167]. Lucrările elaborate de A.M. Skabicevki, G.A. Djanșiev și К.К.

[3] Secția a III-a a Cancelariei Imperiale, în a cărei competență au trecut responsabilitățile fostului Departament al Poliției Imperiale (avea în supraveghere toate categoriile de tipărituri), este considerată de contemporani o instituție viabilă pentru practicile cenzurii.

Arseniev, au servit și în calitate de materiale didactice pentru sistemul de învățământ superior din Rusia [284, 250 p.; 256, p. 220]. Istoria instituțiilor de cenzură din a doua jumătate a secolul al XIX-lea și-a găsit o interpretare sintetică în volumele de studii cu privire la activitatea Ministerului de Interne. Printre primii cercetători ai sistemului de restricții administrative a fost V.Ja. Boguciarski [271, p. 1-8].

O altă categorie tematică o alcătuiesc studiile consacrate istoriei cenzurii religioase. Apariția și evoluția cenzurii religioase este urmărită de A.N. Kotovici[314], P.Ia. Svetlov [381], D. Tihomirov [390]. Problema *Societăţii Biblice Ruse* (1812-1826), în ansamblul ei, respectiv și aspectele misionare legate de editarea și distribuirea cărților sfinte au rămas mult timp neglijate în istoriografia rusă. Istoricul A.N. Pypin a realizat o primă cercetare istoriografică în legătură cu cenzura Cărților Sfinte editate de Societatea Biblică. Observăm că cercetarea lui A.N. Pypin a avut la bază, în mare parte, izvoare din arhivele engleze. Acest fapt se explică prin acea că arhivele rusești cu privire la difuzarea Cărților Sfinte au fost puse sub sechestru de către autoritățile Sf. Sinod Rus. Activitatea *Societăţii Biblice Ruse,* fiind interzisă în 1826 [372, p. 41-50]. În contextul istoriografiei imperiale rusești, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, se înscriu și cercetările unor autori basarabeni. Vom observa, că subiectul cărții se întâlnește constant în cercetările cu caracter pur informativ sau în datele statistice publicate în culegeri speciale [360, 383 p.]. Sunt întreprinse și primele cercetări asupra cărți românești vechi păstrate în incinta bibliotecilor parohiale [374, nr. 11, p. 296-304].

Contribuțiile unor autori basarabeni pot fi urmărite, bineînțeles, doar în măsura în care acestea s-au încadrat în comunitatea ştiinţifică imperială rusă. Cele mai preţioase cercetări asupra manuscriselor păstrate în incinta bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț, aparţin lui A. Iaţimirski. Pentru prima dată este apreciată valoarea ştiinţifică a colecţiei într-un context mult mai larg al investigaţiei – cel al epocii slavonismului cultural la români [414, p. 792 -798; 415, p. 81-95; 416, p. XI-XL; 2-78; 515-554]. Astfel se pun bazele unei noi direcții de cercetare în istoriografia imperială rusă – cea a romanisticii – ca parte integrantă a slavisticii. Limba română, folclorul sau cartea românească veche – manuscrise sau tipărituri – s-au bucurat de un interes sporit printre cercetătorii ruşi, mai întâi, din perspectiva unor legături culturale ce-au existat din totdeauna intre lumea din spaţiul slav şi cel al românimii. Slavişti consacraţi, precum V.I. Grigorovici, I.I. Sreznevski, A.I. Sobolevski, s-au apropiat în cercetările lor, de conceperea unei largi perspective în problema legăturilor culturale dintre români şi slavi. În aria intereselor ştiinţifice ale istoriografiei ruse, în epoca amintită deja, se înscriu și contribuţiile lui Polihronie Sârcu [383].

Dintre lucrările care reflectă nemijlocit istoria cărții și tiparului în Basarabia menționăm valoarea celor publicate de A. Stadnițchi. Pentru prima dată au fost cercetate arhivele locale cu

privire la epoca lui Gavriil Bănulescu Bodoni și cărțile liturgice ieșite de sub teascul tipografic de la Chișinău între anii 1814-1821 [387, 374 p.]. În plus, cercetătorul a prezentat un tablou sintetic al activităților cărturărești desfășurate de mitropolitul Veniamin Costache în Principatul Moldovei cu referințe asupra cărților aduse în Basarabia în perioada pribegiei în stânga Prutului în legătură cu mișcarea eteristă din Principatele Române [386, nr.1-2, p. 13-37; 387; 388, p. 371-380]. A. Stadnițchi a întreprins cercetări speciale asupra colecției de manuscrise vechi păstrate în biblioteca mănăstirii Noul Neamț [389, 17, 1894, c. 503-512; nr.18, p. 547-557; 1895, nr. 5, c. 137-143**].** O valoare deosebită o au cele 30 de manuscrise de la Noul-Neamț, identificate și cercetate pentru prima data de A. Stadnițchi.

În preocupările istoriografiei românești problema cărții vechi românești, tezaurizate în Basarabia, poate fi urmărită începând cu anii'90 ai sec. al XIX-lea. Contribuțiile cercetătorilor români sunt concentrate, îndeosebi, asupra cărții care a circulat în Basarabia, adusă fiind din alte zone ale tiparului românesc, fie da la Brașov, Râmnic, Iași sau București. Dintre puţinele lucrări apărute spre sfârșitul secolului al XIX-lea, amintim lucrarea sintetică asupra istoriei Basarabiei realizată de Zamfir Arbore [29, p. 235-238]. Contextul social-politic nu i-a permis cercetătorului să se documenteze temeinic în cercetarea cărții aflată în bibliotecile din parohiile basarabene, însă informațiile istorice lansate în circuitul științific au avut/și au o deosebită semnificație istorică. Nicolae Iorga, în acest sens, ne spune că „D. Arbore a făcut ce i-au îngăduit mijloacele" [153, p. 235]. Nu trebuie trecut cu vederea și studiul statistic asupra Basarabiei apărut sub redacția lui Pavel Crușevan, în care sunt consemnate o serie de tipărituri românești vechi deținute în incinta unor mănăstiri și schituri la începutul secolului al XX-lea [264, p. 145-173].

Basarabia cu toată istoria ei zbuciumată este prezentă masiv în opera istorică a lui Nicolae Iorga. Istoricul este cel dintâi dintre cercetătorii români care a întreprins o vizită în scop de documentare în Basarabia (în 1904) și a lăsat posterității notele de călătorie dar și solidul studiu scris la cei 100 de ani „de la răpirea ei de către ruși", în 1912. Istoricul observă, cu acribie că în Chişinău „nu e nicio carte românească la Biblioteca publică, nici în librării, așa nu o vei afla nici la purtătorii celor mai bune nume românești" [152, p.126-127; 153, p. 116-127]. De altfel, V. Moisiu, venit în Basarabia în scop de cercetare, în 1914, a semnalat un șir de tipărituri moldoveneşti în uzul bisericilor din Basarabia, ceea ce l-a determinat să constate că anume cartea bisericească a păstrat neatins fondul sufletesc şi „religiozitatea moldovenilor", iar limba cărţilor tipărite la Chişinău este una „curată şi înţeleasă" [193, p. 104-110].

În unele lucrări, precum cele semnate de Onisifor Ghibu, pentru prima dată, a fost cercetată literatura didactică basarabeană, mai ales edițiile bucoavnelor de la Chișinău din anii 1822, 1859, 1861 și 1863, dar și *Abeceda rumână,* compusă de Ioan Doncev la 1865 [142, p. 101-105].

Unul dintre primele studii cu incursiuni asupra cenzurii în Principatul Moldovei este cel semnat de Radu Rosetti, în 1907. Problematica cenzurii este una demnă de o cercetare minuțioasă. Sunt analizate și sistematizate pentru prima dată un șir de legi cu restricții de cenzură asupra cărții din Moldova anilor 1830-1860 [226, p. 10-108]. În această perioadă se includ și cercetările lui Gheorghe Ghibănescu, care a întreprins expediții de cercetare în Basarabia anului 1912, în scop de valorificare a patrimoniului documentar și al valorilor bibliofile [140][4]. În perioada ce a urmat, interesul pentru subiectul cenzurii a fost relativ scăzut, totuși, după 1910, s-au înregistrat câteva studii referitoare la istoria cărții și tiparului în Basarabia, dintre care amintim pe cele ale lui Gurie (Grosu) [289, nr. 2, 1907, p. 57- 62; KEV, nr. 3, 1907, p.107-112; KEV, nr. 4, 1907, 139-146; KEV, nr. 5, 1907, p. 173-178], A. Celac [409, p. 178-206], P. Draganov [295, 286 p.]. Studiul realizat de arhimandritul Gurie (Grosu) este unul consistent cu date de referință asupra principalelor etape de activitate tipografică a tiparniței duhovnicești din Chișinău (1814-1883) și după redeschiderea acesteia în 1906 [289, KEV, nr. 5, 1907, p. 173-178]. Explicația istorică ne îndeamnă să observăm că studiul realizat de A. Celac, asupra cărților liturgice scoase de sub teascul Tipografiei Exarhicești din Chișinău, în timpul păstoriei mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni, este unul cuprinzător și sintetic. De altfel, A. Celac este printre puținii cercetători care a abordat problema cărții religioase tipărite la Chișinău în contextul cenzurii din Imperiul Rus. Dincolo de faptul că tipăriturile ieșite de sub teascul tipografic de la Chișinău trebuiau să respecte tiparele (modelele) celor apărute în tipografiile sinodale din Moscova sau Sankt Petersburg, A. Celac, in urma unei cercetări minuțioase a textelor cuprinse în sfintele cărți liturgice, a constatat că unele ediții de la Chișinău au avut drept model cărțile bisericești apărute în Principatele Române [409, p. 4-17].

Preocupări bibliofile a manifestat și P. Draganov, care, în 1912 a publicat primul indice bibliografic referitor la studiile despre Basarabia,indiferent de limba scrierii. De aici si titlul sugestiv al lucrării de *Basarabiana* [295, 286 p]. Tot la 1912, apare si indicele bibliografic de referință asupra Basarabiei, semnat de N.K. Moghileanski [332, 39 p.]. Deși modest după volum, studiul este unul informativ, cu date bibliografice exacte asupra cărților incluse în repertoriu.

În 1915 apare studiul temeinic asupra activității cărturărești a mitropolitului Dosoftei, realizat de Ștefan Ciobanu [408, 2-115]. Prima parte a lucrării lui Ştefan Ciobanu cuprinde o sinteză istoriografică asupra problemelor ce reflectă începuturile scrisului în limba română şi a tiparului românesc (tipăriturile lui Coresi, ale lui Matei Basarab şi Vasile Lupu). Studiul lui Ştefan Ciobanu, în problemele de istorie culturală, a fost conceput din „lipsa oricărei lucrări în

[4]Ediție realizată în baza unei copii dactilografiate de Gheorghe Bogaci (1915-1991), după originalul de la BCU „Mihai Eminescu” din Iași), în 1978. Lucrarea a fost retipărită în revista *Basarabia,* 1993, nr. 9 și 10.

istoriografia rusă asupra istoriei literaturii româneşti". Considerațiile lui Ștefan Ciobanu asupra istoriei cărţii vechi şi a tiparului românesc sunt o contribuție importantă în cercetarea operei scrise a Mitropolitului Dosoftei, în perioada amintită Cercetarea monografică a lui Ștefan Ciobanu a asigurat, în bună măsură, legătură dintre opera scrisă a mitropolitului „cu vechea literatură la români", deschizând perspectiva „legăturii acesteia cu veche cultură rusă" [408, p. 3-115][5].

Așadar, în această perioadă, istoriografia cărții și cenzurii cuprinde o serie de scrieri ale autorilor ruși și români, care au sintetizat acei factori ai contextului imperial, care au influențat evoluția cărții și tiparului în Basarabia în perioada țaristă. Atrage atenţia, însă, că autorii ruși n-au cuprins în sfera lor de cercetare și istoria cărții din Basarabia. Totuși, ele sunt un suport istoriografic solid pentru cunoașterea și înțelegerea contextului istoric al fenomenului cenzurii și cărții în provinciile imperiului țarist, mai ales în guberniile interne ruse. Totodată, vom observa că anume în această etapă, în istoriografia românească s-au realizat primele cercetări sintetice asupra cărții basarabene cu incursiuni asupra cenzurii sinodale, precum cele semnate de A. Stadnițchi, A. Celac și Gurie (Grosu).

II**.** În cea de a doua etapă (1918-1940/1941-1944) s-a observat o creştere vădită a interesului manifestat în istoriografia românească pentru studierea problemelor cărţii şi tiparului din Basarabia. Cercetările sunt orientate, în temei, spre valorificarea şi publicarea materialului documentar, dar și catalogarea cărții în repertorii bibliografice. Perspectiva acumulării unor importante valori bibliofile în colecțiile unor biblioteci parohiale și mănăstirești a direcționat investigațiile istorice anume în acest domeniu al cărții religioase. În această etapă se profilează, cel puțin, trei direcţii prioritare de investigaţie: 1) Cercetarea unor aspecte ce ţin de istoricul cărţii tipărite în Basarabia în perioada țaristă; 2) Publicarea documentelor istorice cu privire la activităţile întreprinse în domeniul tiparului şi difuzării cărţii; 3). Cercetarea exemplarelor de carte şi întocmirea unor repertorii bibliografice a cărţii naţionale.

Cea mai valoroasă sinteză asupra cărții românești din perioada țaristă (1812-1918), aparține lui Ștefan Ciobanu [72]. Cartea religioasă tipărită la Chişinău este prezentată pe larg cu descrierea amănunțită a paginii de titlu a fiecărui exemplar cercetat de autor. Ştefan Ciobanu intervine cu aprecieri importante asupra cărţii didactice destinate în special școlii parohiale, susținând că această literatură didactică „Merită să ocupe un loc destul de respectabil în istoria culturii româneşti în genere […]". Se constată, de asemenea, că cercetarea cărţii din Basarabia a fost făcută

[5] Studiul lui Ștefan Ciobanu a fost tradus în limba română de către Ştefan Berechet (1918), însă ediţia de la Iaşi este inferioară celei de la Kiev, pentru că au fost excluse preţioasele anexe ale originalului. La fel, s-au constat mai multe omisiuni în text, ceea ce reduce esenţial din valoarea ei ştiinţifică. Traducerea este pe alocuri greoaie, neadecvată terminologiei istorice și literare a anului 1918.

„cu mari greutăţi din cauza lipsei de muzee şi biblioteci, unde ar fi fost concentrate aceste cărţi”, de aceea şi rezultatele investigaţiilor întreprinse sunt „departe de adevăr”, iar numărul cărţilor din perioada stăpânirii ruseşti trebuie să fie mult mai mare [72, 36-76; p. 97, p. 7-20].

Dintre cărturarii ardeleni, un interes deosebit în cercetarea vieții culturale a românilor basarabeni l-a manifestat Onisifor Ghibu. A studiat o bună parte din cărțile didactice tipărite la Chișinău, semnalând, de fiecare dată, valoarea acestora în contextul general românesc [142, p.101-104]. Preocupările cercetătorului s-au extins şi asupra unor documente inedite menite „a dovedi […] judecata sănătoasă a poporului de peste Prut în ce priveşte marea chestiune a vieţii naţionale”[141, p. XLIV- XLVII.].

Un studiu bine documentat, prin datele statistice care le avansează asupra cărții tipărite în Basarabia (1814-1917), este cel semnat de Nicolae Popovschi. De altfel, este primul cercetător basarabean care a luat în dezbatere problema cărții românești vechi cenzurate de episcopul Pavel Lebedev [217, p. 216, p. 80-94; 193-197, 320-322; 425-428]. Aspecte inedite din istoricul cărții vechi românești, care a circulat în Basarabia sunt reflectate în cercetările lui P. Constantinescu-Iaşi. Cercetătorul a însoțit lucrarea de un repertoriu de titluri al cărții vechi bisericești aflate în uzul bisericilor basarabene [79, p. 173-226.].

Cercetările basarabene în această etapă au fost orientate spre întocmirea unor cataloage de colecție. Alexandru David și Paul Mihail au realizat primele studii bibliografice asupra cărții tipărite în Basarabia. De altfel, Alexandru David a reuşit să publice doar prima parte a catalogului, cuprins între anii 1814-1880, cealaltă parte a lucrării, din cauza morții premature, a rămas un proiect nerealizat. Bibliografia realizată de Alexandru David constituie o lucrare unică în literatura de specialitate, în spectrul istoriografic românesc, având ca suport documentar cartea depozitată în incinta unor biserici şi mănăstiri sau în colecţii particulare [116, p.124-360]. O lucrare de asemenea proporţii a proiectat pentru prima dată în spațiul basarabean imaginea unui tablou integru și sintetic asupra culturii scrise în secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. De asemenea, în această etapă, bibliografia tipăriturilor basarabene a fost completată printr-o serie de publicaţii ce aparțin preotului Paul Mihail [183, p. 2-64; 186, p. 637-643; 187].

Pe segmentul interbelic se înscriu primele cercetări asupra unor colecții de carte ce constituiau pe vremuri adevărate biblioteci boierești basarabene. Printre cercetătorii preocupați de soarta boierimii basarabene, de moștenirea lor spirituală, cel dintâi a fost Ioan Pelivan, care s-a aplecat asupra valorificării operei lui Alexandru Hâjdău, poezii semnate de Al. Hâjdău, păstrate în manuscris. În 1930, avea să aducă un omagiu postum înaintașului, dând la lumină în colecția Regionalei ASTRA din Basarabia o broșură, ajunsă astăzi o raritate bibliografică [336, p. 2-12]. Dincolo de aceste adevăruri elocvente, Ioan Pelivan ne mai spune ceva foarte important despre

destinul ingrat al operelor nepublicate ale basarabenilor din perioada țaristă, dar și despre pierderea și/sau distrugerea irecuperabilă a multor arhive și biblioteci în perioada dezmățului bolșevic din anii 1917-1918: „În arhivele și bibliotecile cărturarilor moldoveni din Basarabia se găseau multe manuscripte moldovenești cu caracter științific și literar, cari, din pricina împrejurărilor politice, lesne de înțeles, nu au putut vedea lumina zilei și cari oglindeau, pe de o parte greutatea apăsări străine, iar pe de altă parte – nădejdea nestrămutată în ziua mântuirii" [336**,** p. 2-12][6].

Gheorghe Bezviconi a publicat însemnate studii și surse documentare cu privire la destinul unor colecții și biblioteci private din Basarabia secolului al XIX-lea. Însă ceea ce ar trebui să observăm în contextul subiectului luat în dezbatere ține de faptul că Gheorghe Bezviconi, la fel ca și mulți alți cercetători din interbelic n-a reușit să cerceteze *de visu* cărțile, fie din colecțiile publice, fie din cele particulare [39, nr. 17-20, p. 6-21; 40, p. 135]. De altfel, în interbelic, urmele multor biblioteci boierești din secolul al XIX-lea erau pierdute irecuperabil, fiind distruse încă în anii Primului Război Mondial, pe valul dezmățului bolșevic ce-a însoțit retragerea trupelor armate țariste dislocate pe teritoriul Basarabiei.

Ştefan Ciobanu, în 1933, evocând evenimentul aniversar al Unirii Basarabiei (15 ani), a găsit de cuviință să publice unele informaţii privitoare la catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu, care i-a servit drept mărturie a trecutului românesc al provinciei. În arhiva familiei Tufescu (ajunsă în posesia lui Ștefan Ciobanu) avea să descopere mai multe acte din vremea stăpânirii rusești asupra provinciei, care aduceau mărturii că boierul Constantin Tufescu își completa biblioteca cu cărți aduse din Principatele Române.

Pentru istoricul Ştefan Ciobanu aceste surse sunt preţioase şi servesc drept argument că familia Tufescu, ca şi Cazimir şi ca majoritatea familiilor boierești de atunci, întreţinea legături strânse cu Moldova. Ștefan Ciobanu a publicat doar o mică parte din catalogul lui C. Tufescu, pe manuscrisul unui catalog alcătuit în 1845, care cuprindea 239 de volume. A publicat selectiv lista unei părți din cărțile românești – doar 46 de titluri [71, p. nr. 97, p. 1-2].

Un alt inventar al bibliotecii lui Constantin Tufescu a fost publicat mai târziu (în 1982) de Paul Mihail. De astă dată avem o imagine cuprinzătoare asupra întregului inventar al catalogului semnat de boierul Constantin Tufescu, în 1845 [180, p. 557-564][7]. O restituție documentară asupra bibliotecii lui Alexandru Matei Cotruţă ne-a lăsat Ioan Pelivan. Din cele publicate de Ioan Pelivan se regăsesc și unele date fragmentare privitoare la cărțile din biblioteca boierului Al. Cotruță [213,

[6]Impactul cenzurii țariste asupra cărții basarabene a fost unul dezastruos. Opera lui Alexandru Hâjdău a rămas posterității, în mare parte, în manuscris. Doar sub o atare formă (în rusește) a putut reveni printre ai săi poezia lui Alexandru Hâjdău în perioada interbelică. Prefața (în română) este semnată tot de Ioan Pelivan în calitate de președinte al Astrei basarabene.

[7]Abia peste o jumătate de secol, în 1982, Paul Mihail a publicat integral catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu.

p. 300-318]. Alte publicații interbelice, la fel, au înregistrat unele date sumare asupra bibliotecii lui Alexandru Cotruță [213, p. 300]. În același context al perioadei interbelice se înscriu și primele evocări asupra colecției de carte acumulată în biblioteca lui Paul Gore. Referinţele, în mare parte, se rezumă doar la aprecieri sumare, de elogiere şi/sau evocare a personalităţii lui Paul Gore [10, d. 44, f. 4; 138, , p. 41-52.**]**. Aprecierile asupra personalităţii lui Paul Gore, făcute de către contemporanii săi au fost uneori contrariate de insuficienţa cunoaşterii acestei mari personalități a Basarabiei [149, nr, 6-7, p. 457-460; 145, p. 43-60]. În totalitate, lucrările de referinţă a istoriografiei interbelice, asupra istoriei cărţii (Şt. Ciobanu, P. Haneş, N. Popovschi, A. David, P. Mihail) sunt concepute în intenţia unei duble demonstraţii: romanitatea Basarabiei de până la 1812, iar după acest an, continuitatea spiritului românesc în Basarabia.

III. În cea de a treia etapă cercetarea istorică este marcată totalmente de impactul regimului totalitar, Spre deosebire de perioada țaristă, cenzura din perioada regimului totalitar, de sorginte sovietică, a fost una secretă, ascunsă. Marcată de impactul ideologic al regimului totalitar și având cu totul alte metode de cercetare, istoriografia sovietică s-a apropiat de subiectul cenzurii țariste abia spre sfârșitul anilor ’60 ai secolului XX [269, p. 201-211]. Libertatea de gândire și expresie, declarată formal, realmente era apăsată de sistemul represiv al organelor secrete de cenzură (Glavlit) [283, p. 147-150][8]. De asemenea, este cunoscut că cenzorii sovietici au colaborat cu organele de represiune şi de securitate, dar şi cu cele de justiţie şi procuratură[9].În contextul amintit nu putem vorbi despre o perspectivă istoriografică asupra fenomenului cenzurii și cărții în anii imediați, postbelici [283, p. 72-74; 58, p. 107-120;] [10] . Pe fundalul „dezghețului hrușciovist”subiectul cenzurii și cărții reapare în spectrul problemelor de cercetare istorică în spațiul sovietic. Dintre studiile care iau în dezbatere problema cenzurii țariste, consemnăm lucrările semnate de A.V. Blium [269] și L.M. Dobrovolski [293]. Cel din urmă este autorul unui studiu de referință în istoria cărții cenzurate în secolul al XIX-lea. Lucrarea lui L.M. Dobrovolski

[8] Cenzura– toată – in URSS, era concentrată sub egida Direcţiei Principale pentru Literatură şi Edituri – Glavlit (*Главное Управление по делам Литературы иИздательств*/ Главлит), creată în baza Decretului din 6 iunie 1922 şi, subordonat Ministerului Învăţământului Public de pe lângă Sovietul Comisarilor Norodnici. În 1946, direcţia Glavlitului trece în subordonarea Sovietului de Miniştri a URSS, cu o nouă titulatura: Direcţia pentru Protecţia Tainelor de Stat şi Militare. Funcţia de bază a acestei instituţii se reducea, de fapt, la cenzura ideologică şi protecţia tainelor de stat. Restricţiile de cenzură sunt amplificate în baza emiterii unor şir de dispoziţii departamentale. Secţiile republicane (ale republicilor Unionale Sovietice) ale *Glavlit-ului* erau, la rândul lor, subordonate Sovietului de Miniştri din localitate. vezi . Горяева Т.М., *Политическая цензура в СССР. 1917-1991*, Российская Политическая Энциклопедия [РОССПЭН], Москва, 2009, с. 147-150.

[9] Cenzorii, la fel, erau supuşi represiunilor. În 1937, zeci de lucrători ai Direcţiei Glavlitului au fost arestaţi, iar şeful Direcţiei (1935-1938), Serghei Inkulov a fost împuşcat.

[10] Cenzura preventivă se exercita în trei etape: examinarea generală a manuscrisului; corectura însoţită de note/marginalii; prezentarea exemplarului de control.Din 15 martie-20 octombrie, 1953, Glavlit-ul, temporar a fost în subordonarea Ministerului Afacerilor Interne – Direcţia a 11-a (Direcţia Principală pentruProtecţia Tainelor de Stat şi Militare). Unii cercetători consideră, totuşi, ca aceasta a fost o tentativă a lui Lavrentie Beria de a-și întări sferele de influenţă.

cuprinde un palier cronologic destul de extins între anii 1825-1904. Autorul susține că în literatura istorică nu sunt date exacte asupra numărului total de cărți interzise de cenzură în perioada țaristă, deși pe anumite perioade au fost publicate unele statistici: pe prima jumătate a secolului al XIX-lea, numărul total se ridică la 69 de titluri. În opinia lui L.M. Dobrovolski, datele asupra cărții cenzurate niciodată nu pot fi verificate, odată ce nu au acoperire documentară (lista cărților cenzurate). În anii 1865-1905 ar fi fost interzise129 de cărți și 4 reviste, iar după alte surse cifra se ridică la 188 de titluri [293, p. 3-4]. Este important sa reținem că autorul a identificat *de visu* în colecții de patrimoniu și surse arhivistice 248 de titluri/ cărți interzise pe segmentul cronologic cuprins între anii 1825-1904[11]. Totodată, L.M. Dobrovolski atrage atenția că în câmpul lui de cercetare n-au intrat cărțile reținute de cenzură, apoi după înlocuirea unor pagini, din nou permise în circuitul public, cărțile parțial interzise pentru biblioteci și săli de lectură și cărțile apărute ilegal în străinătate. În cazul în care lista cărților cenzurate în perioada țaristă va fi completată cu cele amintite mai sus, numărul acestora va fi mult mai impunător. Se constată că direcția principală pentru tipărituri arată că în anii 1905-1917, au fost confiscate și interzise 2300 de titluri, cărți și broșuri în limba rusă, fără a se ținea seama de multe alte ediții apărute în limbile naționale ale imperiului [293, p. 4-5].

Dincolo de perspectiva istoriografică marcată de clișeul ideologic al regimului sovietic, trebuie să observăm valoarea documentară a unor studii care au completat esențial istoria cărţii basarabene in secolul al XIX-lea. Printre acestea se înscriu lucrările lui I. Madan [327], P. Ganenco [275], D. Fan'jan [398, p. 266-269], E. Levit [161, p. 62-80; 162, p. 10-122]. Alte studii semnate de Alexandrina Matcovschi se disting prin valoarea documentară a unor pagini inedite cu privire la activitatea cărturărească a publiciștilor basarabeni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Materialele au fost acumulate în urma unor stagii de cercetare şi documentare în arhivele din Sankt Petersburg sau Moscova [175, p. 36-39]. Una dintre puținele lucrări de sinteză în problema tiparului și cărți realizată în această perioadă este semnată de V. Chiriac [69]. Studiul cuprinde o incursiune asupra tiparului din Ţara Moldovei în secolele XVII-XVIII, aruncând o perspectivă asupra valorilor bibliofile depozitate în URSS. V. Chiriac a cercetat mai multe cărți din colecțiile bibliotecilor și arhivelor din Chişinău, Sankt Petersburg (Arhivele Ministerului de Interne) sau din Kiev.

Un studiu însemnat cu privire la fondarea primei bibliotecii publice în Basarabia (1832) a fost publicat de Petru Ganenco. Biblioteca publică a provinciei a fost una dintre puţinele centre culturale ale Basarabiei în perioada țaristă. Cronologic lucrarea cuprinde anii 1832-1917 și este

[11] Este vorba despre cărțile care legal au fost scoase de sub tipar, mai apoi din varii motive, parte au fost arestate în tipografie, iar altele au fost sustrase din circuitul public și interzise de cenzura țaristă.

structurată pe trei compartimente, inclusiv cel de organizare a activităţii bibliotecii în perioada anilor 1830-1876. Studiul este însoțit de numeroase tabele și statistici asupra structurii fondului de carte în funcție de conținut sau de limba scrierii. Potrivit lui P. Ganenco, în 1843, în fondul de carte al Bibliotecii Publice din Chișinău sunt înregistrate și cărți în limba română. Preocupat mai mult de contextul general al problemei cărții și bibliotecii în societatea basarabeană, de mijloacele de susținere a bibliotecilor, de începuturile biblioteconomiei în provincie. Petru Ganenco a publicat și unele statistici cu privire la sălile de lectură deschise pe lângă biblioteci. Petru Ganenco se înscrie printre primii cercetători din RSSM, care a abordat și problema cenzurii, în special a cărții românești care a completat inițial fondul de carte al Bibliotecii Publice din Chișinău. Dintre cele 79 de volume aduse de la București – 39 au fost reținute de cenzură [275; 139, p. 58-60]. Alexe Râu estima că pentru a evita „orice fel de excedente judecățile de valoare despre el (despre studiu) trebuie să fie contextuale, și ținătoare de domeniul concret de istorie aplicată a bibliotecilor din spațiul nostru, și mai puțin de istoriografie" [139, p. XV]. Așadar, lucrarea lui Petru Ganenco este unică istorie sintetică a bibliotecii publice regionale, scrisă în baza unui valoros material documentar în perioada regimului totalitar. Anume această perspectivă istorică imprimă cărții valoarea ei reală.

În perioada amintită apar și primele studii asupra istoricului unor biblioteci particulare. Efim Levit a lansat în circuitul științific primele informații istorice asupra bibliotecii lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), profesor la Academia Domnească din Iași, care pe valul mișcării eteriste și-a adus cărțile în Basarabia. Biblioteca cuprindea 2723 de volume, marea majoritate fiind de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în diferite limbi: greacă, germană, franceză, latină. Atât cărțile, cât și catalogul bibliotecii lui Dimitrie Govdelas se considerau pierdute [108, p. 266-274; 94, p. 245-260; 106, p. 76-83]. Efim Levit, de asemenea, a luat în dezbatere problema cărții și cenzurii în legătură cu transmiterea bibliotecii lui Dimitrie Govdelas către liceul regional din Chișinău, în 1833 [161, p. 62-80].

O cercetare fundamentală asupra colecției de carte păstrată în biblioteca arhivelor istorice din Chișinău a realizat Valentina Ovcinicova-Pelin, care a publicat primul catalog tipărit al colecţiei de manuscrise din fondul mănăstirii Noul Neamț, în 1989 [55]. Cărțile au fost depuse în arhivele din Chişinău, în1962. În urma cercetării întreprinse de Valentina Ovcinicova-Pelin, s-a reușit valorificarea unei părți neînsemnate a bibliotecii Noului Neamţ – cea de manuscrise „de limbă slavă şi moldovenească" din sec. XIV-XIX (143 de titluri).Cealaltă parte a colecţiei (inventarul general cuprinde 1199 de volume), rămânând în continuare nevalorificată[12]. În catalogul îngrijit

[12] În anii 1965-1970 colecţiile de documente şi cărţile au fost supuse unei inventarieri minuţioase, alcătuindu-se în acest scop mai multe cărţi de inventar. Colecţia de documente a fost cuprinsă într-un singur inventar şi cuprinde anii

de V. Ovcinicova-Pelin au fost incluse şi 6 manuscrise înstrăinate de colecţia arhivelor din Chişinău, acestea având loc de depozitare în patrimonial unor instituţii din Federaţia Rusă [55, p. 29][13]. Fără îndoială, cercetările istoricului bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ presupun studii complexe, argumente factologice şi interpretări adecvate, obţinute în temeiul unor investigaţii de durată în arhivele locale, unde se păstrează o bună parte din arhivele mănăstireşti de altădată (1864-1962), inclusiv si colecţia de carte ce-a aparţinut bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (1199 volume).

IV**.** Spre sfârșitul anilor ’90 ai secolului al XX-lea, cercetările orientate spre valorificarea cărții de patrimoniu, se amplifică. O serie de studii și articole consacrate istoriei cărții și bibliotecilor din Basarabia au fost publicate în edițiile volumelor colective editate de Societatea „Prietenii cărţii” din RSSM și fiind alcătuite „în scopurile creșterii rolului cărții în educația comunistă a oamenilor muncii […], reflectării relațiilor de prietenie și colaborare a poporului moldovenesc cu alte popoare” [209]. Perspectiva istorică asupra cărții de patrimoniu este abordată în studiile semnate de Vlad Chiriac [69], Andrei Eșanu [126, p. 118-125], V. Ovcinicova-Pelin [201, p. 109-113.], Nina Matei [177, p. 125-141], Nicolae Romanenco [225, p. 163-169] și Pavel Balmuș [33, p. 173-185**].** Aceste elocvente mărturii stau sub impactul unei cenzuri drastice asupra cuvântului scris, asupra cărții timp de aproape o jumătate de secol (1945-1989). Sfârşitul anilor ’90 ai sec. XX, au însemnat, în plan editorial, apariția unor însemnate bibliografii a cărții de patrimoniu. Acest moment semnificativ ce ține de cercetarea și valorificarea colecțiilor de patrimoniu a cărții bibliofile, a creat în planul cercetării științifice, unele direcții prioritare: cea de cercetare a cărții de patrimoniu în scopul elaborării unor cataloage de colecție și a unor studii monografice în problema istoriei cărții și tiparului, a bibliotecilor mănăstirești și a cărții care a circulat în spațiul de la est de Prut (sec. XVI-XX).

Rod al unei munci îndelungate, de câteva decenii, de depistare, identificare, catalogare etc., *Cartea Moldovei. Catalog general* (1991, 1992) [53**]** se înscrie printre puținele lucrări de referință asupra istoriei cărții din spațiul basarabean. Pentru prima dată (după o jumătate de veac) a fost realizată o lucrare bibliografică de sinteză, care pune la îndemâna cercetătorilor date şi informaţii sigure despre cartea românească depozitată în colecţiile de patrimoniu (biblioteci, muzee) din Republica Moldova. Precizăm în context, că volumul *Cartea Moldovei* a cuprins doar tipăriturile românești apărute în spațiul istoric al Principatului Moldovei (sec. XVII – sec. XIX) și cele din

1860-1962. Celelalte inventare includ cărţile (manuscrise şi tipărite). Numărul total inventariat este estimat la cifra de 1348 vol., cele de la Noul-Neamţ – 1199 vol. Colecţia de manuscrise, atât câte s-au păstrat (143), a fost cercetată integral de V. Ovcinicova-Pelin în anii 1982-1989.

[13] Muzeul Istoric de Stat, Moscova, Fondul Barsov, nr. inv. 25; Fondul Sciukin, nr. inv. 507; Biblioteca Naţionala a Federaţiei Ruse, Fondul 218, nr. 178; nr. inv. 203; Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg, Fondul Al. Iaţimirschi, nr. 13, 3, 19; Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Moldovei, nr. inv. 318111.

Basarabia (1812-1917), celelalte cărți românești vechi din patrimoniul bibliofil, din motive lesne de înțeles – volumul a fost conceput în perioada de până la anul 1989 – au rămas în afara interesului științific. Structura catalogului poartă amprenta anilor de tristă amintire, a regimului totalitar marcat de cenzură sovietică. Lucrarea este însoţită de un studiu sintetic asupra cărţii şi tiparului din Moldova (secolul XVII – începutul secolului XX *),* realizat de acad. Andrei Eșanu [51, p. 10-29]. Valorificarea cărții de patrimoniu în scop de cercetare a contribuit la elaborarea și publicarea, în 2013, a unui nou volum in colecția „Cartea Moldovei. Catalog general" [53, 632 p.].

Paul Mihail a continuat munca de cercetare a cărții basarabene depozitată în colecţiile din România. Acumulările unui imens fond documentar asupra tipăriturilor basarabene l-a îndemnat să publice, în 1993, împreună cu fiica sa, Zamfira Mihail un repertoriu bibliografic general asupra tipăriturilor basarabene cuprinse pe segmentul cronologic al cărții vechi românești între anii 1812 și 1830 [179, p. LVI-411 p.].

În procesul de elaborare a lucrării– *Acte în limba română tipărite în Basarabia* –autorii studiului *s*-au pomenit într-o situaţie dificilă de a găsi un titlu adecvat conţinutului cărţii. Autorii consideră că titlul cel mai reuşit ar fi fost „tipărituri româneşti", dar tot ei susţin că acesta a mai fost `„folosit şi s-ar fi putut crede că e doar o altă ediţie" [179, p. VIII] La mijloc, însă, apare o altă problemă, nejustificată, neargumentată, de fapt, de autori şi care provoacă, cel puţin o altă confuzie vis a vis de titlul volumului: cronologic, autorii au inclus în lucrare citată mai sus, toate tipăriturile apărute în Basarabia în intervalul 1812-1830, fără a face o diferenţa între cărţi şi foi volante. Or, cărţile nu pot fi categorisite la capitolul de„acte tipărite". Fără îndoială, situația de compromis în alegerea titlului neadecvat conținutului, complică mult accesibilitatea utilizării informaţiei bibliografice din cuprinsul lucrării, în special la capitolul „Bibliografia tipăriturilor"[179, p. 1-26]. În această etapă au fost valorificate (prin reeditare) unele contribuții mai vechi ce țin de istoria cărții basarabene ale pr. dr. Paul Mihail [184, p. 253-256; 185 p.7-75].

Recent, în cadrul tradiționalului Simpozion „Valori Bibliofile", ediția XXVI (14 iunie 2017), organizat de Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, la debutul seriei „*Documenta Basarabiae*" s-a lansat volumul îngrijit de Paul Mihail și Zamfira Mihail, după un manuscris basarabean al predicilor luiAntim Ivireanul [188, p. 195-221]. Zamfira Mihail presupune că prototipul manuscrisului basarabean a fost adus de la București în Moldova, la Iași, de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni [155].

Un interes sporit îl prezintă studiile care scot în evidență rolul tipăriturilor bisericești din Basarabia până la anul 1918, istoria bibliotecilor parohiale, răspândirea tipăriturilor bisericești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La același capitol de recuperare ale unor scrieri istoriografice asupra cărții basarabene se înscrie și reeditarea operei bibliografice a lui Alexandru

David, în 1993 [116]. Inițiată de Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” (elaborată sub îndrumarea lui Iurie Colesnic), acest volum se anunța a fi primul din colecția Bibliotecii „Basarabiana” (Bibliografia Basarabiei), menite să alcătuiască temelia documentară a bibliografiei basarabene.

Studii temeinice în istoria tiparului și cărții românești vechi au fost realizate în această etapă de Andrei Eșanu. Ele cuprind un spectru larg de probleme ce vizează cartea ca fenomen cultural și spiritual în istoria poporului român. Importante sunt contribuțiile lui Andrei Eșanu la studiul culturii și literaturii vechi la români [126, p. 118-125; 298, p. 14-29; 123; 128; 122, 127, 128]. O tematică constantă în investigațiile întreprinse de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu este cea care ține de valorificarea unei vaste opere a neamului Cantemiriștilor, aflată, in mare parte, în colecții străine [121, p. 5-16; 124; 125; 297]. Andrei Eșanu este inițiatorul și coordonatorul mai multor volume colective cu privire la viața ecleziastică spirituală în spațiul românesc de la est de Prut. Toate aceste studii cuprind și istoria cărții păstrată în incinta bibliotecilor mănăstirești de altădată [178; 130, 17-42].

Un subiect al cărții, mai puțin cercetat în istoriografia românească, este cel al circulației tipăriturilor bisericești basarabene în alte centre culturale ale românimii, mai ales pe parcursul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Și acest subiect și-a găsit o reflectare în studiile științifice realizate de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu [131, p. p. 49-60]. În 2013 a ieșit de sub tipar un studiu sintetic cu importante capitole de referință asupra bibliotecilor private și mănăstirești în Basarabia [129].

Celălalt segment al cercetării și valorificării cărții de patrimoniu a stimulat apariția unor volume colective în care sunt reflectate un spectru mult mai larg al problemei cărții și culturii scrise în Principatul Moldovei cu începere de la evul mediu și până în zilele noastre. Culegerea de studii *Valori şi tradiţii culturale în Moldova* (1993), cuprinde studii de referință în istoria cărții, îndeosebi cele semnate de Andrei Eșanu, Gheorghe Bobână, Dumitru Grama și Ion Negrei [242]. De asemenea, volumul colectiv, *Un veac de aur în Moldova* (1996), a fost conceput din perspectiva valorificării patrimoniului bibliofil, în special, al cărții vechi românești care, de-a lungul veacurilor, a stat la temelia unității culturale a românilor. Între copertele volumului amintit se regăsesc studii de referință semnate de cercetătorii români de pe ambele maluri ale Prutului: Virgil Cândea, Gheorghe Bobână, Antonie Plămădeală, Alexandru Duțu, Vlad Chiriac, Dan Horia Mazilu, Ștefan St. Gorovei, Cătălina Velculescu, Pavel Balmuș, Gabriel Ștrempel, Mihai Cimpoi ș.a. [243].

În cercetarea cărții vechi românești care a circulat în spațiul dintre Prut și Nistru, a valorilor bibliofile romanești depozitate fie în patrimoniul național, fie în colecții străine s-a impus Valentina Pelin [211, p. 61-67]. Una dintre ultimele contribuții în domeniu, apărută sub îngrijirea

acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, abordează fenomenul paisianismului în contextul cultural sud-est și est european în secolele XVIII-XIX [212]. Obiectul cercetărilor Valentinei Pelin, l-a constituit identificarea nemijlocită a celor 255 de manuscrise slavone (cercetate de Al. Iațimirschi în anii 1904-1905), care se păstrează în mare parte în biblioteca mănăstirii Noul Neamț [416, p. 515-583]. Cartea veche păstrată în incinta unor biblioteci mănăstirești, care au fot reactivate în anii 90 ai sec. XX, de asemenea a constituit subiectul unor cercetări speciale în studiile lui Dinu Poștarencu [219, 64 p.; 220, 546 p.; 222, 56 p.], Irineu (Tafunea) [306, 307 p.], Lidia Codreanca [74, 185-197 p.].

Cercetări speciale au fost întreprinse în scopul valorificării cărții vechi de colecție, a cărții rare cu valoare de unicat din patrimoniul Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova [118]. Pe aceeași linie de valorificare a cărții de patrimoniu, de inventariere și catalogare se înscriu și cercetările întreprinse de Igor Cereteu [62, p. 112-120; 63, p. 108-118]. În urma unei asidui cercetări a cărții de patrimoniu Igor Cereteu a reușit sa elaboreze studii fundamentale asupra cărții românești vechi deținute în colecții basarabene, reluând, reînnodând, de fapt, firul tradiției in istoriografia românească la Est de Prut. Cele două cataloage de colecție elaborate în 2011 [61; 64, p. 139-154; 65, p. 235-242] și, respectiv, în 2016 [60], sunt concepute din perspectiva unor cercetări fundamentale a cărții vechi din patrimoniul actual al Republicii Moldova. Cel dintâi amintit, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, cuprinde un fișier bibliografic cu 418 titluri de carte românească veche și modernă păstrată în patrimoniul mai multor instituții publice din Chișinău și biblioteci universitare. Un compartiment valoros al lucrării este cel care aduce în prim-planul investigației istorice valorificarea integrală a însemnărilor manuscrise din cuprinsul vechilor cărți, care au circulat de-a lungul timpului în spațiul basarabean [60, p. 28-426]. Să reținem valoarea de excepție a ediției enciclopedice, semnate de Igor Cereteu și care cuprinde o inventariere a cărții vechi românești din cele 28 de biblioteci mănăstirești. De fapt, lucrarea este un studiu de pionierat în spectrul istoriografic românesc și, în acest sens, deschide o nouă perspectivă istorică de valorificare a cărții vechi de patrimoniu, care în mare parte poate fi atribuită cu calificativul de „carte rară”. Mai ales pentru spațiul basarabean.

În același cheie a cercetării cărții basarabene a cărții din perioada țaristă se înscriu și studiile semnate de Maria Danilov [58, p. 107-120; 82, 224 p; 83, p. 67-84; 84, p. 170-192; 85, p. 68-72; 93, 264 p.; 95, p. 9-16; 96, 212 p.; 89, 300 p.; 97, p. 7-20; 98, p. 99-108;102, p. 240-261; 106, p. 76-83; 108, p. 266-274; 112, p. 35-43; 114, p. 111-118; p. 68-72; 111, p. 65-88; 113, 128 p.; 291, p. 153-161].

Totodată, se impun și o serie de lucrări care iau în dezbatere aspecte și direcții noi de cercetare asupra cărții basarabene, precum cel al problemelor sociolingvistice în cartea tipărită la

Chișinău [77, 152 p.] și al cenzurii cărții în Basarabia [88, p. 188-192; 91, p. 115-156; 92, p. 175-181; 93, 264 p.; 96, 212 p.; 89, 300 p.]. Problema cărții și bibliotecilor din Basarabia și Transnistria este reflectată în studiile semnate de Nina Negru [197, p. 59-60]. Istoria bibliotecilor și a cărții tipărite in Basarabia în epoca țaristă este reluată în studiul lui Andrei Emilciuc [120, p. 9-28], S. Valcov [247, p. 221-228], Nadejda Botea [46, 311-313], Liubovi Malahov [167, p. 479-481], N. Chetraru și Nicolae Răileanu [66, p. 58-85], A. Grițco și V. Stăvilă [146, p. 16-31],

M. Vieru-Ișaev [246]. Amintim în context și lucrarea lui Petru Ganenco cu privire la istoria bibliotecilor din Basarabia și Transnistria, o ediție postumă îngrijită de Alexe Rău [139].

Studii însemnate în istoria cărții și tiparului românesc sunt realizate în această perioadă de Nicolae Fuştei, care și-a centrat atenția asupra activității cărturărești ale unor mari ierarhi ai Bisericii românești și ruse, deopotrivă: cea a Mitropolitului Dosoftei și exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, mai ales la implicarea acestuia din urmă în organizarea tipăririi unui șir de cărţi liturgice la Chişinău [137;. 134, p. 169-178; 136, p. 146-160; 135, p. 13-26]. Informații relevante cu privire la istoria bibliotecilor mănăstirești se cuprind în cercetările monografice realizate de Alexei Agachi [27, 245 p.] și Ion Xenofontov [249, 478 p.]. O cercetare speciala a tipăriturilor românești din bibliotecile mănăstirilor athonite a fost realizată Florin Marinescu și Vlad Mischevca. În urmă identificării unui tezaur de carte inedit, în 2010, la Athena a fost editat un catalog bilingv – grecesc-românesc – de carte românească de la mănăstirile athonite Sf. Pavel și Pantocrator [171, 286 p.]. Ceea ce este important sa subliniem ține de faptul ca în colecțiile athonite au fost descoperite un număr impunător de tipărituri basarabene, care au fost aduse la Sf. Munte de călugării pelerini [190, p. 17-26].

Începând cu anii ’90 ai sec. XX, valorificarea cărții de patrimoniu a fost susținută prin apariția unui șir de publicații de acest gen [82, 220 p.; 83, p. 67-73; 106, p. 76-82; 94, p. 20-32; 112, p. 35-43, 115, p. 199-210; 90, p. 221-234; 86, p. 193-202; 95, p. 9-16; 291, p. 153-161].

Istoria bibliotecilor private, boierești din Basarabia secolului al XIX-lea, de asemenea constituie un subiect deosebit în cercetarea istorică. Astfel, în ani din urmă sunt semnate un șir de studii și lucrări cu privire la istoricul bibliotecii lui Paul Gore [174, p. 62-70; 145, 248 p.]. Unele aspecte cu privire la cărțile din biblioteca lui Paul Gore, completarea ei cu piese-unicat au fost reflectate în studiile lui Liviu Papuc [205, p. 169-172], Gheorghe Palade [203, p. 111-117] și Vasile Malaneţchi [168, p. 40-45]. Cercetătorului Vasile Malaneţchi îi revine meritul de a scoate din anonimatul istoriei informaţii cu privire la colecţia de carte şi testamentul lui Gheorghe Gore către fiul său Paul Gore. Vom observa, că valoroasa colecție de carte din biblioteca lui Paul Gore până n-a constituit subiectul unei cercetări monografice. Sunt motive să constatăm că istoricul bibliotecii lui Paul Gore rămâne în continuare o tematică încă foarte puţin cercetată sub aspectul

restituţiei documentare al surselor primare [105, p.17-26].

O contribuție importantă la capitolul istoria bibliotecilor boierești din spațiul moldav, este Catalogul Bibliotecii lui Alexandru Sturdza, apărut în 2012 [56, 88 p.]. Catalogul cuprinde doar o parte din cărțile bibliotecii lui Alexandru Sturdza (1791-1854), transferate în anii 1970-1971 în colecția Bibliotecii Publice din Chișinău de la Biblioteca Regională „I. Mecinikov" din Odesa. Toate exemplarele de colecţie sunt însoţite de ex-libris sub formă de ştampilă și text, imprimat în rusește: „Стурдзовская библиотека /Biblioteca Sturdza". Au fost inventariate 203 titluri, cuprinse între anii 1636 și 1846. Cea mai veche tipăritură inclusă în catalogul de colecție o constituie *Tâlcuirile lui Theofilact al Bulgariei* (Londra 1636). Or, după cum susține Ștefan Lupan, „Biblioteca a început să se sclipuiască pe timpul domniei lui Vasile Lupu şi puţin înainte de apariţia tiparului moldovenesc şi a primei cărţi în limba ţării, *Cazaniile lui Varlaam*"[56, p. 10]. Majoritatea achiziţiilor revin perioadei din 1751 până la 1812, ceea ce presupune că au fost completate de Scarlat Sturdza. Se confirmă, prin urmare, că la completarea bibliotecii au contribuit mai multe generații. Privită din perspectiva valorilor bibliofile, istoria acestei biblioteci este una de excepție, fiind unica avere spirituală de acest gen păstrată în colecția Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova. Importante sunt cercetările asupra istoriei Basarabiei sub stăpânirea rusă, realizate de Valentin Tomuleț [241, p. 210-216].Pe acela; palier cronologic se înscriu studiile lui Gheorghe Negru [195,196] și Dinu Poștarencu [220, 546 p.; 222, 56 p.; 223, p. 81-89] și care reflectă unele aspecte ale cenzurii cărții în Basarabia.

Recuperarea istoriei cărții românești din Basarabia a fost susținută și prin efortul unor editori din România, care au introdus în circuitul științific studii semnate de cercetători basarabeni [75, p. 93-102]. În paralel, cercetările asupra cărții românești vechi, a cărții de patrimoniu întreprinse de cercetătorii ieșeni a contribuit la apariția unor importante lucrări de sinteză, realizate, în mare parte, în baza unor surse inedite. Pentru prima dată au fost lansate în mediul științific din România, informații inedite cu privire la fenomenul circulației cărții românești la est de Prut de Elena Chiaburu [68, p. 27-46].

Cartea românească veche – manuscrisă și tipărită – din Moldova, în special din județul Suceava a fost cercetată integral de Olimpia Mitric [191, 502 p.]. Repertoriile elaborate prezintă o descriere detaliată a fiecărui exemplar identificat *de visu,* dar și însemnările manuscrise de pe cărți, în mare parte, inedite. Recent, Olimpia Mitric a identificat în biblioteca mănăstirii Dragomirna un exemplar al *Bucoavnei* tipărite la Chișinău, în 1815. Exemplarul *Bucoavnei* de la Dragomirna, deocamdată este un unicat pentru tot spațiul românesc [192, p. 65-74].

Tiparul şi cartea în Ţara Românească în epoca domniilor fanariote (1716-1821) și-a găsit o reflectare adecvată surselor istorice în volumele semnate de Daniela Lupu [166, 432 p.]. Autorul

demonstrează că în pofida criticilor aduse regimului fanariot, din perspectiva istoriei cărții și tiparului între epoca brâncovenească şi epoca domniilor fanariote nu există un hiatus, nici un conflict. Dimpotrivă, experienţele literare şi editoriale ale epocii brâncoveneşti, spiritul său cosmopolit şi tentaţia Occidentului vor fi împărtăşite şi luate ca model de domnitorii, cărturarii și tipografii din primele decenii ale epocii fanariote. Circulația cărții – manuscrisă și tipărită – în spațiul nord dobrogean, este luată în dezbatere de Lăcrămioara Manea, care a introdus în circuitul științific date noi cu privire la cartea de patrimoniu din județului Tulcea [169, 472].

Cenzura cărții, a cărții care a circulat din spațiul vest-european spre estul și sud-estul Europei, precum și cenzura din perioada comunistă extinsă asupra relaţiei ideilor de libertate în România, sunt subiecte care solicită un interes sporit în istoriografia românească [80, 320 p.; 81, p. 373-383; 151, p. 205-223]. Semnalăm apariţia unor lucrări de certă valoare documentară, care repun în discursul istoriografic problema cenzurii în România [58, 430 p.]. Deosebit de valoroase sunt cele semnate de Marian Petcu, care, pe de asupra, sunt de o notorietate științifică deosebită [58, 428 p.; 199, 600 p.**]**. Acestea cuprind o gama complexă de subiecte și referințe la sistemul cenzurii existent atât în România, cât și cel din alte țări ale Europei de est sau de vest. Un alt studiu colectiv, coordonat de prof. Marian Petcu,cuprinde și reflecții asupra cenzurii din Basarabia în epoca țaristă și sovietică [215, 216 p.].

Ideea de libertate si cenzura in Romania sunt prezente și în cercetările lui Adrian Marino**.** Motivarea cercetării este dictată de elaborarea unei vaste sinteze menite sa urmărească evoluția ideologiei liberale și a cenzurii. Pentru prima data, întreagă literatura pre-pașoptista e citita din perspectiva istoriei ideilor, pentru care autorul si-a revendicat vocația, iar textele cronicarilor moldoveni sau munteni si mai ales ale Scolii Ardelene dezvăluie laturi ignorate sau expediate in graba de o judecata estetica [172, 296 p.]. Această categorie de surse ce ține de cenzura istoriei culturale, îndeosebi, este încă insuficient exploatată. Actualitatea acestor lucrări pentru cunoașterea trecutului nostru cultural este una incontestabilă.

Cert este că pentru a întregi tabloul istoriografic al perioadei anilor ’90 ai sec. XX-începutul sec. XXI în problema cenzurii și cărții basarabene este absolut necesar să prezentăm și discursul istoriografic al unor autori străini, care au în câmpul lor de cercetare cartea tipărită în spațiul românesc, mai ales în limba greacă, precum în cercetările lui Buschard J. [49, p. 34-42] și Yannis Kakridis [160, p. 17-205]. Cartea veche românească, care a circulat în spațíul dintre Prut și Nistru, de asemenea s-a bucurt de atenția slavistului italian Marco Scarpo [227, p. 100-102], iar instituția cenzurii în Imperiul Rus a fost cercetată de Pares B. [207, p. 260-305].

Dintre lucrările de referință ale istoricilor ruși semnalăm apariţia unor noi volume, studii şi lucrări, care reiau în dezbatere problema cenzurii și cărții în perioada țaristă [353, p. 358-376; 352,

p. 144-149]. Deși, aceste studii, la fel ca și cele semnalate anterior, cu referința de acoperire asupra altor perioade istorice, n-au luat în considerație problemele ce țin de istoria cărții și cenzurii în Basarabia(1812-1917), ele sunt un reper important în cercetarea fenomenului cenzurii țariste [286, p. 83-101].În anii din urmă, istoricii ruși au valorificat importante surse documentare din arhivele istorice ale Federației Ruse. Din rândul acestora menţionăm lucrările semnate de N.A. Gricenko cu privire la impactul cenzurii țariste asupra comercializării și circulației cărții. [286, 83-101].

Cenzura străină a cărților intrate in Imperiul Rus (până la anul 1917) a constituit subiectul cercetării întreprinse de M.V: Kurmaev. Sunt analizate un șir de restricții impuse tipăririi cărții în alte limbi, care se extindeau și asupra caracterelor de tipar, a imaginilor incluse în ediții [320, p. 377-382]. Unii cercetători și-au îndreptat atenția supra istoriei bibliotecilor private ce au aparținut unor personalități cunoscute în epocă, care au deținut și funcția de cenzori în Departamentul Principal de cenzură (din Sankt Petersburg), precum cea a lui A.V. Nikitenko. În urma cercetării cărților din biblioteca lui A.V. Nikitenko (se păstrează în colecția bibliotecii universitare din Tomsk) s-a reconstituit parțial tabloul circulației și/sau difuzării cărții străine în Imperiul Rus în secolul al XIX-lea. Cărțile (18 volume, sec. XIX) sunt dintre cele interzise de cenzură și care, evident, mai mult pe căi ascunse, ilegale, au intrat în posesia celui care direct executa funcția de cenzor a cărții străine [312, 90-108].

Deosebit de riguroase sunt lucrările elaborate de N.G. Patrușeva, care cuprind un spectru vast de probleme cu privire la instituționalizarea sistemului de cenzură în Imperiul Rus, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea [351, p. 147-151; 354, p. 31-40]. Importante sunt studiile realizate de Baluiev B.P. [258], Zaickovski P. [301] și Cernucha V.G., cu privire la politica autorităților în domeniul tiparului, elaborate în baza surselor documentare [410, p. 8-14]. Lucrările sunt elaborate în consens cu exigenţele istoriografiei moderne. Edificator pentru înţelegerea reverberaţiilor contemporane referitoare la fenomenul cenzurii sunt lucrările cu caracter de sinteză sau cele care reflectă raportul dintre putere și cenzură [268, p. 324]. O altă categorie o alcătuiesc culegerile de documente, bibliografiile, lucrările cu caracter enciclopedic [270 28 p.; 279, 320 p.; 282, p. 110-115]. În mare, vom observa că istoricii ruși adeseori folosesc în discursul lor terminologia specifică istoriografiei țariste sau sovietice în care a prevalat conceptual șovinismul velicorus.

În totalitate, lucrările apărute atât în istoriografia românească, cât și în cea rusă, fie țaristă, sovietică sau recentă, au cuprins în sfera lor de cercetare un spectru foarte larg și divers al cărții și cenzurii. Marea lor majoritatea, mai ales, cele ce țin de etapa actuală, sunt elaborate în consens cu exigenţele istoriografiei moderne și reclamă necesitatea reevaluării critice și constructive a cercetării și promovării adevărului istoric – în baza surselor autentice – din perspectiva unei elaborări conceptuale înnoitoare pentru conştiinţa istorică a societăţii de azi şi de mâine. Dincolo

de semnalarea unui șir de lucrări cu privire la fenomenul cărții și cenzurii în Imperiul Rus, inclusiv în spațiul basarabean, totuși, nu există în istoriografia românească și universală/ rusă un studiu temeinic asupra istoriei cărții și cenzurii in Basarabia, care să cuprindă sintetic secolul XIX și începutul secolul XX. Actualitatea unei asemenea lucrări pentru cunoașterea trecutului nostru cultural este una incontestabilă.

1.2. Izvoarele istorice ale cercetării

Pornind de la oportunitatea oferită de cercetările istoriografice actuale constatăm că acestea nici pe departe nu acoperă acele probleme ce vizează istoricul cărții și cenzurii în Basarabia. Specificul tematicii abordate a impus în primul rând – în lipsa aproape totală a colecțiilor de carte din secolul al XIX-lea, care nu s-au păstrat, n-au ajuns până la noi –o cercetare sistematică a materialului documentar dispersat în diverse colecţii de patrimoniu, instituţii arhivistice și biblioteci, atât din țară cât și peste hotare (Sankt Petersburg, Odesa, Iași și București). Cea mai complexă problemă cu care se confruntă, de fiecare dată, cercetătorul în cazul restituției documentare, a decodificării surselor ce țin de perioadele vechi ale istoriei noastre culturale este cea a gradului lor avansat de degradare și/sau conservare. Astfel, reconstituirea imaginii culturale a epocii, a cărții tipărite sau difuzate în Basarabia în perioada țaristă, nu rareori se face în funcție de toți acești factori obiectivi și/sau subiectivi, care influențează rezultatele investigației științifice. Sursele cercetate de noi pot fi clasificate în trei mari categorii: *documente de arhivă, izvoare publicate* și cărți cercetate *de visu.*

Cele dintâi - o alcătuiesc documentele publicate. Această categorie cuprinde o serie de documente oficiale ale administrației țariste a provinciei, publicate pe parcursul secolului al XIX-lea și secolul al XX-lea. Ele sunt multiple și diverse: colecția completa de legi a Imperiului Rus [362], culegeri de hotărâri și circulare șu privire la cenzura cărții [378], materiale ale comisiilor de revizuire a legislației de cenzura, proiecte de modificare a statutului cenzurii [331], registre/liste alfabetice ale cărții străine interzise [311, 339, 378, 379, 380], dările de seamă a ober-procurorului Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse [360]. Legislația cenzurii imperiale s-a impus odată cu anexarea Basarabiei, în 1812, fapt despre care mărturisesc sursele cercetate. Statutul cenzurii de la 1804 a fost aplicat imediat si asupra Basarabiei [341]. În acest context s-a impus identificarea formelor de control asupra cărții basarabene, a cărții bisericești tipărite în tipografia ecleziastică a provinciei, începând cu anul 1814. În baza statutelor de cenzură au fost identificate formele de cenzură asupra cărții tipărit, a cărții comercializate în librării sau biblioteci publice Au fost identificate funcțiile de cenzură atribuite organelor administrației imperiale din provincie (șefului de gubernie). Vom observa totuși, că cele mai importante surse publicate sunt cele cu referire la statutele de cenzură (1804, 1826, 1828), care conțin informații generale cu privire la principalele instituții de cenzură, scopul, obiectivele și formele de cenzură asupra cărții. Documentele emise de cancelaria aulică sau de alte instituţii ale puterii imperiale cuprind diverse legi, regulamente, instrucţiuni și ucazuri care reflectă tendințele principale și contextul imperial al politicii țariste în domeniul cenzurii tipăriturilor. Aceste surse sunt deosebit de valoroase pentru cercetările asupra

fenomenului cărții și cenzurii în primele decenii de după anexarea provinciei la Imperiul Rus. O trăsătură specifică a legislației de cenzura era completarea acesteia cu multiple decizii și circulare emise de către diverse departamente și ministere, care, în fapt, modificau esența legislației în vigoare [333]. De altfel, era o practică destul de răspândită în activitatea administrației de vârf a imperiului țarist. Acest gen de surse pot fi privite ca un instrument util și operativ în organizarea activității instituțiilor de cenzură și reflectă trăsăturile distincte ale politicii imperiale. Un șir de circulare erau destinate pentru reglementarea activității organelor centrale, în special a muncii cenzorilor, obligațiile acestora, dările de seamă [348, p. 189-198; 352, p. 144-149]. La fel, prin intermediul circularelor se dirija munca de supraveghere a tipăriturilor în provincie, care, de regulă erau adresate Guvernatorului civil, însă responsabilitățile de cenzura cădeau pe seama vice guvernatorului. În totalitate, aceste surse sunt un suport important pentru a urmări efectul politicilor administrației imperiale în gubernii, la periferii [378, 379].

Dintre sursele publicate, care reflectă nemijlocit aplicarea legislației de cenzură în Basarabia au fost cercetate mai multe colecții de documente. În scopul unei documentări adecvate au fost cercetate diverse statistici asupra Basarabiei [296, 250 p.], colecţii de documente publicate în Comisiunea arhivelor din Basarabia (sub redacţia lui Ion Halippa) [392, 434 p.; 393, 504 p.; 394, 584 p.], în lucrările publicate de A. Stadnitchi [386, p. 13-37; 387, 374 p.], C. Tomescu [239, p. 258-271; 240, p. 69-70], L. Boga [44, 222 p.] și V. Tomuleț [242, 672 p.]. De un real folos în cercetarea circulației cărții sunt repertoriile bibliografice ale cărții basarabene alcătuite de Al. David (1934) [116, 294 p.], P. Mihail (1940, 1993) [187, 380 p.; 179, 420 p.], repertoriul de carte tipărită în spațiul istoric al Moldovei din secolele XVII-XX (*Cartea Moldovei*) [51, 252 p.; 52, 262 p.; 53, 632 p.], catalogul cărţii româneşti din fondurile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (2002) [82, 224 p.; 113, 128 p.] și cele alcătuite de Igor Cereteu, 2011 [61, 432 p.] și 2016 [60, 472 p]. Tot în această categorie a documentelor publicate a fost inclusă și *Lista cărţilor româneşti vechi distruse de incendiul din decembrie 1989*, Bucureşti : Biblioteca Centrală Universitară, 1991 (manuscris dactilografiat).[164, f 1-33]. În această prețioasă sursă a fost identificat un exemplar al Bucoavnei basarabene (1822), de altfel, unicul, în colecțiile bucureștene, distrus în urma evenimentelor amintite din toamna anului 1989.

Cea de a doua categorie de izvoare– cele mai valoroase –o alcătuiesc nemijlocit documente de arhivă**.** Pentru a avea o acoperire cat mai larga asupra fenomenului cenzurii în Basarabia au fost investigate colecții impunătoare de documente ce se dețin atât în arhivele locale – Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), cât și în cele de peste hotare: Arhiva de Stat a Regiunii Odesa (ASRO), Arhiva Istorică de Stat a Rusiei (AISR), Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti (ANICB). Valoarea istorică a surselor incluse în repertoriul nostru de lucru variază de la o categorie

la alta, atât în dependenţă de gradul lor de autenticitate, cât şi de importanţa acestora pentru istoria cărţii și cenzurii Basarabia. Vom remarca puţinătatea surselor locale, dispersate și fragmentare în raport cu colecţiile imperiale (din arhivele rusești). Textele incluse în repertoriul nostru de lucru, marea lor majoritate, sunt prinse în redacţii de ciorne. În plus, sursele depozitate în arhiva guvernatorului civil/militar al Basarabiei [16] fond deosebit de valoros, de altfel, sub raportul consistenței informațiilor cu privire la cartea cenzurată, sunt cele mai dificile pentru cercetare. Documentele acestui fond sunt accesibile cercetării doar în versiunea unor copii fotografiate pe suport de peliculă de o calitate foarte proastă (din anii '60-'70 ai secolului al XX-lea), fapt care creează adeseori situații confuze din cauza integrității surselor (peliculele nu sunt complete, integre). La capătul acestor căutări se suprapun multe alte impedimente rudimentare ale sistemului arhivistic local. Toate aceste cauze obiective și subiective, complică mult cercetarea fenomenului cenzurii și cărții.

Principalul suport al lucrării a fost, în temei, axat pe documente, în mare parte inedite, ce se dețin în colecţiile Arhivei Naționale a Republicii Moldova [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23], Arhiva Centrală Istorică din București [10], Arhiva de Stat a Regiunii Odesa [24; 25; 26] și Arhiva Istorică de Stat a Rusiei [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. În funcție de valoarea istorică și volumul acestora, cele mai multe surse investigate țin de actele oficiale emise de către Direcția Principală de Cenzură din cadrul Ministerului Învățământului Public [2], Consiliul special în problema cărții din cadrul Ministerului Afacerilor interne [4], Comitetul Principal pentru cartea străină [8], Cancelaria ober-procurorului Sf. Sinod [9],Cancelaria Ministerului Învățământului Public [1] și cea specială pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice [3] pe anii 1861-1863. Direcția principală de cenzură [5] creată în urma reformei cenzurii (1863-1865).

Sursele cercetate reflectă structura organelor de cenzură în sistemul de stat al Imperiului Rus, constituită în baza statutelor de cenzură din anii 1804, 1826, 1828, 1865 și 1890. Documentele identificate în aceste colecții arhivistice ne-au permis selectarea și sistematizarea informațiilor cu privire la cenzura străină și internă a cărților în alte limbi. Această categorie de surse reflectă atât mecanismul instituției de cenzură, cât și formele de control ale cenzurii represive asupra cărților intrate in circulație. De asemenea, ele reflectă structura instituției de cenzura străină și internă, modificările statelor de cenzori pe parcursul secolului al XIX-lea, metodele de completare a bibliotecii imperiale din Sankt Petersburg cu exemplarele cărților supuse cenzurii [1; 3]. Cartea străină care a pătruns în Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea are unele trăsături cu totul specifice pentru Basarabia, zonă de frontieră a Imperiului Rus, fapt care ne-a determinat ca această problemă să fie reflectată într-un compartiment separat. Impactul cenzurii imperiale asupra cărții străine care a pătruns în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-

lea, a fost cercetat atât în baza surselor din Arhiva Istorică de Stat a Rusiei – Fondul Direcției Principale pentru tipărituri (1865-1917) [6], cel al Comitetului de Cenzură de Cenzură străină din Sankt Petersburg [8], a surselor păstrate în Arhiva de Stat a Regiunii Odessa. Rapoartele cenzorilor către instanțele superioare din Sankt Petersburg dețin prețioase informații asupra numărului de cărți cenzurate [24]. Importante documente cu privire la activitatea Secției a III-a a „Cancelariei Majestății Sale Imperiale" reorganizată în baza poliției secrete(3 iulie 1826). În consecință s-a creat o uriașa rețea de informatori și spioni gestionată cu ajutorul jandarmeriei, care exercita controlul asupra tuturor manifestărilor vieții publice, inclusiv asupra cărții [4; 8;16].

Partea cea mai consistentă a informațiilor cu privire la problemele cu care se confruntau în munca zilnică cenzorii de la Odessa se deține în corespondența comitetului de cenzură cu funcționarii din Sankt Petersburg [24]. Vom observa că de cele mai multe ori, aceste surse nu dețin informații directe asupra cărții românești supusă cenzurii, iar acest fapt își are explicația în lipsa unui cenzor de limbă română angajat în statele Comitetului de Cenzură din Odessa. Apoi, o bună parte din materiale fondurilor centrale/imperiale se dețin în copii multiplicate în arhivele locale (Republica Moldova), în special cele stocate în colecția cancelariei guvernatorului civil și/sau militar al Basarabiei.

Izvoarele incluse în repertoriul nostru de lucru au cuprins sintetic tot secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Un loc deosebit în șirul mărturiilor documentare le revin colecțiilor de documente din Fondul Cancelariei Guvernatorului civil și/sau militar al Basarabiei: adrese de corespondență, circulare imperiale, regulamente de cenzură etc [16]. Precizăm că valorificarea colecției de documente din acest fond s-a realizat în scopul identificării unor direcții prioritare ale politicilor în domeniul cenzurii cărții. Documentele cercetate din colecția Arhivei Naționale a Republicii Moldova, cuprind informaţii cu privire la funcţionarea instituţiei de cenzură și impactul ei asupra tiparului şi circulaţiei cărţii in Basarabia. Diverse dispoziţii adresate administraţiei provinciei de către funcţionarii din Sankt Petersburg, unele fiind înregistrate cu sigla „strict secret", mărturisesc asupra unei supravegheri stricte a producţiei de carte. Supravegherea activității tipografice, completarea fondurilor de carte în bibliotecile publice, comercializarea cărților, difuzarea acestora, era subordonată direct viceguvernatorului local. În colecţiile Fondului Guvernatorului civil (militar) al Basarabiei (1812-1918), au fost identificate documente inedite cu privire tipografia particulară a lui Achim Popov (1843), deși, o bună parte a acestei arhive este pierdută irecuperabil [16, inv.1, d. 2879]. Materialul selectat din acest fond de documente este deosebit de prețios și deschide o perspectivă de interpretare sintetică asupra politicii instituțiilor de cenzură ale Imperiului Rus în provincia anexată.

Cea mai valoroasă este, de fapt, corespondenţa funcţionarilor administraţiei provinciale cu

structurile administraţiei centrale din Sankt Petersburg. Această categorie de documente, în special, rapoartele, dările de seamă anuale conțin informații care ne ajută să reconstituim tabloul cărţilor tipărite în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei [16, 17,18]. Un lot important lot de documente se deține în fondul Dicasteriei duhovnicești [17] și cel al Consistoriului duhovnicesc din Chișinău [18]. Fondul Consistoriului duhovnicesc din Chișinău cuprinde 19 cărţi de inventar, care includ diverse rapoarte, dispoziţii și circulare în legătură cu tipărirea sau distribuirea cărţilor apărute la tipografie. În baza acestor surse a fost reconstituit, în bună parte, procesul constituire a bibliotecilor parohiale și protopopești și completarea centralizată fondului de carte cu ediții apărute în tipografiile sinodale de la Lavra Pecerska din Kiev sau din Moscova.

Impactul cenzurii religioase asupra cărții tipărite la Chișinău a fost cercetat în baza documentelor care reflectă organizarea activității tipografice (Tipografia Exarhicească) în anii 1814-1883 și 1906-1917. Cenzura cărții religioase s-a impus odată cu aprobarea regulamentului cu privire la deschiderea și funcționarea Tipografiei Exarhicești, în 1814 [17, inv.1, d. 404]. Au fost identificate documente inedite, incluse în teză, cu privire la activitățile întreprinse de mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni în vederea tipăririi cărților liturgice necesare pentru bisericile Basarabiei. Au fost identificate surse inedite cu privire la inițiativa mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni vederea tipăririi *Apostolului, Evangheliei* şi *Trebnicului,* în 1819 [17], a Noului Testament, ediții separate (1817, 1819), a ediției integrale a Bibliei românești apărute în tipografia particulară a lui Nicolai Greci, în 1819 [17, inv. 1, d. 1628, 144 f.; d. 2876, 323 f.; d. 6184, 6 f; d. 6008, 8 f.]. Au fost identificate și selectate documente ce reflectă nemijlocit activitatea Filialei Basarabene (1817) a *Societăţii Biblice Ruse,* preocupată de distribuirea *Noului Testament* (1817) şi a *Bibliei* româneşti (1819) [16, inv. 1, d, 570; inv.1, d. 696]. Aceste probe documentare vin să completeze imaginea circulaţiei *Bibliei* româneşti atât în Basarabia, cât şi în Principatele Române. Acest lot de documente ne oferă o acoperire științifică a politicilor promovate de autoritățile ecleziastice imperiale în frunte cu ober-procurorul Sfântului Sinod, Alexandr Golițân, care deținea și funcția de președinte a Societății Biblice Ruse (1812-1825).

În circuitul științific au fost incluse date noi cu privire la cărțile liturgice în limba română, ieșite de sub teascul Tipografiei Exarhicești în timpul păstoriei exarhului Gavriil Bănulescu Bodoni. Au fost identificate și publicate informații inedite cu privire la impactul cenzurii țariste asupra cărților liturgice în limba română, tipărite la Chișinău, cu impunerea unor modele și tipare specifice Bisericii Ortodoxe Ruse. De asemenea, în baza unor documente autentice a fost reevaluat și reinterpretat fenomenul completării fondului de carte al bibliotecilor parohiale, ceea ce echivala in fapt cu înlocuirea cărților vechi în limba română cu cele aduse de la Lavra Pecerska din Kiev [16, 17, 18]. Cenzura regimului țarist a generat însă fenomenul nefiresc al bilingvismului cărților

tipărite la Chișinău, începând cu instalarea în scaunul eparhial din Chișinău al episcopului Dimitrie Sulima (1821-1844). Cenzura religioasă a cărților tipărite la începutul secolului al XX-lea a fost cercetată în baza documentelor care reflecta activitatea tipografică, începând cu anul 1906. Episcopul Serafim Ciceagov (1908-1912), a instituit o Comisie specială, care avea sarcina revizuirii textelor liturgice, potrivit cenzura duhovnicești imperiale [18, inv. 4, d. 3847]. Restricțiile de cenzură nu se limitau doar la aspectul dogmatic al textelor cuprinse în sfintele cărți liturgice, ci au mers mult mai departe, urmărind și scopuri politice. În câmpul nostru de cercetare sunt luate în dezbatere și problemele ce ţin de pătrunderea cărţii religioase în Basarabia prin cenzura oficială a Imperiului Rus, ceea ce presupune mai multe trepte de control, începând cu cele de la frontieră, la cele intermediare: Comisia de cenzori de la Seminarul Teologic, Comitetul pentru Cenzură a cărţii străine din Odesa şi, respectiv la etapa finală, Comitetul de cenzură Străină din Sankt Petersburg. Informaţiile selectate sunt axate în marea majoritate în baza unui material inedit din arhivele din Chişinău. Cărţile intrate legal prin punctele de control instituite la frontiera imperiului, a treceau, mai întâi, așa-numitele zone de carantină, care aveau o comisie specială (compusă din 3-4 persoane), responsabilă de supravegherea cărţilor intrate în Basarabia. Imediat la frontieră se alcătuiau listele cărților, numite în terminologia de epocă „catalog ”. Apoi listele-catalog erau expediate la Dicasteria Duhovnicească, de unde treceau la Seminarul Teologic din Chişinău, fiind supuse unui control riguros. Cenzorul avea sarcina să verifice textele din punctul de vedere al doctrinei ortodoxe, dacă nu sunt „vătămătoare”. Avizul acestuia era suficient (însă nu întotdeauna) pentru destinul ulterior al cărților. Cele cu avizul negativ trebuiau întoarse proprietarului, iar acesta din urma avea obligația să le expedieze înapoi, peste graniță, de unde au fost aduse. Circulația cărții străine intrate în Basarabia a fost cercetată prioritar în baza surselor identificate în colecțiile unor fonduri speciale ale vămilor de frontieră instituite de administrația țaristă la Sculeni [14], Lipcani, Leova sau Noua Suliță [15]. Totodată, examinarea acestor documente ne dezvăluie şi alte aspecte ale problemei legate atât de circulaţia cărţilor aduse din Principatele Române în Basarabia, cât și de procedura trecerii acestora prin vămile de control de la frontiera râului Prut. Cel mai important lot de documente asupra cărţilor ce pătrundeau în Basarabia se deţine în colecţia vămii de la Sculeni [14]. În special, sunt frecvente trecerile cărţilor româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Informaţiile stocate în aceste fonduri ne sugerează un tablou cuprinzător pe aii 1820 și 1837. Cele mai timpurii informații asupra circulației cărții religioase sunt consemnate în arhivele Consistoriului Duhovnicesc pe anul 1820. Cărţile erau aduse de diverşi călători din dreapta sau stânga Prutului: călugări, negustori, militari sau boieri. Informaţiile referitor la cărţile aduse se conţin, de obicei, în rapoartele serviciilor de la cantora carantinei din Sculeni către arhiereul din Chişinău. Deşi aceste ştiri nu strălucesc în amănunte,

totuşi, informaţiile redactate în stilul funcţionarului de cancelarie, ne comunică importante mărturii de epocă [17].

Sursele cercetate ne permit să urmărim circulaţia cărţii ajunse în Basarabia doar în măsura în care aceasta a fost consemnată în mărturiile scrise, în documentele oficiale ale cenzurii, spre exemplu cărțile aduse de boierul Costache Tufescu [16, inv. 1, d. 2792, f. 42-43]. Istoricul bibliotecii lui Dimitrie Govdelas, profesorul grec de la Academia Domnească din Iași, au acoperire documentară în colecţia Fondului Guvernatorului Civil al Basarabiei (1834-1847) [16, inv. 1, d. 2048şi cel al Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia (1833-1834) [21, inv. 1, d. 719]. Corpul de documente se prezintă sub forma unei corespondenţe oficiale a boierului Dimitrie Carastati, cel care a donat colecţia de carte, cu şefii provinciei. De fapt, corespondenţa oficială reconstituie cu lux de amănunte mecanismul și formele de contro ale cenzurii. Sursele decodificate au o acoperire documentară pe o durată de aproape 14 ani (1834-1847) [21, inv. 1, d. 719]. Un tablou deosebit de sugestiv în această privinţă se conturează doar printr-o simplă înşirare a datelor selectate (anii de corespondenţă): 1833, august, 2; 1834, 12 decembrie; 1834,16 octombrie, 1834, 7 decembrie; 1834, 23 iulie, 1847, 24 noiembrie; 1836, 24 noiembrie; 1837, 15 iulie; 1847, 2 septembrie; 1848, 6 februarie; 1848, 26 noiembrie; 1848, 12 decembrie [21, inv. 1, d. 719]. Acest lot inedit de documente au fost lansate în circuitul științific de noi pentru prima dată. Documentele interpretate au contribuit la clarificarea unui șir de aspecte ale cenzurii cărții străine care a pătruns în Basarabia in mod oficial prin vămile de control instituite la frontiera de la Prut. Fenomenul cenzurii țariste îşi are explicaţia, de altfel, în sistemul administrativ-poliţienesc al regimului de ocupaţie ţaristă în Basarabia și ne dezvăluie esenţa maşinii birocratice din anturajul funcţionarilor imperiali [16, inv. 1, d. 2048]. Au fost cercetate documente din arhiva boierului Constantin Tufescu. Aceste documente conturează o imagine mai precisă despre interesele culturale ale boierimii basarabene din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Au fost identificate mărturii inedite, care completează imaginea colecţiei de carte din biblioteca boierului Constantin Tufescu [16]. Pentru a întregi tabloul cărții basarabene, a cărții acumulate în bibliotecile private, boierești din secolul al XIX-lea, s-a impus și o cercetare în arhivele din România. În urma cercetării în colecția arhivelor Arhivele Naţionale Istorice Centrale din Bucureşti, a fost valorificat un lot inedit de documente din Fondul *Gore Pavel,* care cuprinde 96 de unităţi inventariate (1579-1945) [10, inv. 1445, 4, 6, 8, 9; inv. 32]. Păstrat în mai multe inventare, acest fond cuprinde informaţii istorice referitoare la biblioteca lui Gheorghe Gore, tatăl lui Paul Gore. Informaţii, care privesc nemijlocit istoricul bibliotecii lui Paul Gore se regăsesc în inventarul colecţiei care nemijlocit reflectă conținutul propriu-zis al cărților acumulate în decursul unei jumătăți de secol, aparținând mai multor generații de cărturari ai neamului Gore în Basarabia [10, inv. 32, 43, 49]. Sunt conservate o serie de lucrări

ale lui Paul Gore: manuscrisul studiului despre *mazilii din Basarabia* sau cel despre *Partidele politice din Basarabia de la 1812 până azi* [nr. 49, 1833-1918]. Informaţii preţioase se dețin și în alte dosare **[**10, d.10 (1876-1923); d. 11 (1901-1930), d. 87. (1900)]. Sursele cercetate ne oferă informații despre cărți, dar și despre actele de stare civilă a familiei Gore, certificate și notițe manuscrise cea aparțin lui Paul Gore. Mai ales, notiţele de lectură, extrase din diverse lucrări ale autorilor ruşi, referitoare la anexarea Basarabia. Un lot prețios de documente referitoare la completarea colecției de carte din biblioteca lui Paul Gore se deține la Biblioteca Academiei Romane. Documentele se dețin în fondul de manuscrise – corespondenţa lui Paul Gore cu Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei cu privire la cărţile trimise la București de către Paul Gore. Este vorba de cărţi ale unor autori ruşi care au scris despre români, documente şi materiale statistice, diverse culegeri istorico-geografice, hărţi.

Cea de-a treia categorie însemnată de documente, incluse în repertoriul nostru de lucru , sunt cărțile cercetate *de visu*. În legătură cu această categorie de documente, trebuie să precizăm imediat că nu s-a păstrat, n-a ajunsă integră până la noi, nici o colecție de carte din bibliotecile publice sau private (boierești) ale perioadei țariste a Basarabiei. Totuși, avem o excepție în acest sens. Este cazul bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț, păstrată la biblioteca Arhivei Naționale din Chișinău [19; 55, 436 p.]. Tocmai acest fapt istoric, greu de contestat, este o mărturie vie asupra dezastrului cultural al Basarabiei aflate timp de mai bine de un secol sub ocupație țaristă. Impactul cenzurii țariste asupra cărții basarabene a fost unul devastator. O bună parte dintre cărțile cercetate – in colecțiile de patrimoniu din Chișinău – se referă prioritar la cartea religioasă [54, p. II-IV, 1-120; 159, KEV, 1867, nr. 6, p. 216-217; KEV,1872, nr. 1, p. 14 -17; nr. 5, p. 138; nr. 13, p. 307; KEV, 1873, nr. 17, p. 319-328; KEV, 1874, nr. 10, p. 387; KEV,1881, nr. 22, p. 1012-1014; KEV, 1892, nr. 18, p. 420; KEV, 1900, nr. 19, p. 36; KEV, 1908, nr. 7, p. 29 -31; KEV, nr. 12, p. 10-11; 207, p.110-111; 315, p. 12-13, 112, p. 37; 367, p. 28-35; 406, p. I-XXIV]. N**e** referim, în primul rând, la cartea tipărită în Basarabia în anii 1814-1882 și 1906-1917. Pentru a scoate în evidență impactul cenzurii țariste asupra cărții basarabene au fost cercetate mai multe exemplare ale tipăriturilor ieșite de sub teascul tipografic din Chișinău, precum *Liturghier* (1815), *Psaltire* (1818, 1808), Trebnic (1820); Noul Testament (1817, 1819) și Biblia (1819), ediții tipărite la Sankt Petersburg de Societatea Biblică Rusă; *Tipic* (1821), *Catehism creștinesc* (1844), *Penticostar* (1853), *Evangheliar* (1855), edițiile bucoavnelor basarabene din anii 1844, 1863, 1865 și 1909. Un alt lor important de cărți cercetate *de visu* sunt cele referitoare la biblioteca lui Paul Gore [10]. A fost cercetată colecţia de carte veche a Bibliotecii Centrale Universitare Mihai Eminescu din Iaşi, Departamentul „Colecții speciale”. În acest fond se dețin o parte însemnată din cărțile lui Paul Gore. Acestea au intrat in patrimoniul instituţiei prin achiziţii publice de la Fundaţia „Regele

Ferdinand I" [89, p. 169-173]. În urma acestor investigații – pentru prima dată – au fost identificate *de visu* și repuse în circuitul științific 31 de titluri de carte, păstrate actualmente la BCU, Iași [89, p.169-173]. Cercetarea cărților este destul de dificilă din cauza lipsei unei informații adecvate în fișierul general al bibliotecii. Acest fapt își are și unele motivații istorice, dacă ne raportăm la perioada regimului comunist de sorginte sovietică instaurat in Romania în urma celui de al Doilea Război Mondial. Cartea basarabeană a fost practic exclusă din circuitul public românesc, rămânând periferică intereselor de cercetare, timp de aproape o jumătate de secol. Identificarea unor titluri din biblioteca lui Paul Gore s-a realizat în baza Catalogului on-line al BCU Iaşi şi a lucrării lui Martin Bodinger cu privire la cărţile rare şi preţioase din colecţia Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi **[**43, 450 p.]. Identificare unor titluri în catalogul *on-line* a fost posibilă numai datorită faptului că înregistrările bibliografice din catalog cuprind însemnări ale catalogatorilor, precum: „Donaţia Paul Gore; Lucrarea prezintă ex-ibris Paul de Gore; Provine din biblioteca lui Paul Gore; ex-libris etichetă „Paul de Gore. Basarabia" [43, nr. 399, nr. 1398, 1457, 1645]. În afară de înregistrările bibliografice din catalogul *on-line* care cuprind însemnări despre Paul Gore, există şi înregistrări bibliografice, în cadrul cărora nu au fost consemnate, în momentul catalogării, astfel de informaţii, deşi ele sunt trecute pe cărţi. Absenţa acestor însemnări pe fişele de catalog îngreunează (sau face aproape imposibilă) identificarea tuturor publicaţiilor din arhiva Gore în depozitele de carte ale BCU Iaşi (Sediul Central şi Filiale). Totuşi, unele lucrări rare şi preţioase, cu ex-librisuri Paul Gore, au fost identificate (deşi pe fişele de catalog însemnările lipsesc) şi consemnate de către Martin Bodinger în lucrarea amintită mai sus. De exemplu, înregistrarea bibliografică (respectiv fişa digitizată din catalogul tradiţional) pentru lucrarea *Alcătuire ponturilor* (Chişinău, 1819*)* nu conţine nicio informaţie cu privire la Paul Gore, deşi pe prima filă a cărţii apare semnătura lui (acest lucru este semnalat însă de către Martin Bodinger în lucrarea amintită: pe f. 1 semnătura „P. Gore, Chişinău" [89, nr. 19, p. 203].Fără îndoială, valoarea exemplarelor este mult sporită de existenţa însemnelor de proprietate ale lui Paul Gore, sub formă de ex-libris (ştampilă sau etichetă), a semnăturii personale sau a însemnărilor de familie, precum acestea se regăsesc în volumule de „Pravile" ale lui Andronachi Donici (Iași, 1814) și în *Psaltire*a de la Braşov (1816). Exemplarele sunt însoțite de ex-libris, sigilii şi parafe ale lui Paul Gore, dar și de semnături ale lui Spiridon Gore, datate „Bălţi 1839" (caractere latine şi chirilice) [89, p. 199-204]. Lista cărților din biblioteca lui Paul Gore, identificate în colecţiile BCU, Iași, a fost completată cu exemplarele identificate în colecția Bibliotecii Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei – încă 11 titluri [89, p. 205-2007]. Toate exemplarele cuprinse în lista bibliografică (anexe) au fost consultate *de vis*u. Deocamdată, în repertoriul nostru sunt cuprinse 31 de volume – carte veche românească și străină) și 5 manuscrise (*Carnet de însemnări, scrisori*

și fragmente de documente) din prețioasa bibliotecă a lui Paul Gore. Valoarea acestora este inestimabilă în raport cu cartea de patrimoniu care a supraviețuit timpul și „teroarea istoriei” în provincia românească dintre Prut și Nistru.

În totalitate, atât sursele cercetate, cât și scrierile istoriografice incluse în repertoriul nostru de lucru, scot în evidență un șir de aspecte ale problemei noastre de cercetare și ne servesc drept temelie pentru investigarea fenomenul cărţii și cenzurii în Basarabia (secolul al XIX-lea –începutul secolului al XX-lea). Problema cărții românești, fie că este vorba de cartea religioasă, fie cea laică, a rămas în continuare un subiect demn de abordarea unei cercetări monografice (problema enunțată întrunește toate condițiile unui subiect de cercetare istorică de sine stătătoare). P.P. Panaitescu susținea, între altele, că „problema culturii este un rezultat, și nu o cauză [204, 3-23]. Sarcina noastră este de a lămuri şi de a scoate în evidenţă valoarea istorică şi culturală a cărții românești și străine, care dincolo de restricțiile aspre ale cenzurii imperiale a pătruns în provincie (1812-1917). Pornind de la scopul enunţat, au fost stabilite şi obiectivele lucrării: examinarea structurii și componenții instituțiilor de cenzură in Imperiul Rus (Comitetele de cenzură internă și străină (1814-1917); evaluarea structurii statutelor de cenzură din anii: 1804, 1826, 1828, 1890, a Regulamentelor de cenzură (1850, 1860, 1865, 1905, 1906) și a formelor de control instituite asupra cărții laice, religioase și străine; identificarea formelor de cenzură străină și internă (laică, duhovnicească, militară); evidenţierea condiţiilor specifice de aplicare a legislaţiei imperiale în Basarabia, zonă/provincie de frontieră a Imperiului Rus (statute de cenzură, regulamente, circulare); decodificarea sintagmei „carte străină” în contextul aplicării legislației imperiale în Basarabia (în baza rapoartelor semnate de către vameșii de frontiera); identificarea registrelor de carte străină permisă pentru public de Comitetul de Cenzură Străină din Sankt Petersburg; investigarea fondului de carte al bibliotecilor private (biblioteci boierești) din Basarabia; stabilirea particularităților specifice de acumulare a fondului de carte în bibliotecile parohiale și protopopești, a Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor; evidenţierea impactului cenzurii țariste asupra circulației tipăriturilor în Basarabia și a problemei cenzorului de limba română.

1.3. Concluzii la capitolul 1

În urma excursului istoriografic, conceput în baza analizei tematico-cronologice asupra principalelor lucrări, care au tratat fenomenul cenzurii și cel al cărții, pot fi înaintate un şir de concluzii:

1. Reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic în problema cărții și cenzurii scoate în evidență faptul că in acest câmp tematic cele dintâi (în prima etapă) se înscriu cercetările realizate în istoriografia oficială, imperială rusă (anii'60 ai sec. XIX- înc. sec. XX). Acestea cuprind subiecte de istorie a instituției cenzurii și a istoriei cărții din Imperiul Rus. Iar acest fapt au o legătură directă cu procesul de reforme declanșat în imperiul țarist. În contextul amintit, cel al reformelor cenzurii, se evidențiază clar două etape de cercetare: 1852-1865 și 1903-1905. Atrage atenţia, însă, că toate aceste scrieri ale istoriografiei imperiale ruse n-au cuprins în sfera lor de cercetare și problemele cărții de la periferiile imperiului Este lesne de observat, că istoriografia rusă este preocupată esenţialmente de trecutul istoric al cărții rusești, explorând un teritoriu întins al fostului imperiu.

În această etapă se înscriu și primele studii ale unor autori locali, basarabeni cu privite la istoria cărții religioase tipărite în Tipografia Exarhicească din Chișinău, a cărții acumulate în bibliotecile parohiale și protopopești din Basarabia. Deși, aceste studii sunt fără o analiză a corelației dintre cenzura duhovnicească și cartea religioasă în limba română tipărită în Basarabia, având un caracter pur informativ**,** totuși, ele sunt un suport istoriografic solid pentru cunoașterea și înțelegerea contextului istoric al fenomenului cenzurii și cărții în provincie, ca zonă de periferie a imperiului țarist.

2. Cea de a doua etapă cuprinde istoriografia care reflectă nemijlocit istoria cărții din Basarabia pe segmentul interbelic: 1918-1940. Discursul istoriografic este reorientat spre problemele ce țin de istoria cărții naționale și este completat cu studii cuprinzătoare asupra cărții vechi românești aflate în bibliotecile parohiale și cele mănăstirești, sunt alcătuite primele bibliografii asupra cărții românești tipărite la Chișinău. De asemenea, pe segmentul interbelic se înscriu primele cercetări asupra unor colecții de carte ce constituiau pe vremuri adevărate biblioteci boierești basarabene. În această etapă se evidențiază, cel puțin, trei direcţii prioritare de cercetare: 1) studii de istorie a cărţii tipărite în Basarabia; 2) studii și documente istorice cu privire la istoria tiparului şi difuzării cărţii vechi românești; 3) întocmirea unor repertorii bibliografice a tipăriturilor basarabene din perioada țaristă. În totalitate, lucrările de referinţă asupra istoriei cărţii basarabene sunt concepute în intenţia unei duble demonstraţii: circulația cărții vechii românești în spațiul dintre Prut și Nistru până la 1812, iar după anul amintit, continuitatea spiritului românesc în Basarabia.

3. O altă perspectivă istoriografică asupra fenomenului cărții și cenzurii poate fi urmărită în cea de a treia etapă, postbelică odată cu instaurarea regimului sovietic (1944-1989).Subiectul cenzurii și cărții reapare în spectrul problemelor de cercetare istorică abia spre sfârșitul anilor'70 ai secolului XX, pe fundalul „dezghețului hrușciovist". Sunt investigate contribuțiile unor personalități basarabene în istoria cărții și tiparului și sunt cercetate problemele ce țin de istoricul fondării primei biblioteci publice din Basarabia (1832). Dincolo de perspectiva istoriografică marcată de clișeul ideologic al regimului sovietic, trebuie să observăm valoarea documentară a unor studii care au completat esențial istoria cărţii basarabene in secolul al XIX-lea.

4. Sfârşitul anilor '90 ai sec. XX– începutul sec. XXI, cuprinde o etapă distinctă a istoriei cărții basarabene. Discursul istoric este unul înnoitor, recuperator. Apar o serie de lucrări asupra istoriei cărții și tiparului în Basarabia sub dominația țaristă, a istoriei cărții vechi românești acumulate, fie în patrimoniul unor instituții de stat – muzee sau biblioteci, fie în bibliotecile mănăstirești care, odată cu redeschiderea lăcașelor sfinte (în anii '90 ai sec. XX), au reînviat și tradiția bibliotecilor de altădată. Totodată, se impun și o serie de lucrări care iau în dezbatere aspecte și direcții noi de cercetare asupra cărții basarabene din perioada țaristă, precum istoria bibliotecilor boierești, istoria cenzurii sinodale (duhovnicești), dar și unele aspecte sociolingvistice în contextul cărții basarabene.

5. Recuperarea istoriei cărții românești din Basarabia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), este susținută și completată prin efortul comun al cercetărilor întreprinse atât în Republica Moldova , cât și cel din România. În discursul istoriografic românesc au fost semnalate un șir de studii și cercetări de o notorietate științifică deosebită. Acestea cuprind o gama complexă de subiecte și referințe la istoria cenzurii în spațiul românesc, inclusiv asupra cenzurii țariste în Basarabia.

6. La etapa actuală, în istoriografia rusă semnalăm apariţia unor noi volume de studii şi lucrări, care reiau în dezbatere problema cenzurii și cărții în perioada țaristă și care, reclamă necesitatea reevaluării critice a cenzurii cărții naționale (a popoarelor înglobate în Imperiul Rus). Dincolo de semnalarea unor teme noi cu privire la fenomenul cenzurii în Imperiul Rus, totuși nu există în istoriografia rusă un studiu temeinic asupra cenzurii care să cuprindă sintetic tot secolul al XIX-lea. În plus, istoricii ruși nu s-au detașat în discursul istoriografic de terminologia specifică, fie de sorginte țaristă sau sovietică în care au prevalat conceptual elementele șovinismului velicorus.

7. Examinarea bazei de izvoare scoate în evidență faptul că valoarea istorică asura surselor incluse în repertoriul nostru de lucru variază de la o categorie la alta, atât în dependenţă de gradul lor de autenticitate, cât şi de importanţa acestora pentru istoria cărţii și cenzurii Basarabia. La fel,

trebuie receptata dintr-o perspectivă critică și producţia istoriografică care reflectă istoria cărții și cenzurii în contextul spațiului basarabean aflat sub dominația țaristă.

8. În totalitate, lucrările apărute atât în istoriografia românească, cât și cea rusă, fie țaristă sovietică, fie de istorie recentă, cuprind în sfera lor de reflectare un spectru foarte larg și divers al istoriei cărții și cenzurii. Marea lor majoritate, mai ales, cele ce țin de etapa actuală sunt elaborate în consens cu exigenţele istoriografiei moderne și reclamă necesitatea reevaluării critice și constructive a domeniului cercetării istorice în baza surselor autentice şi a adevărului istoric. Ele pot fi atribuite unor elaborări conceptuale înnoitoare cu privire la conştiinţa istorică a societăţii de azi şi de mâine.

9. Examinarea literaturii istoriografice ne demonstrează că nu există lucrări care au tratat în scrisul istoric problema cărții și cenzurii în Basarabia din epoca țaristă (1812-1917). Rămân în continuare insuficient cercetate problemele ce țin de istoria cărții și cenzurii, istoria cărții și tiparului în spațiul basarabean, de istoria bibliotecilor parohiale sau ale celor mănăstirești, a bibliotecilor publice sau private (boierești), a colecțiilor de carte acumulate de acele puține societăți cu profil științific, care se prefigurau în Basarabia la intersecția secolelor XIX-XX.

Așadar, reconstituirea tabloului general al istoriei cărții și cenzurii în Basarabia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), a impus o reinterpretare sintetică asupra studiilor istoriografice existente deja in scrisul nostru istoric din perspectiva includerii lor în câmpul tematic al investigațiilor, dar și al unor surse inedite ce țin de cenzura istoriei culturale, repuse de noi în circuitul științific. Această categorie de surse, îndeosebi, este încă insuficient exploatată**.**

2. INSTITUȚIA CENZURII IMPERIALE SI FORMELE DE CONTROL ASUPRA CĂRȚII

La anul anexării provinciei de către Imperul Rus, în 1812, pe tot cuprinsul imperiului era în vigoare regulamentul de cenzură semnat prin înaltul decret din 9 iulie 1804 [378, p. 85]. Mai mult, statutul de la 1804 cuprinde importante reglementări cu privire la cenzura duhovnicească care, cu minime schimbări, a fost în vigoare pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Iar acest fapt, greu de neglijat, este deosebit de important pentru cunoașterea istoriei cărții și cenzuri (religioase) din Basarabia secolului al XIX-lea: Tipografia Duhovnicească a provinciei fiind unica instituție culturală care a tipărit cărți bisericești în limba română (exceptând anii 1883-1906) pe toată perioada de ocupație țaristă**.** Astfel, pentru a contura o imagine adecvată a instituției de cenzură in Imperiului Rus și impactul ei asupra Basarabiei (1812-1917), vom prezenta, mai întâi, structura organelor de cenzură și formele ei de control instituite asupra cărții, în baza statutului din 1804.

2.1. Structura organelor de cenzură în sistemul de stat al Imperiului Rus și formele de control asupra cărții

Instituția cenzurii în sistemul de stat al Imperiului Rus este o componentă esențială a Puterii monarhice care asigura controlul asupra tipăriturilor, atât asupra cărții interne (cenzura internă), cât și asupra celei aduse din alte țări europene (cenzura străină). Instituționalizarea cenzurii în Imperiul Rus s-a produs abia la începutul secolului al XIX-lea, odată cu adoptarea primului Regulament de cenzură (statut), în 1804. În linii mari, însă, vom observa că primele legi cu privire la cenzura cărții au fost emise în epoca lui Petru I (1672-1725), în 1701 și 1720, iar primele instituții de cenzură cu departamente separate au fost create între anii 1780 și 1790 [412, p. 70-71].

Procesul de constituire al instituției cenzurii imperiale poate fi divizat în cel puțin trei etape distincte: 1) anii ’80 ai secolului al XVIII-lea – 1804. În această etapă sunt create primele comitete de cenzură la Sankt Petersburg, Moscova, Riga, Odesa [378, p. 34-35,39] și vama de Radzvilovsk (1796-1799)[14]; 2) 1804-1865. În cea de a doua etapă au fost adoptate regulamente le de cenzură (1804, 1826, 1828), care au creat premizele bazei legislative ale instituției cenzurii în sistemul de stat al Imperiului Rus. 3)1865-1917 [413, p. 31-33]. Are loc consolidarea instituțiilor de cenzură prin introducerea unor noi forme de control asupra producției de carte și care presupun înlocuirea

[14] Oraș de frontieră al Imperiului Rus (1795-1914), cu Austria și Austro-Ungaria.

cenzurii *preventive* cu cea *a posteriori/* post factum, cu formele ei foarte specifice la începutul secolului al XX-lea. Noile forme ale cenzurii sunt susținute în mod centralizat prin crearea unui aparat birocratic de o extremă complexitate [384, 91-97, 115-116].

Odată cu adoptarea primului statut de cenzură, în 1804, instituția cenzurii în Imperiul Rus s-a așezat pe temelia unei legislației, care va fi modificată de nenumărate ori pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Vom observa, de asemenea că statutul de cenzură din 1804 a fost alcătuit după modelul celui danez și este considerat drept rezultatul muncii colective a comitetului „de taină" din anturajul țarului Alexandru I, având opt semnături:M. Muraviov, A. Ciartorîiski, G. Severin Potoțki, N. Novosilițev, F. Klingher, S. Razumovski, N. Ozerțkovski, N. Fus. Atât în statutul de cenzură, cât și în statutele universitare a fost formulat conceptul structural al organelor de cenzură și scopul acestora care nu era altul decât să „ofere societății opere și cărți ce vor contribui la adevărata edificare a culturii și moralei, înlăturând scrierile contrare acestei intenții" [378, p. 85].

Potrivit statutului, cenzură era transferată în competența Ministerului Instrucțiunii Publice (în 1817-1824 are titulatura de Ministerul Afacerilor Duhovnicești și al Instrucțiunii Publice)[15], în componența căruia a fost creată Direcția principală a Școlilor (1804-1826), căreia îi revine funcția de instanța superioară de control asupra cenzurii. În competența acestei instituții (din cadrul ministerului) intra un cerc foarte larg de probleme, inclusiv și cea de cenzură. Direcția principală a școlilor devine un instrument important în realizarea noilor orientări în politica internă a țarului Alexandru I îndreptată spre întărirea regimului de cenzură. Un rol activ îl au membrii Direcției principale de învățământ M.L. Magnițki, D.P. Runici, A.S. Sturdza, ministrul A.A. Arakceev, persoană de încredere a țarului [330, p. 49-62]. În Regulamentul provizoriu al Ministerului Învățământului Public, emis in 26 ianuarie 1803, problema cenzurii tipăriturilor era clar fixată: „Toate cărțile tipărite în gubernii vor fi sub controlul exclusiv al universităților, în cazul în care aceste instituții vor fi fondate acolo" [378, p. 89-101]. În această etapă, locul principal în structura organelor de cenzură îl ocupau centrele universitare. Potrivit statutului de cenzură (1804) structurile nou-create aveau o anumită delimitare, asigurând, cel puțin, două tipuri de control asupra producției de carte: cenzura internă și cenzura străină. La rândul ei, cenzura internă poate fi divizată în alte două tipuri de cenzură– laică și duhovnicească.

[15]În 1816, în funcția de ministru al învățământului public a fost desemnat contele A.N. Golițân, ober-procuror al Sinodului (din 1803). Manifestul Senatului din 24 octombrie 1817, aducea la cunoștință că acesta „în dorința sa de a păstra „temeliile educației creștine" a găsit de cuviință să unească cele două departamente – al învățământului public și cel duhovnicesc – în unul singur cu titulatura de Minister al afacerilor duhovnicești și a învățământului public.

Cenzura internă avea sarcina de control asupra tuturor tipăriturilor ce se editau în Imperiul Rus, indiferent de limba scrierii acestora. Realizarea sarcinilor de control asupra producției de carte revenea comitetelor de cenzură create exclusiv în centrele în care existau universități. Cenzura internă a fost pusă pe seama comitetelor de cenzură create pe lângă universitățile din Moscova, Dorpat, Vilnius, Kazan și Harkov subordonate rectorilor universitari [378, p. 85-86]. Un comitet de cenzură compus dintre „oameni de știință aleși" ai capitalei a fost creat și în districtul universitar al Sankt Petersburgului, care până la deschiderea Universității (1819) era pus în responsabilitatea unui inspector special (art. 5) [378, p. 116]. În statele comitetului erau angajați trei funcționari, fiecare fiind remunerat cu 1200 rub./anual. Funcția cenzorului, de obicei, era rezervată pentru decanii de facultate, iar cea de secretar era ocupată de un magistru [132, p. 24, 60-120]. Componența comitetelor de cenzură era diferită: cel din Dorpat avea cinci funcționari, în Moscova și Vilnius – patru, în Harkov și Kazan – câte trei. Erau supuse controlului toate scrierile editate de universități sau apărute în districtul universitar, cât și cărțile străine [285, p. 15-46].

Cenzorul, responsabil de cenzura internă avea funcția să citească integral textul manuscrisului, iar pasajele care contraveneau regulamentului de cenzură (în opinia cenzorului), erau marcate pentru a fi corectate. Sub o atare formă manuscrisul era înapoiat autorului pentru corectură. De asemenea, editorii erau obligați să-și asume în scris, sub semnătură, precum că corectura textului a fost respectată întocmai și nu contravine regulamentului de cenzură. Cenzorul era obligat să atragă atenția asupra scopului urmărit de autor, să nu permită acestuia interpretări liberale sau schimbări de conținut. În sfârșit, manuscrisul era avizat de cenzorul responsabil de tipărirea cărții. Cenzorul nu avea voie să rețină cartea mai mult de trei luni, Decizia cu privire la interzicerea manuscriselor era discutată în ședința Comitetului de cenzura cu o majoritate de voturi (art. 13). În cazul unor dispute pe marginea manuscrisului, decizia finală aparținea Comitetului Principal de Cenzură (art.14) [378, p. 86-88]. Potrivit statutului (1804), sancționările se rezumau la următoarele:

- cenzură are funcții de control asupra tuturor tipăriturilor destinate de a fi răspândite în societate (art. 1);
- scopul urmărit de instituția cenzurii era „de a da societății cărți și opere capabile să contribuie la adevărata iluminare a minții, îndepărtând, totodată, cărțile contrare acestor intenții. Prin urmare, se interzice tipărirea, răspândire sau comercializare oricărei cărți fără a fi supusă cenzurii" (art. 2);
- cenzura cărții era încredințată Comitetelor de cenzură de pe lângă universități, în componența cărora intrau profesori și magiștri. Fiecare comitet verifica operele și cărțile tipărite în tipografia ce se afla în districtul universitar. Comitetul avea

prerogative să verifice și cartea străină destinată pentru funcționarii de la universitate (art. 4) [378, p. 86];

- scrierile bisericești cu privire la Cărțile sfinte sau cele care cuprind interpretări asupra Legii lui Dumnezeu, vor fi supuse cenzurii duhovnicești, ce se află la Sf. Sinod și în grija arhiereilor locali. Astfel de cărți se vor tipări în tipografiile sinodale sau în alte tipografii aflate în supravegherea Sinodului(art. 8).
- șefii de provincie au sub control doar cenzura anunțului și afișului (art 11)..
- Comitetul de cenzură, dar și cenzorul au obligația să nu permită tipăriturile care conțin dogme îndreptate împotriva credinței și moralei creștine. Cenzorul se face responsabil pentru avizul de tipărire a cărții (art. 15);
- cenzorii vor fi ghidați în munca lor de control asupra tipăriturilor de multă prudență, excluzând interpretări părtinitoare atunci când se vor confrunta cu situații confuze ce pot avea o dublă semnificație. În acest caz se recomandă de a da prioritate unei interpretări avantajoase, decât autorul lor să fie pus sub urmărire (art. 21).

Potrivit regulamentului (1804), este scoasă din competența organelor centrale de cenzură activitatea editorială a instituțiilor de învățământ superior, a academiilor, a societăților științifice, acestea având dreptul să dispună de cenzură proprie. Însă cărțile propuse spre editare de către o altă instituție pot fi tipărite doar cu permisiunea Comitetului de cenzură (art. 6).

Din suita exemplelor prezentate se vede clar că în baza regulamentului din 1804, forma principală de control asupra tipăriturilor era cenzura preventivă. De asemenea, este important să reținem că restricțiile regulamentului de cenzură (1804) se refereau, în mare parte, la cenzura internă, în special la cartea laică. Instituțiile de cenzură mai aveau funcția de a completa fondurile de carte ale celor mai importante biblioteci publice ale imperiului – așa-numitul sistem al „exemplarului obligatoriu și gratuit" din tot felul de cărți ce se editau în Imperiul Rus [378, p. 86-87**].** Tipografiile erau obligate să prezinte organelor de cenzură un anumit număr de exemplare pentru a fi depuse în fondurile speciale (art. 45, 46, Statutul de cenzură, 1804) [378, p. 94-95]. Spre exemplu, ucazul imperial din 2 septembrie 1809, stipula: „Dintre tipăriturile noi apărute se depun obligatoriu câte un exemplar la Ministerul Învățământului Public ". Decretul imperial din 14 octombrie 1810 cu privire la conducerea Bibliotecii Publice Imperiale din Sankt Petersburg, prevedea: „Acestei biblioteci, la fel, ca și celei de la Academia de Științe i se acordă dreptul de a primi câte 2 exemplare dintre toate edițiile noi apărute în tipografiile din cuprinsul imperiului" [411, p. 42-54]. Sistemul de completare a fondului de carte cu exemplare gratuite s-a modificat de nenumărate ori pe parcursul secolului al XIX-lea, astfel încât numărul de exemplare obligatorii

pentru a fi depuse către instituțiile publice imperiale a crescut simțitor. La fel și lista instituțiilor cărora le erau destinate cărțile era mereu completată cu altele noi. Dincolo de obligativitatea completării fondurilor de carte al bibliotecilor imperiale, sistemul existent asigura un control riguros asupra cărților ieșite de sub teascul tipografic. Controlul asupra producției tipografice mai era asigurat și prin supravegherea strictă a tipografiilor, bibliotecilor și librăriilor de către inspectorii de poliție [337, p. 34-42].

Cenzura duhovnicească se afla exclusiv în supravegherea Sinodului și a arhiereilor eparhiali, iar tipăriturile puteau fi tipărite doar în tipografiile sinodale (art. 8) [378, p. 86-87]. De cenzura duhovnicească erau preocupate comitetele duhovnicești de pe lângă Academiile Teologice. Se interzicea, păstrarea în bibliotecile bisericești a cărților laice, apărute în tipografii particulare, fără aprobarea cenzurii sinodale.

Conceptul asupra instituției cenzurii imperiale în secolul al XIX-lea își au originea în primul regulament de cenzură (1804), elaborat după modele europene (cel danez spre exemplu). Dincolo de restricțiile de cenzură instituite asupra cărții (laice și duhovnicești), primul statut de cenzură (1804) este o sursă prețioasă care profilează caracterul liberal al reformelor întreprinse în epoca țarului Alexandru I. Ceea ce este important să subliniem ține de faptul că în baza Statutului din 1804 a fost introdusă cenzura preventiva asupra cărții tipărite. Evident, aceste reglementări aveau un conținut foarte sumar și contradictoriu. Totuși, aceste instrucțiuni reflectă tendința puterii autocrate de a crea o bază profesională a instituțiilor de cenzură cu funcții largi de culturalizare. În structura organelor de cenzură se profilează interesele puterii de a exploata cu zel capacitățile ei profesionale și de culturalizare și urmărea scopul să anihileze orice încercare de răspândire prin intermediul tipăriturilor ale unor concepte sau idei îndreptate împotriva Bisericii ortodoxe, a credinței creștine sau a puterii autocrate.

Un alt regulament (statut) de cenzură a fost aprobat în 1826. Unul dintre inițiatorii noului statut de cenzură a fost ministrul învățământului public A.N. Șișkov (1754-1841), cunoscut de contemporani prin ideile sale conservatoare[16]. Discuțiile pe marginea noului statut de cenzură au fost prezentate Senatului sub diverse rapoarte în anii 1815 și 1820. Statutul de cenzură adoptat în 10 iunie 1826 era unul extins și cuprindea 19 capitole (230 articole) dintre care 11 erau destinate părții introductive (sarcinile și scopul) însoțite cu multe amănunte cu privire la sistemul de organizare a cenzurii. Celelalte opt capitole cuprind, în cele mai mici detalii, descrierea metodelor și formelor de aplicare a cenzurii [378, p. 127-129].

[16]A.N. Șișkov, ministru al Învățământului public între anii: 1824-1828.

Potrivit regulamentului, schimbări esențiale se produc în structură instituțiilor de cenzură. Instituția cenzurii imperiale rămâne în continuare sub egida Ministerului Instrucțiuni Publice, având funcții triple de control: 1) securitatea internă și știința; 2) respectarea legilor și educarea tineretului; 3) manifestările conștiinței publice în raport cu interesele statului. Respectiv este instituit un organ nou – Comitetul Principal de Cenzură (art. 5), compus din trei membri (miniștri): cel al instrucțiunii publice, al afacerilor interne și cel de externe (art. 6), iar funcția de secretar al Comitetul Principal de Cenzură revine directorului Cancelariei Ministerului Instrucțiuni Publice (art.7). Respectiv, celelalte comitete de cenzură din Moscova, Tartu și Vilnius, alături de Comitetul Principal de cenzură din Sankt Petersburg sunt părți componente ale instituției cenzurii imperiale (art.8). La rândul său, Comitetul principal de cenzură din Sankt Petersburg era compus din președinte și 6 cenzori responsabili de cenzura cărților în diferite limbi (art. 9) [378**,** p. 131-132].

Și-au păstrat dreptul de cenzură academiile, universitățile, departamentul duhovnicesc și unele instituții de administrare centrală și locală. Vom observa că statutul de cenzură de la 1826 era foarte detaliat. Ideea principală se rezuma la instituirea Departamentului Principal de Cenzură la Sankt Petersburg și a comitetelor de cenzură locale (de regulă, în principalele orașe ale imperiului**).** Statutul delimita funcția cenzorului cu statut special care necesită „multă muncă grea și atenție", de aceea și nu putea fi comasată cu alte funcții. De, fapt, pentru prima data în Imperiul Rus se încerca o sistematizare a instituțiilor de cenzură.

Pe 25 iunie[17] 1826 a fost emis decretul cu privire la crearea unei instituții secrete de poliție (de jandarmerie) cu funcții speciale. Având trista experiența a revoltei decembriste, țarul a reorganizat poliția secretă (3 iulie 1826) în așa-numita Secția a III-a a „Cancelariei Majestății Sale Imperiale" [375, p. 5-16]. În consecință s-a creat o uriașa rețea de informatori și spioni gestionată cu ajutorul jandarmeriei, care exercita controlul asupra tuturor manifestărilor vieții publice. Totodată s-a extins implicarea multor altor departamente și ministere în executarea diferitor forme de cenzură și control. O astfel de situație era prevăzută și în statutul de cenzură (1826), care preciza ca manuscrisele ce reflectă problemele instituțiilor de stat vor fi cenzurate nu numai de Ministerul Învățământului Public, dar și de acele ministere „interesele căreia le atinge" (art. 141). În 1831 a fost introdusă cenzura pe lângă Ministerul Cancelariei aulice, care controla manuscrisele în care erau amintiți țarii ruși și familia imperială. Operele care reflectau tematica militară, de asemenea treceau cenzura departamentului militar (din 1836). Cenzura de ramură, se echivala în fapt cu noi forme de control asupra manuscrisului cărții înainte de a intra sub tipar [378, p. 155-160].

[17] În ziua de naștere a țarului Nicolai I.

Regulamentul de cenzură (1826) cuprinde instrucțiuni speciale nu numai pentru cenzori, ci și pentru librari, biblioteci publice sau private, tipografii și litografii. Potrivi statutului „se interzic orice tipărituri care „neagă sau slăbesc puterea credinței creștine" (art. 159, 160, 161, 162, 163). La fel sunt interzise cărțile îndreptate împotriva „moralei și bunei cuviințe" (art.164), împotriva guvernării (art. 165, 166), împotriva legilor în vigoare (art. 167), împotriva puterii monarhice sau ale unor categorii sociale protejate de aceasta (art. 169) [378, p. 168-170].

Așadar, cenzorii sunt obligați să sesizeze acele elemente care conduc la slăbirea sentimentului de „devotament și liberă supunere Înaltelor decrete ale împărăției". În cazul în care cenzorul depista în cuprinsul cărții prezența unor idei nebinevoitoare sistemului monarhic acestea erau interzise. Aceste interdicții ale statutului de cenzură au creat o bază largă de interpretări subiective asupra formelor de cenzură a cărții în Imperiul Rus. Totuși, cel mai defectuos în activitatea cenzorilor era conținutul articolului 151, potrivit căruia „orice fragment din cuprinsul cărților care are o dublă semnificație este interzis pentru tipărire" [378, p. 166]. Astfel de interpretări ale cenzurii creau adeseori situații confuze și eronate. Contemporanii considerau că până și „Tatăl Nostru" putea fi înțeles și/sau interpretat greșit de către cenzori. Anume acest articol (art. 151) a servit drept motiv pentru care statutul lui A.N. Șișkov a fost numit de contemporani „de fontă" (чугунный) și înlocuit cu un altul, în 1828.

Potrivit regulamentului de la 1828, librarii aveau obligația să prezinte Comitetului de cenzură listele cărților străine destinate pentru comercializare în spațiul public. În vânzare puteau fi scoase doar cărțile aprobate de cenzură. Proprietarii de biblioteci, de asemenea, aveau obligația să-și completeze colecțiile doar cu edițiile verificate de cenzură. În cazul în care proprietarii de tipografii, biblioteci sau librării dețineau sau lansau în circulație cărți interzise de cenzură, aceștia se făceau responsabili în fața legi [286, p. 83-101]. În prima jumătate a secolului al XIX-lea tipografiile, bibliotecile și librăriile se aflau în supraveghere poliției, care, asigura controlul asupra cărților în baza listelor-catalog a cărții interzise de cenzură [378, p. 218].

Diverse circulare emise de cancelaria aulică, de asemenea, au completat formele de control asupra cărții tipărite sau intrate în imperiu. De obicei, circularele erau emise de către Ministerul învățământului Public și Departamentul Principal de Cenzură. Acestea cuprindeau listele cărților sau ale periodicilor interzise de cenzura internă sau străină, instrucțiuni generale cu privire la unele subiecte interzise în dezbaterile publice. Erau supuse unor restricții de cenzură și culegerile de folclor, de cântece, de datină, zicători sau proverbe. Cenzorii aveau sarcina de a atrage atenția asupra „conținutului dăunător al tipăriturilor […] îndreptate împotriva credinței, moralei și conducerii de vârf" [378, p. 297-300]. Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg a fost reformat din nou și deschis în noua componență pe 16 noiembrie 1828 (5 cenzori – trei de la Universitate

și doi din alte instituții) [7, inv. 1, d. 750, f. 7-32]. In această componență comitetul a existat până la 1850, când și-a reorganizat statele. În plus, nu se mai permitea cumularea de funcții. În prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt atestate schimbări frecvente ale funcțiilor de cenzori, mai ales printre cadrele universitare pentru care obligațiile de cenzor erau o ocupație temporară.

La mijlocul secolului al XIX-lea Direcția generală de cenzură era condusă de ministrul învățământului public, iar în calitate de membri erau: ministrul învățământului public, președintele Academiei de Științe, reprezentanți ai Ministerului Afacerilor Interne și celui de externe, șeful Secției a III-a Cancelariei imperiale, doi reprezentanți de la Ministerul Învățământului Public și inspectorul districtului de învățământ al Sankt Petersburgului. Direcția generală de cenzură avea în supravegherea toate instituțiile de cenzură, în plus elabora instrucțiile pentru cenzori și examina reclamațiile de cenzură

Imperiul Rus era printre puținele state care continuau să mențină cenzură preventivă asupra cărții interne.. În legislația de cenzură erau formulate sarcinile principale ale cenzurii, structura instituțiilor de cenzură, îndatoririle și drepturile de autor, editor sau tipograf. Deci, erau formulate criteriile și principiile generale care trebuiau respectate de cenzori în munca lor zilnică. Chiar și cele mai performante și detaliate acte legislative nu puteau fi adaptate imediat la practica curentă a cenzorilor. Cu atât mai mult nu puteau face față situației politice mereu schimbătoare. Ministrul Învățământului Public, S.S. Uvarov (1834-1849), interpreta o asemenea situație astfel: „golurile conducerii" de vârf nu puteau fi înțelese până la capăt nu numai de autori și redactori, dar nici de cenzori [410, p. 8-14]. Treptat, statutul de cenzură era completat cu multe alte regulamente, circulare și instrucțiuni cu ajutorul cărora Puterea încerca să mențină o activitate eficientă a instituțiilor de cenzură. Acest tip de acte interne era destinat prioritar organelor de cenzură: comitele de cenzură internă și străină, poliției și cinovnicilor din provincie responsabili de cenzura locală.

Evenimentele ce s-au produs în Europa, în această perioadă au influențat politica internă a Imperiului Rus și au condus direct la înăsprirea regimului de cenzură. În instituțiile superioare de învățământ au fost interzise o serie de obiecte cu profil umanist. S-a instaurat un control aspru asupra conținutului orelor de curs ale profesorilor [401, p. 106-132]. Puterea încerca să impună anumite doctrine în sensul promovării unui patriotism de cazarmă. Imediat, în urma evenimentelor revoluționare petrecute în Europa, la porunca țarului Nikolai I au început să fie organizate contramăsuri de influență asupra Rusiei. Pe 27 februarie 1848, Ministerul Învățământului Public a primit circulara țarului care indica să fie organizat „un comitet pentru a verifica dacă revistele respectă întocmai programul prevăzut de cenzură", iar în cazul unor nereguli, să i se raporteze personal despre aceasta. Dispoziția, în finalul textului avea consemnat fraza: „Comitetul să înceapă

imediat activitatea”. În prima ședință țarul Nikolai I atrăgea atenția, precum că în noile condiții ministerul sub conducerea contelui S.S. Uvarov nu-și onorează suficient sarcinile, de aceea a și fost creat un nou organ de control, membrii căruia vor fi „ochii monarhului până când se vor așeza lucrurile”[18]. Sarcinile Comitetului se rezumau la următoarele: 1) scopul Comitetului constă în supravegherea tuturor tipăriturilor, în orice limbi, a direcțiilor și spiritului acestora; 2) Comitetul verifică toate edițiile ieșite de sub tipar, iar despre rezultatele obținute va raporta țarului; 3) Fiind o instituție nedeclarată oficial, comitetul nu are nicio putere reală, iar deciziile vor intra în vigoare în urma aprobării acestora de către țar.

Ipocrizia de care era pătrunsă cea din urmă directivă a țarului Nikolai I (1825-1855) este de-a dreptul derutantă: comitetul creat avea toată prestanța puterii autocrate de a interzice orice fel de tipărituri**.** Acesta, deși, avea subordonarea directă monarhului, era împuternicit cu toată puterea asupra cenzurii, pe când contele S.S. Uvarov, principalul cenzor, era de fapt înlăturat. Așadar, noul organ creat la indicațiile țarului Nikolai I, cunoscut în istoriografie sub titulatura „Comitetul din 2 aprilie, 1848”, în frunte cu D.P. Buturlin (directorul Bibliotecii publice imperiale), avea sarcina de control asupra tuturor organelor de cenzură [412, p. 68-69].

În scopul creării uni sistem real de control asupra cărților tipărite toți miniștrii și șefii de departamente aveau obligația să trimită lunar rapoarte către Biblioteca Publică Imperială în care să indice listele tuturor tipăriturilor noi apărute, a periodicilor, foilor etc. Experiența de „cenzor” a ministrului învățământului public, contele S.S. Uvarov, a fost îndreptată cu succes în altă direcție. Pe 3 aprilie 1848, în baza circularei semnată de țar, acesta avea sarcina să revadă cuprinsul statului de cenzură în scopul de a întări sistemul existent al cenzurii. In istoriografia rusă, etapa cuprinsă între anii 1848 și 1855 va fi definită „epoca terorii cenzurii”.

Comitetul din 2 aprilie 1848 și-a continuat activitatea până în 1856 [412, p. 77]. De fapt, Ministerul Învățământului Public încetase să exercite funcția de instanța superioară de cenzură, ajungând chiar el să fie controlat. Această formă monstruoasă a cenzurii imperiale a durat până la data de 6 decembrie 1855. În plus, a fost creat și un comitet special pentru controlul suplimentar asupra literaturii didactice care a activat la Sankt Petersburg între anii 1850-1855 [323, p. 7-34].

Un fenomen cu totul deosebit este și faptul, că spre sfârșitul epocii țarului Nicolai I s-a extins mult numărul de instituții și departamente cu împuterniciri speciale de e exercita cenzura asupra cărții, iar acesta a influențat, la rândul său, extinderea ilegalităților și represiunilor de cenzură. În anii ’30-’40 ai sec. XIX, Nicolai I a emis un șir de alte decrete care acordau dreptul de cenzura asupra cărților, revistelor și ziarelor mai multor ministere și departamente: Ministerul de Finanțe, Ministerul de Interne; Cancelaria

[18] În componența comitetului erau numiți A.S. Miliukov, D.P. Buturlin, M.A. Korf, A.G. Stroganov, L.V. Dubelt, P.I. Degai.

imperială (secția a II-a și a III-a), Depoul militar-topografic, șeful de jandarmi, Departamentul de poștă, Direcția de tipărituri [401, p. 106-132]. O atare situație confuză a complicat mult munca cenzorilor [410, p. 8-14]. Astfel, în condițiile amplificării regimului despotic din epoca țarului Nicolai I, se observă o tendință permanentă de creștere a departamentelor care au drept de cenzură. Fiecare departament urmărea cu sârguință orice informație publicată cu referire la domeniul său de activitatea și adeseori punea arbitrar, contrar legii, verdictul de cenzură[19]. Cert este că existența unor multiple forme de control, de cenzură, a condus la apariția unui imens fond de carte prohibită în Imperiul Rus.

Așadar, la mijlocul secolului al XIX-lea in Imperiul Rus s-a format un sistem riguros de control asupra tipăriturilor. În paralel cu comitetele de cenzură oficială s-au creat și alte verigi tainice de control, aflate în supravegherea secretă a Secției a III-a Imperiale în frunte cu ministrul de Interne și șeful de jandarmi, contele A.H. Bekendorff [378, p. 75-110]. În plus, comitetele secrete și existența ramificată a unei cenzuri speciale din cadrul diverselor ministere și departamente a condus în final la pierderea monopolului de cenzură, de control de către Ministerul învățământului Public. Acest sistem ramificat de control apăsa la nesfârșit circulația cărții, atât laice cât și duhovnicești. Imperiul Rus era una dintre puținele monarhii din Europa în care era în uz cenzura preventivă.

Fără îndoială, evenimentele istorice mai sunt apreciate din perspectiva impactului supra vieții social-politice. Astfel, 48-ismul european a avut un puternic impact asupra vieții social-politice din imperiului țarist și a condus la înăsprirea cenzurii imperiale, la căutarea unor forme noi de supraveghere și control asupra tipăriturilor. În prim-plan apar două probleme importante: 1) pericolul sesizat de autorități în legătură cu rolul crescând al presei și influența acesteia asupra opiniei publice 2) formele neeficiente de control și structura învechită a instituțiilor de cenzură, insuficiența de finanțe pentru întreținerea statelor de cenzori. Este firesc să ne întrebăm cum a încercat puterea imperială să rezolve problemele cenzurii în noile condiții.

De altfel, sunt cunoscute câteva încercări de reformare ale sistemului de cenzură în anii1848-1859, așa-zisele proiecte ale miniștrilor învățământului public: S.S. Uvarov, în 1848, și cel al lui E.P. Kovalevski, în 1859 [378, p. 247-250]. Însă aceste proiecte n-au fost acceptate, deși ultimul a pus problema creării în cadrul guvernului a unui departament separat, de sine stătător al cenzurii. În final, toate încercările de modernizare a sistemului de cenzură s-au limitat doar la schimbarea statelor de cenzori, în 1850 și 1860, de fapt, se echivala cu creșterea numărului de

[19] Cenzorul A.V. Nikitin (1804–1877) a consemnat în memoriile sale: „Așadar, iată câte feluri de cenzură avem acum: cenzură generală din cadrul Ministerului instrucțiunii publice, Direcția Principală de cenzură, Comitetul suprem secret, cenzura militară, cenzura duhovnicească, teatrală, a Curții imperiale, a presei, a departamentul poștal, cenzura Cancelariei a III-a Imperiale, și mai nouă – cea pedagogică (instituită în 1850). Total – 10 departamente de cenzură. Dacă am include aici toate persoanele oficiale preocupate de cenzură, atunci ei vor fi mai mulți decât cărțile ieșite de sub tipar în decursul anului. Mai mult: mai există și cenzura militară a scrierilor juridice de pe lângă secția a II-a a Cancelariei Imperiale și cenzura străină. Total – 12”.

funcționari și a cheltuielilor de buget. Este evident că acea legătură existentă între universități și Ministerul Învățământului Public, în baza statutului de la 1804, formal a fost întreruptă în 1850. În prima jumătatea a secolului al XIX-lea, organizarea sistemului de control asupra cărții străine se afla intr-o fază incipientă de elaborare a unor noi forme de cenzură. Impactul cenzurii imperiale asupra cărții străine care a pătruns în Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea are unele trăsături cu totul specifice, fapt care ne-a determinat ca această problemă să fie reflectată într-un compartiment separat.

2.2. Proiecte de reformare a cenzurii imperiale și organele de supraveghere a producției de carte

În anii '60 ai secolului al XIX-lea, instituția cenzurii imperiale este supusă unor modificări ulterioare. Administrația imperială era în căutarea unui nou concept de cenzură capabil să asigure un echilibru între puterea monarhica si societatea imperială, atât de diversă și pestrița. Starea de criză care plana asupra societății imperiale, în urma războiului Crimeii, pierdut de imperiali, trebuia depășită. Perspectiva legislativă presupunea elaborarea unui nou concept de modernizare a sistemului existent, de trecere de la cenzura preventivă la cenzura a posteriori, de pedepsire prin judecată. Aceste căutări de noi forme de aplicare a cenzurii imperiale s-a realizat în câteva etape. Procesul de elaborare al unui nou statut de cenzură început în anii '50 ai secolului al XIX-lea (spre sfârșitul domniei țarului Nicolai I) [369], își va găsi o rezolvare practică sub forma „Regulamentului temporar", supranumit în tradiția istoriografică rusă „Reforma cenzurii"(1865). De altfel, până la aprobarea Regulamentului temporar, administrația imperială a întreprins un șir de măsuri preventive. Intențiile guvernării de a salva situația de criză a instituției de cenzură poate fi urmărită în baza unui șir de acte normative, circulare emise de instanțele de resort.

În 1860, o atenție deosebită a fost concentrată asupra formulării cât mai concise a avizului de cenzură aplicat pe versoul paginii de garda a cărții tipărite. S-a propus să fie exclus numele cenzorului din cuprinsul avizului oficial. Astfel, pe 5 mai 1862, a fost adoptată legea conform căreia formula avizului era următoarea: „Se aprobă de cenzură: data, luna, anul, locul", însă formularea propusă a fost modificată din nou, în 1863: în loc de sintagma „se aprobă" s-a dat prioritate frazei „se permite". Această formulare, în opinia funcționarilor imperiali, excludea orice fel de interpretări în sensul de implicare a cenzorului în aprecierea calităților literare ale manuscrisului. Orice carte supusă cenzurii urma să fie restituită. Cenzorul era obligat în decursul a trei luni să restituie proprietarului exemplarele supuse cenzurii. Tipografiile, la rândul lor, erau obligate să depună – din fiecare tipăritură scoasă de sub tipar – câte 6 exemplare pentru completarea fondului de carte al bibliotecilor din Sankt Petersburg și cate un exemplar de ziar, revistă sau almanah pentru Secția a III-a a Cancelariei Imperiale [290, p. 16-30].

Procesul de înlocuire a cenzorilor din universități cu funcționarii de la minister a început odată cu întărirea unor noi state de cenzori (decretul imperial din 19 iulie 1850) și s-a realizat treptat de-a lungul unei jumătăți de secol. Instituția cenzurii de control a fost scoasă din sistemul universitar (1804-1850) și trecută sub egida Departamentului Principal de cenzură. Unele circulare cu privire la înlocuirea cenzorilor universitari erau emise strict secret. De exemplu, funcția de cenzori din guberniile apusene ale Imperiului Rus (comitetele din Kiev și Vilnius), trebuiau să fie ocupate numai de persoane de origine velicorusă, dintre cei care cunosc limba poloneză [2, inv. 1. d. 2449. f. 3-4.].

În martie 1862 a fot creată „Comisia pentru revizuirea și elaborarea unor noi hotărâri în vederea tiparului și cărții" în frunte cu A.V. Golovnin, iar în luna mai (1862) a fost aprobat „Regulamentul temporar de supraveghere a tipografiilor, litografiilor și ale altor instituții de acest gen" [2, inv. 1. d. 5084. f. 1-7]. Tot, în 1862, a fost introdusă deja instituția inspectorilor de tipografii, librării și biblioteci. De altfel această idee a fost promovată ceva mai devreme în proiectul statutului de cenzură, în 1848. Cert este, că numărul mic de funcționari și plata mizeră a cenzorilor era una dintre cauzele principale a muncii neeficiente a sistemului de cenzură din cadrul Ministerul Învățământului Public, considerat pe bună dreptate „cel mai dificil și cel mai responsabil" [308, p. 334]. În elaborarea unui nou concept asupra instituției de cenzură au fost antrenați, rând pe rând, o suită întreagă de funcționari ai diferitor ministere: P. A. Veazemski, E.P. Kovalevski, A.G. Troinițki, N.A. Miliutin, A.V. Nikitenko, A.S. Norov, A.V. Golovnin și P.A. Valuiev ceea ce stă mărturie că guvernarea imperială era sub impactul crizei de structură a sistemului existent [1, inv. 1, d. 5127. f. 8 -10.]. În opinia ministrului de interne P.A. Valuiev, guvernul trebuia să depășească starea de criză printr-un șir de reforme care ar asigura o trecere de la măsurile restrictive la politicile mai loiale în domeniul tipăriturilor. În acest scop a fost creată o comisie specială în vederea elaborării definitive a statutului de cenzură. În baza decretului imperial din 14 ianuarie 1863, proiectul de statut elaborat de comisia în frunte cu D.A. Obolelenski, a fost transmis pentru o prelucrare ulterioara celei de a doua comisie sub conducerea ministrului de interne P.A. Valuiev. Comisia a lucrat din 19 februarie până pe 18 mai 1863, iar pe 10 iunie 1863, proiectul noului statut a fost prezentat ministrului de interne [322, p. 317-332].

La baza statutului a fost așezată concepția ex-ministrului de interne N.A. Miliutin, unul dintre ideologii reformei agrare (1861), conform căreia la moment nu era necesar de a elabora un nou statut, ci un regulament temporar al tipăriturilor „care va facilita posibilitatea unor modificări și/sau îmbunătățiri ulterioare". Acest fapt stă mărturie că funcționarii imperiali implicați în revizuire sistemului existent al cenzurii sesizau perfect starea de criză profundă în care lâncezeau instituțiile puterii autocrate ale Imperiului Rus. Au fost create două departamente noi de cenzură : unul de administrare – Consiliul în problemele tiparului de pe lângă Ministrul de Interne (au fost

concentrate toate obligațiile Departamentului principal de cenzură), altul executiv: Departamentul principal de cenzură[20].

În subordonarea Ministerului de Interne au trecut toate comitetele de cenzură (statele noi întărite pe 14 ianuarie 1860): Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg, Moscova, Riga, Vilnius, Kiev, Odesa și au fost numiți cenzori speciali – de cenzură internă – din Kazan, Dopart, Riga. Procesul de reformare a instituției de cenzură s-a încheiat de fapt cu transferul departamentului de cenzură din cadrul Ministerul Învățământului Public în subordonarea Ministerului de Interne, ceea ce coincidea și cu interesele celor doi miniștri: unul să „se spele de cenzură" (A.V. Golovnin), iar altul s-o obțină (P.A.Valuiev), în 1863. Astfel, după o jumătate de veac s-a încheiat istoria cenzurii din cadrul Ministerul Învățământului Public (în baza decretului imperial din 14 ianuarie 1863, cenzura trece în subordonarea Ministerului Afacerilor Interne). În baza Regulamentului temporar din 6 aprilie 1863 a fost introdus sistemul mixt de cenzură preventivă și a posteriori/post factum [279, p. 4-10]. Impactul acestor schimbări s-a resimțit imediat, atât în activitatea organelor de cenzură, cât și în componența nominală a statelor de cenzori.

In 1862, in componența Comitetului de cenzură s-a adăugat un cenzor militar. Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg a fost supus unor modificări ulterioare. Pe14 ianuarie 1863, împreună cu celelalte comitete de cenzură Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg a fost transferat de la Ministerul Învățământului Public în subordonare Ministerului de Interne. Până la aprobarea Legii de cenzură (25 ianuarie 1863), președintele Comitetului de cenzură avea împuterniciri să emită circulare de la numele ministrului de interne către toate instituțiile de cenzură, către toți șefii de gubernii. La fel avea împuterniciri să aprobe programul de editare al periodicilor, să disponibilizeze sau să numească noi cenzori [7, inv. 2 (1862), d. 57, f. 10-13.].

În elaborarea reformei cenzurii de la 1865 (considerată una dintre cele mai consecutive și liberale dintre reformele anilor '70 ai sec. XIX) s-a ținut cont de experiența legislativă a Franței, în sensul unei atitudini diferențiate față de publicul cititor sau față de implementarea restricțiilor administrative. Pe 6 aprilie 1865 a fost adoptat Regulamentul temporar „Cu privire la unele facilități și binefaceri dăruite presei". Problemele cenzurii și tipăriturilor erau concentrate sub egida Direcţiei Principale pentru Tipărituri de pe lângă Ministerul de Interne sub supravegherea directă a ministrului (a preluat funcțiile Consiliului în problemele tiparului de pe lângă ministrul de interne). Cenzura teatrală a fost scoasă din competența Cancelariei a III-a imperiale și transmisă

[20] A îndeplinit această funcție din 16 ianuarie 1863 până pe 1 septembrie 1865.

Direcției Principale de tipărituri. De reținut că cenzura străină și cea duhovnicească continua să se conducă atât de statul de la 1828, cât și de noile regulamente

Începând cu 1 septembrie 1865 au intrat în vigoare noile state de cenzori. De fapt au fost păstrate structurile vechi la care s-a adăugat un cenzor special în comitetul de cenzură la Vilno (Vilnius), categoria a V-a, cu remunerare de 200 rub./argint anual. De asemenea a fost majorată plata pentru munca cenzorilor care cunoșteau limbile naționale (de la 3000 – 4500 rub). În plus, în componența Comitetului de cenzură străină în loc de trei cenzori superiori și cinci inferiori, s-a propus cate 4 cenzori pentru fiecare unitate și o funcție de cenzor ucenic. Numărul total al statelor a atins cifra de 101 funcționari.

În paralel cu cenzura preventivă (funcțiile și formele căreia erau păstrate conform statutului de la 1828), pentru un șir de ediții era introdusă o nouă formă de cenzura, cea *a posteriori,* de pedeapsă prin judecată [401, p. 106-132]. Erau scutite de cenzura preventivă periodicele din Moscova și Sankt Petersburg în cazul în care editorii depuneau o cerere la Ministerul de interne[21]; creațiile originale care nu depășeau un volum de 10 pagini tipărite sau traducerile (nu mai mult de 20 p.); operele științifice (în limbile greaca sau latină), planurile și hărțile. Înainte de a fi multiplicat tirajul toate tipăriturile urmau să fie depuse obligatoriu la comitetul de cenzură, care avea dreptul să le aprobe sau să le rețină (cărțile 3 zile, edițiile lunare 2 zile), înaintând un proces de urmărire în judecată. Pentru conținutul cărții era tras la răspundere autorul, editorul, proprietarul de tipografie sau librarul (în cazul periodicilor responsabilitatea cădea pe umerii redactorului editor). În dorința de a evita pierderile financiare în cazul interdicțiilor de cenzură, unii editorii pentru a depune către comitetul de cenzură tipăritura multiplicau doar o parte din tirajul cărții. O astfel de practică nu mai putea fi aplicată în urma emiterii hotărârii din 19 aprilie 1874, care prevedea multiplicarea întregului tiraj al cărții și abia după aceasta cartea urma să fie depusă la Departamentul de cenzură [401, p. 100-132]. Pentru a deschide o tipografie, litografie, magazin de carte sau sală de lectură în centrele urbane era necesară aprobarea general-guvernatorului, iar vânzarea ziarelor sau comerțul de carte era permis doar cu aprobarea șefului local de politie responsabil de distribuirea și circulația acestora [401, p. 100-130]. Atât tipografiile private din gubernii, cât și presa din provincii erau supuse cenzurii preventive. Unicul avantaj al

[21] Ministrul de interne a aprobat o instrucție secretă pentru cenzori (23 august 1865) în care atrăgea atenția că odată cu anularea cenzurii preventive pentru în șir de ediții periodice se schimbă radical obligațiile acestora. Daca anterior era valabil ca cenzorul „să permită sau sa interzică materialul pentru publicare, atunci în noile condiții de reprimare, care prevăd pedeapsa conform legii, va trebui să țină cont de faptul ca avizul de cenzură să devină un argument temeinic de acuzație în procesul de judecată. Erau scutite de cenzura preventivă revistele, ziarele și culegerile care aveau aprobarea ministrului de interne, iar în cazul unor nereguli erau chemați în judecată.

Regulamentului temporar din 1865 era anularea cenzurii preventive pentru o bună parte dintre revistele și ziarele ce apăreau în orașele – capitală ale imperiului.

Primele procese de judecată au demonstrat, că schimbările intervenite în urma implementării practice a Regulamentului temporar de la 1865 sunt în contrasens cu interesele administrației imperiale. Drept consecință sunt emise mai multe decrete care limitau libertățile anunțate și lărgeau spectrul restricțiilor economice asupra tipăriturilor. Cea mai importantă realizare a procesului de reformare a cenzurii în anii '60 ai secolului al XIX-lea era abandonare treptată a sistemului de măsuri restrictive al cenzurii preventive și implementarea unei noi forme de control – cenzura represivă. Or, această formă de control asupra tipăriturilor presupunea responsabilitatea juridică a celor implicați cu cenzura. Guvernarea, însă, continuă să utilizeze practicile vechi prin emiterea unui șir de decrete care limitau aplicarea noilor forme de cenzură și limitau drastic aplicarea Regulamentului (1865). Pe13 mai 1866 a fost emis decretul țarului Alexandru al II-lea conform căruia P.P. Gagarin, președintele Comitetului de miniștri avea sarcina să întreprindă măsuri urgente de redresare a situației interne. Instituțiile de cenzură erau obligate să urmărească atent controlul asupra tipăriturilor în provinciile imperiului, în special. De asemenea, în baza circularei din 10 iulie 1866 (nr. 1888), se confirma necesitatea „Apărării fundamentelor credinței, moralei și liniștii publice în scopul educării tineretului devotat Puterii". Cenzorii erau atenționați să exercite controlul asupra literaturii didactice destinată pentru lectură în mijlocul tinerilor [378, p. 165-169].

În contextul amintit se înscriu o serie de măsuri ale guvernării întreprinse în scopul reformării legislației de cenzură. De fapt, acțiunile puterii monarhice erau îndreptate spre întețirea restricțiilor de control ale cenzurii. A fost creată o comisie specială în frunte cu S.N. Urusov, șeful departamentului al II-lea al Cancelarie imperiale (2 noiembrie 1869), care avea sarcina să supună unei revizuii toate regulamentele cu privire la cenzură și tipărituri. De astă dată, scopul urmărit era cel de restructurare a comitetelor de cenzură internă și străină, mai exact, unificarea acestora într-un singur departament. După doi ani de muncă, în 1872, la dispoziția țarului Alexandru al II-lea comisia a fost desființată pe „motive politice interne".

Pe 7 iunie 1872 a intrat în vigoare dispoziția Consiliului de Stat, potrivit căreia ministrul afacerilor interne avea dreptul de a interzice publicarea cărților și revistelor „dăunătoare", apărute fără cenzură prealabilă. Exemplarele cenzurate erau transmise în competența Camerei de justiție aflată în subordonarea Comitetului de Miniștri. Inițierea procesului de judecată era inutil, odată ce cărțile cenzurate au fost interzise în circulație [324, p. 570-689]. A crescut, de asemenea, perioada de la depunerea la editarea cărților și revistelor (de la 3 la 7/ respectiv – de la 2 la 4 zile). În momentul aprobării acestui decret imperial nu era rezolvata soarta unui număr de 36 de cărți dintre

care 34 au fost imediat interzise. Printre aceste volume se regăseau: al doilea volum din opera lui A. Carrel (1866), *Culegerea de povestiri în proză și versuri*/ Сборник рассказов в прозе и стихах (1866); Lui Blanc, *Istoria revoluției din Februarie 1848*/ История февральской революции 1848 г. (1872) ș.a. Au mai fost nimicite:. *Istoria filosofiei* de Voltaire, Paris, 1868; Jean-Joseph Louis Blanc, *Istoria revoluției din Februarie de la 1848* (1862), K.F. Neiman, *Istoria Statelor Unite ale Americii* (1873); P. Langelier, P. Corry, *Istoria revoluției din 18 martie* (1873); V. I. Skalon, *Artelul în Rusia*[293, p. 61, 84,106,110]. Autoritățile s-au arătat mulțumite de efectul rescriptului din 7 iunie 1872, iar procesele judiciare aproape au încetat. În raportul șefului Direcției Principale pentru Tipărituri (1876) se menționa între altele că „Legea din 1872 a creat oportunități depline instituției cenzurii pentru a contracara orice tipărituri ce conțin interpretări cinice la adresa relațiilor publice și a temeliilor statului". Un alt decret emis în 5 aprilie 1879, a dat dreptul guvernatorilor de a opri sau interzice orice tipăritură care va fi considerată „periculoasă. La fel, persoanele vinovate erau expulzate în afara guberniei [6, inv. 11 (1877), d. 1. f. 350].

În anii '90 ai secolului al XIX-lea, șirul restricțiilor de cenzură a fost completat cu multe alte acte și regulamente îndreptate spre depășirea stării de criză a sistemului existent de cenzură. Aceste motivații își au acoperirea în măsurile întreprinse în anii 1880-1881 (comisia în frunte cu ministrul de interne, contele M. T. Loris-Melikov) și 1896-1898, odată cu elaborarea unor noi state de cenzori [6, inv. 22 (1903), d. 102. f. 15-17.], cu elaborarea și codificarea legislației de cenzură în așa-numitul „Statut al cenzurii și presei", în 1890. Drept urmare, pe 27 august 1882 a fost aprobat un nou regulament de cenzură cu privire la presa periodică, care limita considerabil libertatea acesteia și, în același timp, a stimulat amplificarea restricțiilor de cenzură [344, p. 170-172]. De fapt, în 1882 guvernul a realizat o contra reformă, ceea ce echivala cu abandonarea esenței Regulamentului temporar de la 1865 – responsabilitatea juridică pentru încălcarea legii. În această formă legislația de cenzura a durat până în 1905. Măsurile de reformare întreprinse de Alexandru al III-lea au înăsprit regimul de cenzură. Impactul acestora s-a resimțit imediat în legătură cu codificarea legislației de cenzură în așa-numitul „Statutul despre cenzură și tipărituri" (Устав о цензуре и печати) în 1890. Statutul a inclus regulamentele Statutului de la 1826, supranumite de contemporani „de fontă", Statutul de la 1828 și Regulamentul temporar de la 1865. Însă ceea ce ar trebui să observăm imediat ține de faptul că regulamentul cu privire la responsabilitatea juridică nu este cuprinse în acest statut, ci separat, în codul penal. In urma intrării în vigoare a Statutului din 1890 cel mai mult a avut de suferit presa periodică care va fi controlată riguros de cenzori. Cea mai mică încălcare a Statutului implica o răspundere strict administrativă. Potrivit regulamentului cenzura internă avea sarcina de control asupra „operelor de literatură, știință și artă" tipărite în Imperiul Rus în diferite limbi, desene, ilustrate cu text, inclusiv. În cazul în care operele conțineau

dispoziții care ar putea submina învățătura Bisericii Ortodoxe, tradițiile și ritualurile, sau, în general, adevărurile și doctrinele credinței creștine – în toate cazurile – acestea erau interzise. Un alt motiv de interdicție servea încălcarea „inviolabilității Puterii supreme autocrate" La acestea se adăuga orice altă „insultă apărută în presă" cu referire la morala și viața privată sau la adresa unei persoane (art. 4). Cenzura străină apare în aceeași ipostază a statutelor anterioare, având sarcina să aprobe sau să interzică vânzarea cărții, periodicilor aduse din străinătate. Aceleași sarcini au rămas în vigoare pentru cenzura duhovnicească. Chiar daca în baza Statului de cenzură de la 1890 s-a realizat o codificare al egislației de cenzură, instituția cenzurii continuă să-și exercite influența de control printr-o serie de circulare care minimalizau considerabil legislația în vigoare și împotmoleau activitatea cenzorilor. De obicei, erau în uz, în același timp, zeci de circulare emise în diferiți ani.

Executarea întocmai a stipulărilor prevăzute în circularele guvernului era dificilă chiar și pentru cenzorii profesioniști. De pildă, unele circulare repetau textele emise cu o vechime de zece ani. Este curios să constatăm că N.M. Sokolov, cenzorul de la Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg, în 1900 a întreprins o cercetare în scopul elaborării unor statistici ale circularelor emise după anul 1865. În raportul elaborat Sokolov s-a axat în exclusivitate pe circularele emise de ministrul Afacerilor Interne, care reglementau diverse dezbateri/polemici publicate în presă. În urma cercetărilor întreprinse N.M. Sokolov a stabilit că multe dintre problemele interzise pentru dezbateri publice nu aveau un subiect de „importanță de stat".. Dimpotrivă, cenzorii erau nevoiți să execute prescripțiile circularelor ministeriale, adeseori ignorând prevederile legislației de cenzură [7, inv. 5 (1900), d. 205, f. 1-48]. Emiterea repetată ale aceloraşi instrucțiuni indică o performanța slabă a aparatului de cenzură, dar și o eficiență joasă a acestui tip de acte interne în munca cenzorilor. În baza unui studiu minuțios cu privire la activitatea Comitetelor de cenzură în anii 1865-1895 (raportul cuprinde zece tabele cu privire la cartea străină și internă, numărul de exemplare, edițiile), s-a purces la elaborarea unor noi state de cenzori (1896). Astfel, s-a stabilit că timp de 30 de ani numărul cărților a crescut cu 350 la sută (raportat la anul 1865), iar volumul de muncă al cenzorilor a crescut de aproximativ 5 la sută [6, inv. 21 (I-1896), d. 101, f. 1-7, 94-95].

La începutul secolului al XX-lea, instituțiile de cenzură din Imperiul Rus aveau o structură complexă și ramificată. Instanța superioară de cezură – Departamentul Principal pentru Tipărituri, avea în subordonare directă comitetele de cenzură internă și străină. Cenzura internă intra în sarcina Comitetelor de cenzură din Sankt Petersburg, Moscova, Riga, Iuriev, Mitava, Kiev, Vilnius, Odesa, Kazan, Harkov, Ekaterinoslav, Niznij Novgorod, Saratov, Rostov pe Don, Tomsk și Vladivostok. Cenzură străină avea mai puține comitete: Comitetul de cenzură din Riga și Odesa

(cu 4 cenzori speciali); cele din Vilnius, Kiev și Moscova erau in subordonarea Comitetului principal de cenzură străină din Sankt Petersbug. De asemenea existau inspecții speciale pentru tipografii și vânzări de carte la Sankt Petersburg și Moscova și în alte cinci orașe din imperiu:Vilnius, Kiev Odesa, Riga și Lodz [363]. Personalul de cenzori adeseori era completat din mediul profesorilor universitari și de licee care lucrau prin cumul, atunci când se cerea avizarea unor lucrări în limbile naționale ale popoarelor înglobate în imperiu. Supravegherea presei, a tipografiilor, bibliotecilor și comerțului cu carte intra în sarcina viceguvernatorului și a șefului de poliție. Instituțiile de cenzură din nou sunt supuse unor modificări de structură. O atenție sporită asupra legislației de cenzură s-a observat în legătură cu războiul ruso-japonez. Situația de criză a avut un impact direct asupra politicii promovate de autorități în domeniul presei și tipăriturilor. Pe 12 decembrie 1904, s-a emis un decretul, care prevedea eliminarea restricțiilor asupra cuvântului tipărit și ajustarea acestora conform legii.Astfel, au fost anulate un șir de legi care limitau libertățile presei și tipăriturilor, inclusiv și Legea din 19 aprilie 1874, care prevedea ca tipăriturile editate fără cenzură preventivă să fie prezentate cenzurii in urma multiplicării tirajului în întregime.

În ianuarie 1905 a fost creată o comisie specială în frunte cu D.F. Kobeiko (directorul Bibliotecii Publice Imperiale), care avea sarcina să elaboreze un nou regulament de cenzură[22]. În proiectul elaborat se propunea anularea cenzurii preventive pentru orice tip de carte (la comitetul de cenzură exemplarul tipărit trebuia prezentat în decurs de 7 zile) și periodice. În caz de nerespectare a legii vinovații erau trași la răspundere numai prin judecată. S-a propus, de asemenea, instituirea unor noi funcții de cenzor în orașele mari ale Imperiului Rus, inclusiv și în orașul Chișinău [370, p. 35-69]. Pentru prima dată se propune instituirea unei funcții de cenzor special pentru publicațiile de limbă română în Basarabia. În provincii, funcția de cenzură revenea viceguvernatorilor, care în cele mai dese cazuri transmiteau această funcție în sarcina consilierilor cancelariei guberniale sau o delegau către funcționarii cu funcții speciale. Modificările în structurile de cenzură au intervenit odată cu emiterea Manifestului din 17 octombrie 1905, care a proclamat ad-hoc „libertatea de conștiință, de exprimare, de întrunire și de asociere”. Pe 19 octombrie 1905 a fost emis circulară (nr. 11723), care cuprinde un șir de comentarii pe marginea libertăților dăruite în Manifestul țarului. Ceea ce este important să reținem în legătură cu „libertățile proclamate” este faptul că până la elaborarea unei noi legi de cenzură, toate regulamentele vechi cu privire la activitatea instituțiilor de cenzură sunt în vigoare pe tot cuprinsul imperiului [326, p. 35-49]. Aceste acte oficiale au stat la baza Regulamentul temporar din 24 noiembrie 1905, care anula cenzura preventivă, restricțiile administrative și financiare. Ministrul

[22] Comisia „Kobeiko” s-a întrunit în 36 de ședințe.

de interne își pierde dreptul de a interzice discutarea în presă a problemelor diverse, iar responsabilitatea pentru încălcarea legii se pedepsea prin judecată. Mai mult: toate registrele cărților străine interzise erau anulate. La fel și „Registrul tipăriturilor interzise pentru a fi răspândite în biblioteci sau săli de lectură. 1903" (circulara din 8 februarie 1907 (nr. 1805) Legislația în vigoare se răspândea și asupra cărților interzise în anii 1894-1899 [6, inv. 34, d. 18, f. 27- 35].

Anularea cenzurii preventive în anii 1905-1906 a avut un impact direct asupra structurilor de cenzură, care necesitau o serie de modificări. In 1906, Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg a fost redenumit în Comitetul pentru Tipărituri din Petersburg. Funcțiile Departamentului Principal pentru Tipărituri sunt păstrate, însă cancelaria a fost restructurată în cinci secții în baza principiului teritorial, responsabile de cărți și presă: Secția I (Sankt Petersburg); Secția II (Moscova, Kiev, Odesa, Harcov, Novocerkask; Secția a III-a (Saratov, Kazan, Tbilisi și Tașchent); Secția a IV-a avea și sarcina cenzurii străine (Varșovia și Vilnius); Secția a V-a (responsabilă de supravegherea tipografiilor și a comercializării cărții). Puterea, pas cu pas, încerca să restabilească regimul de cenzură. Pe 18 martie 1906 a fost semnat decretul imperial „Cu privire la modificările Regulamentului temporar de cenzură" care a înăsprit restricțiile asupra tiparului [363]. Direcția presei străine și a presei în alte limbi naționale, aflată mai înainte în supravegherea poliției, în 1906 a fost trecută în subordonarea directă a Departamentului Principal pentru Tipărituri. Ea avea sarcina de a elabora pentru guvern rapoarte secrete cu privire la conținutul ziarelor străine în 16 limbi din Europa de Vest și America și 11 limbi naționale din Imperiul Rus (zilnic erau controlate în jur de 250 de titluri). Statele acestui departament era de 52 de persoane, iar întreținerea se ridica la suma de 549 745 rub./ anual [6, inv. 22 (1912), d. 283, f. 125-142]. Una dintre funcțiile permanente ale instituției de cenzură era înregistrarea bibliografică a tipăriturilor și asigurarea obligatorie cu exemplare gratuite a fondurilor de carte ale bibliotecilor centrale/imperiale [311, p. 29-33]. Începând cu 1 aprilie 1914, toate informațiile cu privire la cărțile interzise erau publicate în „Cronica cărții" (Книжная летопись), ediție specială ce apărea sub egida Direcției Principale pentru Tipărituri în colaborare cu Academia imperială din Sankt Petersburg [351, 147-151]. Această cronică lunară era expediată guvernatorilor din provincie [255]. În plus, Direcția Principală pentru Tipărituri expedia săptămânal circulare guvernatorilor, la care se anexau și listele alfabetice ale cărților interzise în baza deciziilor de judecată. Ceea ce este important să observăm, această ediție bibliografică („Cronica cărții"), îndeplinea și funcții de cenzură, asigurând un control riguros asupra producției de carte. Totodată ediția „Cronica cărții" este o sursă valoroasă de informații și lărgește perspectiva de cunoașterea a istoriei cărții, a cărții prohibite de la începutul secolului al XIX-lea în Imperiul Rus. Cu atât mai mult că în „Cronica

cărții" se tipăreau și informații cu privire la listele cărților străine (1908-1909) și cele cenzurate, confiscate. Așadar această cronică avea o funcție dubla: 1) Departamentul pentru Tipărituri avea posibilitatea să urmărească după surse proaspete direcțiile opiniei publice în societatea imperială rusă 2) ediții noi apărute sunt puse imediat în circulație pentru interesul științific și public 3) Depozitele de carte sunt completate permanent cu ediții noi ieșite de sub tipar[23].

Între anii 1905-1913, au fost emise un șir de circulare care prevedeau noi condiții de completarea a fondului de carte al bibliotecilor imperiale din Sankt Petersburg. De pildă, circulara din 6 aprilie 1906 (nr. 3058), atrăgea atenția cenzorilor cu privire la fondarea unei Biblioteci speciale pe lângă Direcția Principală pentru Tipărituri. Toate exemplarele cărților tipărite în Imperiul Rus urmau să fie depuse în mod obligatoriu în biblioteca nou-creată. Pentru a avea o evidență strictă a cărților tipărite, cenzorilor le revenea sarcina să completeze fișa bibliografică a fiecărui exemplar. Acest gen de circulare au fost expediate guvernatorilor în repetate rânduri (9 iunie1906/ Nr. 5460; 24 iulie 1910/ Nr. 7765; 23 septembrie 1911/ nr. 10485; 16 august 1912/ nr. 10555) [6, inv. 34, d. 18, f. 7; d. 22. f. 32, 38]. În 1913, autoritățile au decis de a relua practica restricțiilor asupra cărților aflate în bibliotecile publice. Circulara din 4 februarie 1913 (nr. 1990) conținea un apel către cenzori, care erau îndemnați de a contribui la elaborarea unui nou catalog al tipăriturilor interzise pentru public, deoarece „conținutul acestora este extrem de tendențios și periculos totodată, atât din punct de vedere religios și moral, cât și ale intereselor de stat". Astfel, în 1914, a fost editat un nou catalog al cărților interzise pentru circuit public și în biblioteci [254].

S-a constatat că în anii 1905-1907, doar în Sankt Petersburg au fost confiscate 361 de titluri, iar pe tot întinsul imperiului, între anii1905-1917, au fost confiscate sau interzise în jur de 2300 titluri de cărți și broșuri. În cifra indicata nu sunt trecute cărțile în alte limbi naționale din imperiul țarist [293, p. 4]. În baza unei liste cu privire la cheltuielile financiare a Departamentului Principal de Tipărituri pe anul 1916, putem urmări în ce limbi naționale erau editate cărțile și cum era remunerată munca cenzorilor în Imperiul Rus: Spre exemplu, cenzorul A.L. Greis (ivrită) – 1500 rub; M. Șamilov (tatară) – 2100 rub.; N.K.Vesterling (filandeză) – 600 rub.; M.I. Pukitis (estonă) – 600 rub; G.K. Ciarâhov (armeană) –1200 rub.; M.I. Remmich (letonă) –1500 rub.[6, inv. 24 (1916), d. 58. f. 72-77].

În 1913 a fost creată o comisie specială care avea sarcina de a elabora un nou statut al tipăriturilor. Proiectul elaborat presupunea unele modificări în structurile instituțiilor de cenzură, crearea unor noi comitete de cenzură (în șase orașe mari), mărirea numărului de inspectori: pentru tipărituri – 11 persoane; inspectori de tipografii – 6, inspectori pentru tipărituri și tipografii (cenzori

[23]*Cronica cărții*, u mici întreruperi s-a editat și după 1917.

speciali cu funcții de supraveghere) – 48. Acest proiect însă n-a fost aprobat [16, inv. 1, d. 9341, f. 16-25]. Pe 26 aprilie 1914 Duma de stat a aprobat „Regulamentul temporar cu privire la cenzura militară” [358, p. 320-323]. Pe lângă Statul Major al trupelor militare, în 1914, a fost creată Comisia principală de cenzură militară în componența căreia se regăseau reprezentanți de la diverse ministere: cate un membru de la ministerul de externe, militar, maritim, drept; Departamentul Principal pentru Tipărituri, Departamentul poștei și telegrafului, Departamentul de poliție și trei membri de la Ministerul de interne. Astfel, a fost creat un nou organ de cenzură: Comisia Principală de Cenzură Militară, iar cenzorii din comitetul de cenzură au preluat funcția de cenzori militari. Odată cu introducerea regulamentului cenzurii militare au fost restabilite restricțiile dure de cenzură preventivă. Se interzice deschiderea unor noi tipografii, iar tipăriturile trec sub controlul cenzorilor militari. La fel și editarea hărților, desenelor, fotografiilor, inclusiv și textele-manuscris ale unor eventuale rapoarte, cuvântări. În acele regiuni unde nu existau instituții de cenzură, aceasta revenea în sarcina funcționarilor de poliție și celor din cancelaria gubernială. În perioada războiului numărul tipăriturilor s-a redus esențial.

Schimbările intervenite în viața politică în Imperiul Rus la începutul anului 1917 au condus la modificări esențiale asupra instituției cenzurii. Pe 8 martie 1917 Guvernul provizoriu a emis decretul cu privire la proclamarea libertății presei și crearea unei comisii speciale de lichidare a instituțiilor de cenzură, așa-numita „Comisie de lichidare” [379]. Acesteia din urmă îi revenea sarcina, în condiții de război, să elaboreze un nou proiect de lege cu privire la funcțiile de control asupra tipăriturilor [358, p. 320-323]. Una dintre sarcinile stringente, care suscita un interes sporit era asigurarea exemplarelor gratuite pentru completarea bibliotecilor imperiale. În adresa din (1 martie 1917) D.F. Kobeko, directorului Bibliotecii Publice Imperiale, solicita Comisiei de lichidare să transmită bibliotecii „toate cărţile stocate la Direcția Principală de cenzură și la Comitetul de presă din Petrograd” [6, inv. 38, d. 14, f. 6-7]. S-a emis un apel (13 martie 1917) către tipografii, chemate să respecte transferul obligatoriu al exemplarelor tipărite către *Comisiei de lichidare*, care temporar a preluat funcţiile Direcţiei Principale pentru Tipărituri și cele de editare a *Cronicii cărții* [6, inv. 38, d. 1, f. 8]. În decretul emis de Guvernul provizoriu pe 15 martie 1917 se atrăgea atenția că „Orice întrerupere în această muncă aduce pierderi culturale irecuperabile, pentru că orice tipăritură apărută în noile condiții istorice a unei Rusii libere are o semnificaţie esențială, atât pentru noi, cât și pentru generațiile următoare. Ținând cont de faptul că organele administrației locale acum sunt prinse în restructurări radicale, Comisia lansează către toate tipografiile, litografiile și alte instituții preocupate de editare – un apel urgent, ca toate exemplarele tipărite în aceste zile mari ale revoluției să fie expediate în același număr pe adresa

Comisiei de lichidare (str. Teatrală nr. 1-3, Petrograd), care temporar prea conducerea patrimoniului de carte" [379].

O altă problemă care cerea o rezolvare stringentă era transferul și concentrarea materialelor de arhivă ale Direcției Principale pentru Tipărituri și ale Comitetului de cenzură străină intr-un depozit unic, cel al Ministerului Învățământului Public [6, inv. 38, d. 1, f. 14]. În urma deciziei emise de către Comisia de lichidare s-a decis ca exemplarele cărților interzise ce se păstrau în depozitul Direcției Principale pentru Tipărituri să fie distribuite la două instituții: Biblioteca publică Imperială și Muzeul „Rumeanțev" din Moscova. De asemenea, vom observa că patrimoniului de carte a fost în cele din urmă dispersat și împrăștiat către diverse instituții publice ale imperiului. De pildă, o bună parte din cărțile deținute de către Direcția Principală pentru Tipărituri au ajuns ulterior în fondul altor biblioteci, a Dumei de Stat și a Universității din Perm, iar cele ce se păstrau la Cancelaria cenzurii teatrale (în jur de 1500), au fost redirecționate către biblioteca teatrală. Astfel, în august 1917 a fost încheiată lichidarea arhivei Comitetului de cenzură Străină și ale Direcției Principale pentru Tipărituri, transferate în arhiva Ministerului Învățământului Public [6, inv. 38, d. 1, f. 16.].

Așadar, structura și componența instituțiilor de cenzură în Imperiul Rus s-a modificat de nenumărate ori în baza statutelor din 1804, 1826, 1828, a regulamentelor din anii 1850, 1860 (statele de cenzori), a statutului (legii) din 1865, 1890, dar si în baza regulamentelor temporare din anii 1905, 1906, 1914 și 1917. Pe deasupra, toate actele emise de organele supreme ale puterii imperiale mai erau completate cu diverse decrete, circulare și instrucțiuni emise de multe alte ministere și departamente, precum cel al învățământului public, cel de interne sau de către departamentele speciale create in cadrul cancelariei imperiale.

2.3. Cenzura externă și internă a cărților în alte limbi

Instituția cenzurii străine în Imperiul Rus își are originea în decretele emise de Ecaterina a II-a (în 16 septembrie 1796) și Pavel I (în 16 februarie 1797), în baza cărora era limitată intrarea cărții străine în Imperiul Rus. O asemenea atitudine față de cartea străină s-a manifestat în Imperiul Rus pe fondalul șirului de revoluții care au frământat țările europene la sfârșitul secolului al XVIII-lea [328, pagina de titlu].Ideea cu privire la necesitatea introducerii controlului asupra importului de carte străină în Imperiul Rus, pentru prima dată a fost exprimată de contele A.A. Prozorovsky, comandantul șef al armatei din Moscova, într-o scrisoare adresată Ecaterinei a II-a, în care sublinia necesitatea „de a închide granițele pentru librarii care aduc carte străină și de a introduce un control direct la frontieră și în porturile maritime,cu atât mai mult că tipăriturile din actuala Franță nu sunt bune la nimic, acestea doar încurcă oamenilor cinstiți și conduc la depravarea moravurilor”. Astfel, Rusia cu o stăruință de invidiat a început sa „construiască zidul în jurul imperiului” [290, p. 16-25; 382, p. 164-165].

La 1800, Pavel I va opri intrarea cărții străine în imperiu, iar cu un an mai târziu, în 1801, Alexandru I va anula decretul [412, p. 6-12]. Potrivit statutului de cenzură din 1804 se permitea circulația liberă a cărții străine cu condiția ca distribuitorii de carte „să nu propună în vânzare cărți interzise oficial” (art. 27) [313, p. 2-14]. Cenzura străină avea sarcina de control și de avizare sau interzicere asupra cărții și revistelor străine aduse în imperiu în scop de comercializare sau abonament (reviste). Cărțile și stampele aduse de către librari din străinătate nu sunt supuse direct cenzurii, aceștia fiind obligați, sub semnătură, să-și asume responsabilitatea că nu vor pune în vânzare cărți interzise de cenzură. De asemenea, librarii sunt obligați să prezinte cataloagele cărților străine aduse pentru vânzare comitetului de cenzură (art. 27), iar în cazul când librarul se confruntă cu o situație incertă în problema cărții străine, atunci este obligat să prezinte tipăritura Comitetului de cenzură (art. 29). Excepție, în acest sens, ne servește presa străină, supusă cenzurii direct la serviciul de poștă. Așadar, în epoca lui Alexandru I, toată responsabilitatea asupra cărții străine intrate in imperiu era pusă în sarcina comercianților și a librarilor care răspândeau tipăriturile. Aceștia din urmă aveau obligația să depună la Comitetul de Cenzură Străină catalogul magazinului de carte, asumându-și (sub semnătură) să nu vândă cărți interzise de cenzură. Situația este destul de confuză și incertă: pe de o parte, Alexandru I restabilește circulația liberă a cărți străine, iar pe de alt parte, toată responsabilitatea pentru difuzare urma să și-o asume librarii. De fapt, în primul sfert al secolului al XIX-lea, instituția cenzurii era în căutarea unor noi forme și concepte în baza cărora putea fi rezolvată problema cărții străine, afluxul căreia devenea impunător.

Starea de incertitudine a provocat o serie de dezbateri, mai ales, cele cu privire la controlul tipăriturilor străine intrate în Imperiul Rus. Dezbaterile s-au profilat în jurul a doua probleme: 1) primii (miniștri ai Învățământului Public A.K. Razumovski și cel care l-a schimbat – A.N. Golovnin) considerau că restricțiile introduse asupra controlului cărții străine de Statul de cenzură de la 1804 sunt bune și nu necesită modificări ulterioare. În lipsa unor cenzori calificați, considerau ei, este aproape imposibil de a asigura un control eficient asupra cărții străine. Pe deasupra, comerțul cu carte era văzut drept o importantă sursă de valori culturale pentru imperiu. În acest sens A.K. Razumovski sublinia: „Cartea străină nu este doar o preocupare a ramurii de comerț în cadrul Înaltului Departament încredințat mie, ci mai este și o sursă valoroasă pentru cultură, un catalizator împotriva întunericului. Dacă, pe de o parte, noi trebuie să preluam tot ce este bun din cartea europeană, pe de altă parte, noi cu o mană tare vom înlătura tot ce este bănuitor și periculos pentru noi" [343, p. XXV-XXVI.]. În urma acestei intervenții, în ședința din 23 iulie 1815, Consiliul de Stat a decis să lase fără modificări articolele de cenzură (Statutul din 1804); 2) O altă părere era promovată de către ministrul de Poliție S.K. Vjazmitinov, care a atras atenția Comitetului de miniștri la necesitatea elaborării unui Regulament special care ar asigura controlul asupra răspândirii cărții străine în Rusia. La propunerea acestuia a fost emisă circulara din 17 octombrie 1814 care prevedea ca librarii să prezinte obligatoriu Ministerului de Poliție – prin intermediul guvernatorilor – „Catalogul cărților necunoscute" [5, inv. 118, d. 308. f. 33].

În 1811, Alexandru I a aprobat statele de cenzori în componența unui nou minister, care nu era altul, decât cel de poliție [377, p. 104], însă activitatea acestuia, în baza surselor (din cauza evenimentelor legate cu războiul anului 1812 și dezbaterile în problema cenzurii străine) poate fi urmărită începând cu anul 1816. Precizăm că anii 1811-1826, cenzura străină s-a aflat în subordonarea Departamentului special din cadrul Ministerului de Poliție până în anul 1819, apoi, în urma lichidării acestuia a fost trecută la Ministerul Afacerilor Interne. În această etapă Comitetul de Cenzură Străină nu avea instrucțiuni speciale, iar activitatea funcționarilor se limita la unele prevederi generale ale statutului din 1804 [341, p.189-195]. Anual comitetului de cenzură străină i se alocau 14.500 rub/argint. La începutul anului 1820 comitetul a fost divizat în două secțiuni: prima avea sub control cartea în limba rusă și cenzura teatrală, iar cea de a doua – cartea străină. În componența Comitetului de cenzură intrau: doi secretari, bibliotecarul și doi conțopiști. Cenzorul cărții străine în anii 1810-1820 era G.V. Lerke, iar după 1820 a fost înlocuit de D.I. Gummel [1, inv. 7, d. 102. f. 7-16].

Ministerul de Poliție mai avea funcția nedeclarată de control asupra cenzurii, ceea ce echivala cu o revizie a cenzurii, acesta având în supraveghere toate tipografiile și magazinele de carte, urmărind să nu pătrundă în imperiu cărți și reviste necenzurate. Mai mult, era supusă unui

control și cartea intrată în circulație cu aprobările de rigoare „ca nu cumva acele cărți să provoace „liniștea și ordinea publică”. Ministrul de poliție A.D. Balașov a trecut sub egida ministerului nou creat toată cenzura străină, transformând Cancelaria în principalul departament de cenzură, ceea ce reducea considerabil aparențele de liberalism ale Statutului de cenzură (1804). Funcțiile de cenzură ale Departamentului din Cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice erau practic paralizate. Această situație decadentă însă n-a fost de durată și în 1819, în urma lichidării Ministerului de Poliție, cenzura străină a trecut din nou în subordonarea Ministerului de Interne.

Aceste permanente schimbări de structură ale instituției de cenzură străină stau mărturie că administrația imperială era în căutare unor forme eficiente de control asupra circulației cărții străine. Ineficiența sistemului existent de control asupra cărții străine poate fi ilustrată în baza enciclopediei *Conversations Lexicon* (mai târziu *Real Encyclopedie),* care a suportat mai multe ediții la Leipzig. Edițiile enciclopediei se vindeau liber până la 1815, mai apoi fiind interzise. Abia peste zece ani, în 1825, a fost inițiat și un proces de judecată împotriva cenzorilor implicați cu răspândirea enciclopediei *Conversations Lexicon.* În protocolul primei ședințe de judecată (20 iulie 1825) era consemnat: „O carte mai gravă ca aceasta încă nu s-a văzut. În ea se găsesc fel de fel de materii adunate alfabetic, atât de otrăvitoare și îndreptate împotriva lui Iisus Hristos și a Preacuratei Maicii Domnului, încât după Țarul Cerului și Țarul Nostru pământesc este bârfit și acuzat în modul cel mai josnic”[24]. Se cerea să fie identificate toate exemplarele comercializate, dar și persoanele fizice care au intrat în posesia enciclopediei *Conversations Lexicon,* iar vinovații să fie trași la răspundere (librarii V. Greff, De Sen Florian, cenzorii G.V. Lerke și D.I. Gummel). În urma cercetărilor întreprinse s-a constatat că nu existau nici un fel de rapoarte cu privire la exemplarele vândute (cine și câte exemplare a cumpărat). Cenzorii au fost arestați și puși la închisoarea din Petropavlovsk, însă după cum s-a stabilit ulterior – cenzura cărților nefiind reglementată de legislația în vigoare – aceștia au fost puși în libertate (după 23 de zile de arest). Acest exemplu este fără doar și poate unul elocvent care stă mărturie că legislației de cenzură străină era imperfectă.

În anii 1825 și 1828, în baza cataloagelor de carte străină (a cărților intrate în librării), au fost identificater grave încălcări de cenzură. Acest fapt adus la unele masuri de reorganizare a cenzuri străine. Aceasta s-a produs în baza noilor regulamente de cenzură din anii 1826 și 1828. Începând cu anul 1826, Comitetul de cenzură străină trece temporar în subordonarea secției a III-a a Cancelariei Imperiale și era condus de un președinte cu împuterniciri speciale [313, p. 7]. Potrivit regulamentului din 1828, cenzura internă și cea străină au fost reunificate sub egida unui

[24] În enciclopedie se conțin informații cu privire la moartea țarului Pavel I, fapt despre care era interzis să se scrie în Rusia.

singur minister, – cel al Instrucțiunii Publice. Pentru controlul cărții străine este creat un nou comitetul de cenzură (în 1894 redenumit în „Comitetul Principal de Cenzură străină”)[25] și sunt întărite statele noi de cenzori. Comitetul de Cenzură Străină era compus din 9 persoane: președinte, trei cenzori superiori cu trei ajutori, trei cenzori inferiori, un bibliotecar și un secretar [342, p.350-353]. Astfel, din 1828 Comitetul de Cenzură Străină se afla în subordonarea Ministerului Instrucțiunii Publice (Departamentul Principal de Cenzură), iar în 1863 trece în subordonarea Ministerului Afacerilor Interne. Începând cu 1865 Comitetul de Cenzură Străină trece la Direcția Principală Pentru Tipărituri [313, p. 8].

Regulamentul de cenzură (1828) cuprinde prevederi speciale cu privire la cenzura străină (despre care nimic nu s-a scris în Statutul de la 1826) [378, p. 313, 337-360]. Potrivit regulamentului (1828) toată cartea străină era supusă cenzurii din perspectiva dogmelor creștine ale Bisericii Ortodoxe (în ce măsură conținutul acestora este adecvat intereselor imperiale). O atenție sporită era îndreptată asupra oricărui concept și/sau idee cu privire la Casa monarhică a țarilor ruși. De asemenea era sub control conținutul de idei a cărții străine, dacă aceasta nu este în contrasens cu morala socială din Imperiul Rus. Comitetul de cenzură străină era compus din secțiuni organizate în funcție de principiul lingvistic. Pe parcursul secolului al XIX-lea, structura acestuia s-a modificat de nenumărate ori în raport cu afluxul (numărul de exemplare) de carte străină supusă cenzurii. În 1850, Comitetul avea trei secțiuni: francezo-germană, germano-italiană și poloneză. În anii’60 ai secolului al XIX-lea s-a creat o singură secțiune „anglo-franceză”, care în fapt controla și edițiile apărute în limbile spaniolă și portugheză, iar cele în germană se bucurau de un statut special. Societatea imperială rusă manifesta un interes constant pentru edițiile germane [291, p. 180-201]. Pe locul doi se poziționau cele franceze (la mijlocul secolului al XIX-lea, elitele societății imperiale ruse continuau să vorbească în franceză). Spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-au profilat patru secțiuni de bază: franceză, germană-engleză și ruso-poloneză [313, p. 8].

Cele mai obsedante subiecte tematice pentru cenzori erau cele cu referință la critica dogmelor ortodoxe, la familia imperială sau viața socială din Imperiul Rus văzută de autorii străini din perspectiva unei societăți „barbare și inculte”, a unui stat aflat în afara spațiului cultural al Europei. Examinând diferențele existente în țările europene și cele din Imperiul Rus, cercetătorii străini constatau uimiți că o noutate a cenzurii țariste era punerea în circulație a cărților europene cu „excluderea unor fragmente din cuprinsul cărții”, considerate idei dăunătoare (paginile cu

[25] Comitetulde cenzură străină s-a aflat în subordonarea mai multor ministere: Departamentul Principal al Școlilor din Cadrul Ministerul Învățământului Public (1804-1811); Cancelaria specială din cadrul Ministerului de Poliție (1811-1819); Cancelaria specială din cadrul Ministerul Afacerilor Interne(1819-1826); Secția a III a cancelariei Imperiale; Direcția Principală de Cenzură de pe lângă Ministerul Învățământului Public (1828-1863); Ministerul de Interne (1863-1865); Direcția Principală pentru Tipărituri (1865-1917**)**.

fragmente interzise de cenzură erau rupte din carte) [384, p. 91-97, 116]. Într-o asemenea stare cartea, în opinia cenzurii țariste, putea fi permisă în circulația publică și vândută de librari. Comitetul de Cenzură Străină dispunea de o bogată bibliotecă în care erau depuse pentru păstrare, câte un exemplar din toate edițiile străine supuse cenzurii [361, p. 64-103].

Componența numerică a statelor a avut o creștere neînsemnată: de la 9 funcționari, în 1828 – la 18 persoane, în 1917. Între anii 1828 și 1917 în componența Comitetului de cezură străină au activat 122 de funcționari (dintre care prin cumul – 25); 8 – președinți, înalți funcționari de stat, care mai înainte deținuseră funcții la Ministerul de interne și de externe și erau personalități apreciate în domeniul științei și literaturii (F.I. Tiutcev, A.I. Krasovski, A.N. Maikov, I.M. Demcinski ș.a.). Stagiul mediu de muncă în funcția de cenzor era de 13 ani, munca acestora fiind calificată cu cinul imperial cu categoriile VII, VI și V (tabelul de ranguri) [313, p. 13]. Dincolo de numeroasele încercări de a reforma sistemul de funcționare a Comitetul de cenzură străină (în anii 1860-1880), activitatea acestuia a rămas practic neschimbată de-a lungul întregii perioade (1828-1917) [313, p. 9]. În competența comitetului intra controlul asupra tuturor tipăriturilor străine aduse în imperiu, fie pentru instituțiile de stat, fie de librarii comercianți sau de persoanele particulare: cărți, reviste, broșuri, note, stampe și hărți. Presa străină a fost scoasă de sub controlul comitetului și transferată în supravegherea Direcției vamale de postă. La fel, aveau trecere liberă tipăriturile destinate pentru serviciile consulare străine, universități sau academii [339, p. 25-27].

Cartea străină adusă în imperiu, de obicei, era împachetată în lăzi speciale. Vameșii aveau obligația să întreprindă inventarierea acestora, alcătuind în acest scop un registru special (în două exemplare), expediat ulterior Comitetului de Cenzură Străină. Lăzile erau sigilate de către vameși și lăsate în posesia proprietarilor. În baza listei expediate cenzorii imediat depistau cărțile deja cunoscute in circulație și permise de cenzură[26]. Astfel, librarii aveau dreptul să deschidă lăzile și să ridice o parte din exemplare pentru a fi comercializate, iar cele necunoscute sau interzise urmau să fie întoarse înapoi peste graniță (timp de un an) [27]. Aceeași procedură de cenzură a cărții străine era valabilă și pentru particulari, însă aceștia din urmă erau obligați să subscrie că timp de șase luni (din 1838) sau trei (din 1843), cărțile vor fi depuse la Comitetul de Cenzură. În caz de nerespectare sau nesupunere conform prevederilor din Regulamentul cenzurii, proprietarii cărților erau amendați.

[26] Cenzorii selectau cărțile în baza listelor-catalog alcătuite de Departamentul Principal de Cenzură. În urma selecției erau depistate cărțile „necunoscute", care obligatoriu erau citite de cenzorii superiori, aceștia alcătuind un raport special asupra conținutului cărții.

[27] În 1850, procedura de cenzură a cărții străine a fost modificată: toate cărțile sigilate de vameși erau expediate Comitetului de Cenzură Străină. Lăzile erau deschise în prezența proprietarului (uneorilăzile erau expediate direct l proprietarilor de librării, de asemenea verificate de un cenzor special).

Noile instrucțiuni cu privire la carte străină, intrate în vigoare în 1850, prevedeau ca lăzile cu carte străină să fie expediate imediat de la vămile de control direct la Comitetul de Cenzură Străină. Noile ediții, necunoscute mai înainte în circuitul public, erau supuse unui control riguros. Mai întâi, cărțile erau citite integral de către cenzori. În cazul în care cenzorul o găsea bună pentru public era suficient doar avizul unui singur cenzor. Alta era situația în cazul edițiilor interzise: se cerea avizul mai multor cenzori, membri ai Comitetului de Cenzură Străină. De asemenea, exista o strânsă colaborare dintre Comitetul de Cenzură Străină din Sankt Petersburg și comitetele de cenzură din alte localități, precum cele din Vilnius, Riga sau Odesa. In urma schimbărilor intervenite în reformarea cenzurii (pe 1 septembrie 1865) au intrat in vigoare noile state de cenzori. Funcția de cenzor special pentru cartea străină a fost introdusă în statele comitetelor de cenzură din Kiev și Vilnius, iar în Riga și Odesa au fost create Comitete de Cenzură Străină. Toată munca cenzorilor era coordonată în final de Comitetului de Cenzură Străină din Sankt Petersburg, care le trimitea cataloage și liste ale cărților permise sau interzise de cenzură pentru public, în baza cărora erau luate deciziile (cataloagele nu erau destinate pentru vânzare). Cărțile permise de cenzură cu excepția unor fragmente din cuprinsul cărții, se întorceau proprietarului cu pagini tăiate sau acoperite cu cerneală, iar cele „categoric interzise" erau returnate la vămile de control pentru a fi expediate peste frontiera Imperiului Rus (timp de un an). Rapoartele cenzorilor cu privire la edițiile necunoscute erau discutate și aprobate în ședințele comitetului din Sankt Petersburg. Doar comitetul de cenzură din Caucaz și cel din Varșovia aveau dreptul să dispună de sine stătător asupra cărții străine supuse cenzurii [342, p. 341-365]. Cărțile străine supuse cenzurii țariste pot fi divizate, cel puțin, în 4 categorii:

- permise de cenzură (acestea, fără piedici, erau returnate proprietarilor);
- permise de cenzură cu excepția unor fragmente din cuprinsul cărții (paginile cenzurate erau acoperite cu cerneală neagră sau erau tăiate);
- Interzise pentru public (astfel de ediții puteau să fie permise, totuși, de către Direcția Principală de Cenzură persoanelor care se bucurau de mare încredere cu condiția ca aceștia să-și asume în scris, pe propria răspundere, că vor păstra cărțile doar pentru interesul personal.
- Interzise categoric (aceștia din urmă erau permise doar cu învoirea țarului) [293, p. 3-4].

Contrareforma cenzurii întreprinsă de Alexandru al III-lea a înrăutățit și mai mult cenzura cărții străine. Aceasta s-a manifestat în legătură cu codificarea legislației de cenzură – Statutul de Cenzură și Tipărituri (1890), care cuprinde actele Statutului din 1826 (numit de contemporani „de fontă"), Statutul de la 1828 și Regulamentul temporar de la 1865.

Potrivit dării de seamă a Departamentului Principal pentru Tipărituri pe anii 1882-1891, cu privire la restricțiile cenzurii cărții străine, dintre 25 de exemplare supuse cenzurii – 2 cădeau sub incidența cărții prohibite. Numărul cărților interzise pentru public era de două ori mai mare decât numărul celora permise parțial. Iar acest fapt își are explicația în aceea că cenzorii evitau să acopere cu cerneală paginile cenzurate în manualele școlare, cartea pentru copii, calendare sau almanahuri. Or, acest gen de carte era adusă în Imperiul Rus într-un număr însemnat de exemplare. La fel se proceda cu operele de medicină sau broșurile politice, acestea fiind, la rândul lor – interzise sau permise integral în circulație. Cele mai multe nimereau în categoria cărții prohibite edițiile germane (2 265), apoi urmau cele poloneze (1.481), franceze (1.452), evreiești (370) englezești (271), traduse în rusă sau slavonă (255), scandinave (76). Dintre cărțile permise pentru public „cu excluderea unor fragmente" cele mai multe erau edițiile germane (1200), apoi urmau cele franceze (473), evreiești (465), scandinave (447), engleze (238), poloneze (236), rusești și slavonești (44). După cum se vede din tabloul prezentat cele mai multe cărți din categoria celor „parțial permise de cenzură", în opinia cenzorilor imperiali, erau edițiile poloneze „pătrunse de elemente naționaliste" și cele evreiești ca urmare a „fanatismului religios și exclusivismului național" pe care îl propagau [253, 787-795]. Dacă în anii 1830-1850, fiecărui cenzor de la Comitetul de Cenzură Străină din Sankt Petersburg îi revenea în medie câte 200-250 de exemplare anualu/sau 70 000-100 000 file [313, p. 12]. Între anii 1871 -1891 volumul de munca cenzorilor s-a majorat de 5.5 la sută, iar ziua de muncă era de 12-14 ore [6, inv. 21, I – 1896, d. 2, f.213-214]. În 1895, spre exemplu, au fost cenzurate 6 183 735 de cărți, dintre care 106 211 au fost declarate „necunoscute" de către Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg, iar 314 889 – de către alte comitete de cenzură [313, p. 11, 166]. Pe de o parte, acest fapt este o mărturie concludntă asupra numărului impunător de carte străină adusă în Imperiul Rus, iar pe de altă parte – reflectă sistemul autocrat al puterii cu multe alte motive de impact, precum formulările confuze ale legislației de cenzură cu privire la delimitarea strictă a sarcinilor de control la diferite etape (vămile de frontieră, serviciile de poștă etc). Astfel, cenzorii de la Comitetul de cenzură aveau sarcina să verifice nu numai cărțile, ci și edițiile periodice aduse de librari [299, p.148, 152, 176].

La începutul secolului al XX-lea, volumul de muncă al cenzorilor de carte străină s-a dublat. În baza Circularei din 19 octombrie 1906 au fost anulate toate cataloagele cărții străine, (editate de Comitetul Principal de Cenzură străină din Sankt Petersburg), a cărții prohibite și a celei permise „cu excluderi parțiale". Toată cartea străină, indiferent de formele de cenzură aplicate mai înainte, urmă să fie supusă cenzurii conform Manifestului din 17 octombrie 1905 [6, inv. 34. d. 18, f. 27]

[28] În 1907, în Imperiul Rus au intrat 211 524 450 de volume, inclusiv 6 131 943 au fost direcționate către Comitetul Principal de Cenzură Străină (Circulara din 17 octombrie 1906 nr. 10497) [6, inv. 23 (1908), d. 1, f. 170-172]. În 1913 Comitetul de cenzură a verificat 21 999575 de volume necunoscute, iar alte comitete de cenzură ale imperiului au supus cenzurii 94.302877 volume [6, inv. 23 (1914) d. 1. f. 81-82]. Însă sursele oficiale n-au conservat si date sigure asupra numărului de cărți interzise.Evident, în timpul Marelui Război (1914-1918) mult mai puține cărți au trecut frontiera Imperiului Rus: de exemplu, în 1915 – 7460 de volume au fost verificate de Comitetul de Cenzură Străină din Sankt Petersburg, iar 30525 de volume au fost controlate de alte comitete de cenzură [8, inv. 3, d. 90. f. 9, 21].

S-a constatat că la începutul secolului XX, numărul limbilor în care citeau cenzorii s-a ridicat la 36 [6, inv. 23 (1914), d. 1. f. 81-82]. Cenzură în Imperiul Rus a fost anulată în baza circularei emise de Guvernul Provizoriu, în 17 aprilie 1916. Toate instituțiile de cenzură, inclusiv Comitetul Principal de Cenzură Străină din Sankt Petersburg și-au încetat existența. Mulți dintre funcționarii Comitetului , în această perioadă, s-au angajat în calitate de cenzori militari [6, inv. 38, d. 14. f. 21-22; 379, p. 210-216].

În paralel cu cenzura cărții străine (adusă prioritar din țările europene) de care era preocupat în exclusivitate Comitetul de cenzură străină (1804-1917), în Imperiul Rus a existat și un alt tip de cenzură internă a cărților tipărite în limbile popoarelor neruse din spațiul Imperiului Rus, definite în terminologia de epocă cu sintagma de „иноязычные”, adică în alte limbi. Astfel, se constată că orice tipăritură editată în altă limbă decât rusă, era supusă unor restricții speciale de cenzură care presupunea, în fapt, câteva etape de control, mai ales, în cazul cărților religioase de confesiune protestantă. Ceea ce este curios să constatăm ține de faptul că statutele cenzurii imperiale (1804, 1826, 1828, 1865, 1890) nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a cărților în alte limbi. Or, aceasta se realiza pe temeiuri generale, unanim acceptate pentru cenzura internă a tipăriturilor. Cenzura internă, la rândul ei, se diviza în cenzura civilă și duhovnicească. Respectiv, cenzura cărților laice în alte limbi se realiza de către Comitetele de cenzură internă din Sankt Petersburg, Vilnius, Kiev, Varșovia, Moscova, Odesa, Riga și Kazan, iar cărțile religioase erau supuse cenzurii duhovnicești. Acolo unde nu existau comitete sau cenzori speciali – funcția de cenzură revenea în sarcina administrației locale – a guvernatorului sau viceguvernatorul guberniei și/sau provinciei.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost instituite noi funcții de cenzori la Riga, Tartu, Dorpat, Mitava, Kiev, Vilnius, Odesa și Kazan. La fel, trebuie să observăm că tipăriturile

[28]Vezi

editate de societățile științifice, de academii sau universități, actele oficiale cu caracter informativ (traduse în limbile naționale) [113, p. 54-86], hărțile, desenele sau operele clasicilor – nu erau trecute prin cenzură. Existența unei literaturi în limbile naționale, își are o explicație la suprafață. Or, scopul urmărit de autoritățile imperiale era acela de a supune unui proces de rusificare toate popoarele înglobate în cuprinsul imperiului, considerate minorități naționale în raport cu elementul dominant, cel velicorus, iar aceasta presupunea editarea cărților pe înțelesul localnicilor, apte să contribuie la educarea spiritului de devotament și credință Casei monarhice și nu în ultimul rând, se dorea ca aceștia să fie atrași spre valorile ortodoxe (în scop misionar). Să mai adăugăm la acest capitol – al cărților în alte limbi – și un volum impresionat de literatură didactică editată în limbile popoarelor baltice, în poloneză, germană, tătară, armeană, gruzină, ivrit sau idiș, dar și în limbi de circulație, precum în greacă și latină, engleză sau franceză. Mai puțină a fost cartea de lectura, care pentru unele popoare din cadrul imperiului a fost un reper de păstrare a identității naționale, religioase, culturale.

În 1862, Comitetul de cenzură din Caucaz, trece în subordonarea Departamentului Principal de cenzură, iar pentru întreținere erau proiectate 2300 rub./anual. Pentru controlul cărților în limbi naționale – estonă și letonă (în Riga și Dorpat), cele evreiești în Kiev și Vilnius, iar în limbile orientale – în Kazan, se presupunea să fie eliberate cat de la 100 la 500 rub. pentru fiecare funcționar angajat (din suma totală de 3000 rub.).

Comitetele de cenzură din Sankt Petersburg sau Moscova aveau posibilități reale de a verifica marea majoritate a manuscriselor, indiferent de limba scrierii. Organele de cenzură în provincii (acolo unde acestea existau) erau orientate spre o anumită specializare, de cunoaștere a limbilor, în dependență de specificul zonei. Spre exemplu, Comitetele de cenzură din Vilnius și Dorpat aveau în state cenzori pentru limbile letonă, estonă, poloneză și germană,dar și pentru cărțile evreiești. Funcția cenzorului – pentru cartea evreiască – a fost introdusă în 1797. Cenzorii aveau sarcina să citească integral textele (ivrit sau idiș) și să excludă fragmentele cu conținut dubios, îndreptate împotriva dogmelor creștine. Este cunoscut faptul că popoarele baltice deținеau monopolul în editarea cărții naționale, pentru că nivelul științei de carte era mai ridicat decât în restul imperiului [313, p. 7-13].

Un alt centru important de editarea a cărții „în alte limbi”era cel din Varșovia. Alături de cartea poloneză se editau cărți în limbile europene – în germană, franceză și italiană. Comitetele de cenzură din Cazan și Tbilisi, prioritar aveau în supraveghere cartea în limbile orientale (tătară, turcă, persană, arabă), iar cel din Odesa și Kiev – în limbile greacă, bulgară, germană, franceză și malorosiană (ucraineană).

La începutul secolului XX (pe 8 mai 1903), au fost instituite funcții de cenzori speciali în unele orașe ale imperiului, precum la Ekaterinoslav, Harkov, Rostov pe Don și Vladivostok. În contextul amintit se cere de subliniat că la insistența administrației provinciale, a guvernatorului A. Haruzin, pe 2 octombrie 1908, funcția de cenzor al publicațiilor de limbă română îi revenea lui Gh. Madan[195, p. 75-95]. Asupra problemei cenzorului de limbă română vom reveni într-un compartiment aparte al tezei. Guvernatorul, de obicei, aproba texte în alte limbi în cazul în care exista versiunea în rusă a originalului. Această practică a influențat răspândirea edițiilor bilingve în multe gubernii ale imperiului. De altfel, asemenea inovații de editare a cărților erau stimulate de autorități, în sensul că ar fi contribuit la însușirea mai eficientă a limbii ruse. Apoi, nu mai puțin important era că edițiile bilingve asigurau controlul autorităților asupra tipăriturilor „în alte limbi”**.** Cât privește lucrările științifice sau creațiile artistice, acestea erau supuse obligatoriu controlului în centrele specializate – Comitetele de cenzură internă din zonele geografice respective (cei din Basarabia, de pildă, depuneau manuscrisele la Comitetul de Cenzură din Odesa). În cazul în care Comitetul de cenzură nu dispunea de cenzori experți în limba scrierii (originalului), atunci se apela la serviciile de avizarea a textelor prin concursul unor specialiști, profesori universitari [2, inv. 1, d. 3129; 3, inv. 108, d. 99, f. 1-3], care completau, de regulă, golurile și/sau absențele unor funcții adecvate (a cenzorilor cunoscători ai limbilor neruse din imperiu) în statele Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg.

Potrivit tradiției istoriografiei ruse unele limbi ale etniilor conlocuitoare sunt clasificate drept limbi de circulație restrânsă, adică limbi „rare”, iar cenzorii imperiali – în asemenea cazuri – apelau în altă parte [320, p. 379-380]. Este și cazul căutării unui cunoscător al limbii ciuvașe (cenzorul A.M. Osipov de la Comitetul de Cenzură din Kazan nu cunoștea limba ciuvașă). În 1899, Direcția Principală pentru Tipărituri l-a desemnat pe directorul Seminarului din Kazan, N.I. Ilminski, cu avizarea manuscriselor, însă nici acesta n-a putut salva situația. Epopeea căutării unui cenzor pentru cărțile în limba ciuvașă și-a găsit o dezlegare cu ajutorul cunoscutului turcolog de la Academia Imperială din Sankt Petersburg, V.V. Radlov [6, inv. 20, d.1062. f.1-2, 10]. Restricțiile de cenzură pot fi urmărite nu numai asupra textelor propriu-zise, ci și asupra tipăriturilor imprimate cu alte caractere, precum cele cu caractere latine ale edițiilor poloneze și lituaniene. Pe 25 iulie 1853, Direcția Principală pentru Tipărituri a emis către comitetele de cenzură circulara, potrivit căreia se interzicea utilizarea în textele tipărite în limba poloneză a sintagmei „moscalii ruși” (russckie moskali), considerată o expresie arhaică care se utiliza în vechile tipărituri [378, p. 290-291].

Potrivit surselor Ministrului de interne a emis circulara (nr. 141, recepționată de guvernatorul din Basarabia) cu privire „la responsabilitățile sporite ale serviciilor de la frontiera

Imperiului Rus în legătură cu pătrunderea și difuzarea a cărților tipărite cu caractere latino-poloneze. În scopul răspândirii limbii ruse printre locuitorii acelor gubernii (polonezi, letoni, lituanieni), autoritățile țariste indicau unele măsuri urgente:

- „Se interzice proprietarilor de tipografii tipărirea cărţilor în „dialectul" polonez sau lituanian cu caractere latino-poloneze;
- „Șefii de gubernii sunt obligaţi să întreprindă toate măsurile posibile în scopul interzicerii pătrunderii sau difuzării literaturii poloneze. În acest scop să fie anunţaţi toţi proprietarii de tipo-litografii, iar în cazul când vor fi înregistrate încălcări, cărţile urmează a fi confiscate;
- „Administraţia locală este obligată să întreprindă şi alte măsuri preventive în scopul îndeplinirii acestei dispoziţii" [16, inv. 1, d. 7815, f. 8-9].

La fel, o circulara strict secretă a Ministrului Afacerilor Interne (nr. 882) a fost trimisă pe 18 octombrie 1865către șeful vămii din Sculeni (jud. Iași)în care se comunică: „Sunt interzise categoric pătrunderea în Imperiul Rus a cărților tipărite cu caractere latino-poloneze" [16, inv. 1, d. 7815, f. 9]. Mai mult, pe 14 ianuarie 1866 era emisă o altă circulară secretă în baza căreia erau interzise toate tipăriturile în limbile rusă și malorosiană (ucraineană) imprimate cu caractere „latino-poloneze", pe motivul că acestea urmăreau un scop ascuns al catolicilor, cel de polonizare a guberniilor de asfințit ale imperiului. Catolicii tipăreau, mai ales, cărți de rugăciune pentru uz privat în familie [6, inv. 21, d. 730, f. 7-12.]. Cărțile religioase „în alte limbi" erau supuse unei cenzuri duble. Astfel, cărțile de confesiune protestantă erau supuse unei cenzuri preventive la Universitatea din Dorpat (Facultatea de Teologie)[29], apoi manuscrisele avizate erau trimise la Comitetul de cenzură. În fapt aceștia verificau doar textele care cuprindeau interpretări asupra conținutului dogmatic al cărții. Alte cărți ale protestanților erau cenzurate de către Consistoriile Duhovnicești [378, p. 159]. Cărțile religioase ale confesiunilor catolice și armene erau lăsate în seama arhiereilor locali, oricum după această procedură legală manuscrisele erau direcționate la Comitetele de cenzură (laică). Așadar, toată cartea religioasă „în alte limbi" era supusă unei duble cenzuri: duhovnicească și laică. De reținut că Cenzura duhovnicească (ortodoxă) era responsabilă doar de cartea ortodoxă. Potrivit deciziei sinodale dreptul de a edita literatură religioasă „în limbi naționale" s-a acordat unor societăți misionare din Caucaz (1863) și societății misionare *Frăția Sfântului Gurie din Kazan* (1868). Membrii societăților aveau și sarcina traducerii textelor în alte limbi. Spre exemplu, Societatea misionară din Caucaz traducea prioritar în limbile popoarelor montane, în cea ossetină, iar Societatea din Kazan traduce în tătară, mongolă, ciuvașă, kazahă ș.a.

[29] În urma reformei cenzurii (1865), Universitatea din Dorpat a fost lipsită de dreptul de a cenzura carte religioasă.

La intersecția secolelor XIX și XX s-au deschis societății misionare și în alte orașe ale imperiului, inclusiv la Chișinău. Inițiativa deschiderii unei Societăți misionare în Basarabia îi aparține episcopul Iacov Piatniţki (1898-1904). Momentul ca atare nu este de neglijat, mai ales, că are şi acoperirea unor probe documentare. În demersul adresat către Sf. Sinod din Sankt Petersburg (nr. 1366) din 23 martie 1900, episcopul atrăgea atenția că „moldovenii alcătuiesc marea majoritate a populaţiei din Basarabia, iar în unele localităţi locuiesc, în exclusivitate, numai moldoveni care cunosc doar limba moldovenească şi defel pe cea rusească, de aceea literatura existentă în limba rusă este inaccesibilă acestei majorităţi" [289, p. 12-22].

În legătură cu cele expuse sunt de remarcat două momente importante. Pe de o arte, trebuie să vedem că intenţiile chiriarhului sunt determinate de mai mulţi factori obiectivi, odată ce este nevoit să organizeze activitatea unei Societăţi misionare în Basarabia (după modelul celor ce activau în Rusia începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea), iar în această muncă, de fel uşoară, arhiereul trebuia să-şi asigure rezultatele scontate. Pe de altă parte, munca misionară se făcea în mijlocul unei majorităţi care vorbea o altă limbă decât rusa. Or, literatura cu caracter „religios-moral" care circula în Basarabia era, în exclusivitate, în limba rusă (tipărită în tipografiile sinodale), de aceea şi intervine chiriarhul către Sinodul din Petersburg să i se aprobe tipărirea broşurilor, foilor, a cărţilor de rugăciune în „limba moldovenească", sub patronajul Societăţii misionare *Naşterea lui Hristos*, deschisă la Chişinău (1899). De altfel, vom observa că cererea chiriarhului cu privire la tipărirea literaturii religioase în „limba moldovenească" în scop misionar, nu se specifica unde anume vor fi tipărite broșurile. Evident că toate aceste momente obiective și/sau subiective ale politicii ecleziastice ruseşti sunt în strânsă legătură, atât cu problema reînfiinţării tiparului din eparhia Chişinăului şi Hotinului, cât şi cu activitatea propriu-zisă a Societăţi misionare *Naşterea lui Hristos*, ce avea scop răspândirea literaturii religioase în parohiile Basarabiei [93, p.96-97].

Privită într-un context mai larg activitatea Societăţii a facilitat mult mişcarea clerului basarabean întru susţinerea deschiderii Tipografiei Duhovniceşti. În 5 aprilie 1900, Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse emite ucazul prin care încuviinţează activitatea *Frăţiei Naşterea lui Hristos* în scopul editării unor cărţi de lectură duhovnicească „în limba moldovenească", însă interzice crearea unui Comitet de cenzură locală (solicitat de chiriarh), care în opinia funcţionarilor ecleziastici din Petersburg, contravine Regulamentului din 16 aprilie 1869 cu privire la cenzura tipăriturilor. Episcopul Iacov Piatniţki s-a dovedit a fi, însă, foarte insistent şi timp de aproape doi ani a negociat chestiunea tipăriturilor românești cu instanţele de cenzură din Sankt Petersburg. În sfârşit, obţine şi unele facilităţi, în sensul că Sinodul a acceptat ca cenzorii locali să rămână în supravegherea chiriarhului, însă fiind obligați să scoată de sub tipar doar „extrase din cărţile

sinodale […], iar alcătuirile noi urmau să fie aprobate de Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg”. Cenzori au fost numiţi dintre profesorii de la Seminar - Constantin Popovici şi Mihail Ciachir [289, p. 2-15; 89, p. 54-55]. Primul text tipărit în limba română (nr. 1), apare pe 12 decembrie 1900 (înainte de a fi lămurite toate chestiile de cenzură). Foile se tipăreau cu text paralel, în limbile română şi rusă cu un tiraj de peste 5000 de exemplare şi erau distribuite câte 100 de exemplare fiecărei parohii [350, p. 89].

Așadar, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, problema literaturii religioase în „limba moldovenească” a revenit în atenția conducerii eparhiale a Basarabiei. Înființarea societății misionare *Frăţia Naşterii lui Hristos* (1900), care avea scopul editării cărţilor de lectură „în limba moldovenească” a grăbit procesul de redeschidere a Tipografiei Eparhiale.

2.3. Concluzii la capitolul 2

În urma cercetărilor întreprinse asupra structurii instituției de cenzură în sistemul de stat al Imperiului Rus și a analizei principalelor forme de control asupra cărții am ajuns la următoarele concluzii:

1. Instituția cenzurii în sistemul de stat al Imperiului Rus, componentă esențială a Puterii monarhice, a asigurat un control total asupra tipăriturilor, atât asupra cărții interne (cenzura internă), cât și asupra cărții străine (cenzura străină). Instituționalizarea cenzurii în Imperiul Rus s-a produs abia la începutul secolului al XIX-lea, odată cu adoptarea primului Statut de cenzură, în 1804, elaborat după modele europene (cel danez, spre exemplu).

2.La anul anexării provinciei de către Imperul Rus, în 1812, pe tot cuprinsul imperiului era în vigoare regulamentul de cenzură semnat prin înaltul decret din 9 iulie 1804. În baza Regulamentului din 1804 a fost introdusă cenzura preventiva asupra cărții tipărite Statutul cuprinde importante reglementări cu privire la cenzura duhovnicească, care, cu minime schimbări, a fost în vigoare pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

3.Ideea principală a Regulamentului de cenzură de la 1826 se rezuma la instituirea Departamentului Principal de Cenzură la Sankt Petersburg și a comitetelor de cenzură locale (de regulă, în principalele orașe ale imperiului). Funcția cenzorului avea un statut special care necesită „multă muncă grea și atenție”, de aceea și nu putea fi comasată cu alte funcții. De, fapt, pentru prima data în Imperiul Rus se încerca o sistematizare a instituțiilor de cenzură. În scopul unui control eficient asupra producției de carte țarul Nikolai al II-lea a reorganizat poliția secretă (3 iulie 1826) în așa numita Secția a III-a a „Cancelariei Majestății Sale Imperiale”. În consecință s-a creat o uriașa rețea de informatori și spioni gestionată cu ajutorul jandarmeriei, care exercita controlul asupra tuturor manifestărilor vieții publice.

4. Structurile de cenzură (1804, 1826, 1828), aveau o anumită delimitare, asigurând, cel puțin, două tipuri de control asupra producției de carte: *cenzura internă* (laică și duhovnicească) și *cenzura străină.* Cenzura internă,la rândul ei poate fi divizată în alte două tipuri de cenzură – *laică și duhovnicească.* Cenzura laică avea sarcina de control asupra tuturor tipăriturilor ce se editau în Imperiul Rus, indiferent de limba scrierii acestora și era pusă pe seama comitetelor de cenzură create pe lângă Universitățile din Moscova, Dorpat, Vilnius, Kazan și Harkov. Cenzura duhovnicească se afla exclusiv în supravegherea Sinodului și arhiereilor eparhiali, iar cărțile puteau fi tipărite doar în tipografiile sinodale. De cenzura duhovnicească erau preocupate comitetele duhovnicești de pe lângă Academiile Teologice. Se interzicea, păstrarea în bibliotecile bisericești a cărților laice, apărute în tipografii particulare, fără aprobarea cenzurii sinodale.

5. Evenimentele care s-au produs în Europa (1848) au influențat direct politica internă a Imperiului Rus și au condus la înăsprirea regimului de cenzură. Comitetul din „2 aprilie 1848" în frunte cu D.P. Buturlin avea sarcina de control asupra tuturor organelor de cenzură. Astfel, în condițiile amplificării regimului despotic din epoca țarului Nicolai II, se observă o tendință permanentă de creștere a departamentelor care au drept de cenzură. Fiecare departament urmărea cu sârguință orice informație publicată cu referire la domeniul său de activitatea și adeseori punea arbitrar, contrar legii, verdictul de cenzură. În consecință, existența unor multiple forme de control, de cenzură, a condus la apariția unui imens fond de carte prohibită în Imperiul Rus.

6. Procesul de elaborare al unui nou regulament de cenzură început în anii '50 ai secolului al XIX-lea (spre sfârșitul domniei țarului Nicolai I), își va găsi o rezolvare practică sub forma „Regulamentului temporar", supranumit in tradiția istoriografică rusă „Reforma cenzurii" (1865). Unicul avantaj al Regulamentului temporar din 1865 era anularea cenzurii preventive pentru o bună parte dintre revistele și ziarele ce apăreau în orașele – capitală ale imperiului. În 1882 guvernul a realizat o contra reformă, ceea ce echivala cu abandonarea esenței Regulamentului temporar de la 1865 – responsabilitatea juridică pentru încălcarea legii. În această formă legislația de cenzura a durat până în 1905. Dincolo de faptul că Regulamentul a avut o implementare limitată, reducându-se în fapt la tipăriturile ce apăreau fără cenzura preventivă, în special cele din Moscova și Sankt Petersburg, totuși reforma cenzurii a pus temelia unei baze legislative legale în domeniul tiparului, cărții și presei. Regulamentul temporar de la 1865 este prima lege de cenzură în Imperiul Rus.

7. Regulamentele cenzurii imperiale (1804, 1826, 1828, 1865, 1890) nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a cărților în alte limbi. Aparent, aceasta se realiza pe temeiuri generale, însă, statutele de cenzură, la rândul lor, erau permanent completate cu diverse circulare ale administrației imperiale (restricții de cenzură), care, în fapt, reduceau esența legislației în vigoare. Noi funcții de cenzori au fost instituite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (la Riga,

Tartu, Dorpat, Mitava, Kiev, Vilnius, Odesa și Kazan) iar la începutul secolului XX (1903), au fost instituite funcții de cenzori speciali în unele orașe ale imperiului (Ekaterinoslav, Harkov, Rostov pe Don,Vladivostok și Chișinău (1908).

8. Existența unei literaturi în „alte limbi" (în limbi naționale), trebuie privită din perspectiva scopului urmărit de autoritățile imperiale de a supune unui proces de rusificare toate popoarele înglobate în cuprinsul imperiului (considerate minorități naționale în raport cu elementul dominant, cel velicorus). Editarea cărților „în alte limbi", pe înțelesul localnicilor, era permisă de cenzură doar în măsura în care acestea puteau să contribuie la educarea spiritului de devotament și credință a supușilor față de puterea monarhică a țarilor ruși. Și nu în ultimul rând se dorea ca aceștia să fie atrași spre valorile ortodoxe. Deci acest gen de literatură mai urmărea și scopuri misionare.

9. O particularitate distinctă a organelor de supraveghere și control era că acestea activau doar în centrele mari, de regulă, în orașele de reședință ale administrației imperiale. În gubernii funcția de cenzura asupra tipăriturilor, dar și ce de supraveghere a tipografiilor și bibliotecilor intra în obligația funcționarilor din administrația locală și a poliției. Mai mult, lipsă de profesionalism mai era dublată cu o cumulare de funcții în mediul administrației provinciale.

10. Anularea cenzurii preventive (Manifestul din 17 octombrie 1905), a avut un impact direct asupra structurilor de cenzură, care necesitau o serie de modificări. În consecință, s-a propus instituirea unor noi funcții de cenzor în orașele mari ale Imperiului Rus, inclusiv și în orașul Chișinău. Pentru prima dată se propune instituirea unei funcții de cenzor special pentru publicațiile de limbă română în Basarabia (1908).Scopul și obiectivele cenzurii țariste practic au rămas neschimbate pe toată perioada secolului al XIX-lea, în schimb, permanent s-au modificat condițiile și situația politică în care instituția cenzurii a activat.

3. IMPACTUL CENZURII ȚARISTE ASUPRA CĂRȚII RELIGIOASE IN BASARABIA

La anul anexării provinciei (1812) de către Imperiul Rus, în 1812, instituția cenzurii imperiale funcționa pe temeiul primului Statut de cenzură de la 1804 (9 iunie). Potrivi regulamentului, a fost introdusă cenzura preventiva asupra cărții tipărite, fie laică sau religioasă. Statutul cuprinde importante reglementări cu privire la cenzura cărții religioase, care, cu minime schimbări, a fost în vigoare pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Iar acest fapt, greu de neglijat, este deosebit de important pentru cunoașterea istoriei cărții și cenzurii din Basarabia secolului al XIX-lea. Tipografia Duhovnicească a provinciei a fost unica instituție culturala care a tipărit cărți bisericești în limba română (exceptând anii 1883-1906) pe toată perioada de ocupație țaristă.

Cenzura duhovnicească se afla exclusiv în supravegherea sinodului și arhiereilor eparhiali, fapt semnalat în statutul de cenzură: „Cărțile și scrierile bisericești cu privire la Sfânta Scriptură sau alte interpretări asupra credinței și Legii lui Dumnezeu vor fi sub controlul cenzurii duhovnicești aflată în supravegherea Sfântului Sinod și a arhiereilor eparhiali. Astfel de cărți și alcătuiri bisericești se vor tipări în tipografiile sinodale sau alte tipografii aflate în subordonarea Sinodului" (art. 8. regulamentul de cenzură din 1804). De cenzura duhovnicească mai erau preocupate comitetele duhovnicești de pe lângă Academiile Teologice din Sankt Petersburg, Moscova si Kiev. Alte reglementări ale cenzurii duhovnicești făceau referință asupra conținutului cărții: „Tipăritule nu trebuie să cuprindă nimic din ceea ce ar fi îndreptat împotriva Legii lui Dumnezeu, a guvernării, a moralității sau onoarei supușilor" (art. 15) [378, p. 86-88].

3.1. Cenzura sinodală și cartea religioasă tipărită în Basarabia

Atribut al puterii ecleziastice din Imperiul Rus – cenzura duhovnicească s-a impus odată cu înfiinţarea tipografiei duhovnicești, în baza decretului sinodal din 4 mai 1814, cunoscută inițial sub titulatura de „Exarhicească". Decretul sinodal este alcătuit „După înaltele ordine date primul în 1787 iunie, 20 şi al doilea in 1802, februarie 2, se aprobă voia […] de a înfiinţa tipografii" [17, inv.1, d. 404, f.1-9; 239, p. 266]. Acest fapt stă dovadă că autoritățile ecleziastice țin să sublinieze continuitatea firească a legislației rusești în vederea organizării tiparului și înființarea noilor tipografii. În legătură cu problema cenzurii duhovnicești se impune o reabordare ale unor aspecte insuficient cercetate din perspectiva restricţiilor de cenzură. Care sunt, totuși, acele forme specifice ale cenzurii sinodale impuse cărții basarabene.

Potrivit regulamentului de cenzură tipărirea cărţii religioase era lăsată în supravegherea arhiereului local (ar. 8), ceea ce nu însemna altceva decât o respectare întocmai a restricţiilor de

cenzură, prevăzute în decretul sinodal din 4 mai 1814, cu privire la deschiderea Tipografiei Exarhicești din Chișinău (17 articole**):**

- „Întreţinerea şi organizarea acestei tipografii este dată sub dispoziţia şi îngrijirea personală a Î. P. Voastre ”(art.2);
- „P. S. V. veţi avea grijă şi supravegherea strictă, în toate privinţele, fără nici o excepţie, asupra tipăririi cărţilor şi lucrărilor în această tipografie (art. 3);
- „În Tipografia Exarhală se vor tipări cărţi bisericeşti şi în limba moldovenească ce vor fi traduse din slavoneşte după aceleaşi cărţi sinodale (art. 7);
- „Gramaticile trebuincioase pentru Seminar şi alte cărţi şcolare se pot tipări cu litere civile, însă nu din noile ediţii din alte tipografii, ci numai din cea sinodală din Moscova. (art. 9);
- „Se vor prezenta Sf. Sinod spre examinare înainte de tipar noile traduceri sau alcătuiri lucrate de persoane duhovniceşti […]. Cu acest prilej se va adăuga şi părerea Î. P. S. Voastre privitor la necesitatea unor asemenea tipărituri (art. 13)" [17, inv.1, d. 404, f. 11-14].

Regulamentul prevedea foarte clar că, în tipografia Exarhicească a Basarabiei se vor tipări cărți „traduse din slavoneşte după aceleaşi cărţi sinodale” (art. 7). De aceia, cărțile de la Chișinău nu necesitau să fie supuse unei cenzuri speciale și, în acest sens, erau lăsate sub supravegherea exarhului. Însă celelalte tipărituri – alcătuiri sau traduceri noi – urmau să fie aprobate de cenzură [93, p. 35-37, 91, p. 115]. La fel, cărţile didactice „pentru Seminar şi alte cărţi şcolare” erau acceptate doar în versiunea de traduceri după sursele/modelele sinodale. În baza mărturiilor aduse în discuție constatăm că decretul sinodal din 4 mai 1812, prevedea două categorii de tipărituri supuse cenzurii:

1) prima categorie cuprinde cărţile bisericeşti/liturgice care erau acceptate, în exclusivitate, doar în varianta tradusă după ediţiile sinodale şi, în acest sens, erau lăsate sub supravegherea directă a exarhului;
2) cea de a doua categorie cuprinde traducerile noi (să înţelegem din cele necunoscute în circuitul ediţiilor sinodale), sau alcătuiri ale feţilor duhovniceşti. Acestea din urmă, în mod obligatoriu treceau aprobarea cenzurii sinodale.

În temeiul Ucazului sinodal, din 4 mai 1812, mitropolitul a alcătuit un regulament intern de funcţionare al tipografiei (7 articole). Toate activităţile tipografice urmau să fie întreţinute, în exclusivitate, pe cheltuielile locale ale exarhului. Întrebarea ce se iveşte aici este una fundamentală: în ce măsură au fost respectate de exarhul Gavriil restricţiile de cenzură asupra cărţilor religioase în limba română, traducerea cărora urma să se facă după ediţiile sinodale.

Semnificaţia unei asemenea interpretări este absolut necesară, pentru că tipăriturile apărute în epoca Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, marea lor majoritate, au fost consemnate în bibliografii ca „traduceri din slavoneşte” după ediţiile sinodale. Mai mult, se mai aduc şi alte argumente, precum că tipăriturile din timpul stăpânirii ruseşti „sunt impregnate benefic” de duhul pravoslaviei ruseşti, iar tonul l-a dat Gavriil, atunci când în prefaţă la *Slujebnic* (*Liturghier,* 1815) stăruia exagerat asupra unor nepotriviri din textul liturgic [49, p. 37, 89, p. 27-28; 199, p. 25-27]. Astfel de interpretări,credem, îşi găsesc explicaţia în acel specific basarabean, marcat de impactul politic, cultural şi ecleziastic al politicii ţariste. Examinarea activităţii mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni duce la concluzia, care face ca figura acestui ierarh român să apară cu totul în altă lumină. Istoria nepărtinitore va justifica activitatea Mitropolitului Gavriil Bănulescu –Bodoni „și pe lângă titlul de organizator al eparhiei Basarabiei, îi va atribui și titlul nobil de păstrător al tradiției culturale românești în Basarabia”, susţinea Ştefan Ciobanu [72, 62; 91, p. 117].

Liturghierul (1815) este prima carte liturgică ieşită de sub teascurile tipografiei „ce se află în sfânta Mitropolie a Chişinăului şi a Hotinului în Chişinău”. Motivaţia apariţiei cărţii este explicată de Gavriil Bănulescu-Bodoni în textul-precuvântare: „Iată că întâiu s-a tipărit cea mai trebuincioasă bisericilor carte, de care într-această eparhie este prea mare lipsă, *Slujebnicul,* care în limba rumânească să zice *Liturghie*”. Mărturie, precum că era multă nevoie de această sfântă carte stau dovadă însemnările manuscrise de pe exemplarele păstrate în incinta unor biserici și ajunse ulterior în patrimoniul unor instituţii publice. Atunci, când cărţile erau puţine, ele erau copiate „Den cuvânt în cuvânt” [72, p. 44-45; 93, p. 41]. Un asemenea exemplar (manuscris) a circulat în judeţul Hotin: „Această sfântă *Liturghie* am cerşit-o eu de la părintele Necolai blagocinul din satul Ocniţa şi am dăruit-o părintelui Vasili den Sărbiceni ca si înveţi a sluji în limba moldovenească, şi pe mine să mă pomenească. Ghenar 10 zile, 1820” [72, p. 44-45].

După cum observa, pe bună dreptate Petre Haneş, asemănările textului cuprins în *Liturghierul* tipărit la Chişinău cu cel tipărit în ediţiile româneşti, mai înainte apărute, nu înseamnă altceva decât faptul că „traducerea a luat ca punct de plecare pe cele dinaintea ei, confruntându-le cu textul slavonesc”[150, p.113-114]. Explicaţiile lui Gavriil Bănulescu-Bodoni asupra „nepotrivirilor” (din textele vechi româneşti în raport cu cele slave sau greceşti) sunt convingătoare, pentru că zice către clerul basarabean: „Acele greşeli le-au făcut alţi tălmăcitori din neştiinţa limbii sau pentru necunoştinţa ticluirii Dumnezeieștii Liturghii […]*”.* Mitropolitul a căutat să echivaleze expresia lingvistică a termenilor în cele trei limbi: română, slavă şi greacă, ajungând la o nouă redacţie a *Liturghierului.* Sesizând acele schimbări intervenite în structura cărţii, mitropolitul a „socotit drept aceia de trebuinţă a arăta mai ales preoţilor carii slujesc în limba rumânească, că aflând în această *Liturghie* oare-şi care cuvinte într-alt chip tălmăcite, nu precum

se află în cele mai dinainte rumâneşti tipărite, să nu se mire de aceasta, nici să socotească de greşală […]". Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni exemplifică diferenţierile prinse în versiunile textelor din slavonă, română şi greacă. Explicațiile exarhului asupra noilor modificări introduse în textul liturgic, din textul-prefață, au fost expediate și separat sub formă de circulară episcopală bisericilor din parohii. Petre Haneş găsea că „îndreptările nu sunt prea mari, fiind vorba de o carte sfântă era necesar ca preoţii să fie informaţi, pentru că *Liturghia* este una din cele mai necesare cărţi de ritual". Tradiţia românească s-a păstrat, de asemenea, în arta tiparului: titluri frontispicii, iniţiale florale, textul în două culori (negru şi roşu). Ediția *Liturghierului* este una dintre cele mai frumoase cărţi bisericeşti basarabene de felul celor cu grijă tipărite de vrednicii cărturari români în secolele anterioare.

Așadar, ediţia *Liturghierului* este o ediţie parţial realizată după versiunile unor texte mai înainte tipărite în spaţiul ortodoxiei româneşti de până la anul 1812, la care s-au adăugat „îndreptări şi adaosuri" după ediţiile sinodale (din Moscova) şi cele din Kiev (Sinaxarul Sfinţilor pe 12 luni). Prin urmare, în urma intervenţiilor întreprinse de către Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni asupra structurii textului liturgic, s-a ajuns la o nouă redacţie a *Liturghierului* românesc apărut la Chişinău în 1815 [93, p. 42].

În contextul tipăriturilor apărute în timpul păstoriei Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821) vom observa și altceva. O analiza filologică a textelor cuprinse în sfintele cărți liturgice din epoca Mitropolitului Gavriil Bănulecsu-Bodoni s-a întreprins abia în anii din urmă [78, p. 142-145; 135, 13-26]. În urma lecturii în paralel a textului ecteniilor și rugăciunilor din *Liturghierul* lui Antim Ivireanul (edițiile 1706 și 1713, cea din 1728, ediție postumă), comparate cu ediția de la Chișinău (1815), Zamfira Mihail a stabilit că mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a avut la îndemână una dintre edițiile *Liturghierului* îngrijite de Antim Ivireanul. Iar „textul propriu-zis al *Liturghierului* (Chișinău, 1815), este textul tradus și tipărit întâi de mitropolitul Antim Ivireanul"[155, p. 11-12].

Un exemplar al *Liturghierului* antimian ce se păstrează în Biblioteca Sf. Sinod (București), provine din biblioteca Facultății de Teologie din Chișinău (1926-1940). Exemplarul de la București are însemnări din Basarabia. O cercetare ulterioară asupra exemplarului amintit ar putea dezvălui multiple alte aspecte ale istoriei cărții liturgice tipărite în secolul țarist al Basarabiei. Apoi, acest fapt stă mărturie despre destinul cărților din biblioteca mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, împrăștiate după decesul acestuia (1821). Despre biblioteca acestui mare cărturar de la intersecția celor două secole zbuciumate în istoria neamului românesc – secolul al XVIII-lea și al XIX-lea – încă nu avem o cercetare pertinentă.

O altă tipăritură – *Ceaslovul „*care se zice mare” (1817), la fel a fost în supravegherea exarhului Gavriil Bănulescu Bodoni: „S-au tipărit acum precum se vede după aşezarea celui slavonesc”, apoi imediat urmează fraza: „îndreptat şi adaos neînsemnat mai mult, decât cel tipărit mai înainte la Iaşi la anul 1797, în limba rumănească”[30]. Este prima carte îngrijită de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în care se arătată direct sursa ce a servit drept izvod, iar acest fapt privit din perspectiva istoriei cărţii tipărite la Chişinău, conferă cărții o valoare istorică deosebită. O primă constatare ce se impune ar fi că, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, de fiecare dată, când a tradus direct din slavoneşte a indicat şi sursa originalului: aşa a fost la ediţiile: *Te-deum* (1816), *Rânduiala Panihidei* (1817) şi *Mineiul de Obşte* (1819). Însă acele tipărituri ce aveau drept sursă ediţiile româneşti, mai înainte apărute, nu întotdeauna s-a consemnat special această mărturie în cuprinsul cărţii. Adeseori, mitropolitul s-a limitat doar la explicaţiile de genul cât text a adăugat după ediţiile sinodale, pentru a se conforma cumva rigorilor prevăzute de cenzura sinodală. Ediţia *Ceasoslovului* (1817), în acest sens, este o excepţie [93, p. 43; 91, p. 117]. Să mai amintim că *Ceasoslovul* este una dintre cărţile cele mai solicitate/citite printre mireni, servind și carte de lectură duhovnicească pentru mireni. Prins „sub vremi”, exarhul s-a străduit să găsească o variantă de compromis între dominaţia ecleziastică/ politică a străinilor şi tradiţia spirituală a românilor basarabeni.

În 1818, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni continuă activităţile de tipărire a cărţilor liturgice. A reuşit să scoată de sub teascurile Tipografiei Exarhiceşti una dintre cele mai citite cărţi de cult printre mireni – *Psaltirea* (apare într-o ţinută grafică deosebită: textul frumos aranjat în pagină cu iniţiale florale, cu frontispicii şi gravură). Şi această tipăritură este prinsă într-o redacţie integral prelucrată și/sau adaptată de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Astfel, ediția *Psaltirii* de la Chișinău (1818), cuprinde „toate deosebirile care există între *Psaltirea* slavă şi cea greacă, şi mai ales cea românească” [409, p. 192; 37, 354-355; 199, p. 25-27].

După ediţiile slave au fost preluate şi adăugate în ediţia de la Chişinău anexele de la sfârşitul cărţii, acestea sunt în traducerea vicarului Dimitrie Sulima. De pildă, Alexandru David considera, că textul *Psaltirii* integral ar fi fost tradus de Dimitrie Sulima [93, p. 44-45].

Paul Mihail a consemnat prezenţa în *Psaltirea* de la Chişinău a textului-anexă: *Simbolul credinţei,* adică „Mărturisirea credinţei […] Sf. Atanasie Patriarhul Alexandriei“ ce se întâlneşte doar în unele *Psaltiri* din epoca, în zona Ardealului inclusiv. Unii cercetători consideră că exarhul

[30] În *Cartea Moldovei* (1992),tipărituraeste înregistrată ca o traducere din slavonă.

Gavriil Bănulescu-Bodoni o fi inclus în *Psaltire* , versiunea unui text manuscris din acea zonă geografică anume (mitropolitul fiind originar din Transilvania)[31].

Dintre scrierile Sfintei scripturi *Psaltirea* a fost una dintre cele mai răspândite în teritoriul Transilvaniei. Manuscrisul cunoscut sub numele de *Psaltirea şcheiană* are conservat textul „Simbolul credinţei", cel numit „atanasian" (unele manuscrise se păstrează în colecţiile BAR). Date inedite privitor la difuzarea *Psaltirii* (1818) în parohii, pot fi reconstituite în baza corespondenţei cu protopopii de circumscripție cu privire la difuzarea cărţii [17, inv.1, d. 2276, f. 1- 4, f. 35; f. 37, 51-52.].

Lipsa *Mineielor* lunare în bisericile Basarabiei a fost o problemă constantă pe tot parcursul secolului al XIX-lea, ele fiind solicitate într-un număr sporit din alte centre tipografice ale tiparului românesc. Probabil, exarhul Gavriil fiind limitat în surse financiare nici nu a iniţiat tipărirea unei asemenea colecţii în tipografia Exarhicească din Chişinău, căutând să înlocuiască colecţia *Mineielor* lunare cu *Mineiu de Obşte* (*Минея Общая*), ce se întrebuinţa în Biserica Ortodoxă Rusă. Ştefan Ciobanu aprecia *Mineiul „de Obşte"* de la 1819, drept una dintre „cele mai importante cărţi apărute la Tipografia Exarhicească a Basarabiei". Cercetătorului, însa, i-a scăpat din câmpul de cercetare celălalt aspect, mult mai important al problemei: ediţia *Mineiului de Obşte* era una tradusă integral în limba română după modelul ediţiilor sinodale. Apoi, mai existată şi o altă faţetă a problemei: ediţia *Mineiul de Obşte* (1819), în mare, n-a fost acceptată de către preoții români din parohiile Basarabiei. Informaţiile culese din arhivele locale ne oferă dovezi sigure în această privinţă. În 1821 (după doi ani de la apariţia cărţii), unii dintre protoierei din judeţul Iaşi, anunţau Dicasteria Duhovnicească de la Chișinău că *Mineiul de Obşte,* nu este solicitat de preoţii-parohi, iar suma de 266 lei pentru exemplarele trimise „nu poate fi achitată către tipografie" [17, inv. 1, d. 3875, f. 20].

Alte dovezi arată că, în 1865, exemplare ale *Mineiului de Obşte* (1819) erau înregistrate în listele cărţilor nevândute din dugheana tipografiei din Chişinău (tirajul 800 exemplare) [18, inv. 4, d. 3706, f. 1-7]. Toate acestea ne determină să susţinem că ediţia *Mineiului de Obşte* n-a fost acceptată pentru cultul liturgic de către clericii basarabeni de neam român. Exarhul Gavriil, atunci când trimitea poruncă către „cuvioşii arhimandriţi, egumeni şi protopopi" ca „neavând *Mineiele* cele pe toată luna să săvârşească slujba după acest *Minei de Obşte"* – sesiza perfect această stare de lucruri. Cest fapt stă dovadă că *Mineiul de Obşte,* apărut în tipografia Exarhicească a Basarabiei la anul 1819, n-a înlocuit *Mineiele* lunare (aduse din dreapta Prutului) din în uzul bisericilor

[31] Textul citat „*Sf. Atanasie, patriarhul Alexandriei[...]"* plasat la începutul *Psaltirii* de la Chişinău se întâlneşte şi în unele ediţii sinodale.

basarabene, iar momentul, ca atare, se înscrie în şirul mărturiilor istorice cu privire la cartea cenzurată în Tipografia Duhovnicească din Chișinău [93, p 47-48].

Cercetările întreprinse asupra textelor cuprinse în cărțile liturgice tipărite la Chișinău în anii păstoriei mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821), precum *Liturghier* (1815), Molitvenic (1815) *Ceaslov,* (1817), *Rânduiala Panihidei* (1817), *Psaltire* (1818) și *Mineiul de Obşte* (1819), au scos în evidență că, marea lor majoritate, sunt ediții preluate integral după surse tipărite mai înainte în spațiul românesc (în tipografiile de la Iași, București, Râmnic, Blaj sau Buda) cu mici intervenții în structura textelor liturgice, în scopul de a le adapta restricțiilor de cenzură. Aceste mărturii ne îndemnă să susținem, că mitropolitul n-a tradus integral textele cărţilor tipărite, după cum era prevăzut în decretul sinodal. Dimpotrivă, asumându-și totalmente responsabilitatea asupră cărților îngrijite, exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, de fiecare dată, a avut la baza cărțile cunoscute în spațiul ortodoxiei romanești, care, la rândul lor, aveau drept sursă traducerile din limba greacă [93, p. 39-53, 133-144]. Din această perspectivă cărțile liturgice tipărite în tipografia exarhicească din Chișinău între anii 1815-1819 (timp de cinci ani), sunt ediții de o valoare istorică și bibliofilă deosebită și reclamă o cercetare specială în contextul general al istoriei cărții vechi românești (până la 1830).

În contextul problemei cenzurii religioase se înscriu și alte trei titluri de carte din perioada exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni – *Apostol, Evanghelie* şi *Trebnic.* Sa amintim în context, că Arsenie Stadnitzki (încă la 1894) a pătruns exact în esenţa problemei cărţii liturgice tipărite în epoca lui Gavriil Bănulescu-Bodoni: „Î.P.S., urmând întru totul stipulările prevăzute în ucazul sinodal, uneori era nevoit să se adreseze direct Sfântului Sinod pentru a cere dezlegare în tipărirea cărţilor”. Aşa a fost, susţine în continuare Arsenie Stadnitzki „în tipărirea celor trei titluri de carte *Apostol, Evanghelie şi Trebnic*” [387, p. 352-353, 93, p. 49]. Aceiaşi constatare o semnalăm şi la preotul A. Celac (1909) [409, p. 6-7].

Solicitarea avizului de cenzură în tipărirea celor trei titluri de carte: *Apostol, Evanghelie şi Trebnic* – are o semnificație deosebită în contextul problemei luate în dezbatere – cea a cenzurii duhovnicești, raportată la contextul imperial și specificul local al cărții basarabene. Iniţiativa tipăririi cărţilor aparţine în exclusivitate exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, fapt ce are acoperire în sursele din arhivele locale (Fondul Dicasteriei Duhovniceşti).

Către finele anului 1819, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni solicită aprobarea Sf. Sinod în vederea tipăririi *Apostolului, Evangheliei* şi *Trebnicului,* după ediţiile „întrebuinţate mai înainte în bisericile din Basarabia, din cele tipărite în Moldova şi Valahia, ce aveau anumite deosebiri față de ediţiile sinodale […]. *Evanghelia* şi *Apostolul,* se tipăreau întotdeauna şi se tipăresc şi acum în Moldova şi Valahia întocmai cum se tipăresc aceste cărţi la greci**,** nu după început ca în cele

slavoneşti, ci separat în bucăţi pentru fiecare zi rânduit, începând cu Duminica Învierii. O asemenea ordine are acel avantaj că preoţii moldoveni uşor şi fără greșeală pot găsi *Evanghelia* şi *Apostolul*. Dacă aceste cărţi s-ar tipări acuma după început (adică după ediţiile sinodale: s. n.), atunci nu se ştie dacă clerul moldovean, mai cu seamă acei bătrâni vor putea uşor găsi *Evanghelia* şi *Apostolul*. Ei, fără obişnuinţă, multă vreme vor începe nu acolo unde se cuvine, sau vor citi cu totul alta […]. În Trebnicul moldovenesc sunt tipărite şi rugăciuni pentru sfinţirea vaselor bisericeşti şi a icoanelor, ceea ce nu se găseşte în cele slavoneşti. Se mai găsesc în această carte şi rugăciuni de primirea în Biserica noastră ortodoxă a evreilor, a ereticilor, a celor crescuţi de mici în erezii […]" [17, inv. 1, d. 404, f. 12-13; 93, p. 50].

Motivele invocate de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni au avut puterea de a-i convinge pe cenzorii din Sankt Petersburg, deşi înainte de a lua o decizie în legătură cu cărțile solicitate de chiriarhul basarabean, funcţionarii ecleziastici s-au mai „consultat şi în altă parte (по учненым справкам) [17, inv. 1, d. 404, f. 21-23]. Hotărârea Sf. Sinod în legătură cu tipărirea cărţilor a fost următoarea: „Găsindu-le întemeiate, acele dovezi arătate., suntem de acord cu acele propuneri ale ÎPSV (Înalt Prea Sfinţeniei Voastre). Se permite a fi tipărite în limba moldovenească amintitele cărţi *Evanghelia, Apostolul* şi *Trebnicul* […]". Dispoziţia sinodală a mai fost completată cu o notă specială: „Cu scurgerea timpului,clerul de acolo se va mai reforma […] și atunci se vor tipări aceste cărţi după modelul ediţiilor slavoneşti" [17, inv. 1, d. 404, f. 21-23].

Am înșirat această extinsă citare (în baza surselor), pentru a scoate în vileag scopul urmărit de autoritățile ecleziastice imperiale, care, în perspectivă, nu era altul decât uniformizarea practicii liturgice a Bisericii Ortodoxe Ruse, ceea ce echivala, sub aspect politic, cu rusificarea forțată a Bisericii din Basarabia. Era, deci, această indulgenţă din parte cenzurii sinodale o cedare temporară manifestată față de supușii imperiului. Două momente semnificative sunt de reținut în legătură cu istoricul celor trei titluri de carte – *Evanghelia, Apostolul* şi *Trebnicul*. Pe de o parte, pentru prima dată Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni solicită aprobarea oficială a Sf. Sinod în tipărirea cărţilor bisericeşti după „cele întrebuinţate în Biserica Basarabiei mai înainte" (după ediţiile tipărite în Principatele Române), iar pe de altă parte, este unicul caz, când cenzura sinodală a permis oficial tipărirea unor titluri de carte după tradiţia locului. Acest fapt istoric il prezintă pe exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni cu totul într-o altă lumină, deplin conştient de misiunea grea pe care şi-a asumat-o.

În legătură cu interpretările istoriografice ce s-au profilat de-a lungul unui secol în această, mult controversată problemă – cea a cenzurii cărții basarabene – tocmai ar fi cazul să intervenim cu câteva precizări de rigoare ce ţin de valorificarea surselor documentare.

Mai întâi, este vorba de corespondenţa Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni cu Sfântul Sinod din Sankt Petersburg – în legătură cu tipărirea cărţilor amintite – *Apostolul, Evanghelia* și *Trebnicul,* publicată parţial de către A. Stadnitchi la 1898. Cei care au publicat după acest an (A. Celac, Şt. Ciobanu, N. Popovschi) au făcut, în temei, referinţă la cele publicate de Arsenie Stadnițchi, adăugând unele completări neesenţiale [387, p. 352-353]. Apoi, este dificil să stabilim datarea exactă a adresei expediate Sfântului Sinod din Sankt Petersburg de către Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni (moment, de altfel, foarte important în subiectul disputei noastre) în legătură cu aprobările de rigoare, a cenzurii sinodale, în vederea tipăririi cărţilor amintite. Explicaţia este la suprafaţă: nici unul dintre autorii citaţi mai sus, nu au decodificat sursa documentară în arhivele din Chişinău (se pare că acest document nu a fost atestat nici de Arsenie Stadnițchii la 1894 [93, p 51]. Ceea ce putem confirma cu certitudine este răspunsul, mai exact o copie a acestuia, semnat de reprezentantul cancelariei Sf. Sinod din Petersburg, în 31 decembrie 1819 şi înregistrat de Dicasteria Duhovnicească din Chişinău cu data de 28 ianuarie 1820 [17, inv.1, d. 404, f. 21-23].

Cercetătorii cărţii tipărite in Basarabia secolului al XIX-lea, invocă diverse motive ce l-ar fi determinat pe Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni să ceară Sfântului Sinod o învoire specială în această privinţă. Nicolae Popovschi (1931) susţine, între altele: „în unele cazuri [...] Gavriil a fost nevoit să ţină seama la tipărirea cărţilor bisericeşti de cele vechi româneşti [...]” [217, p. 95], pe când M. Păcurariu (1993), exprimă, mai degrabă, o nedumerire faţă de comportamentul lui Gavriil [93, p. 49]. În legătură cu cele expuse este absolut necesar să observăm şi o altă stare de lucruri.

O privire retrospectivă asupra cărţilor liturgice tipărite în epoca Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, începând cu anul 1814, mărturiseşte despre aceleaşi motivaţii/nevoi spirituale trăite de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, alături de clerul basarabean, de păstoriţii săi, din neamul cărora făcea parte. Anume acele nevoi spirituale ale neamului românesc din Basarabia l-au determinat să amintească la fiecare apariţie ieşită de sub teascurile tipografiei exarhale despre acele modificări cu care a intervenit, de fiecare dată, încercând să se supună cerințelor de cenzură stipulate in decretul sinodal din 4 mai 1814 (Cu privire la organizarea tiparului în eparhia Chișinăului și Hotinului). Totodată, ar trebui să observăm că Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, de fiecare dată, a fost nevoit să ţină seama de versiunile româneşti „mai înainte apărute”, de până la anul 1812 [93, p. 49-50]. Astfel, a intervenit cu explicaţiile de rigoare la fiecare tipăritură scoasă de sub teascurile tipografiei exarhicești din Chișinău, fapt confirmat, repetăm, în textele-prefeţe la *Liturghier (1815, Rânduiala Panihidei (1817, Psaltirea și Mineiul de Obşte* (1819) etc. Unii cercetători ai istoriei cărții bisericești din Basarabia, consideră, totuși, că prin decretul sinodal

din 31 decembrie 1819 (aprobarea tipăririi *Apostolului, Evangheliei şi Trebnicului*), autoritățile bisericești au cedat „simţitor în favoarea elementului românesc”, ceea ce-a marcat ulterior întreaga istorie a cărţii tipărite în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei” [409, p. 8].

Înainte de a încheia șirul faptelor istorice în legătură cu cenzura cărților amintite, ar trebui să observăm și altceva: nu se cunosc sau n-au fost încă descoperite *de visu,* exemplare din *Evanghelia, Apostolul și Trebnicul,* solicitat pentru a fi tipărite în Tipografia Exarhicească a Basarabiei. Primele două titluri amintite – *Apostolul şi Evanghelia* – sunt trecute în repertoriile bibliografice cu sintagma: „Nu s-au văzut exemplare” [41, nr. 1065; nr. 1070]. Paul Mihail constată cu gravitate că „ar fi singurul caz în care nu s-a păstrat nici un exemplar de carte tipărită, ceea ce ne determină să ne îndoim că ele vor fi fost într-adevăr tipărite sau a existat doar proiectul tipăririi lor” [179, p. XV]. A apărut doar *Trebnicul,* scos de sub tipar în august 1820, după cum se arată pe foaia de titlu: „Cartea aceasta ce se numeşte *Molitvenic* a fost aşezată după cel slovenesc ce se întrebuinţează în Pravoslavnicele Biserici a Împărăţiei Rossiei […] cu adaos neînsemnat mai mult de cât cele ce au ieşit mai înainte în Iaşi”. *Trebnicul* (1820) este înregistrat în BTRB (1993) și se deține în mai multe colecții de patrimoniu [52, p. 78, nr. 19; 93, p. 51].

Dincolo de aceste certe mărturii ale istoriei cărții și cenzurii în Basarabia din primele decenii de după anexare, vom observa că cea dintâi carte ieșită de sub teascul tiparniței din Chișinău, imediat după intervențiile Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni în legătură cu cele trei titluri amintite (*Evanghelia, Apostolul* şi *Trebnicul) – Tipicul (*1823), are înscris pe verso-ul paginii de titlu aprobarea cenzurii „Cu pozvolenia Comitetului a Ţenzurii, ce iaste aşăzat în Duhovniceasa Academie a Sankt Peterburgului” [52, p. 83, nr. 25].

Mircea Păcurariu considera *Tipicul* bisericesc drept o reproducere după ediţia lui Veniamin Costachi de la Iaşi, din 1816. Este important să precizăm că ediția *Tipicului (*1823), este prima tipăritură apărută la tipografia din Chișinău cu apostila cenzurii.

În concluzie, ținem să remarcăm două momente semnificative în legătură cu cenzura cărților din perioada Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821):

1) în anii 1814-1819 cenzura tipăriturilor a fost sub supravegherea exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Cărțile liturgice tipărite la Chișinău (cu excepţia a două titluri: *Molitvenic* (1815; 1816) şi *Mineiul de Obşte* (1819), sunt, în marea majoritate, ediţii preluate după cele „mai înainte tipărite” în tiparnițele din țările române.
2) se constată, că tipăriturile religioase apărute în anii 1814-1821, pot fi structurate în două mari categorii: primele, considerate traduceri după edițiile sinodale, potrivit statutului de cenzură sunt lăsate în supravegherea mitropolitului. Cele din a doua categorie – alcătuiri sau traduceri noi – erau aprobate de cenzură duhovnicească.

3.1.1. Filiala Basarabeană a Societăţii Biblice Ruse și răspândirea Cărților Sfinte

În contextul cărții religioase din prima jumătate a secolului al XIX se înscrie un fenomen deosebit de relevant, care a avut un impact direct asupra răspândirii cărților Sfintei Scripturi în Basarabia. În 1817, a fost fondată *Filiala Basarabeana* a Societăţii Biblice Ruse, care a avut un anumit rol în răspândirea Cărților Sfinte editate de societate, inclusiv a *Bibliei* românești tipărite de Societatea biblică (1819). Înainte, însă de a intra în unele amănunte cu privire la activitatea filialei, considerăm necesar să conturăm mai întâi o imagine a fenomenului biblic ce s-a produs in Imperiul Rus.

Cert este că, apariţia societăţilor biblice în Europa continentală a coincis cu perioada Restauraţiei (1600-1680). În Imperiul Rus, această mişcare religioasă se extinde abia la începutul secolului al XIX-lea, înscriindu-se în epoca ţarului Aleksandru I (1801-1825),mai exact în cea de a doua perioadă a domniei acestuia, care se va deosebi esenţial de cea dintâi. Este epocă triumfului obţinut asupra lui Napoleon, dar şi epoca unei noi politici (pe plan extern şi intern): marcată de impactul Sfintei Alianţe şi a Congresului de la Viena. Este epoca când în societăţile europene se frământau atâtea curente nelămurite**,** rămăşite ale unor zguduiri revoluţionare. Toate aceste fenomene nelimpezite se regăsesc în societatea rusă, în destinul *Societăţii Biblice Ruse* care, de altfel, aparţine unei iniţiative străine, unei influenţe europene. Dacă în apusul Europei această mişcare religioasă a fost şi rămâne una particulară, atunci în Imperiul Rus aceasta a fost supusă din start sub control autorităților ecleziastice, mai ales cenzura cărților editate de Societate. Este o etapă marcată de lupta permanentă dintre două tendinţe contradictorii: una liberală, care s-a manifestat benefic până la 1812, şi alta reacţionară după anul amintit. Într-o astfel de stare de anomie socială, de deznădejde, de obscurantism şi dezorganizare în care se frământa societatea imperială rusă i-a naştere *Societatea Biblică.* Aceste scăderi ale societăţii imperiale ruse s-au manifestat deplin şi în Basarabia [84, p. 170-192].

Existenţa unei *Societăţi Biblice* în Rusia este consfinţită prin Ucazul imperial din 6 decembrie 1812, emis în baza raportului prezentat ţarului de către principele Al. Goliţân. Societatea nou-creată avea scopul – editarea cărţilor sfinte: *Vechiul* şi *Noul Testament* în limbile popoarelor neruse ale imperiului. Vom observa că, în linii mari, proiectul Societăţii Biblice, aprobat de ţarul Alexandru I, era o copie exactă a celui britanic – *Brtish and Foreign Bible Society* (1804)[32]. În cele 14 puncte de proiect, alcătuitorii nici nu se încumetă să vorbească direct despre o

[32] Societăţi biblice existau deja în Germania, Elveţia, Finlanda, în mai multe oraşe din America.

activitate biblică/misionară în mijlocul populaţiei. Pe 11 ianuarie 1813, în casa principelui Al. Goliţân a avut loc şedinţa de constituire a *Societăţi Biblice* din Petersburg. A fost ales Comitetul de conducere al Societăţii. Conform regulamentului statutar, în Comitet erau acceptate feţe bisericeşti şi laice, de orişice rang, gen, confesiune etc. În Comitetul biblic din prima componenţa au fost aleşi, în marea lor majoritate, – laici (cu excepţia unei singure persoane, a pastorului Pitte), după cum urmează: preşedinte – principele Al. Goliţân, şeful Departamentului pentru confesiunile străine; vicepreşedinţi: V. Kociubei, A. Razumovski, M. Donaurov, ober-hofmeister R. Koşelev, O. Kozodavlev, K. Gabliţ; directori: general-super-intendent Reinbot, pastorul Pitte, principele P. Mescerski, K. Liveni, baronul B. Fitingof, N. Fuse, N. Jukovski, S. Djunkovskij, A. Lenivţev, S. Uvarov; secretari: V. Popov şi A. Turghenev; casier: Ia. Şmidt (372, p. 28). Ţarul Alexandru I, devine membru onorific al *Societăţii Biblice*, donând 25 mii rub. şi o cotizaţie anuală de 10.000 rub. [372, p. 21-22].

În prima sa şedinţa de lucru comitetul nou-ales a pus în evidenţa sarcina imediată, prioritară a Societăţii: de a obţine banii necesari/suficienţi editării cărţilor sfinte, scopul final al mişcării fiind „de a asigura cu *Biblii* toţi locuitorii statului care nu au posibilitatea să şi-o procure" [247, 32-40; 93, p. 55-64]. În acest scop erau prevăzute şi alte sarcini: să fie reduse preţurile pentru procurarea cărţilor *Noului* şi *Vechiului Testament* în limba slavă editate de Sf. Sinod; editarea şi multiplicarea Cărţilor sfinte în alte limbi, pentru creştinii de diferite confesiuni: nemţi, polonezi, finlandezi, elveţieni, letoni, români, armeni, greci etc; asigurarea cu exemplare ale *Bibliei,* acele categorii sociale ce nu aveau posibilitatea să-şi procure Cărţile Sfinte, în special, dintre cei care au suferit în ultimul război (1806-1812); răspândirea Cărţilor sfinte printre alte categorii de necredincioşi ai imperiului [340, p. 3-17]. În 1813, Societatea avea deja şase filiale nou-create. Însă până la începerea activităţii editoriale Societatea Biblică a procurat exemplare ale *Bibliei* editate în străinătate(în diverse limbi), cărţile fiind distribuite filialelor. În scopul iniţierii unei activităţi editoriale proprii *Societatea Biblică* din Petersburg a primit ajutoare esenţiale de la societăţile similare străine, în primul rând de la Societatea Britanică[33]: în 1813 – 500 delire sterline;în 1814 – 2.200. Primele cărţi tipărite de Societate au fost *Biblia* în finlandeză, apoi în germană și *Noul Testament* în limba armeană, apoi au urmat ediţiile în polonă, franceză şi slavă[34]. În total, tirajul ediţiilor *Noului Testament* a atins cifra de 600.000 de mii, iar în limbile letonă, estonă apăruse un tiraj de 22.500 exemplare [372, p. 31].

[33] La aniversarea de 50 de ani, în 1854, *Brtish and Foreign Bible Society,* editase *Biblii* în 148 de limbi cu un tiraj de 46.000000.

[34] Filiala moscovită, condusă de N. Bantîş-Kamenscki , a tipărit *Noul Testament* după ediţia sinodală de la 1778.

Ce a însemnat, în fapt, activitatea unei societăţi misionare de asemenea proporţii în Imperiul Rus. Timp de nouă ani (1812-1821), *Societatea Biblică* a tipărit: 129 de ediţii în 29 de limbi (slavă, rusă, idiş, elino-greacă şi greaca-nouă, germană, franceză, poloneză, finlandeză, estonă, letonă, română, georgiană, armeană, turco-armeană, carelă, ciuvaşă, ceremisă, samoghită, mordovă, bulgară, persană, zîreană, kalmâcă, mongolo-bureată, tătaro-turcă, în dialectul tătar de Orenburg şi în cel tătaro-evreiesc), cu un tiraj de 675600 exemplare. La fel, Societatea a fost preocupată şi de distribuirea Cărţilor Sfinte aduse din străinătate – în 14 limbi: engleză, olandeză, elveţiană, daneză, evreiască-germană, evreiască-poloneză, italiană, latină, arabă, chineză etc. În adunarea solemnă a *Societăţii Biblice Rosieneşti,* din 1822 (la 10 ani de activitate misionară), principele Al. Goliţân sublinia cu satisfacţie despre meritele deosebite în editarea primei ediţii integrale a *Noului Testament* şi a *Psaltirii* în limba rusă [372, p. 68]. Preocupările constante ale Societăţii erau direcţionate spre distribuirea cărţilor tipărite. Însuşi ţarul s-a implicat în această activitate misionară. Din porunca ţarului au fost distribuite cărţi în unităţile militare în sumă de 25 000 rub.

La fel, cărţile editate de Societate erau distribuite centralizat către filialele existente, iar acestea, la rândul lor, le repartizau în biserici, mănăstiri şi schituri. Doar de la depozitul Societăţii din Sankt Petersburg, în 1821, au fost redistribuite şi vândute 70.455 de exemplare, inclusiv donaţii – 2 753. Comitetul biblic avea o evidenţă strictă a cărţilor în limbă slavă – *Biblia şi Noul Testament* – în sensul de a fi distribuite centralizat în fiecare eparhie a imperiului. Statisticile pe anul 1821 au înregistrat un număr de 15.000 exemplare expediate în eparhii. O atenţie sporită în activitatea de editare a cărţilor sfinte, Societatea a manifestat-o chiar de la început. În darea de seamă a Societăţii pe anul 1821 se sublinia cu o deosebită satisfacţie faptul că, *Biblia* în limbă polonă fusese tipărită integral[35]. În totalitate, pe anul 1821, statisticile arată că au apărut 16 ediţii în opt limbi, cu un tiraj de 111.000 exemplare. În tipar se găseau încă 18 ediţii în şapte limbi cu tirajul de 138.000 exemplare. Dacă în perioada iniţială Societatea a respectat modelul britanic, apoi ulterior s-a distanţat tot mai mult de acesta. Cercurile opoziţioniste s-au făcut resimţite chiar din primii ani de activitate a *Societăţii Biblice* din Petersburg. În raportul prezentat în adunarea generală din 1815, preşedintele Societăţii principele A. Goliţân susţinea, între altele: „incredibil, însă în Societatea noastră sunt încă feţe bisericeşti care nu pricep simplitatea cauzei noastre, nici nu gândesc asupra rolului salvator al răspândirii cărţilor sfinte în mijlocul poporului, ci văd în aceasta doar scopuri ascunse” [372, p. 38]. Din păcate, scopul duhovnicesc – adevărat sau fals – promovat de Societate

[35] Societatea a tipărit trei ediţii ale *Noului Testament* şi ediţia integrală a *Bibliei.* De asemenea se constată că polonezii, în ultimii 220 de ani au cunoscut doar trei ediţii ale Bibliei (traducerea în polonă de Iakub Wujka) cu un tiraj foarte redus: doar 3000 exemplare la o populaţie de peste 10 mln./catolici.

n-a reuşit să se manifeste nici în forme raţionale, nici în funcţie de o paradigmă proprie, imperial-rusească. O propagandă religioasă în afara Bisericii oficiale era ceva de neconceput în Rusia pravoslavnică. În 1824, după demiterea principelui Al. Goliţân, Mitropolitul Serafim declara triumfător: „Biblia din nou va fi tipărită doar de Sf. Sinod” [372, p. 38]. Misionarii biblici vor fi învinuiţi de „înmulţirea raskolului” în Rusia, de susţinerea şi răspândirea literaturii mistice, de masonerie, dar şi de surparea autorităţii Bisericii oficiale ruse. Istoricul Filialei Basarabene a *Societăţii Biblice Ruse* este, în temei, o problemă insuficient cercetată în istoriografia basarabeană. De reţinut că, problema *Societăţii Biblice Ruse*, în ansamblul ei, şi, respectiv, aspectele misionare legate de aceasta, au rămas mult timp neglijate în istoriografia rusă. Şi doar în măsura în care epoca ţarului Aleksandru I a suscitat un interes sporit printre istoricii ruşi – pe tot parcursul secolului al XIX-lea – problemele legate de istoricul Societăţii Biblice Ruse n-au putut fi evitate cu desăvârşire. După cum consemna istoricul A.N. Pâpin arhiva propriu-zisă a Societăţii Biblice Ruse – după închiderea acesteia (1826) a fost interzisă pentru cercetare. De aceea a fost nevoit să se limiteze doar la sursele publicate – dările de seamă ale Societăţii (se păstrau în colecţia Academiei Imperiale din Sankt Petersburg), știrile despre Societatea Biblică publicate în presa vremii, memoriile unor personalităţi implicate în activitatea Societăţii [372, p. 82-462].

Ședinţa de constituire a Filialei Basarabene a Societăţii *Biblice Ruse* a avut loc pe 27 septembrie 1817 [260, p. 210-2012; 247, p. 32-40; 247, 32-40; 93, p. 55-64]. A fost ales comitetul Filialei nou-create. În componenţa acestuia intrau atât feţe bisericeşti, cât şi feţe laice. Vicepreşedinte a fost ales exarhul Gavriil Banulescu-Bodoni. Sarcina imediată a comitetului consta în organizarea distribuirii cărţilor sfinte de la depozitul central al Filialei. Fondul de documente cu privire la activitatea Filialei, în special pe segmentul 1817-1827, conţine suficiente mărturii care conduc la concluzia că mişcarea biblică în Basarabia a fost orientată, în temei, spre difuzarea/distribuirea – prin vânzări – a Cărţilor Sfinte. Anume această formă de misionarism biblic a căpătat o amploare deosebită. Mişcarea biblică a cuprins majoritatea parohiilor basarabene. La diverse etape s-au inclus în această mişcare nu numai protopopii de ţinut/circumscripţii, călugări de la mănăstiri şi schituri, reprezentanţii unor confesiuni, ci şi persoanele laice. Apoi, această mişcare, la periferiile imperiului era susţinută şi cu diverse materiale informative, de propagandă. După fiecare şedinţă, comitetul biblic din Sankt Petersburg expedia către filiale informaţii (extrase) cu privire la succesele activităţii misionare din alte gubernii ale imperiului. Acest tablou al mişcării misionare din Basarabia poate fi lesne închegat in baza surselor oficiale. În linii mari, acest specific local se conturează dintr-o scara ierarhică oficială. Autorităţile administrative de diferite nivele s-au implicat direct în desfacerea cărţilor. Acest fenomen al misionarismului basarabean nu era altceva decât o stare reală a sistemului de comandă/poliţienesc

existent în provincie și care, pe deasupra mai avea o acoperire oficială. Realităţile sociale ale Imperiul Rus – altele decât cele din Occident – şi-au lăsat amprenta asupra acestei mişcări misionare în provincie. Astfel, în final, se conturează o difuzare a cărţilor sfinte sub vizorul jandarmului imperial [16, inv. 1, d. 696]. Rămâne valabilă constatarea lui Al. Boldur: „Basarabia era cu mult mai realistă, decât centrul. Ea nu se lăsa ademenită de misticism şi nici masoni [...]. O singură mişcare din timpul acest a avut un oarecare succes în Basarabia, anume cea biblică" [45, p.312-315].

Dincolo de aceste constatări, vom observa și altceva: Cărţile sfinte editate în limba română de către Societatea Biblică Rusă – *Noul Testament* (ediţii separate, 1817, 1819) şi ediția integrală a *Bibliei,* în 1819 (a 3-a ediţie integrală în spaţiul românesc), au avut un rol deosebit de important în viaţa spirituală a românilor basarabeni din secolul al XIX-lea. Să nu uităm, de altfel, că cele două ediţii anterioare ale *Bibliei,* cunoscute în spaţiul românesc (Bucureşti, 1688, Blaj, 1795), au avut un tiraj limitat faţă de cerinţele sporite din epocă și, respectiv o difuzare restrânsă în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Puţine probe documentare mărturisesc despre prezenţa acestora în Basarabia [182, p. 192]. Apoi, o Carte sfântă costa foarte scump la acea vreme, nefiind accesibilă oricărei comunităţi/ parohii. Pentru mulţi clerici basarabeni, ediţia de la 1819 a fost prima *Biblie* românească cunoscută *de visu* [17, inv. 1, d. 2876, f. 38-41][36]**.**

Filiala Basarabeană a *Societăţii Biblice Ruse* îşi desfăşura activitatea după modelul imperial, din centru: scara ierarhică era respectată întocmai: dispoziţiile sinodale și episcopale erau aduse la cunoştinţa tuturor supuşilor prin intermediul funcţionarilor ecleziastici sau laici. Încă de la apariţia primelor ediţii din Cărţile sfinte editate de Societatea Biblică din Petersburg, acestea erau expediate pentru difuzare în eparhia Chişinăului şi Hotinului. Difuzarea cărţilor sfinte s-a făcut înainte de anul 1817. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, începând cu anul 1815, trimitea donaţii anuale de la filantropii locali [17, inv. 1, d. 1628, f. 4-5]. Însă odată cu crearea Filialei Basarabene, în 1817, această activitatea a căpătat un caracter organizat. Sursele locale au înregistrat o abundenţa copleşitoare de documente de cancelarie cu privire la difuzarea Cărților sfinte ale Societății Biblice (acest fond de documente merită o cercetare separată în cadrul problemei cărții). Solicitările care au fost făcute pe teren – de către preoţii din parohii – ne oferă date surprinzătoare**.** Toate aceste informaţii (din arhivele locale), adunate la un loc, ar întregi, cu certitudine, pe viitor, o imagine mai clară asupra fenomenului basarabean din perioada ocupaţiei ţariste (1812-1917). Evident, sursele locale ar mai trebui raportate la cele din arhivele imperiale, la cele publicate în istoriografia rusă în sec. XIX - sec. XX, vizavi de subiectul biblic. Exarhul

[36]Protoiereul Ioan Rodeus, în 1820, informa Dicasteria Duhovnicească din Chişinău, precum că în toate bisericile vizitate de el, acestea „niciodată nu au avut şi nu au Biblii".

Gavriil Bănulescu Bodoni, observa, de altfel că „bulgarii, vecini cu noi şi de aceeaşi credinţă au mare nevoie de cărţi în limba lor, deoarece în slavona veche nu pricep. De aceea s-a interesat dacă Societatea nu dispune de cărţi deja traduse în bulgară, în caz contrar va încerca să caute un traducător” [93, p. 55-64]. Iată care sunt comentariile la acest subiect în istoriografia oficială rusă: „Se pare că exarhul şi Comitetul la acea vreme nu aveau ştiinţă că acest popor vecin şi de aceeaşi credinţă este tocmai acela căruia îi aparţine prima traducere în slavonă a cărţilor sfinte” [84, p. 170-192].

Cea mai spinoasă problemă cu care s-a confruntat conducerea societății a fost cea a fondului de carte difuzat către filiale. În 28 februarie 1827, la Chişinău a fost recepţionat ucazul Sf. Sinod semnat de mitropolitul Serafim (preşedinte al *Societăţii Biblice Ruse* din 1824), emis în baza Rescriptului ţarului din 12 aprilie 1826, cu privire la „încetarea activităţii *Societăţii Biblice Ruse* şi a tuturor filialelor existente în gubernii, acestea din urmă fiind obligate să întreprindă o inventariere generală a fondului de carte şi bani pe care îi deţineau**.** Pentru a avea o evidenţă strictă a fondului de carte și acelui financiar era absolut necesar ca aceste informaţii să fie selectate nu numai din cele deţinute de Dicasteria Duhovnicească din Chişinău sau de la comitetul biblic al Filialei [101, p. 215-221]. Mai era necesar să fie adunate date exacte referitor la numărul de cărţi expediat în parohii, sau aflate în posesia unor persoane particulare şi neachiziţionate încă. Raportul protoiereului Petru Lanckovschi din 5 mai 1827 referitor la registrul cărţilor primite din Sankt Petersburg la *Filiala Basarabeană* pe anul 1825 este elocvent în acest sens. În raport mai sunt arătate cărţile primite, în 1825, de la Filiala Moscovită: 216 – *Biblii* şi 86 – *Noul Testament*[18, inv. 2, d. 3360, f. 13- 26].

Mai constatăm că arhiepiscopul din Chişinău – după patru ani de la încetarea activităţii propriu-zise a Societăţii Biblice Ruse – era preocupat încă, de activitatea biblică/misionară. Drept exemplu ne poate servi adresa arhiepiscopului Dimitrie Sulima din 5 decembrie 1830 către ober-procurorul Sf. Sinod, principele Petru Mescerschi, în care acesta solicita pentru unele nevoi locale cărţi în limba greacă: *Biblii* – 65, *Noul Testament* – 80 [18, inv. 2, d. 3360, f. 452]. Preocuparea acestuia, se vede, era una constantă, odată ce arhivele locale păstrează suficiente probe în acest sens. Mai ilustrăm şirul exemplelor cu o mărturie documentară: adresa arhiepiscopului Dimitrie Sulima din 6 august 1830, către Sf. Sinod, în care solicita permisiunea de a distribui gratuit de la depozitul bibliotecii 25 exemplare din *Noul Testament* în limba română elevilor bursieri ai Seminarului Duhovnicesc [18, inv. 2, d. 3360, f. 496]. În baza dispoziţiei sinodale din 18 octombrie 1829 (nr. 1226) şi din 14 august 1835, cărţile rămase de la *Filiala Basarabeană* a Societăţii Biblice Ruse se vindeau la un preţ redus, iar banii adunaţi – 10 cop. din fiecare rublă – urmau să fie depuşi către cancelaria Sinodului[18, inv. 3, d. 120, f. 2-3]. Sursele mărturisesc că depozitul Filialei

Basarabene era suprasaturat de carte în limbile străine, mai ales în limba slavă bisericească. Departamentul administrativ de pe lângă Sf. Sinod, spre exemplu, circulara din 1 martie 1848 (nr. 983), roagă autorităţile ecleziastice din Chişinău să expedieze urgent din fondul de carte local, 350 exemplare din *Noul Testament,* în slavă, pentru completarea fondului de carte al Bibliotecii sinodale (în Biblioteca Seminarului erau doar 50 exemplare, restul volumelor au fost recuperate de la depozit) [18, 208, inv. 3, d. 120, f. 16-20]. Pe 6 aprilie cei din Chișinău expediat la Sankt Petersburg primele 28 de cărţi, pe 10 aprilie, încă 32 şi pe 18 mai – 162 de exemplare [18, inv. 3, d. 120, f. 20-23]. Cărţile inventariate din fondul Filialei Basarabene au continuat să fie vândute la preţuri reduse şi după închiderea acesteia (în1826). În darea de seama pe anul 1865, cu privire la cărţile Sfintei Scripturi (din biblioteca Seminarului Duhovnicesc din Chişinău), vândute la preţ redus, se indicau 69 exemplare ale *Bibliei* (1 rub. 42 cop); *Noul Testament* – 98 exemplare (40 cop.). La depozitul de cărți se păstrau ediții ale ***Noului*** *Testament* – 109 exemplare și Biblii – 2850 (total 3925 cărţi) [18, inv. 5, d. 639, f. 2].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, intrarea cărţilor străine în scop misionar pe teritoriul Imperiului Rus era persecutată de autorităţi. Drept exemplu ne poate servi circulara guvernatorului militar al Basarabiei (nr. 243), din 15 ianuarie 1858, către direcţia carantinei centrale Sculeni: „Măria sa, Împăratul, a dat poruncă să fie interzise misionarilor englezi şi altora străini să aducă sau să răspândească în Rusia cărţi sfinte editate de Societăţi Biblice străine. De asemenea, se permite a fi puse în vânzare în prăvălii doar cu aprobarea cenzurii, în baza legislaţiei generale a Statutului de vânzări. Despre această înaltă poruncă am fost înştiinţat., Guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei” [14, inv.1, d. 321, f. 3].

Așadar, mărturiile aduse în discuție stau dovadă că mişcarea religioasă a fost unul absolut străin în viaţa bisericească a provinciei, fiind provocată de o decizie arbitrară a centrului imperial. În consecinţă această mişcare s-a produs în funcţie de un model dirijat de Comitetul Biblic din Sankt Petersburg, adică a urmat unei structuri identice celei din centru, care, la rândul său, activa conform unor modele străine (*Brtish and Foreign Bible Society*).

3.1.2. Biblia românească de la Sankt Petersburg sub impactul cenzurii țariste

Istoria cărţii religioase în limba română tipărite in perioada păstoriei mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni mai cuprinde şi ediţiile cărţilor sfinte apărute la Sankt Petersburg – *Noul Testament,* ediții separate (1817, 1819), și *Biblia* (1819), a treia ediţie integrală cunoscută în spaţiul românesc. Istoricul tipăririi *Bibliei* româneşti (1819) de la Sankt Petersburg, n-a constituit subiectul unor cercetări speciale. Referinţele le găsim, aproape toate, în legătură cu personalitatea exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în special cele ce ţin de activitatea *Filialei Basarabene* a Societăţii Biblice Ruse la Chişinău [387, p. 355-365]. Cercetările de până acum, asupra *Bibliei* de la 1819, cu rezultate remarcabile de altfel, nu au reuşit întotdeauna, să pună în valoare argumentul faptului istoric, de cele mai multe ori lipsă în arhivele Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău. Or, aceste argumente ar mai trebui căutate în arhivele Sinodului imperial din Sankt Petersburg. Atât problema cărţii religioase tipărite la Chișinău în perioada păstoriei lui Gavriil Bănulecu-Bodoni, cât și cele tipărite la Sankt Petersburg (pentru Basarabia), se constituie în perspectiva unor probleme insuficient cercetate în raport cu nivelul atins în cercetarea cărţii basarabene din epoca țaristă.

Potrivit tradiției, în istoriografia basarabeană s-a afirmat, precum că „*Biblia* de la Petersburg a fost o copie cu corectări mici făcute Varlaam, de pe *Biblia* de la 1795” [72, p. 52; 179, p. XXVI]. Se pare, din lipsa unor surse de interes ştiinţific multiple aspecte ce țin de istoricul Bibliei de la 1819, au fost ignorate. Paradoxul situaţiei este surprinzător tocmai pentru faptul că încă la 1900, într-un „extras din *Biblie* sau *Vechiul Testament*”, publicat în *Foaia populară* din Bucureşti a fost semnalat că în cuprinsul *Bibliei* de la Sankt Petersburg (1819), lipsește un fragment de text (un titlu de capitol), care se întitula în vechea traducerea românească „A lui Iosip Macavei carte, adică pentru singurul ţiitorul gând” [93, p. 55; 101, p. 2015-221]. Or, acest titlu de capitol, după cum ne mărturisesc sursele, este prezent în cele două ediţii ale *Bibliei* de la Bucureşti (1688) şi, respectiv, cea de la Blaj(1795). La rândul său, Virgil Cândea, în 1979, semnala prezenţa textului „A lui Iosep Flavie“ și în ediţia *Bibliei* de la Buzău (1854), dar şi absenţa acestuia în ediţia celei de la Sankt Petersburg, 1819” [57, p. 154].. Evident, acest fapt istoric, nu mai putea fi interpretat doar la nivelul unei simple curiozități bibliografice, din momentul în care tratatul despre „Raţiunea Dominantă*”* (A lui Iosip Macavei carte, adică pentru singurul ţiitorul gând) nu mai provocă un interes științific și cultural, deopotrivă. Or, acest fapt istoric stă mărturie că textul *Bibliei* românești (ediția de la Blaj, 1795), după care se culegea textul *Bibliei* de la Sankt Petersburg (1819) a fost supus unei revizuiri de către autoritățile ecleziastice rusești, adică a fost supus cenzurii sinodale.

În anii din urmă, unele aspecte ale istoriei tipăririi *Bibliei* de la 1819, au fost, totuși, luate în dezbatere [103, p. 81-87; 93, p. 54-58]. O bună parte din colecţia documentelor cu privire la istoricul tipăririi *Bibliei*, semnalate în arhivele locale ale Consistoriului Duhovnicesc din Chişinăului încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, astăzi nu mai pot fi consultate din simplul motiv că ele lipsesc. Însă unele pagini din istoricul *Bibliei* (1819), mai pot fi recuperate în baza surselor publicate în presa basarabeană din perioada amintită [260, p. 210-215][37]. Întrebarea care ne frământă, este, totuși, la suprafață: când, la ce etapă de tipărire a cărții a fost cenzurat textul Sfintei Scripturi (A lui Iosip Macavei carte), prezent în cuprinsul *Bibliei* de la Blaj, 1795 (p. 833).

În legătură cu istoricul tipăririi *Bibliei*, vom delimita două etape distincte: 1) 11 august 1815 – 18 decembrie 1817 2)18 decembrie 1817-15 august 1819. Cert este că mărturiile documentare publicate de A. Balțatescu, în 1872, acoperă doar un segment din istoricul tipăririi Bibliei: de la 11 august 1815 până la 18 decembrie 1817. În prima etapă a fost realizată munca de corectura asupra ediției separate a *Noului Testament* (1817) şi realizată corectura primelor două cărţi din *Vechiul Testament*. Munca de corectură asupra *Noului Testament* (1817) a fost asigurată de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni (textele fiind expediate din Sankt Petersburg la Chişinău şi viceversa). Iniţiativa de a trimite la Chişinău foile tipărite din textul biblic, pentru a fi corectate de o faţă duhovnicească, aparţine principelui A. Goliţân, preşedintele *Societăţii Biblice* din Sankt Petersburg [260, p. 213]. La cea de a doua etapă (între 18 decembrie 1817-15 august 1819), supravegherea tiparului s-a realizat la Sankt Petersburg, sub egumenul Varlaam Cuza, iar în cazul „unor diferenţieri esenţiale”(să înţelegem între versiunile textelor sinodale şi cele în limba română), după cum ne sugerează mărturiile de epocă, a fost consultat episcopul Filaret Drozdov (rectorul Academiei Teologice din Petersburg). Este etapa cea mai dificilă din istoricul tipăririi *Bibliei* româneşti. Anume în această etapă a fost cenzurat textul *Vechiului Testament* din cuprinsul ediției *Bibliei* de la Blaj, după care se culegea tiparul la Sankt Petersburg [93, p. 57-58].

Corpul cel mai prețios de documente îl constituie corespondenţa dintre preşedintele Societăţii Biblice Ruse, principele Alexandru Goliţân şi Mitropolitul Gavriil Bănulecu-Bodoni Probele documentare atestă că înainte de înfiinţarea Filialei Societăţii Biblice la Chişinău (27 septembrie 1817), Comitetul din Petersburg s-a adresat către exarhul Gavriil să i se trimită o *Biblie*,care ar servi ca model pentru ediţia ce va apărea sub egida Societăţii Biblice Ruse. De reținut că societatea primise o subvenţie de 300 lire sterline de la misionarii englezi, pentru editarea cărților Sfinte. Mitropolitul Gavriil Bănulecu-Bodoni a expediat la Petersburg două Biblii, cea de la 1688 şi cealaltă tipărită în Transilvania , la Blaj, în1795, făcând şi o menţiune specială în acest

[37] A. Balţatescu valorificat integral dosarul Bibliei de la 1819 din colecţia arhivelor Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău, oferindu-ne datele cele mai complete asupra istoricului tipăririi Bibliei de la Sankt Petersburg.

sens, precum că „Biblia de la 1688 este o traducere greoaie, neclară”, pe când cea din Ardeal ar fi una mai clară, editată după alte ediţii „ale celor 70 de bătrâni înţelepţi ai Răsăritului” şi că „în ea se întrebuinţează limba cea nouă, mai înţeleasă”.

În context, observăm că Paul Mihail, în 1984, sublinia că „autoritatea ce s-a dat Bibliei de la Blaj se datoreşte lui Veniamin, Mitropolitul Moldovei“. Anume de la ei ar fi cerut principele Al. Goliţân „cea mai perfectă Biblie românească, care ar putea să servească drept model sau original. Mitropolitul Veniamin al Moldovei cunoştea Biblia tradusă de Samuil Micu şi a trimis-o la Petersburg prin arhimandritul Varlaam Cuza, care a stăruit acolo până la terminarea tiparului” [182, p. 10, nr. 37]. În legătură cu cele enunțate mai sus, observăm că Paul Mihail, în cele publicate cu referințe asupra Bibliei (1819) după anul menționat deja (după 1984) nu mai aminteşte de chiriarhul Moldovei Veniamin Costache, ci revine în albia istoriografiei tradiţionale, susținând că Al. Goliţân a solicitat originalele Bibliei românești de la Mitropolitul Gavriil Bănulecu-Bodoni.

În adresa expediată la Chişinău, în 26 ianuarie 1816, către exarhul Gavriil Bănulecu-Bodoni, se preciza (de principele Al. Goliţân), că „se va opri asupra Bibliei de la Blaj si cât mai curând v-a începe tipărire Noului Testament”, iar culesul cărții va fi supravegheat de principele Ipsilante şi consilierul Matei Krupenski, care cunoaște „limbă moldovenească”. Exarhul Gavriil Bănulecu-Bodoni mai era rugat să găsească o faţă duhovnicească din eparhie, cunoscător al „limbii moldoveneşti”, care ar face corectura foilor pe care le v-a trimite la Chişinău. În cazul semnalării unor greşeli mai grave „ce ar putea schimba sensul cuvântului sau să difere mult de la originalul textului, să fie corectate, şi numai după aceea expediate la Sankt Petersburg” (adresă lui Al. Goliţân era însoțită de primele coli tipărite ale Noului Testament). Vom observa, de asemenea, că după data amintita deja – 26 ianuarie 1816 – informaţiile oferite asupra istoricul tipăririi *Bibliei* româneşti sunt fragmentare și controversate. Ştefan Ciobanu, făcând referinţă la adresa din 26 ianuarie (de fapt, este vorba despre primul document atestat în arhivele Dicasteriei din Chişinău), constata că principele Al. Goliţân „roagă să-i trimită o faţă bisericească care cunoaște bine limba moldovenească şi să ia însăşi mitropolitul grija corecției” [72, p. 49-51].. În fapt, această rugăminte a principelui Al. Goliţân a fost făcută ceva mai târziu (în iunie 1816). În adresa din 26 ianuarie exarhul era rugat (repetăm) să caute o faţă duhovnicească din eparhie care ar fi în stare să facă corectura colilor trimise la Chişinău. Însă exarhul „neavând pe nimeni în eparhia Chișinăului, care să ştie gramatica şi ortografia moldovenească, cu toate că în Basarabia mai toți vorbeau și scriau moldovenește” a întreprins singur corectura textului. Mărturiile aduse în discuție scot în evidență contribuția exarhului Gavriil Bănulecu-Bodoni în corectura textului biblic. Pe 23 iunie 1816, exarhul Gavriil Bănulecu-Bodoni a trimis o scrisoare specială Comitetului Biblic din Sankt Petersburg în care atrăgea atenția că „întru a asigurarea supravegherii şi corecturii tiparului Sfintei

Scripturi, să i se trimită hârtie şi caractere la Chişinău pentru a continua tipărirea *Bibliei* în Tipografia Exarhicească“, asumându-și sarcina să supravegheze personal culesul textului. După cum vedem, exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a arătat nemulţumit de greşelile depistate în text, de aceea va insista să fie trimis egumenul Varlaam la Chişinău şi împreună să facă corectura asupra textului [359, p. 92-94**].** În speranţa că va fi susţinut în iniţiativele sale, exarhul a reţinut cărţile corectate timp de aproape două luni la Chișinău. Tocmai de aceea și intervine o situație de conflict între exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni şi cei de la Comitetul Biblic din Petersburg. Al. Goliţân pare a fi foarte iritat de insistenţele exarhului de la Chișinău, încât va stărui să-i dea chiar unele învăţăminte acestuia (adresa din 18 decembrie 1817): „Dacă a şi fost vreodată *Biblia* în mâinile poporului moldovenesc, apoi care altă *Biblie* decât cele două cunoscute, cea de la Bucureşti,1688, ori cea din Ardeal, în 1795. Cei ce vor citi noua ediţie vor putea să o compare numai cu cele două şi atunci, ei vor fi mai degrabă mulţumiţi, dacă vor găsi noua *Biblie* asemănătoare , decât în cazul deosebirilor esenţiale între ele**”** [387, p. 361]. Este important să reţinem că anume după 18 decembrie 1817, informaţiile cu privire la tipărirea Bibliei se întrerup brusc. Tăcerea arhivelor din Chişinău este de fapt îndreptăţită. Se pare, situaţia de conflict a atins apogeul. Preşedintele comitetului biblic din Sankt Petersburg, după data amintită, nu va mai apela la serviciile exarhului basarabean**.**

La cea de a doua etapă (între 18 decembrie 1817-15 august 1819), supravegherea tiparului a continuat la Sankt Petersburg sub egumenul Varlaam Cuza, iar în cazul unor diferenţieri esenţiale, a fost consultat episcopul Filaret Drozdov (rectorul Academiei Teologice din Petersburg). Episcopul Filaret Drozdov a fost cel care a cenzurat textul Bibliei românești – ultima carte din Vechiul Testament – *A lui Iosip Macavei carte (*cuprins în ediţiei *Bibliei* de la Blaj (1795), după care se culegea textul. Astfel, constatăm că *Biblia* românească de la 1819 nu poate fi considerată „O copie a Bibliei de la Blaj, 1795, cu corectări mici, mai mult gramaticale” [93, p. 64-67; 179, p. XVI]. În urma corecturii textului biblic, ediția *Bibliei românești* de la 1819, de la Sankt Petersburg, a devenit o copie parțială a ediției *Bibliei* de la Blaj (1795). Mai mult, ediția *Bibliei* de la 1819 a apărut fără binecuvântarea exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Pe pagina de titlu a cărții apare textul cu „cu blagoslovenia Sfântului Îndreptătorului a toată Rossia Sinod Dumnezeiască scriptură a legii vechi şi cei noao de tălmăcire rumânească, care mai întîiu s-au tipărit în Transilvania […]”. Istoria nepărtinitoare „va justifica activitatea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni şi pe lângă titlul de organizator al eparhiei Basarabiei îi va atribui şi titlul nobil de păstrător al tradiţiei culturale româneşti în Basarabia”, susţine în acest sens, Ştefan Ciobanu” [72, p. 62].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea instituţiile de cenzură au fost modificate cu noi regulamente. Cenzurii duhovniceşti i se suprapune cea civilă. Astfel, arhiereul local era înștiințat

de către guvernatorul civil al Basarabiei (pe 31 mai 1829) în legătură cu circulara ministrului de interne (din 4 mai 1829) „Cu privire la interzicerea tipăririi cărţilor în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei, fără aprobarea prealabilă a cenzurii” [17, inv. 1,d. 6411, f. 1-3]. Responsabilii de cenzura cărților erau atenționați să nu pătrundă în textele ieșite de sub tipar „idei străine ce ar putea convoca confuzii între credincioşii ortodocşi” [17, inv. 1,d. 6411, f. 2]. O altă dispoziţie a guvernatorului din 15 octombrie 1832 (nr. 2564), adresată episcopului Dimitrie Sulima atrăgea atenția că Ministerul Afacerilor Interne solicită de urgenţă informaţii „Cu privire la numărul de tipografii ce se găsesc în supravegherea Î.P.V., în eparhia Basarabiei; în ce scop au fost înfiinţate, ce spaţiu ocupă; câte teascuri sunt în lucru şi ce sume de bani sunt prevăzute pentru întreţinere”. Tot acolo, se amintea că, potrivit decretului sinodal cu privire la cenzură cărţilor bisericeşti ce se dau la tipar „după versiuni tipărite mai înainte, rămânând apoi în supravegherea arhiereului local [....]. Nimeni, însă, nu are dreptul să retipărească traduceri noi, fără ca acestea să fie văzute de cenzura duhovnicească sau civilă”[17, inv. 1,d. 6411, f. 2-3].

Așadar, cenzura religioasă și-a lăsat amprenta, sub o formă sau altă, atât asupra tipăriturilor ieșite de sub teascul tiparniței exarhicești din Chișinău in perioada păstoriei exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1814-1821), cât și al celor tipărite de *Societatea Biblică Rusă* la Sankt Petersburg, în anii 1817 și 1819.

3.1.3. Alte cărți religioase ieșite sub cenzură

La mijlocul secolului al XIX-lea structurile ecleziastice eparhiale vor suporta diverse forme de cenzură impuse și de administrația civilă. Astfel, în dispoziţia Ministerului Afacerilor Interne din 28 martie 1849 (nr. 518), adresată Consistoriului Duhovnicesc se atenționa: „Nicio tipăritură ieşită de sub teascurile tipografiei nu poate să apară fără aprobarea în prealabil a cenzurii. Fiecare tipăritură trebuie înregistrată cu apostila cenzurii, data, anul şi numele cenzorului, excepţie sunt cărţile de vizită și invitaţiile-program”[13, inv. 1, d. 13, f. 3]. Direcţia Economică sa Casei Arhierești are înregistrat în jurnal circulara Sf. Sinod din 13 septembrie 1853, prin care se atenționa că printre cărţile apărute în Tipografia Duhovnicească este trecut „un *Penticostar* în limba moldovenească cu gravuri litografiate prin multiplicare. Potrivit hotărârii Sinodului din 5 decembrie 1852, cărţile ieşite de sub tipar cu unele schimbări, precum mărimi de caractere, frontispicii sau iniţiale, să fie expediate urgent la Sankt Petersburg” [13, inv. 1, d. 13, f. 49; 93, p. 79-80]. Acest fapt istoric stă dovadă că subiect al restricţiilor de cenzură putea fi interpretat orice altă intervenţie neînsemnată in cuprinsul unei ediţii atare ediții mai înainte.

Totodată, vom observa că apostila cenzurii se întâlneşte tot mai frecvent pe cărţile tipărite la Chișinău, în special, pe cărţile traduse, de lectură duhovnicească. Între acestea se înscrie *Povestire pentru icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ* (1859). Sigla cenzurii sinodale este aplicat chiar pe pagina de titlu a cărții: „De la Comitetul Duhovniceştii Ţenzuri a Peterburgului se dă voie a se tipări. Anul 1858, noiembrie 9 zile. Ţenzorul Arhimandrit Fotie".O altă traducere, *Slujba Sfântului Ioan Ostaşul* (1860), la fel apare cu „Dezlegarea Duhovniceştii Censuri" (manuscrisul a fost aprobat de cenzură în 30 aprilie 1860). S-au păstrat şi alt gen de informaţii în cuprinsul cărții, precum mențiunea ă șapte exemplare au fost puse la dispoziţie Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg [187, p. 102, nr. 182, 91, p. 119; 95, p. 9-16].

Cărțile liturgice tipărite la Chișinău în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, apar în condițiile unei cenzuri mult mai dure. Arhiereii locali care conduc eparhia sunt dintre cei numiți de Sf. Sinod (de regulă velicorași), care nu cunosc defel tradiția Bisericii locale, nici limba enoriașilor. Astfel, putem explica atitudinea egumenul Irineu şi a ieromonahul Ilarion, implicaţi în tipărirea *Antologhionului* (1861). Aceștia au semnat o adresă către episcopul Antonie al Chișinăului și Hotinului aflat în ședința Sf. Sinod la Sankt Petersburg, în care își exprimau părerea, că în urma cercetării „cărților tipărite la Chișinău, precum *Ceasoslov, Psaltire. Slujebnic, Mineu de Obște, Trebnic, Evanghelie, Penticostarul, Tipiconul* bisericesc și altele, au observat că se tipăreau după aceleași cărți tipărite în Moldova și nu de pe traduceri noi […]. Măcar că toate acestea sunt bune, s-a constatat că ar fi mai bine de luat precauţiune. Dacă nu se poate de avut cenzură duhovnicească sau verificatori în Chişinău, potrivit poruncii Sfântului Sinod, după pilda Caucazului, Odesei, Kazan şi alte locuri din zona de graniță cărora le este încredințată cenzura cărților străine aduse de peste graniță, apoi nu s-ar putea de încredințat Consistoriei prin persoane duhovniceşti, cunoscători ai limbilor moldovenești şi rusești, de a revizui cărţile propuse pentru tipărire, mai înainte, dacă nu cumva s-au furișat oarecare cuvinte împotriva ortodoxiei, în acele locuri care nu corespund în cărțile moldovenești cu cele rusești și de a le a le corecta. Numai atunci vor putea fi trimise fără grijă Sinodului" [185, p. 284; 199, p. 81].

Așadar, în lipsa unei „cenzuri duhovniceşti" la Chişinău (a unui Comitet de cenzură, n.n.), se cerea Consistoriului să se încredinţeze prin persoane duhovniceşti, cunoscători ai limbilor moldovenească şi rusă, spre a revizui mai înainte cărţile propuse spre tipar. Aşadar, administraţia ecleziastică se străduia să execute strict prevederile cenzurii duhovniceşti.

În anul 1865, a ieşit de sub tipar *Slujba părinţilor Metodie şi Chiril*. Pe partea interioară a copertei (coperta 1) este înregistrată aprobarea cenzurii: „De la Comitetul Duhovniceştii Ţenzuri a Sankt Peterburgului se dă voie a se tipări. Martie în 12 zile, anul 1863. Ţenzor, Arhimandrit Macarie". Mărturiile documentare atestă că, preotului Ioan Butuc (biserica Sf. Teodor Tiron) şi

Gheorghe Dânga (biserica Sf. Ilie) din Chişinău s-au străduit să traducă cartea, pentru că „în Basarabia în mai multe biserici slujba se săvârşeşte în limba moldovenească”. [91, p. 119; 199, p. 92].

O altă tipăritură supusă cenzurii duhovniceşti *Învăţături catihiziceşti* (1866), are înscris textul: „De la comitetul Ţenzurii duhovniceşti din Kiev se dă voie a se tipări. Kiev, decembrie 5 zile 1853. Ţenzor rectorul Seminarului arhimandrit Nectarie”.Traducerea aparţine protoiereului N. Danilevschi (Arhimandritul Natanail) [116, p. 295] de la mănăstirea Hârbovăţ, care primind binecuvântarea arhiereului, în ianuarie 1859, începe munca de tălmăcire, finisând traducerea în 1862. Aprobarea Comitetul de Cenzură (Sankt Petersburg) este înregistrată pe 7 aprilie1863. Varianta tipărită are înscris textul preluat după ediţia apărută la Kiev (aprobată de cenzură în 1853) după care a realizat traducerea. Cartea s-a tipărit în 1025 exemplare (25 exemplare fiind retribuite traducătorului). Arhimandritul Natanail era convins că această traducere este aşteptată şi în eparhia vecină a Hersonului, nu departe de Nistru „unde sunt parohii moldoveneşti şi preoţi cunoscători ai limbii moldoveneşti trecuţi acolo din eparhia Chişinăului” [187, p.134, nr. 232, 93, p. 80-81].

În 1870 (16 ianuarie), pe lângă Sfântul Sinod a fost creată o Comisie în frunte cu episcopul Macarie (Bulgakov) în scopul revizuirii legislației de cenzură duhovnicească. S-a constat că cenzura duhovnicească are la baza Statutul de cenzură de la 1828, care stinghereşte activitatea structurilor de cenzură. Comisia s-a pronunțat pentru unificarea structurilor de cenzură duhovnicească cu cele laice (în baza Regulamentului temporar in 6 aprilie 1865), însă problema nu și-a găsit o rezolvare practică [3, inv. 1. d. 155, f. 10-17].

În anii ’70 ai secolului al XIX-lea, Tipografia Duhovnicească a încetat să tipărească carte religioasă. Odată cu urcarea în scaunul eparhial al Chișinăului și Hotinului a episcopului Pavel Lebedev (1871-1882), au fost introduse, rând pe rând, o serie de restricții asupra cărții liturgice în limba română în scopul scoaterii lor din uzul practicii liturgice în bisericile basarabene.

În acest scop, anume, episcopul Pavel Lebedev a întreprins o serie de vizite canonice în parohii (în anul 1872 a vizitat 13 mănăstiri şi 109 biserici din jud. Bălţi, Hotin, Chişinău şi Soroca). În majoritatea bisericilor a găsit numai câte un rând de cărţi bisericeşti de slujbă în limba română, marea majoritatea, erau vechi din cauza întrebuinţării dese şi îndelungate [159, 1881, nr. 22, p. 1012-1014; 91, p. 120]. Episcopul atrăgea atenţia la acele biblioteci, care păstrau cărţi vechi bisericeşti. Dacă le găsea vechi, atunci îşi nota în jurnalul de călătorie: „cărţile în limba moldovenească sunt vechi şi trebuie înlocuite […], procurate altele noi” [17, inv. 1, d. 3660, f. 257; 93, p. 83-84; 199, p. 113]. Motivele invocate de episcop (preoţilor li s-a interzis să se folosească de cărţi de slujbă deteriorate (!)), erau doar un pretext subtil pentru a sustrage cărţile în limba română din practica liturgică şi a le înlocui cu alte ediţii sinodale de limbă slavă

bisericească. Această formă de cenzură episcopală a condus la sustragerea din bisericile basarabene a unui număr însemnat de cărți liturgice și înlocuirea acestora cu cărți aduse de la Lavra Pecerska din Kiev (pe parcursul unui singur an au fost aduse 828 de cărți (92 de titluri) [16, inv. 1, d. 8539, f. 237; 93, p. 84-86].

Potrivit surselor, în 1900, Comitetul de cenzură duhovnicească din Sankt Petersburg a supus controlului 392 de manuscrise; cărţi – 78; broşuri – 594; foi – 358; desene – 297; articole – 189; periodice – 1890. Au fost permise de cenzură – 1625 de titluri (din numărul total). Respectiv, Comitetul de cenzură duhovnicească din Moscova a supus cenzurii 398 de manuscrise; cărţi tipărite şi broşuri – 416, ediţii periodice – 7, articole – 63, foi – 463, desene – 158. În total –1505 de titluri, dintre care 1394 erau permise pentru tipărire [273, p. 381-382].

La începutul secolului al XX-lea, prin efortul clericilor basarabeni, activitatea tipografică va fi reluată din nou. Potrivit decretului Sf. Sinod din 25 aprilie 1906 (nr. 4126), controlul asupra cărților era în sarcina Frăţiei misionare *Naşterea lui Hristos* din Chişinău. Se sublinia, între altele, că se „vor tipări cărţi după cele mai înainte apărute la Chişinău, precum „*Psaltire, Ceasoslov* și *Evanghelie*, dar şi alte slujbe ale Sfinţilor părinți”. Tiparul se va executa cu litere chirilice, iar cărțile vor fi văzute și aprobate de cenzura duhovnicească locală”. Cenzori oficiali au fost numiţi preoţii Constantin Popovici şi Mihail Ciachir. În 5 mai 1906, Guvernatorul Basarabiei printr-o dispoziţie specială a aprobat activitatea tipografiei: „Se aprobă cererea despre activitatea editorială a Frăţiei, iar sfatul acesteia îşi va asuma toată responsabilitatea întreţinerii şi funcţionării tipografiei, respectând strict regulamentul intern” [18, inv. 4, 3845, f. 55**].**

În vederea selectării textelor şi pregătirea acestora pentru tipar a fost constituită o Comisie specială preocupată de redacţia textelor. Membrii Comisiei – protoiereul Gheorghe Dânga, Mihail Ceachir, Constantin Popovici, Mihail Plămădeală, Vladimir Baltaga, Iustin Ignatovici, arhimandritul Gurie, părintele Constantin Partenie, Macarie Untul şi Alexandru Eustratie – aveau sarcina să selecteze cărțile religioase tipărite în Tipografia Eparhială (1814-1883), necesare pentru a fi reeditate. Comisia mai avea sarcina de a îndrepta și corecta textele, care în opinia chiriarhului Serafim Ciceagov (1908-1912), cuprind unele incoerențe gramaticale. Cenzura duhovnicească ajunsese la astfel de absurdităţi, impunând „cenzurarea *Acatistelor Maicii Domnului*, considerate dăunătoare prin cuvintele apostolice, precum „îmblânzirea vlădicilor cruzi”, sau elaborând proiecte de genul unei religii pentru popoarele asiatice din Rusia, amestecând *Evanghelia* cu *Coranul*” [144, p. 18]. Comisia de redactare trebuia „Să întreprindă înlocuirea unor cuvinte valahe (românești, n.n.) cu cele din graiul local” [18, , inv. 4, d. 3847, f. 56; 89, p. 28-29; 93, p. 95-96; 72, p. 114],]. În fapt, episcopul Serafim Ciceagov propune Comisiei de redacţie să înlocuiască cu

cuvinte ruseşti, acele cuvinte româneşti din sfintele cărţi liturgice, care, potrivit ierarhului rus, erau „neînţelese” de căte basarabeni.

Așadar, la începutul secolului al XX-lea, restricțiile de cenzură duhovnicească nu se limitau doar la aspectul dogmatic al textelor liturgice, ci au mers mult mai departe, urmărind și scopuri politice. Este vorba de o nouă problemă cu care se confruntă societatea basarabeană, cea de rusificare a textelor liturgice. Propovăduitorii politicii ţariste sesizau perfect acele noi realităţi istorice din mediul sociolingvistic al Basarabiei (prin introducerea unor calcuri lexicale, mai ales în edițiile/foițele Frăției „Nașterea lui Hristos” sau în edițiile bilingve, precum cărțile „ruso-moldovenești” ale preotului M. Ciachir, care au dus la devierea cursului normal de evoluţie a limbii române în Basarabia, în condiţiile impuse de cenzura țaristă.

3.2. Cenzorii de circumscripție și problema cărții vechi românești în bibliotecile parohiale

Mărturii istorice incontestabile, adunate de-a lungul anilor, vin în sprijinul unei continuități firești, în spațiul dintre Prut și Nistru, a vieții spirituale ortodoxe așezate în albia tradiției. Existenţa unor importante colecţii de carte veche în bisericile Basarabiei, marea lor majoritate, fiind cărţi de cult liturgic în limba română, sunt o mărturie vie a continuității vechilor tradiții al cultului ortodox în limba română în spațiul dintre Prut și Nistru. Or, această preistorie a cărţilor aflate în posesia bisericilor basarabene poate fi apreciată drept o primă etapă în constituirea unor biblioteci parohiale (de până la anul 1812).

Fără îndoială, constituirea unor biblioteci parohiale a avut loc mult mai devreme de anul de pomină – 1812. Asemenea instituţii spirituale și culturale, deopotrivă, sunt rezultatul unui proces de durată, de acumulare a fondului de carte în decursul mai multor generaţii. Dacă vom judeca după numărul impunător de carte veche acumulată și păstrată în incinta bisericilor basarabene – cărți identificate *de visu* - atunci suntem îndreptățiți să susținem că acestea au fost cu adevărat focare de răspândire a cuvântului scris, a cărții tipărite [202, p 91-96; 83, p. 67-73]. În acest sens, le putem atribui statutul unor centre spirituale, care ulterior s-au profilat în adevărate biblioteci. De pildă, în 1929, P. Constantinescu-Iaşi a identificat in 112 biserici cercetate, 1501de cărţi împărţite astfel: 436 înainte de 1812 şi 368 după acest an, tipărite […] în Moldova, Muntenia sau Ardeal; 579 tipărite la Chişinău şi Petersburg între 1815-1916 şi 118 cu date nesigure, dar în cea mai mare parte de peste Prut. Sunt cifre importante, constata Petre Constantinescu-Iaşi, dacă se ţine cont „de răspândirea geografică a cărţilor, din nordul Hotinului şi până la mare […]”. [79, p. 206]. În 1934, pr. Dumitru Balaur, la rândul său, încerca să ne prezinte un repertoriu cronologic al cărţii bisericeşti (sec. XVII- XIX) din unele parohii ale Basarabiei: *Cazanii* sau *Adunare de*

Cazanii, Evanghelii, Liturghii, Psaltiri, Penticostare, Catavasiere, Mineie lunare, Vieţile Sfinţilor [31, p. 11-46]. Și părintele Paul Mihail, în anul 1940, publica preţioase informaţii privitoare la cartea veche românească din unele parohii din judeţele Bălţi, Orhei şi Soroca. Multe dintre cărţile identificate erau de până la anul 1812: parohia Rădeni (Orhei) deţinea următoarele cărţi româneşti: *Triod* (1699), Bucureşti (1743); *Catavasier,* Buzău (1743); *Molitvenic,* Iaşi (1749); *Penticostar,* Bucureşti (1768); *Octoih*, Râmnic (1768); *Antologhion*, Râmnic (1777); *Evanghelie*, Râmnic (1784); *Liturghie*, Iaşi (1794); *Panihidă şi litia mică,* Iaşi (1807); *Psaltire*, Braşov (1810); parohia Dereneu (Orhei): *Cazanii de prăznuire,* (Orhei), Bucureşti(1742), *Catavasier,* Buzău (1743), *Pentricostar,* Bucureşti (1768), *Antologhion,* Râmnic (1766), *Triod,* Bucureşti (1798), *Vieţile Sfinţilor*, tipogr. Mănăstirii Neamţ (1812), *Apostol,* Blaj, 1813; parohia Cucioaia (Bălţi): *Triod,* Iaşi (1747), *Evanghelie*, Bucureşti (1760), *Penticostar,* Râmnic (1767); parohia Căinarii Vechi (Soroca): *Apostol,* Iaşi (1756), *Penticostar,* Râmnic (1785), *Evanghelie,* Sibiu (1806), *Triod,* Blaj (1813); parohia Bisericani (Bălţi): *Apostol*, Iaşi (1756), *Triodion*, Bucureşti (1769), *Liturghier,* Iaşi (1794); parohia Onişcani (Orhei): *Liturghier,* Râmnic (1746), *Antologhion,* Mănăstirea Căldăruşani (1774), Apostol, Bucureşti (1774), *Penticostar,* Râmnic (1785), *Chiricodromion,* Bucureşti (1801), *Vieţile Sfinţilor* pe luna septembrie, Mănăstirea Neamţ (1807) etc [185, p. 212-230]. Urmele acestui tezaur inestimabil al culturii noastre spirituale – cartea românească veche – din colecţiile bibliotecilor parohiale de altădată se mai păstrează și astăzi în incinta unor biserici. Exemplu ne poate servi colecţia de carte veche din parohia Boghenii Vechi (Ungheni): *Molebnic* (1771), *Ceaslov,* sec. XVIII (2 exemplare); *Liturghier* (sec. XVIII), *Evanghelie* (1761), *Antologhion*, Bucureşti (2 exemplare,1786, 1820); *Apostol*, Bucureşti, 1820, *Liturghier* (sec. XVIII); mai multe cărţi apărute în Tipografia Eparhială din Chişinău: *Antologhion* (1861), *Învăţături […],* (1861), *Octoih* (1862), *Catehiceskie poucenie* (1877), *Psaltire* (1907), *Trebnic* (1908)[38].

Vom observa că documentele cu privire la componenţa fondurilor de carte al bibliotecilor parohiale sunt dispersate și fragmentare. La fel și cărțile vechi bisericești ajunse până astăzi sunt puține. O bună parte au fost distruse în perioada regimului totalitar, în special în timpul campaniei de lichidare a lăcaşelor sfinte (1945-1958). Informaţiile ce s-au conservat în arhivele locale sunt mai mult decât modeste. O excepţie, în acest sens, o constituie doar arhiva bibliotecii mănăstirii Noul-Neamţ (Chițcani) [19, inv. 3, d. 85, 12 f.; 55, p. 224] şi cea a mănăstirea Hârjauca (Călăraşi), ambele având şi fonduri speciale în colecţiile de inventar ale arhivelor din Chişinău [12, inv.1, d. 32]. În anii din urmă, au fost întreprinse cercetări minuțioase asupra cărții bisericești, în special a

[38]Colecţia de carte românească a intrat în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, a fost depusă de pr. Vladimir Childescu, în 2005 (Vezi inv. FB-25177 şi FA -11118).

cărții de colecție, de patrimoniu, în vederea elaborării unor cataloage de colecție [82, 224 p. ; 60, 472 p. ; 61, 432 p.; 87, p. 161-180].

În literatura de specialitate nu întâlnim studii speciale consacrate acestei probleme, cu excepţia unor publicaţii succinte în legătură cu inventarierea fondului patrimonial al unor parohii din eparhia Chişinăului şi Hotinului, apărute în presa bisericească din Basarabia abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea, problema ca atare, rămânând în continuare neelucidată [400, 1874, nr. 15, p. 554-569; 159, 1875, nr. .4, p. 173-183]. Unele aspecte ale problemei cu privire la completarea fondului de carte, la păstrarea sau conservarea acestuia au găsit o anumită reflectare în cercetările întreprinse de către D. Balaur, C. Tomescu, P. Constantinescu-Iaşi și Paul Mihail [31, p. 62-64]. Cel din urmă insistă că „totalitatea cărţilor aflate în folosinţă la orişice biserică, ca şi cele de la mănăstiri, constituie adevărate biblioteci”. Mai mult, cercetătorul constată că existenţa unor asemenea biblioteci în Basarabia a fost recunoscută de administraţia imperială atunci când Pavel Lebedev a impus tuturor bisericilor, printr-o circulară, distrugerea cărţilor româneşti pe care le considera primejdioase pentru acţiunea de rusificare a alogenilor [179, p. XLIII].

Existenţa unor biblioteci parohiale în Basarabia este atestată documentar abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deşi iniţiativa creării unor asemenea instituţii a existat mult mai devreme – în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea (ucazul sinodal din 15 februarie 1832) [18, inv. 2, d. 445, f. 1-2]. Este cunoscut că fondul de carte al bibliotecilor parohiale se constituie, în linii mari, din literatură religioasă, de lectură duhovnicească ce propagă „mântuirea sufletului”, din scrierile Sfinţilor Părinţi, din *Vieţile Sfinţilor*, *Tâlcuirea Evangheliilor*, din cărţi de învăţătură, de predici etc. Pentru perioada secolului al XIX-lea, trebuie să distingem două tipuri de biblioteci – parohiale şi protopopeşti. Această distincţie se impune, deoarece a existat o diferenţă esenţială în structura fondului de carte al acestora. Cel puţin două aspecte ale problemei necesită o dezbatere științifică.. Mai întâi, trebuie să punem în evidenţă faptul că bibliotecile parohiale basarabene ţin de o tradiţie mai veche, de până la anul 1812, acestea fiind completate, de-a lungul anilor, cu cărţi româneşti aduse din întregul spaţiu românesc – de la Iaşi, Neamţ, Sibiu, Blaj, Braşov, Râmnic sau Buzău. Cel de-al doilea aspect al problemei se referă la aşa-numitele biblioteci protopopeşti, iniţiate de Sf. Sinod de la Sankt Petersburg, după modele similare din guberniile ruseşti, au fost completate în exclusivitate cu literatură religioasă adusă (impusă) din tipografiile sinodale ale Moscovei sau din cele din Sankt Petersburg (mărturiile documentare din epoca ocupaţiei ruseşti sunt concludente în acest sens) [18, inv. 4, d. 746, f. 1-2]. Raportat la noile realităţi politice şi ecleziastice intervenite în viaţa spirituală a provinciei, istoricul bibliotecilor parohiale din Basarabia (1812-1917), poate fi delimitat trei etape:

- În prima etapă (1812-1832) bibliotecile parohiale basarabene în virtutea unei tradiții statornicite de secole în spațiul ortodoxiei românești, sunt completate prioritar cu carte veche românească apărută în centrele tipografice in Țările Române, de la Iași, București, Blaj, Sibiu, Râmnic sau Buzău.
- în cea de a doua etapă (1832-1866), sunt atestate primele încercări ale administraţiei eparhiale de a înfiinţa biblioteci bisericeşti după modele similare, existente în guberniile centrale ale Imperiului Rus;
- în cea de a treia etapă (1866-1917), politica administraţiei ecleziastic se sprijină pe un cadru legislativ adecvat, susţinut prin diverse regulamente şi ucazuri sinodale, care au impus completarea prioritară a bibliotecilor parohiale cu cărți tipărite în tipografiile sinodale, fie cărți liturgice sau alte cărți de literatură religioasă rusească Astfel, în Basarabia iau naştere aşa-numitele biblioteci protopopeşti [93, p. 162-163].

Reconstituirea cadrului istoric al bibliotecilor parohiale și protopopești este realizată în baza unui material autentic – documente de arhivă și colecții de carte. Ar trebui să observăm că imediat după anul 1812, administraţia eparhială nu este preocupată în mod special de organizarea bibliotecilor în parohii, iar aceasta ar fi o explicaţie a lipsei de informaţii oficiale din această perioadă. Totuși, ar trebui să observăm că Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, în 1818, e emis câteva circulare prin care „a îndemnat pe toţi protopopii a face pe lângă biserici dughene pentru vânzarea cărţilor, a slujbelor dumnezeieşti, a povestirilor celor de învăţătură pentru viaţa sfinţilor, a bucoavnelor şi a altor cărţi de lectură spre întrebuinţare la biserici şi între norod” [159, 1867, nr. 6, p. 216-217].

Pe 15 februarie 1832, Sf. Sinod a emis decretul cu privire la organizarea bibliotecilor parohiale în scopul de a contribui la educarea duhovnicească a clerului ortodox. Ucazul amintit a fost imediat urmat de un altul – din 29 februarie 1832 (nr. 943), prin care arhiereii locali erau înștiințați despre listele cărţilor recomandate pentru folosinţă pe lângă fiecare biserică şi care trebuiau procurate prioritar pentru bibliotecă. Modelul propus (registrul cărţilor) era alcătuit la sugestia arhiepiscopului Tverului. Nu deţinem însă probe documentare certe cu privire la iniţiativele administraţiei eparhiale locale, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în legătură cu organizarea sau funcţionarea unor biblioteci parohiale create în baza ucazului sinodal (din 1832). În schimb, sursele cercetate ne oferă suficiente date referitoare la titlurile cărţilor de limbă slavă bisericească sau cărți de lectură trimise prin ordonanţă episcopală bisericilor parohiale pentru completarea fondului de carte [17, inv. 1, d. 6823, f. 4]. Or, acest moment capătă o semnificaţie deosebită, în contextul problemei enunţate, deoarece pune în evidenţă faţeta ascunsă a scopului urmărit de politica ţaristă, care nu era altul decât rusificarea alogenilor prin intermediul cărţii ruse.

Executori ai acestei politici erau emisarii imperiali trimişi în servicii comandate, de care Basarabia niciodată nu a dus lipsă.

Printre executoriii politicii ţariste în Basarabia se înscrie şi arhiepiscopul Dimitrie Sulima (1821-1844). Din corespondenţa acestuia cu administraţia tipografiei sinodale din Moscova, constatăm că autoritățile ecleziastice imperiale expediau permanent loturi de carte rusească pentru completarea fondurilor bibliotecilor din Basarabia. De exemplu, în 1832 tipografia sinodală din Moscova a expediat Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău, 25 de registre-catalog cu oferte ale titlurilor de cărţi propuse spre achiziţie pentru bibliotecile parohiale din Basarabia [17, inv. 4, d. 6665, f. 1]. Preocupările conducerii tipografiei sinodale din Moscova, în legătură cu difuzarea centralizată a cărții religioase, țineau, de fapt, de o practică mai veche, de până la emiterea ucazului amintit, in 1832. Registre cu listele cărților propuse de tipografia sinodală erau expediate consistoriului din Chişinău, începând cu anul 1828. Consistoriul Duhovnicesc, la rândul său, emitea dispoziţii speciale către preoţii din parohii, aceştia fiind rugaţi să caute mijloace financiare în scopul procurării literaturii religioase.

Potrivit rapoartelor adresate către Dicasterie (1828), ale preoţilor-parohi, aceștia solicitau cărți pentru parohiile locuite de bulgari sau ruşi: protopopul de Akkerman Teodor Maleavinski solicita două cărţi pentru biserica bulgară; protopopul de Ismail Nichita Glizean sublinia că dintre cărţile propuse de tipografia sinodală va procura broşura *Cinoposledovanie* pentru biserica din „orăşelul Tucikov”[39] (catedrala Sf. Nicolae) – două exemplare; aceeași carte este solicitată în mai multe biserici: arhimandritul Ioanichie (Mănăstirea Hărbovăţ) – 2 exemplare; egumenul Antonie (Mănăstirea Curchi) – un exemplar; protoiereul Filip Luchianov (Briceni) – 9 exemplare; protopopul Gheorghe Rodostat (Hotin) – 5 exemplare; Cancelaria Duhovnicească din Tiraspol – 53 de exemplare.

După cum se vede din tabloul prezentat, printre cei interesaţi de procurarea cărţilor propuse de tipografia sinodală moscovită s-a arătat clerul din Tiraspol. Preoții din parohiile româneşti refuză asemenea oferte pe motiv că „nu s-a aflat niciun doritor să procure cărţile propuse de tipografia sinodală” (textele sunt frumos caligrafiate în limba română). Bineînţeles, că motivul pentru care erau refuzate cărţile sinodale era şi necunoaşterea limbii ruse de către mireni, dar şi de către clerul moldovean la acea vreme. De opinia acestora din urmă, însă, nu mai ţinea nimeni cont, iar cărţile ruseşti continuau să fie aduse şi distribuite în mod centralizat în parohii. În actele Dicasteriei din 20 ianuarie 1830 sunt arătate sumele de bani încasate din vânzarea cărţilor şi expediate ulterior către Tipografia sinodală din Moscova: 235 rub. 78 cop.. Pe când ceealaltă parte

[39] Este vorba de orașul Ismail.

de 65 rub. 43 cop., urma să fie achitată „pe măsură ce cărţile vor fi vândute” [17, inv. 2, d. 6041, f. 2-64].

Arhiereii locali erau permanent informaţi, fie prin intermediul cataloagelor de carte expediate la Chișinău, fie prin diverse anunţuri publicitare despre noile apariţii editoriale în tipografiile sinodale [16, inv. 2, d. 6833, f. 1-24]. La fel, erau informaţi despre numărul de exemplare ale unor ediţii mai vechi, nerealizate. De pildă, se anunţa că din ediţia de la 1819 – *Compunerile lui Ioan Gură de Au* – la depozitul legal din Moscova se aflau 1.775 de exemplare. Cărțile se propuneau pentru completarea fondului de carte al bibliotecilor bisericeşti [17, inv.2, d. 6833, f. 14; 93, p. 169]. În contextul celor afirmate, mai constatăm că ucazul sinodal din 15 februarie 1832, cu privire la „organizarea bibliotecilor bisericeşti în gubernii” a fost un prilej de excepţie în favoarea răspândirii cărţii ruseşti, în special a celei apărute în tiparniţele sinodale din Sankt Petersburg sau Moscova. Sursele cercetate din prima jumătate a secolului al XIX-lea, repetăm, nu reflectă procesul propriu-zis de organizare al bibliotecilor bisericeşti din Basarabia, în formula prevăzută de autorităţile ecleziastice centrale.

Altceva este important să observăm: iniţiativa administraţiei sinodale în vederea organizării bibliotecilor parohiale nu a obţinut rezultatele scontate. Potrivit unor date de statistică pe anul 1867, publicate de autorităţile din eparhia Moscovei, rezultatele au fost declarate drept „nesatisfăcătoare”. Experienţa acumulată în procesul de organizare al unor biblioteci parohiale din prima jumătate a secolului al XIX-lea demonstrează că încercarea autorităților eleziastice ruseşti a suferit eşec chiar în guberniile centrale ale imperiului, cu atât mai puţine şanse de succes au existat la periferiile acestuia. Autorităţile ecleziastice vor încerca să-şi recupereze pierderile în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cea de a treia etapă din istoricul bibliotecilor bisericeşti din Basarabia (1866-1917), își are începutul odată cu dispoziţia ober-procurorului Sf. Sinod trimisă arhiereilor eparhiali, din 21 aprilie 1866 (nr. 2299), în care se relata despre practica acumulată în organizarea bibliotecilor parohiale de către episcopul „de Podolsk”. Potrivit ober-procurorului sinodal, acele practici şi iniţiative erau „bune de urmat”, de aceea s-a propus să fie organizate pretutindeni asemenea instituţii, ce vor contribui „la susţinerea unei mai bune îndepliniri a misiunii de către clerul parohial și la cunoaşterea profundă a dogmelor creştine”. Astfel, arhiereilor locali li se trimite poruncă să organizeze asemenea biblioteci, utilizând mijloacele locale acumulate de către biserici în procurarea literaturii religioase. Arhiereii erau rugaţi să-și expună opinia în această privinţă.

În scopul realizării ucazului sinodal, arhiereul Antonie (Şokotov) a dat poruncă să fie adunate informaţii cu privire la starea bibliotecilor din Basarabia. În jurnalul său de călătorie s-a păstrat următoarea notiţă: „În bibliotecile parohiale, nu se întâlnesc alte cărți, decât cele liturgice [...] și

două-trei cărţi de lectură duhovnicească”. Alte informaţii oficiale despre componenţa fondului de carte din bisericile eparhiei din această perioadă nu s-au păstrat. Prin dispoziţia episcopală din 2 mai 1866 către Consistoriu, protoiereii de circumscripţie sunt obligaţi să supravegheze strict procesul de organizare a bibliotecilor parohiale: „Tuturor preoţilor din parohiile ruseşti, cât şi celora ce au în subordonare parohii cu moldoveni [...]. Odată cu acumularea surselor financiare, pe lângă fiecare parohie va fi organizată o bibliotecă”.Se indică, de asemenea, titlurile cărţilor ce vor completa asemenea biblioteci: *Vieţile Sfinţilor* (cu menţiunea: în limba slavă sau traduse din ruseşte), cărţi de predici, reviste religioase. Protoiereii mai erau însărcinaţi să supravegheze procurarea cărţilor şi înregistrarea lor în inventar [18, inv. 4, d. 765, f. 2-14]. Astfel, dispoziţia ober-procurorului sinodal (care se referea doar la unele iniţiative preluate din experienţa guberniilor ruseşti) era executată cu perseverenţă de arhiereul din Basarabia. Cu data de 20 octombrie 1866 (nr. 5970) este înregistrată circulara ober-procurorului Sinodului din Sankt Petersburg către arhiepiscopul Antonie, în care acesta era rugat să informeze cancelaria sinodală (secţia a IV-a), cu privire la organizarea bibliotecilor parohiale în baza dispoziţiei din 21 aprilie 1866 (acest document are înregistrată pe pagina de titlu sigla Cancelariei ober-procurorului sinodal, secţia a IV-a). În contextul problemei abordate, documentul este de o valoare istorică deosebită pe mai multe planuri. Mai întâi trebuie să observăm că instanţele ierarhice din Sankt Petersburg (după anul 1866) sunt preocupate insistent de problema organizării bibliotecilor bisericeşti, deoarece aceste instituţii de menire cultural-spirituală aveau misiunea de a urgenta procesul de omogenizare a populaţiei înglobate în Imperiul ţarist, în sensul rusificării acesteia. Apoi, bibliotecile nou-create, în mod obligatoriu, urmau să fie completate exclusiv cu cărţi din cele aprobate de cenzura sinodală.

De altfel, ucazul Sinodului din 3 decembrie 1867 (nr. 51) stipula: „Sfântul Sinod a discutat propunerea regretatului Mitropolit al Moscovei, Filaret, din 22 iunie curent (nr. 3225), şi a alcătuit registrul cărţilor duhovniceşti necesare pentru completarea fondurilor bibliotecilor parohiale”. Se mai amintea în context că, pornind de la experienţa acumulată deja, este mult mai important „să fie selectate cărţi strict necesare pentru nevoile sufleteşti decât un număr mare şi fără de folos” [18, inv. 4, d. 765, f. 2-14]. Catalogul propus pentru completarea fondului de carte în biblioteci este structurat pe trei compartimente, cărţile incluse în primul compartiment urmând să fie procurate prioritar în prima etapă. Anume această condiţie trebuia respectată de toate eparhiile imperiului în vederea organizării unor biblioteci parohiale.

În legătură cu activităţile întreprinse de către administraţia ecleziastică a Basarabiei, în vederea organizării bibliotecilor bisericeşti, trebuie să punem în evidenţă faptul că amintitul ucaz sinodal nu avea teren de aplicare în provincie, în formula strict prevăzută de autorităţile de la Sankt

Petersburg. Cert este că bisericile parohiale din Basarabia deţineau încă din perioada de până la anul 1812, în marea lor majoritate, cărţi religioase, care, alături de cartea liturgică românească, după o tradiţie mai veche, constituiau, la acea vreme, nucleul unor biblioteci parohiale. Arhiereul rus Antonie (Şokotov), aflat la conducerea eparhiei, se vede, nu a putut contesta această realitate istorică. Deşi printre actele conservate în arhivele locale nu s-a păstrat raportul acestuia către instanţele ierarhice ale Sf. Sinod, se pare, totuşi, că de părerea arhiereului s-a ţinut cont.

În 2 ianuarie 1868 este emis ucazul Sfântului Sinod cu următorul mesaj: „În baza stipulărilor anunţate, să fie împuterniciţi cu organizarea bibliotecilor preoţii din bisericile eparhiei ce au în subordonare parohii ruseşti şi bulgăreşti, unde bulgarii vorbesc ruseşte şi bulgăreşte [...]" [18, inv. 4, d. 765, f. 4-14]. Din această semnalare rezultă că parohiile româneşti, pe o anumită perioadă, au fost scoase din sfera de preocupare a administraţiei sinodale. Anume aici apare acea situaţie ambiguă, care, în realitate camuflează mecanismul diriguitor al sistemului autocrat existent în imperiu. Indiferent de nuanţele stipulate în decretul sinodal, aceasta era pusă în acţiune de exponenţii fideli ai regimului. Autorităţile ecleziastice ale provinciei au găsit o nouă formulă de aplicare a ucazului amintit. Paralel cu organizarea unor biblioteci în parohiile ruseşti şi bulgăreşti au purces la înfiinţarea aşa-numitelor biblioteci protopopeşti de circumscripţie deschise în centrele de judeţ. Tocmai aceste biblioteci vor fi completate, în exclusivitate, cu carte rusească.

În anul 1870 apar şi primele statistici imperiale referitoare la numărul bibliotecilor din parohii. În Basarabia, numărul parohiilor înregistrate fiind de 76, inclusiv cele nou-create pe lângă biserici, sunt arătate 49 de biblioteci. Din păcate, nu deţinem şi date exacte privind parohiile în care au fost organizate biblioteci, însă, după unele surse indirecte, se poate constata că acestea erau înfiinţate în localităţile din sudul Basarabiei, populate prioritar de colonişti.

Unele surse au consemnat şi titlurile cărţilor intrate în posesia bibliotecilor nou-create. Astfel, din raportul protoiereului Serghei Baidanov (Akkerman) către Consistoriu, din 3 decembrie 1867, citim: „Au fost cumpărate pentru Biserica Sf. Gheorghe din Akkerman – *Cuvintele Sf. Vasile cel Mare;* Biserica Sf. Treime din Kalinka – *ÎnvăţăturileSf. Dimitrie Mitropolitul Novgorodului* (trei volume); Biserica Sf. Nicolae din colonia Kulevka – *Învăţăturile Sf. Dimitrie, Mitropolitul Rostovului; Vieţile Sfinţilor* sau *Mineiele* pe tot anul*;* Biserica Adormirii din localitatea Tatarbunar – *Noul Testament, Faptele Sfântului Vasile cel Mare* (în trei volume) [18, inv. 4, d. 765, f. 18-20].

Practica organizării bibliotecilor parohiale a continuat până spre sfârşitul secolului al XIX-lea, administraţia eparhială înregistrând şi anumite succese în această privinţă. De pildă, biblioteca parohială deschisă în localitatea Plahtevca (jud. Akkerman), în 1897, avea şi o sală de lectură, biblioteca fiind temporar dislocată în încăperea şcolii parohiale, iar în 1899, trece într-un local nou-construit anume în acest scop. Completarea fondului de carte se făcea doar în baza listelor

aprobate prin decizii sinodale [345, p.43-45, 93, p. 171]. Această bibliotecă s-a bucurat de o atenţie sporită din partea arhiepiscopului Neofit (1892-1898), acesta dispunând ca inspectorul de judeţ să elaboreze un proiect de statut al bibliotecii.

Statutul, preluat după modelul celora care activau în guberniile centrale ale imperiului, este alcătuit din 12 articole orientate spre o activitate bine dirijată a bibliotecii. Spre exemplu, conducerea acesteia trebuia să fie dirijată de un consiliu al clerului local, din componenţa căruia urmau să facă parte învăţătorul şcolii parohiale şi trei membri aleşi dintre locuitorii ştiutori de carte şi doritori să contribuie la susţinerea financiară a bibliotecii cu cel puţin 1 rub. (art. 3). Biblioteca avea şi un registru pentru a nota cheltuielile; un catalog cronologic cu titlurile de carte intrate curent; un catalog general; carte de inventar pentru literatura eliberată pentru lectură (art. 5). Toate acestea şi multe alte stipulări prevedeau o bună organizare şi funcţionare a bibliotecii.

Componenţa fondului de carte în 1900 era de 256 de titluri, estimate la suma de 126 rub. 41 cop., mijloacele de întreţinere fiind, totuşi, modeste. Potrivit raportului, în 1900 au fost adunate doar „13 rub. 76 cop., iar `cu restul din anul trecut, 1 rub. 24 cop., fac 15 rub.”. Localitatea Plahtevca număra aproape 5.000 de suflete de ambele sexe, majoritatea fiind ucraineni veniţi în Basarabia în anii ’30 ai sec. al XIX-lea din gubernia Ekaterinoslav.

Cel care l-a urmat pe arhiepiscopul Neofit în scaunul arhieresc din Chişinău, episcopul Iakov Peatniţki (1898-1904), la fel, a promovat completarea cu carte rusească a fondului de carte al bibliotecilor parohiale în scopul „unei mai bune organizări a vieţii spiritual-religioase a clerului”. În aceşti ani, statisticile oficiale înregistrau o creştere relativă a numărului de biblioteci parohiale şi către anul 1903 numărul lor se ridică la 196. Cu toate acestea, multe biblioteci organizate cu stăruinţa preoţilor-parohi aveau un fond redus de carte din lipsa surselor financiare prevăzute pentru achiziţii.

La începutul secolului XX, unele biblioteci din parohii trec în subordonarea structurilor de Zemstvă. Este elocventă în acest sens activitatea Zemstvei din judeţul Akkerman. În 1898, de pildă, cu susţinerea administraţiei de Zemstvă, au fost organizate 10 biblioteci pe lângă şcolile parohiale, fondul de carte fiind completat cu literatură religioasă, istorică, agricolă, în sumă de 100 rub. pentru fiecare bibliotecă. La 1 ianuarie 1900, inventarele bibliotecilor susţinute de Zemstvă din judeţul Akkerman, aveau 2.582 de titluri de carte solicitate pentru lectură [159, 1900, nr. 19, p. 36 ; 93, p. 172]. La fel, sunt atestate unele iniţiative ale clerului local de a organiza dughene de carte pe lângă biserici în scopul răspândirii literaturii religioase în popor. Preotul paroh Vasile Daškevici, de pildă, solicită Consistoriului Duhovnicesc permisiunea de a deschide o dugheană de carte pe lângă biserica din Edineți [18, inv. 4, d. 2460, f. 1-9].

În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, administrația ecleziastică a provinciei a

organizat un nou tip de biblioteci. După cum ne sugerează unii cercetători ai trecutului bisericesc al Basarabiei, iniţiatorul şi animatorul acestor biblioteci a fost arhiereul Pavel Lebedev (1871-1882) [374, p 296-304]. Totuși, această opinie este uşor exagerată, deoarece procesul de organizare al aşa-numitelor biblioteci protopopeşti a demarat mult mai înainte de numirea lui Pavel Lebedev la catedra din Chişinău şi se produce la sfârşitul deceniului şase al secolului al XIX-lea. În anul numirii episcopului Pavel Lebedev la catedra din Chişinău (1871) în eparhie existau deja 11 biblioteci protopopeşti [159, 1874, nr. 10, p. 387]. Cităm din raportul protoiereului Alexandru Buruiană (circumscripţia 4, jud. Akkerman), din 4 ianuarie 1870: „Pe data de 16 a lunii curente (decembrie, 1869), reprezentanţii clerului s-au întrunit în Congresul II al protopopilor de judeţ, în cadrul căruia a fost discutată problema organizării bibliotecii de judeţ […]". În actul final al congresului eparhial s-a fixat hotărârea ca biblioteca să fie deschisă la finele anului 1870. În acest scop, preotul Vasile Zivančevski a fost delegat să coordoneze selectarea cărţilor necesare pentru viitoarea bibliotecă. Fiecare parohie se obliga să jertfească 3 ruble, alte surse urmând să fie colectate din donaţii benevole. Preotul din Faraonovka a jertfit în acest scop 20 rub. de argint. La fel, din raportul protoiereului Teodor Onufrei (jud. Hotin, circumscripţia 4, aflăm că în 1868 a fost organizată biblioteca protopopească din „insistenţa şi grija părintelui Ştefan Plăcintă care a jertfit zece ruble de argint, iar conducerea bibliotecii i-a fost încredinţată lui, deoarece parohia se află în centrul judeţului" [18, inv. 4, d. 765, f. 23- 31]. De menţionat că bibliotecile protopopeşti, de regulă, erau organizate în centrul de circumscripţie. Cert este că odată cu numirea lui Pavel Lebedev la catedra din Chişinău (23 iunie 1871), organizarea bibliotecilor protopopeşti intră în sfera activităţilor prioritare ale acestuia. De fapt, episcopul a preluat o practică deja existentă în eparhia Chişinăului şi Hotinului, în vederea organizării şi activităţii unor asemenea biblioteci, declarând că „nivelul lor de pregătire cere o rezolvare imediată". Nicolae Popovschi susţine, că asemenea instituţii au fost create în scopul de a contribui la „prosperarea intelectuală" a clerului din Basarabia.

Practica înfiinţării bibliotecilor continua să fie discutată în şedinţele congreselor protopopeşti, însă decizia aparţinea episcopului Pavel Lebedev. Prin decizii episcopale, de pildă, a fost aprobată înfiinţarea unui şir de biblioteci în judeţul Akkerman (circumscripţiile 1 şi 4), judeţul **C**hişinău (circumscripţia 4), judeţul Iaşi (circumscripţia 4), judeţul Hotin (circumscripţia 4), judeţul Chişinău (circumscripţia 1), judeţul Orhei (circumscripţiile 1, 3 şi 5). Printre organizatori consemnăm numele preoţilor Kasian, Glizinski, Frunze. În judeţul Soroca (circumscripţia 4), conducerea bibliotecii a fost încredinţată părintelui Ioan Eremiţa. În 1874 au mai fost înființate biblioteci în judeţul Iaşi (circumscripţia 3), în 1875 în judeţul Hotin (circumscripţia 5). Toate aceste biblioteci organizate din iniţiativa episcopului Pavel Lebedev, erau

întreţinute în exclusivitate de către biserici. Foarte rar se întâlnesc donaţii de carte de la persoanele particulare. În hotărârile congreselor protopopeşti se stipula că fiecare parohie este obligată „să depună anual bani din punga bisericii pentru întreţinerea bibliotecii” [217, p. 107, 299].

Potrivit protocolului de şedinţă al Congresului protopopilor din judeţul Soroca (circumscripţia 4), avizat cu rezoluţia episcopului Pavel Lebedev: „Se aproba cu mare plăcere, înființarea bibliotecii de circumscripție”. Toate parohiile erau obligate să asigure asistenţă financiară bibliotecii protopopeşti nou-create. La fel, bisericile din judeţul Orhei (circumscripţia 1) erau obligate să depună pentru întreţinerea bibliotecii protopopeşti câte 6 rub./ anual. Problema financiară, de completare a fondului de carte a fost una majoră. Vom observa că şi bibliotecile din guberniile centrale ale Imperiului Rus erau preocupate de aceleaşi probleme. Spre exemplu, în 1873, revista eparhială publică date despre experienţa financiară a unor biblioteci din Rusia, cu titlul sugestiv: „Ce mijloace pot fi folosite în organizarea bibliotecilor, ce cărţi sunt necesare prin abonament şi cum pot fi distribuite către biblioteci. Unicul şi cel mai sigur mijloc de întreţinere a bibliotecilor erau donaţiile benevole ale clerului, deşi se constata imediat că acesta se află într-o stare materială precară. Erau şi alte surse, de pildă, organizarea unor târguri cu vânzarea cărților chiar în incinta bibliotecilor. În unele cazuri literatura era eliberată cititorilor contra unei plăţi anume.

În sfârşit, în 1873, a fost dat publicităţii proiectul unui *Regulament* al bibliotecilor protopopeşti, alcătuit din 24 de articole. Consemnăm doar unele stipulări: se recomanda ca localul bibliotecii să fie ales în centrul de judeţ cu aprobarea arhiereului; nu se admitea în conducerea bibliotecii protopopul de circumscripţie, ci un preot-paroh; fiecare bibliotecă trebuia să dispună de un catalog, în care separat se vor înregistra cărţile intrate, titlul complet, locul apariţiei, anul şi autorul cărţii; cărţile vor fi eliberate cititorilor pentru lectură, timp de o lună, contra unei plăţi confirmate la congresul clerului; munca bibliotecarului nu va fi remunerată în bani, ci va fi apreciată prin distincţii, la fel ca şi munca deputatului de circumscripţie, se menţiona în regulament. Potrivit unor statistici, în 1872, în Basarabia existau 16 biblioteci protopopeşti, dintre care 5 au fost deschise pe parcursul anului amintit. Biblioteci parohiale erau 133. În anul 1874 erau înregistrate 25 de biblioteci protopopeşti, dintre care 4 au fost deschise pe parcursul anului, şi 136 de biblioteci parohiale [374, p. 298-300]. După anul 1875, datele statistice referitoare la numărul de biblioteci atât parohiale, cât şi protopopeşti, se întrerup brusc. Mai mult, s-a înregistrat o descreştere bruscă a bibliotecilor parohiale. Astfel, în 1876 sunt înregistrate 11 biblioteci protopopeşti şi doar 56 parohiale (după cum vedem, numărul acestora din urmă s-a redus aproape la jumătate comparativ cu anul 1874). În 1877 sunt înregistrate 16 biblioteci protopopeşti şi respectiv 11 parohiale. Aceleaşi date sunt consemnate în 1879; doar în anul 1880 s-a constatat o

uşoară creştere la 89 de biblioteci parohiale şi 14 protopopeşti [349, p 94].

Care sunt cauzele unei asemenea situaţii în starea bibliotecilor bisericeşti din Basarabia. Prin ce se explică reducerea bruscă a numărului de biblioteci parohiale din perioada păstoriei lui Pavel Lebedev. Am ajuns, se pare, la momentul cel mai dificil în explicarea problemei abordate. Răspuns la această întrebare au căutat şi unii cercetători de la începutul secolului XX, încurcându-se în diverse presupuneri şi constatări, care, de fapt, ţineau de cauză, şi nu de efect. Această stare dubioasă intervenită în situaţia bibliotecilor parohiale basarabene a fost sesizată şi de contemporanii evenimentelor. De pildă, preotul Gheorghe Romanciuc consemna în această privinţă: „Se pare că acest anacronism poate fi explicat prin faptul că scăderea bruscă a numărului de biblioteci ar fi putut să intervină mult mai înainte, până la anul 1879, prin unele dispoziţii verbale ale arhiereului în timpul reviziei întreprinse în parohii”.Vizitele arhiereului în parohii erau programate pentru zilele de 18 aprilie – 3 mai 1873, în 113 localităţi din sudul Basarabiei [329, p. 368-369]. Mai mult, autorul citat consideră că circulara lui Pavel Lebedev din anul 1879 s-a extins doar asupra bibliotecilor parohiale, iar „cele protopopeşti n-au fost atinse”. Preotul Gh. Romanciuc are perfectă dreptate, pentru că bibliotecile protopopeşti, fiind rezultatul unei politici ecleziastice ruseşti, erau completate în exclusivitate cu carte rusească, de aceea arhiereul nici nu avea nevoie să invoce vreun motiv pentru închiderea acestora. Pe de altă parte, bibliotecile parohiale, în special cele existente până la anul de pomină, 1812, conţineau, în mare parte, literatură duhovnicească în limba română. Dacă urmărim atent statisticile imperiale, vom observa şi alte amănunte: în primul rând, procesul de scădere bruscă a numărului de biblioteci parohiale în eparhia Chişinăului şi Hotinului este înregistrat începând cu anul 1875, pe când circulara arhiereului Pavel Lebedev cu privire la sustragerea cărţilor liturgice româneşti din uzul bisericilor basarabene, a intervenit abia peste patru ani – în 1879**.** În al doilea rând, dispoziţiile verbale ale lui Pavel Lebedev,despre care aminteşte şi autorul citat (preotul Gh. Romanciuc), au şi o acoperire documentară.

În urma vizitelor canonice întreprinse în parohii, încă la anul 1872 (arhiereul era în al doilea an de păstorie), episcopul l-a însărcinat pe rectorul Seminarului din Chişinău, M. A. Ganitki, să alcătuiască un program al descrierii istorico-statistice a bisericilor din eparhie. Un astfel de program a fost expediat fiecărui preot, care era obligat să adune informaţiile solicitate şi să le depună la cancelaria arhiereului nu mai târziu de 1 iulie 1873. Un compartiment special din acest program prevedea: „Să fie arătate toate cărţile din grupul celor de ritual tipărite până la anul 1812 […]. Dacă se deţin condici tipărite până la anul indicat de asemenea să fie expediate ”[368, p. 307-310].

Astfel, se constată că în urma dispoziției arhierești au fost expediate la Cancelaria episcopală cărţile vechi româneşti de slujbă. Acest adevăr istoric nu poate fi interpretat, după cum

pretindea să vadă lucrurile istoricul Nicolae Popovschi „Drept o născocire atât în opinia publică, cât şi în presă şi chiar în lucrări de ştiinţă” [217, p. 154]. Anume în acest context episcopul Pavel Lebedev a și emis circulara amintită, prin care interzicea să fie incluse în listele bibliotecilor existente acele parohii care aveau în uz carte liturgică și literatură religioasă în limba română. Urmând această practică, explica episcopul, „în listele bibliotecilor ar fi trebuit să fie incluse toate parohiile existente în eparhia Chişinăului și Hotinului”.

Toate acestea fiind spuse, putem constata că ştirile cu privire la bibliotecile parohiale din perioada lui Pavel Lebedev sunt, în exclusivitate, mărturii ale spiritului românesc ce domina în satele basarabene, iar acest moment nu poate fi interpretat altfel decât recunoaşterea *de facto* de către administraţia imperială ale unor impunătoare colecţii de carte românească ce se păstrau în bisericile eparhiei Chişinăului şi Hotinului în secolul al XIX-lea [159, 1873, nr. 17, p.319-328].

Activitatea arhiepiscopului Pavel Lebedev în Basarabia este marcată şi de acţiuni opresive împotriva tiparului. Printre măsurile întreprinse în primul an de păstorie a acestuia în scaunul eparhial al Chişinăului se înscrie şi suprimarea, în 1871, a variantei româneşti a *Buletinului Eparhial* pe motive că „este de prisos şi fără trebuinţă” şi pentru că majoritatea preoţilor erau absolvenţi ai Seminarului, cunoscători de limbă rusă.

Potrivit dispoziţiei episcopale din 18 mai 1880 „Cu privire la interzicerea tipăririi foilor de metrici şi condicilor în limba moldovenească”**,** Consistoriul Duhovnicesc era obligat: „Să nu se mai tipărească, pe viitor, acte în limba moldovenească pentru biserici şi Consistoriu, ci să folosească cele ce se tipăresc în tipografia sinodală” [13, inv.1, d. 37, f. 4.]. Preoţilor din parohii li s-a impus să predice în ruseşte din textele *Învăţături bisericeşti* (subiecte propuse de arhiereu) [159, 1872, nr. 5, p. 138; 93, p. 83-85; 89, p. 28, 91, p. 120]. Pentru ca directiva arhiepiscopului să fie executată întocmai, au fost numiţi cenzori de circumscripţie în judeţe: lie Curmei – jud. Iaşi, circ. 3; Gheorghe Chiriţă – jud. Akkerman; circ. 2, Petru Bivol – jud. Chişinău, circ. 1 [159,1872, nr. 1, p. 17-17; 217, p. 80. Cenzorii erau însărcinaţi să supravegheze familiile preoţilor, aceștia fiind obligaţi să comunice şi acasă în ruseşte. Măsurile restrictive de cenzură întreprinse de Pavel Lebedev au avut un impact direct asupra închiderii Tipografiei Duhovnicești, în 1883 [159, 1892, nr. 18, p. 420].

Aceste mărturii sunt de o valoare deosebită, deoarece atestă implicarea arhiereului în închiderea ulterioară a tipografiei. În 1880 reapar ştiri cu privire la starea financiară a bibliotecilor protopopeşti care erau asigurate cu mijloace de întreţinere. Fiecare bibliotecă primea anual câte 100 de ruble de la bisericile de circumscripţie, unele primeau şi mai mult: de pildă, biblioteca judeţului Chişinău (circ. 1) primea anual 192 de rub., cea din Orhei (cerc. 1) – 174 de rub. În scopul unei completări permanente a fondului de carte, arhiereul Pavel Lebedev a publicat, în 1881, în

revista eparhială „Registrul cărţilor şi revistelor recomandate pentru completarea bibliotecilor protopopeşti”. Sunt propuse 192 de volume (130 de titluri), numărul total (reviste, broşuri) fiind de 322, în valoare de 595 rub. 6 kop. Un scrupulos cercetător constata la 1900 că asemenea biblioteci timp de „aproape 18 ani urmau să deţină peste 900 volume ce ar fi trebuit să fie aranjate în trei mari dulapuri de bibliotecă”. Pentru a asigura o evidenţă a fondului de carte, episcopul Iacov a introdus în dările de seamă ale protopopilor capitolul despre bibliotecile parohiale [159, 1881, nr. 8, p. 147]. În anii 1901-1903 sunt înregistrate biblioteci parohiale în număr de 196 şi protopopeşti – 10. În context subliniem că statisticile din arhivele locale coincid cu datele oficiale publicate, în 1903, în darea de seamă a lui K. Pobedonostzev, ober-procurorului Sfântului Sinod [360, p. 40-41; 93, p. 178-179]. O situaţie similară era înregistrată în eparhia de Riga: 195 de biblioteci parohiale şi, respectiv, 10 protopopeşti. Cei mai mici indici se profilau în parohiile finlandeze – doar 26 de biblioteci parohiale şi două protopopeşti, în timp ce eparhiile din interiorul imperiului, prioritar cele ruseşti, atingeau cifre impunătoare. De pildă, eparhia de Podol’sk avea 1429 biblioteci, Poltava – 1173, de Kiev – 1130, Vladimir – 1000, Samara – 770, Tula – 774 etc. Printre cele mai bogate biblioteci parohiale se considerau cea de la catedrala din Bălţi şi de la biserica din Floreşti (jud. Soroca), iar dintre cele protopopeşti – biblioteca din judeţul Tighina (circ. 3), care dispunea de 1200 de volume (470 de titluri).

Așadar, pe parcursul secolului al XIX-lea, bibliotecile parohiale din Basarabia suportă modificări esenţiale. Pe de o parte carte veche românească sub pretextul uzurii și vechimii este sustrasă din bibliotecile parohiale, acestea fiind completate masiv cu carte religioasă adusă din centrele sinodale ale tipografiilor rusești. Pe de altă parte, aceasta nu însemna altceva decât o remodelare din interior a vieţii spirituale din provincia ocupată şi racordarea acesteia la modelul ortodoxismului imperial, rusesc. Bibliotecile protopopești fondate de către autoritățile ecleziastice imperiale ale provinciei sunt completate exclusiv cu carte rusească, fie cu caractere slavonești (cărțile liturgice), fie cu caractere civile, în cazul literaturii religioase lectură destinată pentru enoriași.

3.3. Circulația tipăriturilor religioase in Basarabia și cenzura țaristă

Dincolo de faptul că tipografia Exarhicească a Basarabiei (1814-1917) a tipărit un număr însemnat de cărți liturgice pentru nevoile bisericii locale, cartea românească în Basarabia secolului al XIX-lea a fost, totuşi, puţină în raport cu necesităţile sporite ale basarabenilor. Petre Ştefănucă afirma pe bună dreptate că „În tot timpul stăpânirii ruseşti în Basarabia cartea românească a fost foarte rară” [232, p. 89-90]. Multe cărţi au ajuns aici, fiind căutate sau dobândite prin stăruinţă,

altele s-au transmis „den cuvânt în cuvânt”, după cum stau mărturie însemnările pe filele de carte. Uneori, cărţile erau împrumutate pentru nevoile sufleteşti de la o biserică la alta, atunci când ele lipseau [18, inv. 2, d. 3082, f. 5-9]. O elocvenţă în acest sens sunt mărturiile protoiereului Teodor Stamati din ţinutul Sorocii care împrumutase, pe la 1814, cărţile liturgice din biserică, preotului din parohia Zăluceni. Iar acesta din urmă le împrumutase ieromonahului Antonie de la mănăstirea din Călăraşi. Cărţile împrumutate au fost întoarse la biserica din satul Coşelăuca (Soroca), unde preoţea părintele Teodor Stamati, doar la intervenţia Dicasteriei. În raportul adresat către Dicasterie, din 24 iulie 1814, părintele Stamati roagă să i se întoarcă cărţile, pentru că „Se reţin demult acolo, iar ieromonahul Lazăr nu vrea să le întoarcă de bună voie”. În urma hotărârii din 28 iunie 1814 (nr. 1545), Dicasteria Duhovnicească a trimis poruncă să fie întoarse preotului Stamati,, cele cinci cărţi, *Triod, Penticostarion, Evanghelie, Liturghier* şi *Trebnic*,ce au fost luate la biserica din Zăluceni şi date mai apoi la mănăstirea din Călăraşi, ieromonahului Antonie [...]” [17, inv. 1, d. 444, f. 24-25]. Datorită unor condiţii specifice impuse în dezvoltarea ulterioară a Basarabiei, în perioada dominaţiei ruseşti cartea bisericească a constituit aproape 90 la sută în raport cu alte tipărituri ce au aduse în Basarabia din celelalte provincii româneşti.

În câmpul nostru de cercetare sunt luate în dezbatere acele probleme ce ţin de pătrunderea cărţii religioase în Basarabia prin controlul oficial al cenzurii din Imperiului Rus, ceea ce presupunea mai multe trepte de control, începând cu cele de la frontieră. Amintim în context că cenzura duhovnicească se afla exclusiv in supravegherea Sf. Sinod și a arhiereilor eparhiali, iar tipăriturile puteau fi tipărite doar în tipografiile sinodale. De asemenea, se interzicea, păstrarea cărților laice în bibliotecile bisericești, apărute în tipografiile particulare, fără aprobarea cenzurii sinodale (art. 8, Statutul de cenzură, 1826) [378, p. 86-87]. De cenzura duhovnicească erau preocupate comitetele duhovnicești de pe lângă Academiile Teologice**.** Pe lângă Seminarul Teologic din Chișinău a fost creată o Comisia de cenzori cu sarcini de control asupra cărții religioase intrate în Basarabia [93, p. 143-160].

Informaţiile selectate sunt axate în marea majoritate în baza unui material inedit din arhivele din Chişinău. Cărţile intrate legal prin punctele de control instituite la frontiera imperiului treceau, mai întâi, așa-numitele zone de carantină, care aveau o comisie specială (compusă din 3-4 persoane), responsabilă de supravegherea cărţilor intrate în Basarabia. Imediat la frontieră se alcătuiau listele cărților, numite în terminologia de epocă „catalog”, care erau expediate la Dicasteria Duhovnicească din Chișinău, apoi cărțile erau transmise la Seminarul Teologic din Chișinău pentru a fi supuse unui control riguros. Cenzorul avea sarcina să verifice textele „din punctul de vedere al doctrinei ortodoxe, dacă nu sunt vătămătoare”. Avizul acestuia era suficient (însă nu întotdeauna) pentru destinul ulterior al cărților . Cele cu avizul negativ trebuiau întoarse

proprietarului, iar acesta din urma avea obligația să le expedieze înapoi, peste graniță, de unde au fost aduse [89, p. 36-43].

Cele mai timpurii informații asupra circulației cărții religioase sunt consemnate în arhivele consistoriului basarabean pe anul 1820. Cărţile erau aduse de diverşi călători din dreapta sau stânga Prutului: călugări, negustori, militari sau boieri. Informaţiile referitor la cărţile aduse se conţin, de obicei, în rapoartele serviciilor de la cantora carantinei din Sculeni către arhiereul din Chişinău. Deşi aceste ştiri nu strălucesc în amănunte, totuşi, informaţiile redactate în stilul funcţionarului de cancelarie, ne comunică importante mărturii de epocă. În raportul expediat la Dicasteria Duhovnicească din Chișinău se arăta că „Acum 10 zile, la carantina de la Sculeni au fost aduse de Serghei Christodoru peste hotare 80 de cărți în limba greacă. Proprietarul cărților a fost obligat să le prezinte Dicasteriei din Chișinău până la data de 25 iunie, curent” [17, inv.1, d. 11, f.1-2]. Un alt raport al serviciului de carantină adresat episcopului Dimitrie Sulima aducea la cunoștință că „La trecerea din Moldova în Basarabia, în luna iunie 1821, străinului Anastasie Mihăilă i s-au reţinut la carantina opt lăzi cu cărţi în elină, germană, latină şi alte limbi”. Cărţile, după cum semnala vameșul, erau aduse pentru uzul personal şi proprietarul rugă „măcar o parte din ele să fie eliberate*”,* iar pentru veridicitate se alăturau şi listele [17, inv.1, d. 4323, f. 22]. Dimitrie Sulima porunceşte către inspectorul de la Seminar să le selecteze după „conţinut şi calitate în baza legilor de intrare a cărţilor în Rusia”, iar dacă vor fi găsite nevrednice „să-şi spună părerea” [17, inv.1, d. 4323, f. 22-23].

Mai multe de cărţi sunt trecute prin oficiile de carantină în anul 1823. Pe 18 februarie 1823, vătaful Mihălache Cobescu aducea 326 de cărţi pentru soţii Bantâş „boieri moldoveni ce locuiesc acum în Chişinău”. Cărţile au fost reţinute la „cantora de carantină, pentru că trebuia să li se facă curăţirea, apoi se vor aduce la Dicasterie”. După aproape două luni, cărțile încă erau reţinute în zona de carantină Un alt raport din 4 mai 1823 (nr. 663), atestă că „grecul Cleontie Diordiev locuitor al Basarabiei, în 20 aprilie, curent, a prezentat la carantina locului de trecere diferite cărţi vechi ce s-au păstrat până acum la Ieşi, în număr de 91. Cărţile după ce vor fi curăţate, aşa cum cer şefii, se vor trimite la Dicasterie” [17, inv.1, d. 4323, f. 2-27].

Deși informațiile culese de noi din arhiva cancelariei guvernatorului cu privire la cărțile aduse în Basarabia sunt destul de scunde, totuși, ele ne oferă o imagine de ansamblu asupra fenomenului cărții și cenzurii. Așadar, prima etapă de control la frontieră presupunea alcătuirea listelor-catalog și reținerea cărților în regimul de carantină. De pildă, în raportul din 16 aprilie 1823 (nr. 586), se comunica că „de la Ieşi, în 31 martie, curent, a venit Catinca Larin și, care avea pașaport de trecere. A fost în ospeție la principele Dimitrie Ghica, iar printre multe lucruri ce le avea, s-au găsit şi 166 cărţi, reţinute la carantină”. O dată cu expirarea duratei de 16 zile, după cum era prevăzut în

regulamentul de carantină, cărţile pot fi ridicate şi depuse la Dicasterie, potrivit listelor prezentate" [17, inv.1, d. 4323, f. 16-19]. Aceeași sursă ne oferă și informații surprinzătoare asupra cărților aduse de Catinca Larin. În şedinţa Dicasteriei din 16 noiembrie 1823 s-a discutat despre cele 166 de cărți aduse de la Iași de Catinca Larin, care, după mai bine de jumătate de an încă n-au fost depuse pentru a fi verificate de cenzorul Seminarului. S-a primit o hotărâre specială în această privinţă: „Să fie găsite urgent cărţile şi aduse la Dicasterie" [17, inv.1, d. 4323, f. 16-19; 93, p. 146].

Pe16 mai 1823, Ion Dimitriu şi Andrei Papanaga, locuitori din Iaşi, aduc în Basarabia cărţi: primul 92, iar celălalt – 24 de bucoavne greceşti. Proprietarii se obligau să le prezinte la Dicasterie din Chişinău pentru a trece cenzura, aşa „cum se cuvine cărţilor intrate în imperiul rusesc" [17, inv.1, d. 4323, f. 11]; pe 26 iunie,1823, boierul Luca Toma „aduce 9 cărți, care abia în 11 august le-a adus la Chişinău pentru a fi supuse unui control de inspectorul-cenzor de la Seminar" [17, inv.1, d. 4323, f. 14]. În listele-catalog din 23 iulie 1823 (nr. 1368), sunt înscrise 36 de volume, care au fost reţinute la carantina. Cărțile erau aduse de Mărioara Hasnaş ce locuia la Iaşi [17, inv.1, d. 4323, f. 29; 93, p. 146]. În raportul din 18 august 1823 (nr. 1444), serviciul de carantină de la vama Sculeni, se aducea la cunoștință despre cărţile expediate la Chişinău, în număr „de 25 şi toate vechi, aduse de Ruxanda Chica în Basarabia". Aceste mărturii mai sunt completate cu unele date oferite de inspectorul (cenzorul) de la Seminarul Duhovnicesc, V. Purişkevici. În raportul adresat arhiepiscopului Dimitrie Sulima se sublinia „Cărţile vechi aduse de Ruxanda Ghica sunt dintre cele interzise de Biserica Ortodoxă Rusă". Deşi documentul nu comunică nimic mai mult, este cunoscut faptul că restricţiile prevăzute de cenzură stipulau ca asemenea cărţi să fie înapoiate peste hotarele imperiului. În catalogul-anexă, al cărţilor aduse de Ruxanda Ghica, sub nr.15, este înregistrat un *Bucvar* românesc cu rugăciuni. Locul şi anul ediţiei nu sunt cunoscute [17, inv.1, d. 4323, f. 30]. Pe luna octombrie mai sunt semnalate încă 45 de cărţi în limba greacă şi 8 în armeană, iar pe 26 decembrie 1823, catalogul-anexă va fi completat cu 26 cărţi în greacă [17, inv.1, d. 4323, f. 35-43]. Constantin Tomescu susține că „o călătoare, căminăreasa Zoiţa Paleolog, semna în 10 noiembrie 1823 un demers, în care arăta că din 24 cărţi ce au fost aduse la Dicasterie pentru cercetare i s-au restituit doar 15. Celelalte nu s-au găsit de cuviinţă să rămână în provincie şi le-a dat pentru vânzare" [240, p. 68-70; 97, p. 7-20].

Așadar, în 1823, în Basarabia au intrat 961 de volume, dintre care 793 – în limba română, 85 – în greacă, 8 – în armeană. Sunt semnalate și unele exemplare în limba germană, însă numărul acestora este greu de stabilit în lipsa surselor de referință. Însă ceea ce este important să observăm, marea majoritate a cărților o alcătuiesc cele în limba română.

Istoria cărții religioase care a circulat in Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai este completată și de mărturiile cuprinse în corespondenţa Mitropolitului Ungro-Vlahiei, Grigorie al IV-lea, în perioada aflării în exilul de la Chişinău (1829-1832), cu episcopul Neofit al Râmnicului. Mitropolitul Grigorie scria celui rămas în țară că „Fraţii de aici erau lipsiţi de hrană bisericească". De aceea mitropolitul dorea să le dea „în dar cele mai însemnate cărţi, spre folosu sufletesc" [17, inv.1, d. 6410, f. 1- 20]. Deşi era bolnav (suferea de „o boală de ochi şi alte neputinţe"), mitropolitul a continuat o muncă asiduă de tălmăcire ale unor cărţi teologice din limba greacă. Trei titluri au fost tălmăcite la Chişinău: *Despre purcederea Sf. Duh a lui Iosif Vrienos; Enciclica Patriarhului Fotie din 867; Cuvântări ale Sf. Ioan Gură de Aur* [93, p.147-148].

În colecția Bibliotecii Naţionale (secţia *Carte rară*) se păstrează un exemplar al ediţiei *Despre Purcederea Sf. Duh*. Cartea este însoţită cu o emoţionantă precuvântare (*Cuvânt către cititor*) semnată de Mitropolitul Grigorie „Cel ce din poruncă s-a depărtat în Basarabia" unde a petrecut trei ani. Cartea conţine o însemnare manuscrisă: „Această sfântă carte este a mănăstirii Dobruşa, 1835, mai 22" [93, p. 149]. Exemplarul de colecţie a ajuns în Basarabia după trei ani de la apariția ei în tipografia episcopală de la Buzău, în 1835. Mai ruga Mitropolitul Grigorie pe cei din Bucureşti să aşeze cărţile în lăzi și să le trimită la Iaşi la egumenul de la mănăstirea Golia [240, p. 68].

În adresă semnată de episcopul de Râmnic Neofit (textul aproape şters), primită la Chişinău pe 3 septembrie 1829, se subliniază despre „îndatorirea" ce i se face pentru trimiterea cărţilor „Sfinţilor părinţi tălmăcite şi date la lumină în limba românească [...], am pus în lucrare pentru gătirea şi trimiterii lor, şi fără de zăbavă vor porni drept în primirea mai sus pomenitului igumin de la Iaşi"[240, p. 69]. Pe 5 septembrie 1829, Dimitrie Sulima trimite poruncă (nr. 225), către protoiereul Mihail Sinacevski din Sculeni să cerceteze cărţile ce vor fi primite la carantina „Și să stea la cucernicia Voastră până vei primi dezlegare, iar de a lor primire îndată să mă înştiinţezi" [17, inv.1, d. 6410, f. 4-9]. Protoiereul M. Sinacevski, în raportul din 26 septembrie 1829 (nr. 613), către Dimitrie Sulima, descrie cu lux de multe amănunte, cărţile aduse de la Iaşi de arhimandritul Sofronie de la mănăstirea Golia. Luase în primire 410 volume, dintre care 258 legate, respectiv 152 nelegate. Pentru unele titluri se specifică: Cărţile *Sfântului Vasile* -79 exemplare legate; 65 – nelegate; 5 - cu foile amestecate; *Sf. Ioan Hrisostom* (Gură de Aur) – 81 legate; 70 – nelegate; Sf. *Grigore Nazianz* – 22; 3 - nelegate; *Exomologhion* cu canoanele *Sf. Ioan Pustnicul* – 30**;** *Pravoslavnica Mărturisire* alcătuită de Petru Movilă - 30; *Cuvinte pentru pronie* - 30; *Filosofia* lui Seneca – 5; *Dovedire pentru armeni* – 5 [17,] inv.1, d. 6410, f. 11-14]. Potrivit celor relatate de prot. M. Sinacevski, dintre cărţile primite în lăzi „s-au găsit și 20 de paterice" ce nu au aprobarea ministerială, ele fiind înapoiate arhimandritului Sofronie de la mănăstirea Golia din Iaşi. De

asemenea, printre cărțile interzise mai erau cele despre filozofia lui Seneca. C. Tomescu susține că toate cărțile „s-au strecurat“ prin cenzura de la vama Sculeni [240, p. 69-70].

Cert este că sancționarea cărților a fost de durată, fiind reţinute la punctul de control până în 21 decembrie 1829, când au început să fie expediate la Chişinău „cu fiecare poştă, câte un exemplar-două, cum v-a fi cu putinţă”, după cum scria arhiepiscopul D. Sulima către serviciul de carantină [17, inv.1, d. 6410, f. 13]. După data de 21 decembrie 1829, informaţiile din arhive se întrerup brusc. Abia peste trei luni, pe 8 martie 1830 semnalăm adresa protoiereului M. Sinacevski (nr. 1820), prin care acesta găsea de cuviinţă să raporteze către arhiereu despre „Cărţile se păstrează la depozitul carantinei aşezate în lăzi, aşa după cum au fost primite pe 5 septembrie 1829 (nr. 225)”.

Numeroase titluri dintre cărțile aduse la Chișinău la porunca Mitropolitului Grigorie au fost identificate în Biblioteca Mitropoliei, a Seminarului Teologic şi cea a mănăstirii Suruceni. Acest fapt este o dovadă că o bună parte din cărţile aduse în Basarabia, în 1829, au ajuns la destinaţie. C. Tomescu, după aproape un secol, în 1927, a identificat unele exemplare în Biblioteca Mitropoliei din Chişinău: câte un exemplar din *Sf. Ioan Hrisostom, Sf. Grigore Nazianz, Povăţuire pentru duhovnic, Canoane, Pravoslavnica mărturisire, Dovedire împotriva armenilor* – 2. Unele exemplare le mai văzuse şi la mănăstirea Suruceni [240, p. 69-71]. De altfel, P. Constantinescu-Iași susține că exemplare din cărțile aduse de Mitropolitul Grigorie se păstrau „la Teșcureni-Bălți, m-rea Țigănești,, m-rea Curchi, Biserica Râșcanu din Chișinău, Biserica din Ulmu-Lăpușna, Vălcinești-Lăpușna” [79, p. 183-184]. În jurnalul Dicasteriei pe anul 1833, mai 20, în care este notat că „Măria Sa Dimitrie, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului în 10 mai curent” a dăruit pentru Biblioteca Seminarului două cărţi traduse din greacă de sfinţenia Sa Mitropolitul Valahiei, Grigore: *Despre purcederea Sfântului Duh a lui Iosif Vrienos, Scrisoare Patriarhului de Constantinopol* şi *Tălmăcirile lui Ioan Damaschin,* tipărite la Iaşi, în 1816 [18, inv. 1, d. 442, f. 7; 13; 49].

În contextul circulației cărții religioase în Basarabia, de o valoare istorică deosebită sunt datele oferite de serviciile de control de la vama Sculeni în legătură cu cărţile aduse de călugărul Gherontie de la mănăstirea Dobruşa. În catalogul-anexă întocmit la intrarea cărților în Basarabia sunt înregistrate 10 titluri (86 volume) [93, p. 150]. În avizul semnat de Al. Krasovski, preşedintele Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg, pe 28 iunie 1836, se aducea la cunoștință guvernatorului din Chişinău că au fost aprobate de cenzură „cărţile călugărului Gherontie şi cele ale boierului Dimitrie Adrianu” și pot fi restituite proprietarilor [16, inv. 1, 5822, f. 30, f. 78].

Vom observa că dintre cărțile înregistrate în catalogul întocmit la vama Sculeni, călugărul Gherontie aducea tocmai 55 exemplare din ediţia *Mineielor* pe luna septembrie, tipărite la Neamţ,

în 1831, inclusiv – 5 pe luna lui ianuarie 1830 și 12 cărți pe luna noiembrie 1832. Așadar, dintre cele 86 de volume aduse de călugărul Gherontie de la mănăstirea Dobrușa – 72 erau *Mineiele* lunare tipărite la m-rea Neamţ între anii 1830-1832. *Mineiele* lunare s-au bucurat de o solicitare sporită, pentru că aceste cărți nu s-au tipărit la Chișinău în perioada dominaţiei ruseşti [93, p. 150]. Printre cărțile religioase aduse în Basarabia călugărului Gherontie de la Dobrușa se întâlnesc și unele ediţii laice: *Calendar moldovenesc pe anul 1831, Regulamentul Organic* și edițiile lui Dimitrie Cantemir [16, inv.1, 5822, f. 29, 77].

Considerentele de mai sus ne îndeamnă să susținem că așezămintele monahale ce funcționau în provincia din stânga Prutului la 1812, indică prezența unei intense vieți duhovnicești și culturale. Tot la mănăstirea Dobrușa, în 1824, a fost realizată una dintre cele mai veche copii ale predicilor Mitropolitului Antim Ivireanul [155, p. 2-41]. Iar acest fapt, greu de contestat, stă dovadă ca la mănăstire s-a acumulat o prețioasă bibliotecă de carte românească. Cea mai veche relatare despre așezarea monahală de la Dobrușa este atestată în pomelnicul ctitoresc, publicat în 1930, unde se menționa că „în 1772 a venit ieromonahul de la Mănăstirea Probrata și a înființat schitul” [200, p. 291-306]. Din catagrafia prezentată la Iași, la 18 aprilie 1809, mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, se arată că la Dobrușa erau 102 călugări. Tabloul statistic din 1817, arată un număr de 73 de viețuitori la mănăstirea Dobrușa, care este trecută cu statut de mănăstire. O obște atât de numeroasă s-a făcut remarcată, mai cu seamă, prin activitatea unui număr considerabil de cărturari care au tradus, au transcris și au difuzat o mulțime de cărți nu numai pentru necesitățile proprii, ci și pentru alte schituri și mănăstiri basarabene. Cu timpul, obștea monahală a acumulat o bogată bibliotecă. Între comorile bibliofile se aflau rarități, precum *Biblia* lui Serban Cantacuzino (1688), prima ediție integrală în limba română, *Biblia* lui Samuel Micu-Clain, de la Blaj (1795) și cea tipărită în limba română la Sankt Petersburg (1819).

Manuscrisul basarabean al predicilor Mitropolitului Antim Ivireanul cuprinde 28 de predici la sărbători + 7 predici ocazionale, care comparate cu textul din ediția tipărită de G. Ștrempel (1962), s-au dovedit aproape identice cu cele din ms. 3460 A, din colecția Bibliotecii Academiei Române. Manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul, datat 1824 (f. 126), scris în Basarabia, are 302 file [155, p. 24]. Numerotarea cu slove-cifre chirilice (cerneală roșie). Exemplarului îi lipsesc 2 file la început, două în interior și sfârșitul. Are legătură modernă în carton lustruit gri. În plus, i s-au adăugat la început și la sfârșit câte 10 file de hârtie certată. Ceea ce stă mărturie, că manuscrisul a beneficiat de o bună restaurare, din momentul in care a intrat în posesia lui Constantin Popovici (1860-1943).

Pr. Paul Mihail (1905-1994) a localizat manuscrisul pe baza mărturiei pr. Constantin Popovici, care i-a comunicat că l-a primit in dar de la un călugăr de la mănăstirea Dobrușa. Această

mărturie se regăsește în cuprinsul manuscrisului (f. 2-7): „Manuscrisul acesta mi-l-a dăruit/ iconom mitrofor/ Constantin Popovici, fostul rector/ al Seminarului Teologic în / ziua hirotoniei mele ca diacon la /30 Aprilie 1933, în Chișinău, diacon Paul Mihailovici" [155, p. 20-21; 188, p. 195-221]. Primele informații asupra manuscrisului de predici au fost publicate de pr. Paul Mihail abia după trei decenii, în 1962, anul în care G. Ștrempel a publicat prima ediție critică a *Didaniilor*. Însă informația asupra manuscrisului basarabean a rămas periferică interesului științific. Interdicțiile de cenzură comunistă nu permiteau utilizarea numelui de „Basarabia". Pr. Paul Mihail a mai revenit în câteva rânduri, în 1973 și 1974, asupra subiectului (manuscrisul predicilor basarabene), însă contribuțiile despre acest manuscris „nu au fost citate în niciuna din bibliografiile edițiilor succesive ale predicilor antimiene", după cum ne mărturisește fiica pr. Paul Mihail [155, p. 16]. Acest fapt completează șirul mărturiilor istorice asupra destinului ingrat al Basarabiei în contextul epocii de tristă amintire (1944-1989).

La cele subliniate de Zamfira Mihail ar trebui să precizăm că pr. Paul Mihail a mai revenit i asupra manuscrisului predicilor lui Antim Ivireanul într-un articol de elogiere despre preotul Constantin Popovici, în 1983:„De la Mitropolitul Gavriil Bănulescu (1813-1821) rămăsese adus din Țările Române un manuscris al predicilor lui Antim Ivireanul. Acest manuscris este cunoscut în prezent ca una din cel mai prețioase copii ale predicilor lui Antim Ivireanul. Pentru înviorarea predicii românești, preotul Constantin Popovici a tipărit în *Luminătorul* și a prelucrat o seamă de predici de ale lui Antim Ivireanul pentru sărbători și de cuvântări pentru trebuințele enoriașilor. Astfel cuvântul celui mai mare predicator din Țările Române în secolul al XVIII-lea a contribuit la unificarea limbii române în provincia aflată în acei ani sub dominație străină" [185, p. 253].

Zamfira Mihail presupune că prototipul manuscrisului basarabean a fost adus de la București în Moldova, la Iași, de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Apoi, odată cu numirea acestuia la cârma noii eparhii – cea a Chișinăului și Hotinului, în 1813, a fost adus la Chișinău. În urma decesului mitropolitului Gavriil (30 martie 1821), bogata sa biblioteca – manuscrise și cărți – a fost dispersată, iar manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul, după cum susține Zamfira Mihail, a fost dus la Dobrușa de către arhimandritul Sinesie, egumen al mănăstirii (1822-1834) [155, p. 22-23]. Versiunea autografă a predicilor lui Antim Ivireanul, după cum se cunoaște, încă n-a fost identificată. Anticipând, multe-alte amănunte în legătură cu copia manuscrisă a predicilor antimiene realizată la mănăstirea Dobrușa, vom observa că problema identificării originalului (izvodului) predicilor lui Antim Ivireanul, rămâne în fond, nerealizată. Indirect, unele probe documentare conduc la o ipoteză de lucru: se prea poate că anume acel unic exemplar autograf al lui Antim Ivireanul a fost adus de exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni în Basarabia. Valoarea canonică şi literară a predicilor înaltului ierarh ortodox Antim Ivireanul (cca 1650-1716) a ajuns

binecunoscută. S-a scris mult şi competent despre talentul oratoric de excepţie al mitropolitului. De asemenea s-a insistat asupra originalităţii *Didahiilor*, ca răspuns la ipoteza traducerii acestora din opera marilor predicatori bizantin ai timpului. Cărţile lui Antim Ivireanul, cele care se adresau lumii ortodoxe, în general, au fost difuzate pe o scară foarte largă, pe măsură ce au fost tipărite. Multe au fost dăruite popoarelor ortodoxe, Constantinopolului sau Ierusalimului.

Mai puțin se cunoaște, însă, despre circulația acestor texte in Basarabia secolului al XIX. Datorită numărului redus de copii identificate *de visu*, Gabriel Ștrempel avea să constate, în 1962, că „manuscrisele predicilor lui Antim Ivireanul au avut o circulație restrânsă" (trei manuscrise se păstrează la Biblioteca Academiei Române, notate de G. Ștrempel: ms. 3460 A, ms. 549 B și ms. 524 C, iar al patrulea se găsește la Biblioteca Județeană Craiova și a fost notat ms. N). Descoperirea operei omiletice antimiene – pentru lumea academică – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a pus temelia cercetării științifice a acesteia. Prima ediție a predicilor Sfântului Ierarh Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești (1708-1716), a văzut lumina tiparului în 1886, sub îngrijirea lui Ioan Bianu. Volumul intitulat: *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei, 1709-1716,* era publicat după manuscrisul copiat de arhimandritul Grigorie Delean, de la Mitropolia Bucureștilor, în 1781, după un alt manuscris mai vechi. Manuscrisul a ajuns ulterior în posesia episcopului de Buzău Dionisie (Romano), apoi a fost dăruit episcopului Melchisedec, în 1871[40] (manuscrisul românesc nr. 524 C, colecția BAR). Acest text manuscris a stat la baza ediției princeps a *Didahiilor* (1886). După doi ani, în 1888, a apărut la București, cea de-a doua ediție a *Didahiilo*r, realizată în baza manuscrisului de la mănăstirea Căldăruşani, găsit de Constantin Erbiceanu, care, la fel, ca și episcopul Melchisedec, credea, că a descoperit originalul operei antimirene. (ms. 549 B, colecția BAR). Însă, abia după scurgerea unui secol, Gabriel Ștrempel avea să identifice, în 1962, ceamai veche copie manuscrisă a predicilor lui Antim Ivireanul realizată în 1720 (mss 3460 A, colecția BAR) [155, p. 39-40].

În contextul amintit se cere să facem o paranteză. În urma cercetărilor întreprinse de Valentina Pelin cu privire la ucenicii Școlii paisiene în mănăstirile din Basarabia, a publicat un dosar inedit, care cuprinde corespondența organelor administrației eparhiale în legătură cu lucrurile rămase după decesul arhimandritului Sinesie de la Dobrușa, la 12 octombrie 1834 (cel care ar fi adus manuscrisul antimian în urma decesului exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni). În lista obiectelor ce au aparținut arhimandritului Sinesie sunt trecute pe lângă multe-alte obiecte de

[40] Episcopul Melchisedec credea că deține manuscrisul original al predicilor lui Antim Ivireanul. Episcopul Dunării de Jos, Melchisedec Ștefănescu, a contribuit substanțial la publicarea ediției princeps a *Didahiilor* Sfântului Antim, prin punerea la dispoziția Academiei Române a manuscrisului și a scris pentru prima dată biografia științifică a mitropolitului.

cult liturgic, 71 de titluri de cărți (193 exemplare) [18, inv. 2, d. 1124, f. 94-97]. Lista cărților este alcătuită în limba rusă, nefiind specificată limbă scrierii. Printre cărțile arhimandritului sunt atestate și șase manuscrise. Valentina Pelin presupune că textele manuscriselor erau în limba slavonă, deoarece arhimandritului Sinesie „nu cunoștea limba română" [212, p. 275].

Zamfira Mihail tocmai afirmă contrariul: „El (Sinesie) este cel care a inițiat, probabil, transcrierea predicilor de pe prototipul mitropolitului, cu scopul de a avea o culegere de texte omiletice de citit la strană […] ca să existe o *Carte de învățătură* pentru citire cu voce tare la liturghiile împărătești și ale celor mari ale anului bisericesc"[155, p. 23]. Alte amănunte, evident, nu sunt cunoscute. Este firesc să ne întrebăm, în ce măsura manuscrisul românesc al predicilor antimiene a trezit interesul arhimandritului Sinesie[41], cel care, devenit egumen la câteva mănăstiri din Basarabia, între care la Frumoasa, în 1817, la Dobrușa, în 1822-1834, era unicul viețuitor de neam slav între monahii moldovenii. Mai degrabă, arhimandritului Sinesie, care și-a însușit o parte din cărțile ce-au aparținut exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, a dăruit acel manuscris românesc al predicilor lui Antim Ivireanul, monahului scrib de la mănăstirea Dobrușa (numele acestuia încă n-a fost identificat), tocmai pentru că nu cunoștea limba română. Ceea ce este demn de reținut se referă anume la faptul că manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul nu se regăsește în lista cărților rămase după decesul arhimandritului Sinesie (1834). Rezultă că, manuscrisul predicilor lui Antim Ivireanul, copiat între anii 1821-1824, rămâne în continuare în posesia monahului scrib de la mănăstirea Dobrușa. Actualmente, nu se cunosc alte amănunte despre soarta manuscrisului (prototipului) adus de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în Basarabia (după 1812) ajuns în scriptoriul de la Dobrușa. Cât despre copia realizată la mănăstirea Dobrușa în 1824, în posesia cărei a intrat pr. Paul Mihail, în 1933, vom observa că a fost dăruită ulterior, Bibliotecii Sf. Sinod, de unde a revenit la mănăstirea Tuturor Sfinților din inima Bucureștilor[42], cunoscuta ctitorie a Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul. Cercetările întreprinse de Zamfira Mihail asupra manuscrisului basarabean al predicilor antimiene, realizat la mănăstirea Dobrușa, în 1824, au la bază textul din ms. 3460 A (colecția Academiei Române), valorificat în ediția critică a lui Gabriel Ștrempel (1962) [155,p. 39-40].

Două momente sunt de relevat în legătură cu cercetarea realizată de Z. Mihail:

---

[41] Arhimandritul Sinesie era originar din s. Jukoveț, gubernia Kiev (n. în familia lui Vasile și Agripina Olkovski – țărani șerbi). Împreună cu un frate de-al său vine la mănăstirea Neamț, unde au fost călugăriți de starețul Paisie Velicikovski. În 1811, exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, îl numește pe ierodiaconul Sinesie, paracleziarh al Mitropoliei Moldovei. În 1812, împreună cu Gavriil Bănulescu-Bodoni s-au retras în teritoriul din dreapta Prutului anexat de Imperiul Rus.

[42]Sărbătoarea *Duminica Tuturor Sfinților* este hramul principal al mănăstirii și se sărbătorește în Duminica I-a după Rusalii.

1) textul manuscrisului basarabean s-a dovedit aproape identic cu cel din manuscrisul românesc 3460 A (colecția BAR), considerat cel mai vechi cunoscut în spațiul românesc. Iar acest fapt îl așează deopotrivă într-o nouă lumină sub raportul valorii istorice ale altor manuscrise antimiene;

2) Predicile lui Antim Ivireanul au fost copiate în Basarabia într-un manuscris, care în secolul al XX-lea devenise acefal. Or, identificarea originalului (izvodului) după care s-a realizat copia predicilor la mănăstirea Dobrușa, rămâne o problemă deschisă.

O analiză atentă a manuscrisului copiat la mănăstirea Dobrușa, scoate în evidență și alte momente semnificative. Faptul că, scribul monah basarabean a realizat foarte precaut unele modificări ale textului, considerate de către Zamfira Mihail, drept „minime, dar esențiale", imprimă acestuia specificul vieții spirituale din spațiul ortodox al Basarabiei aflată sub sceptrul țarilor ruși. Referirea la „Domnul nostru", de pildă, este înlocuită cu numele țarului Alexandr Pavlovici (1803-1825), ori de câte ori aceasta o cere [155, p. 29]. O particularitate distinctă a manuscrisului este mențiunea la începutul unor predici (f. 298): „Blagoslovește, Părinte a ceti". Zamfira Mihail, susține că acest fapt modifică statutul predicilor în „Cuvânt de învățătură care se citește la strană" la sfârșitul liturghiei cu voce tare [155,p. 24]. Astfel, în secolul țarist al Basarabiei, în amvonul bisericii de la mănăstirea Dobrușa, la marile sărbători creștine, au fost citite sfintele predici ale textelor românești din opera scrisă a marelui prelat Antim Ivireanul [78, p. 142-146]. De altfel, ar trebui să observăm că în Basarabia au circulat și alte cărți îngrijite sau tipărite de Antim Ivireanul, precum *Evanghelia* de la 1697 [60, p. 28-29, nr. 1] și *Acatistul* de la 1698 [155, p. 3].

Apoi, în Basarabia a circulat și un alt manuscris valoros,scris și desenat de Antim Ivireanul (peste 500 de desene), însoțit cu viersuri dedicate lui Constantin Brâncoveanu și care cuprindea „Genealogia tuturor bărbaților și femeilor din *Vechiul Testament*" (21 file). Manuscrisul a fost descoperit de Stefan Berechet (1885-1946), în secția de manuscrise a Bibliotecii Fundamentale a Academia de Teologie din Kiev, pe timpul când își făcea studiile acolo. Manuscrisul provenea din colecția lui Antonie Socotov, episcop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului (1858-1871) [49, p. 49-50, 64]. În urma cercetărilor întreprinse asupra manuscrisului păstrat în colecțiile kievlene, Gabriel Ștrempel constată că „familia Bădărău o fi dăruit manuscrisul arhiepiscopului Antonie", de unde la 1884 a fost trimis la Biblioteca Academiei Teologice din Kiev, după cum o atestă însemnarea identificată în cuprinsul cărți (f.1, f. 22) [234, p. 309-354]. Șirul mărturiilor bibliofile din epoca lui Gavriil Bănulescu-Bodoni ne aruncă o punte sigură de legătură intre cărțile antimiene și cele din biblioteca exarhului basarabean. Deocamdată putem vorbi, cel puțin, despre trei titluri de carte:

- Manuscrisul *Chipurile Vechiului şi Noului Testament* (1709), descoperit de Ștefan Berechet la Biblioteca Academiei de Teologie din Kiev;
- *Liturghierului* antimian (sunt cunoscute câteva ediții: 1706, 1713 și 1728), care a servit drept prototip în editarea *Liturghierului* de la Chișinău(1815)*;*
- Manuscrisul *Predicilor* lui Antim Ivireanul copiat la mănăstirea Dobrușa (1824).

Biblioteca mănăstirii Dobrușa a fost împrăștiată și deposedată de însemnate valori bibliofile – cărți de lectură duhovnicească – încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mărturie în acest sens, ne poate servi, un raport al pr. Mihail Ganițki**,** din 13 aprilie 1879, către episcopul Pavel Lebedev (1871-1882), în care sunt menționate manuscrisele românești de la mănăstire, care, chipurile, ar fi fost „nefolositoare" pentru călugări, motiv pentru care au fost expediate la Muzeul istorico-arheologic Bisericesc de pe lângă Academia Duhovnicească din Kiev (în dosarul de arhivă se păstrează lista celor 20 de titluri) [18, inv. 3, d. 1933, f. 3-4][43]. De fapt, episodul amintit atestă o perioadă foarte dificila din istorie vieții spirituale a provinciei.

Dintre cărțile de la mănăstirea Dobrușa, expediate la Muzeul istorico-arheologic Bisericesc din Kiev, sub aspect tematic, predomină scrierile teologice ale Sfinților Părinți (14 manuscrise). Toate scrierile sunt traduceri în limba română de pe originalele grecești în Școala paisiană de la mănăstirea Neamț. Prezența acestor manuscrise la mănăstirea Dobrușa stau dovadă că monahii nu numai că aveau viețuirea de obște, ci întrețineau o legătură vie permanentă cu obștea de călugări din dreapta Prutului, din mănăstirile Moldovei.

Astfel, la Dobrușa, de-a lungul secolului al XIX-lea, s-au realizat copii de pe traducerile de la Lavra Neamț [212, p. 12]. Unele manuscrise realizate la Dobrușa au fost identificate în colecția de *Carte Rară* a Bibliotecii Naționale din Chișinău: *Scrierile lui Isaia Pustnicul* (sf. sec. XVIII), *Cuvintele pustnicești ale lui Isaac Sirul* (1805), *Pateric* (1816), *Canoanele Maicii Domnului* (1842). Alte șapte manuscrise de la Dobrușa, descrise de Gabriel Ștrempel, se păstrează la Biblioteca Academiei Române, unde au fost depuse de ultimii lor posesori: două de la Radu Rosetti, în 1908; trei de la arhimandritul Daniil (Ciubotaru) de la mănăstirea Neamț, în 1942 și două de la Mănăstirea Varatic [212, p. 281]: *Miscelaneu* (cu *Cuvintele lui Isaia Pustnicul* (f. 1-102) și fragmente din scrierile lui Ghenadie, patriarhul Țarigradului, Nil Sinaitul, Nil de la Sorscka, Maxim Mărturisitorul etc.), 208 f.[44]; *Miscelaneu* (cu *Capetele lui Maxim Mărturisitorul* (f. 9-99)

[43] în colecțiile de la Kiev, Valentina Pelin a identificat doar 3 manuscrise (din 20). Este necesar ca în continuare să se întreprindă identificarea celorlalte 17 cărți manuscrise de la Dobrușa.
[44] Cota: BAR, nr. 3726. Manuscris copiat în 1790 de Luca Ieromonahul. A fost achiziționat de la Radu Rosetti la 15 octombrie 1908.

și fragmente din alte lucrări: *Viețile Sfinților, Pateric* etc. (141 f.)[45]; *A lui Vasile cel Mare, așezământul pustnicesc al călugărilor* și *Scrisoare către Hilon, ucenicul său, pentru viața pustnicească* (88 f.)[46]; *A lui Vasile cel Mare, hotărâri pe larg pentru călugări. Întrebări și răspunsuri* (149 f.)[47]; *Miscelaneu* (cu *Minunile Maicii Domnului* (f.12-134); *Viața Sfântului Vasile cel Nou, Vămile văzduhului* (f. 183-229) și alte scrisori morale (297 f.)[48]; *Învățăturile lui Nil de la Soreska* (f. 1-126) cu alte texte (132 f.)[49]; *Crinii țarinii* (153 f) [212, p. 283-284][50].

În concluzie, subliniem că numărul impresionant de manuscrise, aduse în discuție, stau dovadă al legăturilor spirituale și culturale ale basarabenilor cu frații lor din Țara de peste Prut. Această legătură prin carte a contribuit în mare măsură la conservarea conștiinței identitare a românilor basarabeni, aflați sub dominația țaristă.

Vom observa, de asemenea, că monahii de la mănăstirea Dobrușa s-au manifestat printre cei mai activi propovăduitori ai legăturilor spirituale cu frații lor din dreapta Prutului. Dincolo de restricțiile uni regim despotic al țarilor ruși, aceste legături nu s-au întrerupt niciodată**.** Apoi, aceste fapte spirituale, mai sunt o mărturie al unui număr impresionant de cărți aduse din Moldova, mai ales, de la Mănăstirea Neamț și, care au circulat în mediul monahal basarabean pe parcursul secolului al XIX-lea. Nu, în ultimul rând, ar trebui pus în vedere faptul, că aceste fapte istorice stau mărturie asupra unui număr important de monahi cărturari, viețuitori ai mănăstirii Dobrușa.

Printre aceștia pot fi identificați copiști, legători de cărți, traducători din limba greacă și slavonă sau posesori de cărți. Valentina Pelin a identificat în jur de 24 de monahi cărturari de la mănăstirea Dobrușa. Actualmente se cunosc – în baza surselor documentare – cca de 42 de titluri/ cărți manuscrise realizate în scriptoriul mănăstirii Dobrușa (de până la 1812), 15 dintre ele au fost identificate cu loc de depozitare în colecții de patrimoniu. Manuscrisele, marea lor majoritate, au fost scrise între anii 1790-1812. Activitatea scriptoriului mănăstirii a continuat pe tot parcursul secolului al XIX-lea. O mărturie. în acest sens, este și manuscrisul basarabean al predicilor sfântului Antim Ivireanul copiat/realizat la mănăstirea Dobrușa în 1824.

Numărul considerabil de cărturari de la mănăstirea Dobrușa au transcris și au difuzat cărți scrise în limba vechilor cazanii pentru necesitățile obștii monahale din Basarabia. O analiză a

---

[45] Cota: BAR, nr. 5517. Manuscris copiat de doi copiști: Vitalie ierodiacon și Ieremia Prisăcaru, sf. sec. al XVIII-lea și în 1827.
[46] Cota: BAR, nr. 5506. Manuscris copiat de Misail Ieromonahul. Achiziție de la arhimandritul Daniil Ciubotaru la 15 septembrie 1942.
[47] Cota: BAR, nr. 5505. Manuscris copiat de Ghervasie monahul, în 1807. Achiziție de la arhimandritul Daniil Ciubotaru la 15 septembrie 1942.
[48] Cota: BAR, nr. 3644. Manuscris copiat de Ioan, feciorul preotului Teodor din Păulești, la Mănăstirea Dobrușa, în 1811; achiziție de la Radu Rosetti la 15 octombrie 1908.
[49] Cota: BAR, nr. 3554. Manuscris copiat de călugărul Simion, în 1819; provine de la biblioteca mănăstirii Varatec.
[50] Cota: BAR, nr.3555. Manuscris copiat de călugărul Simion, în 1820; provine de la biblioteca mănăstirii Varatec.

predicilor rostite de Antim Ivireanul la începutul secolului al XVIII-lea, aplicată deopotrivă formelor lingvistice, pune în evidenţă capacitatea de utilizare a textului sacru şi în secolul următor, al XIX-lea, pentru comunicarea eficientă cu credincioşii. O comunicare în care limbajul religios era aproape didactic explicitat pentru a mări capacitatea de înţelegere de către ascultători. Predica, fiind un mijloc prin care slujitorul (preot sau diacon) vorbește direct celor din biserică. Circulația predicilor mitropolitului Antim Ivireanul în Basarabia, poate fi atribuită, cel puțin, începând cu primul sfert al secolului al XIX-lea. Cu începutul acestui veac**,** tradiția predicii românești a perpetuat in Basarabia prin copierea și multiplicarea operei Sfântului Antim Ivireanul de către monahii cărturari de la Dobrușa.

3.4. Concluzii la capitolul 3

Analiza materialului factologic, a surselor documentare, dar și al cărților cercetate *de visu* –din perspectiva impactului cenzurii țariste asupra cărții religioase din Basarabia – a condus la următoarele concluzii:

1. Atribut al puterii ecleziastice din Imperiul Rus – cenzura duhovnicească s-a impus odată cu înfiinţarea tipografiei duhovnicești în baza ucazului sinodal din 4 mai 1814. Potrivit statutului de cenzură tipărirea cărţii religioase era lăsată în supravegherea arhiereului local (art. 8), însă nu se admitea „nici o abatere în conţinut”, de la ediţiile apărute în tipografia sinodală din Moscova: toate cărțile tipărite „în limba moldovenească” trebuiau traduse din slavonește după aceleaşi cărţi sinodale (art. 7). Toate acestea ne determină să susţinem că, tipărirea cărţilor in Basarabia era subordonată direct unui control riguros din partea cenzurii sinodale.

2. S-a constatat că marea majoritate a cărților liturgice tipărite la Chișinău – cu excepţia a două titluri: *Molitvenic* (1815; 1816) şi *Mineiul de Obşte* (1819), sunt ediţii preluate după cele „mai înainte tipărite” în tiparnițele din Principatele Române, care, la rândul lor, aveau drept sursă traducerile din limba greacă. În tipărirea cărţilor – *Apostol, Evanghelie şi Trebnic,*care au în structura lor deosebiri esenţiale faţă de ediţiile sinodale (slavoneşti), exarhul, pentru prima dată, a solicitat aprobarea cenzurii oficiale. Astfel constatăm că, pe de o parte, pentru prima dată mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a solicitat aprobarea oficială a Sf. Sinod în tipărirea cărţilor bisericeşti după „cele întrebuinţate în biserica locului mi înainte”, iar pe de altă parte, este unicul caz, când cenzura sinodală a permis oficial tipărirea unor titluri de carte după tradiţia locului. De aici rezultă că tipăriturile din perioada Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, pot fi structurate în două mari categorii: primele, considerate traduceri după ediţiile sinodale, potrivit statutului de cenzură, sunt lăsate în supravegherea mitropolitului, iar cele din a doua categorie – alcătuiri sau traduceri noi – erau aprobate de cenzură duhovnicească.

3. Cercetările noastre au demonstrat că *Biblia* românească de la 1819, tipărită sub egida Societății Biblice Ruse, nu poate fi considerată „o copie a Bibliei de la Blaj, 1795, cu corectări mici, mai mult gramaticale”. În urma cenzurării textului biblic, ediția de la 1819 a devenit o copie parțială a *Bibliei* de la Blaj (1795). Mai mult, cartea apare fără binecuvântarea exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, ci doar „cu blagoslovenia Sfântului Îndreptătorului a toată Rossia Sinod Dumnezeiască scriptură a legii vechi şi cei noao de tălmăcire rumânească care mai întîiu s-au tipărit în Transilvania […]”.

4. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cenzura duhovnicească rămâne în vigoare în formele ei vechi (statutul de cenzură de la 1828). Cărțile de lectură duhovnicească tipărite la Chișinău, în această perioadă, apar cu sigla cenzurii. În perioada păstoriei episcopului Pavel Lebedev (1871-1882) au fost sustrase din uzul bisericilor basarabene o bună parte din cărțile vechi românești de cult liturgic și înlocuite cu altele noi, în limba limbă slavă bisericească, aduse de la Lavra Pecerska din Kiev. În plus, au fost instituite funcții noi ale cenzorilor de circumscripție, care aveau sarcina să supravegheze familiile preoţilor, obligaţi să comunice şi acasă în ruseşte.

5. Restricțiile de cenzură la începutul secolului al XX-lea, nu se limitau doar la aspectul dogmatic al textelor, ci au mers mult mai departe, urmărind și scopuri politice. Este vorba de o nouă problemă cu care se confruntă societatea basarabeană, cea de rusificare a textelor liturgice.

6. Sursele cercetate atestă existenţa unor importante colecţii de carte veche românească (de până la anul 1812) – de la Iași, Mănăstirea Neamţ, Sibiu, Blaj, Braşov, Râmnic, Buzău sau București – în bibliotecilor parohiale din Basarabia. Cartea liturgică, alături de cartea de lectură duhovnicească, după o tradiţie mai veche, constituia nucleul unor biblioteci parohiale.

7. În scopul unei supravegheri stricte a completării fondului de carte religioasă a bibliotecilor parohiale, Arhiepiscopul Pavel Lebedev a introdus instituția cenzorilor de circumscripție: pe de o parte, sub pretextul uzurii și vechimii, carte veche românească este confiscată din bibliotecile parohiale și înlocuită masiv cu cartea religioasă adusă din tiparnițele sinodale rusești. Astfel se dorea o remodelare din interior a vieţii spirituale din provincia ocupată şi racordarea acesteia la modelul ortodoxismului imperial, rusesc. S-a constatat că pe parcursul unui singur an (1879) în Basarabia au fost aduse de la Lavra Pecerska din Kiev – 828 de volume (92 titluri).

8. Prezența uni număr impresionant de cărți religioase, aduse de la mănăstirea Neamț, mai ales, de monahii de la Dobrușa, stau mărturie asupra unui număr important de monahi cărturari, viețuitori ai mănăstirii Dobrușa. Dincolo de faptul că tipografia Exarhicească a Basarabiei (1814-1917) a tipărit un număr însemnat de cărți liturgice pentru nevoile bisericii locale, cartea românească în Basarabia secolului al XIX-lea a fost, totuşi, puţină în raport cu necesităţile sporite ale basarabenilor. Dincolo de restricțiile de cenzură, cartea religioasă tipărită în Țările Române a

pătruns în Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Cele mai multe cărți erau aduse de fețele bisericești, fie clerici sau călugări.

4. CARTEA LAICĂ SUB IMPACTUL CENZURII

În lipsa aproape totală – pe toată perioada dominației țariste – a cărții laice, tipărite în limba română în Basarabia, fenomenul cenzurii civile poate fi urmărit doar sporadic, în baza unor scunde mărturii, care ilustrează, mai degrabă, o epocă a cenzurii și impactul ei devastator asupra unei provincii românești înstrăinate. Cuprinderea Basarabiei în imperiul țarilor ruși a reorientat sensibil dezvoltarea culturală a provinciei. Cenzura civilă/internă a cărții din Basarabia s-a manifestat sub forma unor interdicții dure asupra tiparului, fiind anihilată din start orice încercare a basarabenilor de a fonda tipografii și de a edita carte românească. Sursele documentare cu privire la cartea laică din Basarabia, sub dominația țaristă (1812-1917) sunt dispersate şi lapidare.

4.1. Cartea laică și cenzura

Cenzura civilă (internă), care exercita controlul asupra cărții laice este o verigă importantă a instituției imperiale. În sarcina cenzurii civile intra controlul și supravegherea tipografiilor, a cărții comercializate în librării și a completării fondului de carte in biblioteci, fie publice sau private. De asemenea, cenzura civilă exercita controlul asupra cărților tipărite în limba oficială a imperiului, în rusă, dar și asupra cărților tipărite în alte limbi **(**alta decât rusa), definite în terminologia de epocă cu sintagma de „carte străină" (иноязычные) [320, p. 379]. Orice tipăritură editată în altă limbă decât rusa era supusă unor restricții speciale de cenzură.

Dincolo de toate**,** vom observa că regulamentele de cenzură (1804, 1826, 1828, 1865, 1890, 1907) nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a „cărților în alte limbi". Cenzura și/sau controlul cărților se realiza pe temeiuri generale, unanim acceptate pentru cenzura internă a tipăriturilor. Amintim în context că sarcina de control revenea prioritar Comitetelor de cenzură internă din Sankt Petersburg, Vilnius, Kiev, Varșovia, Moscova, Odesa, Riga și Kazan. Acolo unde nu existau comitete sau cenzori speciali – funcția de cenzură revenea în sarcina administrației locale – a guvernatorului sau viceguvernatorul guberniei și/sau provinciei.

În primele trei decenii după anexarea provinciei este înregistrată o singură tipografie civilă **–** Tipografia Ocârmuirii – care funcţiona din anul 1818 [16, inv. 1, d. 1844, f. 6];. Este vorba de o instituție oficială a administrației imperiale din Basarabia pusă la cheremul unor nevoi pur administrative. La tipografia regională se tipăreau și/sau retipăreau acte oficiale, circulare, foi volante, registre, ştiri de război, broșuri mici etc., inclusiv în limba română (în prima jumătate a secolului al XIX-lea). Ştefan Ciobanu avea certitudinea că mediul social politic şi ecleziastic pe care l-a găsit stăpânirea rusească în Basarabia a fost de aşa natură, încât „trebuia să se menţină starea lucrurilor de mai înainte, trebuia să se respecte tradiţiile, în care a trăit populaţia românească

dintre Prut şi Nistru veacuri întregi" [72, p. 116; 104, p. 173-182.]. Faptul că, administraţia imperială a fost nevoită să respecte ordinea existentă a legiuirilor locale, fie şi pentru o perioada foarte scurtă – perioada autonomiei provizorii a ţinutului (1812-1828), mărturiseşte despre faptul că elementul autohton a fost destul de activ şi influent, odată ce nu s-a lăsat pradă ambiţiilor imperiale imediate. În primele trei decenii de după anexarea provinciei s-au tipărit îndeosebi o serie de acte în limba romană a populației majoritare dintre Prut și Nistru. Astfel, Paul Mihail a inclus această categorie de tipărituri basarabene în BTRB – adăugând la numărul total al tipăriturilor apărute sub ruși în intervalul 1812-1830, o cifră impresionantă de 193 titluri [179, p. VII].

Două momente importante sunt de reţinut în legătură cu actele basarabene în limba română, tipărite în această perioadă. Pe de o parte, datorită insistenţelor manifestate de nobilimea basarabeană, administraţia imperială a provinciei a fost nevoită să accepte, dar să şi respecte, în mare măsură (1812-1828), întrebuinţarea limbii române – alături de cea rusească – drept limbă de comunicare în administrarea noii provincii anexate la 1812. Pe de altă parte, limba română este recunoscută drept limbă oficială în toate instituţiile din Basarabia, fapt confirmat de mulţimea de acte tipărite în limba română. Alături de alte categorii de tipărituri, acestea au asigurat, prin circulaţia lor, un anumit grad de unitate a limbii scrise pe tot întinsul provinciei [113, p. 22-27; 89, p. 26-36]. Trebuie să observăm că tipăriturile românești din perioada amintită, marea lor majoritate, au fost tipărite si/sau retipărite la Tipografia Duhovnicească a Basarabiei. Deşi până sub jumătatea secolului al XIX-lea, în Basarabia nu este atestată activitatea altor centre tipografice, organele de cenzură solicitau permanent informaţii referitoare la activităţile tipografice. În 1833, pe adresa guvernatorului civil al Basarabiei este înregistrată dispoziţia guvernatorului general al Novorosiei, din 15 mai (nr. 8716), Secţia a 3-a imperială, prin care se solicitau informaţii exacte despre numărul de tipografii cu indicarea „locului unde se află". O altă adresă a Ministerului Afacerilor Interne (departamentul de poliţie, secţia de statistici), din 6 iunie 1833, se solicitau, repetat, informaţii referitoare la numărul de tipografii „aflate în regiunea Basarabiei"[16, inv. 1, d. 1844, f. 4].

Spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, în istoria cărții din provincie se înscrie numele lui Akim Popov, primul tipograf particular din Basarabia. Încercările armeanului Akim Popov de a organiza o întreprindere tipografică în Basarabia au o solidă acoperire documentară, începând cu anul 1838, aprilie 15 zile. Tipograful adresează un memoriu către Pavel I. Feodorov, guvernatorul civil al Basarabiei [16, inv. 1, d. 2879, f. 1; 199, p.45]. Iniţial, avuse intenția să deschidă o litografie la Ismail (1838), însă având multe piedici legate de cenzură, a încercat, în 1842, să obţină autorizaţia unei tipografii la Chişinău. În cele din urmă, tipograful Akim Popov va

obține dezlegarea cenzurii în 16 octombrie 1842. Avizul de cenzură avea o formulare destul de confuză, oricum „în cazul dacă el va fi omul de încredere, i se dă voie lui Akim Popov să deschidă în Chişinău pe lângă atelierul litografic o tipografie în care va tipări cărţi în limbile rusă, franceză şi parţial în armeană sau moldovenească”. Acest fapt istoric este deopotrivă relevant pentru istoria cărții și cenzurii din Basarabia. Akim Popov obține aprobarea cenzurii pentru tipărirea cărților în limbile rusă, franceză, armeană și „moldovenească”.

Vom observa că serviciile cenzurii erau foarte vigilente. Litograful Akim Popov nici nu reuşise să organizeze munca tipografică, însă activitatea sa era în atenţia autorităţilor. Pe 9 februarie 1843 guvernatorul din local era rugat de urgenţă (de cel general de la Odesa) să informeze când se va deschide tipografia litografului Akim Popov, pentru că informaţia trebuie transmisă ministrului de interne. Pe 27 mai 1843, Șeful provinciei raporta celui din Odesa, că „Tipografia litografului Akim Popov s-a deschis în 4 mai curent” (1843) [13, inv. 1, d. 13, f. 4-10]. Nu vom intra în alte amănunte în legătură cu activitatea editorială a tipografului Akim Popov, care s-a extins pe o perioadă de aproape patru decenii. Reținem, doar, că în 1880, tipografia a fost cumpărată de A. Mișcenko (contractul de vânzare-cumpărare fiind încheiat în 10 martie 1880). Între anii 1841 și 1864, tipografia s-a aflat în casa proprietarului (a lui Akim Popov), în partea întâia a orașului; apoi în casa lui Rottenberg (1866-1867) și altă, tot a lui Rottenberg (partea a III-a a orașului), în anii 1867și 1874 [13, inv. 1, d. 13, f. 4-12, 89, p. 31].

Pe 14 mai 1862 a fost aprobat „Regulamentul temporar de supraveghere a tipografiilor, litografiilor și alte instituții”. Supravegherea tiparului este pusă în sarcina inspectorilor de tipografii, funcții noi instituite în baza Regulamentului temporar (1862) [3, inv. 1. d. 155, f. 4]. Aceste frământări în societatea imperială rusă stau mărturii că reprezentanții puterii autocrate erau în căutare unor noi forme de control asupra cărții și tiparului. Regulamentul temporar „Cu privire la unele înlesniri scutiri acordate tiparului”, aprobat în 6 aprilie 1865, este un veritabil document de epocă, care ilustrează perioada de criză a sistemului instituțional al cenzurii imperiale [6, inv. 20, d.. 514. f. 9-11].

În urma reformării instituției cenzurii (Regulamentul temporar din 6 aprilie 1865), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în provinciile imperiului a fost instituită funcția de inspector special (numit în funcție de către gubernator), responsabil de supravegherea tipografiilor, a bibliotecilor și a comercializării cărții în librării În darea de seamă a Direcției Principale pentru Cenzură și Tipar (1867), se cuprinde o descriere amănunțită a organizări muncii inspectorilor din gubernii [6, inv.34, d. 17, f. 43-75; 199, p. 97].

Încercările nobililor basarabeni – Constantin Cristi şi Nicolae Caso – de a fonda o tipografie de carte românească au fost sancționate din start. De altfel, Constantin Cristi a reușit să instaleze

tipografia adusă la Chişinău, însă inspectorul de poliție a reuşit să-i descopere intenţiile „care erau altele”, decât cele arătate în demersul către autorităţi: „În dorința de a deschide la Chişinău o tipolitografie Moldovenească, am onoarea să solicit aprobările de rigoare. Rog să mi se elibereze în acest scop o adeverinţa legitimă. Alăturat prezint și declarația prin care îmi asum respectarea legislaţiei în vigoare cu privire la activitatea tipografică. 27 iunie 1862” [16, inv. 1, d. 7462, f. 1-2; 199, p. 91]. Între timp, Constantin Cristi informează serviciile de poliţie că a sosit și inventarul tipografic pe care l-a depozitat în casa lui Herţa, ce se află în sectorul nr. 1 al oraşului Chişinău. Acest fapt îl aflăm din demersul poliţiei din 6 iulie 1862, către guvernatorul militar. De altfel, utilajul tipografic a fost verificat de o comisie specială și pus sub sechestru (în baza art. 42, tom II, Codul de Legi, ed. 1857). Refuzul autorităților a fost categoric,pe motiv că „Cele trei tipografii particulare existente în Chişinău staţionau fără lucru”(21 iulie 1862).

Pe 18 august 1862, Constantin Cristi a expediat un protest guvernatorul militar al Basarabiei în care declară că „Nu-i sunt clare motivele pentru care i s-a refuzat deschiderea tipografiei” [16, inv. 1, d. 7462, f. 1-10]. Evident, motivele invocate de autorităţi erau confuze şi asta o recunoaşte însuşi guvernatorul în raportul adresat ministrului de interne (strict secret), precum că „va stărui să aplaneze situaţia”. Și tot acolo sublinia că „Am certitudinea că tipografia avea scop să tipărească abecedare şi broşuri ieftine pentru popor, în limba moldovenească […]” [16, inv. 1, d. 7462, f. 7-8]. În această frază, credem, s-ar afla explicaţia de ce, totuși, „tipografia moldovenească” a lui Constantin Cristi a fost interzisă de cenzura imperială. Aceleași motive de refuz au fost invocate și boierului Nicolae Casso, care, la fel, încercase în 1865, să aducă la Chişinău o tipografie românească [16, inv. 1, d. 7462, f. 9; 89, p. 31]. Instituţiile de cenzură (în special cele de al frontiera imperiului) erau foarte vigilente. Sub interdicţia cenzurii putea fi atribuită orice manifestare suspectă autorităţilor [91, p. 122-127].

Potrivit circularei Ministrului de interne din 13 septembrie 1865 (nr. 141), serviciile de frontiera erau responsabile de pătrunderea sau difuzarea cărţilor interzise. În scopul răspândirii limbii ruse printre locuitorii acelor gubernii (polonezi, letoni, lituanieni), se prevăd măsuri urgente: 1) se interzice proprietarilor de tipografii tipărirea cărţilor în dialectul polonez sau lituanian cu caractere latino-poloneze; 2) Șefii de gubernii sunt obligaţi să întreprindă toate măsurile posibile în scopul interzicerii pătrunderii sau difuzării literaturii poloneze, iar în cazul când vor fi înregistrate încălcări, cărţile urmează a fi confiscate; 3) administraţia locală este obligată să întreprindă şi alte măsuri preventive în scopul îndeplinirii acestei dispoziţii [16, inv. 1, d. 7817, f. 8-9; 199, p. 100]. Statutul instituţiilor de cenzură era supus unor modificări permanente, ceea ce le permitea funcţionarilor să administreze (să manipuleze, de fapt) legislaţia după bunul lor plac. Orice problemă socială putea fi declarată incompatibilă cu interesele statului rus şi pusă sub

interdicţiile cenzurii. Mărturie, în acest sens, ne poate servi circulara ministrului de interne P.A. Valuev către şefii de gubernii în legătură cu elaborarea noului Statut „Despre activitatea tipografică" (art. 2, 20, 25) aprobat de Consiliul de Stat în 6 aprilie 1865. Conform noului regulament, „doritorii de a deschide o tipografie vor primi aprobarea de la şefii de gubernii (cu excepţia oraşelor-capitală), iar persoanele ce vor dori să comercializeze producţia tipografică (art. 27) vor primi aprobare de la şeful poliţiei locale*"*. Din semnalarea lui Valuev, rezultă că certificatele pentru înfiinţarea tipografiilor aveau să fie eliberate numai pentru acele localităţi, în care exista o supraveghere strictă a poliţiei locale – „în oraşele centre de gubernii, centre de judeţ, localităţile mici sunt excluse".

La fel, numărul centrelor tipografice va fi strict respectat în raport cu forţele poliţiei locale, pentru că asemenea instituţii erau „foarte incomode pentru control şi supraveghere. Pentru amplasarea centrelor de comerţ în vederea desfacerii producţiei tipografice vor fi alese locuri publice, pieţe sau stradele în centrul oraşului, unde circulă multă lume". Atât tipografiile, cât și cărțile tipărite erau permanent în vizorul poliției locale. Circulara ministrului de Interne din 1 ianuarie 1880 **(**nr. 6524), obliga guvernatorul din Basarabia să numească un funcţionar cu însărcinări speciale pentru supravegherea tipografiilor existente în Chişinău. În registrul de evidenţă al tipografiilor care funcţionau în Chişinău la 1880, sunt incluse: tipografia Regională (1818), deşi în anexă se nota: „date referitoare la anul deschiderii nu se cunosc"; tipografia Casei Arhiereşti (1814); tipografia Upravei Zemstvei (1874); tipografia consilierului Gruzintzev (1877); tipografia Mariei Lupandina (1875); tipografia lui Miscenko (fosta tipografie a lui Akim Popov) [16,] inv. 1, d. 7462, f. 1-39, 58, 74].

La începutul secolului al XX-lea, activitatea de supraveghere a tipografiilor era exercitată de inspectorii speciali (cenzorii de sector). Comitetul de Cenzură din Odesa, spre exemplu, solicita informaţii cu privire la activitatea tipografică in Basarabia pe anul 1913. Circularea era însoțită de un formular tip, sub forma unui chestionar, structurat pe șase compartimente și recomandat pentru evidența tipografiilor: 1) condiţiile de păstrare a producţiei tipărite, a cărților interzise de cenzură prin arest; 2) date asupra numărului de întreprinderi aflate în supravegherea inspectorului; 3) cine execută directivele proceselor de judecată cu privitoare la interzicerea sau confiscarea producţiei tipărite și care sunt metodele de lucru 4) identificarea persoanei care solicită deschiderea unei tipografii; 4) informaţii suplimentare selectate de cenzorul de circumscripţie despre persoanele care practică activităţi tipografice; 5) eliberarea adeverinţelor prin care se confirmă dreptul de proprietate asupra tipografiei; 6) date referitoare la numărul de adeverinţe eliberate în baza art. 163 (Statutul de Cenzură) [16, inv. 1, d. 9341, f. 163-164; 89, p. 32]. Toate activităţile tipografice erau sub controlul direct al Comitetului de Cenzură din Odesa, care avea o evidenţă strictă asupra

volumului de circulare, dispoziţii (intrate sau ieşite) pe anii 1910-1913, cu privire la comercializarea producţiei de carte (pe fiecare judeţ). Funcţia de inspector (cenzor) era exercitată de poliţistul de sector, fiind remunerată cu 500 rub./anual [89, p. 34-35].

În 1913, funcţia de inspector era instituită în şase localităţi: la Tighina, Akkerman, Bălţi, Ismail, Bolgrad şi Chişinău [16, inv. 1, d. 9341, f. 163]. În circulara ministrului de Interne N. Maklakov (22 noiembrie 1913, nr. 17303) se aducea la cunoștința șefilor de gubernii, că statele Departamentului pentru Tipărituri activează în baza regulamentului din 11 aprilie 1865, acestea, la rândul lor, fiind concepute în raport cu „numărul neînsemnat al tipăriturilor din acei ani". În legătură cu anularea cenzurii preventive asupra producţiei tipografice, numărul tipăriturilor a crescut considerabil, însă statele departamentului „timp de 48 de ani au fost mărite doar cu opt funcţii de cenzori" [199, p. 146-147].

Deşi au fost instituite funcţii de cenzori speciali în zece oraşe mari din Imperiul Rus, supravegherea producţiei de carte era insuficientă, de aceea în Duma de Stat s-a propus, în 1913, un nou proiect de statut în vederea unor schimbări ale statelor de cenzori. În acest scop era necesar să fie adunate informaţii exacte despre numărul de tipografii, librării, biblioteci din diverse gubernii ale imperiului, iar în baza datelor selectate „să se clarifice în ce localităţi este necesar postul de inspector pentru supravegherea tipăriturilor" [16, inv. 1, d. 9341, f. 1-3].

Raportul expediat la Sankt Petersburg de către guvernatorul Basarabiei, M. Ghilken, pe 31 decembrie 1913, cuprinde informaţii structurate pe 14 compartimente și o anexă în care șeful provinciei întreprinde o analiză a problemelor cu care se confrunta administrația locală: „Consider necesar de a întări supravegherea librăriilor, bibliotecilor publice,a sălilor de lectură și a producţiei de carte în oraşele Chişinău, Ismail, Akkerman, Bender, Bălţi, acestea fiind centre mari culturale, dintre care Ismailul are vecinătate cu România; iar Akkermanul se află în imediata apropiere de Odesa. De aceea și nu este lipsit de influenţa presei odesite. În sfârşit, Benderul şi Bălţiul sunt centre de cazare permanentă a militarilor" [16, inv. 1, d. 9341, f. 16].

Așadar, la începutul secolului al XX-lea, activitatea de supraveghere a producției de carte era exercitată de inspectorii speciali (cenzorii de sector interdicţiile de cenzură în zonele de frontieră: în 1913, funcţia de inspector era instituită în şase localităţi: la Tighina, Akkerman, Bălţi, Ismail, Bolgrad şi Chişinău. Astfel, interdicțiile de cenzură erau multiplicate prin diverse dispoziţii ale funcţionarilor locali, care stăruiau să asigure securitatea și statornicia imperiului.

4.2. Cărțile în vizorul vameșilor de la oficiile de carantină de la Prut

Devenită zonă de frontieră în sud-vestul imperiului ţarist, Basarabia a fost inclusă direct în sfera de preocupare al serviciilor de cenzură, responsabile de cartea străină (adusă în imperiu din alte țări europene) și de cărțile tipărite „în alte limbi” (alta decât rusa) definite în terminologia de epocă a documentului cu sintagma de „carte străine” (иноязычные). Odată cu instalarea frontierelor politice/geografice pe râul Prut s-a instituit şi sistemul de măsuri restrictive – vămile de control, care nu pot fi concepute altfel decât restricţii de comunicare, de izolare forţată a Basarabiei de restul lumii româneşti [220, p. 247-309; 91, p.127]. În acest sens, Basarabia n-a beneficiat de un statut special, de un hotar penetrabil, care ar fi permis pentru o perioadă îndelungată circulaţia „nestingherită a indivizilor, ideilor, mărfurilor”[133, p. 34-36], pentru că nici în primele decenii după anexarea acestui teritoriu de către Imperiul Rus, nici în contextul pan balcanic, în perioada războaielor purtate de ruşi pe teritoriul Țărilor Române, Basarabia n-a avut frontiere deschise, care ar fi permis o circulaţie liberă a cărţii, presei, ideilor etc. Şi mai mult,în perioada imediat următoare anului 1812, Basarabia a fost închisă, pentru două decenii, aproape ermetic, între două cordoane de frontieră:

- Cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, instituit în 1793 (după anexarea la Rusia a unui vast teritoriu din stânga Nistrului) a continuat să funcţioneze şi după anul 1812, chiar în pofida disputelor politice dintre cercurile diriguitoare ale administraţiei locale şi cele din Sankt Petersburg (va fi anulat prin ucazul Senatului în 26 septembrie 1830).
- Apoi, după anul 1812 hotarele imperiului s-au extins până la râul Prut, Dunăre şi litoralul de nord-vest al Mării Negre, acest segment devenind cel de al doilea cordon de frontieră. În luna aprilie 1818, sunt confirmate oficial statele de personal ale oficiilor vamale care activau în baza Regulamentului de carantină (din 1796).

Începând cu anul 1818, orice trecere peste hotarul de la Prut era înregistrată la oficiile vamale (două districte principale): 1) Sculeni – cu statut de carantină centrală; Noua Suliţă – carantină centrală; Leova – carantină specială; Lipcani – post de carantină; 2) Ismail – carantină centrală, Reni – carantină specială, Akkerman – post de carantină.

Restricţiile regimului de frontieră (carantină) erau deosebit de aspre, în special în perioada regimului de carantină, cu o durată de până la 10-16 zile. În scopul asigurării funcţionării stricte a regimului de carantină, dar şi pentru paza frontierei, au fost aduse, în 1820, din centrul guberniilor ruseşti unităţi speciale de cazaci dislocate în satele din zonă (cu o acoperire de 10 verste. Ulterior (în 1861), aceste regimente au fost împărţite în două brigăzi cu sediul la Sculeni şi Cubei. Pentru perioada secolului al XIX-lea, mai ales, în prima jumătate, începând cu anii ’40, vămile de trecere (Sculeni, Leova, Noua-Suliţă), au înregistrat numeroase treceri ale cărţii străine [241, p. 210-216; 242, p. 10-35].

Instituţionalizarea sistemului de cenzură în Imperiul Rus a contribuit la crearea unui sistem riguros de control asupra cărţii străine intrate în imperiu. În legătură cu trecerea cărților prin oficiile de control instalate la frontiera de la Prut, ar trebui să observăm și altceva: alături de cartea străină intrată în Basarabia vameșii de la oficiile de carantină au înregistrat, pe parcursul secolului al XIX-lea, numeroase treceri ale cărții tipărite in alte provincii românești. Totuși, este dificil să stabilim în baza surselor cercetate de noi atât numărul, cât și titlurile cărţilor intrate prin controlul cenzurii în Basarabia, pe parcursul secolului al XIX-lea. Documentele administrației oficiale/imperiale surprind doar unele aspecte ale perspectivei istorice asupra fenomenului circulației cărții românești în secolul al XIX-lea. Acest fapt istoric, greu de contestat, prin valoarea lui istorică și culturală, constituie, în tradiția istoriografică românească un subiect special al cercetării istorice.

Potrivit regulamentelor de cenzură (art. 96, Statutul din 1828), Senatul a decis: „Comitetul de Cenzură este responsabil de atribuirea corectă a cărţilor supuse cenzurii și de alcătuirea listelor-catalog a cărţilor interzise sau permise pentru public. În ordonanţa din 9 mai 1832 (nr. 1282), adresată guvernatorului din Basarabia, Departamentul executiv de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne, amintea despre circulara din 21 aprilie 1832 cu privire la supravegherea cărţilor intrate în circulaţie (comercializarea acestora), la fel şi despre disputa celor două ministere – de interne şi cel al învăţământului public – cu privire la desemnarea exactă a funcţiilor: cine trebuie să informeze serviciile locale despre cărţile interzise de cenzură care „nu trebuie să ajungă în librării” [16, inv. 1, d.1423, f. 1-7].

În contextul amintit se cere de subliniat faptul că în primul sfert al secolului al XIX-lea, instituțiile de cenzură nu aveau instrucțiuni speciale pentru cenzura cărții străine, dările de seamă se făceau în baza principiilor generale (Statutul de cenzură din 1804, 1826). Problema controlului asupra cărții intrate in Imperiul Rus a provocat polemici aprinse. Problema cheie era, cine să-și asume responsabilitatea asupra cărții străine – Departamentul de poliție sau Ministerul Instrucțiunii Publice [343. p. 350-353]. Problema consta în departajarea funcțiilor dintre cele două instituții amintite. Procedura de control asupra cărții străine intrate in Imperiul Rus se executa în baza circularei emise in 17 octombrie 1814, care prevedea ca librarii să prezinte obligatoriu Ministerului de Poliție (apoi la cel de interne) – prin intermediul guvernatorilor – catalogul cărților necunoscut [3, inv. 118, d. 308, f. 33]. Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg, avea sarcina să identifice titlurile cărților necunoscute (acestea fiind supuse cenzurii), iar cele interzise erau expediate peste graniță. În primii ani de activitate a Departamentului de cenzură din cadrul Ministerului de Poliție (1811-1819), funcţionarii nu reuşeau să urmărească toate ediţiile apărute în Europa. Registrul-catalog al cărţii străine era completat lunar cu titluri noi, apoi distribuit șefilor de gubernii.

Odată cu trecerea Direcției Principale de Cenzură în cadrul Ministerul Învățământului Public (1828-1863), la cel de interne, acesta era obligat să dețină „toate informaţiile cu privire la cartea străină interzisă”. Potrivit circularei secrete a Ministerului de Interne din 17 aprilie 1834 (emisă în baza celei din 21 aprilie 1832 și expediată șefilor de gubernii) „Supravegherea cărţii străine intrate în imperiu este pusă în responsabilitatea Departamentului de Poliţie”. Respectiv, Comitetul de Cenzură Străină, este responsabil de alcătuirea listelor-catalog a cărţii străine (din 1828) [16, inv. 1, d.1423, f. 1-2]. În plus, în anii 1855-1856, la Sankt Petersburg a existat un Comitet special, care avea sarcina să verifice literatura didactică străină și cartea pentru copii.

Specificul legislației de cenzură consta în faptul că nici cel mai perfect act legislativ nu era în stare să prevadă acele situații imprevizibile care se întâlneau foarte des în practica cenzorilor. Cu atât mai mult acestea nu puteau fi aplicate în situațiile de criza politică cu care se confrunta societatea imperială rusă la mijlocul anilor ’50 ai secolului al XIX-lea. În contextul amintit sunt emise un șir de circulare ale Departamentului de Cenzură în care erau specificate diverse reglementari de cenzură, începând de la organele centrale – Comitetul de Cenzură din Sanct Petersburg și continuând cu cenzorii speciali, cu funcționarii de poliție sau guvernatorii din provincii. Statutul de cenzură era modificat ulterior de multe-alte circulare, instrucții și directive, în baza cărora funcționau, de fapt, instituțiile de cenzură.

Cartea străină, adusă în imperiu, de obicei, era împachetată în lăzi speciale. Vameșii aveau obligația să întreprindă inventarierea acestora, alcătuind în acest scop un registru special (în două exemplare), expediat ulterior Comitetului de Cenzură Străină. Lăzile erau sigilate de către vameși și lăsate în posesia proprietarilor. În baza listei expediate cenzorii imediat depistau cărțile deja cunoscute in circulație, permise de cenzură. Cenzorii selectau cărțile în baza listelor-catalog alcătuite de Departamentul Principal de Cenzură. În urma controlului erau identificate cărțile „necunoscute”, care obligatoriu erau citite de cenzorii superiori, aceștia alcătuind un raport special asupra conținutului cărții. Librarii aveau dreptul să deschidă lăzile și să ridice o parte din tipărituri pentru a fi comercializate, iar cele necunoscute sau interzise urmau să fie întoarse înapoi peste graniță (timp de un an). În 1850, procedura de cenzurare a cărții străine a fost modificată: toate cărțile sigilate de vameși erau expediate Comitetului de Cenzură Străină. Lăzile erau deschise în prezența proprietarului. Alteori lăzile, fiind verificate de un cenzor special, erau expediate direct proprietarilor de librării [313, p. 9].

Aceeași procedură de cenzură a cărții străine era valabilă și pentru particulari, însă aceștia erau obligați sa subscrie că timp de șase luni (din 1838) sau trei luni (din 1843), cărțile vor fi depuse la Comitetul de cenzură. În caz de nerespectare sau nesupunere a regulamentului de cenzură cărții străine, proprietarii cărților erau amendați. Noile instrucțiuni cu privire la cartea străină

intrate in vigoare în 1850, prevedeau ca lăzile cu carte să fie expediate imediat de la vămile de control direct la Comitetul de Cenzură Străină. Noile ediții, nesemnalate/necunoscute mai înainte în circuitul public, erau supuse unui control riguros. Mai întâi, cărțile erau citite integral de către cenzori. În cazul in care acesta o găsea bună pentru public era suficient doar avizul unui singur cenzor. Alta era situația în cazul edițiilor necunoscute: se cerea avizul mai multor cenzori, membri ai Comitetului de Cenzură Străină. De asemenea, exista o strânsă colaborare dintre Comitetul de Cenzură Străină din Sankt Petersburg și comitetele de cenzură din alte localități, precum cele din Vilnius, Riga sau Odesa.

In urma schimbărilor intervenite în reformarea cenzurii (pe 1 septembrie 1865) au intrat in vigoare noile state de cenzori), funcția de cenzor special pentru cartea străină a fost introdusă în statele comitetelor de cenzură din Kiev și Vilnius, iar în Riga și Odesa au fost create Comitete de Cenzură Străină. Toată munca cenzorilor era coordonată în final de Comitetului de Cenzură Străină din Sankt Petersburg, care trimitea cataloage și liste ale cărților „permise" sau „interzise" de cenzură în baza cărora erau luate deciziile (cataloagele nu erau destinate pentru vânzare). Cărțile permise de cenzură cu excepția unor fragmente din cuprinsul cărții, se întorceau proprietarului cu pagini tăiate sau acoperite cu cerneală, iar cele „categoric interzise" erau returnate la vămile de control pentru a fi expediate peste frontiera Imperiului Rus, timp de un an. Volumele, care, din varii motive n-au fost expediate peste graniță erau depuse obligatoriu la Biblioteca Imperială din Sankt Petersburg.

Afluxul cărţii străine către deceniul trei al secolului al XIX-lea era impunător. Documentele incluse în repertoriul nostru de lucru sunt, în mare parte, acte oficiale – ieşite sau intrate – in cancelaria guvernatorului din Basarabia, care reflectă preocuparea administraţiei imperiale pentru cartea străină, considerată deosebit de periculoasă pentru securitatea statului rus. Începând cu anul 1832, în cancelaria guvernatorului din Basarabia sunt recepţionate primele liste-catalog cu privire la cărţile interzise sau permise pentru public de către Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg (aprobate în baza circularei din 14 decembrie 1831). Listele cuprind exclusiv ediţii de carte străină în limbile franceză sau germană [16, inv. 1, d. 1941, f. 1].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, instituţiile de cenzură străină au rămas, practic cu aceeași structură. S-a păstrat acelaşi sistem de control a cărții străine (cu mai multe trepte). Listele cărților întrate în Imperiul Rus, întocmite de funcționarii de la de la vămile de control, erau expediate guvernatorului Basarabiei, apoi trimise pentru verificare suplimentară celor de la comitetul de cenzură pentru cartea străină din Odesa (din 1865), iar de acolo, obligatoriu – la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg. Decizia finală era anunţată prin intermediul serviciului de poliţie, care avea misiunea să informeze proprietarul cărţilor aduse din străinătate

despre decizia luată. Procedura de legalizare a cărţilor aprobate de serviciile de cenzură era de lungă durată. Uneori cărţile sau listele acestora zăceau în biroul cenzorului din Sankt Petersburg câte doi-trei ani, ca mai apoi să facă cale întoarsă la destinatar.

Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg, responsabil de alcătuirea listelor-catalog a cărţii străine (din 1828), expedia lunar șefilor de gubernii registrele cărţilor interzise în circulaţie în spaţiul Imperiului Rus [16, inv. 1, d.1423, f. 1-2]. În plus, erau alcătuite separat registre-catalog cu listele cărţilor permise de cenzură „Cu excepţia unor bucăţi de text din cuprinsul lor [16, inv.1, d. 2790, f. 33 -34]. Ar mai trebui să observăm. că elaborarea registrelor-catalog cu listele cărţilor permise sau interzise în circulaţie, asigurau o selecţie preventivă a cărţii străine, acestea fiind completate lunar cu alte noi titluri. Alteori, instituţiile de cenzură se confruntau cu situaţii confuze. În cazul în care titlurile cărților străine intrate în imperiu nu se regăseau în cuprinsul catalogului oficial, ele erau declarate „necunoscute” și strict interzise [16, inv.1, 5822, f. 1-5]. Aceste revendicări au fost introduse în baza dispoziţiei Ministerului Afacerilor Interne din 14 decembrie 1831 [16, inv.1, d. 2790, f. 34 -35].

Registrele-catalog, în forma în care erau concepute, creau anumite dificultăţi în munca cenzorilor. Mai ales, în cazul cărţilor scrise în alte limbi, decât cele cuprinse în catalogul oficial aprobat de Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg (de regulă, în franceză și germană). Este cazul „supusului din Austria”, Carolina Savitzki,care, la trecerea frontierei pe 5 iunie 1833, avea trei cărţi „în dialectul polonez”, după cum specificau vameşii de la Sculeni (raportul nr. 881). Se cerea urgent expedierea cărților reținute la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg [16, inv. 1, d. 1941, f. 3-4]. Exemplul citat este elocvent şi pentru cărţile în limba română.

În scopul simplificării muncii de selecţie a cărţilor, Comitetul de Cenzură din Petersburg propune spre editare un catalog de indice general al cărții străine. Catalogul a ieşit de sub tipar abia în 1870 și cuprindea o listă a cărților pe anii1856-1869 (numit și „catalog general”) . Se sublinia, între altele, că acest catalog-general, poate servi doar ca un instrument suplimentar în vederea supravegherii cărţilor intrate în bibliotecile publice sau în cazul celor distribuite pentru comercializare, însă „în nici un caz, nu va înlocui catalogul ce stă la dispoziţia Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg şi care va fi consultat în fiecare caz aparte” [16, inv. 1, d. 1941, f. 4]. Completările ulterioare (cu ediţii în alte limbi) a catalogului alcătuit de cenzorii din Sankt Petersburg au fost nesemnificative. Această formă de control a cărții străine (în baza registrelor-catalog) a perpetuat, cu minime schimbări, până la începutul secolului al XX-lea.

Cartea românească intrată în Basarabia (din Principatele Române) era categorisită în limbajul funcţionarului imperial la capitolul „Carte în dialect străin”, ceea ce limitează mult posibilităţile de cercetare şi identificare a acesteia în avalanşa de carte străina care trecea frontiera

Imperiului Rus. Spre exemplu, dintre cele 41 de cărţi aduse de soţia „secretarului de colegiu Serafiani” (înregistrate în registrele de la vama Sculeni, pe 9 octombrie 1835), 29 s-au dovedit a fi permise de cenzură, iar 7 cărţi (12 volume), scrise în „limbi orientale” au fost declarate „necunoscute” de către cenzorii de la Odesa. Dintre acestea, trei exemplare s-au dovedit a fi interzise: două în limba turcă şi una în „limba moldovenească” [16, inv. 1, d. 2259, f. 80]. Ce anume se „ascundea” sub sintagma de carte „în limba moldovenească” nu se cunoaște.

Alteori cartea românească mai poate fi decodificată din corespondenţa recepţionată la Chişinău, atunci când funcţionarii indicau şi titlurile cărţilor, în special ale cărţii prohibite. Cenzorii se dovedeau a fi foarte perseverenţi în controlul listelor de carte expediate din Basarabia. Uneori interveneau şi situaţii confuze, spre exemplu, cazul evreului A. Linca, căruia i-au fost confiscate cărțile (în 29 mai 1833 la vama Noua Suliţă) și expediate Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg. A. Linca a adus 19 cărţi: 10 în germană, 6 în latină şi 3 bilingve, „în latină-germană”. Cărţile au fost expediate la Petersburg în 5 iunie 1833, fiind returnate abia la 10 iulie 1835. După cum s-a dovedit ulterior, cărțile erau din categoria celor permise de cenzură. Confuzia intervenise din cauza titlurilor incomplete indicate în lista catalogului, după cum explica cenzorul [16, inv. 1, d. 2259, f. 8-15].

Așadar, sursele cercetate foarte rar au conservat registrele (listele) cărţilor româneşti supuse cenzurii, acestea, de regulă, fiind expediate la Comitetul de Cenzură pentru cartea Străină din Odesa, apoi depuse obligatoriu către instanţele superioare – la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg. În contextul celor enunţate, se cuvine să subliniem că este dificil să stabilim câte cărți românești (titlurile cărţilor) au intrat în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea.

Potrivit surselor cercetate (din arhivele locale), în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cei care aduceau cărţi de peste Prut, marea lor majoritate, erau boierii „supuși ai Moldovei”, supuși „austrieci” sau boieri din Basarabia, nominalizați adesea și cu funcția care o deținea ca supuși ai Imperiului Rus. Printre aceștia se întâlnesc și militarii ruşi prinşi în evenimentele militare ale războaielor ruso-turce din prima jumătate a secolului al XIX-lea, purtate pe teritoriul țărilor Române. Boierii, alături de multe alte cărţi în limbi străine, aduceau şi cărţi „în limba moldovenească” [89, p. 37-43]. Vom prezenta în continuare tabloul cărților înregistrate la oficiile de carantină, care serveau drept puncte de control la frontiera de la Prut, marea lor majoritate fiind înregistrate la vama Sculeni.

Potrivit surselor oficiale, pe 5 decembrie 1832, la vama Sculeni au fost sancționate 45 de cărți, care timp de aproape patru ani au fost verificate de cenzorii de la Odesa și Sankt Petersburg. Pe 26 februarie 1836 (nr. 27), cenzorul de la Odesa, Petru Novikov semna avizul de cenzură expediat în cancelaria guvernatorului militar al Basarabiei cu privire la cele 45 de volume, dintre care 31

aparţineau soţiei boierului moldovean Constantin Scaradi; șapte cărți sunt ale nobilului Alexandru Dio; trei ale lui Avraam Jereghi; două ale nobilului Hristofor Davidoglu; o carte a lui Dimitrie Iamandi şi alta a lui Ioan Trohin.

Se preciza, de altfel, că două titluri dintre „cele 31 de cărți ale boierului Scaradi”, nu se regăsesc în catalogul oficial al cărţilor interzise de cenzură. Alte două – *Panorama* (3 volume) şi *Împăratul Alexandru I* (în română), erau interzise [16, inv.1, d. 2790, f. 6]. Cenzorul din Odesa atenționa asupra faptului că, potrivit regulamentului de cenzură „cărţile interzise pot fi întoarse peste hotare sau depuse obligatoriu la comitetul de cenzură din Sankt Petersburg” [16, inv.1, d. 2790, f. 6]. În documentul oficial se dețin și alte informații despre cărțile expediate în pachete cu sigla „E”, prin post, la Chișinău: din cele 40 de volume expediate pentru a fi retribuite proprietarilor: din cele 31 de cărţi ale boierului C. Scaradi, se trimit doar 27, iar 4 cărți au fost sancționate; din cele 7 cărți ale boierului A. Dio, una a fost interzisă; 3 – lui Avraam Jeregi; 3 – lui Davidoglu de la mănăstirea Căpriana; un volum lui D. Iamandi (s. Mirceşti, jud. Iaşi) și un volum lui I. Trohin (s. Bălăneşti jud. Iaşi) [16, inv.1, d. 2790, f. 57].

Pe 17 iulie 1833, Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg informa Guvernatorul din Basarabia că „Titlurile arătate în catalogul din 3 iulie 1833 (nr. 10426), aduse de peste graniţă de către boierul Râşcanu şi supusul Moldovei, Donici, s-au dovedit a fi permise de cenzură şi pot fi retribuite destinatarilor. Cenzor superior N. Riumikov” [16, inv. 1, d. 1941, f. 2]. Sursele cercetate n-au conservat și lista cărţilor supuse cenzurii, de către boierul Râşcanu şi Donici, supusul Moldovei. De aceea nu putem şti ce cărţi anume au fost autorizate de cenzura ţaristă.

Totuși, dispozițiile Comitetului de Cenzură din Petersburg, expediate guvernatorului din Chișinău, conţin, adeseori informaţii mult mai complete despre cărţile aduse în Basarabia, decât cele locale. Potrivit dispoziţiei Comitetului de Cenzură din 29 februarie 1836 (nr. 132) „Supusul de Austria, Gavriil Mironovici, în 16 ianuarie 1833, a trecut prin punctul de control Sculeni cărţi româneşti, indicate în registru cu sigla „M” şi, care sunt returnate proprietarului [16, inv.1, f. 15]. Pe 16 aprilie 1836, poliţia locală, în sarcina căreia intra și obligaţia de a restitui proprietarului cărţile supuse controlului de cenzură, raporta către guvernatorul Pavel Fiodorov: „Potrivit dispoziţiei din 12 martie, curent, supusului austriac Gavriil Mironovici, i se restituiau două cărți, însă străinul nu a fost găsit pe adresa indicată şi cărţile sunt depuse la cancelarie” [16, inv.1, 5822, f. 17].

În 1834, mai multe cărți sunt aduse de boierii moldoveni. Supusul Moldovei, boierul Nicolai Petrică trece vama din Leova pe 1 februarie 1834, „cu 11 cărţi româneşti” [16, inv. 1, d. 2791, f. 4]. Iar printre cărţile aduse în Basarabia de Costachi Negri erau şi manuale: *Geometrie de Legendre, Algebre de Burdon* şi *Oeuvres poetiquues de* Voltaire [16, inv. 1, d. 2092, f. 151-152].

Pe 3 aprilie 1834, postelnicul Petru Rosseti trece cu 30 de cărţi în limba franceză, dintre care două au fost interzise (art. 92, Statutul de Cenzură): *Chanson de Beranget,* Paris, 1828, *Biographie de Napoleon,* 1834 [199, p.36]. Potrivit rigorilor de cenzură cărţile interzise în mod obligatoriu trebuiau depuse fie la biblioteca Comitetul de Cenzură, fie la biblioteca imperială. Sau întoarse înapoi peste frontieră Imperiului Rus. Între timp, a intervenit o altă dispoziţie a Comitetului de Cenzură, din 6 iunie, 1834, prin care se aducea la cunoștință că este sancționată doar *Biographie de Napoleon,* 1834 (2 volume), care s-a dovedita fi necunoscută [inv. 1, d. 2092, f. 40; 91, p. 130]. Pe 1 august 1834 a intervenit o altă decizie autorizată oficial de Comitetul de Cenzură (nr. 448) și semnată de cenzorul superior A. L. Krasovski, prin care se aducea la cunoștință că din cuprinsul ediţiei *Biographie de Napoleon,* 1834, au fost „ sancționate (rupte)paginile: 198, vol. I şi 191, vol. II". Sancţionând lectura paginilor consemnate mai sus, în opinia cenzorilor țariști, cartea putea fi întoarsă proprietarului şi permisă în circulaţie [16, inv. 1, d. 2092, f. 42]. În urma avizului de cenzură din 12 aprilie 1834 (nr. 227), principesa Elisabeta Cantacuzino era înştiinţată, că sunt interzise patru cărți din cele aduse în Basarabia [16, inv. 1, d. 2092, f. 42].

O altă categorie impunătoare dintre acei ce aduceau carte străină în Imperiul Rus, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt militarii ruşi prinşi în evenimentele militare din zona Principatelor Române. Pe 13 iunie 1834 (nr. 540), vameşii de la Leova raportau despre doua lăzi pline cu cărți: franceze – 26, germane – 10, poloneze – 89, românești – 5 (*Calendar pe anul 1832,* dicţionare: *Novo-valacho-russkii slovari*), alte limbi – 4. Cărţile aparţineau militarilor din regimentul de artilerie Minsk [16, inv. 1, d. 2092, f. 110-111]. Dintre cărțile interzise erau semnalate două în franceză, *Histoire de Napoleon* și *Histoire de la campagne 1814,* iar cinci în limba poloneză (titlurile nu sunt descifrate). Cărțile urmau să fie expediate la Comitetul de Cenzură pentru confruntări ulterioare [16, inv. 1, d. 2092, f. 117]. Cărți interzise de cenzură: *Францускиевыписки* /Frantzuzkie vypiski şi *Анекдотыпольские* /Anekdoty pol'skie (traducere din franceză), au fost semnalate pe 29 mai 1834 la maiorul Kotljarov [16, inv. 1, d. 2092, f. 86-88].

Comandantul regimentului de pedeştri, generalul Baranov, în adresa către şeful oblastei din 20 septembrie 1843, insista: „Aflând că toţi demnitarii ruși, care pleacă din Principatele Moldovei şi Valahiei spre Kamenetz Podol'sk, au primit deja cărţile în limbi străine cu acordul cenzurii, rog Excelenţa Voastră să mi se restituie şi mie cărţile, bineînţeles, cu excepţia celor 23 de volume [199, p. 46]. Cu atât mai mult că ele au fost procurate mai înainte la Sankt Petersburg şi se găseau demult în folosinţă" [16, inv. 1, d. 2092, f. 172-173]. Potrivit corespondenței trimise guvernatorului (din Basarabia) de la Comitetul de Cenzură din Petersburg (23 septembrie 1834), se constată că toate cărţile aduse de generalul Baranov au fost supuse cenzurii: 44 de volume în

limba franceză şi 19 cărți în germană, dintre care șase exemplare au fost interzise. La dosar este anexată adeverinţa nr. 3005, cu semnătura autografă a generalului Baranov, prin care se confirmă că cele şase cărţi sancționate au fost expediate pe 23 octombrie 1834 la Focşani [16, inv. 1, d. 2092, f. 189-195]. Vom remarca, de asemenea că printre cărţile demnitarilor ruşi se regăseau exemplare ce fusese procurate în magazinele de carte din Sankt Petersburg , fiind purtate de ei în campaniile militare.

În fondul cancelariei guvernatorului civil și/sau militar al Basarabiei s-au conservat numeroase mărturii cu privire la circulații cărții intrată în Basarabia, în 1836. Vom observa, de asemenea că cele mai multe rapoarte oficiale nu conțin informații despre titlurile cărților aduse în Basarabia. Mai mult, funcționarul de la oficiul de control al frontierei de la Prut, alteori indica doar numărul total al cărților aduse în Basarabia, fără a arăta limba scrierii acestora. Spre exemplu, șeful Jandarmeriei din Chişinău, în raportul din 27 noiembrie 1836, nr. 835, aducea la cunoștință guvernatorului Basarabiei „că vorniceasa Smaranda Bogdan, care a înregistrat la oficiul de carantină 23 de cărți, încă nu le-a depus la cancelaria din Chişinău. În legătură cu faptul că n-a respectat regulamentul cenzorial, pe 27 iunie 1836, Smaranda Bogdan a fost dată în căutare” [16, inv.1, d. 5822, f. 54, 72, 136, 166].

Potrivit circularei emise de către departamentului comerţului extern (1836) serviciile de supraveghere de la vama Sculeni aveau sarcina să raporteze „cine, când şi în ce scop aducea cartea străină în Imperiul Rus” . Acest fapt stă dovadă că de problemele cărții străine intrate în imperiu erau preocupate nu numai comitetele de cenzură, ci și alte departamente ale guvernului.

Locuitorul din Iaşi, Alecu Calin a declarat pe 14 martie 1836, la oficiul de control de la Sculeni, mai multe „cărţi aşezate în lăzi în mai multe rânduri”. Cărțile au fost sancționate în baza art. 32 (Statutul de cenzură). În 25 iulie 1836, Macarie Drăguţan a înregistrat un catalog cu 15 cărţi la același punct de control [16, inv. 1, d. 5822, f. 168].

Alte documente cu informaţii preţioase despre circulaţia cărţi româneşti în Basarabia sunt trimise de către funcționarii de la vamă Sculeni direct către Comitetul de Cenzură din Odesa: „Sosit de la Iaşi, boierul Alexa Sevastosa a declarat ca are 15 cărţi în limba moldovenească, care au fost înregistrate în catalogul alăturat. Rugăm să ne informaţii dacă aceste cărţi pot fi înapoiate proprietarului”. Raportul este semnat pe 28 februarie 1836 (nr. 836). Avizul de cenzură (nr. 234), prin care se aducea la cunoştinţă că cele „15 cărţi în limba moldovenească” sunt permise în circulație a fost recepţionat la Chişinău în 6 aprilie 1836. Cantora Poştei regionale din Chișinău, în raportul din 28 februarie 1836, către guvernatorul Basarabiei, aducea la cunoștință că pe numele arhimandritului Gavriil Dabija au fost recepţionate de la vama Sculeni „mai multe pachete cu cărţi,

8 kg. ziare în limba franceză şi în dialectul moldovenesc".Funcţionarul de la serviciile de poştă solicita permisiunea guvernatorului pentru a trimite tipăriturile comitetului de cenzură [93, p.152].

Observăm că cele mai multe cărți aduse în Basarabia din dreapta Prutului erau înregistrate la oficiul de frontieră de la Sculeni, uneori, ele treceau şi la punctul de control Leova. Acest moment este evident din avizul comitetului de cenzură (nr. 125), din 26 februarie 1836, către guvernatorul Basarabiei, în care se aducea la cunoștință că au fost aprobate de cenzură „Două cărți de gramatică în limba franceză ce aparţineau boierului Andrei Donici". Precizăm că, cele două cărți de gramatică au fost expediate la Sankt Petersburg în 9 februarie 1833. Aprobarea cenzurii a durat aproape trei ani. La dosar este anexat raportul șefului de poliţie cu privire la cărţile înapoiate proprietarului Andrei Donici la moşia din judeţul Orhei pe 23 martie 1836. Supusul Austriei Atanasie Iordan, avea printre multe alte lucruri aduse în Basarabia şi cărţi româneşti, despre care funcţionarii de la oficiul de control Sculeni raportau către comitetul de Cenzură, în 12 martie 1836 [16, inv.1, 5822, f. 18]. Alte amănunte referitor la cărţile aduse nu se cunosc.

La oficiile de carantină de la Prut erau aduse cărţi destinate altor regiuni ale imperiului, spre exemplu, nobilul din gubernia Podolia, Petru Zinkovici avea 40 de cărți, printre care una s-a dovedit a fi strict interzisă în baza catalogului oficial al cărților prohibite: „*Romans par Voltaire,* Paris,1800". Volumul a fost depus pentru păstrare la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg [16, inv.1, 5822, f. 23-24]. Amintim în context că în cazul în care cărțile aveau în aviz pozitiv de la comitetul de cenzură, ele erau returnate proprietarului de către funcționarii de la sectoarele de poliție. Potrivit unor informaţii cuprinse în raportul judecătoriei de la Soroca „Principesei Elena Kantakuzino i-au fost înmânate 14 cărţi" primite de la judecătoria din Hotin în 14mai 1836. La fel, funcționarii de poliție aveau sarcina să supravegheze cărțile intrate in Basarabia. De pildă, în raportul din 27 noiembrie 1836 (nr. 835) se aducea la cunoștință că Vorniceasa Smaranda Bogdan, era dată în căutare în legătură cu faptul că n-a respectat sancțiunile de cenzură. Cele23 cărți aduse în Basarabia și înregistrate la carantina de la Sculeni, în 27 iunie 1836, n-au fost depuse la cancelaria guvernatorului [16, inv.1, 5822, f. 54, 72, 136, 137, 166]. În același dosar pe anul 1836, s-au păstrat diverse rapoarte și corespondențe care elucidează fenomenul cărții „străine" intrate în Basarabia. Cărțile sancționate de cenzură, în urma controlului minuțios al cenzorilor erau întoarse proprietarilor chiar daca aceștia nu se aflau pe teritoriul Imperiului Rus. Potrivit unei adrese de răspuns din 24 iulie 1836, expediată de la Iași către guvernatorul Pavel Ivanovici Fiodorov, se confirma că Anastasia Jereghea, născută Sturdza „a primit cele 3 cărţi trimise de la Comitetul de Cenzură din Odesa" [16, inv.1, 5822, f. 98]. În legătură cu cărţile aduse în Basarabia „de consilierul titular Stamati" – avizul cenzurii din 24 iulie, 1836 (nr. 549), face referință la două cărți „strict

interzise (art. 92), însă titlurile cărților nu sunt consemnate de cenzori [16, inv.1, 5822, f. 102 - 103].

Andrei Melega, fiul preotului de la catedrala din Chişinău, a trecut controlul de frontieră pe 25 august 1836, aducând mai multe cărţi româneşti, dintre care au fost identificate câteva titluri: *Psaltire, Catihisis, Molevnic, Vieţile Sfinţilor,* locul şi anul ediţiei nu sunt indicate. La fel, boierul Petrachi Rosseti din Moldova, pe11 septembrie 1836, trecea prin oficiul de control mai multe cărţi. Vameșii i-au cerut să indice domiciliul „unde anume v-a locui în timpul aflării în Basarabia" [16,] inv.1, 5822, f. 20, 48, 83, 100, 110, 118]. Spătarul Alexandru Krupenski, care se îndreaptă spre Bălţi,a semnat la vama din Sculeni o lista„a cărţilor în dialect străin", asumându-și obligația se le depună la Cancelaria guvernatorului [16, inv. 1, d. 3681, f. 12-28].

În 1837 au fost înregistrate mai multe treceri: moşierul din judeţul Orhei, Alexandru Dio, pe 31 martie 1837, aducea cărţi „în dialect străin" [16, inv. 1, d. 2792, f. 21]; consilierul Pumnul, „sosit din Moldova cu cărţi în dialect moldovenesc" a trecut la vama din Sculeni pe 31 martie 1837, boierul Tudor Codreanu a semnat o listă cu cărți în „dialect străin", printre care aflăm două volume interzise (art. 92) [16, inv. 1, d. 2792, f. 21]; Este vorba de Choderlos de Laclos, *Les Liaisons Dangereuses* [51]. Se recomanda ca volumele să fie întoarse peste hotar sau trimise pentru păstrare la Biblioteca Imperială din Sankt Petersburg. Dintre cărțile aduse de moşierul Stamati, pe 14 mai 1837, comitetul de cenzură, informa că se restituie un volum *Tableau de l'istoire Moldavie,* Paris [16, inv. 1, d. 2792, f. 38].

Pe 19 mai 1837(nr. 386) este înregistrat raportul funcţionarului de la vama Sculeni, adresat guvernatorului, în care se arătă că boierul „secretar de colegiu Constantin Tufescu, sosit din Moldova, are 26 de cărţi în limba română" [16, inv. 1, d. 2792, f. 42-43, 89, p. 129]. Din lista cărţilor aduse de boierul Constantin Tufescu s-a păstrat o ciornă, abia lizibilă, însă, unele titluri, pot fi citite: *Gramatica*, Bucureşti 1829 (trei exemplare); *Gramatica* de la Buda (ediţii din anii 1806, 1830); dicţionare (Bucureşti, 1830) [16, inv. 1, d. 2792, f. 39]. Sursele citate n-au conservat informații cu privire la cenzura cărților. Altceva este să observăm că statutul de cenzură prevedea restricții dure asupra cărții didactice intrate în Imperiul Rus. Circulara Ministerului Afacerilor Interne din 11 aprilie 1830 este elocventă în acest sens. Șefii de gubernii erau atenţionați că „literatura didactică, în special cea străină, este deosebit de periculoasă în educarea tinerilor. Potrivit art. 158 cartea didactică este supusă restricţiilor de cenzură" [16, inv. 1, d. 1423, f. 7].

În cazul cărților aduse de Panait Moruzi, înregistrate de vameşi la trecerea frontierei în 10 martie 1840, acestea s-au dovedit a fi necunoscute, adică titlurile cărților nu se regăseau în

[51]*Choderlos de Laclos* (1741-1803), scriitor și om politic francez, general.

registrul-catalog al cărților interzise sau permise de cenzură. De aceea cărțile au fost expediate pentru control la comitetul de cenzură**.** De altfel, sursa citată conține și alte informații, deși destul de scunde, ele, totuși, ne oferă o imagine de ansamblu cu privire la colecția de carte adusă în Basarabia de Panait Moruzi. O singură carte s-a dovedit a fi identificată în baza catalogului oficial al cărţii prohibite, iar trei cărți erau „în limba valahă", după cum specifica cenzorul din Sankt Petersburg în avizul din 27 iunie 1840 (nr. 933), înregistrat în cancelaria guvernatorului din Chişinău. Cert este că cele trei cărţi româneşti erau ediţii din anii 1831și 1834 [16, inv. 1, d. 3681, f. 7-11].

Moşiereasa Eufrosina Pleşcu (născută Moruzi), ce locuia la Cimişeni, pe 27 mai 1840, era anunţată în căutare de poliţia din Chișinău în legătură cu faptul că nu respectase condițiile regulamentului de cenzură – „cele trei cărţi interzise de cenzură", nefiind depuse la cancelaria guvernatorului (termenul expirase în luna mai 1840) [16, inv. 1, d. 3460, f. 71-80 ; 89, p. 39]. În această situație, Eufrosina Pleşcu trebuia să depună cărțile la Comitetul de Cenzură Străină din Odesa. Potrivit notei explicative depuse de Eufrosinei Pleşcu către şeful de jandarmi din Chişinău (9 ianuarie 1841), cele trei cărţi aduse în Basarabia, între timp, le restituise proprietarului Smaranda Balş din Iaşi, de la care le împrumutase pentru lectură (în documentul citat nu se arată şi titlurile cărţilor), deşi, la trecere, vameşii *„*nu le-au înregistrat", mai adaugă raportorul. Guvernatorul P. Feodorov, în 14 ianuarie 1841, înştiinţa Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg cu privire la cărţile returnate „peste hotarul imperiului" [16, inv. 1, d. 3460, f. 81, 89, p. 39; 199, p. 44]. Cazul Eufrosinei Pleşcu este semnificativ pe mai multe planuri. Mai întâi observăm, că deşi interzise de autorităţi cărţile aduse Eufrosinia Pleşcu au circulat în Basarabia, au fost şi citite, iar mai apoi restituite proprietarului înainte ca cenzorii de la Odesa să le fi văzut. Apoi, nu mai puțin important este să observăm, că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, formele de control asupra cărții străine aveau încă multe lacune, care vor fi sesizate de autorități [91, p.130].

Alte mărturii atestă că nerespectarea regulamentului de cenzură prevedea unele restricţii administrative sub formă de amendă, precum este cazul „supusului grec Roşo" [16, inv. 1, d. 3459, f. 32-33] sau cel al „principesei Elena Hazderli" de la Orhei,care se obligase să prezinte cărţile la cancelaria guvernatorului (cărțile au fost aduse pe 14 martie 1842) [89, p. 40]. Despre aceasta aflăm din dispoziția guvernatorului general al Novorosiei (recepţionată la Chişinău în 17 august 1842)*: „*În legătură cu neprezentarea celor 16 caiete de note [muzicale] la Comitetul de Cenzură, în termenele stabilite de lege (erau prevăzute trei luni), moşiereasa din Basarabia Elena Hazderli va achita amendă de 400 rub. / asignaţii" [16, inv. 1, d. 3953, f. 19, 58-59].

În 7 octombrie 1843, guvernatorul Basarabiei era înştiinţat de cenzorii din Sankt Petersburg că restituie „manuscrisul locotenentului Ioan Moţeţeanu, locuitor din Bucureşti, scris în limba

moldovenească", alăturat cu avizul semnat de consilierul de stat Iacob Ghinculov [Hâncu] [inv. 1, d. 4263, f. 1]. Cenzorul imperial a găsit de cuviință să dea unele explicaţii de rigoare. În opinia acestuia, manuscrisul lui Ioan Moţeţeanu (textul a fost tradus în ruseşte de I. Hâncu) este „o lucrare lipsită de orice valoare artistică și fără nicio legătură logică sau gramaticală". Mai mult, se insistă ca autorul să fie sfătuit – pe viitor – „să se abţină de a scrie lucrări de acest gen" [16, inv. 1, d. 4263, f. 1-2].

Cartea didactică adusă în Basarabia este semnalată de vameşii de la Noua Suliţă. în octombrie 1847, supusul Austriei Isaac aducea 55 de bucoavne româneşti, care sunt reţinute de cenzură (nr.1199 şi 1120, tom 6, ediţia 1842). Catalogul întocmit a fost expediat cenzorilor din Odesa. Aceştia, la rândul lor, au informat funcţionarii de la Ministerul Învăţământului Public, care solicitau să li se pună urgent la dispoziţie un exemplar al Bucoavnei din cele 55 de exemplare pentru a fi confruntat în baza catalogului de cenzură [16, inv. 1, d. 4853, f. 21, 27]. Documentul citat nu ne sugerează nimic mai mult, însă credem că este vorba despre o ediţie deosebită a bucoavnei, odată ce Isaac, supusul Austriei aducea tocmai 55 de exemplare [199, p. 49][52]. Pe 12 februarie 1847, la Noua Suliţă este semnalată trecerea boierului Constantin Ralli, întors din Austria „cu 4 tablouri în ramă aurită"reţinute de cenzură (nr. 1119 şi 1120, tom 6, ediţia 1842) [16, , inv. 1, d. 4883, f. 13]. În 1848, vameșii de la Noua Suliţă au consemnat trecerea boierului C. Ralli, care aducea mai multe cărţi [16, inv. 1, d. 5219, f. 1-3]. Cenzorii de la Odesa au semnalat, că în baza listelor expediate au identificat multe titluri necunoscute, de aceea se cerea să fie expediate cărţile pentru o verificare suplimentară, altminteri comitetul va fi nevoit „să procedeze ca şi în cazul cărţilor interzise" [16, inv. 1, d. 5219, f. 1 ; 91 131]. Potrivit regulamentului de cenzură din 6 aprilie 1843, cei ce aduceau carte străină, printr-o dovadă scrisă, se obligau să prezinte cărţile la Cancelaria guvernatorului. În contextul documentului citat, se vede că boierul C. Ralli îşi asumase unele responsabilități, pe care nu le-a respectat. În adresa din 5 septembrie 1848 se insista din nou să fie aduse cărţile la Odesa [16, inv. 1, d. 5219, f. 1]. Această formă de nesupunere faţă de sistemul restrictiv al cenzurii țariste devenise o practică frecventă în Basarabia, provocând multe alte probleme funcţionarilor locali responsabili de supravegherea cărţii străine intrate în Imperiul Rus.

Printre cei care își manifestau sub o formă sau alta protestul față de restricțiile cenzurii imperiale era și Boleslav Hâjdău „locuitorul Basarabiei din judeţul Hotin", care în vara anului 1837 era căutat de funcționarii din cancelaria guvernatorului. Cărțile aduse de Boleslav Hâjdău, semnalate la trecerea de la Noua Suliţă, în 4 decembrie 1836, s-au dovedit a fi interzise de cenzură,

[52] Este cunoscut că în 1855, a apărut la Viena o ediție impresionantă a *Abecedarului*, considerat o reeditare (cu modificări nesemnificative) a abecedarului destinat școlilor ortodoxe din Transilvania și apărut în anul 1851 la Sibiu în Tipografia lui Gheorghe de Clozius.

de aceea trebuiau depuse urgent la Comitetul de cenzură din Odesa [16, inv. 1, d. 2792, f. 66; 89, p. 40-41]. În căutarea cărților prohibite au fost antrenaţi şi funcţionarii de la instanţele judecătoriei din Hotin [16, inv. 1, d. 2792, f. 101]. Aceste amănunte le aflăm din adresa procurorului gubernial din Kiev (din 16 noiembrie 1837): „Funcţionarul ce se află în subordonarea mea, B. Gizdeu (!) a declarat că prin vama de la Noua Suliţă n-a adus niciun fel de cărţi de peste hotare". Abia pe 1 decembrie 1838, boierul de la Hotin a fost impus să expedieze cărţile la comitetul de cenzură [16, inv. 1, d. 2792, f. 99].

Formele de cenzură aplicate cărții străine s-au păstrat cu minime schimbări pe toată perioada secolului al XIX-lea. O practică răspândită în Imperiul Rus era aplicarea cenzurii post factum. Potrivit circularei emise de Ministrului Afacerilor Interne pe 26 iunie 1852, cu sigla „strict secret și expediată guvernatorul din Basarabia, revista *Otečestvennye Zapiski* pe anii 1840, 1841 și 1843, trebuia retrasă din circulație și depusă la cancelaria ministerului. Guvernatorul din Basarabia, în 27 decembrie 1852 (la fel cu sigla „strict secret"), raporta, că în urma unui control riguros s-a stabilit că Biblioteca publică din Chişinău, pe anii 1840 -1842 nu a dispus de abonament la revistă, iar pe anul 1843 - toate 12 cărţi au fost deja expediate la Petersburg.[199, p. 57].

Cărţi interzise de cenzură au fost depistate, în 1853, la boierul Creţianu, ce se afla „sub strajă", în cetatea Tighinei. Cărţile le avea de la ofiţerul Anton Gromov. Printre acestea se găseau şi două volume de Alexandre Dumas, *La Dame aux camelias* [16, inv. 1, d. 5957, f. 1]. Raportul cu privire la cărțile deținute de boierul Creţianu, a fost trimis guvernatorului în 10 noiembrie 1853, pe căi strict secrete, de către vameşul din Leova. Despre acest fapt, la rândul său, guvernatorul a raportat pe 16 noiembrie 1853, (strict confidenţial), la comitetul de cenzură din Sankt Petersburg cărţile urmând să fie confiscate [16, inv. 1, d. 5957, f. 2-3]. Circulară secretă din 11 iulie 1843, aducea la cunoștința şefilor de gubernii că tirajul cărţii *La Russie en 1839, par le marquis de Custine,* este strict interzis. Exemplarele cărții, în cazul semnalării acestea, trebuiau depuse la Comitetul de Cenzură [16, inv. 1, d. 4315, f. 1- 2]. La fel, prin circulara secretă din 28 noiembrie 1845, se anunță că este strict interzisă în circulaţia publică cartea *La Russie sous NicolasIer [i.e. Premier] par M.Ivan Golovine* (Paris 1845) [16, inv. 1, d. 4715, f. 3]. Motivul pentru care astfel de dispoziții și circulare cu privire la cărțile interzise de cenzură erau recepționate în cancelaria guvernatorului se explică prin faptul, că listele-catalog emise de Comitetul de Cenzură nu erau complete [91, 132]. Circulara „strict secretă" emisă de Ministerul Învăţământului Public, din 10 iunie 1847, aducea la cunoştinţă că sunt interzise în circulație mai multe titluri: Taras Ševcenko, *Kobzarul;* Mihailo Cernâșenko, *Ukrainskaja balada;* Vetka Kuleş, *Povesti ob ukrainskom narode".* Ediția luiV. Kuleşera identificată în colecţia Bibliotecii Publice din Chişinău (nr. inv. 647) [16, inv. 1, d. 5065, f. 1-3].

Informații cu privire la cărțile interzise – corespondenţe, rapoarte, circulare, memorii – au fost identificate în arhivele din Odesa. De altfel, președintele Comitetului de cenzură din Odesa, D.I. Siniţin, în nota din 24 septembrie 1864, sublinia că Comitetul de Cenzură din Odesa a fost creat pentru toată regiunea Novorosiei, provincia Basarabiei și alte gubernii vecine. După anul 1865, la Comitetul de Cenzură din Odesa erau aduse cărți în limbile franceză, germană, engleză, italiană, greacă, poloneză, și română. În legătură cu deschiderea Universității din Odesa (1/13 mai 1865) afluxul cărții străine va creste simțitor. Din aceste considerente se cerea mărirea statelor de cenzori și, respectiv, majorarea salariilor.

Potrivit rapoartelor, în 1861 au fost verificate 2940 de cărți; în 1862 – 18053, în 1863 – 59755 și în 1864 – 280000. Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg a refuzat mărirea statelor de cenzori. În baza Regulamentului temporar din 6 aprilie 1865, în componența comitetului era păstrată și funcția unui cenzor responsabil de cenzura internă [26, inv. 1, d. 12, f. 1-7]. Deși volumul de muncă al cenzorilor a crescut mult, statele de cenzori au rămas practic neschimbate. În scopul simplificării muncii de selectare a cărţilor, Comitetul de Cenzură din Petersburg propune pentru editare un catalog de indice general (pe anii 1856-1869). Între altele, se menționa că acel catalog va servi doar ca un instrument suplimentar în vederea supravegherii cărţilor intrate în bibliotecile publice sau al celor distribuite pentru comercializare, însă, în nici un caz, nu va înlocui catalogul general ce stă la dispoziţia Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg, care „va fi consultat în fiecare caz aparte” [24, inv. 1, d. 13, f. 4; 91, p. 133].

În raportul cenzorului din Odesa (din 23 ianuarie 1869) se arată că „guvernatorul din Chişinău a trimis 11 cărți în limbile greacă, poloneză și moldovenească”. Cărțile au fost verificate și aprobate de o comisie specială de cenzură, apoi au fost expediate la Chişinău [24, inv. 1, d. 60, f. 5]. Un alt document important din dările de seamă a Comitetului de Cenzură din Odesa (7 martie 1885, nr. 289), se arăta că din cele 100 de exemplare expediate (identificate în baza registrului din 7 februarie, nr. 69), marea majoritate erau în limbile franceză, italiană, engleză, germană şi trei cărți în română[24, 11, inv. 1, d. 60, f. 1-26]. Observăm că titlurile cărţilor româneşti sunt înregistrate arbitrar și însoţite cu texte explicative: „Din versurile *lui* I.V. Adrian" (Canţonete. *Suvenire şi suspine;* Fabule, 1871); *Cântarea Romaniei* (de Aleco Russo); *Musa românească* de C. Stamati *(*vol. I, Iassi, 1868) [24, inv. 1, d. 60, f. 26]. Reţinem, că în lista duplicitar din Odesa, titlurile cărților nu sunt marcate cu sigla „interzise”, listele, probabil, urmând să fie verificate în baza altui catalog ce ţinea exclusiv de competenţa Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg [24, inv. 1, d. 60, f. 25-29; 91, p. 133].

Alte date de referință sunt în legătură cu cărțile reţinute la trecerea de la Colincăuți (jud. Hotin): 13 pachete cu „unele cărţi nelegate, scrise cu caractere chirilice”.Raportorul stăruie și cu

alte amănunte: pachetele cu cărţi au fost reţinute în momentul când „se încerca să fie trecute ilegal”.Raportul este semnat de vameşul din Noua Suliţă (vama către Austria), pe 9 aprilie 1885 [199, p. 116]. După trei luni de așteptare (în depozitele de la Odesa), pe 18 iulie 1885, cărţile au fost expediate la Biblioteca Imperială din Sankt Petersburg [24, inv. 1, d. 60, f. 8]. Cert este că o bună parte din cărțile românești supuse cenzurii la Odesa au intrat ulterior în posesia Bibliotecii Publice Imperiale din Sankt Petersburg. Sursele cercetate aruncă lumină asupra unei alte fațete a problemei cărții românești, care a circulat în Basarabia, a trecut frontiera de la Prut și a fost supusă cenzurii. Potrivit raportului expediat de la Odesa, din 21 februarie 1899 (nr. 169), către comitetul de cenzură din Sankt Petersburg se constatau următoarele: „Comitetul nu are angajat un cenzor, care să cunoască și limbă română, de aceea exemplarul de la Iaşi (1894),se trimite pentru a fi consultare”. Titlul carii este ilizibil, fiind transliterat fragmentar și cu multe lipsuri. [24, inv. 1, d. 60, d. 95, f. 11]. În 17 martie 1899, cenzorul din Sankt Petersburg raporta către cei de la Odesa, că exemplarul „se restituie proprietarului în baza art. 138, Statutul de Cenzură”. Documentul citat nu conține alte informații despre exemplarul de la Iaşi (1894), supus cenzurii [24, inv. 1, d. 60, f. 13, 14]. Datele factologice aduse în discuție conturează o imagine de ansamblu al activității cenzorilor din componența comitetelor de cenzură străină, dar și asupra formelor de control aplicate cărții prohibite, al cărților supuse cenzurii în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dacă urmărim atent activitatea Comitetului de cenzură străină de la Odesa, vom observa că aceasta este marcată de sistemul autoritar al centrului imperial (Comitetul de Cenzură Străină din Sanct Petersburg), care avea în supraveghere strictă munca cenzorilor. Cenzorii, de fapt, îndeplineau sarcini duble de control al cărților supuse cenzurii: ei verifică toate pachetele cu carte străină (prima etapă de control), iar în cea de a doua etapă aveau obligația să verifice toate edițiile necunoscute anterior (în baza listelor oficiale a cărții străine interzise). În prima etapă de control munca cenzorilor era realizată în cadrul secțiilor Comitetului de cenzură, sub controlul nemijlocit al cenzorilor superiori, iar la cea de a doua etapă cenzorii munceau și în condiții casnice, verdictul de cenzură fiind aprobat în ședința Comitetului. Astfel, pentru a avea o evidență strictă a cărților cenzurate, dar și asupra activității Comitetului de Cenzură Străină, ar trebui să ținem cont de condițiile specifice de muncă ale cenzorilor.

Potrivit unor date oficiale pe anii 1882-1891 în Imperiu Rus au intrat 67794 pachete cu cărți. Spre exemplu, în 1871, au intrat 16149 pachete iar în 1891 au intrat 85496. Așadar, timp de 20 de ani numărul pachetelor cu carte străină supusă controlului de cenzură a crescut mai mult de 5 ori, respectiv și munca cenzorilor s-a dublat esențial. De asemenea se constată că timp de un deceniu (1882-1891) au fost emise 9386 verdicte de cenzură, în baza cărora au fost interzise categoric sau parțial (cu omiterea unor fragmente din cuprinsul cărților). Însă numărul circularelor

cu privire la toate cărțile supuse controlului de cenzură, evident, este mult mai mare, fiind estimat la cifra de 117527. Altfel spus la 25 de tipărituri supuse cenzurii erau interzise -2. De altfel interdicțiile de cenzură străină mai pot fi urmărite și în baza criteriului lingvistic. Cele mai multe rezoluții cu interdicții de cenzură revin cărților in germană (3465), franceză (1925), poloneză (1717), evreiești (835), în limbile scandinave (523), engleze (509) și rusești (dialecte ale limbilor slave, după cum se specifică în documentele de epocă) – 299. Însă dacă raportăm cifrele indicate mai sus la numărul total al cărților cenzurate, respectând criteriul lingvistic, atunci cele mei multe verdicte de interdicție revin cărților poloneze (din 3 cărți – una era interzisă), apoi urmează cele evreiești [313, p. 162-168].

În baza statisticilor oferite de sursele oficiale mai constatăm și altceva: cele mai puține interdicții de cenzură le au cărțile în limbile scandinave – 523 (din numărul total de 12141 volume), ceea ce echivalează cu: 1 la 23. Însă aceste cifre oferite de sursele oficiale nici pe departe nu corespund unor realități obiective. După cum constată și istoricii ruși, acest fapt ar mai trebui raportat și la lipsa unui cenzor oficial în serviciul de poștă al cenzurii țariste (un caz similar se atestă în legătură cu lipsa unui cenzor oficial de limbă română în statele de cenzori al serviciului imperial). Or, daca respectăm aceleași criterii în aprecieri, atunci cele mai puține interdicții de cenzură le aveau cărțile în engleză. În contextul amintit tocmai ne apropiem de esența problemei care ne preocupă – cenzura cărții în limba română, a cărții intrate in Imperiul Rus din Principatele Române și destinată pentru circulație în Basarabia. Sursele oficiale (arhivele imperiale) nu ne oferă nici o șansă să identificăm în rapoartele și/sau statisticile oficiale, cartea românească care a trecut prin oficiile de control. În acest sens, istoricii ruși susțin că „cifrele cu privire la cărțile scrise în limbile puțin răspândite sunt atât de puține și neînsemnate, încât nu pot fi elucidate, nici comparate” [313, p. 162-168].

Așadar, atât cartea românească, cât și cea străină, deși supusă unor restricții dure de control, începând cu vameșii de la frontieră și până la cenzorii de la Comitetul de Cenzură străină din Sanct Petersburg, a pătruns în Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Altceva este să constatăm că sursele cercetate, au conservat foarte puține mărturii cu privire la titlurile cărților, locul lor de apariție și anul ediției.

4.3. Cenzura civila, problema cenzorului de limba română și epoca manuscriselor cenzurate

Istoria cărții basarabene sub stăpânirea țaristă, este în strânsă legătură cu istoria cenzurii din Imperiul Rus. Statutele de cenzură – din anii 1804, 1826, 1828, 1865, 1890 – nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a cărților în „alte limbi”. Or, aceasta se realiza pe temeiuri generale, unanim acceptate pentru cenzura internă a tipăriturilor. Pe toată perioada

secolului al XIX-lea comitetele de cenzură internă au activat doar în orașele mari ale imperiului, precum Sankt Petersburg, Vilnius, Kiev, Varșovia, Moscova, Odesa, Riga și Kazan. Celelalte centre de reședință ale administrației imperiale nu aveau comitete de cenzură și nici cenzori speciali pentru cenzura internă/ civilă. Funcția de cenzura cădea în sarcina guvernatorilor. Guvernatorul, de obicei, aproba textele in alte limbi în cazul în care exista versiunea în rusă a originalului. Această practică a influențat mult răspândirea edițiilor bilingve în multe gubernii ale imperiului. De altfel, comitetele de cenzură din Sankt Petersburg sau Moscova aveau posibilități reale de a verifica toate manuscrisele, indiferent de limba scrierii. Organele de cenzură în provincii – acolo unde acestea existau – erau orientate spre o anumită specializare, de cunoaștere a limbilor, în dependență de specificul zonei. Comitetele de cenzură din Vilnius și Dorpat aveau în state cenzori pentru limbile letonă, estonă, poloneză și germană, dar și pentru cărțile evreiești, de pildă. În cazul în care Comitetul de cenzură nu dispunea de cenzori-experți în limba scrierii (originalului), atunci se apela la serviciile de avizarea a textelor prin concursul unor specialiști externi, de regulă, profesori universitari [1, inv. 1, d. 3129; 3, inv. 108, d. 99, f. 1-3], care completau (prin cumul) statele de cenzori ale Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg. Astfel se explică faptul, că în lipsa unui cenzor de limbă română, funcționarii din Sankt Petersburg, apelau, de fiecare dată, la profesorii universitari, originari din Basarabia, precum este și cazul profesorului Iacob Hâncu (1800-1870).

Impactul cenzurii civile asupra cărții basarabene și-a lăsat amprenta, mai ales, asupra operelor literare. De altfel, istoria literaturii basarabene este un subiect special al cercetării istorice. Referințele noastre sunt în legătură doar cu unele aspectele ale istoriei cărții din Basarabia, ce ține de cenzură [111, p. 68-69]. Dincolo de șirul faptelor istorice concrete, în legătură cu destinul ingrat al cărții basarabene supuse cenzurii țariste, trebuie să observăm și altceva: fenomenul literar basarabean din secolul al XIX-lea a ajuns sa fie cunoscut de istoria literară doar prin mijlocirea unor opere manuscrise, recuperate parțial și fragmentar, precum scrierile lui Teodor Vârnav, *Istoria vieții mele* (1845) [70, p. 37-38], cele 10 caiete de poezii cu trei foi separate ale lui Alexis Nacco, traduceri în română, scrise cu caractere latine între anii 1866-1869 [70, p. 60], sau cazul manuscrisului „cu cele 166 poezii" ale lui Gheorghe Păun, cu titlul: „Cartea aceasta este a smeritului scriitor și singur socinitor Gheorghe Feodorov Păun. 1868" [117, p. 344].

Este cazul sa amintim și de lucrarea lui Ange Bally – *Un ouvrage d'il y a un siécle sur la Bessarabie comme pays Moldave*, realizată în Basarabia „pe la 1830" și publicată de Nicolae Iorga în 1940, în baza unui manuscris, pe care îl avea de la strănepoata autorului [Nadejada I.] Rupert. O parte a manuscrisului s-a pierdut, astfel încât n-a putut fi reconstituită legătura dintre capitolele despre vechiul regim din Moldova, despre instituţiile economice şi financiare, despre ceea ce se

referă nemijlocit la Basarabia, pe care Nicolae Iorga a fost nevoit să le plaseze la sfârşitul lucrării. Totodată „ținând cont de legăturile lui Bally cu Basarabia, pe care violenţa Sovietelor, devenite naţionaliste, războinice şi anexioniste” au repus-o în dispută, Nicolae Iorga s-a crezut obligat să înlocuiască titlul pe care autorul şi-l dorise: *Nouveau tableau historique et politique de la Moldavie***.** Scrisă în limba franceză de Ange Bally, proprietar al unor vaste moșii în Basarabia, unde s-a retras din Principatul Moldovei (după 1812], din cauza pământurilor sale, această lucrare n- a fost niciodată destinată să vadă lumina zilei [98, p. 99-108].

Amintim în context că numele lui „Anghel Bally” este menționat de Alexandru Hâjdău în cele publicate la 1835, în revista moscovită *Telescop,* despre literaţii basarabeni: „Literaţii din Basarabia pot fi împărţiţi în două categorii: unii au învăţat în şcolile moldoveneşti şi valahe, sub nemijlocita influenţă a Patriei; alţii şi-au făcut studiile în străinătate. Cei dintâi se disting prin faptul că exprimă gând şi cuvânt în chip veridic caracterul populaţiei băştinaşe; cei din a doua categorie sau întrupează în formă naţională idei străine sau redau în sunete străine gânduri scumpe inimii[...]”. Şi tot acolo: „Bally Anghel, moşier, doctor în jurisprudenţă şi cavaler; a învăţat în Italia şi în Franţa, cunoaşte greaca veche şi elina [neogreacă] latina, germana, franceza, italiana şi moldoveneasca [româna]. Studiul lui a legiuirilor moldoveneşti şi [a sa] *Privire asupra regiunii Basarabia, sub aspect politic,* scrise în limba franceză, încă n-au fost editate” [98, p. 99-108].

Astfel, constatăm că Bally „Anghel” este aşezat printre primii „Cei zece literaţi basarabeni” – Gheorghe Beldiman, Alexandru Donici, Iacob Hincu. Ştefan Margella, Petru Kuniţki, Irineu (Nesterovici), Antonie Juminski, Ieremia Ianov, Constantin Stamati, Alexandru Sturdza, Constantin Filatov, Tadeu Hâjdău – la început de epocă rusească a Basarabiei. Dacă ne conducem de clasificarea întreprinsă de Alexandru Hâjdău asupra literaților din Basarabia, atunci numele lui Bally Anghel ar trebui așezat în cea de a doua categorie, al celora care și-au făcut studii în străinătate și care „întrupează în formă naţională idei străine sau redau în sunete străine gânduri scumpe inimii”.

Aceeaşi sursă preţioasa conţine alte două detalii privind subiectul nostru: primul ţine de faptul că studiul cu „Privire asupra regiunii Basarabia, sub aspect politic” era scris în limba franceză, iar cel de-al doilea pune în evidenţă că manuscrisul la acea vreme încă nu era tipărit. Oricum, acest important detaliu asupra manuscrisului ne permite să așezăm lucrarea lui Ange Bally până la anul 1835, când Alexandru Hâjdău publică în revista moscovită *Telescop,* un articolul despre „literaţii basarabeni”. Amintim în context că Nicolae Iorga, de asemenea, susținea că studiul, pe care-l „redacta în franțuzește Anghel Vally”, a fost scris pe la 1830” [98, p. 99-108].

Destinul altui șir de manuscrise, precum cele ale comisului Dimitrie Balica, realizate la Bălţi – romanul „Polidor şi Hariti” (1843) și miscelaneul „Oareşcare anegdoturi folosătoare pentru

jiunime aflati iantr-un poem din ian vechime tipăritŭ" (1848), redescoperite recent de Teo-Teodor Marşalcovschi. Manuscrisele se păstrează în colecția Bibliotecii Academiei Române, fiind depuse pentru păstrare, pe 2 iunie 1912, de Alexandru Lepădatu. Romanul *Polidor şi Hariti,* sunt o traducere din limba greacă și relevă starea fenomenului literar românesc din ţinuturile basarabene în prima jumătate a secolului al XIX-lea, atestând intenţiile civilizatoare ale comisului cărturar, stabilit la Bălţi (descendent de prin părţile Sucevei, în anul 1831, comisul devine bălţean). Deşi destul de modest, aportul comisului Dimitrie Balica, trebuie conceput din perspectiva istoriei literare basarabene, drept o tentativă nobilă de iluminare a basarabenilor, de întreţinere a spiritului românesc în provincie.

Un destin asemănător îl au și alte manuscrise de la jumătatea secolului al XIX-lea, repuse în circuitul valorilor publice în anii din urmă. Este cazul romanului anonim descoperit de istoricul Ion Varta în arhivele rusești din Moscova (Ministerul Afacerilor Externe al Imperiului Rus). Manuscrisul este o modestă pânză epică, realizată în Basarabia anilor 1860-1861, conține 370 de pagini și este redactat cu alfabet de tranziţie. În lipsa paginii de titlu (a manuscrisului), editorii au pledat pentru titlul de – „Aglaia" [34, p. 109-127]. În prefaţa cărţii (1996), Ion Varta insistă asupra ipotezei, precum că autor al romanului putea fi C. D. Moruzi ori C. Stamati-Ciurea, care ar fi putut avea legături directe cu Ministerul Afacerilor Externe al Imperiului Rus . De altfel, paternitatea scrierii nici peste două decenii n-a fost identificată [28]. Să mai precizăm, că manuscrisul a trecut cenzura la Odesa, având un aviz pozitiv (cenzor M. Gr. Paleolog), fapt atestat în cuprinsul manuscrisului (însemnări marginale) [25, inv. 1, d. 29, f. 1-2], iar aceasta stă mărturie, că manuscrisul era destinat pentru a fi tipărit (trecuse prin cenzură).

Nu se cunosc împrejurările în care manuscrisul *Aglaia* a ajuns la redacţia ziarului *Românul* de la Bucureşti (1861), de unde va fi ridicat, peste 5 ani, în 1866, împreună cu revista *Ecclesia* a lui C. A. Rosetti şi dus la Consulatul Rusiei [32, p. 16-17]. Fără îndoială, romanul *Aglaia,* realizat în Basarabia anilor 1860-1861, este o valoroasă sursă de studii lingvistice şi un preţios document de istorie literară.

Șirul mărturiilor asupra manuscriselor basarabene, fie științifice sau literare poate fi continuat. De la Alexandru Hâjdău, de asemenea a rămas o moștenire literară și științifică risipită și fragmentată. Despre acest fapt semnala în anii '30 ai secolului XX, Ioan Pelivan, care intrase în posesia unui manuscris din opera nepublicată a lui Alexandru Hâjdău: „Poeziile de față au fost copiate de subsemnatul în 1899, de pe un manuscris ce se afla în biblioteca răposatului Constantin Dimitrievici Chiriac, fost decan al baroului Chișinău, bun prieten al marelui nostru învățat Bogdan Petriceicu Hâjdău" [402, p. 1-2]. Ioan Pelivan ne mai spune ceva foarte important despre destinul ingrat al operelor nepublicate ale basarabenilor din perioada țaristă, dar și despre pierderea și/sau

distrugerea irecuperabilă ale multor arhive și biblioteci în perioada tulburărilor țărănești, a actelor banditești comise de militarii ruși, care se înapoiau de pe Frontul Român, în anul 1917: „În arhivele și bibliotecile cărturarilor moldoveni din Basarabia se găseau multe manuscripte moldovenești cu caracter științific și literar, care, din pricina împrejurărilor politice, lesne de înțeles, nu au putut vedea lumina zilei și cari oglindeau, pe de o parte greutatea apăsări străine, iar pe de altă parte – nădejdea nestrămutată în ziua mântuirii […]”. [402, p. 2].

Altul a fost cazul cărților lui Ioan Sârbu, supuse cenzurii. Materialul documentar cu referire la cenzura operei lui Ioan Sârbu se păstrează integral în arhivele din Sankt Petersburg și Odesa (Comitetul de cenzură) și se referă, în primul rând, la cele două ediții cunoscute – *Fabule și Poezii – ambele,* obţinând aprobarea cenzurii în 1851. La fel, ambele exemplare , tipărite ulterior în tipografia particulară a armeanului Akim Popov, au înregistrată – pe versoul paginii de titlu – sigla Comitetului de Cenzură din Odesa: ediţia *Fabule*, ieşită de sub tipar în 1851, a obţinut aprobarea cenzurii pe 14 februarie 1851, iar cea de a doua carte, *Poezii* (1852), pe 27 octombrie 1851. Avizul de cenzură este imprimat pe versoul paginii de titlu: „Se permite tipărirea. Numărul necesar de exemplare să fie depus la Comitetul de Cenzură. Odesa, Februarie 14, 1851. Cenzor M. Paleolog” [199, p. 56]. Textul este identic pe ambele exemplare (diferă doar ziua și luna indicată). Ștefan Ciobanu aprecia, pe bună dreptate, că scrierile lui Ioan Sârbu „Au fost unicele scrieri pur literare care au văzut lumina tiparului în Basarabia” [72, p. 200-215].

Opera scrisă a lui Ioan Sârbu ne oferă să urmărim și alte fațete ale cenzurii imperiale. În baza unor certe mărturii documentare s-a demonstrat, că Ioan Sârbu a solicitat aprobarea instanțelor de cenzură, ca ediția *Fabule* (1851), să fie utilizată în calitate de manual în școlile din Basarabia. Aceste mărturii pun în lumină și alte ipostaze ale cenzurii, de astă dată, privite dintr-o altă perspectivă culturală, cea a cenzorului de limbă română în sistemul cenzurii țariste. Mai exact, fie spus, lipsa unui funcționar oficial, cunoscător al limbii române, în statele de cenzură, fie la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg sau din Odesa.

De astă dată, vom urmări unele aspecte mai puțin cunoscute ale cenzurii civile. Este cazul profesorului Iacob Hâncu și rolul acestuia în funcția de cenzor de limbă română, în serviciile Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg. Precizăm, că asemenea practici de cenzură oferite de profesorii universitari, erau destul de răspândite în sistemul instituțiilor imperiale. Potrivit surselor istorice, în lipsa unui cenzor angajat în statele cenzurii din Sant Petersburg, serviciile de cenzură țaristă au apelat, în repetate rânduri, la basarabeanul Iacob Hâncu. Este cunoscut faptul că, pe la 1830, Iacob Hâncu a abandonat cariera pedagogică desfășurată la Seminarul Teologic din Chișinău și a plecat la Sankt Petersburg. În 1854 devine „adjunct-profesor de limbă română […]

și dragoman pe lângă Ministerul Afacerilor Străine pentru chestiunile moldo-valahice" [72, 100-110].

În legătură cu solicitarea lui Ioan Sârbu către instanțele de cenzură, amintită mai sus, precizăm că, pe 29 februarie 1852, epitropul districtului de învățământ Odesa, în adresa expediată ministrului Învățământului Public, aducea la cunoștință despre faptul, că potrivit cererii înaintate de „nobilul Ivan Sirbu de a utiliza în calitate de manual cartea *Fabule* (1851), alcătuită în limba moldovenească, care cuprinde tălmăcirile vestiților fabuliști, precum Krâlov, Hemnițer, și Dimitriev", directorul școlilor din regiunea Basarabiei, solicită avizul Comitetului de cenzură" [162, p. 115-117; 199, p. 56]. De asemenea, se preciza că Ioan Sârbu solicită avizul de cenzură în scopul ca „*Fabule* (1851), să fie admisă în programul de studii la gimnaziul din Chișinău și în școlile județene din Basarabia, unde se predă cursul de limbă română. Cu atât mai mult, că un asemenea manual nu există" (cererea adresată ministrului avea în anexă și un exemplar din *Fabule*) [1, inv. 3129, f.1-2.]. În lipsa unui funcționar de limbă română, în statele Comitetului de cenzură străină din Odesa, dar și a celui din Sankt Petersburg, ministrul Instrucţiunii Publice a fost nevoit, în data de 3 aprilie 1852, să readreseze raportul către „Excelenţa sa, M. Musin-Puşkin" (inspectorul şcolar al Sankt Petersburgului), rugând ca acesta să „încredinţeze cercetarea asupra cărții profesorului de limbă valahă de la Universitate, adică să-şi expună părerea şi să traducă în ruseşte prefaţa şi cuprinsul cărţii" [3, inv.108, d. 99, f. 2].

Pe 26 aprilie 1852, M. Musin-Puşkin îi comunica ministrului Instrucţiunii Publice că „cercetarea cărţii lui Ioan Sârbu este gata, iar raportul, copiile şi traducerile executate de Ghinculov [Hâncu] se anexează" [3, inv.108, d. 99, f. 2-3]. Avizul semnat Iacob Hâncu era, de altfel, unul negativ „Aceste fabule nu pot fi atribuite unor creaţii ce ar servi ca obiect de studiu în şcoală" [3, inv.108, d. 99, f. 4-7]. Drept acoperire al motivelor invocate profesorul Ioan Hâncu, în finalul textului oficial susține că „Cea mai bună confirmare a observațiilor mele, poate servi prefața cărții: Ea trebuie considerată ca un criteriu de apreciere al nivelului de cărturărie al fabulistului basarabean. Potrivit, solicitării Excelenței Voastre, am onoarea să vă prezint traducerea textului (prefață) și a cuprinsului cărții" [3, inv.108, d. 99, f. 4-7]. Mai mult, în opinia referentului, creațiile lui Ioan Sârbu sunt „lipsite de originalitate. De aceea nu merită nici să fie comparate, nici lăudate" [199, p. 57]. În urma unui asemenea aviz negativ, evident, cartea lui Ioan Sârbu Fabule (1852) a fost respinsă de cenzură.

Totuși, sursele locale au conservat și alte mărturii, care atestă cu certitudine că fabulele lui Ioan Sârbu au fost cunoscute și utilizate în programele școlare, chiar dacă cenzura țaristă a interzis să fie admise în calitate de manual de lectură în programa şcolilor judeţene şi în Gimnaziul Regional din Chişinău. Este vorba de o listă a materialelor didactice utilizate în școlile din județul

Soroca pe anii 1868 și 1869 [162, p. 160-161]. Alături de *Cursul primitiv de limbă română, de Ioan Doncev*, o gramatică a lui Măcărescu și *Prietenul copiilor* (în traducerea lui Gh. Melega) sunt menționate și „fabulele lui Krâlov" în traducerea românească a lui Ioan Sârbu [11, inv.1, d.172, f. 154-155].

Șirul mărturiilor cu privire la cenzura cărților lui Ioan Sârbu nu se încheie aici. Potrivit surselor, în 1853, Ioan Sârbu a trimis Comitetului de Cenzură străină din Odesa, un alt manuscris, poemul satiric *Beișorul*, în scopul de a obține avizul pentru tipărirea cărții. Nu se cunosc prea multe amănunte în legătură cu cenzurarea manuscrisului la Odesa. Oricum, mărturiile de arhivă îl atestă în calitate de cenzor pe același M. Paleolog, care a dat avizul în aprobarea tipăririi primelor două cărți ale lui Ioan Sârbu (*Fabule* și *Poezii*). În contextul amintit ar mai trebui să intervenim cu precizarea că M. Paleolog deținea funcția de cenzor oficial al Comitetului de Cenzură din Odesa, din 1845. Sursele cercetate nu ne spun nimic despre nivelul lui de cunoaștere a limbii române [25, inv. 1, d. 8, f. 1-5]. Altceva este să constatăm că Comitetul de Cenzură din Odesa nu avea și/sau n-a avut niciodată în state un cenzor special pentru tipăriturile românești**.** De astă, M. Paleolog, cenzorul s-a pronunțat în defavoarea autorului basarabean și a dat aviz negativ asupra manuscrisului, interpretând conținutul poemului *Beișorul*, dreptul unul „dubios și confuz", fapt pentru care nu poate fi încredințat tiparului. Raportul semnat pe 26 mai1853 a fost discutat în ședința Comitetului de cenzură din 3 iunie 1853[25, inv. 1, d. 8, f. 4-5].

Corespondența, care a continuat cu Petersburgul (Comitetul de Cenzură), a fost mai mult una formală, oficială. Acest fapt istoric ilustrează mecanismul instituției de cenzură țaristă și prezintă interes istoric doar în măsura, în care ne dă o probă incontestabilă cu privire la impactul cenzurii imperiale asupra vieții culturale basarabene. Pe 3 august 1853, raportul cenzorului de la Odesa M. Paleolog, însoțit de avizul de cenzură, manuscrisul și memoriul lui Ioan Sârbu, au fost expediate Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg, care, în două ședințe consecutive: 12 septembrie și 11 noiembrie 1853, s-a pronunțat categoric împotriva tipăririi cărții (art. 3, Statutul de cenzură 1828) [162, p. 153]. Deși Ioan Sârbu, după cum atestă șirul mărturiilor documentare, a fost foarte insistent în intențiile sale de a obține aprobarea cenzurii, manuscrisul poemului *Beișorul*, așa și n-a văzut lumina tiparului, iar urmele lui s-au pierdut în negura timpului [199, . 56-57]. O eventuală descoperirea a manuscrisului (în arhivele rusești), ar putea lămuri pe viitor și alte pagini de istorie literară a Basarabiei secolului al XIX-lea, necunoscute încă.

În opinia lui Nicolae Iorga, unicul scriitor din Basarabia „cu caracter local", este Ioan Sârbu [153, p. 305]. La aprecierile ilustrului istoric vom adăuga doar atât: cărțile lui Ioan Sârbu sunt unicele scrieri în limba română ce țin de viața literară a scriitorilor basarabeni, publicate în Basarabia în decursul veacului al XIX-lea „sub ruși". În acest sens**,** ele sunt mai mult decât

emblematice, mult mai mult decât reprezentative ca opere de cultură. Cărțile lui Ioan Sârbu sunt mărturii istorice incontestabile a unui veac despotic de cenzură în care a supraviețuit neamul românesc din Basarabia. Perspectivă documentară asupra cărții basarabene scoate în prim plan un alt fenomen, unic în felul său, pentru istoria cărții românești din secolul al XIX-lea: operele scriitorilor basarabeni – exceptând cele două cărți aprobate de cenzura oficială și tipărite de Ioan Sârbu, *Fabule* (1851) și *Poezii* (1852) – au rămas în manuscris, nefiind tipărite. Așadar, impactul cenzurii țariste si-a pus amprenta pe o întreaga epocă literară a provinciei românești dintre Prut și Nistru, care poate fi lesne definită drept o epoca a cenzurii literare, sau mai exact – epoca manuscriselor cenzurate.

Revenind asupra problemei cenzorului de limbă română – lipsa unui funcționar în statele Comiteului de cenzură din Imperiul Rus – nu este lipsit de importanță să lămurim, care a fost destinul pieselor de teatru supuse cenzurii, a trupei de actori de la Iași, conduse de Nicolae Luchian, care a avut o stagiune la Chișinău între 20 noiembrie și 5 martie 1869 [88, p. 188-192]. După cum atestă sursele cercetate, amintim că pe 12 septembrie 1867 „supusul Moldovei Nicolae Luchian" a venit în Basarabia (trecerea este înregistrată la vama Sculeni), aducând fraţilor din stânga Prutului şi 50 de cărţi româneşti, supuse, de asemenea, cenzurii [16, inv. 1, d. 7800, f. 4-6]. Și în cazul programului de spectacole al trupei de actori de la Iași, în lipsa unui funcţionar cunoscător al „limbii moldoveneşti", cei de la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg, s-au pomenit într-o situație dificilă.

Cu data de 4 iunie 1865 (nr. 118), în cancelaria guvernatorului Basarabiei este înregistrată dispoziţia Direcţiei a III-a a Cancelariei imperiale din Sankt Petersburg cu următorul mesaj: „Luând în consideraţie că operele dramatice, în baza art. 52, tom. XIV, 1857, sunt aprobate de secţia a III-a Cancelariei Imperiale, demersul Excelenţei Voastre, din 31 martie (nr. 2107), a fost prezentat Majestăţii Sale. S-a constatat că Departamentul secţiei a III-a, s-a pomenit într-o situaţie dificilă din cauza lipsei unui funcţionar cunoscător al limbii moldoveneşti, de aceea în ziua de 2 iunie, curent, Măria Sa a transmis general-guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei funcţia de a efectua cenzura spectacolelor în limba moldovenească pentru teatrul local de acolo. Vă expediem şi repertoriul pieselor"[16, inv. 1, d. 7800, f. 4-6]. Dispoziţia este semnată de contele Dolgorukov [196, p. 60]. Anume în contextul amintit găsim un răspuns rezervat de istorie la întrebarea care ne frământă – rolul cenzorului de limbă română în sistemul instituției cenzurii țariste. Această funcție, cel puțin, în cazul programelor de spectacole în limba română, s-a decis să fie transmisă în supravegherea general-guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei, începând cu 2 iunie 1865 [199, p. 98-99].

Vom observa, că epopeea căutării unui ştiutor „de limbă moldovenească” nu s-a încheiat aici, pentru că funcționarii cancelariei guberniale a Basarabiei, la fel, nu dispuneau de un asemenea funcţionar, fiind şi ei nevoiţi să apeleze la serviciile Directoratului de Instrucţiune Publică a Școlilor din Basarabia (adresa guvernatorului către Directorul Școlilor din Basarabia, din 22 iulie 1865, nr. 4646). Aceștia, la rândul lor, au apelat la profesorul de limbă română de la Gimnaziul regional din Chișinău, Ioan Doncev, care avea „o pregătire bună şi studii speciale” [16, inv. 1, d. 7800, f. 6-7].

În lipsa unui cenzor de limbă română in statele Comitetului de cenzură din Odesa, în sarcina cărora, începând cu data de 2 iunie 1865, întra expres supravegherea tipăriturilor românești din Basarabia, cei de la Odesa au apelat la profesorul de limbă română Ioan Doncev din Chișinău. Amintim că Ioan Doncev, este autorul unor veritabile manuale românești, apărute în tipografia particulară a lui Akim Popov: *Abeceda rumână* şi *Cursul primitiv de limbă rumână* (1865). Cărțile aveau, de asemenea, însemnat pe verso paginii de titlu apostila cenzurii [16, inv. 1, d. 7815, f. 13].

În urma schimbărilor intervenite în viața social-politică a Imperiului Rus (1905-1907), pentru prima dată administrația imperială a provinciei a înaintat problema instituirii unei funcții speciale de cenzor a publicațiilor de limbă română. De fapt, această problema a fost enunțată ceva mai devreme în legătură cu activitatea comisiei în frunte cu D.F. Kobeiko (directorul Bibliotecii Publice Imperiale), instituită în ianuarie 1905, și care avea sarcina să elaboreze un nou statut de cenzură. În legătură cu anularea cenzurii preventive pentru orice tip de carte și periodice, s-a propus instituirea unor noi funcții de cenzor în orașele mari ale Imperiului Rus, inclusiv și în orașul Chișinău [370, p. 652-653; 89, p. 48-54].

În urma insistențelor de care a dat dovadă guvernatorul Al. Haruzin, funcția de cenzor al publicațiilor de limba română a fost instituită și pentru Basarabia [245, p. 149-158]. Acest fapt are acoperire documentară în memoriul „strict secret” din 2 octombrie 1908 (Nr. 14), adresat „corespondentul Agenţiei Telegrafice din Sankt Petersburg, Gh. V. Madan” [16, inv. 1, d. 9263, f. 16], de către Al. Haruzin: „Sunteți împuternicit din data indicată (2 octombrie) cu dreptul de cenzor pentru toate publicaţiile de limbă română atât cele intrate în Rusia și, în special în Basarabia, cât și cele tipărite în Basarabia, respectând întocmai stipulările prevăzute în Statutului de cenzură. Totodată, consider necesar să Vă transmit și alte sarcini: în elaborarea unei liste complete al tuturor publicațiilor de limbă română să urmăriți în special acele ediții care propagă idei antirusești. Domnia Voastră are sarcina de a urmări căile și difuzarea acestora în Basarabia, pentru a stabili exact acele mișcări iredentiste în favoarea României; să identificați factorii mișcării naționaliste de acolo în defavoarea intereselor rusești și să fiți la curent cu mișcările politice, cu orientările partidelor politice din România […]” [16, inv.1, d. 9263, f. 16; 89, p. 54-55]. Memoriul

guvernatorului Al. Haruzin, din 2 octombrie 1908, a fost publicat prima data de istoricul Gheorghe Negru [195, p. 69-79; 199, p. 137].

Așadar, rolul și funcția atribuită cenzorului din Basarabia, după cum se poate lesne decodifica din mesajul documentului citat, nu era una obișnuită, legală (publică), a unui cenzor angajat în statele de cenzură, ci era una secretă, strict confidențială, acoperită, pe deasupra cu pseudonimul „Заграничный". Acestuia i se cerea, nu doar să supravegheze toate publicațiile de limbă română intrate în Basarabia din Regatul României, ci să depisteze și basarabenii care se interesau de presă și literatură, limba și cultura română sau de „ideea României Mari".

4.4. Literatura didactică basarabeană: traduceri, reeditări şi modele impuse de cenzură

Literatura didactică din Basarabia în perioada dominației rusești a fost, în linii mari, o literatură tradusă din rusește și destinată preponderent școlii elementare. Această categorie de tipărituri nu surprinde prin diversitate tematică, marea majoritate, fiind alcătuită din manuale elementare pentru nevoile şcolii locale: bucoavne, gramatici sau cărţi de citire. Ştefan Ciobanu semnalând stadiul de cercetare al problemei, în 1923, constata că „De fapt, Basarabia a avut o întreagă literatură didactică românească, care merită să ocupe un loc destul de respectabil în istoria culturii româneşti [...] [72, p. 78].

Cea mai impunătoare categorie o alcătuiesc bucoavnele basarabene tipărite în Tipografia Duhovnicească din Chişinău, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Deşi au suportat mai multe reeditări, multe dintre bucoavnele basarabene sunt rarităţi bibliografice în tot spaţiul românesc, altele sunt atestate doar în surse bibliografice, nefiind identificate *de visu* în colecții de patrimoniu. Faptul că atare este o dovadă a solicitărilor sporite in epocă, cât şi a folosirii lor îndelungate – de mai multe generaţii – de aceea s-au distrus. Vom observa, însă, că literatura didactică basarabeană este acceptată de oficialităţile imperiale doar în măsura în care contribuiau la însuşirea limbii ruse [92, p. 175-181]. Exceptând ediția Bucoavnei de la 1861, toate edițiile de până la anul amintit, sunt ediții bilingve cu text paralel (în oglindă) în limbile rusă/slavonă și română. Decretul sinodal în vederea înfiinţării Tipografiei Exarhiceşti la Chişinău (aprobat în 4 mai 1814), stipula, între altele:

- „Gramaticile trebuincioase pentru Seminar şi alte cărţi şcolare se pot tipări cu litere civile, însă nu din noile ediţii, apărute în alte tipografii, ci numai din cea sinodală din Moscova" (art. IX);
- Se vor prezenta Sf. Sinod spre examinare înainte dea fi date la tipar noile traduceri sau alcătuiri lucrate de persoane duhovniceşti […]. Cu acest prilej se va adăuga şi părerea Î.P.S. Voastre privitor la necesitatea unor asemenea tipărituri (art. XIII);

- P.S.V. Veţi avea grijă şi supraveghere strictă, în toate privinţele, fără nici o excepţie, asupra tipăririi cărţilor şi lucrărilor în această tipografie (art. III) [93, p. 113-132].

Restricțiile impuse acestei categorii de tipărituri ne arată destul de limpede, că literatura didactică basarabeană era acceptată de autorități doar în versiunea unor ediții multiplicate în baza traducerilor după modelele rusești trecute prin controlul cenzurii.

Prima carte didactică tipărită la Chișinău, după cum o atestă sursele bibliografice, a fost ediţia *Bucoavnei,* apărută la 22decembrie 1814, în Tipografia Exarhicească a Basarabiei. Semnalarea unui exemplar al Bucoavnei de la 1814, de către Paul Mihail, în 1993, ne-a determinat să întreprindem o cercetare *de visu* a cărții. Mai mult, atât identificarea acestei *Bucoavne,* cat şi datarea – Chişinău, 1814 – Paul Mihail le considera greşite [179, p. XVIII]. În urma cercetărilor întreprinse în colecția BCU „Mihai Eminescu" din Iași, am stabilit cu certitudine că exemplarul ieșean, în lipsa paginii de titluri are o datare greșită. Exemplarul de colecție nu este altceva, decât o ediția a lexiconului de la Iași a lui Toader Școleru (1789) [230, p. 73-75][53]. Ediția de la 1789 a lui Toader Școleru era destinată pentru învățarea limbilor „moldovenească și rusă și are în anexă un dicționar ruso-moldovenesc din 1500 de cuvinte [316, p. 94]. În context, mai precizăm că toate sursele bibliografice: Şt. Ciobanu (1923); Al. David (1934), Paul Mihail (1940), inclusiv şi BRV, au semnalat ediţia *Bucoavnei* de la 1814 în baza unor datelor istorice cunoscute anterior, fără a fi văzut exemplare ale acesteia, iar descrierile bibliografice au fost semnalate în baza *Registrului* cărţilor tipărite în anii 1814-1821, publicat de Arsenie Stadnichi [72, p. 79]**.** Nu s-a păstrat sau n-a fost descoperit încă, nici un exemplar din ediția Bucoavnei de la 1814. Acest fapt ne îndeamnă să presupunem că au existat, mai degrabă, unele intenții de-a tipări în 1814 o bucoavnă pentru nevoile școlii basarabene, care, însă, nu s-au realizat.

Cercetătorii cărţii tipărite în Basarabia susţin că ediţia *Bucoavnei* din 1814 a fost retipărită în acelaşi număr de exemplare – 1200), în 1815. Ștefan Ciobanu, printre altele, sublinia că „N-am putut da nici peste una din aceste bucoavne, așa că ne mărginim la aceste date" [72, p. 79]. Totuși, în 1931, un exemplar unic al *Bucoavnei* din 1815 a fost descris de istoricul C.C. Giurescu. Potrivit descrierilor, *Bucoavna* de la 1815 are 23 de file și coperta de carton, text bilingv, în slavonă și română. Titlul complet al Bucoavnei este „Bucoavnă, adică Începătoare învățătură pentru cei ce voiesc a învăța carte moldavenește. S-au tipărit în Exarhicesca Tipografie din Basarabia, în Sfânta Mitropolie a Chișinăului, în 1815" [93, 113-114]. Însă, titlul cărţii, în versiunea românească

[53]Exemplarul se păstrează la BCU Iaşi, sediul central, Departamentul Colecţii speciale, COTA: RV-I-104.

bucoavnele au fost în marea majoritate ediţii bilingve – nu corespunde întocmai textului slavonesc, care indică altceva: Буквар, или начальное обучение, хотящим учится письмены славянскими […] [143, 124-128]. Aceasta abatere de la sursa originalului slavonesc al bucoavnei a trecut, probabil, neobservată de cenzorul cărții. Ultima semnalare a Bucoavnei basarabene de la 1815, descrise de C.C. Giurescu a fost în 1936, indicându-se şi locul unde era depozitată: Biblioteca Institutului de Istorie Naţională (Facultatea de litere) din Bucureşti.

Alte surse bibliografice, de dată recentă (1993) indică că „i s-a pierdut urma" [179, p. XVIII]. Recent, un exemplar al *Bucoavnei* din 1815 a fost identificat de către Olimpia Mitric în biblioteca mănăstirii Dragomirna din Romania, informațiile fiind publicate în catalogul cărții vechi românești din județul Suceava, în 2005. Exemplarul descris de BRV are 46 de pagini nenumerotate, iar exemplarul de la Dragomirna cuprinde foia de titlu plus 24 de file numerotate. Celelalte caracteristici ale cărții sunt identice. Potrivit ex-librisului și a însemnărilor marginale, exemplarul provine de la Muzeul Arhidiecezan din Cernăuți unde a fost adus de la biserica domnească din Toporăuți. Între anii 1849-1855 a aparținut elevului Edwig Elias din Cernăuți. Pe aceeași foaie de gardă mai semnează dascălul „Demitrie Danilov și Andrii, și Ioniți Olișkevici, de 24 de ani" [192, p. 65-74]. Așadar, exemplarul Bucoavnei de la Dragomirna, deocamdată este un unicat pentru tot spațiul românesc.

O altă ediţie a Bucoavnei, cunoscută de asemenea în baza descrierilor bibliografice, a ieşit de sub teascurile tiparniţei din Chişinău în anul 1822. Această ediţie a fost cercetată de Onisifor Ghibu, în 1916. Potrivit descrierii, exemplarul era incomplet (32 pagini sau 16 file) şi se păstra în colecţiile Bibliotecii Muzeului Pedagogic din Bucureşti. O. Ghibu, necunoscând alte ediţii ale bucoavnelor apărute anterior în Basarabia, era de părerea că ediţia de la 1822 ar fi fost prima bucoavnă din Basarabia [142, p. 101-102].

Un alt exemplar al ediţiei din 1822 s-a păstrat în colecţiile Bibliotecii Centrale a Universităţii din Bucureşti, însă a fost distrus la 23 decembrie 1989, în legătură cu evenimentele de protest ce au avut loc în Piaţa Universităţii, o parte din patrimoniul Bibliotecii a ars. *Bucvarul* de la Chişinău este în registrul în inventarul manuscris al cărţilor distruse cu numărul „324" [164, p. 1-33]. Astfel, referinţele asupra ediţiei *Bucoavnei* de la 1822, pot fi reconstituite doar în baza descrierilor lansate de Octavian Ghibu, în 1916. Potrivit celor relatate de Onisifor Ghibu titlul integral al *Bucoavnei* de la 1822, corespunde întocmai cu titlul ediţiei din 1815 publicat de C. Giurescu (vezi citat mai sus). Reţinem că, ediţia *Bucoavnei* din 1815 n-a fost cunoscută de Onisifor Ghibu, în 1916, iar acest moment vine în sprijinul opţiunii anunţate anterior că ediţiile bucoavnelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt o reeditare după ediţia din 1814 și/sau cea de la 1815 [142, p. 101-102; 93, p. 117].

Traducerea textelor pentru bucoavnele basarabene, a terminologiei gramaticale, ajustate la rigorile cenzurii imperiale, a creat numeroase calcuri lingvistice în literatura didactică românească din Basarabia [74, p. 185-197]. Onisifor Ghibu considera că ediţia *Bucoavnei* din 1822 „A fost făcută după textul rusesc al bucoavnelor mai simple”[142, p. 102]. Nu avem nici un motiv să ne îndoim de aceste afirmaţii, deoarece textul în limba română este tributar originalului şi abundă în calcuri lexicale.

Dacă păstrăm ordinea cronologică a cărţilor didactice tipărite în Basarabia trebuie să reţinem şi ediţia *Abeţedarului* rusesc, ediţie bilingvă, identificată de Ştefan Ciobanu în Biblioteca Seminarului Teologic din Chişinău şi datată între anii 1830-1840. Cartea cuprinde 56 de pagini (23 file), iar textul rusesc este tipărit cu caractere ruseşti (civile). Cel românesc este tipărit cu caractere chirilice vechi moldoveneşti, ceea ce conferă acestei ediţii o importanţă deosebită. Aceasta este una dintre cele mai interesante bucoavne basarabene. Conţinutul tematic depăşeşte modelele bucoavnelor anterioare apărute în Basarabia. Compartimentul „Adunare a cuvintelor” este alcătuit întocmai ca şi în *Gramatica* de la 1819, iar la compartimentul „Dialoguri” are tangenţe cu Gramatica lui Şt. Margella (1827) Textul cuprins în ediţia *Abeţedarului* este o traducere, o adaptare după textul unor ediţii ruseşti ale bucoavnelor, însă cu elemente structurale din cuprinsul unor ediţii basarabene (1819 și 1827) [72, p. 102-106].

Alte ediţii ale bucoavnelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt cele apărute între anii 1842 şi 1844 [47, p**.** 487 [nr. 8836] p. 488 [nr. 8837].**]**. Un exemplar din ediția *Bucoavnei* de la 1842 se păstrează în colecția de carte rară a Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Dacă comparăm exemplarul cercetat *de visu* cu edițiile anterioare ale bucoavnelor basarabene, trebuie să remarcăm că există mici diferențe a numărului total de file – 29, în loc de 23/ 24 de file. În plus se adaugă „Tabla de materii”. Pe ultimele pagini numerotate (f. 28-29) sunt arătate numerele bisericeşti şi arabe până la 10 000. Atât în baza descrierilor bibliografice anterioare, cât şi a cercetării *de visu* asupra exemplarelor, a celui din colecția Bibliotecii Academiei Române, inclusiv, constatăm că *Bucoavna* de la Chişinău coincide întocmai acestei descrieri şi poate fi atribuită anului 1842.Un argument în plus este și filigranul hârtiei identificat de noi pe f. 5 (colecția MNIM), şi care se citeşte: „1840”. Pe f. 20 (verso) a fost identificat un filigran cu siglă rusească: Ф.Ч.О.Б/ F.C.O.B [82, p. 96; 107, p. 57-69]. Alte caracteristici ale exemplarului din colecţia muzeului sunt: textul pe două coloane, cel românesc pe dreapta; tipărit cu caractere chirilice pe hârtie filigranată de culoare albăstrui-gălbuie; format mic (22x17 cm.); coperta de carton acoperită cu piele (maro închis). Pe coperta 1 însemnări manuscrise: „Petre Nicolai Popa 1906” (caractere latine), pe fila de forzaţ o alte însemnare (coperta 2): „Această carte am cetit-[o] astăzi în ziua sfintei Cruci. 27 septembrie 1946”(caractere chirilice). *Bucoavna* din colecţia Muzeului Naţional

de Istorie a Moldovei (Chişinău) este unicul exemplar din prima jumătate a secolului al XIX-lea, identificat în colecţiile bibliofile din Republica Moldova, de aceea poate fi atribuit cu calificativul de *carte rară* cu valoare de unicat [93, p. 118; 82, p. 96].

O altă ediție a bucoavnei a fost cea de la 1844. Și această bucoavnă este o ediţie bilingvă cu text paralel aranjat pe pagină: textul în limba română este o versiune tradusă. Termenii româneşti sun marcați de calcuri lexicale – semantice şi morfologice. Tirajul limitat (1200) abia acoperea nevoile şcolii locale. Spre exemplu, în adresa din 2 mai 1844 (nr. 362), boierul Sturdza solicita de la Direcţia Economică a Seminarului un lot de bucoavne în scopul „Întăririi predării limbii moldoveneşti în şcolile de judeţ din Bălţi şi Hotin". În 1850, în dugheana de carte de la Tipografia Duhovnicească au fost primite pentru vânzare, cu preţul de 25 kop./ fiecare, bucoavne ruso-moldoveneşti (anii de ediţie nu sunt arătaţi), dintre care, pe parcursul anului 1850, au fost vândute, după cum urmează: ianuarie – 8; mai 1850 – 1; 30 iunie – 5; 25 iulie – 4; 31 august – 11; septembrie – 34; 30 octombrie – 14; 30 noiembrie – 5; 29 decembrie – 21. În total, pe anul 1850, au fost vândute 103 exemplare din ediţiile bucoavnelor tipărite în Tipografia Duhovnicească, în prima jumătate a secolului al XIX-lea [13, inv. 1, d. 29, f. 1- 40; 93, p. 118].

Dacă respectăm ordinea cronologică a bucoavnelor apărute în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să consemnăm două ediţii din anii 1854 şi 1859, care sunt cunoscute după informaţiile istorice publicate de Paul Mihail [187, p. 95]. Acestea nefiind înregistrate în alte repertorii bibliografice sau colecţii de patrimoniu. Onisifor Ghibu, spre exemplu, considera că după ediţia din 1844, în Basarabia apare o altă ediţie, abia în 1861. La fel şi Ştefan Ciobanu considera că „Între anii 1844 când se retipăreşte *Bucoavna* de la 1822 şi 1842, 1861, nu găsim nici o carte didactică, tipărită în Basarabia" [72, p. 97]. Paul Mihail, respectând specificul lucrării nu a înregistrat referinţele bibliografice asupra ediţiilor amintite, ci s-a limitat numai la publicarea integrală a informaţiilor istorice culese din arhiva Casei Arhiereşti din Chişinău asupra acestor ediţii. De asemenea, ediţiile bucoavnelor din anii 1854 şi 1859 nu sunt atestate *de visu* în alte surse bibliografice [107, p. 59-60].

Din cele publicate de Paul Mihail reţinem, că Direcţia Economică a Casei Arhiereşti, în 18 ianuarie 1854 (nr. 34), raporta către episcopul Irinarh: „Deoarece toate bucoavnele ruso–moldoveneşti sunt vândute, iar cererile mereu se înmulţesc, se propune să fie retipărite din nou astfel de bucoavne fără nici o schimbare: câte 8 foi de fiecare exemplar, în total ar fi 18 topuri de hârtie pentru 1000 de exemplare". Pe 15 martie 1854, tirajul fusese deja multiplicat şi se cerea învoire pentru a fi legate de către Volico Sobelman „ câte 6 kop./ fiecare". În tabloul cărţilor ce s-au vândut în dugheana de carte a tipografiei (tipărite între anii 1853-1856), sub nr.15 este arătată *Bucoavna ruso-moldovenească* „tipărită în 1000 exemplare şi din care s-au vândut între timp 980

[187, p. 91; 93, p. 119-120]. Așadar, timp de doi ani, tirajul *Bucoavnei* de la 1854 s-a epuizat de la dugheana de carte a Tipografiei.

În legătură cu reeditarea ediţiei din 1859, Paul Mihail consemna că protopopul din judeţul Iaşi, preotul Ioakov Kotiujinski cerea (raportul din 26 septembrie 1861) să i se trimită „cel puţin 1000 de bucoavne în limba moldovenească*”* pentru şcolile-parohiale din cercul său. Astfel, între 1 februarie 1859 și 1 ianuarie 1860, au fost tipărite – multiplicate prin reeditare – încă 1000 exemplare de bucoavne. În dugheana de carte se vindeau cu 35 kop./ exemplarul. Doritorii de a procura bucoavne creştea simţitor către mijlocul secolului, o dată ce pentru o circumscripţie de judeţ s-au cerut 1000 exemplare. Distribuirea cărţilor didactice nu avea un caracter centralizat, dar se făcea accidental, în dependenţă de dorinţa şi posibilităţile materiale ale consumatorului [187, p. 101].

În registrul bucoavnelor apărute în Basarabia in a doua jumătate a secolului al XIX-lea – o ediţie de excepţie este *Bucoavna* apărută în 1861, şi care are înscris pe pagina de titlu: „Bucoavnă adecă începătoare învăţătură pentru cei ce voiesc a învăţa carte moldoveneşte” [47, p. 485, nr. 8789; 93, p. 120; 92, p.179]. Ediţia bucoavnei din 1861 are înregistrat pe coperta anul 1862, iar pe pagina de titlu – anul 1861. Potrivit informațiilor lansate în cercetările anterioare asupra *Bucoavnei* din 1861, constatăm că această ediţie este prima carte didactică tipărită în Basarabia cu text integral românesc: toate ediţiile apărute până la acest an sunt ediţii bilingve cu text paralel în limbile română şi rusă. Acest moment poate fi explicat în funcție de doi factori esenţiali. Mai întâi, este necesar să evidenţiem necesităţile vitale ale moldovenilor de la sate, care şi-au manifestat de nenumărate ori preocupările de a înfiinţa şcoli primare cu predare „în limba moldovenească”. Procesele-verbale ale obştilor săteşti, în special, sunt o mărturie elocventă în aceste sens. Spre exemplu, în procesele-verbale ale satelor din judeţul Soroca, pe anul 1861, erau prevăzute programe speciale pentru şcolile de la sate: „Citirea şi scrierea moldovenească, învăţarea rugăciunilor în moldoveneşte, gramatica moldovenească” [44, p. 210]. Dorinţa ţăranului român din Basarabia de a da copilului său cele mai elementare cunoştinţe de carte – de citire şi scriere – „în limba moldovenească” era dictată şi de nişte nevoi utilitare. Pentru că avea permanenta necesitate de a descifra acele acte de proprietate spre a le aduce, drept mărturie pentru a-şi apăra moşia lăsată de strămoşi. Un alt factor esenţial ce a determinat o anumită schimbare/înviorare a spiritului militant în favoarea școlii din Basarabia, a fost, bineînțeles, unirea Principatelor Române (1859). [107, p. 60].

În 14 octombrie 1861, Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău a emis o dispoziţie specială către Direcţia Economică a Casei Arhiereşti (nr. 7145), prin care se aducea la cunoștință că Sf. Sinod din Sankt Petersburg „A dat dezlegare de a se tipări în limba moldovenească Sf. Istorie şi

Catehismul pe scurt". Direcţia Economică i-a o decizie destul de îndrăzneaţă şi dă poruncă să fie tipărite aceste texte împreună cu o nouă ediţie a bucoavnei cu un tiraj excepţional în acele vremuri, de 6500 exemplare [187, p. 115, nr. 197; 92, p. 179].

Așadar, ediția Bucoavnei de la 1861, apare cu aprobarea oficială a cenzurii sinodale, având un tiraj pe măsură să satisfacă, fie măcar o parte din nevoile școlii basarabene.

În raportul prezentat de comitetul tipografic către Consistoriu, în 2 aprilie 1862 (nr. 134), se arătă că au fost tipărite 6200 de exemplare, iar în Darea de seamă despre activitatea tipografiei pe anul 1861 este indicat cifra de 8000. Exemplarele bucoavnei se vindeau la un preţ de 12 kop./argint. Amintim că *Bucoavna* din 1844 se vindea cu 25 cop./argint. Din informaţiile bibliografice lansate de Şt. Ciobanu, *Bucoavna* (1861) cuprinde până la f. 17 (p. 35) „Materia din foarte bine editată bucoavnă din anul 1842": litere, silabe, cuvinte, rugăciuni. Iar începând cu fila 18, cuprinde textele din *Catihisisul pe scurt* şi alte învăţături moralnice" [72, p. 118-119].

Potrivit descrierilor bibliografice constatăm că şi această ediţie era o variantă multiplicată după cele anterioare, la care s-au adăugat textele amintite (*Sf. Istorie* şi *Catehismul*). De-altfel, la fel de necesare pentru nevoile şcolii primare. Privită într-un context mai larg al problemei şcolii basarabene, ediţia *Bucoavnei* din 1861 este marcată de însemnul conştiinţei de limbă. Această ediţie va fi reeditată în 1863, însă cu text paralel rusesc. Onisifor Ghibu consideră că ediţia *Bucoavnei* din 1863 are la capitolul – *Sub titlu* – „Toate prescurtările de cuvinte din Bucvarul de la Iaşi, 1755 şi încă pe deasupra" [142, p. 104]. Acest amănunt este deosebit de relevant, pentru că nici o altă ediţie a bucoavnelor basarabene (până la acest an) nu atestă vreun model al bucoavnelor tipărite în Principatele Române. O cercetare de amănunt, pe viitor, este necesară. Un exemplar al Bucoavnei de la 1863 se păstrează în colecția de patrimoniu a Muzeului Național de Istorie a Moldovei (Act de achiziție din 7 iulie 2006). În fond, această ediţie încheie şirul bucoavnelor tipărite în tipografia eparhială în secolul al XIX-lea.

Observăm că timp de o jumătate de secol (între 1814-1863), cele mai răspândite cărți didactice basarabene au fost bucoavnele. Această categorie de tipărituri era acceptată de cenzură, doar în măsura în care cărțile contribuiau la însuşirea limbii ruse, de aceea marea lor majoritate – cu excepţia ediţiei din 1861 – au fost ediţii bilingve, cu text paralel, pe două coloane, în limbile rusă (slavonă) şi română. Textul românesc fiind o variantă tradusă din ruseşte, indică direct la sursa originalului după care au fost tipărite: bucoavnele ruseşti aprobate de cenzura sinodală, din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ceea ce caracterizează în ansamblul ei, literatura didactică din prima jumătate a secolului al XIX-lea, se referă la caracterul pronunţat religios,aceasta fiind destinată prioritar şcolilor parohiale. Marea majoritate a bucoavnelor, au apărut în ediţii succesive prin multiplicare și pot fi clasificate, cel puțin în trei tipuri de bucoavne:

1) coincid întocmai descrierilor bibliografice (pagina de titlu, tabla de materii, numărul de pagini), primele trei ediţii din anii 1814, 1815 şi 1822. Acestea pot fi considerate reeditări multiplicate în baza primei ediţii apărute în Tipografia Exarhicească din Chişinău –cea din anul 1814 sau 1815. Actualmente o singură ediție a fost identificată în colecţiile de patrimoniu – cea din Biblioteca Mănăstirii Dragomirna. Ediția de la 1815 descrisă de C. C. Giurescu şi respectiv cea de la 1822 descrisă de Onisifor Ghibu, sunt pierdute;
2) al doilea tip de bucoavne sunt ediţiile din 1842, 1844, 1854, 1859 – ediţii care diferă de cele anterioare prin tabla de materii şi respectiv – printr-un număr mai măre de pagini. Primele două ediţii menţionate – din 1842 şi 1844, sunt atestate în colecţii de patrimoniu, pe când ediţiile din 1854 şi 1859 sunt cunoscute doar în baza descrierilor bibliografice;
3) cea de a treia categorie cuprinde ediţiile din anii1861/1862 și 1863, care, la fel, diferă după tabla de materii și numărul de pagini. Ediția de la 1863 se deține în colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei [93, p. 121-122].

Așadar, bucoavnele basarabene, marea lor majoritate (cu excepţia celei din 1861), au fost ediţii bilingve, cu text paralel, pe două coloane, în limbile rusă/slavonă şi română. Textul românesc era o variantă tradusă și/sau adaptată din ruseşte, ceea ce indică direct şi sursa originalului: bucoavnele ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aprobate de cenzura sinodală.

O altă categorie manuale destinate şcolii basarabene sunt gramaticile editate atât la Chişinău, cât şi Sankt Petersburg**.** Unele aspecte din istoricul acestui gen de literatură didactică au fost reflectate în literatura de specialitate [177, p. 125-145; 107, p. 62]. În special, cele ce ţin de problemele metalimbajului din cuprinsul acestor gramatici au fost supuse unor studii minuţioase**.**

Gramatica rusească din 1819, tipărită în Tipografia Exarhicească, este primul manual de acest gen destinat şcolii din Basarabia, considerat de Ștefan Ciobanu „Cel mai vechi manual școlar din Basarabia care s-a păstrat în mai multe exemple” [72, p. 79]. Este vorba de o „Scurtă russască gramatică”, adică o traducere selectă după originalul rusesc și adaptată pentru nevoile şcolii locale a predării limbii ruse. Terminologia gramaticală, fiind tradusă exact din ruseşte, exclude faptul că autorul, de altfel neidentificat, ar fi avut ca model şi manuale din Ţările Române. Se presupune că autorul traducerii este Dimitrie Savitzki, profesorul de limbă română al Seminarului Teologic din Chişinău. Textul rusesc înainte de a fi tradus a fost selectat pentru variantă scurtă a gramaticii, încât Ştefan Ciobanu găsea că este redat „într-o limbă moldovenească destul de corectă”.

Pe prima jumătate a secolului al XIX-lea se înscriu doi autori de autentică valoare, ce au pregătit şi editat manuale didactice destinate şcolii din Basarabia: Ştefan Margella şi Iacob Ghinculov [17, inv.1, d. 5200, f. 2-123]. Sunt cunoscute câteva variante tipografice ale gramaticii lui Ştefan Margella (1783-1850), care poartă următorul titlu: *Gramatică Russască-Rumănească*

închipuită de Ştefan Margella şi tipărită de dipartamenul obscecei învăţături (1827) [173]. Exemplarele cercetate au deosebiri esenţiale ce ţin atât de structura cărţii, cât şi tabla de materii. Se pare, ediţiile au fost tipărite în tiraje succesive „fapt ce confirmă deosebirile din cuprinsul de materii [177, p. 125-141]. Atenţia specialiştilor a fost surprinsă de prezenţa la sfârşitul volumului al II-lea – varianta tipografică: două volume – 4 cărţi, a textului cu paginaţie separată (trei foi), care se întitulează: *De bucile rumăneşti.* Este vorba de „Tomul al doile. Gramatica rusească. De drept scriere", identificat de Ştefan Ciobanu în colecţia Bibliotecii Universităţii Populare din Chişinău (nr. 6393) şi altul în Biblioteca municipală (nr. 4575). Însă fiind un exemplar singular, cercetătorul nu se pronunţă asupra paternităţii textului, deşi presupune că este o continuare a unei gramatici propriu-zise, ce începe cu un paragraf cu nr. 108, ceea ce corespunde variantei tipografice descrise de Z. Mihail [179, XVIII-XIX]. Cert este că Ştefan Margella propune o reducere a alfabetului chirilic întrebuinţat în scrierea românească din epocă (din 43 de litere propune doar 24), pornind evident de la unele realităţi lingvistice ale epocii. Diferenţele existente între ediţiile în volum ale gramaticii lui Ştefan Margella presupun că au existat, cel puţin, trei variante tipografice cu anul de ediţie 1827. În colecţiile din Republica Moldova sunt atestate primele două variante tipografice ale gramaticii, pe când varianta din două volume (4 cărţi), care cuprinde şi paginaţia separată a capitolului „De buchile româneşti" se păstrează în colecţiile din România [179, p. XVIII; 93, p. 122; 107, p. 62-63].

În urma cercetărilor întreprinse asupra gramaticii lui Ştefan Margella (*Gramatică Russască-Rumănească închipuită de Ştefan Margella şi tipărită de dipartamenul obscecei învăţături*, Tom întâi, Sanktpetrburg, 1827), s-a stabilit că varianta tipografică – două volume – patru cărţi (cuprinde paginaţia separată *De bucile româneşti)*, este cea mai completă versiune dintre ediţiile succesive apărute la Sankt Petersburg, în 1827. Dorinţa autorului de ajuta neamul românesc din Basarabia şi de peste Prut (după cum susţine în *Precuvântare)*, cât şi nivelul pregătirii intelectuale i-a permis să experimenteze asupra alfabetului chirilic al scrisului românesc: „Dacă această carte va fi primită cu bunăvoinţă de către public, mă voi ocupa şi cu alte nu mai puţin folositoare manuale, gramatici, dicţionare […]". [173, p. V-II]. N-a mai reuşit să se ocupe de „alte cărţi", pentru că în anul apariţiei gramaticii, în 1827, a fost nevoit să plece în Franţa unde a activat mai mult de două decenii. Nu se cunosc exact motivele plecării de la Sankt Petersburg [93, p. 117].

Gramatica lui Ştefan Margella, deşi scrisă şi tipărită la Sankt Petersburg a fost destinată şcolii de tip Lankaster din Basarabia. Este un manual elementar de limbă rusă cu text paralel românesc. Terminologia gramaticală nu este originală, fiind o traducere din ruseşte şi urmează

metoda gramaticilor ruseşti, după cum ne sugerează Petre Haneş. De aici, acele „puține asemănări cu gramaticile de dincolo de Prut” [150, p. 153-156].

Iacob Hâncu (1800-1870), profesorul de gramatică românească la Seminarul Teologic (1820-1821), tipărește două cărți: o crestomație românească și o gramatică: *Начертание правил валахо-молдавской граматике* /Descrierea regulilor gramaticii *valaho-moldave*; *Собрание сочинений и переводов в прозе и стихах для упражнения в валахо-молдавском языке/ Adunare de scrieri și traduceri în proză și viersuri pentru exerciții în limba valaho-moldavă* (СПб, 1840). Analizând componenţa cuvintelor, autorul pentru prima dată în ştiinţa rusă, indică originea latină a limbii române. În opinia lui Iacob Hâncu, limba română are două dialecte foarte apropiate, cel muntenesc, valah și cel moldovenesc. Meritul lui Iacob Hâncu este și cel de întemeietor al catedrei de limbă română la Universitatea Imperială din Sankt Petersburg (1838-1858) [294, p. 56-73; 95, p. 9-16]. Astfel, limba română este ridicată la rangul de disciplină universitară (până la recunoaşterea acesteia în alte ţări europene). Manualele alcătuite de Ia. Hâncu au fost elaborate într-o perioadă când „alfabetul limbii românești trecea printr-o perioada de tranziție [...]”. După anii ’60 ai secolului al XIX-lea, cărțile lui Ia. Hâncu nu mai puteau satisface cerințele școlii moderne. Avântul pe care l-a luat literatura și limba română după 1848, trebuia sa dea Basarabiei ceva nou.

Cea mai frumoasă gramatică a limbii române „compusă pentru sholele elementare și IV clase gimnaziale” este *Cursul primitiv de limbă română,* elaborat de Ioan Doncev, în 1865. Scrisă cu alfabetul modern de tranziție al limbii române și însoțită cu toate regulile gramaticale, cu multe neologisme (necunoscute în Basarabia la acea vreme), gramatica lui Ioan Doncev este una concisă și clară [154, p. 255-261]. Conștient de unitatea lingvistică ale celor trei provincii istorice – Moldova, Muntenia și Transilvania – Ioan Doncev utilizează fragmente din creația scriitorilor români [119, p. 106-184]. Aprobat de cenzură, în 14 august 1863, manualul a fost tipărit de Ioan Doncev pe cont propriu. Paradoxul este ca tocmai în anul apariției manualului lui Doncev, administrația imperială era preocupată de scoaterea limbii române din programele școlare: în liceu la 1866, in Seminar la 1867, în cele județene in 1870 [111, p. 72-77].

Mai există un aspect asupra căruia vom stărui cu unele amănunte, deoarece din lipsă de importanţă, se pare, a rămas neobservat de istoria literară. Ioan Doncev a fost un luptător consecvent pentru drepturile limbii române în şcoala Basarabiei din secolul al XIX-lea. Chiar şi după scoaterea limbii române din programul de studiu Gimnaziului regional (1866), el a continuat să insiste în scopul difuzării manualului său „de limbă română”. Citim din dispoziţia Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău: „S-a ascultat demersul consilierului de colegiu Ioan Doncev, în care roagă să fie difuzat școlilor de la sate *Cursul primitiv de limbă română* și *Abeceda rumână,* foarte

folositoare pentru instruirea copiilor, drept ale căror alcătuitor este. Preţul *Cursului* – 1 rub; *Abeceda* – 50 cop." [156, nr. 2, p. 19; nr. 15, p. 170]. Reţinem că demersul a fost aprobat prin rezoluţie episcopală; protopopii bisericilor au fost însărcinaţi să informeze preoţii din parohii ca aceștia să procure „Cărţile atât de folositoare pentru învăţarea cât mai grabnică a limbii ruse (!)". Mai mult, Ioan Doncev a dăruit un exemplar al *Cursului primitiv de limbă română,* Împărătesei Maria Alexandrovna, care s-a aflat în trecere prin Basarabia, între 13 iunie şi 26 octombrie 1867. Reproducem textul-autograf de pe exemplarul dăruit de autor: „Împărătesei sale Mărire, Doamnei Maria Alexandrovna, spre pomenirea celor neuitate şi pre fericite pentru noi zile: 13 iunie şi 26 octombrie, anul 1867. Cu prea adâncă evlavie de la credincios-supusul şi mulţumitul Ioan Doncev" [111, p. 73].

Precizăm că anume exemplarul dăruit „Maiestăţii sale", ajuns ulterior în colecţia Bibliotecii Publice din Sankt Petersburg, actualmente se păstrează în patrimoniul muzeal din Chișinău. Se pare, anume în contextul evenimentului amintit manualul lui Doncev s-a bucurat de publicitate în presa locală, ceea ce a contribuit la răspândirea *Cursului de limbă română* în multe sate din Basarabia. Potrivit anunțului publicitar publicat în revista bisericească din Chișinău, manualele lui Ioan Doncev puteau fi procurate „În casa proprietarului pe ulița Gheorghievskja" [111, p. 74-75]. Mai bine de o jumătate de secol –până în 1917 – manualul lui Ion Doncev a fost unica carte didactică care a dat putință moldovenilor să cunoască din tezaurul literaturii române. Merită să fie subliniat faptul, că Ioan Doncev este primul basarabean care utilizează alfabetul latin în literatura didactică din provincie.

În ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, se înscriu manualele lui Gh. Codreanu, *Abecedar rusesc pentru moldoveni* (1897, 1904); *Dicţionar bilingv* (1897,1899,1904, 1912); *Proverbe,* ediţie bilingvă (1906), *Pilde şi anecdoturi* […], ediție bilingvă (1908), care sunt apreciate drept mult inferioare celora alcătuite de Ioan Doncev [72, p. 135-138**].** În 1896, la Odesa a fost editat un dicţionar rus-moldovenesc, alcătuit de Alexandru Baldescu. Dicționarul avea scopul „Să ajute copii moldoveni din regiunea Hersonului să însuşească temeinic limba rusă". Autorul consideră limba moldovenească verbală din regiunea Hersonului „stricată", pe când limba moldovenească basarabeană „mult mai corectă" [259, 118 p.].

La începutul secolului XX, sunt cunoscuţi câţiva autori, alcătuitori de manuale. Petre Braga este autorul unui *Buchier moldovenesc* (1907). Exemplarul consultat de noi are înregistrat pe pagina de titlu ştampila Bibliotecii publice din Sankt Petersburg şi câteva numere de inventar (22448; 2320; 5764), care confirmă mai multe inventarieri a cărţii. *Buchierul* cuprinde o emoţionantă cuvântare adresată preoţilor din parohii: „Cinstiţi părinţi! Turma piere. Ce va face păstorul fără turmă? Apăraţi turma cu ajutorul cărţii" [93, p. 125].

În 1908, Pan Halippa a îngrijit o ediție de *Pilde și povețe*. Volumul cuprinde „Înainte cuvântare”, semnată de Pan Halippa: „Dragi copii basarabeni, pui de neam românesc! Luați cărticica-n mână și citiți. Destulă-vă cât ați fost orbi din pricina neștiinței de carte. Destulă-vă! Căci au trecut de-acu vremurile acelea, când omul putea trăi și fără carte”. Ștefan Ciobanu aprecia cartea *Pilde și povețe*, drept „una dintre cele mai bine alcătuite cărticele românești din Basarabia” [216; 72, p. 137]. Nu se cunoaște exact dacă cartea îngrijită de Pan Halippa a intrat în uzul școlilor basarabene. cărţii” [93, p. 125]. Spre exemplu, în clasele a 7-a (cu profil pedagogic) a Şcolii Eparhiale erau în uz: *Gramatica moldovenească* (etimologia şi sintaxa) de Gh. Adamescu*; Cursul elementar al limbii române* (Abecedar. Partea I; II;) de Gh. Ionianu [159**,** 1908, nr. 7, p. 29 -31**].**

În 1907 și 1908, au fost tipărite ediţiile bilingve alcătuite de pr. M Ciachir. Aceste cărţi cuprind, în mare parte, texte traduse din ruseşte cu numeroase calcuri lexicale sau cuvinte ruseşti adaptate și scrise într-o „limbă foarte stricată” [72, p. 142]. Mai potrivite sunt cărțile semnate de Constantin Popescu, învățător basarabean. În 1910 a apărut *Cartea de moldovenească*, apreciată ca o carte de lectură „foarte potrivită pentru nevoile sufletești ale basarabenilor” [72, p. 138-139]. În 1910, a fost înregistrată o relevantă corespondenţă a guvernatorului din Basarabia cu Comitetul de Cenzură Străină din Odesa. Cenzorii solicitau insistent exercitarea cenzurii asupra cărţilor trimise la Odesa, inclusiv asupra cărților primite de Constantin Popescu. Potrivit adresei Comitetului de Cenzură Străină din Odesa din 9 martie 1910 (nr. 212), către guvernatorul Basarabiei, pe numele lui „Popescu din Chişinău se afla un pachet cu cărți”. Guvernatorul, la rândul său, a trimis răspuns (adresa din 25 aprilie 1910 (nr. 938) că pachetele trimise „pe numele Popescu, în urma verificării acestora de către cenzorul cu funcţii speciale pentru literatura străină [Gheorghe Madan], au fost redirecţionate destinatarului” [16, inv. 1, d. 8987, f. 8-19].

În 1908, arhimandritul Gurie (Grosu) a scos de sub tipar *Carte de învăţătură despre legea lui Dumnezeu* (cu ilustraţii), alcătuită „după cărţi ruseşti de asemenea cuprins”. Deşi a fost interzisă de cenzură pe motivul că era alcătuită „Nu după programul şcoalelor bisericeşti, ci într-o limbă puţin înţeleasă de moldoveni […]”, cartea a cunoscut o anumită difuzare în şcolile din Basarabia [18, inv. 4, dosar 3847, f. 1- 54]. În cuvântul către cititori arhimandritul Gurie arată scopul cărţii „De a fi de ajutoriu preoţilor care predau prin şcolile începătoare din satele moldoveneşti la şcolerii moldoveni […] şi la toţi creştinii care nu ştiu altă limbă afară de limba moldovenească” [72, p. 140-141]. În 1909, arhimandritul Gurie a reuşit să tipărească şi o *Bucoavnă moldovenească* în 80 de pagini, care a suportat în acelaşi an a 2-a ediţie (172 pag.). De fapt, este un abecedar modern alcătuit conform programului didactic rusesc, însă cu elemente după modelele abecedarelor româneşti. *Bucoavna* lui Gurie, cuprinde un bogat material didactic scris în limba română, ceea ce îi conferă originalitate şi valoare istorică [93, 126-127].

Arhimandritul Gurie a continuat munca cărturărească asupra cărților de uz didactic pentru școala basarabeană, chiar și în perioada exilului în guberniile Rusiei (1909-1917). El reușește să spargă cercul vicios al cenzuri țariste și să obțină aprobările de rigoare pentru tipărirea cărților. La începutul lunii august 1910, avea gata pentru tipar o nouă ediție din *Carte de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească*. Arhimandritul Gurie obţine aprobarea cenzurii imperiale în vederea tipăririi cărţii la Tipografia Eparhială a Basarabiei [93, p. 127-131].

În 14 august 1910, arhimandritului Gurie, director al școlii bisericeşti de învăţători (ţercovno-uciteliscoi) din Alexandrov-Gruşevsk se adresa către „Excelenţa Sa Guvernatorul Basarabiei Ivan Viktor Kankrin: „Am expediat Comitetului [Tipografiei Eparhiale din Chişinău], două exemplare din manuscrisul lucrării alcătuit de mine „Carte de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească (Книга для чтения со сведениями молдавской грамматики). În legătură cu aceasta, Rog, Înălţimea Voastră, să avizați tipărirea cărţii mele în 2000 de exemplare la Tipografia Eparhială din Chişinău. Impozitul de stat pentru carte a fost achitat”. În 21 august 1910, şeful cancelariei guvernatorului Basarabiei, solicita avizul de cenzură de la Gheorghe Madan, corespondentul Agenţiei Telegrafice din Sankt Petersburg: „La porunca șefului de gubernie, Cancelaria guvernatorului, Vă trimite două broşuri în limba moldovenească: *Cartea de citire cu ştiinţe de gramatică moldovenească*, alcătuită de arhimandritul Gurie: „Rugăm, scumpule [...], să vedeţi conţinutul lor, apoi pe înţelese, cu aprecieri exacte la direcţiile ce le au, să expediaţi în cancelarie un aviz pentru a fi prezentat Şefului de gubernie”. Semnat: șef de cancelarie, ajutor superior [93, p. 128].

Raportul lui Gheorghe Madan, corespondentul Agenţiei Telegrafice din Sankt Petersburg, însoțit de avizul de cenzură asupra cărții lui Gurie a fost recepționat la cancelaria guvernatorului pe 13 septembrie 1910:„Am onoarea să informez Cancelaria Înălţimii Voastre că, sub nr. 1936, din 21 august, curent şi nr. 2001 din 30 august, au fost recepţionate două broşuri pentru a fi supuse cenzurii: *Cartea de citire cu ştiinţe de gramatică moldovenească*, alcătuită de arhimandritul Gurie şi *Calendarul* lui C. Popescu. Consultând conţinutul acestora, Vă prezint următoarele: *Cartea de citire* [..] are un caracter didactic cu cunoştinţe din gramatica românească, iar *Calendarul moldovenesc* cuprinde scrieri despre medicină, agricultură şi din cele cu conţinut istorico-religios [93, p. 126].

Avizul lui Gheorghe Madan a fost urmat de cel al ministerului Afacerilor Interne expediat Comitetul Provizoriu de Cenzură din Odesa la 21 septembrie 1910, nr 2096: „Expediindu-vă exemplarul broşurii în limba moldovenească cu titlul de *Carte de citire*, a arhimandritului Gurie, directorul Şcolii bisericeşti de învăţători din Alexandrov-Gruşevsk, Vă informăm că aceasta nu încalcă Regulamentul cenzurii cu privire la tipărituri şi poate fi admis pentru difuzare” [16, inv. 1,

d. 8987, f. 33-41; 89, p. 48-55]. În data de 27 septembrie, 1910 (nr. 608) la Chișinău a fost recepționată o altă adresă: „Avem onoarea să Vă informăm că potrivit regulamentului în vigoare, art. p.1 şi 2, p. IV, a ucazului emis de Senat in 21 aprilie 1906 şi a circularei Departamentului Principal pentru Tipărituri, din 24 iunie, curent, nr. 7765, expediate guvernatorilor de gubernii, urmează să restituiţi Arhimandritului Gurie, directorul Şcolii bisericeşti de învăţători din Alexandrov-Gruşevsk un exemplar din cele expediate nouă prin cererea din 1 septembrie curent, nr. 2192. Cel de al doilea exemplar, în manuscris, a fost depus către Comitet"[16, inv. 1, d. 8987, f. 38-40; 93, p. 129].

Confirmarea arhimandritului Gurie expediată ministrului Afacerilor Interne este elocventă în acest sens. Acest fapt a fost identificat indirect, în baza adresei trimise guvernatorului din Chișinău, pe 27 octombrie, nr 2463, de la Ministerul Afacerilor Interne: „În legătură cu manuscrisul broşurii „Carte de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească", Vă aduc la cunoștință că în baza circularei Departamentului Principal pentru Tipărituri, din 24 iulie 1910 (nr. 7765), tipografia va tipări această broşură şi va depune numărul necesar de exemplare către Comitetul de Cenzură din Odesa, conform legislaţiei în vigoare, Art. 1 şi 2 din 26 aprilie 1906; Art. 72, 142, 143, Statutul de Cenzură"[93, p. 129].

Corespondența funcționarilor imperiali în legătură cu cenzura cărților arhimandritului Gurie nu s-a încheiat aici. Ultimul document al dosarului de cenzură – Adresa Ministerului Afacerilor Interne către guvernatorul din Basarabia și șeful Direcţiei guberniale de jandarmi din Chişinău, din 27 octombrie 1910, nr. 2463 – ne dezvăluie și alte amănunte ale mecanismului de cenzură instituit la începutul secolului XX: „Vă expediem broşura „Carte de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească" şi rugăm să-l informaţi pe arhimandritul Gurie, directorul Şcolii bisericeşti de învăţători din Alexandrov-Gruşevsk, despre faptul că în baza circularei Departamentului Principal pentru Tipărituri, din 24 iulie 1910, nr. 7765, Tipografia ce va executa comanda, conform Art. 1 şi 2 din 26 aprilie 1906, art. 72, 142, 143, neapărat va trimite un raport Comitetul de cenzură din Odesa despre numărul de exemplare ieşite de sub tipar. Confirmarea acestui fapt va fi înregistrată în cancelaria guvernatorului" [16, inv. 1, d. 8987, f. 43]. Or, aceste probe documentare pun în lumină unele aspecte insuficient cercetate asupra cărţii lui Gurie, *Carte de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească,* ediție separată (1910), inclusă şi în Bucoavna completă tipărită în 1909 (p. 80-172). Lucrarea este înregistrată în *Bibliografia Românească Modernă* cu anul de ediţie 1910 [47, p. 553, nr. 25430] .

Așadar, în urma cercetărilor noastre asupra activității cărturărești ale arhimandritului Gurie, sunt de făcut câteva noi precizări documentare: 1) Cu privire la ediția lucrării *Carte de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească,* ediție separată (1910), eliminând astfel unele aprecieri

confuze și neadecvate surselor istorice; 2) Cărțile didactice ale arhimandritului Gurie, deși au fost aprobate pentru tipărire de cenzură, ele nu sunt admise de autorități în școlile primare din Basarabia.

Sub aspect sociolingvistic literatura didactică tipărită la începutul secolului XX este marcată de impactul politicii de rusificare promovate de autorităţile ţariste în Basarabia. Aceasta a creat o stare de conflict lingvistic permanent în societate basarabeană. Însă ceea ce este de subliniat, în legătură cu literatura didactică basarabeană din perioada stăpânirii țariste (1812-1917), după cum observa Ştefan Ciobanu: „Toate manualele didactice basarabene sunt cărți de limbă: nu găsim nicio carte de aritmetică sau de alte obiecte, și numai unele din ele se referă la religie” [72, p. 143].

Literatura didactică basarabeană a fost o literatură tradusă (adaptată) după modele rusești impuse de cenzura țaristă, în special *bucoavnele* din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ediţii bilingve cu text paralel în limbile rusă/slavonă şi română. Privită din perspectiva interferenţei lingvistice – timp de peste un secol –literatura didactică basarabeană a fost marcată de influenţa distructivă a limbii ruse, care a afectat limba română la toate nivelele: lexical, sintactic, fonetic.

4.6. Concluzii la capitolul 4

În lipsa aproape totală, pe toată perioada dominației țariste, a cărții laice tipărite în limba română – cu excepția unor titluri apărute sporadic în tipografia particulară a lui Akim Popov, fenomenul cenzurii civile poate fi urmărit în baza unor scunde mărturii, care ilustrează, mai ales, tabloul literaturii didactice tipărite în Basarabia, supuse unor restricții speciale de cenzură.

1. Cenzura civilă (internă) este o verigă importantă a instituției de cenzură în Imperiul Rus. În sarcina acesteia, alături de cenzura cărții interne, tipărite în limba rusă, intra și controlul asupra cărților tipărite în alte limbi a popoarelor neruse – alta decât rusa – definite în terminologia de epocă cu sintagma de „*иноязычные*”. Astfel, se constată că orice tipăritură editată în altă limbă decât rusa, era supusă unor restricții speciale de cenzură. Dincolo de toate, vom observa că statutele de cenzură (1804, 1826, 1828, 1865, 1890) nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a „cărților în alte limbi”. Cenzura și/sau controlul cărților se realiza pe temeiuri generale, unanim acceptate pentru cenzura internă a tipăriturilor. În localitățile unde nu existau Comitete de cenzură, funcția de cenzor revenea în sarcina viceguvernatorilor(nefiind remunerată).

2. În sarcina cenzurii civile mai intra controlul și supravegherea tipografiilor, a cărții comercializate în librării și a completării fondului de carte in biblioteci, fie publice sau private. În urma reformării instituției de cenzură, în baza Regulamentul temporar din 6 aprilie 1865, în

provinciile imperiului a fost instituită funcția de inspector special, responsabil de supravegherea tipografiilor, bibliotecilor și a comercializării cărții în librării. În Basarabia, funcția de inspector special a fost instituită mult mai târziu, abia in 1 ianuarie 1880. Numărul centrelor tipografice era strict respectat în raport cu forţele poliţiei locale, asemenea instituţii fiind foarte incomode pentru control şi supraveghere. Sub interdicţia cenzurii putea fi atribuită orice manifestare suspectă autorităţilor.

3. Începând cu anii '30 al XIX-lea, vămile de control (Sculeni, Leova, Noua-suliță), au înregistrat numeroase treceri ale cărţii străine. Cei care aduceau cărţile de peste Prut, marea lor majoritate, erau boierii „supuşi ai Moldovei" sau cei din Basarabia. Potrivit surselor, boierii, alături de multe alte cărţi în limbi străine, aduceau şi cărţi „în limba moldovenească". O altă categorie dintre cei care aduceau carte străină în Imperiul Rus, mai ales, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt militarii ruşi prinşi în evenimentele militare din zona Principatelor Române. Cartea românească sau străină, intrată în Basarabia prin zonele de control, se depozita în bibliotecile particulare.

4. Primele registre-catalog cu privire la cărţile interzise sau permise pentru public de către Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg sunt recepţionate în cancelaria guvernatorului din Basarabia, începând cu anul 1832, Listele cuprind exclusiv ediţii de carte străină în limbile franceză sau germană. Cărțile permise de cenzură cu excepția unor fragmente din cuprinsul cărții, se întorceau proprietarului cu pagini tăiate sau acoperite cu cerneală, iar cele „categoric interzise" erau returnate la vămile de control pentru a fi expediate peste frontiera Imperiului Rus.

Sursele cercetate, foarte rar au conservat listele cărţilor româneşti supuse cenzurii, acestea, de regulă, fiind expediate de Cancelaria guvernatorului basarabean la Comitetul de Cenzură pentru Cartea Străină din Odesa, apoi depuse obligatoriu către instanţele superioare – la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg. În lipsa unor date oficiale cu privire la cărțile cenzurare, consemnate în sursele cercetate,este dificil să stabilim numărul și titlurile cărților intrate în Basarabia prin vămile de control, pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX.

5. Pentru prima dată administrația imperială provinciei – în urma schimbărilor intervenite în viața social-politică a Imperiului Rus (1905-1907), a înaintat problema instituirii unei funcții speciale de cenzor a publicațiilor de limbă română. Cu dreptul de cenzor pentru toate publicaţiile de limbă română atât cele intrate, cât și cele tipărite în Basarabia, a fost desemnat Gheorghe Madan (2 octombrie 1908). Rolul și funcția atribuită cenzorului Gheorghe Madan, după cum se ne sugerează mesajul documentului, nu era una obișnuită, ci era una secretă, strict confidențială, acoperită, pe de asupra, cu pseudonimul „Заграничный" (Străinul).

6. Fenomenul literar basarabean din secolul al XIX-lea a ajuns sa fie cunoscut de istoria literară doar prin mijlocirea unor opere manuscrise, recuperate parțial și fragmentar. Această perspectivă documentară scoate în prim plan un alt fenomen, unic în felul său, pentru istoria cărții românești din secolul al XIX-lea: toate operele scriitorilor basarabeni din secolul al XIX-lea, exceptând cele două cărți tipărite de Ioan Sârbu, *Fabule* (1851) și *Poezii* (1852), au rămas în manuscris, nefiind tipărite. Astfel, impactul cenzurii țariste si-a pus amprenta pe o întreaga epocă literară a provinciei românești dintre Prut și Nistru, care poate fi lesne definită „Epocă a cenzurii" sau mai exact „Epoca manuscriselor cenzurate".

7. Cele mai răspândite cărți didactice basarabene au fost bucoavnele. Această categorie de tipărituri era acceptată de oficialităţile imperiale doar în măsura în care ele contribuiau la însuşirea limbii ruse. Impactul cenzurii este unul direct și poate fi decodificat din cuprinsul textelor bilingve ale bucoavnelor basarabene. Cu excepţia ediţiei din 1861 – toate bucoavnele tipărite pe parcursul secolului al XIX-lea, au fost ediţii bilingve, cu text paralel, pe două coloane, în limbile rusă (slavonă) şi română. Textul românesc este o variantă tradusă, care indică direct la sursa originalului: bucoavnele ruseşti/slavonești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aprobate de cenzura sinodală. Marea majoritate a bucoavnelor, au apărut în ediţii succesive prin multiplicare și pot fi clasificate, cel puțin în trei tipuri de bucoavne.

8. În urma identificării și evaluării activității cărturărești desfășurate de arhimandritul Gurie (Grosu), au fost precizate condițiile în care a fost obținută aprobarea cenzurii cu privire la tipărirea *Cărţii de citire cu ştiinţe din gramatica moldovenească,* ediție separată (1910), eliminând astfel unele aprecieri confuze și neadecvate surselor istorice. Deși, aprobate de cenzură, cărțile didactice ale arhimandritului Gurie n-au fost admise în programul de studiu al școlilor din Basarabia.

9. Literatura didactică basarabeană a fost o literatură tradusă (adaptată) după modelele rusești impuse de cenzura țaristă, în special bucoavnele din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ediţii bilingve cu text paralel în limbile rusă/slavonă şi română. Privită din perspectiva interferenţei lingvistice – timp de peste un secol –literatura didactică basarabeană a fost marcată de influenţa distructivă a limbii ruse, care a afectat limba română din Basarabia la toate nivelele: lexical, sintactic și fonetic.

5. BIBLIOTECILE SUB IMPACTUL CENZURII

Instituţionalizarea sistemului de cenzură în Imperiul Rus a contribuit la crearea unui sistem riguros de control asupra cărții comercializate în librării și a completării fondului de carte in biblioteci, fie publice sau private. În lipsa aproape totală a cărții laice tipărite în Basarabia, fondul de carte al bibliotecilor publice sau private, s-a completat în bună parte cu literatură scrisă în rusește sau străină. Afluxul cărţii străine către deceniul trei al secolului al XIX-lea era impunător. Documentele incluse în repertoriul nostru de lucru sunt, în mare parte, acte oficiale – ieşite sau intrate – in cancelaria guvernatorului din Basarabia, care reflectă preocuparea administraţiei imperiale pentru cartea străină, considerată deosebit de periculoasă pentru securitatea statului rus. Sursele cercetate foarte rar au conservat titlurile cărţilor româneşti supuse cenzurii, acestea, de regulă, fiind expediate la Comitetul de Cenzură Străină din Odesa sau Sankt Petersburg. Potrivit surselor oficiale, cei care aduceau cărţi de peste Prut, marea lor majoritate, erau boierii „supuşi ai Moldovei", supuși „austrieci" sau cei din Basarabia. Alături de multe alte cărţi în limbi străine, ei aduceau şi cărţi „în limba moldovenească".

5.1. Completarea fondului de carte în bibliotecile publice și private (studiu de caz)

O preocupare constantă a instituţiilor de cenzură a fost supravegherea strictă a organizării şi completării fondului de carte în biblioteci. Această formă de control asupra cărții poate fi urmărită parțial în legătură cu completarea fondului de carte a bibliotecii publice din Chișinău inaugurată pe 22 august 1832. Datorită insistenței Comitetului de tutelă şi prin mijlocirea guvernatorului civil al Basarabiei A.I. Sorokunski, la întemeierea Bibliotecii publice din Chişinău s-a obţinut permisiunea instanţelor de cenzură de a aduce cărţi româneşti de la Bucureşti pentru completarea fondului iniţial de carte [16, inv. 1, d. 1487, f. 107][54]. Cărțile au fost supuse cenzurii și timp de aproape un an au fost reţinute sub regim de carantină [139, p. 45-49]. Cele 76 de cărți aduse de la București sunt înregistrate la oficiul vamal de la Sculeni, iar pe 11 martie 1832, se aducea la cunoștința administrației guberniale, că toate cărțile au fost expediate Comitetului de Cenzură de la Odesa. Pe 8 august 1832, Comitetul de Cenzură înştiinţa (nr. 146) administraţia provinciei că din cele 76 de volume, 36 erau premise de cenzură, iar 39 erau declarate necunoscute. Volumul, *Viaţa Împăratului Rossienesc Alexandru I,* 1815 (o traducere din limba germană.), a fost interzis

[54]Sursa nu indică direct că acesta era Petru Manega, unul din curatorii Bibliotecii Publice din Chişinău. Din scrisoarea adresată guvernatorului, în 13 mai 1832, către directorul de poştă din Bucureşti I. Jalovenko, s-a stabilit că 76 de cărți au fost expediate la Chişinău.

din start. Exemplarul a fost expediat pentru verificare ulterioară Comitetului de Cenzură Străină din Sankt Petersburg. Cele 36 de cărți, permise de cenzură, au fost împachetate şi expediate, fără rând, la Chişinău [16, inv. 1, d.1487, f. 161; 197, p. 16-17]. Destinul celorlalte 39 de cărți supuse cenzurii s-a dovedit a fi anevoios. Nu se cunoaşte cine a fost cenzorul cărților aduse de la București, în schimb, se cunoaște exact despre alte două cărți ce s-au dovedit a fi interzise (în baza catalogului general care se deținea la Biblioteca Imperială): *Lettres sur le Bosphor [...],* Paris, 1822, şi alta, o ediție de la 1831, în română [21, inv 1, d. 569, f. 1-3; 16, inv. 1, d. 2192, f. 8]. Se vede, cenzorii aveau probleme dificile cu identificarea literaturii în limba română. Cele 39 de volume au fost reținute la depozitul Comitetului de Cenzură din Odesa timp de patru ani (martie 1832 – februarie 1836), apoi trimise la Chișinău. Cenzorul informa guvernatorul din Basarabia (19 februarie 1836), precum că au aşteptat „dispoziţiile şefilor sus-puşi în această privinţă. Acum, negăsind nici un motiv pentru a le mai reţine [...], le expediem prin serviciile speciale de poştă cu sigla <S>”[16, inv. 1, d. 2192, f. 140]. Alte cărți care au completat fondul inițial de carte al bibliotecii publice au fost achiziționate de la persoane particulare, înalți demnitari ai administrației imperiale, care dețineau importante colecții, inclusiv carte străină . Cea mai importantă achiziție o constituie biblioteca particulară a lui S. Liprandi – 428 de exemplare (5000 rub./asignații), care alături de operele clasicilor antici și cele de artă militară, cuprindea și o parte însemnată de literatură istorică cu privire la Țările Române [16, inv. 1, d. 2192, f. 140-142]. Biblioteca Publică din Chişinău, potrivit catalogului întocmit la finele anului 1833, deţinea doar 552 de volume. Abia peste 10 ani, în 1843, numărul volumelor va ajunge la 2230 (1077 titluri) [16, inv. 1, d. 4266, f. 1-2].

Completarea fondului de carte al Bibliotecii publice s-a aflat permanent în supravegherea cenzurii. În baza catalogului fondului de carte al bibliotecii, anual erau identificate cărți prohibite. Este și cazul primei ediții în limba rusă *Прошедшее философии* (De Roberti, Moscova,1886), interzisă pentru uzul public în biblioteci. În temeiul „Regulamentului temporar de întreținere al bibliotecilor publice și sălilor de lectură” (1884) este emisă lista literaturii interzise pentru public – 25 de titluri, inclusiv autori ruși: N.A. Dobrolibov, N.K. Mihalkovski, D.I. Pisarev [6, inv. 34. d. 14. f. 158; 91, p. 115-130]. Potrivit listei incluse în ediția catalogului din 1894, erau interzise 493 de titluri (autori ruși și străini). Istoricul Bibliotecii regionale din Chișinău, a completării fondului ei de carte, a constituit subiectul unei cercetări speciale, de aceea referințele noastre s-au rezumat doar la unele constatări sintetice de ordin general [139, 196 p.].

La începutul secolului al XX-lea, au fost înființate o serie de biblioteci cu titulatura de „populare”. Sălile de lectură aveau un număr redus de cărţi şi erau organizate din iniţiativa unor persoane particulare. Activitatea acestora era reglementată în baza „Regulamentul cu privire la `activitatea fără plată a sălilor populare de lectură şi regulile lor de supraveghere” (15 mai 1890).

Regulamentul cuprinde 11 puncte ale celui de bază, elaborat în temeiul art. 158 şi 175 (Statutul de Cenzură, ediţia 1886). În plus, s-a adăugat și textul circularelor emise de diverse ministere pe diferiți ani: 12 iulie 1867, 17 decembrie 1871 și 8 februarie 1888.

Potrivit regulamentului, bibliotecile populare erau organizate de către administraţia locală pentru categoriile sociale sărace. În rol de organizatori erau desemnate diverse instituţii: seminarele duhovniceşti, şcolile spirituale sau instituţiile de Zemstvă (art. 1). În schimb, supravegherea acestora era permisă doar unor persoane din sistemul învăţământului public (art. 3). Completarea fondului de carte era admisă doar în baza unui catalog special (art. 4). Șefii de gubernii erau atenţionaţi să fie inventariate în mod de urgență toate cărţile intrate în fondul bibliotecilor populare, iar listele să fie expediate pentru verificare instanțelor de cenzură (art. 5). Potrivit datelor culese din rapoartele funcţionarilor locali, constatăm că atât bibliotecile populare, cât și sălile de lectură au fost organizate de persoane particulare. Pe anul 1913 statisticile guberniei înregistrau la capitolul „fără plată": în Chișinău – 8, în Tighina –1, în alte judeţe – 5 [16, inv. 1, d. 8838, f. 1-5; 91, p. 151-153]. Aceste biblioteci funcționau în baza unui cens de plată şi erau completate exclusiv cu carte rusească, distribuită centralizat prin intermediul reţelei de comercializate, sub supravegherea strictă a poliţiei locale.

5.1.1. Biblioteca lui Dimitrie Govdelas în mrejele cenzurii

Demersul nostru se înscrie în aria de cercetare a istoricului unei biblioteci particulare din primele trei decenii ale veacului al XIX-lea, adusă în Basarabia de către profesorul Dimitrie Govdelas (1780-1831), doctor în filosofie la Academia Domnească din Iaşi. Despre faimoasa bibliotecă a profesorului grec s-a scris mai înainte. S-a scris, însă informaţia istorică asupra colecţiei de carte a fost recuperată doar parţial. Cercetătorul Efim Levit (anii '90 ai sec. XX) afirma, între altele: „Catalogul propriu-zis, deşi fusese copiat în mai multe exemplare pentru toate forurile interesate, până în prezent n-a putut fi descoperit" [163, 62-80]. Ce ştim, sau mai exact, ce nu ştim despre colecţia de carte a lui Dimitrie Govdelas [89, p. 79-100; 106, p. 76-83; 108, p. 266-274].

Înainte, însă, de a intra în subiectul dezbaterii noastre asupra istoricului bibliotecii lui Dimitrie Govdelas, ar trebui să intervenim cu unele amănunte şi/sau precizări ce nu par a fi lipsite de importanţă în contextul problemei abordate. Sarcina noastră este de a lămuri şi de a scoate în evidenţă valoarea istorică şi culturală a acestei impunătoare colecţii de carte, ajunsă ulterior în biblioteca gimnaziului regional din Chişinău. Motive pentru a invoca aceste obiective sunt mai multe: insuficienţa datelor istorice referitoare la constituirea colecţiei de carte din perioada ieşeană

(1808-1822) a lui Dimitrie Govdelas, de până la trecerea acesteia în Basarabia; lipsa mărturiilor documentare referitoare la trecerea lui Dimitrie Govdelas, împreună cu impunătoarea colecţie de carte, în Basarabia; persistenţa unor confuzii istoriografice în legătură cu destinul ulterior al cărţilor intrate în posesia bibliotecii Gimnaziului regional din Chişinău.

La fel, ar trebui să reţinem că impunătoarea colecţie de carte – 2723 de volume, marea lor majoritate fiind din sec. XVIII-XIX, în diferite limbi: greacă, germană, franceză, latină etc. – a fost adusă de la Iaşi în Basarabia, pe valul evenimentelor politice ce se petreceau în Principatele Române în legătură cu mişcarea eteristă. Ar mai trebui să consemnăm că acea bibliotecă particulară, ajunsă în Basarabia, era într-adevăr una impunătoare şi impresionantă în epocă. Şi nu numai pentru Basarabia, dar chiar şi pentru Principatul Moldovei, de unde fusese adusă. Spre exemplu, înavuţita şi culta familie a boierului Rosetti Roznovanu avea la moşia de la Stânca, pe malul Prutului, o bogată bibliotecă adunată încă de Iordache Rosetti-Roznovanu, marele vistiernic, şi completată în anii 1818-1821 de fiul acestuia Nicolae, înalt dregător, cu studii europene. Biblioteca însuma 1939 de volume (catalog, 1821), ceea ce presupunea o diversitate de cărţi rarisime din varii domenii: literatură şi filosofie clasică şi modernă, artă, politică, drept, istorie, geografie, ştiinţe naturale [206, p. 215-217].

Pentru primele trei decenii după anexarea Basarabiei, avem mărturii destul de modeste care atestă existența unor biblioteci particulare în mediul nobilimii autohtone. Nu s-a păstrat, n-a ajuns până azi, fie și parțial, nicio colecție de carte din bibliotecile boierești de altădată. La începutul anilor ’40 ai secolului al XIX-lea, abia îşi anunţau începutul activităţilor culturale primele instituţii de acest gen. Să amintim că biblioteca Gimnaziului regional – căreia erau destinate cărţile donate – era, de asemenea, la prima etapă de acumulare a fondului de carte (gimnaziul a fost fondat în 1833, septembrie 12). Administraţia ţaristă a provinciei s-a arătat surprinsă şi mulţumită, totodată, de oferta generoasă (dacă ne referim, în primul rând, la numărul de volume – 2723) a boierului Dimitrie Carastati, cel care a donat cărțile pentru biblioteca Gimnaziului regional.

În luna iunie 1834, ziarul *Odesskij Vestnik* (Одесский Вестник), într-o informaţie primită din Chişinău (în 18 iunie), relata un fapt mai rar întâlnit în epocă: „Moşierul Dimitrie Carastati a donat spre folosul aşezămintelor şcolare din acel ţinut 2723 de cărţi scrise în felurite limbi antice şi moderne. Potrivit voinţei donatorului, aceste cărţi au fost destinate Gimnaziului din Chişinău, stipulându-se ca biblioteca gimnazială să fie deschisă de două ori pe săptămână pentru doritorii de a se îndeletnici cu lectura acelor cărţi”. Pentru că la acea vreme în Basarabia nu exista încă presă locală (primul ziar va fi fondat abia peste două decenii, în 1854), ştirile atât de neobişnuite şi relevante, totodată, au fost cunoscute publicului prin mijlocirea presei din Odesa. Evenimentul, propriu-zis, se produse ceva mai devreme, mai exact în luna mai 1833. Înainte, însă, de a derula

firul mărturiilor documentare, vom prezenta succint unele date selective din perioada ieşeană a lui Dimitrie Govdelas.

Protagonistul nostru, Dimitrie Govdelas (1780-1831), este originar din Tesalia (Grecia)[55]. Studiile universitare le-a urmat la Pesta (1801-1803), unde şi-a luat cu succes doctoratul. Obţine titlul de „doctor în filosofie şi profesor de arte liberale". Apoi ceva timp a stat la Paris, în scopul de a cunoaşte/cerceta filosofia şi literatura franceză [50, p. 83-84]. În 1808 este angajat, în bază de contract, pe patru ani la Academia Domnească din Iaşi. Pentru o leafă anuală de 3500 piaştri turceşti (salariu lunar de 2000 de lei), îndeplinea şi funcţia de administrare a Academiei şi se obliga să prezinte cursul de aritmetică, algebră, geometrie şi cosmografie.

Lucrurile însă s-au schimbat din momentul în care Dimitrie Govdelas intră în conflict cu eforul înaltei instituţii ieşene, principele Scarlat Ghica. Conflictul a fost de durată. Relaţiile tensionate ale acestora s-au transformat într-un conflict public, în care au fost implicate atât autorităţile locale (Divanul Moldovei), cât şi unii funcţionari din Sankt Petersburg. Mărturie în acest sens este impresionanta corespondenţă cu multe detalii de epocă, atestată în surse de arhivă: scrisoarea către Divanul Moldovei din 12 septembrie 1810 şi scrisorile către monarhul rus, Alexandru I, din 29 septembrie 1811 şi 18 februarie 1812. În scopul de a-și rezolva interesele personale, Dimitrie Govdelas va întreprinde „un voiaj trecând prin Viena pentru a ajunge în capitala Rusiei". Amintim în context că Dimitrie Govdelas și-a început activitatea la Academia Domnească din Iași în perioada ocupației Principatelor Române de către armata imperială rusească (1806-1812) [50, p. 64]. Nu se ştie exact dacă plângerile lui Dimitrie Govdelas au fost satisfăcute (preşedinte al Divanurilor în Principate la 1812 era senatorul rus V.I. Krasno-Milaşevici). Oricum, după anul 1812, în unele surse de referinţă se constată că Dimitrie Govdelas se aciuase pe lângă Episcopia de Roman. Între timp îşi revede cursurile, alcătuieşte manuale, compune chiar şi versuri (*Câteva mici poeme morale,* Iaşi 1814). Cert este că pe la 1814 a fost rechemat la conducerea Academiei Domneşti din Iaşi, moment atestat, de altfel, în unele însemnări manuscrise din colecţia Bibliotecii Academiei Române, în legătură cu susţinerea examenelor publice la instituţia ieşeană. Apoi va petrece ceva timp în Austria, unde îşi va edita câteva manuale în greaca veche: *Economie practică şi generală,* Viena, 1816; *Istoria filosofiei,* Viena 1817; *Elemente de aritmetică,* Iaşi, 1818. Va mai scoateşi o ediţie bilingvă a *Întâmplărilor lui Telemac,* Iaşi, 1820, în patru volume, din care apărea doar primul (o primă ediţie se tipărise la Buda, în 1800). La Academiile Domneşti din Bucureşti şi Iaşi se utilizau traduceri după tot ce a produs mai bun literatura didactică

[55] Nicolae Iorga îl considera „român macedonean, deși apără cultura greacă la Iași" (vezi Nicolae Iorga, *Introducerea științelor în învățământul românesc*. Conferință științifică susținută la Teatrul Național din București, la Festivalul Societății Studenților în Științe. 1 aprilie 1919.

occidentală în toate domeniile: filosofie, istorie, literatură, economie, morală etc. Un alt contract încheiat cu Academia din Iaşi, pe o durată de 10 ani, cu leafă onorabilă şi multe privilegii, a fost semnat pe 21 martie 1816. De astă dată**,** însă, l-a găsit în prestigioasa instituţie de la Iaşi pe Gheorghe Asachi, care din 1814 deschisese „un clas de inginerie". Grecul Govdelas, orgolios din fire, va tensiona mult relaţiile cu clasele conduse de Gheorghe Asachi, relații, care, de fapt, s-au redus în final la o rivalitate personală deschisă. Memoriul scris în 1819 este o mărturie în plus faţă de situaţia incertă şi caracterul subiectiv al celor enunţate vizavi de relaţiile lui Dimitrie Govdelas cu Gheorghe Asachi [50, p. 74-85].

Evenimentele ce s-au produs în Principatele Române către anul 1821 au marcat totalmente destinul ulterior al cărturarului grec. Pe valul mişcării eteriste declanşate în Ţările Române, mulţi dintre locuitorii Iaşilor au fost nevoiţi să-şi caute adăpost vremelnic în altă parte, fie în Bucovina, fie în Basarabia. Astfel, numeroase „feţe bisericeşti şi numeroşi boieri moldoveni trecură hotarul, foarte cu greu scăpând cei mulţi prin străjile grecilor care puseseră stăpânire pe toate drumurile şi pe ieşirile din Iaşi ca să-i oprească", consemna, la rândul său, Manolache Draghici. Chişinăul, timp de două-trei luni, a devenit altul. Mulţimea roia acolo […]. În loc de 12 mii de locuitori, aici erau peste 50 de mii […]. Oraşul semăna cu un loc de sărbătoare, unde se tot adună lume, care de abia îşi găsea un loc de odihnă înghesuiţi într-o singură odaie. Şi nu numai Chişinăul s-a umplut cu cei veniţi din Moldova şi Valahia. Populaţia întregii Basarabii s-a majorat cel puţin de două ori. Dintre boierii ţării sunt amintiţi, între altele, logofătul Dimitrie Sturdza şi vistiernicul Sandu Sturdza [150, p. 25]. Apoi, din corespondenţa rămasă din anii de pribegie de la Mitropolitul Moldovei Veniamin Costache (1768-1846), de asemenea, vedem că acesta pe la finele anului 1821 se afla la moşia din Colincăuţi a ţinutului Hotin. În scrisoarea adresată episcopului Dimitrie Sulima, în legătură cu sărbătorile de Crăciun, mitropolitul exprimă cuvinte de gratitudine pentru acel sprijin acordat prin mijlocirea Î.P.S. Grigorie al Ierapolei, în anii grei de pribegie, sperând şi rugându-se, totodată, ca anul care vine să aducă linişte şi pace pentru Ţara Moldovei [227, f. 1]. După cum consemna şi Petre Haneş, Mitropolitul Veniamin Costache a stat în Basarabia „de la sfârşitul lui februarie 1821 până în toamna lui 1822 sau începutul lui 1823". Despre anii grei petrecuţi în pribegie Mitropolitul Veniamin Costache va consemna şi în prefaţa cărţii *Istoria Scripturii Vechiului Testament* (Iaşi, 1824*)*, precum că a tradus această carte „în cele mai amărâte zile a vieţii mele, în satul Colincăuţi în ţinutul Hotinului […]. La anul 1821 fevru [arie] 22 seara spre 23, când fărădelegile noastre au încordat arcul dumnezeieștii urgii […], ca un trăsnet din ceriu au căzut peste ticăloasă ţară această cumplită răzvrătire a Grecilor şi îndată după aceasta nemaiputând suferi grozăviile şi relele […]. Codrii cei mai adânci gemeau de norod rătăcind. Cel mai ticălos bordeiu în locul de scăpare să pară palat la cei carii mai înainte nu încăpea în cele mai desfătate curţi […]. Şi am ales loc de tristă

petrecere în satul Colincăuţi" [150, p. 27]. Printre cei năpăstuiţi de soarta pribegiei lor în Basarabia se regăseşte şi grecul Dimitrie Govdelas, profesor la Academia Domnească din Iaşi.

Se cunosc date foarte vagi din acei ani. Se susţine precum că a pribegit în Polonia. A editat *Histoire d'Alexandre le Grand suivant les écrivain orientaux avec des notes géographiques et historiques,* Varşovia, 1822 (*Istoria lui Alexandru cel Mare, după scriitori orientali cu note geografice şi istorice*). În prefaţa acelui volum vorbeşte despre nenorocirile sale în timpul Eteriei. Tocmai terminase de tradus *Istoria persană* şi era gata să-şi publice lucrarea, când turcii, intraţi în Iaşi, „i-au distrus manuscrisele greceşti ascunse în Biserica Sf. Atanasie". Această pierdere irecuperabilă „îmi este mai dureroasă decât a întregii averi agonisite", mărturisea Dimitrie Govdelas. Acea carte era „rodul muncii de peste cincisprezece ani – în filosofie, matematică, economie, morală şi alte domenii de literatură". În urma „hatişerifului" lui Ioniţă Sturdza (1822), grecilor li s-a interzis să se aşeze în Principatele Române. Astfel, refugiul lui Dimitrie Govdelas în Polonia a fost prelungit ulterior în Basarabia. Mărturiile din arhivele din Chişinău atestă că pe 11 martie 1822, prin punctul de hotar de la Noua Suliţă, a trecut „supusul Moldovei, doctorul Demetru Govdelas, cu slujitorul Ioahan, ce are bilet de trecere cu nr. 220, eliberat pe 5 martie 1822 de către administraţia austriacă a regiunii Cernăuţi. Supusul Moldovei se îndrepta în Basarabia spre ţinutul Iaşi, cu nevoi personale, pe termen de o lună" [16, inv. 1, d. 814, f. 217].

Informaţiile documentare referitoare la aflarea acestuia în Basarabia sunt scunde. Este de presupus că o fi stat pe aceste meleaguri vreo trei ani, timp în care reuşeşte să-şi aducă de la Iaşi, sau poate din refugiul polon, din Varşovia, o bună parte din biblioteca sa, de fapt, din ceea ce mai rămăsese din colecţia de carte de altădată, adunată cu atâta râvnă pe parcursul întregii sale vieţi. Cert este că documentele arhivelor din Chişinău au înregistrat trecerea acestuia împreună cu impunătoarea colecţie de carte. Este de presupus că biblioteca lui Dimitrie Govdelas a fost adusă în Basarabia între anii 1822 și 1825. Un raport al Consiliului medical din Tighina, din12 martie 1824, adresat către guvernatorul civil Constantin Catacazi, menţiona că „locuitorul oraşului Iaşi, din Principatul Moldovei, Dimitrie Govdelas, a fost numit de către guvernatorul general al Novorossiei în funcţie de medic al ţinutului Bender [Tighina]. Acesta, în legătură cu plecarea în străinătate, n-a acceptat postul" [16, inv. 1, d. 909, f. 91]. Informaţiile aduse în discuţie sunt, fără îndoială, contradictorii şi nu ne oferă un tablou plauzibil al preocupărilor, din perioada aflării în Basarabia, a grecului Dimitrie Govdelas. Cert este că, în data de 1 aprilie 1825, Dimitrie Govdelas a împrumutat 335 de galbeni olandezi de la boierul basarabean Dimitrie Carastati, lăsând în schimb câteva lăzi cu cărţi, în număr de 2723 de volume, asumându-şi, totodată, obligaţia de a achita lunar o dobândă în raport de unu la sută. Probabil, după dată amintită – 1 aprilie 1825 – a plecat în străinătate, lăsând gaj biblioteca, unica sa avere adusă în Basarabia, în grija boierului Dimitrie

Carastati. Alte surse istoriografice atestă, în 1828, prezenţa sa într-un oraş din Germania, la Munchen [50, p. 104-107]. După toate acele peregrinări a revenit la Iaşi, unde a şi decedat în 1831. Vom urmări, în continuare, în baza surselor din Chișinău, care a fost destinul colecţiei de cartea dusă în Basarabia în urma refugiului basarabean al lui Dimitrie Govdelas. Mărturiile au acoperire documentară în Fondul guvernatorului civil al Basarabiei (1834-1847) [inv. 1, d. 2048] şi cel al Adunării Nobilimii Basarabene (1833-1834) [21, inv. 1, d. 719].

Corpul de documente se prezintă sub forma unei corespondenţe oficiale a boierului Dimitrie Carastati, cel care a donat colecţia de carte, cu şefii provinciei. Corespondenţa a fost de durată: aproape 14 ani. Acest fapt îşi are explicaţia, de altfel, în sistemul administrativ-poliţienesc al regimului de ocupaţie ţaristă în Basarabia. Primul document ce ne dezvăluie esenţa maşinii birocratice din anturajul funcţionarilor imperiali este cererea înaintată de către boierul Dimitrie Carastati „Înălţimii Sale, Mareşalului Nobilimii Oblastei Basarabia, Egor Ivanovici Dimitriu: Străinul Dimitrie Govdelas[56], doctor în filosofie, în data de 1 aprilie 1825, a împrumutat de la mine 335 galbeni olandezi, asumându-şi obligaţia de a achita o dobândă de unu la sută, lăsând în schimb lăzi cu cărţi în număr de 2723 volume. Sus-numitul Govdelas a decedat la anul 1831, la Iaşi, în timpul holerei. Şi pentru că nimeni din moştenitorii acestuia nu s-a prezentat să-mi restituie datoria, eu, pătruns de anumite obligaţii morale, am decis să jertfesc aceste cărţi în număr de 2723 volume pentru binele obştesc [106, p. 76-83; 108, p. 266-274].

„Rog, Înălţimea Voastră, să le cercetaţi şi să înştiinţaţi şefii mai mari, ca aceştia, la rândul lor, să le direcţioneze acolo unde cred ei că aceste cărţi vor aduce folos public. De asemenea, vă comunic, precum că acele cărţi eu nu le-am numărat. Pentru a fi aduse în ordine este nevoie ca cineva dintre nobilii din cancelaria Înălţimii Voastre să fie numiţi în acest scop. Prin mijlocirea Înălţimii Voastre, să fie înaintat un demers către reprezentanţa oficială din Moldova, ca aceasta să ne înştiinţeze în cazul în care se va găsi vreun moştenitor al decedatului Govdelas, ce şi-ar dori să răscumpere biblioteca, sau să achite suma totală şi procentele ce se cuvin în folosul acelei instituţii a regiunii, căreia guvernatorul general va găsi de cuviinţă să i se distribuie cărţile dăruite. 23 mai 1833” [21, inv. 1, d. 719, f. 1].

Documentul citat este deosebit de relevant şi ne îndeamnă să scoatem în evidenţă câteva momente semnificative în legătură cu subiectul luat în dezbatere. Mai întâi, vom observa că cifra enunţată de 2723 de volume era doar una preventivă, stipulată în actul de gaj, pentru că boierul Dimitrie Carastati nu numărase acele cărţi depozitate în lăzi. Apoi, iniţiativa de a înainta un demers către reprezentanţa oficială a Consulatului Rus din Moldova, în scopul de a depista vreun

[56] Numele profesorului ieşean Dimitrie Govdelas este trecut în sursele arhivelor din Chişinău: „Gobdelas”, în loc de „Govdelas”.

moştenitor al cărţilor rămase în Basarabia, îi aparţine în întregime lui Dimitrie Carastati. Moment foarte important, de altfel, pentru a urmări şirul evenimentelor derulate în legătură cu destinul cărţilor ajunse la Chişinău. Funcţionarii imperiali vor exploata la maximum acest motiv invocat – al moştenitorului cărţilor de la Iaşi, în scopul de a întoarce colecţia de carte peste hotarul Imperiului Rus. Nu, în ultimul rând, observăm că donaţia de carte a boierului Dimitrie Carastati de la Unţeşti era un gest dezinteresat şi demn de toată admiraţia contemporanilor. Pentru că, chiar şi în cazul în care ar fi fost găsit moştenitorul doritor să răscumpere acea faimoasă bibliotecă, banii, oricum, urmau să fie distribuiţi în folosul acelei instituţii din Basarabia [106, p. 79-80].

Oficialităţile imperiale, în persoana guvernatorului general de la Odesa, contele Mihail Voronţov, într-o adresă expediată guvernatorului din Chişinău, în 2 august 1833, a exprimat verbal gestul de mulţumire: „ […]. Printre altele fie spus, am deosebita plăcere şi rog să aduceţi mulţumiri, de la numele meu, boierului Dimitrie Carastati, pentru gestul său de binefacere în folosul public, în scopul răspândirii învăţământului în regiune. Vă asigur că neapărat voi comunica despre toate acestea domnului ministru al Afacerilor Interne”. Mareşalul Adunării Nobilimii din Basarabia, în *Memoriul* adresat către oficialii din Odesa, în 29 decembrie 1833, cerea ceva mai mult – ordinul Sf. Vladimir, clasa a IV-a. Urmând acestui scop, boierul Dimitrie Carastati, pe 1 decembrie 1834, avea alcătuit un formular de serviciu [21, inv. 1, d. 719, f. 2-13]. Tocmai este locul să încercăm o succintă prezentare a activităţilor culturale şi/sau de binefacere desfăşurate de către boierul/nobilul Dimitrie Carastati în Basarabia.

La data completării formularului de state Dimitrie Carastati avea 46 de ani (n. 1788). Avea moşii în judeţele Orhei şi Iaşi. În anii 1819 şi 1829 a contribuit personal la lichidarea epidemiilor de ciumă şi holeră în Basarabia. Nu moştenise multă avere, însă reuşise să-şi extindă moşiile, pentru că avea către acea vreme tocmai patru: una în judeţul Orhei, la Selişte, sat cu 160 de gospodării; trei în judeţul Iaşi, la Unţeşti – cu 70; la Todireşti – cu 80 şi la Pârliţa – cu 140 de gospodării. S-a afirmat precum că el nu aparţinuse nobilimii de vază a ţinutului, iar numele lui lipseşte dintre participanţii la primele alegeri nobiliare din 1818 şi 1821 şi nu figurează printre boierii care fuseseră încorporaţi în nobilimea rusă şi trecuţi în registrele genealogice [21, inv. 1, d. 719, f. 13-1].

Preţioase informaţii se regăsesc la compartimentul „funcţii ocupate”. În 1819, Dimitrie Carastati este responsabil şi participă activ la lichidarea consecinţelor molimelor de ciumă şi holeră din judeţul Iaşi, fapt pentru care i s-a adresat „o mulţumire de la numele Monarhului” (retransmisă prin general-locotenentul Inzov la 27 martie 1822). Mai este membru al Comisiei speciale din Bălţi „pentru ajutorarea celor săraci”. Dăruise o cantitate importantă de pâine oraşului ce se afla în carantină, moment apreciat de autorităţile din provincie (14 ianuarie 1830 – i s-a adresat „o

mulţumire” din partea mareşalului nobilimii). A mai fost ales candidat în funcţia de Mareşal al Nobilimii din judeţul Iaşi (1831-1834), funcţie pe care o deţine cu multă ambiţie şi încredere în rostul unei munci de binefacere în folosul societăţii [16, inv. 1, d. 2048, f. 35-36; 21, inv. 1, d. 719, f. 47-48].

Nobilul basarabean, ispitit în intenţiile generoase la solicitarea guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, a dăruit un lot de pământ din moşia sa de la Unţeşti, pentru locul de veghere al „monumentului cneazului Potiomkin”. La fel, îndemnat de „râvnă pentru folosul obştesc”, în 23 mai 1833, a donat biblioteca „răposatului Dimitrie Govdelas tinerimii basarabene care era instruită la Gimnaziul din Chişinău”. Ultimele două fapte ale boierului Carastati au devenit cunoscute – prin concursul presei – publicului nu numai din Novorosia, ci şi din tot restul imperiului [108, p. 269].

Dimitrie Carastati mai este iniţiatorul unui proiect cultural de organizare a unei şcoli parohiale pentru copiii din toate stările sociale, pe moşia sa de la Unţeşti, care urma să fie întreţinută pe cont propriu. Găsind acea propunere „bună de urmat”, eforul onorific al Gimnaziului din Chişinău, stolnicul Nicolae Catargiu îl înştiinţa pe guvernatorul provinciei în 26 ianuarie 1844: „Înălţimea Voastră, nobilul şi boierul din judeţul Iaşi, Dimitrie Carastati a înaintat un demers în 12 decembrie, nr. 1843, în care solicită aprobarea proiectului de organizare a unei şcoli parohiale pe moşia sa din Unţeşti, care va purta numele Dimitrie Carastati. Şcoala va fi întreţinută pe cont propriu şi roagă să intervin drept mijlocitor în realizarea acestei iniţiative. Alăturat vă prezint proiectul înaintat de boierul Carastati, rugând totodată să apelaţi către instanţele superioare pentru a susţine proiectul” [163, p. 66]. Nicolae Catargi a înaintat o adresă identică prin conţinut şi către mareşalul Adunării Nobilimii în 17 februarie 1844. Proiectul organizării unei şcoli laice, deschisă pentru toate stările sociale din mediul rural, era unul destul de îndrăzneţ la acea vreme [16, inv. 1, d. 4467, f. 5].

Revenind asupra istoricului colecţiei de carte, precizăm că pe 25 mai 1833, mareşalul Adunării Nobilimii, Iordache Dimitriu a dispus ca nobilul Nicolae Demi, paharnicul Ioan Galanu şi asesorul de colegiu Nicolae Harita să ia în primire cărţile donate de către boierul Dimitrie Carastati [21, inv. 1, d. 719, f. 4-5]. Sarcina încredinţată, de catalogare a cărţilor, nu a fost defel uşoară. Totodată trebuie să subliniem ca mareşalul Adunării Nobilimii Iordache Dumitriu a înştiinţat despre donaţia de carte înaltele feţe ale guvernării oblastei, inclusiv pe general-guvernatorul Novorosiei şi Basarabiei, contele Mihail Semionovici Voronţov. [89, p. 88-90].

Mărturiile de arhivă, însă, n-au conservat adresa lui Iordache Dumitriu către şeful oblastei de la Odesa. Ceea ce putem susţine cu certitudine este că textul a fost expediat în aceeaşi zi cu adresa semnalată deja către nobilii Nicolae Demi, Ioan Galanu şi Nicolae Harita, adică pe 25 mai

1833. Acest fapt are acoperire documentară în adresa de răspuns a Guvernatorului General al Novorossiei către mareşalul Adunării Nobilimii, din 2 august 1833: „Am primit raportul Domniei Voastre din 25 mai curent, nr. 237. Între timp, am înştiinţat serviciul Consulatului Rus în Moldova, de la Iaşi, despre rugămintea nobilului Dimitrie Carastati, ca aceştia la rândul lor să înştiinţeze moştenitorii doctorului Gobdelas, dacă aceştia din urmă sunt gata să răscumpere biblioteca. Dorinţa lui Dimitrie Carastati este ca banii sau cărţile să fie destinaţi pentru tineretul studios al Basarabiei. Printre altele fie spus, am deosebita plăcere şi rog să aduceţi de la numele meu mulţumiri boierului Dimitrie Carastati, pentru gestul său de binefacere în folosul public, în scopul răspândirii învăţământului în regiune. Vă asigur că neapărat voi comunica despre toate acestea domnului ministru al Afacerilor Interne. De asemenea, rog catalogul acelor volume, odată întocmit, neîntârziat să mi-l transmiteţi" [89, p. 85-88].

Selectarea cărților și întocmirea catalogului a durat aproape cinci luni – din 25 mai până la 6 noiembrie 1833. Acele cărţi, depozitate în lăzi, după cum ne mărturisise boierul Dimitrie Carastati, nu fusese numărate. Cărţile au zăcut acolo timp de opt ani (1825-1833). În urma unei selecţii preventive a cărţilor a fost întocmit un raport oficial (Raport (nr. 472), noiembrie 6, 1833, către mareşalul Adunării Nobilimii, Iordache Dimitriu: „Subsemnaţii: nobilii Nicolae Demi, paharnicul Ioan Galanu şi funcţionarul civil de gradul 14 Nicolae Harita. În urma adresei oficiale din 25 mai curent(nr. 1240, 1241 şi 1242), nouă ne-a revenit sarcina alcătuirii unui catalog amănunţit al cărţilor donate de către moşierul judeţului Iaşi, nobilul Dimitrie Carastati, pentru folosul tinerilor din şcolile basarabene. În legătură cu alcătuirea acestui catalog, avem onoarea a Vă comunica faptul că au fost identificate volume scrise în diferite limbi: în elino-greacă, în latină, în franceză, în germană, în engleză şi o parte neînsemnată în rusă. Mai mult, s-a constatat că realmente sunt nu 2723, ci doar 2707 volume. Acest Catalog este întărit prin semnăturile noastre şi înainte de a fi prezentat Înălţimii Voastre, noi îndrăznim să-l prezentăm pentru confirmare în Adunarea Nobilimii" [21, inv. 1, d. 719, f. 8-9; 89, p. 88-87].

Valoarea acestui document oficial este deosebit de prețioasă în contextul problemei cărților aduse în Basarabia. De aceea vom cita în continuare după acest raport: „De asemenea, considerăm că odată ce cărţile doctorului în filosofie Dimitrie Govdelas, care atunci când era în viaţă, împrumutând bani de la nobilul Dimitrie Carastati, iar acesta din urmă în dorinţa de a dona acele cărţi a prevăzut şi unele clauze, precum că în cazul în care vreun moştenitor al doctorului Govdelas va dori să răscumpere cărţile achitând şi comisionul cuvenit, atunci acela va primi cărţile înapoi, noi am găsit de cuviinţă să se procedeze după cum urmează. Între altele fie spus, dintre acele cărţi, conform datelor înregistrate de către regretatul Govdelas, erau 1414 volume în limba greacă, inclusiv: 420 de aritmetică, 833 de gramatica franceză şi 164 de economia practică. Astfel, au fost

reţinute câte un exemplar din fiecare pentru bibliotecă, restul cărţilor nu mai sunt de folos pentru instituţia şcolară, cu atât mai mult cu cât rămân fără ladă. Or, aceste volume ar putea fi de real folos pentru fiul moştenitor al lui Govdelas, care a condiţionat această bibliotecă lui Carastati. Mai mult, aceste cărţi i-ar fi fost un sprijin material considerabil în starea lui complet neapărată şi neajutorată. De aceea, credem ca ar fi bine-venit, Înălţimea Voastră, să întreprindeţi un demers către şefii oficiali, în care să apăraţi dreptul fiului moştenitor, ca acestuia, odată cu atingerea majoratului, să se pună la dispoziţie toate cele 1427 de volume, munca de o viaţă a bunului său tată. Cu atât mai mult cu cât acele volume donate gimnaziului de către boierul Dimitrie Carastati, culegeri alese în diferite limbi, nu numai că acoperă sumă împrumutată de tatăl său, ci întrec cu mult valoarea lor. Apoi, acele 1427 volume în limba greacă nu au o prea mare valoare pentru bibliotecă" [89, p. 88-90].

Acest demers al nobililor Nicolae Demi, Ioan Galanu şi Nicolae Harita, nu se ştie dacă a avut un ecou din partea mareşalului nobilimii. Problema cărţilor selectate şi catalogate, în această etapă, era de altă natură. Toate titlurile înregistrate în catalog urmau să fie revăzute în scopul de a fi traduse în limba rusă. Nu putem decât bănui care au fost motivele unor asemenea cerinţe. Documentele cercetate nu ne dezvăluie mai mult nimic în această privinţă. Or, cărţile supuse cenzurii în Imperiul Rus erau verificate în baza unor registre speciale, elaborate în diferite limbi. Care era atunci rostul traducerii titlurilor în limba rusă și cui aparţine această iniţiativă, cine a înaintat astfel de cerinţe. Toate aceste întrebări rămân în continuare nelămurite. Cert este că situaţia intervenită în problema catalogului s-a complicat mult.

Alte mărturii atestă că funcționarii administrației țariste au ținut sub supraveghere permanentă colecția de carte adusă de la Iași (Adresa consilierului Vasile Ozerov către mareşalul Adunării Nobilimii. 1833, decembrie 7, nr. 503): „Milostive Domn Egor Nikolaevici, conform cerinţei Înălţimii Voastre, din 16 noiembrie curent nr. 46, delegată mie, profesorii de la Gimnaziul Regional urmau să traducă titlurile cărţilor în limba rusă din aşa-numita bibliotecă donată de către boierul Carastati, pentru a Vă pune la dispoziţie, cât mai repede posibil, o versiune tradusă a Catalogului. În legătură cu situaţia intervenită, Vă aduc la cunoştinţă faptul că limba greacă – conform statutului în vigoare, se predă la gimnaziu doar în clasele superioare, care, de altfel, încă nu s-au deschis. De aceea, încă nu avem angajaţi profesori la acest obiect. Respectiv, traducerea titlurilor din greacă nu s-a făcut. Celelalte titluri din Catalog au fost deja traduse, fapt despre care am onoarea să Va comunic[semnat Vasile Ozerov" [21, inv. 1, d. 719, f. 8-10].

Documentul citat este, fără îndoială, o mărturie elocventă că iniţiativa traducerii titlurilor în limba rusă îi aparţine mareşalului nobilimii. Apoi, traducerea titlurilor din greacă în rusă nu s-a făcut. Or, acest argument este un răspuns direct la întrebările anunţate din capul locului: ce ştim

sau ce nu ştim despre biblioteca lui Dimitrie Govdelas. Răspunsul poate fi doar unul echivoc: registrele-catalog identificate în colecţiile fondul mareşalului Nobilimii Basarabene, cele ce ţin de titluri traduse în rusă – din latină,, franceză, germană – de către profesorii gimnaziului din Chişinău, reprezintă integral colecţia de documente referitoare la volumele din biblioteca lui Dimitrie Govdelas [21, inv. 1, d. 719, f. 32-36 ; 89, p. 90]. Repetăm: catalogul cărţilor în limba greacă lipseşte din motivul că n-au fost traduse titlurile. Mai exact, nu avea cine să le traducă. Cert este că informaţiile asupra titlurilor în limba greacă ar putea fi recuperate în baza altor surse indirecte ce pot fi decodificate, eventual, în arhivele locale. Odată adunate toate aceste informaţii, risipite prin diverse fonduri de arhive, fie locale, de la Chişinău,fie de la Iaşi, ar putea vărsa mai multă lumină în acest discurs istoriografic.

Un alt document important din această colecție este memoriul mareşalului nobilimii, care scoate n evidență valoarea estimativă a cărților din biblioteca lui Dimitrie Govdelas. Textul memoriului este înregistrat cu data de 29 decembrie 1833 şi adresat către guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei: „Îndeplinind dispoziţia Domniei Voastre din 2 august curent, nr. 13101, am onoarea să Vă prezint catalogul cărţilor din colecţia donată de către boierul jud. Iaşi, nobilul Dimitrie Carastati, în folosul tinerilor învăţăcei din regiune. În privinţa catalogului propriu-zis consultat de mine, voi remarca faptul că această colecţie de carte este, fără îndoială, o achiziţie strălucită pentru Gimnaziul Regional, fiind o bibliotecă completă din cele mai alese scrieri ale autorilor clasici sau dintre cei renumiţi de scrieri beletristice – toate necesare pentru procesul de studii creative ale tinerilor. În sfârşit, chiar dacă întreaga colecţie o apreciam doar la preţul cel mai mare de 80 mii ruble/asignaţii, oricum, nobilul Dimitrie Carastati, care şi-a adus prinosul obştesc printr-o contribuţie atât de importantă,merită să fie propus de către Înălţimea Voastră, în baza Ucazului imperial din 12 decembrie 1801, pentru ordinul Sf. Vladimir, clasa a IV-a" [21, inv. 1, d. 719, f. 37-39]. Se cuvine să remarcăm faptul că textul memoriului se regăseşte şi în colecţia de documente din fondul Guvernatorului Civil al Basarabiei.

Este deosebit de important să consemnăm un alt eveniment cultural – actul de predare şi/sau intrare a cărţilor donate de către boierul Dimitrie Carastati, în colecţia bibliotecii Gimnaziului Regional din Chişinău. Acest fapt istoric confirmă cu certitudine că voinţa nobilului Dimitrie Carastati a fost parțial îndeplinită. Sursele ce ne stau la îndemână ne permit să reconstituim un tablou, pe cât posibil, apropiat realităţii. Amintim în context că imediat după depunerea cererii de donaţie a colecţiei de carte de către boierul Dimitrie Carastati, în aceeaşi zi de 25 mai 1833, mareşalul Adunării Nobilimii (adresa oficială din 25 mai curent, nr. 1240, 1241 şi 1242) a dispus către nobilii Nicolae Demi, paharnicul Ioan Galanu şi funcţionarul civil Nicolae Harita să purceadă la întocmirea unui catalog (de fapt, este vorba de un registru de inventariere a cărţilor), în baza

căruia să fie transmise cărţile la biblioteca Gimnaziului Regional. Corespondenţa oficială între diverse instituţii imperiale ale provinciei în legătură cu procedura propriu-zisă, de predare a cărţilor, poate fi urmărită începând cu data de 1 noiembrie 1834. Pavel Strucikov, directorul interimar al şcolilor din Basarabia, îl informa pe Pavel Fiodorov, guvernatorul Basarabiei, precum că biblioteca donată încă nu poate fi transmisă din cauza neprezentării nobilului Galanu, care deţinea cărţile [21, inv. 1, d. 719, f. 20]. Totodată, acesta recomandă şefului de gubernie să recurgă la unele constrângeri ce ar fi în măsură să-l oblige pe paharnicul Galano să transmită cărţile ce i-au fost încredinţate.

Actul de predare a bibliotecii a fost tărăgănat la nesfârşit. La anumite etape au fost implicate şi serviciile poliţiei pentru a urgenta transmiterea cărţilor în biblioteca Gimnaziului Regional. Mărturiile ne îndeamnă să constatăm că, în cele din urmă, şeful de gubernie a apelat la serviciile Direcţiei de Jandarmi din Chişinău. În urma intervenţiei acestora, faptele au derulat astfel: în data de 16 noiembrie 1834, interimarul şefului de poliţie din Chişinău raporta către guvernator că „o parte din cărţi a şi predat-o”. Cât priveşte cealaltă parte din cărţile de colecţie, responsabil era nobilul Nicolae Demi, care „nu se afla în acele zile în Chişinău”. În data de 4 decembrie 1834, nobilul Ioan Galanu – în lipsa lui Nicolae Demi – a decis să depună cărţile (despre aceasta era înştiinţat guvernatorul), iar la 16 decembrie 1834, Pavel Strucikov îi raporta guvernatorului civil că pe 15 decembrie 1834 bibliotecarul Tihomirov, profesor superior la Gimnaziul Regional, a luat în primire cărţile.

În actul de intrare a colecţiei depuse sunt arătate următoarele cifre: 1536 de volume în limba greacă, 336 – în latină; 541 – în franceză; 212 – în germană; 3 – în engleză; 2 – în italiană; 1 – în maghiară; 8 – în rusă. Se specifica, între altele, că „un număr impunător alcătuiesc cărţile de autor ale profesorului Dimitrie Govdelas, acestea ajung la numărul de 1407 volume” [16, inv. 1, d. 2048, f. 23-39]. Să mai adăugăm că actul de predare a bibliotecii donate n-a fost consemnat de o solemnitate a oficialităţilor, pe potriva importanţei evenimentului. Dimpotrivă, în procedura de transmitere a cărţilor au fost implicate şi serviciile poliţiei, ceea ce nu putea să-i imprime caracter festiv [163, p. 77]. Abia în data de 2 ianuarie 1835 (cu întârziere de aproape o lună), directorul Eforului Școlar din Basarabia, Pavel Strucikov, a comunicat şefului de gubernie că procedura de transmitere a bibliotecii a fost finalizată. În colecţiile Fondului Mareșalului Adunării Nobilimii din Basarabia s-a păstrat catalogul titlurilor traduse în latină, franceză, germană şi alte exemplare incomplete [21, inv. 1, d. 719, f. 15-36.]. Este tocmai cazul să intervenim cu unele precizări asupra colecţiei de carte intrată în posesia bibliotecii Gimnaziului Regional din Chişinău. În raportul din 2 ianuarie 1835 (vezi mai sus), semnat de consilierul de colegiu V. Ozerov, către şeful de gubernie privitor la încheierea procedurii de predare a cărţilor, erau consemnate şi alte date de referinţă.

În urma inventarierii/ catalogării întregii colecţii donate s-au constatat următoarele: Din numărul total de 2675 de cărţi, exceptând cele cenzurate, lipsesc 12 volume. Unele exemplare sunt grav deteriorate. Au fost identificate 30 de volume ce nu se regăsesc în „catalogul" de donaţie. Din totalul de cărți 1536 sunt în greacă; 366 – în latină; 541 – în franceză; 212 – în germană; 3 – în engleză; 2 – în italiană; 1 – în maghiară şi 8 – în rusă. Trei exemplare din compunerile lui Dimitrie Govdelas sunt manuale şi alcătuiesc 1407 exemplare. Conform datelor înregistrate de către regretatul Govdelas, în colecţia bibliotecii erau 1427 de volume în limba greacă, inclusiv:420 de aritmetică, 833 de gramatică franceză (*Grammaire de la langue francaise expliquée par les grec,* Viena 1816) şi 174 de economie practică (*Economie practică şi generală,* Viena, 1816) [16, inv. 1, d. 2048, f. 39-40].

Precizăm că exemplarele de autor ale profesorului grec Dimitrie Govdelas alcătuiau aproape o jumătate din numărul cărţilor aduse în Basarabia. Tocmai de aceea Pavel Strucikov propune de „a se vinde surplusul" de manuale de autor ale lui D. Govdelas, iar din banii dobândiţi să fie procurate alte volume sau „să se facă un schimb de carte cu alte librării". Mai amintim în contextul documentelor citate deja în demersul nostru că cei care au inventariat cărţile din biblioteca donată – nobilul Nicolae Demi, paharnicul Ioan Galanu şi funcţionarul Nicolae Harita – au avut aceleaşi intenţii: pentru inventarul bibliotecii Gimnaziului Regional să fie reţinut câte un exemplar din fiecare carte de autor a lui Dimitrie Govdelas (din cele trei titluri), iar „restul cărţilor nu mai sunt de folos pentru instituţia şcolară, cu atât mai mult că rămân fără ladă. Or, aceste volume ar putea fi de real folos pentru fiul moştenitor al lui Govdelas. Mai mult, aceste cărţi i-ar fi fost un sprijin material considerabil în starea lui complet neapărată şi neajutorată" [21, inv. 1, d. 719, f. 8].

Cea mai complicată şi spinoasă problemă în contextul subiectului luat în dezbatere este cea legată de cenzura cărţilor intrate în Basarabia. Sursele aduse în discuţie – corpul de documente din ambele fonduri – cel al guvernatorului civil al Basarabiei (1834-1847) şi cel al Adunării Nobilimii Basarabene (1833-1834) – nu ne dau un răspuns plauzibil la o întrebare esenţială: ce s-a întâmplat cu biblioteca lui Dimitrie Govdelas. Cărţile, odată intrate în biblioteca Gimnaziului Regional, au rămas, totuşi, în Basarabia sau au fost returnate peste hotarul Imperiului Rus? Amintim în context că actul de intrare a cărţilor donate în colecţia bibliotecii Gimnaziului Regional a fost semnat în 4 decembrie 1834. Este de presupus că documentarul decodificat – din arhivele locale – constituie doar o parte din acea imensă corespondenţă în problema cenzurii cărţilor din biblioteca profesorului grec Dimitrie Govdelas. Răspunsul la întrebările noastre ar mai trebui căutat în arhivele din Sankt Petersburg sau Odesa.

Cert este că impunătoarea colecţie de carte a profesorului grec Dimitrie Govdelas, de la Academia Domnească din Iaşi, ajunsă în Basarabia, a provocat mare bătaie de cap autorităţilor

imperiale. Fenomenul propriu-zis, al cenzurii, s-a extins asupra întregii colecţii de carte şi a durat aproape cincisprezece ani (1833-1848). Conform ordinii stabilite în Imperiul Rus, în baza Statutului de Cenzură (1804, 1826), toate publicaţiile străine ce treceau hotarul urmau să fie supuse cenzurii. Comitetul pentru Cenzura Străină, în a cărui zonă de competenţă intra Basarabia, se afla la Odesa. Anume acestuia i s-au expediat listele-catalog (versiunea titlurilor traduse în rusă), iar cărţile donate de către Dimitrie Carastati s-au păstrat mult timp „în lăzi la boierul Galanu" din Chişinău. În baza actului din 4 decembrie 1834, toată colecţia de carte a intrat în gestiunea bibliotecii Gimnaziului Regional [21, inv. 1, d. 719, f. 40]. Însă cenzura propriu-zisă asupra cărţilor va fi de durată. De fapt, nici nu putem cunoaşte exact cât a durat. Ceea ce ştim cu certitudine – în baza surselor cercetate (corespondenţa oficială dintre diverse instituţii de cenzură) – este că procedura de cenzură a cărţilor din colecţia bibliotecii lui Dimitrie Govdelas s-a extins pe o perioadă de aproape un deceniu jumătate şi cronologic se înscrie între anii 1833 și1848. După data de 14 ianuarie 1834, informaţiile cu privire la destinul colecţiei de carte sau cel e vizând problemele de cenzură pot fi extrase aproape exclusiv din sursele fondului Guvernatorului Civil al Basarabiei. După 25 ianuarie 1834, dispoziţiile contelui Mihail Voronţov în legătură cu biblioteca donată sunt transmise către mareşalul Adunării Nobilimii prin mijlocirea Guvernatorului Civil. Schimbările intervenite se explică prin procedura de cenzură a cărţilor.

Vor apărea inerent – în abordarea fenomenului propriu-zis al cenzurii – şi unele intervenţii repetate în citarea surselor. Or, acest criteriu de selectare s-a impus din momentul în care ne-am propus sistematizarea datelor în scopul de a contura un tablou complet al mecanismului de cenzură. Vom cita în continuare, după sursele decodificate, pentru a scoate în evidență formele specifice de cenzură aplicate în provincie de către funcționarii imperiali:

- Adresa Guvernatorului General al Novorosiei către Mareşalul nobilimii (1833, august, 2, nr. 1310): *„*Am primit raportul Domniei Voastre din 25 mai curent, nr. 237. Între timp, am înştiinţat serviciul Consulatului Rus în Moldova, de la Iaşi, despre rugămintea nobilului Dimitrie Carastati, ca aceştia la rândul lor să înştiinţeze moştenitorii doctorului Govdelas, dacă aceştia din urmă sunt gata să răscumpere biblioteca. Dorinţa lui Dimitrie Carastati este ca banii sau cărţile să fie destinaţi pentru tineretul studios al Basarabiei. Printre altele fie spus, am deosebita plăcere şi rog să aduceţi de la numele meu mulţumiri boierului Dimitrie Carastati, pentru gestul său de binefacere în folosul public, în scopul răspândirii învăţământului în regiune. Vă asigur că neapărat voi comunica despre toate acestea domnului ministru al Afacerilor Interne. De asemenea, rog catalogul acelor volume, odată întocmit, neîntârziat să mi-l transmiteţi" [21, inv. 1, d. 719, f. 6-8];

- Adresa Guvernatorului Civil către Mareşalul Adunării Nobilimii din Basarabia (1834, ianuarie 25, nr. 1381): „Înălţimea Sa, Guvernatorul General al Novorosiei şi Basarabiei, contele Mihail Voronţov, mi-a comunicat referitor la colecţia de carte donată de către boierul Dimitrie Carastati […]. Înălţimea Sa a făcut referinţă la corespondenţa avută cu reprezentanţa Consulatului Rus din Iaşi în legătură cu identificarea unui eventual moştenitor al regretatului Govdelas, care şi-ar fi dorit să răscumpere cele 2 723 volume de la boierul Dimitrie Carastati. Răspunsul celor din Serviciul Consular Rus din Iaşi se rezumă la faptul că acolo locuieşte fiul minor al lui Govdelas, însă acesta nu are niciun drept de moştenire şi se află la întreţinere în una din pensiunile de acolo, fiind ajutorat de străini. Iar pentru că mai este şi fără tutore, şefii locali încă nu pot da un răspuns afirmativ, în sensul dacă va fi el în stare vreodată să răscumpere cărţile lăsate în gaj de tatăl său. După cum vi s-a comunicat anterior, boierul Dimitrie Carastati a prevăzut precum că în cazul în care cărţile nu vor fi cu putinţă de a fi răscumpărate, el este gata să le doneze unei instituţii de învăţământ din Basarabia. În legătură cu cele expuse, Guvernatorul General solicită să-i fie pus la dispoziţie un catalog de colecţie. De asemenea, în adresa din 14 ianuarie curent, a rugat să fie informat asupra locului de păstrare a cărţilor. S-a dispus ca acestea să fie păstrate intacte până la o nouă dispoziţie a sa” [21, inv. 1, d. 719, f. 38-39].
- Adresa de răspuns a mareşalului nobilimii (1834, ianuarie, 31): „Înălţimea Voastră, Vă aduc la cunoştinţă că acel catalog solicitat de către Guvernatorul General a şi fost expediat la Odesa, în 29 decembrie 1833, iar cărţile se păstrează în lăzi la nobilul Ivan Galano în Chişinău şi sunt în securitate. Alăturat, Vă trimit şi copia memoriului expediat Guvernatorului General în legătură cu cărţile donate”[21, inv. 1, d. 719, f. 5];
- Adresa contelui M. Voronţov către Guvernatorul Basarabiei (1834, iunie, 20): „Înălţimea Voastră, vă aduc la cunoştinţă că registrul cărţilor prezentate la porunca mea, în data de 28 decembrie 1833, a fost depus la Comitetul de cenzură din Odesa. Vă înştiinţez, de asemenea, că unele titluri din cărţile prezentate în registru au fost interzise de cenzură. Acele exemplare, atunci când voi dispune, imediat să fie aduse la Comitetul de Cenzură din Odesa. Celelalte volume vor fi transmise în supravegherea curatorului de bibliotecă din Odesa. Instituţia căreia i-au fost donate cărţile va fi deschisă pentru public de 2-3 ori pe săptămână, neapărat la una şi aceeaşi oră, iar în alte zile de odihnă lectura cărţilor să fie accesibilă pentru toţi doritorii”;
- Adresa Guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei către Mareşalul Adunării Nobilimii (1834, iunie, 20): „Înălţimea Voastră, registrul cărţilor prezentate la porunca mea, în data de 28 decembrie 1833, a fost depus la Comitetul de Cenzură din Odesa, care a depistat unele

volume interzise. Acele cărţi să fie aduse la Odesa, atunci când voi dispune. Celelalte volume vor fi transmise în supravegherea curatorului de bibliotecă din Odesa. Instituţia căreia i-au fost donate cărţile va fi deschisă pentru public de 2-3 ori pe săptămână, neapărat la una şi aceeaşi oră, iar în zile de odihnă lectura cărţilor să fie accesibilă pentru toţi doritorii. Informându-vă despre toate acestea, rugăm să vă pronunţaţi pe marginea unei distincţii pentru boierul Dimitrie Carastati […]" [21, inv. 1, d. 719, f. 41];

- Adresa contelui M. Voronţov către Guvernatorul Basarabiei (1837, septembrie, 2, nr. 12017): „Înălţimea Voastră, Vă aduc la cunoştinţă că Comitetul de Cenzură Străină din Odesa, la cererea insistentă a Ministrului Învăţământului Public, dl. Uvarov, solicită din nou Catalogul cărţilor donate pentru biblioteca Gimnaziului Regional din Chişinău, precum şi opinia Înălţimii Voastre cu privire la distincţia meritată de nobilul Dimitrie Carastati. Alăturat să ne prezentaţi un formular de serviciu. În legătură cu acest subiect vi s-a solicitat avizul în adresele precedente din 16 octombrie 1834, nr. 14475; 7 decembrie 1834, nr. 16413; din 23 iulie 1837, nr. 9887; 24 august 1837, nr. 17856".

În adresa de răspuns a guvernatorului Basarabiei, se sublinia (1837, august, 24):„Milostive Domn Constantin Pavlovici, alăturat vă prezentăm catalogul cărţilor donate bibliotecii Gimnaziului Regional din Chişinău de către boierul Dimitrie Carastati. Aceste cărţi alcătuiesc în total 2615, dintre care în limba greacă sunt 1536. Cele în limba greacă se găsesc într-un număr foarte mare: 1408volume sunt ale autorului Dimitrie Govdelas. În 1833, Consulatul Rus din Iaşi nu ne-a putut da un răspuns afirmativ dacă aceste cărţi vor putea fi răscumpărate" [16, inv. 1, d. 2048, f. 46]. O altă adresă a directorului şcolilor din Basarabia către Guvernatorul Basarabiei, este foarte sugestivă (1837, septembrie, 24):„Milostive Domn, din cele 1408 volume, ce alcătuiesc trei titluri din manuale de autor, propun să fie selectate pentru biblioteca Gimnaziului Regional doar o parte, celelalte să fie vândute, odată ce fiul moştenitor nu este în stare să le răscumpere. Apoi, nu se ştie dacă vor fi de folos pentru instituţie […] cărţile donate" [16, inv. 1, d. 2048, f. 50-52].

Guvernatorul Basarabiei a expediat un memoriu amănunţit despre cărţile donate din biblioteca lui Dimitrie Govdelas către Comitetul de Cenzură Străină din Odesa (1837, octombrie, 12). În adresa expediată către guvernatorul Basarabiei (1838, ianuarie, 19, nr. 669), Comitetul de Cenzură din Odesa amintea de circulara din 12 octombrie 1837, solicitând prezentarea de urgenţă a catalogului integral al bibliotecii donate. În baza listelor preventive, Comitetul de Cenzură a depistat multe alte titluri interzise. Se reamintea că în „art. 94, Statutul de Cenzură prevede ca volumele să fie înapoiate stăpânului sau expediate la Comitetul de Cenzură pentru păstrare. Cât priveşte celelalte volume necunoscute, comitetul încă nu poate confirma niciun aviz, înainte de a fi întreprinsă cenzura preventivă. Cum să procedăm cu cărţile interzise? Poate moştenitorul doreşte

să răscumpere toată colecţia şi s-o ducă peste hotar? /semnat/ Ministrul Învăţământului Public, contele Uvarov; secretar de cancelarie Şirinski-Şahmatov” (1838, decembrie, 12, nr. 1834) [21, inv. 1, d. 719, f. 54; 89, p. 91-100].

La insistenţa instanţelor de cenzură străină din Odesa, guvernatorul civil al Basarabiei este pus din nou în situaţia să intervină către oficialităţile ieşene. El va expedia o adresă pe numele consulului rus în Principatul Moldovei, „contele Karl Estafievici Koţzebue, însă el nu s-a grăbit să răspundă” [16, inv. 1, d. 2048, f. 62].Guvernatorul General de la Odesa îl înştiinţa pe „Pavel Ivanovici”, guvernatorul Basarabiei, că a obţinut în sfârşit de la logofeţia Divanului din Iaşi un certificat ce se anexează: „În urma cercetărilor întreprinse, s-a stabilit că fiul lui Dimitrie Govdelas, este minor, fapt care exclude orice posibilitate de a duce cu el tratative cu privire la datoria tatălui său” (1839, mai, 5).A urmat adresa de răspuns de la Consulatul Rus din Iaşi, semnată de contele Karl Koţzebue (1839, 13 mai, nr. 1543): „Înălţimea Voastră, vă aduc la cunoştinţă că după o îndelungată corespondenţă cu logofeţii Principatului, cu postelnicul de la Departamentul de Interne şi cu logofătul de Justiţie, în 12 decembrie, nr. 1824,iar pe 27 aprilie 1839, nr. 2278,am obţinut avizul textului tradus, pe care l-am şi expediat lui Pavel Ivanovici Fiodorov. Primiţi asigurările mele, Înălţimea Voastră, că fiul moştenitor nu este apt de a răscumpăra colecţia” [16, inv. 1, d. 2048, f. 66.].

Ministrul Învăţământului Public din nou solicită confirmare: „Înălţimea Voastră, rugăm să confirmaţi acea copie avizată de autorităţile ieşene în aprilie 1839 şi să verificaţi încă o dată dacă între timp s-a întreprins şi o altă corespondenţă cu Iaşii” (1846, decembrie, 21, nr.157). Guvernatorul General al Novorosiei şi Basarabiei, la rândul său, trimite o circulară către guvernatorul din Basarabia (cu reproducerile de rigoare ale copiilor de altă dată în problema cenzurii cărţilor din biblioteca lui Dimitrie Govdelas), prin care se solicită de urgenţă „copia legalizată a adresei din 5 mai 1839 a contelui Koţzebue. Iar în cazul în care, între timp, mai avusese loc un alt schimb de corespondentă cu Serviciul Consular Rus din Iaşi, de asemenea, rog să fiu înştiinţat, pentru că aceste informaţi n-au fost atunce aduse la cunoştinţa Ministerului Învăţământului Public”(1847, ianuarie, 20, nr. 142) [21, inv. 1, d. 719, f. 68].

Toate aceste mărturii în problema cenzurii cărţilor stau dovadă că maşina birocratică a administraţiei imperiale, odată pornită, nu se mai putu opri. Un tablou deosebit de sugestiv în această privinţă ne conturează doar o simplă înşirare a datelor selectate (anii de corespondenţă) cu privire la cenzura cărților din biblioteca lui Dimitrie Govdelas: 1833, august, 2; 1834, 12 decembrie; 1834,16 octombrie, 1834, 7 decembrie; 1834, 23 iulie, 1847, 24 noiembrie; 1836, 24 noiembrie; 1837, 15 iulie; 1847, 2 septembrie; 1848, 6 februarie; 1848, 26 noiembrie; 1848, 12 decembrie [106, p. 76-83].

Comitetul de Cenzură, care depistase în listele expediate exemplare „strict interzise”, cere ca acestea să fie expediate la Odesa. Anume lista cărţilor solicitate de cenzură a şi fost identificată de către cercetătorul Efim Levit, în 1981. Dintre cele 52 de titluri prohibite doar două titluri de carte s-au dovedit a fi strict interzise: *Originea tuturor cultelor sau religiile universale,* Paris, 1794*,* vol. I, II, IV, VI, VII, XI, XII și *Tabloul istoric şi politic al Europei,* Paris, 1801 (două volume). Celelalte 50 de titluri sunt declarate necunoscute: cărţi de filosofie: *Cugetări filosofice*, Londra, 1708; *Adevăratul filosof sau aplicarea filosofiei*, Amsterdam, 1766; *Memorii filosofice*, Paris, f.a.; *Eseu asupra destinaţiei omului,* Dresda, 1705; *Spiritul monarhilor filosofi*, Viena, 1765; *Teologul filosof*, Paris, 1786; *Rătăcirile filosofiei sau scrisori dlui Rousseau*, Amsterdam, 1792; lucrări morale: *Şcoala omului*, Londra, 1755; *Scrisori morale*, Amsterdam, 1737; literatură religioasă: *Unitatea bisericii sau combaterea noului sistem,* Luxemburg, 1727; *Comentariu literar al Sfintei Biblii,* Viena,1763; *Dicţionar catihetic pentru tineret,* Berlin, 1784; tratate politice: *Oracolul acestui secol,* Londra, 1743*; Îndreptar pentru conştiinţa unui rege,* Haga, 1747; *Principiile oricărei guvernări,* Dresda, 1768; *Dicţionar politic,* Londra, 1762; *Criza Europei*,f. loc, 1783; *Despre libertatea şi egalitatea oamenilor şi a cetăţenilor,*Viena, 1793; *Anuarul republicanului sau inventarul fizico-economic,* Paris, 1794; lucrări istorice: *Călătorie istorică prin Europa,* Amsterdam, 1708; *Revoluţiile imperiilor şi ale regatelor,* Paris, 1769, 2 vol.; *Istoria revoluţiilor din Polonia de la moartea lui August III până în 1775,* Varşovia, 1775, 2 vol.; *Schiţă de istorie universală,* Paris, f.a.;ştiinţele naturii: *Singularităţile naturii,* 1768; *Despre natura omului*, Paris, 1800; A.B.D., *Călătorie în Orient,* Paris, 1801; beletristică: *Aventurile unui ofiţer,* Paris, 1799; *Amanţii filosofi,* Amsterdam, 1755*; Culegere de bucăţi serioase şi interesante,* Amsterdam, 1760; *Visurile călătorului solitar,* f. loc, f. a.; *Tablouri de viaţă şi moravurile secolului al XVIII-lea,* f. loc, f. a. [163, p. 76; 89, p.101-141].

Așadar, din numărul total de 2707 volume (în loc de 2723), 1536 de cărți erau în limba greacă. În urma estimărilor întreprinse asupra colecției de carte s-a constatat că din totalul volumelor în limba greacă un număr impunător îl alcătuiesc cărţile de autor ale profesorului Dimitrie Govdelas, acestea ajungând la 1407 volume, inclusiv: 420 de aritmetică, 823 de gramatică franceză şi 164 de economie practică[57]. Celelalte cărți sunt distribuite astfel: 336 – în latină; 541 – în franceză; 212 – în germană; 3 – în engleză; 2 – în italiană; 1 – în maghiară; 8 – în rusă, numărul total fiind de 1421 volume și care în colecția arhivelor din Chișinău.

[57]Dimitrie Govdelas și-a editat cărțile în Austria, în greaca veche: *Economie practică şi generală,* Viena, 1816; *Istoria filosofiei,* Viena 1817; Gramatica limbii franceze explicate de un grec (*Grammaire de la langue francaise expliquee par la grec),* Viena 1816, dar și la Iași: *Elemente de aritmetică,* Iaşi, 1818; o ediţie bilingvă a *Întâmplărilor lui Telemac,* Iaşi, 1820.

5.1.2. Biblioteca boierului Constantin Tufescu

Boierul Constantin Tufescu (1794-1846), stabilit în Basarabia în primii ani după anexarea acesteia, este considerat de Gheorghe Bezviconi drept „cel dintâi cercetător al genealogiilor familiilor nobile din Basarabia”. Ca şi majoritatea genealogiştilor, era de viţă nobilă și se interesa în special de familiile boierimii înrudite [29, p. 6-21]. Este contemporan cu Costache Stamati şi Al. Hâjdău, cu Ange Bally şi Alecu Leonard, cu Ioan Pralea-Moldovanul – dacă e să facem referinţă doar la zona geografică din nordul provinciei. În contextul amintit putem vorbi despre existenţa unui anumit ambient cultural în mediile nobilimii basarabene, benefic întru agonisirea unor averi spirituale, precum sunt bibliotecile particulare [86, p.193-202].

Constantin Tufescu a moștenit în Basarabia o avere modestă de la mama sa Paraschiva (născută Iurașcu). După cum consemna Gh. Bezviconi, în baza „unui act de danie din 4 decembrie 1813, semnat de păhărniceasa Paraschiva Tufescu”, aceasta decide ca moşia Vulpeşti, judeţul Iaşi, din provincia ajunsă după anul 1812 sub oblăduirea ţaristă, să treacă în moştenirea fiului mai mic, Constantin. Şi pentru că acesta încă nu atinsese majoratul (vârsta de 25 de ani), este pus sub tutela paharnicului Toma Stamati (fratele cavalerului Constantin Stamati) şi a medelnicerului Manolache Andriaş, ca aceştia să-i „supravegheze purtările şi să nu vândă moşia de veci şi să nu o dea în arendă mai mult decât trei ani […] şi să-l ajute ca pe fiul lor propriu” [71, p. 1-2]. Astfel, Constantin, fiul lui Leon şi Paraschiva Tufescu, devine proprietarul moşiei Vulpeşti, jud. Iași, din Basarabia. În 1814, deşi încă foarte tânăr, la cei abia 20 de ani împliniţi, îl găsim pe Constantin Tufescu angajat în serviciul administraţiei locale în grad de registrator inferior de colegiu (actul din 31 decembrie 1814).

La mai bine de un deceniu de la trecerea în Basarabia, reuşeşte să-şi croiască o carieră profesională distinctă. Un alt act, din 31 ianuarie 1825, îl atestă membru al judecătoriei din judeţul Hotin (ales în Adunarea Nobilimii), iar din 1828 el ocupă același post de judecător ales al județului Iaşi (până la 1831). De asemenea, a deţinut funcţia de consilier de colegiu (1835). Faptul că era membru al judecătoriilor judeţelor Hotin şi Iaşi (Bălţi) i-a facilitat mult cercetarea unor hrisoave vechi. A ştiut, însă, să-şi caute rostul vieţii şi printre acele valori ce ţin de cultura sufletului. Preocupările sale pentru a aduna hârtii vechi de valoare, hrisoave, cărţi rare româneşti, dar şi din cele ruseşti, neapărat trebuincioase în munca de fiecare zi, în treburile judecătoreşti, au contribuit la formarea unei biblioteci, preţuite mult de contemporanii săi. Numele lui Constantin Tufescu devine cunoscut cercurilor de cărturari din Principate, fapt consemnat, de altfel, în *Curierul Românesc*, în 1830: „Rumâni care aduc cinste neamului nostru cu învăţătură şi haracterul lor cel

cinstit sunt încă şi d. mareşalul Alecu Leonard, d. Vasile Caţichi și d. Costache Tufescu, mădularul judecătoriei judeţului Iașu” [89, p. 56-60].

Boierul C. Tufescu mai este considerat drept „cel dintâi cercetător al genealogiilor familiilor nobile din Basarabia” [40, p. 135]. Acest merit i se atribuie pe bună dreptate, odată ce a reuşit să adune şi parţial să valorifice o bună parte din impunătoarea colecţie de documente privind ramurile genealogice ale mai multor familii de boieri moldoveni, atât din stânga, cât şi din dreapta Prutului. Şi aceasta s-a întâmplat tocmai în acele vremuri de grea cumpănă pentru boierimea băştinaşă, care, impusă de noii stăpâni, a fost nevoită să-şi justifice apartenenţa şi gradul de nobleţe. Este la fel adevărat că reglementarea drepturilor boierimii moldovene era un fenomen întârziat şi pentru cei rămaşi în Principatul Moldovei. Cu atât mai greu decurgea acest proces în Basarabia, ajunsă după anul 1812 sub stăpânire străină. Invadată de cinovnici imperiali (de diverse etnii), care s-au căpătuit peste noapte cu distincţii de nobleţe, Basarabia devenise, în primele trei decenii după anexare, un teren fertil pentru abuzuri şi manipulări de tot soiul. Un funcţionăraş zis „Holodnikov” fabrica la Iaşi hrisoave de hărăzire a „noilor” boieri [40, p. 135]. Fără îndoială, acest fenomen al istoriei noastre basarabene este de sorginte imperială şi, respectiv, solicită o raportare în primul rând la sursele cele dintâi. Dincolo de realităţile politice şi sociale ale epocii care a generat acest fenomen, se ascunde un ghem de contradicţii, de lupte tacite în interiorul acestei caste de nobili, lupte care au persistat de fapt pe întreaga perioadă de dominaţie străină a Basarabiei (1806-1812).

Constantin Tufescu era membru al judecătoriilor judeţelor Hotin şi Iaşi. Anume această situaţie privilegiată i-a uşurat cercetarea unor hrisoave care, de altfel, greu apăreau la lumina zilei, fiind „scoase anevoie din lăzile de fier ale boierimii spre a sluji ca dovadă la vreun proces”. Probe de certă valoare stau mărturie că boierul Tufescu întreţine legături cu Iaşul, cu rudele de acolo. În Basarabia, adeseori vine de la Iași cumnatul său vornicul şi spătarul Dumitrache Bran, membru al Divanului Ţării[58]. Arhiva boierului Constantin Tufescu „ne dă o impresie mai precisă despre interesele culturale ale boierimii basarabene din prima jumătate a secolului al XIX-lea” [71, p. 1-2]. Ce conţinea, de fapt, această arhivă. O serie de „spiţe” de neam ale familiilor boiereşti basarabene: „Şaptelici sau Andieş; Cazimiru; Anastasiu sau Voinescu; Stroescu şi Păunel; Movilă sau Burcel; Mihu sau Tufăscu; Moţoc şi Tufăscu, Stărcerscu și Cioculescu; Cogălniceanu, Brăneşti, Iuraşcu, Gheughe, Năvărescu, Dragota”; toate aceste acte sunt executate cu mâna pe hârtie bună, în culori, de însuşi, Constantin Tufescu**.** Unele sunt însoţite şi de „documenturi care

[58] Constantin Tufescu era căsătorit cu Catinca, fiica lui Dumitrache Bran (+ 1865). În 1834, se naşte un fiu Leon (instruit ulterior la Academia de Studii Militare din Sankt Petersburg), viitorul general, membru al Societăţii Istorico-arheologice Bisericeşti din Basarabia (1904). Sfârşitul lui Costache Tufescu a fost dramatic: în drum de la Movileni spre Cuhneşti, se răstoarnă trăsura trasă de cai, fapt din care i s-a tras moartea. A fost înmormântat la Cuhneşti, lângă biserica veche.

se sprijină pe adevărate temeiuri de cursul neamurilor în spiţă”. Şi, în sfârşit, aceste colecţii de acte sunt semnate de Constantin Tufescu – `secretar de colegiu~(*coledjskij reghistrator*), fapt care confirmă că a muncit mult pentru completarea acestora cu informaţii depistate ulterior.

În urma unor cercetărilor întreprinse au fost depistate mărturii inedite, care completează imaginea colecţiei de carte din biblioteca boierului Constantin Tufescu. Totodată, examinarea acestor documente ne dezvăluie şi alte aspecte ale problemei legate atât de circulaţia cărţilor aduse din Principatele Române în Basarabia, cât și de procedura trecerii acestora prin vămile de control de la frontiera râului Prut: Sculeni, Leova, Noua Suliţă [91, p.115-116].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, vămile au înregistrat numeroase intrări ale cărţii străine în Basarabia. În special, informaţiile stocate în sursele de arhivă ne sugerează un tablou cuprinzător pe anul 1837. Sunt înregistrate mai multe treceri: moşierul din judeţul Orhei Alexandru Dio (în 31 martie) aducea cărţi în dialect străin, consilierul Pumnul, de asemenea, era „sosit din Moldova cu cărţi în dialect moldovenesc” [16, inv. 1, d. 2792, f. 31]. Anume în primăvara acelui an, mai exact pe 19 mai 1837, este înregistrat raportul funcţionarului de la vama Sculeni (nr. 886), care informa cancelaria guvernatorului precum că „secretarul de colegiu Constantin Tufescu,sosit din Moldova, aducea cu sine 18 cărți”. Reproducem în continuare textul documentului (Raport (nr. 886 din 19 mai 1837): „Şeful vămii Sculeni către Guvernatorul Militar al Basarabiei.

Boierul basarabean Constantin Tufescu, sosit de peste hotare la moşia sa din judeţul Iaşi, s-a obligat sub semnătură, să prezinte Înălţimii Voastre cărţile aduse în dialect străin împreună cu catalogul care le însoţeşte. Fapt despre care prin prezenta vă aduc la cunoştinţă. Seful Serviciului Vamal, Avelin”. Datorită faptului ca în colecţia fondului cercetat s-a păstrat o copie din lista cărţilor aduse de Constantin Tufescu în 1837 (versiunea cu traducere în rusă a catalogului), s-a reuşit identificarea cărţilor intrate în Basarabia. Constatăm că lista (catalogul) este completată neglijent. Nu peste tot se indică anul ediţiei sau locul tiparului. Mai mult, referinţele bibliografice sunt indicate doar în versiunea tradusă în ruseşte a catalogului (pe dreapta). Examinarea acestor documente ne dezvăluie, totuşi, că marea lor majoritate sunt cărţi româneşti apărute la Iaşi, Bucureşti sau Buda. Doar două volume sunt în alte limbi: un *Minei* în greacă şi un exemplar de *Culegeri de ucazuri* în rusă [16, inv.1, d. 2792, f. 42-43].

Listele-catalog întocmite asupra cărților aduse în Basarabia de Constantin Tufescu și supuse cenzurii, cuprind și câteva titluri din literatura didactică. Conform stipulărilor în vigoare, prevăzute de Statutul de Cenzură, literatura didactică era supusă unui control strict de cenzură din partea Ministerului Învăţământului Public (circulara Ministerului Afacerilor Interne din 11 aprilie 1830). Şefii de gubernii erau atenţionaţi să ţină sub control propriu literatura didactică, în special cea străină care „este supusă restricţiilor, deoarece este deosebit de periculoasă în procesul

educaţional al tinerilor” (Statutul de Cenzură din 1828, art. 158) [16, inv. 1, d. 1423, f. 7; 199, p. 40-41]. Au fost identificate câteva titluri din gramaticile editate la Bucureşti (1829) şi Buda (1826). Acest gen de literatură didactică este adus în Basarabia de către boierul Constantin Tufescu pentru nevoile școlii locale. Cele mai multe, totuși, țin de istoria dreptului civil în Principatele Române, precum„pravile”din cărțile de legi tipărite care circulau în epocă: *Carte de legi Armeniopul* (Iaşi, 1814), *Carte de legi de judecată* (Iaşi, 1826), *Carte de legi Armeniopul* (Iaşi, 1833), *Carte de legi de judecată* (Iaşi, 1835). De asemenea, în lista supusă cenzurii este semnalat un exemplar din „Cartea domnească dată de voievodul Valahiei pentru mănăstiri” (Bucureşti, 1830), dar și ediții din „Culegere de legi şi ucazuri ruseşti” (Книга съ собраниях разных экземпляров Российских указов), „Tratatul de la Adrianopol” (1829) [16, inv.1, d. 2792, f. 39].

De la Constantin Tufescu s-a păstrat o bogată arhivă ajunsă ulterior în posesia lui Ştefan Ciobanu, fapt despre care acesta ne mărturiseşte într-o publicaţie interbelică [71, p. 1-2]. Tot Ştefan Ciobanu este cel dintâi care publică, în 1933, informaţii privitoare la catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu. Altceva este să constatăm că cei care au scris, după anul amintit mai sus, despre biblioteca boierului Constantin Tufescu nu întotdeauna au făcut și referinţe la acele scunde mărturii oferite în interbelic de Ştefan Ciobanu [180, p. 557-564]. În arhiva familiei Tufescu s-au păstrat cinci paşapoarte: patru eliberate de guvernatorul Basarabiei şi două de către „Sfatul administrativ al Principatului Moldovei”. Cele ruseşti sunt eliberate pe numele lui C. Tufescu pentru a merge în Moldova „împreună cu soţia Catinca, născută Bran şi cu câteva slugi”, pe când cele eliberate de Sfatul Principatului Moldovei sunt doar pe numele soţiei Catinca.

Pentru istoricul Ştefan Ciobanu aceste mărturii documentare sunt nespus de preţioase şi servesc drept argument că „familia Tufescu, ca şi Cazimir şi ca şi majoritatea familiilor boierești de atunci, întreţinea legături strânse cu Moldova” [71, p.1]. Astfel, cercetătorul constata că de la C. Tufescu s-a păstrat un mic Catalog alcătuit la 1845 – *Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu,* care la anul 1845 deţinea 239 de volume. Ceea ce este important să reţinem în legătură cu catalogul bibliotecii lui Costache Tufescu, publicat de Ştefan Ciobanu se referă la faptul, că acest document reconstituie doar parţial istoricul bibliotecii. De altfel, contribuţia lui Ştefan Ciobanu apărută în cuprinsul ziarului bucureştean *Universul* (nr. 97 din 10 aprilie 1933) – periodic cu un spaţiu redus pentru un material impunător de asemenea proporţii (volum de informaţii) – nici nu putea pretinde la un studiu temeinic asupra întregii colecţii de carte cuprinse în catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu. Cercetătorul, la rândul său, publică selectiv din cuprinsul acelui catalog ce-i sta la îndemână doar„lista unei părți din cărțile românești” – 46 de titluri (din numărul total de 239 de volume).

Fără îndoială, din cele publicate de Ștefan Ciobanu, în 1933, putem judeca despre o mică parte din numărul cărților românești din biblioteca de altădată a boierului C. Tufescu, celelalte titluri rămânând necunoscute. Primele douăzeci de titluri cuprind diverse regulamente, hrisoave, „ponturi" și „adunări de pravile" judecătorești sau din edițiile lui Dimitrie Cantemir traduse în română. În cuprinsul catalogului se regăsesc și titlurile unor manuale didactice, precum „Arifmetică moldovenească; Bucvar moldovenesc, Hiromanție moldovenească" sau „Gheografia ţării Românesci şi a Moldaviei*"* [71, p. 1-2]. Vom observa că titlurile sunt înregistrate în Catalogul bibliotecii lui C. Tufescu, într-o expunere liberă, fără respectarea întocmai a originalului. Locul și anul de ediție, de asemenea, nu sunt respectate întocmai. Din cele consemnate de Ştefan Ciobanu asupra conţinutului catalogului, reţinem următoarele: cărțile din catalogul alcătuit de Constantin Tufescu la 1845, marea lor majoritate sunt româneşti; cele ruseşti, cele mai multe, „sunt cărţi juridice, legi şi regulamente" de care avea nevoie Constantin Tufescu în calitatea lui de judecător [93, p. 63-65].

Ștefan Ciobanu se arată surprins de faptul că „boierul Tufescu după mai bine de 30 de ani de când se stabilise în Basarabia şi se găsea în serviciul Statului Rus, nu manifesta niciun interes faţă de literatura rusă […]. În schimb, el se interesa nu numai de cărţile juridice româneşti, ci şi de istoria ţărilor româneşti, de unele cărţi literare, de traduceri în româneşte şi de cărţi cu caracter practic de gospodărie"[89, p. 63-65]. La fel, mai observă că boierul „Costache Tufescu, care se ocupa de genealogia familiilor boiereşti, până spre sfârşitul vieţii lui scrie numai în limba românească". Astfel, arhiva boierului Constantin Tufescu „ne dă o idee mai precisă despre interesele culturale ale boierimii basarabene din prima jumătate a secolului al XIX-lea", constată Ștefan Ciobanu. Or, mediul cultural în Basarabia în primele decenii de după anexarea ei la Rusia „înclină mai mult spre tradiția culturii vechi moldovenești" [71, p. 1-2]. În mare, vom observa că studiul lui Ștefan Ciobanu are un ton evocator, fiind scris cu ocazia celor 15 ani de la Unirea Basarabiei cu Regatul României, în 1933. Faptul că el deținea importante colecții de documente din arhiva lui Constantin Tufescu l-a determinat, probabil, să evoce în prim-plan această familie de boieri de viță veche, cu frumoase tradiții culturale.

Abia peste o jumătate de secol, în 1982, Paul Mihail, un alt pasionat cercetător și culegător de surse vechi basarabene, a publicat informații prețioase asupra catalogului bibliotecii lui Constantin Tufescu [180, p. 557-564]. De astă dată avem o imagine cuprinzătoare asupra întregului inventar al catalogului semnat de boierul Constantin Tufescu, în 1845. Două momente sunt de relevat în legătură cu catalogul de carte întocmit de Constantin Tufescu (1845) și, respectiv, redescoperit și publicat de Paul Mihail (în 1982). Primul ține de faptul că cercetătorul Paul Mihail n-a cunoscut studiul asupra catalogului întocmit de Constantin Tufescu și publicat de Ștefan

Ciobanu la 1933. Cercetătorul susține că acest catalog „necunoscut până acum s-a aflat la Gheorghe Popovici din Florițoaia, ținutul Iași, care-l păstrează din timpul celui de al Doilea Război Mondial”, respectiv, interpretările asupra cărților din biblioteca lui Constantin Tufescu sunt concepute din perspectiva unor surse inedite. Cel de al doilea, însă, lasă loc de o întrebare nu mai puțin importantă în contextul istoricului bibliotecii lui Constantin Tufescu: catalogul publicat de Paul Mihail în 1982 este cel cunoscut/aflat în colecția lui Ștefan Ciobanu, în 1933, sau este vorba de un alt exemplar. Acestea și alte întrebări rămân deocamdată fără răspuns. Cu alte cuvinte, s-ar putea ca în urma unor cercetări în fondul de documente al arhivei lui Ștefan Ciobanu să găsim un răspuns plauzibil la aceste întrebări rezervate de istorie. Ce ne spune, totuși, Paul Mihail referitor la sursele publicate în 1983.

Manuscrisul catalogului are semnătura autografă a lui Constantin Tufescu și cuprinde 8 foi albe cu filigran (litere latine „Nr” și imaginea leului încoronat), legate sub o copertă tare de culoare albastră. Lista cărților este cuprinsă între filele 1-5, fila 6 este albă, iar pe f. 7-8 sunt consemnate note marginalii privitoare la unele evenimente de familie [89, p. 66-69; 86, p. 197-200][59].

În urma cercetărilor întreprinse asupra catalogului, Paul Mihail ajunge la concluzia că lista cărților a fost întocmită chibzuit, acestea fiind selectate după conținutul tematic, iar titlurile unor cărți străine sunt traduse în românește sau parțial adaptate în limba română. Cercetătorul constată că boierul Tufescu era „interesat cu deosebire de lucrările contemporane”, adunând colecții de legi și volume de indici ale acestor colecții, coduri penale, decizii militare, regulamente străine. Cert este că boierul Constantin Tufescu, în virtutea preocupărilor sale profesionale, a stăruit să-și completeze biblioteca cu ediții valoroase ale dreptului constituțional, atât din țările occidentale (*Constituția Angliei*,1806 (nr. 36), spre exemplu), cât și din cele tipărite în Principatele Române: *Pravila Moldaviei. Condica politicească a d. Calimah* (nr. 24*); Pravila criminalicească a Moldaviei* (nr. 25); *Regulamentul Ţării Româneşti* (26). Totodată, trebuie să observăm că în lista catalogului sunt cuprinse și ediții ce țin de secolul al XVIII-lea, precum „Tâlcul zacoanelor englezeşti tipărit la anul 1780” (nr. 37),ediția „Cantemir în dialect rosienesc pentru Moldavie, tipărit la anul 1789” (nr. 38), „Letopisețul de la începutul Rosiei tipărit la anul 1799 (nr. 49) etc . [89, p. 67].

Ceea ce este relevant pentru cercetătorul Paul Mihail ține de faptul că printre titlurile înregistrate în catalog se regăsește o lucrare semnată chiar de Constantin Tufescu. Este vorba de un „Letopiseț moldovenesc scris de mine pentru înconjurările Moldaviei” (nr. 94). Cercetătorul consideră că boierul Constantin Tufescu și-a manifestat dorința de a continua pe marii cronicari ai

[59] Semnătura autografă este aplicată cu litere de tipar, iar titlurile sunt însoțite de numerotarea cărților, ulterior șterse prin aplicarea unei culori negre-verzui.

Moldovei, în vederea redactării propriului său letopiseț. Anume acest moment l-ar fi determinat pe Constantin Tufescu să adune cărți referitoare la istoria românilor, precum *Honograful lui Cantemir pentru dovedire a neamului moldovenesc, tipărit la anul 1835* (nr. 41); *Cantemir în dialectul moldovenesc, asămine ca acest de mai sus tipărit în Moldavia în mănăstirea Neamțului la anul* [1825] (nr. 39); *Hrisov al lui Ioan Matei vvod a Țării Românești pentru mănăstiri din anul 7149 și tipărit la anul 1830*; *Hrisov al lui Ioan Sandul Sturza vvod al Moldaviei den anul 1827* (nr. 42); *Hrisov al lui Ioan Sandul Sturza, vvod al Moldaviei den anul 1827(nr. 43)*; *Moldavie și Valahie tipărit în anul 1834* (nr. 60).

Nu lipsesc din cuprinsul catalogului și istoriile altor popoare – ruși, polonezi, turci, greci, sârbi, englezi, germani sau francezi [180, p. 557-564]. Evident, în șirul acestora se înscriu și cele cu referire nemijlocită asupra acelei puține istorii a Basarabiei sub ruși: *Ucrejdenija pentru oblaste Basarabiei den anul 1828* (nr.13); *Donici, Adunare de pravili împărătești pentru Basarabie* (nr. 15), *Obrazovanie oblastii Basarabiei den anul 1819*[60](nr. 28), *Ponturile alcătuite pentru lucrul țăranilor de Verhovnyi Sovet a Basarabiei la anul…* (nr. 29), *Rucnaja kniga pentru vibor dvorenesc din anul …*(nr. 30), *Polojenie țăranilor din oblastia Basarabiei din anul…* (nr. 32). [180, p. 557-561]. De o largă răspândire se bucurau în epocă manualele de geografie (Gheografie a lui Sokolov din anul 1839, nr. 74*; Geografie a Țării Românești și a Moldaviei*, grecească, nr. 108), fizică (*Fizica lui Lențon din anul 1842*, nr. 77), matematică (*Aritmetică moldovinească,* nr. 88) sau medicină (*Vracebnik o pianstve*, nr. 76). De o valoare deosebită este și *Lexiconul enciclopedic* (*Ențiklopediceskii Lexikon,* nr. 71), tipărit între anii 1835-1841 la Sankt Petersburg. În catalog sunt înregistrate 17 volume din această ediție. Nu lipsesc și cărțile de literatură religioasă: *Eresurile și praznicile rosienești*, tipărite la 1834 (nr. 67), *Psaltire moldovenească* (nr. 114), *Biblie moldovenească* (116). Numărul total al titlurilor înregistrate este de 116 sau 236 de exemplare (Ștefan Ciobanu a consemnat 239 de volume) [180, p. 551-561]. Evident, numărul acestora poate fi completat cu titlurile cărților aduse de Constantin Tufescu de la Iași, în 1837 [89, p. 73-78].

În șirul mărturiilor aduse în discuție nu este lipsit de importanță să subliniem și un alt aspect al problemei care aruncă multă lumină atât asupra interesului bibliofil al boierului Constantin Tufescu, cât și asupra legăturilor de interes cultural dintre familiile boierilor moldoveni din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este vorba despre unica opera nepublicată a lui Antim Ivireanul (cca 1650-1716), un manuscris autograf cu titlul *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, împrumutat de Constantin Tufescu, pentru lectură, de la secretarul gubernial Mihai Bădărău.

[60] Corect: anul 1818.

Manuscrisul a fost conceput de Mitropolitul Antim Ivireanul în 1709 și dăruit lui Constantin Brâncoveanu, cel care l-a adus în țară și-i facilitase ascensiunea până la treapta de arhiereu. Manuscrisul cuprinde o istorie prescurtată a lumii vechi cu elemente de istorie și genealogie biblică, de istorie greco-romană, dar și peste 500 de desene. Manuscrisul a fost semnalat de Ștefan Berechet, în anii ’20 ai secolului XX, în colecția bibliotecii Academiei duhovnicești din Kiev. O cercetare mai detaliata asupra manuscrisului ne oferă ulterior, Gabriel Ștrempel [234, p. 309-354; 86, p. 193-202].

Manuscrisul păstrat în colecțiile kievlene (Biblioteca Academiei de Științe, nr. 379), cuprinde 22 de file nenumerotate. Din vechea legătură s-a păstrat doar o scoarță. Pe versoul copertei o însemnare din 8 iulie 1788, care arată că pe la mijlocul secolului al XVIII a fost vândut vornicului Dumitrașco Săcară. Alte două însemnări de la 1850 arată că manuscrisul se afla încă la familia Secară: „Această carte este dreaptă a me, rămasă clironomii di la maica-me, fiica vornicului Dimitri Secară, pe care dându-o s-o citească unu [i] dvoraninu Tufăscu ci, grabnic murind, au rămas în cărțile lui. Așa apecunii[61] au scris-o în averea mortului și macăr că mult m-am jeluitu, însă însfârșitu am hotărâtu spre a nu pierde așa odoru scumpu și ce nu se poate găsi nicăieri și la mezatu la anu 1850, împreună cu vr-o câte[va] cărți a răposatului Tufăscu, macar că aceli cărți mai nu-mi trebuia [u] le-am cumpăratu dreptu doao suti rubili rosianești argint. Dvoreaninu gubernschi secre[tar], Mihai Bădărău” [234, p. 309-354].

Cea de a doua însemnare a lui Mihai Bădărău, din decembrie 1850, subliniază din nou împrejurările în care a fost nevoit să răscupere manuscrisul c-i aparținea de fapt: „Această carte iasti a me, precum mai lămurit am arătat mai sus, că am cumpărat-o de-al doile, și nu din pricină alta, numai că n-au fostu iscălitu de mine înăuntru, sau să fi avutu rospiscă de la răposatul Tufăscul. Și măcar că <s-a> lămuritu din<spusele> cetitori <că> să cunoști că nu-i a me, dar nedreptul apecunu n-au vrutu șă mi-o de, care de fărădelegile lui nici numili nu vroi să-i pomenescu, și măcar căci n-au trebuitu să scriu înăuntru, dar întâmplarea aceasta m-au silitu, că am plătitu pentru dreptu lucrului doao suti garbovnici, afară că m-am judecatu cu acel apecunu. Și iar pentru că am scris înăuntru și am plătit atâți bani, să dei samă înainte lui Dumnezău acelu nelejiuitu apecunu. 1850 decv<rie> luna. Dvoreaninu gubernschi secretar, Mihai Bădărăvu” [234, p. 309-354].

Gabriel Ștrempel considera că familia Bădărău o fi dăruit manuscrisul arhiepiscopului Antonie, de unde la 1884 a fost trimis la Biblioteca Academiei Teologice din Kiev, după cum o atestă însemnareaidentificată pe f. 1 „Родословие Спасителя мира в потртах патриархов. Книга родства Иисуса Хиста. Из бумаг Антония Архиепископа Кишиневского. В музей Киевской

[61] Epitropii.

Д. Академии от секретаря Кшиневской Духовной Консистории Лев. Ст. Родкевича через Льва Мацеевича. 9 ноября 1884. Кишинев/Genealogia izbăvitorului lumii în portretele patriarhilor. Cartea Neamului lui Iisus Hristos. Din hârtiile lui Antonie, arhiepiscopul Chișinăului. Trimisă la Muzeul Academiei Duhovnicești din Kiev, de către secretarul consistoriului Duhovnicesc din Chișinău, Lev Stepanovici Rodkevici prin Lev Mațeevici. Chișinău, 9 noiembrie, anul 1884" [234, p. 354].

Cert este că manuscrisul autograf cu titlul *Chipurile Vechiului şi Noului Testament* (sf. sec. XVIII), adus în Basarabia la începutul secolului următor, al XIX-lea, a făcut parte din colecția cărților lui Constantin Tufescu până în anul 1850, când a fost răscumpărat la mezat de secretarul gubernial Bădărău. Probabil că după anul amintit, o bună parte din biblioteca boierului Constantin Tufescu a fost împrăștiata. Ultimele mărturii asupra cărților din biblioteca lui Constantin Tufescu, le-a publicat Ștefan Ciobanu, în 1933. Nu s-a păstrat, n-a ajuns pana la noi nici o carte din biblioteca lui Constantin Tufescu.

Mărturiile documentare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu privire la colecţia de carte din biblioteca boierului Constantin Tufescu (1794-1846), sunt o dovadă incontestabilă asupra fenomenului cultural în care trăia nobilimea basarabeană în primele decenii după anexare. Mediul cultural al acestei caste privilegiate s-a păstrat aproape nealterat de influenţa imperială rusă. Boier de viţă nobilă (în mai multe generaţii), Constantin Tufescu devine cunoscut prin intenţiile şi preocupările sale culturale nu numai în mediul provincial al Basarabiei, ci și în cercurile de cărturari din Principatele Române. El face parte dintre acei „Rumâni care aduc cinste neamului nostru cu învăţătură şi caracterul lor cel cinstit […]" [40, p. 135]. Ceea ce merită a fi valorizat în contextul subiectului luat în dezbatere este faptul, că acest boier vrednic de pomenire, care aducea „cinste neamului nostru" este și autorul unui „Letopiseț al Moldovei", lucrare rămasă în manuscris, urmele căruia astăzi sunt necunoscute. Astfel, boierul Constantin Tufescu poate fi considerat autorul unei scrieri istorice, realizate în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Așadar, în urma identificării unor noi surse documentare cu privire la cărțile din biblioteca lui Constantin Tufescu, lista acestora a fost completată cu noi titluri – încă 18 volume supuse cenzurii la 1837. Numărul total al cărților din biblioteca lui Constantin Tufescu a fost estimat de noi, la 254 de volume. Marea lor majoritate, sunt cărţi româneşti apărute la Iaşi, la Mănăstirea Neamț, la Bucureşti sau Buda. Nu lipsesc din cuprinsul catalogului și cele apărute la Paris, Londra sau Sankt Petersburg. Biblioteca lui Constantin Tufescu cuprindea diverse cărți, care reflectă și istoriile altor popoare, fie ruși, polonezi, turci sau greci, fie sârbi, englezi, germani sau francezi, scrise în diverse limbi europene. Perspectiva documentară asupra fenomenului cultural basarabean

din prima jumătate a secolului al XIX-lea proiectează, astfel, o imagine obiectivă a impactului cenzurii țariste istoriei asupra cărții din Basarabia.

5.1.3. Biblioteca boierului Alexandru Cotruță

Evenimentele istorice petrecute în ultimele două secole în spaţiul dintre Prut şi Nistru au influenţat dramatic, în egală măsură, nu numai destinul oamenilor, ci şi cel al cărţilor, al bibliotecilor. Nu exagerăm defel atunci când susţinem că destinul bibliotecii lui Alexandru Cotruţă, la fel ca şi multe alte evenimente petrecute în acest saţiu, este un fenomen dramatic al istoriei noastre basarabene [109, 171-194]. Dincolo de faptul că despre personalitatea nobilului Alexandru Matei Cotruţă s-a scris neiertător de puţin în epocă, ar mai trebui să observăm şi altceva: activitatea lui Alexandru Cotruţă a fost atât de vastă, încât cei care s-au preocupat câtuşi de puţin de personalitatea acestuia au fost copleşiţi în cele din urmă de acele multiple aspecte ale vieţii necunoscute și/sau necercetate încă şi n-au mai reuşit să scrie şi despre cărţile lui. N-a scris şi/sau n-a amintit despre biblioteca lui Alexandru Cotruţă nici Iulian Levinschi [213, p. 300-318], cel care a publicat în interbelicul românesc al Basarabiei o primă biografie rămasă în manuscris, de altfel. Apoi, n-a scris nici Ioan Pelivan, care consultase manuscrisul lui Iulian Levinschi. Și totuşi, în studiul, oricum singular, al lui Ioan Pelivan *„Alexandru Matei Cotruţă. Scurtă schiţă biografică* (Bucureşti, 1940), câte ceva s-a strecurat în posteritate din acele nespus de preţioase mărturii de epocă. Iată ce ne spune Ioan Pelivan: „Din corespondenţa încă nepublicată, ce se află în posesia autorului acestor rânduri, se vede că Alexandru Cotruţă se găsea în legături strânse cu B.P. Hasdeu, M. Kogălniceanu şi alţi reprezentanţi ai culturii şi vieţii publice româneşti” [213, p. 314][62]. După cum vom vedea mai jos, acele legături au contribuit în mod simţitor la completarea bibliotecii lui Alexandru Cotruţă. În contextul amintit, ar trebui să punem în evidenţă faptul că acele legături cu fraţii din stânga Prutului le datorează, în parte, activităţii îndelungate a lui Alexandru Cotruţă în organele Zemstvei basarabene [109, p. 210-220; 89, p. 142-151].

În calitate de Preşedinte al Upravei Zemstvei provinciale (1875-1887)[63], Alexandru Cotruţă a orientat activitatea acesteia atât spre asigurarea unor rezultate economice scontate, cât şi spre realizarea unor obiective culturale, neglijate cu totul de administraţia ţaristă a provinciei. A fost

[62]Ioan Pelivan deţinea corespondenţa lui Al.M. Cotruţă cu B.P. Hasdeu, dar şi cu mulţi alţi reprezentanţi ai culturii şi vieţii publice româneşti Ioan Pelivan susţine: „Vladimir Levinschi, care adunase un frumos material pentru biografia bunicului său A. Cotruţă, îmi povestea despre legăturile acestuia cu România”.

[63] Alexandru Matei Cotruţă a fost ales de prima Adunare provincială a Zemstvei (din 12 noiembrie 1869) membru cu drept de înlocuire a preşedintelui (C. Pisarjevski). A.M. Cotruţă a activat în diverse comisii. În şedinţa adunării Zemstvei din 15 decembrie 1873 s-a hotărât: „A crea o Comisie specială pe lângă Uprava Zemstvei, care va elabora metodele de colectare a datelor despre imobile, de estimare şi clasificare a acestora”.

mereu în căutare de surse financiare. Avea mari speranţe în recuperarea acestora din veniturile domeniilor închinate (Sfântului Munte), care în Basarabia atingeau o suprafaţă impunătoare de 290 000 desetine de pământ. În repetate rânduri a abordat problema în şedinţele Zemstvei. Spre exemplu, în şedinţa din 23 decembrie 1874, Alexandru Cotruţă declara cu hotărâre: „În calitatea mea de membru al Comisiei Zemstvei Basarabene pentru problemele domeniilor închinate, solicit să fie luată în dezbatere problema redistribuirii fondurilor şi a părţii de venit către Zemstvă. Odată ce nu sunt la curent cu ceea ce se petrece în acea Comisie, refuz să particip în lucrările acesteia". Adunarea l-a delegat pe Alexandru Cotruţă „sa prezinte în viitoarea şedinţă un raport în problema domeniilor închinate"şi,recunoscând-i meritele deosebite, l-a rugat „să rămână în continuare membru al Comisiei". Anume din veniturile domeniilor închinate au fost obţinute surse financiare solide pentru finisarea construcţiei Liceului Real din Chişinău (în 1878); pentru construcţia şcolilor agricole (Grinăuţi, Cucuruzeni, Purcari, Cricova); pentru deschiderea claselor de meserii pe lângă cele 7 şcoli de judeţ (hotărârea adunării Zemstvei provinciale din 19 ianuarie 1880; clase de meserii s-au înfiinţat imediat la Văsieni şi Taraclia); pentru acordarea unor burse de studii în valoare de 180 rub., pentru nevoiaşii din tagma ţăranilor; pentru Casa de Pensii a funcţionarilor Zemstvei [109, p. 215].

Alexandru Cotruţă a fost deosebit de insistent în problema redistribuirii fondurilor din veniturile domeniilor închinate. Această insistenţă îşi avea acoperirea în respectarea unor tradiţii mai vechi existente în Principatele Române, care prevedeau utilizarea veniturilor de la moşiile închinate în scopuri filantropice. Astfel se face ca acea frumoasă tradiţie românească să fie continuată şi în Basarabia cu acte de binefacere pentru nevoile provinciei (construcţia/reconstrucţia unor spitale, biserici, aziluri și școli) [376, p. 22-23]. Iar pentru a convinge autorităţile imperiale de aceasta, Alexandru Cotruţă a căutat să adune acele mărturii incontestabile ale istoriei noastre culturale ce justificau întru totul iniţiativele lui şi care nu puteau fi găsite decât în Ţara rămasă dincolo de Prut. În acest scop, anume, Alexandru Cotruţă a întreprins mai multe călătorii în România. B.P. Hasdeu, în calitate de director al Arhivelor Statului din București (1876/1900), a fost cel care i-a pus la dispoziţie colecţii de documente vechi din Arhivele Statului din Bucureşti. O bună parte au fost publicate de Carol Cotruţă în Buletinul Societăţii Imperiale din Odesa [302, p. 13-18]. Zamfir Arbore menţiona, între altele:„În calitate de membru al Societăţii […] din Odesa, Scarlat Cotruţă a lucrat mult, ajutând pe Murzakevici în traducerea şi tipărirea documentelor privitoare la Basarabia[…].Culegerile de studii de la Odesa sunt pline de rezultatele neobositei sale munci. Îmbătrânit domnul Cotruţă e orb acum, în mijlocul întunericului în care trăieşte [...]" [29, p. 766].

Revenind la cele consemnate de Ioan Pelivan, în 1940, observăm că „La înapoierea din Bucureşti, Alexandru Cotruţă a adus mai multe portrete de domnitori români şi de oameni de stat români, portrete pe care dânsul le ţine ca pe nişte sfinte icoane pe pereţii cabinetului său din Chişinău, apoi din Minceni. A. Cotruţă a adus, de asemenea, şi o mulţime de cărţi româneşti, de literatură și ştiinţă.” [213, p. 315]. Ce anume se ascundea sub „o mulţime de cărţi româneşti de literatură, ştiinţă” nu putem cunoaşte deocamdată. Ioan Pelivan deţinea cele mai bogate arhive (după O. Ghibu) referitoare la personalităţi, evenimente şi fapte petrecute în Basarabia până la anul 1918. A elaborat studiul de referinţă la cu privire la viaţa şi activitatea lui Alexandru Cotruţă în condiţii vitrege de pribegie. Este vorba de anul 1940, anul dramei basarabene, al reocupării acesteia, de astă dată, de către imperiul sovietic. Ioan Pelivan mărturisea, între altele: „Fără literatură [...], mai ales fără colecţiunile Zemstvelor, este foarte greu de alcătuit în mod satisfăcător biografia lui Alexandru Cotruţă” [213, p. 314].

În anii care au urmat celui de pomină (1940), Ioan Pelivan n-a mai reuşit să valorifice din corespondenţa „încă nepublicată”, în care cu siguranţă se regăseau informaţii preţioase referitoare la cărţile procurate de Alexandru Cotruţă pentru biblioteca sa de la moşia din Minceni. În schimb, acesta publicase ceva mai devreme, în 1933,corespondenţa dintre C. Chiriac şi B.P. Hasdeu, care conţine referinţe sumare la unele titluri de carte aduse de Alexandru Cotruţă din România [109, p. 218]. Este vorba de avocatul basarabean Constantin Chiriac, care avea împuterniciri de la B.P. Hasdeu în procesul testamentar din Chişinău (moşia de 166 desetine, pământ arabil de la Cristineşti, jud. Hotin, lăsată moştenire lui B.P. Hasdeu de către unchiul său**.** De observat că scrisorile avocatului C. Chiriac sunt intens populate cu diverse nume de personalităţi. Sunt amintiţi fraţii Ioan, Ştefan şi Constantin Cristi, Nicolae Donici, printre care, în mai multe rânduri, întâlnim numele lui Alexandru Cotruţă [214, p. 8].

Cronologic, corespondenţa dintre C. Chiriac şi B.P. Hasdeu se înscrie pe segmentul 20 martie 1886 – 31 august 1891. Ioan Pelivan a publicat cinci scrisori, mai exact scrisorile adresate de Constantin Chiriac către Bogdan P. Hasdeu, dintre care trei conţin informaţii inedite în legătură cu vizitele lui Alexandru Cotruţă în România:adresa din 17 aprilie 1886, în care numele lui Alexandru Cotruţă este amintit în legătură cu „gruparea naţionaliştilor moldoveni” de prin anii 1865-1868, cu fraţii Ion şi Constantin Cristi, fraţii Casso, Pavel Gh. Leonard, A. F. Hâjdău. (Ioan Pelivan a citat integral sursa istorică cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea) [214, p. 8].

Nobilimea basarabeană, pregătindu-se a redacta o adresă împăratului cu prilejul evenimentelor din Polonia, este împiedicată de opoziţia partidului boierilor, care visează să restabilească naţia moldovenească în Basarabia, în vederea apropierii împrejurărilor, care ar da

naţiei dreptul a cere unirea cu Moldova. În fruntea acestui partid stau: mareşalul nobilimii Alexandru Cotruţă, fratele lui, judecătorul Carol Cotruţă, doi fraţi Casso (fiii lui Stepan Casso), doi fraţi Ioan şi Constantin Cristi, Constantin Cazimir şi fiul lui student" [214, p.8].

În adresa din 16 februarie 1890 aminteşte: „Amicul meu Cotruţă iară pleacă la Bucureşti. Te rogu să dai numărul revistei, unde este articolul pentru răzeşi". La fel în adresa din 18 octombrie 1890, preciza că „Astăzi Cotruţă a adus *Etimologicum Magnum Romaniae* trimis de tine. Privindu-l numai pe de asupra, sunt pătruns de grandioasa idee pe care ai clădit acest monument şi de care ai dreptul a spune: Ja pamjatnik sebe vozdvig/ K nemu ne zarasteot narodnaja tropa [Я памятник себе воздвиг/ К нему не зарастет народная тропа". Ioan Pelivan a încercat o traducere a versurilor lui A.S. Puşkin la subsolul paginii: „Statuie eu mi-am ridicat, Dar nu prin mână omenească //În jurul ei, în jurul ei// O buruiană n-o să crească". De asemenea, la subsolul paginii, notează precum că este vorba de „românofilul" Alexandru Matveevici Cotruţă, fost preşedinte, mulţi ani, al Zemstvei Guberniale Basarabene" [214, p.8].

Din cele citate mai sus observăm că opera lui B.P. Hasdeu, *Etimologicum Magnum Romaniae,* a trezit uimire şi admiraţie în sufletul basarabeanului C. Chiriac. Este vorba de aprecieri notorii, expuse tranşant şi obiectiv de un contemporan în epocă, care sesizase imediat valoarea operei monumentale a lui Bogdan P. Hasdeu. Este deosebit de semnificativ să constatăm, în sfârșit că opera de gândire a lui Bogdan P. Hasdeu, precum „Dicţionarul limbii istorice şi poporane", de o valoare istorică nepieritoare, a ajuns în bibliotecile boiereşti din Basarabia imediat după apariţia primelor volume. Fără îndoială, acest dicţionar enciclopedic al limbii române a făcut parte din biblioteca lui Alexandru Cotruţă.

În urma vizitelor în România, Alexandru Cotruţă aducea cărţi şi reviste atât pentru completarea bibliotecii de la moşia din Minceni, cât şi pentru cercul de prieteni din Basarabia. Este vorba de o circulaţie firească a cărţii româneşti care, dincolo de opreliştile impuse de cenzura ţaristă, a pătruns pe diferite căi în Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea [89, p. 146]. Contele S.D. Urusov (guvernator al provinciei între anii 1903 și 1905), cel care ne-a lăsat un volum preţios de memorii cu privire la viaţa Basarabiei de la începutul secolului al XX-lea, consemna, între altele, că „dulapurile nobililor basarabeni sunt pline cu romanele cele mai noi, însă lipsesc enciclopediile franceze din secolul al XVIII-lea, în scoarţe de piele cu margini aurite [...]" [16, inv. 1, d. 2790, f. 34-35; 41-60]. Să-i dăm dreptate contelui S.D. Urusov. Bibliotecile nobililor basarabeni nu întotdeauna erau compuse doar din cărți vechi, însă, după cum stau mărturie documentele de epocă, în colecţiile acestora nu lipseau opere ale scriitorilor Voltaire, Montesquieu, Condillac, Russo şi ale altor mari creatori europeni.

Dintre puţinele mărturii de epocă referitoare la destinul bibliotecii lui Alexandru Cotruţă s-au mai păstrat doar unele crâmpeie de amintiri ce-şi au acoperirea în arhiva istoriei orale, a memoriei colective a satului (Mincenii de Jos). Memoria colectivă, bineînţeles, nu poate fi decât un suport complementar în reconstituirea unor fragmente segmentate. Unele evocări, în acest sens, au fost publicate în 2007 de către Vlad Afanasiev (originar din Mincenii de Jos): „În biserică, precum mărturiseau buneii și străbunii, erau nişte rafturi cu cărţi. Valoarea lor, consătenii n-o cunosc nici până în ziua de azi. Însă osteneala unor oameni din Chişinău la colectarea acestor cărţi de la Minceni, după demolarea bisericii […], involuntar confirmă valoarea bibliotecii. Zic bibliotecii, deoarece se ştie că Alexandru Cotruţă, prin voinţa sa cea de pe urmă, a rugat ca biblioteca personală să treacă în stăpânirea bisericii" [94, 245-260; 89, p. 142-150].

Două momente sunt de observat în legătură cu evocarea acestor mărturii ce ţin de istoria orală. Bineînţeles, nu punem la îndoială existenţa unor „rafturi cu cărţi" pe lângă parohia bisericii locale. Altceva este să constatăm că la biserica din Minceni a existat cu adevărat o bibliotecă parohială. Se prea poate că anume acest fapt l-a îndemnat pe Alexandru Cotruţă să lase testamentar „prin voinţa sa cea de pe urmă",o parte din cărţile de bibliotecă acelui sfânt locaş. Imediat însă trebuie să precizăm că putea fi vorba de o parte doar din cărţile de bibliotecă, anume dintre cele ce ţineau de literatura religioasă, adică bune de citit şi pentru mireni. Or, fondul de carte al bibliotecilor parohiale/bisericeşti era strict reglementat conform unor stipulări/decizii sinodale, ce prevedeau respectarea întocmai a canoanelor bisericeşti, în sensul că literatură laica era strict interzisă [87, p. 161-180]. Astfel, din start trebuie să excludem ipoteza că toată colecţia de carte din biblioteca lui Alexandru Cotruţă ar fi ajuns, prin voinţa acestuia, în stăpânirea bisericii din Mincenii de Jos.

De asemenea, unii cercetători susțin, precum că „Odată cu demolarea bisericii, unde, după moarte, se găsea biblioteca cuconului Cotruţă, au dispărut în uitare multe lucruri preţioase […], iar unele cărţi au fost cărate cu sacul pentru aţâţarea focului din vatră […]". Apoi, o parte din acele cărţi (este vorba de unele exemplare singulare) „au fost cumpărate" de nişte savanţi: „Dar ce savanţi erau aceştia, dacă urmele cotruţiene sunt şterse aproape pretutindeni", se întreabă V. Avanasiev. În sprijinul mărturiilor aduse în discuţie cercetătorul mai susţine că arheologul Ion Hâncu ar fi mărturisit într-o convorbire de suflet că „unele cărţi din biblioteca lui Cotruţă, după valoarea lor istorică, nu pot fi cumpărate nici chiar cu toţi banii lumii" [94, 245-260]. Dar care erau acele cărți, acele comori intelectuale adunate de câteva generaţii? În lipsa altor mărturii documentare este dificil să reconstituim un inventar al cărţilor din biblioteca boierească de la Mincenii de Jos. Mărturiile aduse în discuţie, fără îndoială, sunt ecoul unui trecut mereu evocat,

însă niciodată studiat în măsura adevărului istoric. Este firesc să ne întrebăm cum, în ce condiţii a fost cu putinţă să fie risipită acea nespus de preţioasă bibliotecă boierească de la Mincenii de Jos.

Despre biblioteca dispărută a lui Alexandru Cotruţă aminteşte şi maestrul Veaceslav Cebotari (originar din Mincenii de Jos), care şi-a petrecut copilăria în preajma locului ce mai păstra pe atunci (anii ’60 ai sec. XX) urmele fostului conac al lui Alexandru Cotruţă. În unul din dulapurile casei se mai păstra un album cu coperte din piele şi care avea o semnătură autografă: „Scumpei Musea în ziua de naştere. 25 ianuarie 1905”[94, 245-260].

Cert este faptul că din consistentul fond de carte de altădată., la Mincenii de Jos nu s-a păstrat nici o carte. Dar parcă din marile biblioteci ale lui Costache Tufescu, Olga Catargi, ale lui Nicolae Casso, Ion Suruceanu sau Paul Gore se mai păstrează ceva? Nu o spunem deloc ca o consolare. Şi totuşi, urmele bibliotecii lui Alexandru Cotruţă nu au fost şterse cu desăvârşire. În colecţia Carte rară a Bibliotecii Naţionale din Chişinău se păstrează o singură carte din biblioteca de altădată a lui Alexandru Cotruţă. Volumul cuprinde *Басни русские извлеченные из собрания И.А. Крылов*a //Fables russes tirées du rècueil de M. Kriloff imitees en vers français et italiens par divers auteurs**,** publiées par M. le comte Orloff (tome premier, Paris, 1825). Ediţia a apărut în două volume și cuprinde traduceri integrale în franceză din opera fabulistului rus N.A. Krâlov (colecţia Carte rară a Bibliotecii Naţionale, nr. inv. 2835). Imediat precizăm că exemplarul de colecţie este însoţit de ex-librisul sub formă de ştampilă ovală aplicată pe pagina de titlu a cărţii, text imprimat, caractere chirilice: „A. Cotruţă”. Ex-librisul ştampilă este unul simplu, fără alte câmpuri specifice genului. Imprimeul ştampilei se repetă în câteva rânduri în cuprinsul cărţii. Este vorba de volumul, *Fables de M. Kriloff /БаснИ.А. Крылова,* culegere îngrijită de contele G.V. Orlov, cu două prefeţe: un text introductiv semnat de M. Lemontey, în limba franceză, şi altul în italiană, semnat de M. Salfi [89, p. 149-150].

Exemplarul de colecţie (vol. I) este însoţit de portretul autorului I.A. Krâlov şi cinci gravuri lucrate la cei mai iscusiţi pictori francezi din epocă, după cum se afirmă în prefaţa cărţii. Volumul se deschide cu un text epistolar adresat „amicului Ivan Andreevici” [Krâlov], semnat de contele G. V. Orlov, care, de altfel, nu este semnalat în cuprinsul propriu-zis al cărţii. Se vede că în dorinţa de a face cunoscută creaţia amicului său cercurilor literare din Europa, contele G.V. Orlov a antrenat în traducerea cărţii (ediţie bilingvă în italiană şi franceză) cei mai talentaţi poeţi şi literaţi (59 de autori) din epocă. Astfel, în final s-a ajuns la acea ediţie de lux, în două volume, a fabulelor lui I.A. Krâlov, apărută la Paris, în 1825[64]. Precizăm că în colecţia Bibliotecii Naţionale din

[64] În acelaşi an (1825), la Sankt Petersburg, va fi editată opera lui I.D. Krâlov în 7 volume.

Chişinău se păstrează doar un singur volum din ediţia în două volume ale fabulelor lui I.A. Krâlov. Exemplarul este însoţit de ex libris sub formă de ştampilă „A. Cotruţă”.

Dincolo de aceste constatări ale faptelor culturale petrecute în spațiul basarabean, ar trebui să observăm că secolul al XIX-lea aducea un suflu nou de cultură cu suma sa de preocupări în promovarea valorilor autentice, iar limba franceză era una de cultură nu numai pentru Europa, după cum mărturiseşte contele G.V. Orlov în prefaţa cărţii – „era una universală”. Generaţia nobilului de la Minceni a fost şi ea, probabil, una cu predilecţie spre cultura franceză (mai puţin rusă), odată ce ediţia fabulelor lui I.A. Krâlov, apărută la Paris, în 1825, a făcut parte din colecţia bibliotecii de la Mincenii de Jos. Dramatismul situaţiei, a impactului cenzurii țariste asupra cărții basarabene este ilustrat prin faptul, că din colecţia de carte ce se contura pe timpuri într-o veritabilă bibliotecă boierească la Mincenii de Jos, jud. Iași (azi r-nul Rezina), acolo unde erau aşezate conacul şi moşia lui Alexandru Cotruţă, a supravieţuit timpul şi teroarea istoriei doar o singură carte – Orlov. G. *Басни русские извлеченные из собрания Н.А. Крылова,* Paris, 1825 [89, p. 150-151].

Aşadar, putem doar presupune ce se ascundea pe timpuri în acea faimoasă bibliotecă din a doua jumătate a secolului al XIX. În măsura în care deţinem doar mărturii istorice, mai exact o mică parte din acele mărturii, fragmentate şi dispersate – niciodată adunate – putem vorbi numai despre reconstituirea unui segment la fel de fragmentat din istoricul bibliotecii, nu şi despre cărţile propriu-zise din biblioteca lui Alexandru Cotruţă.

5.1.4. Biblioteca lui Paul Gore și alte fațete ale cenzurii

Personalitate de excepţie în viaţa social-politică, dar şi cultural-ştiinţifică a Basarabiei de la începutul secolului XX (primele trei decenii), alături de multe alte preocupări pe care le-a avut şi funcţii care le-a deţinut, Paul Gore (1875-1927) a mai fost un pasionat colecţionar de carte veche şi rară. Cea mai valoroasă parte a colecţiei de carte din biblioteca lui Paul Gore o constituie, fără îndoială, cea referitoare la istoria Basarabiei. Nicolae Valuţă, pe bună dreptate, susţinea: „Biblioteca acestuia a fost cumpărată de Fundaţia Regele Ferdinand din Iaşi cu o sumă fabuloasă, nu în zadar atâţia intelectuali din Bucureşti, dar şi din alte centre veneau la Chişinău pentru a cerceta valorile aflate în acea bibliotecă” [90, p. 221-234; 89, p.152-207]. În subiectul luat în dezbatere vom stărui anume asupra acestei componente din istoricul bibliotecii lui Paul Gore. Se cunosc încă foarte puţine date despre biblioteca lui Paul Gore. Cei care au scris în interbelic despre biblioteca acestuia au pus în evidenţă doar informaţii de uz general. Referinţele, în mare parte, se rezumă doar la aprecieri sumare, de elogiere şi/sau evocare a personalităţii lui Paul Gore. Sever

Zotta, cel care l-a cunoscut îndeaproape şi a lăsat posterităţii poate cea mai frumoasă evocare a cărturarului Paul Gore, menţiona între altele: „Nobil fără trufie, boier mândru, dar drept […], cărturar înţelept şi modest, om bun şi milostiv, prieten sincer şi credincios, creştin evlavios şi monarhist mistic– a fost Paul Gore o rară manifestare a geniului rasei noastre şi ultimul cavaler al Basarabiei" [251, p. 30].

Aprecierile personalităţii lui Paul Gore făcute de contemporanii săi au fost, însă, uneori contrariate de insuficienţa cunoaşterii. În concepţia unor cercetători interbelici Paul Gore a fost „un visător, un om de cabinet şi de biblioteci" [149, p. 457-460]. Apoi, încă de pe timpul ultimilor ani de viaţă, a fost şi o uitare aşternută peste cel care era cărturarul Paul Gore, fapt consemnat, de altfel, de Nicolae Iorga în cuvântul funerar: „În cei zece ani de la reunirea Basarabiei la trupul ţării celei vechi, un om a trăit acolo, pe care încetul cu încetul lumea l-a uitat, fiindcă el nu aducea nicio pretenţie şi nu hrănea nicio ambiţie […]. Dar și fiindcă pentru dânsul România Unită nu era un lucru neaşteptat, care să-l arunce în arenă cu pofta nestăpânită de a înrâuri şi a guverna, pe care o au naturile nedeprinse cu puterea şi în sângele cărora nu e nimic din tradiţiile strămoşeşti de participare la cârmuire. Fiindcă era un drept și bun credincios boier moldovean, de cinstită origine răzăşească al țării de naștere pentru dânsul și pentru neamul său până în cele mai depărtate timpuri […]" [145, p. 43].

Au fost acele timpuri defel uşoare într-o epocă în care Basarabia abia încerca să-şi recupereze trecutul înstrăinării de Ţară, în cei peste o sută de ani cât i-a fost dat să stea „sub ruşi". Acea Basarabie interbelică abia încerca să-şi asigure ofensiva culturală spre asimilarea valorilor culturale ale neamului românesc de pretutindeni. O trecere spre valori, spre recuperarea acestora mai însemna o luptă continuă între vechi şi nou. Însă acea trecere, acea epocă de recuperări culturale, atât de necesare sufletului basarabean, a fost întreruptă brusc de tăvălugul regimului totalitar (1944-1989). După aproape o jumătate de secol de tăcere şi uitare, cu care a fost acoperită istoria Basarabiei sub regimul sovietic, s-a revenit la istoria eicea adevărată abia după anul de graţie 1989. În contextul amintit, scrierile istorice asupra personalităţii lui Paul Gore n-au întârziat să apară [90, p. 221-234; 115, p. 199-210]. Demn de remarcat că în anii '90 ai sec. XX au fost valorificate importante surse istorice din arhivele ieşene privitoare la implicarea lui Paul Gore în mişcarea cultural-naţională a basarabenilor, începând cu anul 1905 [174, p. 62-70].

De asemenea, în contextul evocărilor aniversare, în colecţia „Personalităţi eminente", sub egida Muzeului Național de Istorie a Moldovei, în 2003, a apărut un volum colectiv dedicat lui Paul Gore [145, p. 133-248]. Unele aspecte privind activităţile cărturăreşti ale lui Paul Gore sunt abordate – în lucrarea amintită – de către cercetătorul Gheorghe Palade [203, 11-117]. În paralel, în 2003, cercetătorul Vasile Malaneţchi ia în dezbatere problema bibliotecii lui Paul Gore, mai

exact problema privind începuturile bibliotecii şi „completarea ei cu piese-unicat” [168, p. 42-43; 114, p. 111-118]. Cercetătorului Vasile Malanețchi îi aparţine meritul de a scoate din anonimatul istoriei informaţii privitoare la colecţia de carte şi testamentul lui Gheorghe Gore către fiul său: „Cărţile mele în limba română, cum ar fi cronici, letopiseţe şi monografii, le las în folosinţă fiului meu Paul Gore, iar după moartea lui [vor trece] în proprietatea Universităţii din Moscova, al cărei curs l-am absolvit în anul 1861” [22, inv. 25, d. 939, f. 10; 114, p. 111-118]. Mai mult, autorul consideră că Paul Gore a moştenit şi cărţile din biblioteca unchiului său Vasile Gore. În sprijinul acestui argument, el susţine că, cu prilejul instituirii unei burse de studii din mijloacele oferite de Vasile Gore (unchiul lui P.G. – *M.D.*), în cancelaria Gimnaziului regional din Chişinău a fost întocmit un proces-verbal (în baza copiei testamentului prezentat în dosar), din cuprinsul căruia rezultă că Paul Gore, nepot de frate al lui Vasile Spiridon Gore, ajuns în rangul de consilier de stat, proprietar al satului Ghindeşti din ţinutul Sorocii, a moştenit întreaga bibliotecă a acestuia (dosarul a fost întocmit la 7 martie 1911, încheiat la 28 aprilie 1912). Cercetătorul susţine că, în faza iniţială de constituire, biblioteca lui Paul Gore s-a completat cu o serie de volume provenind din colecţiile adunate de-a lungul anilor de către tatăl şi unchiul său. În mare, vom observa că multiple aspecte ale problemei ce ţin de istoricul bibliotecii lui Paul Gore sunt doar enunţate şi/sau semnalate de autor, fără, însă, a se contura într-o temeinică cercetare asupra subiectului luat în dezbatere [22, inv. 25, d. 939, f. 10]. Sunt motive să constatăm că istoricul bibliotecii lui Paul Gore rămâne în continuare o tematică încă foarte puţin cercetată sub aspectul restituţiei documentare a surselor primare. Care sunt, totuşi, aceste motive. Dispersarea surselor sau încetineala noastră [90, p. 221-234; 115, p. 199-210].

Trecem în sfârşit la examinarea problemei, pornind de la o succintă prezentare a surselor istorice, care actualmente sunt dispersate în mai multe colecţii atât din România, cât şi din Republica Moldova. Din capul locului ar trebui, totuși, să intervenim cu o remarcă: cea mai preţioasă parte a colecţiei de carte din biblioteca de altădată a lui Paul Gore se deţine în arhivele ieşene, în special la BCU „Mihai Eminescu”. Unii cercetători, însă, susţin: „Colecţiile de documente și cărţi ale lui Paul Gore, urmaşii le-au vândut pe părţi la câteva biblioteci și persoane particulare. Astăzi a vorbi despre colecţia lui Paul Gore este imposibil” [76, p. 53-69]. Să urmărim în continuare sursele de patrimoniu în care s-au conservat mărturii relevante cu privire la cărțile din biblioteca lui Paul Gore. Cel mai important lot de documente este colecţia *Gore Pavel* (Fondul personal *Paul Gore*), deţinută de Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, cuprinde 96 de unităţi (1579-1945). În mai multe inventare (d. 4, 6, 8, 9) se regăsesc informaţii istorice referitoare la biblioteca lui Gheorghe Gore, la activitatea acestuia pe tărâm cultural în

Basarabia, în special colecţia de materiale publicate în buletinul oficial *Bessarabskie Oblastnye Vedomosti*, între anii 1866-1868 [89, p. 152-157].

Informaţii care privesc nemijlocit istoricul bibliotecii lui Paul Gore se regăsesc în inventarul colecţiei sub nr. 32 (catalogul bibliotecii, f. 1-245 file) şi 43 (6 file). În cel sub nr. 21 s-au conservat patru imagini cu ex-libris executate de către însuşi Paul Gore pentru cărţile din biblioteca sa. De asemenea, sunt conservate o serie de lucrări ale lui Paul Gore. Spre exemplu, manuscrisul studiului despre „mazili" sau cel despre „partidele politice din Basarabia de la 1812 până azi": nr. 49 (1833-1918), cu un volum consistent de documente (61 de file), între care se regăseşte şi copia testamentului (în limba rusă) lui Spiridon şi Gheorghe Gore [89, p. 154-155]. La fel de preţioase sunt informaţiile din dosarele nr. 10 (1876-1923), nr. 11 (1901-1930), nr. 87 (1900). Diverse acte cuprind: certificate, acte de stare civilă, notiţe, manuscrise [10, inv. 1445 (nr. 117)]. In colecția Bibliotecii Academiei Române, fondul de manuscrise, se deține corespondenţa lui Paul Gore cu Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei, cu privire la cărţile trimise/donate de Paul Gore, cărţi ale unor autori ruşi care au scris despre români, documente şi materiale statistice, diverse culegeri istorico-geografice, hărţi.

Colecţia *Paul Gore* (*F*ondul personal *Pavel Gore*), deţinută de Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Iaşi, de asemenea cuprinde patru pachete importante de documente (1766-1927), marea majoritate scrise în limba rusă. În arhivele ieşene au mai fost integrate în alte inventare (inv. 149, 173, 180, 183-214, 223-228, 400, 763, 1022) diverse alte categorii de documente ce ţin de numele lui Gheorghe Gore, de stema familiei Gore. Sau cele din colecţia stampe şi fotografii, spre exemplu, integrate probabil din cauza dimensiunilor mari [89, p. 155].

Importante sunt notiţele/manuscris extrase din diverse lucrări ale autorilor ruşi referitoare la anexarea Basarabiei. Sau cele cu referinţă la organizarea populaţiei din punct de vedere etnic, precum şi raportul numeric de-a lungul secolului al XIX-lea, în baza cărora Paul Gore împreună cu Petre Cazacu au întocmit preţiosul studiu *Populaţia Basarabiei pe naţionalităţi după izvoare oficiale ruseşti,* publicat în 1919 (în *Convorbiri literare,* iulie-august) [89, p. 155].

Cert este că documentele din acest fond completează esenţial baza necesară pentru realizarea unei biografii complete, savante, pe care o merită cu prisosinţă Paul Gore, dar şi pentru elaborarea unor importante studii de genealogie, istorie socială sau instituţională privitoare la Basarabia secolului al XIX-lea. Colecţia ieşeană a ajuns la Direcţia Arhivelor Judeţene datorită lui Sever Zotta (director între anii 1912 și 1934), care l-a convins pe Paul Gore să depună spre păstrare o parte din colecţiile sale [90, p. 221-234]. O parte doar, pentru că cele mai preţioase colecţii de documente se deţin, totuşi, după cum s-a arătat mai sus, în arhivele bucureştene (Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale) şi care cuprind cea mai voluminoasă parte din arhiva neamului Gore

(96 de unităţi arhivistice inventariate (1579-1945). Această constatare este completată de multiple alte probe documentare ce se deţin în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iaşi. Instituţia amintită deţine o parte însemnată din volumele bibliotecii lui Paul Gore. Acestea au intrat în patrimoniul instituţiei prin achiziţii publice (cumpărate de Fundaţia „Regele Ferdinand I”) [65].

Nu vom lua în dezbatere problemele legate de condiţiile în care o parte din biblioteca lui Paul Gore a fost cumpărată de Fundaţia „Regele Ferdinand I”, dar nici cele ce vizează împrejurările în care unele exemplare preţioase au ajuns ulterior în colecţii particulare. Şi asta pentru că nu avem suficiente probe cu acoperire documentară. Nu se cunoaşte exact nici măcar anul şi ziua când a fost cumpărată colecţia (sau numai o parte a colecţiei (?) de carte din biblioteca lui Paul Gore [89, p. 157]. Nu se cunosc în amănunte nici despre împrejurările în care colecţia de carte a fost dispersată. Problemele enunţate abia urmează să se contureze în subiectul unor cercetări viitoare.

Mărturiile aduse în discuţie au acoperire surse istorice inedite din colecţia de documente a Arhivelor Naţionale din Bucureşti. În mare parte, acestea se referă la conţinutul, numărul şi limba scrierii cărţilor din biblioteca lui Paul Gore, rămasă moştenire testamentară fiului acestuia, Valeriu[10, d. 43, f. 1-6]. De fapt, este vorba despre un text/referat „asupra conţinutului bibliotecii răposatului Paul Gore din Chişinău după catalogul ce s-au dat subsemnatului [Ioan Pelivan] de către familia răposatului Gore” [10, d. 43, f. 1-6]. Aspectul cel mai important în contextul dezbaterilor noastre este faptul că textul referatului este alcătuit „după catalogul ce s-au dat subsemnatului”, ceea ce presupune că Paul Gore avea o colecţie îngrijită, catalogată [89, p. 157].

Pentru a respecta întocmai rigorile unui asemenea document preţios, vom cita integral conţinutul acestuia: „Biblioteca lui Paul Gore cuprinde:

I. Cărţi ruseşti – 2 530; cărţi româneşti – 2 240; cărţi franceze, germane, italiene – total 204.

II. După materie, cărţile se pot împărţi în felul următor: istorice – 1 568; literare – 540; dicţionare, enciclopedii – 176; juridice, codice, jurisprudenţă – 610; calendare – 13; cărţi de artă – 27; reviste diferite – 72. Restul sunt cărţi politice, bisericeşti, de ştiinţe naturale, geografie, medicină, filologice, sociologie, filosofie etc.

III. Cărţi privitoare numai la Basarabia: româneşti, ruseşti etc. În total sunt 611.

[65]Fundaţia „Regele Ferdinand I” a fost una culturală, înfiinţată la Iaşi la iniţiativa Regelui Ferdinand I. În acest scop a fost construită o clădire monumentală, care a adăpostit o bibliotecă, săli de expoziţie şi birouri. După 1945 în această clădire a fost transferată biblioteca Universității din Iași, prin fuziunea celor două biblioteci formându-se Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași.

În urma cercetărilor asupra catalogului bibliotecii lui Paul Gore, s-a constatat că sunt 651 de volume (nu 611), după cum se afirmă în sursa citată. În afară de cele catalogate şi pomenite mai sus se adaugă următoarele reviste ruseşti, cărţi ruseşti şi franceze necatalogate. Reviste: *Минувшие годы,* pe 3 ani; *Исторический Вестник,* pe 16 ani; *Наблюдатели,* pe 8 ani; *Русская мысль,* pe 7 ani; *Вестник Европы*, pe 25 deani *;Русское слово*, *Русская старина.* Cărţi, povestiri şi diverse romane ale scriitorilor ruşi – 300; diverse cărţi franceze – 522 [10, d. 32, f. 214-245; 89, p. 157].

Sursa citată este urmată de un alt compartiment intitulat: „Evaluarea Bibliotecii". În contextul subiectului nostru acest document are o importanţă excepţională, de aceea îl vom cita în întregime: „Subsemnatul, am evaluat numai o parte din cărţile arătate la cap. III, căutând să le apreciez sub preţul pieţei. Unele cărţi prezintă rarităţi bibliografice, care costă de la 1 000 până la 10 000 bucata, aproape jumătate din cărţi sunt bine legate. Dacă am considera totalul cărţilor din biblioteca Paul Gore numai la 5 000 exemplare, cifra adevărată fiind de 6 000 exemplare, şi dacă am evalua în mijlociu fiecare carte la 100 lei, totalul cărţilor ar costa 500 000 lei. [10, d. 43, f. 2]. Vom observa că acele 1568 cărţi istorice trebuie evaluate la minim 200 lei bucata, adică la 313 600. Apoi 176 cărţi de dicţionare şi enciclopedii trebuie, de asemenea, evaluate la minim 200 lei bucata, adică la 35 200 lei [89, p. 157].

Cât priveşte cărţile referitoare la Basarabia, ele se prezintă ca cele mai importante şi mai preţioase. Am evaluat aproape fiecare carte în parte. Suma totală prezintă cifra de 44 325 lei. În sfârşit, cărţile literare nu pot fi evaluate mai puţin de 50 lei bucata. Prin urmare, vor costa 16 200 lei [10, d. 43, f. 2-3]. Astfel, lăsând fără aprecieri restul cărţilor şi evaluând numai 2895 bucăţi, trebuie să constatăm că biblioteca lui Paul Gore nu poate fi mai puţin de 400 352 lei. Ţin să adaug că familia răposatului Paul Gore pretinde pentru bibliotecă suma de 200 000 lei. Martie 1932, Chişinău". Aşadar, acest preţios document a fost alcătuit în scopul unei evaluări estimative a colecţiei de carte din Biblioteca lui Paul Gore, care urma să fie supusă unei licitaţii publice pentru vânzare [10, d. 43, f. 1-3]. Mai întâi, vom observa că sursele citate scot în prim-plan valoarea cărţilor referitoare la Basarabia din cuprinsul bibliotecii lui Paul Gore. Acestea – în opinia celui care a evaluat colecţia – se prezintă „ca cele mai importante şi mai preţioase", fapt ce l-a determinat să supună estimării valorice fiecare exemplar în parte. Apoi, din datele orânduite în textul referatului, observăm că aproape 50 la sută o alcătuiau cărţile în limba română, fapt defel de neglijat în contextul problemei luate în dezbatere. Nu în zadar, Onisifor Ghibu, atunci când a vizitat pentru prima dată casa lui Paul Gore (aprilie 1917), şi-a exprimat admiraţia, apreciind-o ca „foarte mare […], cu multe cărţi româneşti [90, p. 221-234].

O altă sursă importantă din colecţiile arhivelor bucureştene se regăseşte în inventarul sub nr. 32: „Catalogul cărţilor din biblioteca lui Paul Gore". Documentul se păstrează în copie

dactilografiată (rusă şi română) şi cuprinde 245 de file, pe hârtie subţire, transparentă, unele texte/file sunt abia lizibile. În catalog sunt inventariate 5014 titluri, ceea ce constituie 6456 de volume, dintre care: 2240 sunt cărţi cu tematică istorică, ediţii moderne în limbile română şi franceză; 2123 – volume ruseşti; 651 – cărţi referitoare la istoria Basarabiei în limbile rusă şi română; 171 – diverse reviste, ediţii în română şi rusă [10, d. 32 , f. 2-213.].Nu sunt deloc lipsite de interes probele documentare din colecţia arhivelor din Chişinău, care ne ajută să reconstituim istoricul completării bibliotecii lui Paul Gore în perioada de până la anul 1918. Astfel, în condițiile unui aspru regim al cenzurii țariste, Paul Gore reușește, totuși, să învingă cercul vicios al interdicțiilor de cenzură și să procure cărți de la Iași sau București [89, p. 157].

În 1910, pe numele Guvernatorului Basarabiei a fost înregistrată o relevantă corespondenţă cu Comitetul de Cenzură Străină din Odesa. Cenzorii solicitau insistent exercitarea cenzurii asupra cărţilor – cinci pachete cu cărţi în limbă română sosite pe numele lui Paul Gore. Cităm după adresa Comitetului de Cenzură Străină din Odesa din 9 martie 1910 (nr. 212) către Guvernatorul Basarabiei:„Conform adresei Domniei Voastre din 10 octombrie 1908, nr. 1329, pe numele serviciului de poştă al cantorei din Odesa au fost primite cinci pachete 1) pe numele lui Gore – două pachete; 2) pentru Adunarea Nobilimii – 3 pachete; 3) Popescu din Chişinău – 1 pachet; 4) Universitatea din Iuriev – 1 pachet, în care s-au dovedit a fi cărţi în limba română şi care au fost expediate Excelenţei Voastre, pe adresa cancelariei. Din numele Comitetului de Cenzură Străină din Odesa avem onoarea, Domnia Voastră, a Vă ruga să ne înştiinţaţi cu privire la rezultatele de control. Preşedinte, cenzor superior/semnătura” [16, inv. 1, d. 8987, f. 8.].

A urmat adresa de răspuns a Guvernatorului Basarabiei din 25 aprilie 1910 (nr. 938) către Comitetul de Cenzură Străină din Odesa**:**„Informez Comitetul că pachetele trimise pe numele lui Gore, Adunarea Nobilimii, Popescu şi Universitatea din Iuriev [Dorpat], în urma verificării acestora de către cenzorul cu funcţii speciale pentru literatura străină [Gheorghe Madan], au fost redirecţionate destinatarilor. Viceguvernator/semnătura”. Totuşi, cenzorii din Odesa – cu toată tenacitatea şi perseverenţa de care dădeau dovadă în munca lor de cenzurare a cărţii străine –, erau supraîncărcaţi de cartea străină, care intra în Imperiul Rus la începutul secolului XX.

Observăm că pachetele cu carte (pe numele lui Paul Gore) au fost depozitate la Comitetul de Cenzură din Odesa timp de aproape doi ani (1908-1910). Abia în aprilie 1910 ele au fost expediate destinatarului. Un argument în plus este şi o altă adresă a Comitetului din 3 mai 1910 (nr. 393), în care cenzorii cer repetat confirmarea şefului din Basarabia în problema cărţilor [16, inv. 1, d. 8987, f. 8-20]. Altceva este să constatăm că funcţionarul imperial de la Comitetul de Cenzură Străină n-a consemnat pentru posteritate şi titlurile cărţilor destinate lui Paul Gore. Multiple alte mărturii ne sugerează că Paul Gore a făcut primii paşi spre unirea sufletească cu

România pe când încă cei mai mulţi dintre viitorii „mari naţionalişti şovăiau” [38, p. 57-59]. A fost printre puţinele personalităţi de elită ale Basarabiei „sub ruşi”, care a întreţinut o colaborare culturală benefică și permanentă cu Ioan Bianu, bibliotecarul Academiei Române, în scopul completării bibliotecii sale cu carte românească. În 1939, Nicolae Iorga publica, cu aleasă satisfacţie, în paginile revistei *Cuget clar* o bună parte din scrisori (14 scrisori (1912-1926): corespondenţa lui Paul Gore cu Ioan Bianu). De altfel,editorul n-a uitat să consemneze (în partea inferioară a paginii): „Toate scrisorile sunt date de Pan Halippa” [228, p. 401-412, 456-459].

Problema cărţii, a cărţii care a trecut opreliştile de frontieră și destinată să ajungă acolo unde era mai multă nevoie de carte, persistă în toate textele scrisorilor amintite. Spre exemplu, în scrisoarea din 28 decembrie 1912 Ioan Bianu scrie (către Paul Gore): „Sper că aţi primit scrisorile noastre d [e] înainte de Sărbători şi că vi se vor fi dat asemenea şi cărţile trimise de noi. Acum vă rog să-mi iertaţi de a îndeplini o rugare pe care sânt silit să v-o fac […]. Văd o dare de seamă despre cartea publicată în acest an cu titlul: *Краткий* очерк о*б* ессарабском *дворянстве. 1812-1912,* de A.N. Krupenski [10, d. 32, f. 214].Această carte are preţ pentru istoria noastră a Românilor, iar noi nu avem la Chişinău pe nimeni prin care să procurăm cărţile privitoare la Români în trecut şi în prezent” [228, p. 409].

După cum putem uşor desprinde din conţinutul mesajelor acestei extraordinare corespondenţe, schimbul de carte a fost mereu subiect de discuţie dintre cei doi mari bărbaţi ai neamului. În adresa din 7 iunie 1913, Ioan Bianu scrie: „Prea stimate domnule Gore, am primit cartea excelenţei Sale domnului Casso despre Basarabia [Kacco Л.А. *Россияна Дунае и образование Бессарабской области,* Москва, 1913]. Mulţumesc că mi-aţi trimis-o. Mi-o trimisese şi excelenţa sa autorul” [228, p. 411].

Această prietenie intelectuală, această grijă de carte, de cărţile din bibliotecile noastre a continuat şi după anul 1918 (scrisoarea din 25 noiembrie 1921): „Prea onorate domnule coleg, Academia noastră este lipsită de o colecţie de documente de cea mai mare însemnătate pentru cunoaşterea istoriei noastre. Este vorba de publicaţiile, peste 100 de volume, ale *Societăţii Imperiale Ruseşti de Istorie*, care funcţiona sub preşedinţia ţarului[66]. Îmi închipui că biblioteca din Chişinău trebuie să aibă un exemplar – poate chiar două – din această colecţie sau că se află în bogata domniei voastre bibliotecă particulară” [89, p. 163].

O singură scrisoare din cele publicate are o altă destinaţie. Este vorba de o adresă a lui Paul Gore către „generalul Popovici”. Se decodifică din acel text un uimitor mesaj adresat către întreaga fiinţă românească, o rugăminte, un testament, de fapt, lăsat nouă, urmaşilor: „[…] Nu uitaţi

[66] Societatea Imperială de Istorie și Antichităţi din Odesa a editat 33 de volume ale revistei *Записки Одесского Общества Истории и Древностей* /ЗООИД (1844-1919).

Basarabia, domnule general, nu uitaţi că această Basarabie este *locus minoris resistentiae* al organismului nostru naţional, că aveţi aici armată puţină pentru duşmanii aşa de numeroşi […]". Este acest mesaj o uimitoare lecţie de istorie, o pagină demnă de a fi consemnată în analele tratatului de istorie a Neamului [89, p. 163-164].

Paul Gore a fost unul dintre cei mai buni păstrători ai culturii româneşti în Basarabia. El şi câţiva boieri inimoşi au conservat focul sacru al sentimentului românesc primit de la predecesori şi de la taţi sau moşi și l-au trecut direct generației mai tinere. Această cunoaştere i-a fost transmisă de tatăl său (Gheorghe Gore) împreună cu acea minunată bibliotecă românească şi cu acele nespus de preţioase cărţi cuprinzătoare asupra trecutului basarabean. El vorbea şi scria `„perfect româneşte şi practica conversaţia şi scrierea aceasta cu o supremă dezinvoltură şi fără vreo putinţă de a fi fost trecut pe lista separatiştilor […]". [228, p. 458-459].

Să revenim asupra cărţilor referitoare la Basarabia din cuprinsul catalogului bibliotecii lui Paul Gore. După cum s-a subliniat mai sus, acele volume (651) au fost apreciate „ca cele mai importante şi mai preţioase"[89, p. 164]. Fără îndoială, cărţile adunate cu atâta jertfire în cursul a două generaţii (tatăl şi fiul) pot fi considerate adevărate valori patrimoniale nu numai în contextul istoriei cărţii din Basarabia sau despre Basarabia „sub ruşi", ci într-un context mult mai larg al istoriei cărţii româneşti şi străine (despre români) deopotrivă. Titlurile cărţilor sunt îngrijite (înregistrate în Catalog), iar pe alocuri apar și datele de referinţă. Nu peste tot, însă, este indicat anul ediţiei, autorul și locul executării tiparului. Cronologic, cele 651 de titluri (cărţi, albume, enciclopedii, calendare, culegeri de documente, hărţi) referitoare la istoria Basarabiei se înscriu între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi primele trei decenii ale secolului al XX-lea (1926). Marea majoritate, însă, o alcătuiesc scrierile în limba rusă, apoi cele în română, franceză şi germană. Spaţiul rezervat acestui studiu nu ne permite să publicăm lista completă a cărţilor din Catalogul bibliotecii lui Paul Gore, aceasta urmând să fie valorificată într-un context mai larg al investigaţiilor (în anexă 4 vom prezenta toate cele 651 de titluri – privitoare la Basarabia – înregistrate în catalogul bibliotecii lui Paul Gore) [89, p. 164].

O analiză temeinică asupra acestor volume din biblioteca lui Paul Gore ne lipseşte. Studiile, însă, nu vor întârzia să apară din momentul în care va fi cercetată acea parte a colecţiei de carte din biblioteca lui Paul Gore, ce se păstrează în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu" din Iaşi. Realizarea unei sinteze asupra istoricului acestei excepţionale biblioteci basarabene, asupra completării acesteia cu studii şi cercetări din istoria Basarabiei de către Paul Gore, în special, este o sarcină defel uşoară. Pe măsura valorificării, dar şi valorizării surselor istorice depozitate în diverse colecţii, fie de stat, fie particulare, vor fi realizate şi sintezele

multaşteptate. Este important să reţinem că sursele istorice din arhivele bucureştene au conservat şi câteva mostre de ex-libris/etichetă, care, de regulă, însoţeau cărţile din colecţia bibliotecii lui Paul Gore. Imaginea ex-libris este datată cu anul 1908, textul imprimat cu caractere latine, ceea ce constituie o mărturie în plus a unei conştiinţe basarabene clare în problemele identitare.

Fără îndoială, acea parte a bibliotecii care cuprindea cărţi privitoare la Basarabia era cea mai însemnată, cea mai solicitată în investigaţiile întreprinse de Paul Gore, care au început de timpuriu. Primele scrieri ale lui Paul Gore vor fi închegate în ruseşte – despre mazili, în 1908. La o lectură atentă a textelor vom observa că aproape toate sursele citate de autor se regăsesc în colecţia din biblioteca sa particulară. În anii 1919-1920 sunt publicate, de fapt, cele mai importante lucrări istorice ale lui Paul Gore [10, d. 21, f. 1-3]. Atunci când în 1919, la Conferinţa de Pace de la Paris, se discutau destinele Basarabiei, Paul Gore va trimite în ajutor delegaţiei române lucrarea *Plebiscitul în Basarabia,* o broşură în manuscris (scrisă în franceză), în care, prin citate din diferiţi autori ruşi şi străini, dovedea că Basarabia este pământ românesc. Sever Zotta susţinea că era prima „încercare publicistică în limba română, care vădeşte siguranţa de stil a omului de înaltă cultură, de mult în corespondenţă cu intelectualii din vechiul regat şi în zilnic contact cu biblioteca lui românească" [145, p. 27]. În 1919, a mai elaborat (împreună cu dr. Petre Cazacu) studiul *Populaţia Basarabiei după izvoare oficiale ruseşti* (10 p.). Este un model de scriere a studiului istoric însoţit de solidă documentare şi o bibliografie exhaustivă, în mare parte necunoscută pe atunci istoriografiei româneşti. Logica cifrelor aduse în discuţie demonstrează fără echivoc superioritatea numerică a românilor basarabeni în provincia de la est de Prut. De asemenea, studiul *Administrarea şi Zemstvoul* (1920) este unul axat în actualitatea politică a zilei pe disputele provocatoare şi confuze, care bântuiau în spaţiul basarabean cu privire la ideea reintroducerii /reactivării Zemstvoului în provincie. În prim-plan apare forţa argumentului istoric. Paul Gore aminteşte în încheiere cuvintele lui Cezar Bolliac din Parlamentul Român: „Domnilor deputaţi, ştiinţa nu se pune la vot". Temeinicia cunoaşterii istorice Paul Gore a demonstrat-o în studiul *Ştefan Alexandrovici „Voievodici voloşschi". Schiţă istorico-genealogică* (1920) [145, p. 27]. După cum observa şi Sever Zotta, Paul Gore a reuşit să realizeze „cu o bogată utilizare la noi a necunoscutelor izvoare bibliografice ruseşti […], preţioase ştiri despre ultimii ani de viaţă ai acestui fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu, a cărui urmă o pierduse istoriografia noastră" [145, p. 27].

În urma cercetărilor întreprinse în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare Mihai Eminescu" din Iaşi, au fost identificate *de visu* o bună parte din exemplarele bibliotecii lui Paul Gore, intrate în posesia instituției în perioada interbelică. În acest scop a fost alcătuită o Bibliografi a volumelor identificate și care cuprinde titluri de cărţi şi alte documente din fondul (arhiva) Paul

Gore, fond aflat în colecţiile BCU „Mihai Eminescu” din Iaşi (Sediul Central şi Filiala de Istorie). Pentru întocmirea listei bibliografice au fost utilizate (surse): *Catalogul on-line al BCU Iaşi*, lucrarea lui Martin Bodinger, *Catalogul cărţilor rare şi preţioase,* vol. 3 și 4 (Iaşi, 1976, 1981). Identificarea unor titluri din fondul Paul Gore în Catalogul *on-line* a fost posibilă numai datorită faptului că înregistrările bibliografice din catalog cuprind însemnări ale catalogatorilor, precum: „Donaţia Paul Gore; Lucrarea prezintă ex-ibris Paul de Gore”; „Provine din biblioteca lui Paul Gore; ex-libris etichetă „Paul de Gore. Basarabia” şi altele.

În afară de înregistrările bibliografice din catalogul *on-line* care cuprind însemnări despre Paul Gore, există şi înregistrări bibliografice, în cadrul cărora nu au fost consemnate, în momentul catalogării, astfel de informaţii, deşi ele sunt trecute pe cărţi. Absenţa acestor însemnări pe fişele de catalog îngreunează (sau face aproape imposibilă) identificarea tuturor publicaţiilor din arhiva Gore în depozitele de carte ale BCU Iaşi (Sediul Central şi Filiale) [43, p. 193-197]. Totuşi, unele lucrări rare şi preţioase cu ex-librisuri Paul Gore, au fost identificate (deşi pe fişele de catalog însemnările lipsesc) şi consemnate de către Martin Bodinger în lucrarea amintită mai sus. De exemplu, înregistrarea bibliografică (respectiv fişa digitizată din catalogul tradiţional) pentru lucrarea *Alcătuire ponturilor* (Chișinău, 1819„nu conţine nicio informaţie cu privire la Paul Gore, deşi pe prima filă a cărţii apare semnătura lui<P. Gore Chişinău>[30, p.1, Cota: R.V. VI-40]. Acest fapt este semnalat însă de către Martin Bodinger în lucrarea amintită: Pe f. 1 semnătura „P. Gore, Chişinău”.

Valoarea exemplarelor este mult sporită de existenţa însemnelor de proprietate ale lui Paul Gore, sub formă de ex-libris (ştampilă sau etichetă), a semnăturii personale sau a însemnărilor de familie, precum acestea se regăsesc în volumule de „Pravile” ale lui Andronachi Donici (Iași, 1814) și în *Psaltire*a de la Braşov (1816). Pe verso filei de forzaț însemnarea: „La anul 1822 luna zile (luna şi ziua nu sunt menţionate) s-au săvârşit din viaţă părintele meu Dvoreaninul Feodor Gore în tîrgul Raşcovului şi s-au îngropat la ţintirimul ce esti la margine târgului”. Tot aici: „La anul 1844 luna mart[ie] 6 zile adică luni înaintea asfinţitului soarilui s-au săvârşit din viaţă maica me Maria Gore în satul Sarata ţinutul Eşii, unde eu mă aflam posesor, şi s-au îngropat la ţintirimul de la marginea satului, unde i s-au pus şi stâlpu de piatră. Şi ca să ştii am scris aice în psaltirea aceasta Gubernskii sekretari Spiridon Gore”.

Exemplarele sunt însoțite de ex-libris, sigilii şi parafe ale lui Paul Gore, dar și de semnături ale lui Spiridon Gore, datate „Bălţi 1839” (caractere latine şi chirilice). Referinţele cuprinse în bibliografie sunt ordonate cronologic. Fiecare referinţă bibliografică conţine date despre cota publicaţiei, despre ex-librisul sau ştampila rotundă a lui Paul Gore (de apartenență), precum şi

sursa de unde a fost preluat de noi respectivul titlu, cu trimitere exactă la volum şi numărul de ordine înregistrat în *Catalogul* lui Martin Bodinger.

Toate exemplarele cuprinse în lista bibliografică au fost consultate *de visu*. Deocamdată, în repertoriul nostru sunt cuprinse 36 de volume (carte veche românească și străină) și 5 manuscrise (Carnet de însemnări, scrisori și fragmente de documente) din prețioasa bibliotecă a lui Paul Gore. Valoarea acestora este inestimabilă în raport cu cartea din Basarabia, păstrată în colecții de patrimoniu.

5.2. Biblioteca Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia

Acumularea fondului de carte, tezaurizarea acestuia în colecțiile unor muzee sau societăți cu profil cultural-științific este un fenomen cu totul nou și relevant la răscrucea celor două secole – XIX și XX. În colecțiile de carte acumulate în patrimoniul unor societăți ar trebui să vedem acele firave elemente de modernitate care pătrund în mediul provincial al Basarabiei aflată la periferia Imperiului Rus. Specificul dezvoltării culturale al provinciei – pe parcursul secolului al XX-lea – nu este altceva decât un proces chinuitor de adaptare a societății basarabene la condițiile unui mediu străin: social, cultural, lingvistic sau științific.

Ideea de constituire a unei societăți științifice de valorificare a documentelor istorice, de sistematizare a arhivelor istorice, aparține arhivistului rus N.V. Kalacev (primul director al Institutului de Arheologie din Sankt Petersburg). În 1884, comisii științifice de cercetare a arhivelor apar la Tambov, Tver, Orlov și Reazan. O condiție importantă în desfășurarea activității unor asemenea societăți a fost susținerea lor financiară de către organele administrației locale. În contextul amintit a fost fondată societatea Comisia Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia (1898). Informațiile cu privire la momentul de inaugurare a Societăți sunt reconstituite integral în baza datelor publicate în materialele editate de Societate [20, inv.6, d. 863, f. 66, f. 82]. Activitatea Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia a constituit subiectul unei solide cercetări realizate de Ion Jarcuțchi [158, 272 p.; 89, p. 231-237]. Colecția de carte acumulată, de asemenea, și-a găsit o reflectare în studiul amintit. Totuși, trebuie să observăm că o perspectivă documentară asupra istoricului bibliotecii Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia ne lipsește, iar aceasta lărgește mult spectrul problemelor de cercetare.

Comisia Gubernială Ştiinţifică a Arhivelor din Basarabia a fost fondată în baza decretului emis de Ministerul Afacerilor Interne al Imperiului Rus (nr.103 din 1897). În ziua de 1 august 1898, în localul Școlii Reale (blocul Universității de Stat, str. Pușkin colț cu M. Kogălniceanu). din Chișinău a avut loc ședința de deschidere cu participarea Episcopului Chișinăului și Hotinului,

Iakov, generalului A.P. Constantinov, Guvernatorul Basarabiei, N. Alaev, directorul Gimnaziului nr. 2 din Chișinău. Șeful guberniei, în cuvântul de deschidere, sublinia între altele, că în ultimii ani a crescut mult interesul față de trecutul istoric „în societatea rusă […]. Dincolo de caracterul ei eterogen, *Basarabia noastră* (Наша Бессарабия), trăiește alături de alte gubernii o adevărată viață rusească. Ceea ce-l caracterizează pe cetățeanul rus, este firea lui deschisă către lucruri de bine". În opinia funcționarului rus, activitatea societății era privită din perspectiva interesului imperial. În lista membrilor-fondatori ai Societății de Arhivistică s-au înscris 200 de persoane care au achitat și un anumit cens de plată în valoare de la 50 de copeici la 25 de ruble. Președinte al Comisiei a fost ales N.C. Codreanu, locțiitor A.L. Krâlov și secretar Ioan Halippa. Sediul societății a fost stabilit în localul Liceului Real din Chișinău. În prima ședință a societății din 29 august 1898 s-a hotărât a convoca săptămânal ședințe de lucru, în cadrul cărora vor fi examinate documente cu valoare istorică, în scopul concentrării acestora în colecția de arhivă [393, p. 375].

O altă decizie importantă a fost lansarea unui apel public în mediile intelectuale ale Basarabiei cu scopul de a trezi interesul de colectare a unor obiecte cu valoare istorică pentru întemeierea unui muzeu și a unei biblioteci [393, p. 377]. Apelul Comisiei a fost alcătuit de Ioan Halippa și publicat în Buletinul Eparhial. Atât din textul documentului publicat, cât și din cuprinsul multor altor materiale semnate de Ioan Halippa, secretarul Comisiei, se desprinde acea mare dragoste față de istoria locală a provinciei, față de patrimoniul ei istoric lăsat de izbelište în veacurile de restrište ale trecutului. Gheorghe Bezviconi îl va numi pe drept cuvânt „primul cercetător priceput al arhivelor din Basarabia". Inițial, scopul creării unei biblioteci pe lângă Comisie era explicat de Ioan Halippa astfel: „Să presupunem că Comisia va reuși să pună începutul unui muzeu de antichități. Atunci în sarcina noastră va reveni și cercetarea istorică, științifică a pieselor de muzeu. De aceea este neapărat nevoie să fondăm și o bibliotecă pe potriva necesităților noastre" [392]. Interesul constant al lui Ioan Halippa de a fonda o bibliotecă științifică adecvată direcțiilor de cercetare ale Comisiei Arhivelor a avut un impact benefic pentru toți membrii acesteia. În hotărârile ședinței din 7 noiembrie 1898 se menționa că „secretarul Comisiei I.N. Halippa a propus pentru examinare lista cărților referitoare la istoria Basarabiei, publicate în limbile română, engleză, franceză, italiană, poloneză, germană, greacă și latină". Cărțile se vindeau la magazinul de anticariat al fraţilor Șaraga din Iași [371, p. 375, 402]. Materialele publicate ne oferă și alte detalii semnificative privitoare la decizia Comisiei în legătură cu achiziția cărților de la Iași: „De propus editorului Șaraga, să aducă cărțile de la anticariat pentru a fi selectate pe loc" [371, p. 375, 402].

Problema achiziției cărților de la Iași a fost una fără izbândă. Despre aceasta a consemnat Ioan Halippa în darea de seamă a Comisiei către adunarea generală din 17 ianuarie 1899: „Deși Comisia

a recunoscut valoarea și importanța acestei colecții de rarități bibliografice, noi n-am reușit să găsim suficiente mijloace financiare, cu atât mai mult că prețul se ridica la câteva mii de ruble" [371, p. 375, 402]. De aceea Comisia a fost nevoită să renunţe la o asemenea achiziţie valoroasă. Colecția bibliofilă a anticarului de la Iași numără cca 100 de volume, considerate rarități bibliografice la acea vreme. De altfel, numele editorilor-librari de la Iași – frații Șaraga – erau bine cunoscute în Basarabia. Informații prețioase ne prezintă Onisifor Ghibu, care, la rândul său, le-a depistat în revista ieșeană „Arhiva" (1895). Astfel, se constată că un cititor din ținutul Soroca a primit cărți de la Iași trecute prin cenzură: „Stimați Domni Șaraga, cărțile cerute de mine, care D-voastră mi le-ați expediat recomandat, eu le-am primit. Aveți a ști că au fost trecute prin cenzura care se află la Odesa: semnul cenzurii acesta-i: <Permis de cenzură> (I.S.)…, acum puteți ști că cele didactice și literatura română întră-n Rusia, cum se vede, acum-s mai puține dificultăți" [141, p. 30-31]. În primii ani de activitate a Comisiei s-a reușit însă foarte puțin în colectarea literaturii istorice privitoare la Basarabia. Judecând după lista cărților publicată în 1900, timp de doi ani fondul de carte al bibliotecii a fost completat cu literatură primită prin donații de la societăți similare din guberniile Rusiei, precum cele din Saratov, Tver, Tambov sau din Moscova și Sankt Petersburg.

O singură carte a intrat prin achiziție. Este vorba de С. Палаузов, *Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении* , Спб, 1859 I (*Principatele Române, Valahia și Moldova sub raport istoric și politic*). Alte materiale de interes istoric local sunt lucrările lui Arsenie Stadnițchi asupra istoriei Basarabiei (*Материалы для истории Бессарабии*), acestea fiind donate de către membrul Comisiei D.V. Sceglov. O parte din cărți din fondul bibliotecii, au fost donațiile venite chiar de la membrii Comisiei, din bibliotecile lor private. Astfel, președintele Comisiei N. Codreanu a donat mai multe cărţi, printre care și lucrarea lui N. Șireaev *Исторические памятники русского периода истории Новороссии и Бессарабии* [Monumente de istorie din perioada rusă a istoriei Novorussiei și Basarabiei], 1884. De la E. Mihalevici a au intrat în colecție mai multe ediții: *Курковский монастыр ьв Бессарабии* [Mănăstirea Curchi din Basarabia (1896)], *Сказания молдавских летописцев о происхождении молдаван и обосновании молдавского княжества* [Legenda cronicilor moldovenești despre geneza moldovenilor și formareaPrincipatului Moldovei (1898)]; S. Potoţki, *Историко-географический очерк Бессарабской губернии; Опыт родиноведения* [Schiţă de istorieși geografie a Basarabiei, 1902]. I. Sereda a transmis bibliotecii Comisiei un document prețios: *Așezământul obrazovaniei Oblastei Basarabiei* (1818); D. Șceglov a dăruit unele lucrări îngrijite de A. Stadniţchi, *О войне при завоевании Молдавии и Бессарабии в 1787, 1788, 1789 и 1790 годах. Записки секунд-майора фон-Раана* [Materiale pentru istoria Basarabiei. Cu privire la

războiul de cucerire a Moldovei și Basarabie idinanii 1787, 1788,1789 și 1790. Notiţele maiorului secund-fon Raan (1891)]; *Амфилохий, епископ Хотинский. Материалы для истории Бессарабской епархии* [*Amfilohie, episcopul Hotinului. Materiale pentru istoria Eparhiei Chişinăului (1891)]; Архимандрит Андроник, игумен Ново-Нямецкого Св. Вознесенского монастыря в Бессарабии* [ArhimandritulAndronic, egumenul Mănăstirii Înălțarea Domnului Noul-Neamţ din Basarabia,1895] D. Berg a donat volumul *Voyages de S-r de la Motraye, en Europe, Asie et Afrique* [Călătoria sirului Motraye în Europa, Asia și Africa], 1727, în două volume.

În procesele-verbale ale ședinței Comisiei (august 1900) se constata că în bibliotecă au intrat cca 100 de volume primite de la diferite societăți din Rusia [393, p. 381-382] În 1900, Comisia a reușit să scoată de sub tipar primul volum de studii, care, de fapt, este prin excelență un studiu documentar de istorie locală. Ștefan Ciobanu avea să-l clasifice la capitolul „Studii rusești asupra trecutului și culturii Românilor” din Basarabia. În opinia cercetătorului, Ioan Halippa era „cel mai bun cunoscător al trecutului nostru […]. Istoricul Basarabiei nu va putea trece cu vederea studiile conștiincioase ale lui Ioan Halippa, pentru care autorul a avut de suferit” [72, p. 324].

Investigațiile întreprinse de Ioan Halippa asupra arhivelor din Basarabia l-au condus la concluzia că „arhivele locale nu strălucesc în vechime”. În probleme de administrație publică limita cronologică a acestora nu trecea de anul 1808 și 1812. Este cunoscut faptul că în urma Păcii de la București (16 mai 1812) atât arhivele Senatului rusesc, cât și cele ale Exarhatului Moldo-Vlah din anii 1808-1812 au fost retrase la Chișinău (cca 4415 dosare). Studiul lui Ioan Halippa asupra istoricului arhivelor de la Chișinău – continuat în celelalte două volume ale Comisiei – a rămas, de altfel, neterminat [393, p.327-374].

Demn de reținut că, în paralel cu activitatea desfășurată în cadrul Comisiei Arhivelor, Ioan Halippa a reușit să publice unele materiale și în periodicele ieșene. Pagini mai puţin cunoscute din activitatea publicistică a lui Ioan Halippa sunt cele ce reflectă preocupările acestuia de valorificare a folclorului rural din ţinutul Orheiului. Autorul ne-a lăsat un impresionant material autentic cules din zona Orheiului şi publicat în revista *Albina* din Iaşi la 1899, *Moravurile basarabenilor din ţinuturile Chişinăului sau Orheiului* [148, nr. 38, p. 1205-1206]. Acest eveniment publicistic se întâmpla la doar un an de la apariţia periodicului ieşean. Publicaţia avea „Scopul de a forma gustul de citit al maselor şi a susţine acest gust prin procurarea de lecturi frumoase şi folositoare” [89, p. 231-232].

Apariţia acestor materiale în presa ieşeană nu este un fenomen întâmplător. Dincolo de faptul că publicaţia a cunoscut o anumită răspândire în mijlocul clerului basarabean, istoricul Ioan Halippa a apelat la periodicul ieşean din motive mult mai serioase. În provincia de la est de Prut,

la acea vreme (sf. sec. XIX), nu exista nicio publicaţie de limbă română. De asemenea, este cunoscut că avea pregătit pentru tipar și volumul IV de studii al Comisiei Arhivelor, care n-a mai văzut lumina tiparului. Editarea lucrărilor a fost o sarcină prevăzută în activitatea Comisiei chiar de la început. În opinia unor membri ai Comisiei, „primul volum de studii ne va da dreptul să facem schimb de ediții cu alte societăți, ceea ce ne va crea oportunități de a pătrunde în mecanismul intern de lucru în alte societăți de profil" [373, p. 402].

În contextul amintit, a fost înaintată propunerea de a expedia câte un exemplar din volumul întâi de Studii pe adresa Academiei Române și a Mitropolitului Moldovei, la Iași, originar din Basarabia (Iosif Naniescu). În ședința din 7 octombrie 1900. Ioan Halippa a propus textul scrisorii cu traducere în limba română pentru aprobarea Comisiei, care a decis: „A prezenta textul scrisorii spre examinare guvernatorului Basarabiei, în calitatea sa de curator al Comisiei" [371, p. 425-451]. În lipsa unor probe certe în arhivele locale, nu putem ști cum a urmat procesul de legalizare a ofertei.

Această propunere, se vede, a trecut peste interdicțiile de cenzură și pe adresa Comisiei din Chișinău au venit primele donații de carte românească: *Analele Academiei Române,* Seria I-II (1878-1901), 26 de volume însoțite de o ediție specială a indicelui alfabetic al cuprinsului volumelor respective; *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, în 8 volume, publicate de D.A. Sturdza și C. Colescu; *Documente privitoare la istoria românilor (1199-1612),* culese de E. Hurmuzachi, 11 volume și însoțite de un supliment (din alți autori) pentru anii 1518-1703, 9 volume; Publicațiunile fondului *Vasile Alecsandri*; *Bibliografia Românească Veche* (1508-1830) de Ioan Bianu; *Operele principelui Dimitrie Cantemir,* tipărite de Societatea Academică Română, în 7 volume (1883); *Dicționarul limbii române* de A. Laureanu și J. Massioni, vol. I (A-N), 1873 și vol. II (I-Z), 1876; *Basarabia în sec. al XIX-lea,* 1898, de Zamfir Arbore, ediție premiată de Academia Română (premiul Eliade Rădulescu); *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe,* 1899, de Nicolae Iorga [392, p. 451-475]. În ședința Comisiei din 24 februarie 1901, Ioan Halippa a prezentat succint informații bibliografice asupra lucrării lui Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, 1899 Lucrarea este apreciată ca o contribuție importantă a istoricului român la studierea istoriei Basarabiei, fiind o primă contribuție în acest domeniu, construită în baza unei impresionante documentări în arhivele românești și străine. Perspectiva documentară i-a creat autorului posibilitatea unei sinteze „interesante în gradul cel mai înalt pentru noi mai întâi, și chiar pentru popoarele vecine" [392, p. 433]. În prima sa vizită întreprinsă în Basarabia, în primăvara anului 1904, Nicolae Iorga avea să consemneze mai apoi în lucrarea apărută în 1905: „Aveam o cunoștință aici, pe avocatul G. […], care a fost prin București pentru a-și găsi spița neamului […]. Mă gândeam iarăși la archivarul Halippa, care a tipărit două

volume groase de acte, unele românești, cu privire la trecutul Basarabiei, dar nimeni nu-i poate da de capăt. Orice gând de a pătrunde în Arhiva Senatorilor unde se păstrează toate hârtiile administrației rusești la noi, în anii 1806-1812, trebuie părăsit" [153, p. 117-118, 89, p. 233]. Nu avea de unde să știe istoricul Nicolae Iorga că arhivarul Ioan Halippa nu mai era la Chișinău.

Activitățile desfășurate de Ioan Halippa în cadrul Comisiei Arhivelor au trezit anumite suspiciuni unor reprezentanți ai administrației imperiale din Basarabia[67]. Impactul nu s-a lăsat mult așteptat și Ioan Halippa a fost invitat să depună o cerere de eliberare din funcția de subinspector la Seminarul Teologic din Chișinău, ca mai apoi să fie transferat în funcția de „inspector al școlilor din gubernia Ekaterinoslav, regiunea Novomoskovsk" [365, nr. 16, p. 373-374; 221, p. 143-154]. În lipsa surselor documentare nu vom cunoaște exact acele circumstanțe politice în care Ioan Halippa reușește să revină după doi ani de lipsă în Basarabia. Oricum, unele surse atestă că Ioan Halippa revine și în activitatea Comisiei Arhivelor. Un document unic în felul său atestă că Ioan Halippa a semnat procesele-verbale ale Comisiei (datate cu 22 noiembrie 1908): „Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia, în ședința din 15 noiembrie a discutat propunerea Direcției Guberniale din 25 mai 1907 referitoare la documentele și cărțile care prezintă un anumit interes istoric, din arhiva poliției județene din Bender, selectate de către ispravnicul de poliție, cetățeanul Lucinski. Ioan Halippa, secretarul Comisiei" [20, inv. 6, d. 863, f. 82].

Completarea bibliotecii cu carte românească a fost o preocupare permanentă a lui Ioan Halippa. În baza catalogului publicat în tomul al treilea (1907), observăm că Academia Română continuă să acorde o asistență substanțială în completarea fondului Comisiei Arhivelor Basarabene. O bună parte o alcătuiau culegerile de documente și edițiile bibliografice: *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I-IX (1889-1901), publicate de D. A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, Ghen. Petrescu, J. Skupiewski; *Documente privitoare la istoria Românilor* de E. Hurmuzaki; *Documente privitoare la istoria Românilor. Completare* (continuare) a colecţiei lui E. Hurmuzaki. Suplimentul I în 6 volume, publicate de Gr. Tocilescu, A. Odobescu, D.A. Sturdza, D.C. Sturdza, C. Colescu-Vartic, O. Lugoșianu (1886–1895); *Suplimentul II* în 3 volume, publicate de I. Bogdan (1893-1900); *Fragmente din Istoria Românilor*, de E. Hurmuzaki, vol. II-III (1900); I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia Românească Veche.* 1508–1830, trei fascicule

[67]Ioan Halippa (1871-1941) s-a născut în familia dascălului Nicolae Halippa din satul Cubolta, judetul Soroca; mama lui, Paraschiva, era fiica preotului din același județ Soroca; în familie au fost cinci copii: Ioan, Maria, Cazunia, Natalia și Pantelimon. A urmat școala primară/parohială din Cubolta, apoi cea duhovnicească din Edineţ; a absolvit Seminarul Teologic din Chişinău (1891); Academia Teologică din Kiev, candidat în teologie (1895); în acelaşi an a fost angajat subinspector la Seminarul din Chişinău. Suspectat de autorităţi, este transferat în regiunea Novomoskovsk, gubernia Ekaterinoslav (1905-1907). A revenit la Chişinău şi a activat profesor la Seminarul Teologic (1907-1910), apoi din nou a fost transferat în una din guberniile din interiorul imperiului – la Berdeansk (în 1910), de unde n-a mai reuşit să revină niciodată în Basarabia. A fost asasinat de împreună cu fiul său mai mare în închisoarea din or. Zaporojie, în 1941.

(1898-1900); Ioan Bianu, *Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscriptelor românești*, în trei fascicule (1897-1899); *Analele Academiei Române. Memoriile secţiilor istorice, literare și ştiinţifice (1879-1903*), Tomul I-XXV (1880-1903) [392, p. 456-464].

O parte însemnată a colecției o alcătuiesc edițiile îngrijite de Academia Română ale operei lui Dimitrie Cantemir: *Descrierea Moldovei* (1875); *Istoria Imperiului Otoman: creșterea și descreșterea lui*, Partea 1-2 (1876, 1878); *Istoria ieroglifică* (1883); *Vita Constantini Cantemyrii cognomento senis Moldaviae principis* (1883); *Hronicul vechimei a Romano-moldo-vlahilor* (1901). Sunt consemnate și operele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etimologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbii istorice şi poporane a Românilor* (Tomul I-III, 1886-1893); *Psaltirea* publicată românește la 1577 de diaconul Coresi (1881); studiile lui A. Laurian și J. Massimo, *Dicţionarul limbii române* (Tomul 1–2, 1873–1876); *Psaltirea în versuri* întocmită de Dosoftei, Mitropolitul Moldovei. 1671-1686 (publicată de I. Bianu). De asemenea, istoricul Alexandru Xenopol a dăruit colecția revistei *Arhiva Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi*, pe anul 1899. În totalitate, numărul volumelor intrate în colecția de carte românească a bibliotecii Comisiei constituie 37 de titluri (139 de volume) [89, p. 235]. Din cele consemnate vom observa că aceste legături ale Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia cu Academia Română se datorau în mare parte lui Ioan Halippa. Onisifor Ghibu, la timpul său, a consemnat un mic fragment din corespondența lui Ioan Halippa cu Gavriil Muzicescu: „Comisiunea vă roagă să-i veniți în ajutor cu feluri de susținere în forma de sacrificiu cu cărți, manuscrise, care va fi mai lesne. Credem că d-stră nu ni-ți lăsă fără atențiune acest sincer rugământ”. Răspunsul lui Gavriil Musicescu nu s-a lăsat mult așteptat: „Acum, când ni se prezintă ocaziunea așa de favorabilă de a înlesni învățarea în mod direct a limbii române, prin formarea Bibliotecii Societății Basarabene Arhiva, cred că serviciul cel mai real îl putem face trimițând donațiuni de cărți cu conținut istoric și literar acestei instituțiuni, căci altfel cu greu vor răzbate cărțile noastre în Basarabia, unde toți românii vor avea ocaziune să se adape din izvorul binefăcător al limbii moderne” [141, p. 32]. Totuși, Onisifor Ghibu, necunoscând activitatea desfășurată de Comisia Gubernială Ştiinţifică a Arhivelor din Basarabia, avea unele rezerve față de ecoul venit fie de la Iași, fie de la București: „Apelul de la Chișinău se pare că n-a găsit ecoul cuvenit nici la Iași, unde pe scaunul mitropolitan stătea pe atunci basarabeanul Iosif Naniescu, nici la București, unde se găseau, ca și la Iași, de altfel, o mână de intelectuali basarabeni, refugiați din Rusia, din cauza sistemului politic” [141, p. 32].

Ioan Halippa mai era preocupat de alcătuirea unei bibliografii basarabene. În acest scop a conceput studiul *Materiale pentru bibliografia Basarabiei.* A pledat pentru alcătuirea unui indice complet al cărţilor referitoare la istoria și etnografia Basarabiei. De asemenea, a lansat ideea

editării unui catalog al cărţilor din biblioteca lui Ion Suruceanu, una deintre bibliotecile celebre ale Basarabiei cu privire la antichitatea zonei Mării Negre. Fără îndoială, Ioan Halippa nu a fost de unul singur. A avut parte de sprijinul altor membri ai Comisiei, precum Nicolae Codreanu și Iustin Frățiman. Totuși, în condițiile unui regim opresiv al cenzurii țariste, Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia a acumulat în bibliotecă o impresionantă colecție de carte românească.

Cartea rusească intrată în fondul bibliotecii Comisiei Arhivelor a fost acumulată atât în baza unor achiziții publice, cât și prin donație. Mai multe societăți din diverse gubernii ale imperiului trimiteau cărți pentru bibliotecă: Societatea Bisericească de Arheologie și Istorie a Academiei Teologice din Kiev – 29 ex., Societatea Rusă de Istorie și Antichităţi a Universităţii din Moscova – 20 ex., Societatea de Istorie, Filologie și Drept a Universităţii din Varșovia – 5 ex., Societatea de Istorie, Arheologie și Etnografie a Universităţii din Kazan – 4 ex., Societatea de Istorie și Filologie a Universităţii din Harkov – 3 ex. Institutul de Istorie și Filologie din Nejin – 3 ex. Un loc deosebit îl ocupă publicaţiile Comitetului de Istorie și Statistică al Eparhiei Podolia (19 ex.), cu referinţe preţioase la istoria zonei de nord a teritoriului din stânga Nistrului [158, p. 77-79]. O altă sursă constantă de completare a fondurilor bibliotecii era schimbul de carte și donaţiile din partea unor instituţii ştiinţifice, de învăţământ superior și biblioteci din Rusia. Societatea de Arheologie din Moscova, spre exemplu, a expediat 135 de exemplare, Comisia Imperială de Arheologie – 32 p. În anii 1900-1904, în bibliotecă au intrat cca 262 de volume. Un interes deosebit prezintă studiile ce aparțin lui N.N. Bantâș-Kamenski, *Обзор внешних сношений России (по 1800 год*) [Revista relaţiilor externe ale Rusiei (până în anul 1800), vol. I–IV (1894–1897)]; V. Uleaniţkii, *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии и Валахии в XIV-XVI вв*. [Materiale pentru istoria relaţiilor reciproce dintre Rusia, Polonia, Moldova și Muntenia în secolele XIV–XVI (1887)] ș.a. De asemenea, colecția de carte a fost completată cu unele donații de la instituţii din străinătate, precum Biblioteca Publică din NewYork (fondată de Astor, Lenox și Tilden), care a trimis două volume (VI șiVII) ale Buletinului bibliotecii, editate în anii 1902 și 1903. Începând cu anul 1908, munca de coordonare a activității Comisiei Arhivelor îi revine lui Paul Gore. Observăm însă că sfera de activitate a Comisiei Arhivelor s-a redus mult, iar potenţialul intelectual al acestei instituţii a scăzut. La fel și completarea bibliotecii cu literatură științifică se făcea în proporţii mult mai modeste. Deocamdată, în lipsa unor mărturii certe asupra activității Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor, începând cu anul 1908, este dificil să urmărim care a fost destinul ulterior al colecției de carte. Or, după anul amintit, practic informațiile asupra istoricului colecției se întrerup brusc. Nu se cunoaște unde au dispărut acele colecții de documente, de obiecte prețioase destinate unui eventual muzeu public din Basarabia. De asemenea, nu se cunoaște care a fost destinul cărților românești din biblioteca Comisiei Guberniale

Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia. Multe semne de întrebare ne oferă această pagină încă necunoscută a istoriei cărții din Basarabia. Odată cu constituirea Direcției Regionale a Arhivelordin Basarabia (1918), cărțile din bibliotecă au rămas depozitate la sediul Comisiei Arhivelor (blocul Școlii Reale din Chișinău/ actualmente Facultatea de Litere, USM). De altfel, în colecțiile Bibliotecii Științifice a Academiei de Științe a Moldovei se dețin (toate cele 26 de volume) din *Analele Societății Academiei Române* (1878-1901), volume identificate în biblioteca de carte românească a Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia. În registrele de inventar ale Bibliotecii Științifice a Academiei de Științe a Moldovei, se arată că volumele au intrat în posesia bibliotecii în 1948, sursa nefiind indicată. Altceva este să constatăm că pe pagina de titlu a cărților sunt aplicate trei tipuri de ștampile: „Biblioteca bazei moldovenești. Institutul de Istorie și Literatură" (caract. chirilice); „Biblioteca Centrală din Chișinău" (caract. latine); „Biblioteca Universitară" (caract. latine). Este cunoscut, de asemenea, că societatea Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia a dispus de o ștampilă proprie, însă nu putem ști dacă acele cărți de colecție au avut și ștampila aplicată. Din cele publicate în cuprinsul volumelor editate de Comisie, cunoaștem lista cărților din bibliotecă publicată sub forma unui „Catalog temporar în scopul de a ajuta membrii Comisiei să se folosească de acele cărți" [392, p. 456-464].

În baza unor statistici preventive biblioteca includea cca 1120 de cărţi și publicaţii periodice, inclusiv 179 volume (139 de titluri) în limba română. Comisia Gubernială Ştiinţifică a Arhivelor din Basarabia (1898) a fost unica instituţie, care întreţinea legături oficiale cu Academia Română şi a primit literatură ştiinţifică editată de Academie. Pătrunderea literaturii ştiinţifice istorice în mediul intelectual basarabean este, fără îndoială, un fenomen deosebit de semnificativ.

5.4. Concluzii la capitolul 5.

În colecțiile de patrimoniu ale Republicii Moldova, actualmente nu s-a păstrat intactă nici o colecție de carte din bibliotecile Basarabiei din perioada țaristă (1812-1917). Reconstituirea tabloului general al cărților s-a realizat, în mare parte, in baza surselor documentare și doar parțial în baza cărților identificate *de visu* în colecții de patrimoniu. Analiza surselor decodificate din perspectiva inventarierii cărții românești care a pătruns în Basarabia prin vămile de control și a fost supusă restricțiilor de cenzură, generează următoarele concluzii:

1. S-a identificat catalogul bibliotecii lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), doctor în filosofie la Academia Domnească din Iaşi, care adusese de la Iași la Chișinău, în 1821, pe valul mișcării eteriste, o impunătoare colecție de carte veche și modernă. Din numărul total de 2707 volume (în loc de 2723), 1536 de cărți erau în limba greacă. S-a constatat că din totalul volumelor în limba greacă un număr impunător îl alcătuiesc cărţile de autor ale lui Dimitrie Govdelas, acestea ajungând la 1407 volume, inclusiv: 420 de aritmetică, 823 de gramatică franceză şi 164 de economie practică. Celelalte cărți sunt distribuite astfel: 336 – în latină; 541 – în franceză; 212 – în germană; 3 – în engleză; 2 – în italiană; 1 – în maghiară; 8 – în rusă, numărul total fiind de 1421 volume și care pot fi identificate – fiecare titlu în parte.

3. Fenomenul propriu-zis, al cenzurii, s-a extins asupra întregii colecţii de carte şi a durat aproape cincisprezece ani (1833-1848). Dintre cele 52 de titluri prohibite doar două titluri de carte s-au dovedit a fi strict interzise *Originea tuturor cultelor sau religiile universale,* Paris, 1794*,* vol. I, II, IV, VI, VII, XI, XII și *Tabloul istoric şi politic al Europei,* Paris, 1801 (două volume). Celelalte 50 de titluri sunt declarate necunoscute. Corpul de documente cercetat nu ne dă un răspuns plauzibil la o întrebare esenţială: ce s-a întâmplat cu biblioteca lui Dimitrie Govdelas, odată ce cărțile au fost donate bibliotecii Gimnaziului regional din Chișinău (2723 de volume). Au rămas, totuşi, în Basarabia sau au fost returnate peste hotarul Imperiului Rus, după cum prevedea Statutul de cenzură (1828).

4. S-a constatat că. catalogul bibliotecii alcătuit de Constantin Tufescu, în 1845, cuprinde 236 volume (116 titluri). Marea lor majoritate sunt româneşti; cele ruseşti – sunt cărţi juridice, legi şi regulamente. Numărul acestora este complett cu cele 18 cărți aduse de Constantin Tufescu de la Iași și supuse cenzurii în 1837. Constantin Tufescu este și autorul unei scrieri istorice, un „Letopiseț al Moldovei” cu incursiuni în istoria Principatului Moldovei, realizat în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, manuscris rămas necunoscut lumii științifice.

5. În lipsa unor mărturii certe asupra cărților din biblioteca boierului Alexandru Cotruţă (1828-1910), istoricul colecției de carte a fost reconstituit doar parțial, încât putem vorbi despre un

segment, la fel de fragmentat, nu şi despre cărţile propriu-zise. S-a identificat o singură carte din biblioteca lui Alexandru Cotruţă – Orlov. G. *Басни русские извлеченные из собрания Н.А. Крылова,* Paris, 1825 (colecţia *Carte rară* a Bibliotecii Naţionale din Chişinău).

6. Biblioteca lui Paul Gore (1875-1927), constituită în câteva generații de cărturari și apreciată de contemporani drept una dintre cele mai bogate colecții de carte românească din Basarabia (in urma decesului lui Paul Gore), fost supusă unei licitaţii publice și cumpărată de Fundaţia „Regele Ferdinand" din Iaşi. Catalogul cărţilor din biblioteca lui Paul Gore (păstrat în arhivele istorice din București) cuprinde 5014 titluri, ceea ce constituie 6456 de volume, dintre care: 2240 sunt cărţi cu tematică istorică, ediţii moderne în limbile română şi franceză; 2123 – volume ruseşti; 651 – cărţi referitoare la istoria Basarabiei în limbile rusă şi română; 171 – diverse reviste, ediţii în română şi rusă. Sursele identificate scot în prim-plan valoarea cărţilor referitoare la Basarabia (651 de volume), acestea se prezintă „cele mai importante şi cele mai preţioase", fapt pentru care, fiecare exemplar în parte a fost estimat valoric (în lei românești).

7. În urma cercetărilor întreprinse s-a constat, că o parte din cărțile bibliotecii lui Paul Gore, actualmente se păstrează în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu" din Iaşi. Deocamdată, în repertoriul nostru sunt cuprinse 36 de volume (carte veche românească și străină) și 5 manuscrise (*Carnet de însemnări, scrisori și fragmente de documente)*. Iar o altă parte se păstrează în colecția Bibliotecii științifice „Andrei Lupan" a Academiei de Științe a Republicii Moldova. Valoarea exemplarelor identificate este inestimabilă în raport cu cartea basarabeană păstrată astăzi în colecții de patrimoniu.

8. Acumularea fondului de carte, tezaurizarea acestuia în colecțiile unor societăți cu profil cultural-științific este un fenomen cu totul nou și, în acest sens, semnifică pătrunderea în Basarabia al unor elemente certe de modernitate, la răscrucea celor două secole – XIX și XX. Fondarea Comisiuni Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia (1898), a contribuit la acumularea unui fond impunător de carte științifică, completat cu literatură primită prin donații, de la societăți similare din guberniile Rusiei, dar și de la Academia Română din București.

9. Comisia Ştiinţifică Gubernială a Arhivelor din Basarabia (1898) a fost unica instituţie din provincie, care întreţinea legături oficiale cu Academia Română şi primea literatură ştiinţifică. La începutul secolului al XX-lea biblioteca societății includea cca 1120 de cărţi și publicaţii periodice, inclusiv 179 de volume (139 de titluri) în limba română. Acest fapt a contribuit la familiarizarea membrilor societății, prin intermediul cărţilor, cu mediul cultural – lingvistic și ştiinţific – al societăţii moderne româneşti.

CONCLUZI GENERALE ȘI RECOMANDARI

Fenomenul cărții și cenzurii, a cărții depozitate în colecții și biblioteci publice sau private, ține de o vastă problemă referitoare la evoluția culturii din Basarabia sub stăpânirea țaristă (1812-1917). În atenția noastră s-au aflat problemele ce vizează istoriei cărții basarabene și, respectiv, raportul relației dintre Putere și cultură, care se manifestă preponderent în politicile cenzurii. Analiza, interpretarea și evaluarea exhaustivă a scrierilor istoriografice, precum şi a unui vast fond documentar – izvoare publicate și surse de arhivă – în mare parte inedit, recuperat în urma cercetărilor întreprinse în colecții și fonduri de documente atât interne, cât și străine, cu referire la istoria cărții și cenzurii in Basarabia sub stăpânirea țaristă, generează o serie de noi concluzii la acest subiect:

1. Reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic (1812-1917), demonstrează, că istoriografia țaristă n-a inclus în sfera intereselor științifice problema cărții românești din Basarabia, iar cercetările din perioada sovietică au neglijat totalmente cartea națională ca factor decisiv în păstrarea limbii naționale și formarea unei identități culturale a românilor basarabeni. Alta a fost situația in istoriografia românească interbelică și cea de după anii'90 ai secolului al XX-lea, după proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova, când au apărut o serie de studii în problema cărții de patrimoniu, a cărții vechi românești, fie tipărite în spațiul basarabean, fie a cărții care a circulat în Basarabia din alte provincii românești. Observăm, însă, că deși sunt semnalate un șir de studii și cercetări de o notorietate științifică deosebită, totuși nu există lucrări care tratează problema cărții și cenzurii în Basarabia in epoca țaristă. Reconstituirea tabloului general al istoriei cărții și cenzurii în Basarabia (secolul al XIX-lea începutul secolului al XX-lea), a impus în primul rând o reinterpretare sintetică asupra studiilor istoriografice existente deja in scrisul nostru istoric – din perspectiva includerii acestora în câmpul tematic al investigațiilor istorice**,** dar și al unor surse inedite ce țin de cenzura istoriei cărții [82, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101,102, 104,110, 113].

2. S-a demonstrat, că devenită zonă de frontieră în sud-vestul imperiului ţarist, în urma raptului teritorial din 1812, Basarabia a fost inclusă direct în sfera de preocupare a serviciilor de cenzură țaristă responsabile de cartea internă și străină (adusă în imperiu din alte țări europene), de cărțile tipărite în alte limbi (alta decât rusa), definite în terminologia de epocă a documentului cu sintagma de „carte străină" (иноязычные). Basarabia n-a beneficiat de un statut special, de un hotar penetrabil, care ar fi permis pentru o perioadă îndelungată circulaţia nestingherită a cărților, pentru că nici în primele decenii după anexarea acestui teritoriu la Imperiul Rus, nici în perioada

războaielor purtate de ruşi pe teritoriul Țărilor Române de-a lungul secolului al XIX-lea, Basarabia n-a avut frontiere deschise, care ar fi permis o circulaţie liberă a cărţii [82, 89, 91, 93].

3. S-a constatat că la anul anexării provinciei de către Imperul Rus, în 1812, pe tot cuprinsul imperiului era în vigoare statutul de cenzură semnat prin înaltul decret din 9 iulie 1804, care a stat la baza instituționalizării cenzurii în Imperiul Rus. Statutul cuprinde importante reglementări cu privire la cenzura cărții duhovnicești, care, cu minime schimbări, a fost în vigoare pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Iar acest fapt, greu de neglijat, este deosebit de important pentru cunoașterea istoriei cărții religioase din Basarabia secolului al XIX-lea [91, 93].

4. S-a demonstrat că tipăriturile apărute în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei, sunt de două categorii: primele sunt reproduceri parţiale după ediţiile sinodale rusești şi, în acest sens, sunt lăsate sub autoritatea și supravegherea arhiereului local, pe când celelalte „alcătuiri sau traduceri noi" erau aprobate de cenzura duhovnicească. Pentru prima dată, în 1819, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a solicitat aprobarea oficială a Sf. Sinod în tipărirea cărţilor bisericeşti *Apostol, Evanghelie şi Trebnic* după „cele întrebuinţate în biserica locului mi înainte". Este unicul caz, când cenzura sinodală a permis oficial tipărirea unor titluri de carte după „tradiţia locului", adică după izvoadele românești. La începutul secolului XX, restricțiile de cenzură duhovnicească nu se limitau doar la aspectul dogmatic al textelor, ci au mers mult mai departe, urmărind și scopuri politice, de rusificare a textelor liturgice. Comisia creată pentru editarea cărților religioase, în 1906, avea sarcina de a îndrepta și corecta textele și de „a înlocui unele cuvinte valahe (românești, n.n.) cu cele din graiul local" [82, 83, 84, 89, 91, 93, 94].

5.S-a evedențiat că literatura religioasă, mai ales cartea liturgică tipărită la Iași, Neamţ, Sibiu, Blaj, Braşov, Râmnic, Buzău sau București, constituia nucleul unor adevărate biblioteci parohiale. Dincolo de faptul că administrația ecleziastică imperială a întreprins un șir de măsuri îndreptate spre înlocuirea cărţilor vechi româneşti, cu cele aduse în număr impunător de la tiparniţele sinodale (în decursul unui singur an, în 1879, în Basarabia au fost aduse de la Lavra Pečersk din Kiev, 828 (92 titluri) – bibliotecile parohiale și-au păstrat caracterul lor românesc pe toată perioada dominației străine (1812-1917) [82, 83, 84, 89, 91, 93, 94].

6. S-a ilustrat că instituția cenzurii în sistemul de stat Imperiului Rus a fost o componentă esențială a puterii monarhice, care asigura controlul total asupra tipăriturilor, a cărții interne (cenzura internă), cât și a cărții străine (cenzura străină). Indiferent de locul tipăririi sau limba scrierii, din perspectiva cenzurii imperiale – toata cartea tipărită sau intrată in Basarabia era supusă cenzurii. Structurile de cenzură create în Imperiul Rus, în baza regulamentelor din anii 1804, 1826, 1828, 1865, 1890 și 1905, au asigurat, cel puțin, două tipuri de control asupra producției de carte:

cenzura internă (laică și duhovnicească) și *cenzura străină.* Cenzura internă, la rândul ei poate fi divizată în alte două tipuri de cenzură – *laică şi duhovnicească* [89, 91, 93].

7. S-a constatat că, în gubernii funcția de cenzură asupra tipăriturilor, dar și cea de supraveghere a tipografiilor și bibliotecilor intra in sarcina viceguvernatorului (nefiind remunerată) și a poliției. În lipsa unui cenzor de limbă română în structurile de cenzură ale Imperiului Rus, timp de un secol, cenzura cărții românești s-a aflat sub controlul direct al viceguvernatorului, al comitetelor de cenzură din Odesa și Sankt Petersburg. Anularea cenzurii preventive (Manifestul din 17 octombrie 1905) a avut un impact direct asupra structurilor de cenzură, fiind instituite noi funcții de cenzor în orașele mari ale Imperiului Rus (Ekaterinoslav, Harkov, Rostov pe Don și Vladivostok), inclusiv și în orașul Chișinău. Cu dreptul de cenzor pentru toate publicaţiile de limbă română a fost desemnat Gheorghe Madan (2 octombrie 1908). Rolul și funcția atribuită cenzorului din Basarabia, nu era una obișnuită, ci secretă, acoperită, pe deasupra cu pseudonimul „Заграничный” (Străinul) [89, 93,102].

8. S-a demenstrat că, toate operele scriitorilor basarabeni din secolul al XIX-lea, exceptând cele două cărți tipărite de Ioan Sârbu, *Fabule* (1851) și *Poezii* (1852), au rămas în manuscris, nefiind tipărite. Impactul cenzurii țariste si-a pus amprenta pe o întreaga epocă literară a provinciei românești dintre Prut și Nistru, care poate fi lesne definită ca *o epocă a cenzurii* sau mai exact – o epoca a manuscriselor cenzurate [89, 102].

9. S-au repus în circuitul științific al valorilor bibliofile date noi asupra cărților din biblioteca lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), considerat pierdut de către cercetătorii în domeniu. Au fost identificate 2707 volume (în loc de 2723), dintre care 1536 de cărți sunt în limba greacă, inclusiv1407 sunt cărți de autor (Dimitrie Govdelas): 420 de aritmetică, 823 de gramatică franceză şi 164 de economie practică. Fenomenul propriu-zis, al cenzurii, s-a extins asupra întregii colecţii de carte şi a durat aproape un deceniu și jumătate (1833-1848) [89, 106, 108].

10. Au fost identificate date noi cu privire la cenzura cărților aduse de la Iași (18 titluri) în Basarabia de boierul Constantin Tufescu. S-a evaluat numărul total al cărților din catalogul bibliotecii alcătuit la 1845 și care cuprinde 236 de exemplare (116 titluri). Marea lor majoritate sunt româneşti, cele ruseşti sunt cărţi juridice, legi şi regulamente [89, 102]

11. Au fost identificate mărturii bibliofile din biblioteca lui Alexandru Cotruţă (1828-1910),. A supraviețuit doar o singură carte – Orlov. G. *Басни русские извлеченные из собрания Н.А. Крылова,* Paris, 1825. Exemplarul de colecţie este însoţit de ex-libris sub formă de ştampilă ovală „A. Cotruţă”, aplicat pe pagina de titlu a cărţii [89, 109].

12.S-a identificat că biblioteca lui Paul Gore cuprinde 5014 titluri (6456 volume), dintre care 2240 sunt cărţi cu tematică istorică, ediţii moderne în limbile română şi franceză; 2123 – ruseşti;

651 –referitoare la istoria Basarabiei în limbile rusă şi română; 171 – diverse reviste, ediţii în română şi rusă, considerate adevărate valori patrimoniale nu numai în contextul istoriei cărţii din Basarabia sau despre Basarabia [89, 105, 114,115].

13 S-a constatat, că acumularea fondului de carte, tezaurizarea acestuia în colecțiile unor societăți cu profil cultural-științific este un fenomen nou, cu elemente de modernitate la răscrucea secolului XIX și XX. S-a constatat că biblioteca Comisiuni Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia cuprinde cca 1120 de cărţi și publicaţii periodice, inclusiv 179 volume (139 de titluri) în limba română. A fost unica instituţie din Basarabia, care întreţinea legături oficiale cu Academia Română şi primea literatură ştiinţifică editată de Academie [89].

Așadar, s-au stabilit acei factori de impact, care au influențat în egală măsură fenomenul istoriei cărții în spațiul basarabean: 1) cartea românească intrată prin vămile de control era categorisită în limbajul funcţionarului imperial la capitolul de „carte în dialect străin", ceea ce limitează mult posibilităţile de identificare a acesteia în sursele oficiale și avalanşa de carte străina intrată în Imperiului Rus; 2) Listele-catalog cu privire la cărţile interzise sau permise pentru public de către Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg, cuprind exclusiv ediţii de carte în limbile franceză sau germană, cartea în limba română nefiind semnalată în listele oficiale; 3) Nu s-a păstrat, n-a ajuns intactă și/sau nu avem în patrimoniul Republicii Moldova, nici o colecție de carte din bibliotecile, fie publice sau private ale secolului al XIX-lea (o excepție, în acest sens, o constituie o parte din biblioteca Mănăstirii Noul-Neamț, păstrată la Arhiva Națională a Republicii Moldova).

În urma cercetărilor întreprinse asupra fenomenului cărții și cenzurii în Basarabia sub stăpânirea țaristă și pe temeiul concluziilor şi al generalizărilor de mai sus, înaintăm unele **recomandări şi propuneri**:

1. Continuarea cercetărilor pe direcţia investigării problemei istoriei cărții și cenzurii, a cărții tezaurizate în Basarabia în perioda țaristă în perspectiva unor teze de doctorat, în scopul investigării cărții rusești difuzate în Basarabia.Tipăriturile rusești acoperă în proporție sub 90 la sută fondul de carte tezaurizat în colecțiile Bibliotecii publice regionale (1832), în bibliotecile instituțiilor de învățământ, precum cea a Seminarului Teologic (1813-1917), a Liceului regional (1833-1917), a Liceului Zemstvei (1864-1917) și a Școlii Eparhiale (1864-1917).

2. În scopul elaborării unui studiu monografic cu privire la difuzarea Cărților sfinte tipărite de către *Societatea Biblică Rusă* prin intermediul Filialei Basarabene (1817-1826), se recomandă cercetarea colecției de documente din fondurile Dicasteriei și al Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău, al Cancelariei guvernatorului civil/militar al Basarabiei (ANRM)**,** care ar întregi, cu

certitudine, o imagine clară asupra fenomenului cărții și cenzurii religioase, a impactului cenzurii ţariste asupra vieții spirituale și culturale din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

3. Investigarea problemei cărții și tiparului in Basarabia în perioada țaristă, demonstrează că fenomenul circulației cărții basarabene în alte provincii românești din stânga Prutului, mai ales, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, n-a constituit subiectul unei cercetări speciale. Pentru a completa tabloul general, firesc al circulației cărților românești dintr-o provincie în alta, inclusiv în secolul al XIX-lea, a propune teme de doctorat care reflectă fenomenul circulației cărții românești tipărite în Basarabia (1814-1917), în stânga Prutului, urmărindu-se totodată și tezaurizarea acesteia în colecțiile de patrimoniu din România.
4. Pornind de la faptul, că Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1917), a fost unica instituție culturală care a tipărit carte românească în Basarabia în perioada țaristă, este necesar de a elabora un *Catalog bibliofil* al cărții românești tipărite la Chișinău, în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei, ajustat la criteriile bibliografiei moderne românești.
5. Din aceleași considerente, al valorilor bibliofile tezaurizate în spațiul dintre Prut și Nistru, propunem elaborarea unui repertoriu al valorilor bibliofile al cărții românești: *Cartea rară și prețioasă* din colecțiile de patrimoniu ale Republicii Moldova. Cartea veche românească, care a circulat în provincia de la est de Prut și cea tipărită la Chișinău (1815-1917), mai ales, bucoavnele basarabene sunt rarități bibliofile în tot spațiul românesc. La această categorie a rarității sunt plasate şi cărţile care au suferit, care au fost interzise, prigonite, distruse și arse.
6. Considerăm necesar de a aprofunda cercetările asupra colecției de carte din biblioteca lui Paul Gore, păstrată în Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași, fondul de documente, fiind dispersat și fragmentar. Realizarea unei sinteze asupra bibliotecii lui Paul Gore, este o sarcină defel ușoară. Cercetarea noastră demonstrează că biblioteca lui Paul Gore a fost una dintre cele mai valoroase colecții de carte românească din Basarabia de până la anul 1918.
7. Se recomandă includerea subiectului tematic, al istoriei cărții și cenzurii în completarea lucrărilor de specialitate, speciale şi generale, în elaborarea unor cursuri universitare referitoare la istoria culturii din Basarabia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea) sau ale unor lucrări cu caracter enciclopedic.
8. Continuarea cercetării fenomenului cenzurii țariste și impactul ei asupra cărții din Basarabiei dintr-o perspectiva multidisciplinară, sociologică și filozofică, deopotrivă. Or, impactul cenzurii țariste, apoi al celei sovietice, care a dominat mai bine de două secole acest spațiu, are restanțe evidente în mentalități și comportamente, mai ales, a clasei politice din acest spațiu.

BIBLIOGRAFIE

1. AISR, F. 735. Cancelaria Ministerului Învățământului Public (1825), inv.1, d. 1, d. 7, d. 102; inv. 7, d. 102; inv. 10, d. 274.
2. AISR, F. 772. Direcția principală de cenzură de pe lângă Ministerul Învățământului Public (1828-1862), inv. 1, d. 728, d. 829, d. 1052, d. 2449, d. 2476, d. 3129, d. 4723, d. 5084. d. 5483.
3. AISR, F.773. Cancelaria specială pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice (1861-1863), inv.1, d. 99, 104, 155, 187, 308.
4. AISR, F. 774. Departamentul de tipărituri de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne (1863-1865), inv. 1, d. 16, d. 52, d. 58, d. 64.
5. . AISR, F. 775. Direcția principală de cenzură (1863-1865), inv. 118, d. 308; d. 325, 375, 401.
6. AISR, F. 776. Departamentul Principală pentru Tipărituri (1865-1917), inv. 11 (1877), d. 1; inv. 20, d. 514, d. 1062;inv. 21, d. 730; inv. 21 (I-1896), d. 101; inv. 22 (1903), d. 102; inv. 22 (1912), d. 283; inv. 22 (1914), d. 283; inv. 23 (1908), d. 1, inv. 23 (1914), d. 1;inv. 24 (1916), d. 58; inv. 34. d. 14, d. 17, 18; inv. 38, d. 1, 14, d. 18, 22.
7. AISR, F. 777. Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg (1804-1917), inv. 1, d. 750; inv. 2 (1862), d. 57, inv. 5 (1900), d. 205.
8. AISR, F. 779. Comitetul de cenzură Străină (1828-1917), inv.1, d. 240; inv. 2, d. 20; inv. 3, d. 90.
9. AISR, F. 797. Cancelria ober-procurorului Sfântului sinod (1836-1839), inv. 1, d.17.
10. ANICB, F. Gore Pavel, d. 8, d. 9, d. 32, d. 44, d. 43. Raport asupra conţinutului bibliotecii răposatului P. Gore din Chişinău făcut în scopul vinderii bibliotecii de către fiul răposatului.
11. ANRM, F. 152. Departamentul Învățământului Public, inv.1, d.172.
12. ANRM, F. 1232. Fondul Mănăstirii Hârjauca, inv.1, d. 32, 34.
13. ANRM, F. 187. Direcţia Economică a Casei Arhiereşti (1853-1880), inv. d. 13, 29, 34, 37, 404, d. 570.
14. ANRM, F. 195. Vama Sculeni1(813-1861), inv. 1, d.17, d. 56, d. 321,
15. ANRM, F. 198. Vama Leova, Lipcani și Noua Suliță (1814-1857), inv. 1, d. 7, d. 19, d. 31.
16. ANRM, F. 2. Cancelaria Guvernatorului civil/ militar al Basarabiei (1812-1917), inv. 1, d. 696, d. 814, d. 909, d.1423, d. 1487, d. 1844, d. 1941, d. 2048, d. 2092, d. 2192, d. 2259, d. 2790, d. 2791, d. 2792, d. 2876, d. 2879,d. 3459, d. 3460, d. 4263, d. 4266, d. 4315, d. 4467, d. 4715, d. 5065, d. 5219, d. 5813, d. 5822, d. 5957, d. 6041, d. 6411, d. 6823, d. 6833, d. 7815, d. 7462, d. 7800, d. 7817, d. 8539, d. 8838, d. 8987, d. 9263, d. 9341.
17. ANRM, F. 205, Dicasteria Duhovnicească, inv. 1 (1813-1834), d. 11, d. 404, d. 444, 1628, d. 2276, d. 2876, d. 3050, d. 3660, d. 3875, d. 4323, d. 6008, d. 6184, d. 6321, d. 6041, d. 6410, d. 6411, d. 6665, d. 6823, d. 6833, d. 7815, d. 8987.
18. ANRM, F. 208. Consistoriul Duhovnicesc (1834-1918), inv. 1, d. 442; inv. 2, d. 445, d. 1124, d. 3082, d. 3360; inv. 3, d. 120, d. 1933; inv. 4, d. 746, d. 765, d. 2460, d. 3706, d. 3845, d. 3847; inv. 5, d. 639.
19. ANRM, F. 2119. Mănăstirea Noul Neamț (1859-1917, inv. 1, d. 42, d. 45; inv. 3, d. 85.
20. ANRM, F. 6. Cârmuirea provinciei (1813-1828), inv. 6, d. 863.
21. ANRM, F. 88. Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia (1822-1917), inv 1, d. 569, d. 719.
22. ANRM, F. 1862. Gimnaziul Regional (1832-1917), inv. 25, d. 939.
23. ANRM, F. 297. Direcția regională de jandarmi (1867-1916), inv.1, d. 10, d. 196, d. 520.
24. ASRO, F. 8, inv. 1, d. 8, d. 12, d. 29.

25. ASRO, F. 9. Cenzorul special pentru cenzura internă (1865-1906), inv. 1, d. 60, d. 95
26. F. 11 Comitetul de cenzură străină din Odesa (1868-1917), inv. 1, d. 7, d. 8, d. 13, d. 60, d. 95.

27. Agachi A. Istoria Mănăstirii Hâncu (1677-2010). Chişinău: Pontos, 2010, 245 p.
28. Aglaia. Roman anonim din secolul al XIX-lea. Ediţia a II-a, coordonare, îngrijirea textului, notă asupra ediţiei, glosar: Pavel Balmuş. Chişinău: Editura ARC, 2008, 205 p.
29. Arbore Z. Basarabia în secolul al XIX-lea. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1898, 790 p.
30. Alcătuire ponturilor. Chişinău: Tip. Ocârmuirii, 1819, 8 p.
31. Balaur D. Biserici în Moldova de Răsărit: Cărţi româneşti de slujbă bisericească care au trecut Prutul (veac. XVIII-XIX). Judeţul Lăpuşna, Vol. I. Cărţi româneşti de slujbă bisericească, care au trecut Prutul (veac. XVIII-XIX). Bucureşti: Tipografia Cărţilor Bisericeşti. 1934, 38 p.
32. Balmuș P. Basarabia – sfârșit de secol XIX. În: Romania literară, An. XXXVII, 2005, nr. 33, 24-30 august, p 16-17.
33. Balmuș P. Reverberații ale unui discurs. În: Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova, red. șef Alexe Rău,vol II. Chișinău: Literatura Artistică, 1988, p. 173-185.
34. Balmuș P. Creații literare romanesti din Basarabia sfarsitului de secol XIX. Romanul anonim „Aglaia” si „Scrisori din Basarabia”de „Basarab". În: Unitatea limbii romane, cu privire speciala la Basarabia si Bucovina. Lucrarile Sesiunii stiintifice, organizate de Sectia de Filologie si Literatura, 27 martie 2003. Bucuresti: Editura Academiei Romane, 2003, p. 109-127.
35. Basarab. Scrisori din Basarabia.1814-1890, Vol. I, ediție de Aristița și Tiberiu Avrămescu. Chişinău-Bucureşti: Ed. Știința. Ed. Fundației Culturale Române, 1996, 316 p.
36. Berechet Șt. Un manuscris de zugrăveală al Mitropolitului Antim”, publicat în Comisiunea Monumentelor Istorice, Anuar II, 1928, p. 125.
37. Berechet Şt. Viaţa unei tipografii basarabene. În: Biserica Ortodoxă Română. 1923, nr. 5, seria II, Anul 41, p. 354-355.
38. Bezviconâi [Bezviconi]. Gh**.** Cronică. Însemnări. La cinci ani de la trecerea la cele veșnice a lui Paul Gore. În: Viaţa Basarabiei, nr. 11, 1932, 57-59.
39. Bezviconi Gh. Costache Tufescu şi opera lui. În: Din trecutul nostru, nr. 17-20, februarie-mai, 1935, nr. 17-20, p. 6-21.
40. Bezviconi Gh. Vechi cărturari basarabeni. În: Fapte trecute şi basarabeni uitaţi. Chişinău: Universitas, 1992, p. 132-136.
41. Bibliografia Românească Veche, tom. III (1809-1830). Bucureşti: Atelierele Socec & Co. 1912-1936, 777 p.
42. Bibliografia Românească Veche. Vol. I (A-C). Târgoviște: CIMEC – Institutul de Memorie Culturală, 2004, 262 p.
43. Bodinger M. Cartea românească veche în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi. Catalog adnotat (Cărți rare și prețioase – vol. 3). Iaşi: BCU „Mihai Eminescu”, 1976, 450 p.
44. Boga T. Leon. Lupta pentru limba românească şi ideea unirii. Chişinău: Universitas 1993, 222 p.
45. Boldur Al. Istoria Basarabiei. Chișinău: Editura Victor Frunză, 1992, 544 p.
46. Botea N. Cartea tipărită la Iaşi în sec. XVIII. Din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. În: Tyragetia, IX, 1999, Chişinău, 2000, p. 311-313.
47. BRM (1831-1918), Vol. II [D-K]. Bucureşti: Editura Ştiinţifică Enciclopedică, 840 p.

48. Bulat T. Un conflict între Divanul Moldovei şi profesorul Demetru Govdelas (1810-1812). În: Arhivele Basarabiei. Chişinău, 1929, nr. 1, p. 17-31.
49. Buzilă B. Pagini din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia. Chişinău-Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, 376 p.
50. Camariano-Cioran A, Academiile Domneşti din Bucureşti şi Iaşi. Bucureşti: Editura Academiei Sociealiste Române, 1971, 330 p.
51. Cartea Moldovei. Catalog general. Sec. XVII – înc. sec. XIX. Alcătuitori: N. Matei, C. Slutu, V. Farmagiu, studiu introductiv de Andrei Eșanu. Chişinău: Ştiința, 1990, 252 p.;
52. Cartea Moldovei. Catalog general. Sec. XIX – înc. sec. XX. Alcătuitori: V. Farmagiu, N. Matei, C. Slutu, studiu introductiv de Andrei Eșanu. Chişinău: Ştiința ,1992, 262 p.
53. Cartea Moldovei. Sec. XVII – înc. sec. XX. Vol. 3. Cartea modernă, sec. XIX – înc. sec. XX. Catalog general. Red. șt. și autor al studiului introductiv acad. Andrei Eșanu. Iași, 2013, 632 p.
54. Catalogul bibliotecii Societății istorico-arheologice Bisericești din Chișinău. Prefață de Iosif M. Parhomovici. În: RSIAB, vol. XVI. Chișinău, 1925, p. I-IV; 1-75.
55. Catalogul general al manuscriselor moldovenești ce se păstrează în URSS. Colecția Mănăstirii Noului Neamț (sec. XIV-XIX). Alcătuitor V.Ovcinikova-Pelin, Chișinău: Ştiința, 1989, 436 p.
56. Cărți din biblioteca contelui Alexandru Sturdza în colecția BNRM. Catalog alcătuit de Ștefan Lupan și Veronica Cosovan. Chișinău: BNRM, 2012, 88 p.
57. CândeaV. Raţiunea Dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1979, 320 p.
58. Cenzura în Romania - ieri şi azi, coord., Ilie Rad, Cluj-Napoca: Tribuna, 2012, 430 p.
59. Cenzura în spațiul cultural românesc. Coord. Marian Petcu. București: Comunicare. ro., 2005, 430 p.
60. Cereteu I. Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova. Ediție enciclopedică. Chișinău (Tipogr. Centrală), 2016, 472 p.
61. Cereteu I. Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog. Cuvânt- înainte de Prof. dr. Iacob Mârza. Iași: Tipo Moldova, 2011, 432 p.
62. Cereteu I. Cărţi vechi bisericeşti din biblioteca Mănăstirii Frumoasa. În: Magazin bibliologic. 2013, nr. 1-4, p. 112-120.
63. Cereteu I. Din istoria cercetării cărții și tiparului în Basarabia. În: Cultură și politică în sud-estul Europei (sec. XV-XX). Materialele sesiunii științifice din 1 septembrie 2010. Coordonatori: acad. Andrei Eșanu, dr. prof. Constantin Iordan. Chișinău: CEP USM, 2011, p. 108-118;
64. Cereteu I. Pagini din istoria bibliotecii Mănăstirii Hâncu. În: Tyragetia, Serie nouă, vol. VIII (XXIII), nr. 2, Istorie. Muzeologie. Chișinău, 2014, p. 139-154.
65. Cereteu I. Unele considerații privind difuzarea cărții vechi tipărite la Chișinău. În: Tyragetia, Serie nouă, vol. VI (XXI), nr. 2, Istorie. Muzeologie. Chișinău, 2012, p. 235-242.
66. Chetraru N., Răileanu N. Ion G. Suruceanu în arheologia și muzeografia basarabeană, Biblioteca Tyragetia. Chișinău, 2001, 230 p.
67. Chiaburu E. Carte și tipar în Țara Moldovei. Ediția a doua revăzută și adăugită. Iași: Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, 708 p.
68. Chiaburu E. Tipărituri din vremea exarhului Gavriil (1815-1821), păstrate în biblioteci din România. În: Magazin Bibliologic. 2015, nr. 1-4, p. 27-46.
69. Chiriac Vl. Cartea și tiparul în Moldova ăn secolele XVII-XVIII (Schiță după materialele depozitate în URSS), red. Demir Dragnev, Chişinău: Cartea Moldovenească, 1977, 127 p.

70. Cimpoi M. O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia. Chișinău: Editura Arc, 1996, p. 398.
71. Ciobanu Şt. Arhiva unei familii boiereşti din Basarabia din prima jumătate a veacului al XIX-lea. În: Universul, din 10 aprilie. 1933, nr. 97, p. 1-2.
72. Ciobanu Șt. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă.Chișinău: Editura Asociației Uniunea culturală-bisericească 1923, 344 p.
73. Ciobanu Şt. Paul Gore. În: Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia, Chişinău, 1928, p. 5-7.
74. Codreanca L. O gramatică inedită din Basarabia secolului al XIX-lea. În: Limba Română, Revistă de istorie și cultură, septembrie-decembrie. Chișinău, 2013, nr. 9-12, p. 185-197.
75. Colesnic Iu. Cartea românească în Basarabia. În: Simonescu D., Buluţă Gh. Scurtă istorie a cărţii româneşti. Bucureşti: Editura Demiurg, 1994, 126 p.
76. Colesnic Iu. Un colecţionar de elită – Gheorghe Bezviconi. În: Basarabenii în lume, vol. V. Chişinău: BNRM, 2010, p. 53-69.
77. Colesnic-Codreanca L. Limba română în Basarabia. Studiu sociolingvistic. Chişinău: Museum, 2003, 152 p.
78. Condrea I. Structura primelor cărți religioase în limba română, tipărite în Tipografia Exarhicească din Chișinău. În: Academos. Chișinău, 2016, nr.1 (40) p. 142-145.
79. Constantinescu-Iaşi P. Circulaţia vechilor cărţi bisericeşti româneşti în Basarabia sub ruşi. În: RSIAB, vol. XIX. Chişinău, 1929, p. 173-226.
80. Costea I., Király I., RadoslavD. Fond secret. Fond „S” special. Contribuţii la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România. Studiu de caz: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1995, 320 p.
81. Cristian V. O pagină din istoria cenzurii ieşene – editarea Manualului de Istoria Moldovei al lui Ion Albineţ. În: Cercetări Istorice, 1998, nr. 17, p. 373 -383.
82. Danilov M., Malahov L, Grițco A. Cartea românească în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. 1683-1918. Catalog. Tyragetia. Chişinău, 2002, 224 p.
83. Danilov M. About Macarie`s Liturgier Book (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century, (the book we have to know everything about). Travaux de Simposium International. Le livre, La Roumanie. L'Europe. Troisieme edition, 20-24 septembrie 2010. Bucureşti, 2011, p. 67-74.
84. Danilov M. Bessarabia, the Imperial Context and Religious Aspect of the Annexation Crisis – The Biblical Movement (1812-1827). În: Philobiblon, Vol. XVI. Cluj-Napoca, 2011, nr. 1, p. 170-192.
85. Danilov M. Bessarabian contributions to the study of the Romanian Language in the context of slavic culture (XIXth century). În: Brukenthalia. Suplpliment of Brukenthal. Acta Musei. Sibiu, 2014, nr. 3, p. 68-72.
86. Danilov M. Biblioteca boierului Constantin Tufescu. Reconstituiri. În: Tyragetia, vol. VI [XXI], Chișinău, 2012, nr. 2, p. 193-202.
87. Danilov M. Biblioteci parohiale şi protopopeşti din Basarabia. Istorie şi tradiţie. În: Cenzura sinodală şi cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiţie şi politica ţaristă)", Chişinău: Bons Offices, 2007, p. 161-180.
88. Danilov M. Bessarabiain the Menoirs of the Russian Traveler V.L. Dedlov (XIX th century). In: Studia Universitatis Cibiniensis, Seria Historica, Volume X, Supplement, 2013. Universitatea Lucian Blaga, Sibiu, 2013, p. 113-120.

89. Danilov M. Carte, cenzură și biblioteci în Basarabia. Inventarierea surselor, Colecția Meșterul Manole. Tipogr. Reclama, Chișinău, 2016, 298 p.
90. Danilov M. Cărți cu valoare de patrimoniu din biblioteca lui Paul Gore. Identificarea și/sau inventarierea surselor. În: Tyragetia, Serie nouă, vol. VII [XXII]. Istorie și Muzeologie, 2013, nr. 2, p. 221-234.
91. Danilov M. Cenzura în Basarabia. Contextul imperial şi specificul local. 1812-1918. În: Cenzura în spaţiul cultural românesc. Coord. Marian Petcu. Bucureşti. Editura Comunicare. ro, 2005, 430 p.
92. Danilov M. Bucoavne basarabene: tiraje, reeditări şi modele impuse de cenzura sinodală. În: Limba Română, Anul XXII, nr. 5-6, 2012, p. 175-181.
93. Danilov M. Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă). Biblioteca Tyragetia. Chișinău: Bons Offices, 2007, 264 p.
94. Danilov M. Două tipărituri basarabene: Catihisisul creştinesc (1844) şi Chiriacodromionul (1860), identificate în sursele buzoiene. În: Magazin Bibliologic. Revistă ştiinţifică şi bibliopraxiologică, nr.1-4, Chişinău, 2014 , p. 20-32.
95. Danilov M. Cartea basarabeană în colecțiile bibliotecii Academiei Duhovnicesti din Sankt Petersburg (sec. XIX - înc. sec. XX), În: Magazin Bibliologic. Revistă ştiinţifică şi bibliopraxiologică, nr.1-4, Chişinău, 2015, p. 9-16.
96. Danilov M. Presa şi cenzura în Basarabia. Documentar (secolul al XIX-lea - începutul secolului *al XX-lea)* [colecţia IDN, coordonator Sergiu Musteaţă]. Editura Pontos, Chişinău, 2012, 212 p.
97. Danilov M. Contribuţia lui Ștefan Ciobanu la valorificarea operei mitropolitului Dosoftei. În: Anuarul Muzeului Literaturii Române. Iași: Editura Muzeelor Literare, 2015, p. 7-20.
98. Danilov M. O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor. În: Studii de arhondologie. I., (Tipogr. „Bons Ofices”), Chișinău, 2013, p. 99-108.
99. Danilov M. Enigma unui manuscris. În: Tyragetia, IV-V, Chişinău, 1997, p. 221- 231
100. DanilovM. Gramatica lui Ștefan Margella. Date și ipoteze noi. În:Tyragetia, vol. VI.1997, p. 197 - 203.
101. Danilov M. Istoricul tipăririi şi arealul de răspândire a Bibliei româneşti de la Sankt Petersburg (1819). În:Tyragetia, IV-V. Anuar. Chişinău, 1997, p. 215-221.
102. Danilov M. La circulation du livre étranger en Bessarabie au XIXe siècle. În: Travaux de Symposium International Le Livre, l a Roumanie, L’ Europe. Bucarest, 2013, p. 240 -261.
103. Danilov M. Biblia românească de la Sankt Petersburg. Probleme şi interpretări. În: Lecturi filologice. II, Chişinău, 2002, p. 81- 87.
104. Danilov M. Repere in istoriografia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ. Probleme şi interpretări. Tyragetia. Istorie. Muzeologie, Serie nouă, vol. VIII [XXIII], nr. 2, Chişinău, 2014, p. 173-182.
105. Danilov M. Mărturii documentare despre biblioteca lui Paul Gore. În: Magazin Bibliologic. Revistă ştiinţifică şi bibliopraxiologică. Chişinău, 2013, nr.1-4, p. 17-26.
106. Danilov M. Mărturii ieșene în Chișinăul de altădată. Carte, eterie și cenzură (primele trei decenii ale veacului al XIX-lea). În: Identitățile Chișinăului, ed. a doua. Materialele Conferinței Internaționale 1-2 octombrie, 2013. Ccoord. S. Mustață. Chișinău: Editura ARC, 2015, p. 76-83.
107. Danilov M. Literatura didactică basarabeană: tiraje, reeditări şi modele impuse (1814-1918). În: Tyragetia. În: Istorie şi Muzeologie, Serie nouă, vol. I [XVI], nr. 2, Chişinău, 2007, p. 57-69.

108. Danilov M. On track a library from Bessarabia of the 19th century. În: Simposium International. Le Livre. La Roumanie. L'Europe, Deuxieme edition. București: Editura Biblioteca Bucureştilor, 2009, p. 266-274.
109. Danilov M. Pe urmele bibliotecii lui Alexandru Cotruță. În: Nobilimea basarabeană în epoca reformelor din Imperiul Rus. Volum dedicat memoriei lui Alexandru Matei Cotruţă, Chişinău, 2013, p. 210-220.
110. Danilov M. Cenzura în Basarabia. 1814-1914. În: O cronologie a cenzurii din România. Coord. Marian Petcu. București: Tritonic, 2016, p. 9, 25-149.
111. Danilov M. Publicitatea cărții basarabene în perioada țaristă (1812-1917). În: Studii și cercetări de istorie a publicității. Coord. Marian Petcu. Bucureşi: Tritonic, 2015, p. 65-88.
112. Danilov M. Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia și problema cărții românești de colecție. În: Muzeul bisericesc din Chișinău. Geneză, împliniri, pribegii: materialele Conferinței organizate cu prilejul a 100 de ani de la fondarea primei instituții muzeale bisericești din Basarabia. Chișinău. EcoEtoMuseum, 2006, p. 35-43.
113. Danilov M. Acte basarabene tipărite în limba română. 1811-1861. Catalog (Din colecția MNIM, BNRM, BȘCASM. Chișinău: BonsOffices, 2014, 128 p.
114. Danilov M. Valoarea bibliofilă a unui manuscris din biblioteca lui Ștefan Ciobanu (Ф.Ф. Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, 1823). În: Tyragetia. Istorie și muzeologie. Serie Nouă, Vol. XI [XXVI], nr. 2, Chișinău, 2017, p. 111-118.
115. Danilov M. Un manuscris inedit din arhiva lui Paul Gore (1860). În: Tyragetia. Istorie și muzeologie. Serie Nouă, Vol. X [XXV], nr. 2, Chișinău, 2016, p. 199-210.
116. David Al. Tipărituri româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă. 1812-1918. În: RSIAB, vol. XXIV. Chişinău, 1934, p. 295.
117. Dicționarul scriitorilor români din Basarabia. 1812-2006. Coord. Valeriu Nazar. Chișinău: Prut Internațional, 2007, p. 344.
118. Din comorile Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova. Coord. Tatiana Plăcintă, Tomul I. Chişinău: Casa editorial poligrafică Bons Offices, 2007, 88 p.
119. Doncev I. Cursulu primitivu de limba română compusu de Ioanu Doncevu. Chișinău: Tipografia lui Akim Popov, 1865, 254+ 66 p.
120. Emilciuc A. Cadrul legal al circulației cărților vest-europene în Imperiul Rus (1721-1917). În: Tyragetia, vol. VI [XXI], Chișinău: nr. 2, 2012, p. 9-28.
121. Eşanu A., Eşanu V. Cartea în orizonturile ştiinţifice ale lui Dimitrie Cantemir. In: Tradiţii şi valori culturale la Est de Carpaţi. Materiale le conferintei științifice. Coord. Andrei Eşanu. Chișinău: CEP USM, 2007, p. 5-16.
122. Eşanu A. Contribuţii la istoria culturii româneşti (Moldova medievală). Bucureşti: Ed. Fundaţia Culturală Română.1997, 380 p.
123. Eşanu A. Cultură și civilizație medievală românească (Din evul mediu timpuriu până în secolul al XVII-lea). Chișinău: Editura Arc, 1996, 272 p.
124. Eşanu Andrei, Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei. Studiu Introductiv, notă asupra ediţiei şi note de Valentina şi Andrei Eşanu. Traducere din limba latină şi indici de Dan Sluşanschi. Bucureşti: Institutul Cultural Român, 2007, 407 p.
125. Eşanu A. Dinastia Cantemireştilor (sec. XVII-XVIII). Coord. şi coautor Andrei Eşanu. Chişinău: Ed. Ştiinţa, 2008, 604 p.

126. Eşanu A. Primul manual tipărit, Bucvarul din 1755. În: Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova. Chișinău: Literatura Artistică, 1988, p. 118-125.
127. Eşanu A. Tiparul şi editarea cărţilor în Moldova, sec. XIX – înc .sec. XX. În: Cartea Moldovei. Catalog general (sec. XVII - înc. sec. XIX). Chişinău: Ştiința, 1992, p. 10-29.
128. Eşanu A. Tradiții și valori culturale la Est de Carpați (sec. XVI-XX). Coord. și coautor. Chișinău: CEP USM, 2007, 162 p.
129. Eşanu A. Univers cultural în Moldova (XV-XIX)/ Cultural universe in Moldova. Studii. Chișinău: Lexon-Prim, 2013, 328 p.
130. Eșanu A. Valentina E.Circulaţia tipăriturilor lui Macarie (1508-1512) în Europa. În: Anuarul Institutului de Istorie. Chișinău, 2014, nr. 4, p. 21-64.
131. Eşanu A. Valentina E. Tipărituri de la Dubăsari, Movilău și Chișinău în spațiul românesc de peste Prut (1792-1862). În: Dialogul civilizațiilor. Interferențe istorice și culturale. Culegere de articole /Dialogue of civilizations. Historical and cultural interferences. The collection of articles. Ad Honorem Victor Țvircun. Chișinău: Cartdidact, 2015, p. 49-60.
132. Foote I.P. The St.-Petersburg Censorship Committee. 1828-1905. Oxford: In: Slavonic Papers. New Series, 1991, NS XXIV, p. 60-120.
133. Fruntaşu Iu. O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812-2002, Chişinău: Cartier, 2002, p. 592.
134. Fuştei N. Contribuţia Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea tiparului. In: Revista de Istorie a Moldivei, 2009, nr. 2-3, p. 169-178.
135. Fuştei N. Despre izvoarele Liturghierului de la Chișinău din 2015. În: BiblioScientia, Chișinău, 2014, nr. 11-12, p.13-26.
136. Fuştei N. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni şi filiala din Chişinău a SocietăţiiBilice Ruse. In: Revista de Istorie a Moldivei, 2010, nr. 1, p. 146-160.
137. Fuştei N. Opera Mitropolitului Dosoftei în contextul culturii spirituale sud-est şi est european (a doua jumătate a sec. al XVII-lea). Chişinău: CEP USM, 2008, 280 p.
138. Galaction G. Discurs funebru rostit cu prilejul morţii lui Paul Gore. În: Paul Gore. Omul şi opera, Chişinău: Tyragetia, 2003, p. 41-52.
139. Ganenco P. Scrieri istorice, vol. I-II. Cuvânt-înainte de Alexe Rău. Vol. I-II. Chișinău:BNRM, 2001, 194 p. /196 p.
140. Ghibănescu Gh. Impresii şi Note din Basarabia. Prefaţă, note şi comentarii de Valeriu Nazar . Chişinău: Civitas, 2001, 392 p.
141. Ghibu O. De la Basarabia rusească la Basarabia românească. Analiza unui proces istoric. Însoțită de 186 documente. Vol. I. Cluj (s.n), 1926, 498p.
142. Ghibu O. Din istoria literaturii didactice româneşti. Ediție îngrijită de Octav Păun: Note și comentarii de V.Popeangă. Bucureşti: Editura didactică și pedagogică, 315 p.
143. Giurescu C.C. Bucoavna basarabeană din 1815. În: Revista Istorică Română, Bucureşti, 193, nr. 1, p. 124-128.
144. Gore P. Administraţia şi zemstvoiul. Chişinău. Editura Societății Glasul Țării 1920, 32 p.
145. Gore Paul. Omul şi opera Red. responsabil Nicolae Răileanu. Chişinău: Tyragetia, 2003, 248 p.
146. Grițco A., Stăvilă V. Pribegiile Muzeului Bisericesc din Chișinău după 1944. După jurnalul lui Paul Mihail. În: Muzeul Bisericesc din Chișinău. Geneză. Împliniri. Pribegii. Materialele Conferinței organizate cu prilejul a 100 de ani de la fondarea primei instituții muzeale bisericești din Basarabia. Chișinău: EcoEtnoMuseum, 2006, p. 16-31.

147. Gurie (Grosu). Cartea de învăţătură după Legea lui Dumnezeu. Chişinău: Tipografia Eparhială, 1908, p. 308.
148. Halippa I. Moravurile basarabenilor din ţinuturile Chişinăului sau Orheiului. În: Albina. Iași, 1899, nr. 38, p.1205-1206; nr. 42, p. 1327-1329; nr. 43, p. 1359-1362; nr. 44, p. 1390-1392; nr. 45, p. 1428-1432.
149. Halippa P. Despre Paul Gore. În: Viaţa Basarabiei, 1938, nr, 6-7, p. 457-460.
150. Haneş P. Scriitori basarabeni. Bucureşti: Editura Librariei Alcalay&amp, 1920, 230 p.
151. Ioniţă A. Sistemul cenzurii în Moldova şi impactul său asupra importului de carte franceză în perioada regulamentară. În: G. Bădărău, G. Clivetti, M. Cojocariu (editori). Istoria – o meditaţie asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare. Iaşi: Editura Institutul European, 2001, 205 -223;
152. Iorga N. Basarabia noastră. Scrisă la 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi. Vălenii de Munte: Editura și Tipografia Societății Neamul Românesc, 1912, 175 p.
153. Iorga N. Neamul românesc în Basarabia. Bucureşti: Editura Librăriei Socecu, 1905, 238 p.
154. Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova. Coord. și red. responsabil Teodor Cibotaru. Chișinău: Lumina, 1991, 332p.
155. Ivireanul A. Predici. Un manuscris din Basarabia (1824). Ed. critica studiu introductiv, note, facsimil de Z. Mihail și P. Mihail. Documenta Basarabiae. Coord. Victor Spinei, Ionel Cândea, Zamfira Mihail. București: Editura Academiei Române, 2017, 650 p.
156. Înştiinţare. În: KEV, 1868, nr. 2, p. 19; nr. 15, p. 170.
157. Învăţături către poporenii săteni împotriva jeluirii. S-au tălmăcit de pe limba rusască pe ce moldoveneacă de preotul Ghepeţchi E. În: KEV, 1872, nr. 5 p. 1-8.
158. Jarcuțch I. Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX). Inst. de Studii Enciclopedice. Chișinău:Tipogr. Bons Offices SRL, 2011, 272 p.
159. KEV, 1867, nr. 6, p. 216-217; KEV, 1872, nr. 1, p. 14 -17; nr. 5, p. 138; nr. 13, p. 307; KEV, 1873, nr. 17, p. 319-328; KEV, 1874, nr. 10, p. 387, KEV, 1881, nr. 22, p. 1012-1014; KEV, 1892, nr. 18, p. 420; KEV, 1900, nr. 19, p. 36; KEV, 1908, nr. 7, p. 29 -31; nr. 12, p. 10-11.
160. Laurențiu Vl. Scurte note cu privire la cenzura din Ţara Românească: Două episoade din biografia lui Constantin N. Brăiloiu (1849-1850, 1858). In: Annals of the University of Bucharest / Political science series. 2002, nr. 4, p. 33-42.
161. Levit E. File vechi necunoscute. Contribuţii ştiinţifico-literare la istoria literaturii şi culturii moldoveneşti. Chişinău: Știința, 1981, 230 p.
162. Levit E. Ion Sârbu, Comitetul de cenzură şi Iacob Ghinculov în calitate de recenzent oficial. În: Pagini din istoria literaturii moldoveneşti, Chişinău: Știința, 1979, p. 110-122.
163. Levit E. Soarta unei biblioteci şi soarta unui om. În: File vechi necunoscute. Contribuţii ştiinţifico-literare la istoria literaturii şi culturii moldoveneşti. Chişinău: Știința, 1981, p. 62-80.
164. Lista cărţilor româneşti vechi distruse de incendiul din decembrie 1989, Bucureşti : Biblioteca Centrală Universitară, 1991, p. 33 (manuscris dactilografiat).
165. Lovin G. Acte de la mănăstirea Dobrușa. În: Arhivele Basarabiei, nr. 1, 1930, p. 116-117.
166. Lupu D. Tiparul şi cartea din Ţara Românească în epoca domniilor fanariote. Ed. a 2-a revăzută și adăugită. București: Editura Muzeului Municipiului, 2014, 432 p.

167. Malahov L. Evangheliarul de la Lavra Pecerska din Kiev (1890). O carte rară în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. În: Tyragetia, XV.Chișinău, 2006, p. 479-481.
168. Malaneţchi V. Mărturii despre Paul Gore şi biblioteca sa. În: Cugetul. Chișinău, 2003, nr. 2, p. 40-45.
169. Manea L. Circulația cărții vechi românești (manuscrisă și tipărită) în spațiul nord-dobrogean. Brăila: Editura Istros, 2013, 472 p.
170. Manuscrise de Dimitrie Balica, comisul. Ediție îngrijită de TeoTeodor Marşalcovschi ș.a. Bălți –Cișinău: Tipog. Centrală, 2012, 315 p.
171. Marinescu F. & Mischevca Vl. Cărţile româneşti din biblioteca mănăstirii athonite Sfântul Pavel, AΘHNA, 2010, 287 p.
172. Marino Ad. Libertate și cenzură în România. Începuturi. Iași: Polirom, 2005, 296 p.
173. Margella Șt. Gramatică Russască-Rumănească închipuită de Ștefan Margella. Tom întâi, Sanktpetrburg: Departamenul obscecei învățături, 1827, 9+214 p.
174. Marşalcovschi T. Roman P. Pavel Gore, promotor al mişcării de eliberare naţională din Basarabia. În: Destin Românesc. Chișinău-București, 1999, nr. 3, p. 62-70.
175. Matcovschi Al. Personalități care au contribuit la consolidarea relaiilor moldo-ruse. Polihronie Sârcu (1850-1905). În: Prezențe moldovenești în publicațiile rise din anii 1886-1905. Chișinău: Știința, 1976, p. 36-39.
176. Matei N. Biblioteca mănăstirii Noul-Neamţ, tezaur de spiritualitate şi cultură românească. În: Literatura şi Arta, 1997, nr. 40, 2 octombrie, p. 6.
177. Matei N. Manuale didactice în Basarabia din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova. Vol. 2. Chişinău: Literatura artisica 1988, p. 125 - 141.
178. Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale. Autor și coordonator Andrei Eșanu, Ed. Pontos, 2003, 564 p+24 foto.
179. Mihail P, Zamfira M. Acte în limba română tipărite în Basarabia (I), 1812-1830. Precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (BTRB), București: Editura Academiei Române, 1993, p. XII –XLVI, 13 (nr. 94).
180. Mihail P. Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845). În: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, t. XIX, Iași, 1982, p. 557-564.
181. Mihail P. Cărţi bisericeşti, manuscrise şi icoane din Basarabia. Însemnări vechi şi inscripţii. În RSIAB, vol. XXIV. Chișinău, 1934, p. 91-120.
182. Mihail P. Contribuţii la Bibliografia Românească Veche. Extras din Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie ëA.D.Xenopol” din Iaşi. Vol. XXI. Iași, 1984,p.12 (nr. 37).
183. Mihail P. Despre bibliotecile parohiale. În: Luminătorul. Chişinău, 1928, nr. 5, p. 2-64.
184. Mihail P. Jurnal (1940-1944) și corespondență. Vol. I. București: Ed. Paideia, 1998, p. 150-254.
185. Mihail P. Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia,. Chișinău: Editura Știința, 1993, p. 284.
186. Mihail P. Răspândirea tipăriturilor româneşti din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În: Luminătorul, Chişinău, nr. 11, 1938, p. 637-643.
187. Mihail P. Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 până la 1918, Bucureşti: Imprimeria Națională. 1941, 380 p., 20 pl.

188. Mihail Z. Un manuscris al Predicilor lui Antim Ivireanul din sec. al XIX-lea, din Basarabia. În: Antimiana II. Centrul de Studii Medievale și Premoderne „Antim Ivireanul și Neofit Cretanul – promotori ai limbii române în cult. București: Ed. Cuvântul Vieții, 2013, p. 195-221.
189. Mihail Z. Date noi asupra Gramaticii russești și rumănești a lui Șt. Margela. În: Studii și cercetări științifice. Filologie, Iași, 1961, nr. 2, p.2450-25.
190. Mischevca Vl. Tipărituri românești din bibliotecile mănăstirilor athonite **Sf.** Pavel și Pantocrator (sec. XVII-XX). În: Magazin Bibliologic,Chișinău, 2015, nr 1-4, p. 17-26.
191. Mitric Ol. Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog. Vol. I., Prefaţă de Prof. dr. Gabriel Ştrempel. Iaşi: Editura Junimea, 2006, 502 p.+ 25 facsimile.
192. Mitric Ol. O raritate bibliografică: Bucoavna imprimată la Chișinău (1815) în Biblioteca Mănăstirii Dragomirna. În: Magazin Bibliologic. Chișinău, 2015, nr. 1-4, p. 65-74.
193. Moisiu V. Ştiri din Basarabia de astăzi. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice C. Stefea, 1915, 150 p.
194. Molitvenic. Chişinău: Tipogr. Exarhicească, 1820, 552 p.
195. Negru Gh. Gheorghe Madan – agent al Imperiului Rus. În: Revista Română de Jurnalism și Comunicare, București, 2008, nr. 4, p. 69-79.
196. Negru Gh. Documente privind pătrunderea culturii artistice de peste Prut în Basarabia. Aspecte ale turneelor teatrale românești în Basarabia din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. În: Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău, 1995, nr. 1, p. 60.
197. Negru N. Bibliotecile Basarabiei şi ale Transnistriei şi conştiinţa de comunitate. Chişinău: BNRM, 2002, 192 p.
198. Noul Testament. Sankt Petersburg: Tipografia Sfântului Sinod , 1817, 274 p.
199. O cronologie a cenzurii din România. Coord. Marian Petcu. București: Tritonic, 2016, 600 p.
200. Olaru V. Cemârtan R: Mănăstirea Dobrușa. În: Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Studiu enciclopedic. Coord. și red. șt. Andrei Eșanu. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, p. 291-306.
201. Ovcinicova V. Lucoarea vechilor Cazanii. În: Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova. Red. șef Alexe Rău.Vol II. Chișinău: Literatura Artistică, 1988, p. 109-113.
202. Ovcinicova V. „Această carte… au cumpărat Irimia Murguleț…”. Note marginale la un Mineu din secolul XVI. În: Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova. Red. șef Alexe Rău.Vol I. Chișinău: Literatura Artistică, 1987, p. 91-96.
203. Palade Gh. Paul Gore în procesul de renaştere culturală a Basarabiei după Unirea de la 1918. În: Paul Gore. Omul şi opera. Chişinău: Tyragetia, 2003, p. 111-117.
204. Panaitescu P.P. Destin Românesc. În: Convorbiri literare. Bucovina: S.E. Torouțiu, 1944, nr. 11-12, p. 3-23.
205. Papuc L. 20 de cărţi vechi şi rare din biblioteca lui Paul Gore. Amintirii lui Martin Bodinger (1929-2012). În: Tyragetia. Serie nouă, vol. VIII [XXII]. Istorie și Muzeologie, Chișinău: Turagetia, 2014, nr. 2, p.169-172.
206. Paracostea C.P. O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stânca. În: Studii şi cercetări de bibliologie, II. Iaşi, 1963, 215-216.
207. Parhomovici I. Episcopul Iakov al Chişinăului. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia. Vol. XVIII. Chişinău, 1928, p. 67-70.

208. Parhomovici I. Scurtă schiţă istorică despre Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia de la 1904-1929. În: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti. Vol. XIX. Chișinău, 1929, p. 395-416.
209. Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova. Red. șef Alexe Rău. Vol. 1, Chișinău: Literatura Artistică, 1987, 390 p.
210. Păcurariu M. Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii şi a neamului românesc. Iaşi:Editura Mitroploiei Moldovei şi Bucovinei, 1993, 152 p.
211. Pelin V. Manuscrise românești inedite din biblioteca mănăstirii Noul Neamț. Sec. XIX. În: Sud-Estul și contextul european, VIII, București, 1997, p. 61-67.
212. Pelin V. Paisianismul în contextul cultural și spirit al sud-est și est european. Secolele XVIII-XIX. Ediție îngrijită și revizuită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Iași: Editura Doxologia, 2017, p. 275.
213. Pelivan I. Alexandru Matei Cotruţă. Scurtă schiţă biografică (Bucureşti, 1940) În: Fapte trecute și basarabeni uitați. Chişinău: Ed. Universitas, 1992, pp. 300-318.
214. Pelivan I. Corespondenţa dintre C. Chiriac şi B.P. Hasdeu. În: Arhivele Basarabiei. Chișinău, 1933, nr. 2, p. 8.
215. Petcu M. Puterea şi cultura. O istorie a cenzurii. Cuvânt înainte de Mihai Coman. Iaşi: Polirom, 1999, 216 p.
216. Petcu M. Studii și cercetări de istoria publicității (Marian Petcu, coordonator), Editura Tritonic, București, 2015, 600 p.
217. Popovschi N. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi. Chişinău: Museum, 2000, 502 p.
218. Popp V. Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania şi învecinatele ţări de la începutul lor până la vremile noastre. Sibiu 1838. Studiu introductiv, ediţie, note, rezumat şi indice de Eva Mârza şi Iacob Mârza. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1995, 225 p.
219. Postarencu D. Mănăstirea Noul Neamţ. Chişinău: Editura Universitas, 1994, 64 p.
220. Poștarencu D. Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă.Chișinău: CEP USM, 2012, 546 p.
221. Poștarencu D. Ioan Halippa, cercetător pasionat al istoriei Basarabiei. În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Serie nouă. Vol. IX [XXIV]. Chișinău, nr. 2, 143-154.
222. Poștarencu D. Contribuții la Istoria modernă a Românilor. I. Chișinău: Grafema Libris, 56 p.
223. Poștarencu D., Eliminarea, în 1828, a limbii române din sistemul administrtiv al Basarabiei. În: Limba Română, nr. 5-6. Anul XXII. Chișinău, 2012, p. 81-89.
224. Roman L. De la cenzură la libertatea tiparului. În: Presa din Moldova și problematica Unirii Principatelor (1855-1858). Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2014, p. 17-60.
225. Romanenco N. Informații noi despre Amfilohie Hotiniul. În: Patrimoniu. Almanahul bibliofililor din Moldova. Red. șef Alexe Rău. Vol II, Chișinău: Literatura Artistică, 1988, p. 163-169.
226. Rosetti R. Despre cenzura în Moldova, I. Extras din AARMSI, s. II. Tom XXIX. București 1907, p. 3-4.
227. Scrisoarea Mitropolitului Veniamin Costahe adresată episcopului Dimitrie Sulima, Colincăuţi, jud. Hotin, 25 decembrie 1821. Manuscris, f. 1.

228. Scrisori ale lui Bianu către Paul Gore. În: Cuget clar. 1939, nr. III (26), p. 401-412, 456-459.
229. Simonescu D., Buluţă, Gh. Scurtă istorie a cărţii româneşti. Cu un capitol despre cartea românească în Basarabia de Iurie Colesnic. Ed. a 2-a. Bucureşti: Editura Demiurg,, 1994, 125 p.
230. Simonescu D. Carte și cenzură. Secolele XVII-XIX. În: Scurtă istorie a cărţii româneşti. Cu un capitol despre cartea românească în Basarabia de Iurie Colesnic. Ed. a 2-a. Bucureşti: Editura Demiurg, 1994, p. 73-75.
231. Școleru T. Lexicoane adică cuvântare scoasă de la întâia parte a gramaticii pentru învățătura limbii moldovenești și rusești. Iași:Tipografia politicească, 1789. 140 p.
232. Ştefănucă, P. Din viaţa cărţii româneşti în Basarabia. În: Viaţa Basarabiei. Chișinău, 1932, nr. 11, p. 59- 60.
233. Ștrempel G. Prefață. În: Bibliografia Românească Modernă. Vol. II. Literele D-K.1986, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 920 p.
234. Ștrempel G. Un cronograf ilustrat atribuit Mitropolitului Antim Ivireanul. Extras din Romanoslavica, XIII, București, 1966, p. 309-354.
235. Teodor M. Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România. 1944-1947, Târgovişte: Editura Cetatea de Scaun, 2012, 340 p.
236. Tipic. Chişinău: Tipogr. Exarhicească. 1823, 72 p.
237. Tomescu C. Acte de la Mănăstirea Curchi. În: Arhivele Basarabiei. 1929, nr. 3, p. 113.
238. Tomescu C. Însemnări de pe cărțile mănăstirii Dobrușa. În: Arhivele Basarabiei, 1929, nr. 1, p. 59-61.
239. Tomescu C. Tipografia Duhovnicească Exarhală în Basarabia. În: Arhivele Basarabiei, Chişinău, 1931, nr. 4, p. 258-271.
240. Tomescu C. Mitropolitul Grigorie al IV-lea al Ungro-Vlahiei. În: RSIAB. Vol. XVII. Chișinău: Tipografia Eparhială Cartea Românească, 1927, p. 69-70.
241. Tomuleţ V. Consideraţii privind regimul vamal al Basarabiei în perioada 1812-1830. În: Tyragetia. Vol. VI -VII, 1996-1997, Chişinău, 1998, p. 210-216.
242. Tomuleţ V. Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni). Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Iaşi: Editura „Tipo Moldova”, 2014, 672 p.
243. Un veac de aur în Moldova. Selecție Pavel Balmuș, coord. acad. Virgil Cândea. Chișinău-București: Știința; Editura Fundației Culturale Române, 1996, 254 p.
244. Ungureanu M. R. Desluşiri bibliografice privind primul cenzor al cărţii evreieşti din Moldova regulamentară: Mihai Vitlimescu. În: Revista de Istorie Socială 1999-2002, nr. IV-VII p. 72-115.
245. Varta I. Contribuții la biografia prozatorului Gheorghe V. Madan. În: Limba Română, An XII, 2002, nr. 4-6, p. 149 -158.
246. Vieru-Ișaev M. Biblioteca municipală Bogdan Petriceicu Hasdeu din Chișinău (1877-2002). Etape, contexte, conexiuni și incursiuni istorice. Cuvânt-înainte de Lidia Kulikovski. Chișinău: Colograf-com, 2002, 256 p.
247. Valcov S. Din istoria filialei Basarabene a „Societăţii Biblice Ruse”. În Revista de Istorie a Moldovei, nr. 2, Chişinău, 1993, p. 32-40.
248. Vornicescu N. Mitropolitul Gurie al Basarabiei – osteneli cărturăreşti. În: Destin Românesc. Hișinău-București, 1994, nr. 2, p. 99-105.

249. Xenofontov I. Complexul monahal Japca. Istorie și spiritualitate. Iași: Editura Lumen, 2015, 478 p.
250. Zainea I. Cenzura istoriei, istoria cenzurată. Documente (1966-1972). Oradea: Editura Universității din Oradea, 2006, 321 p.
251. Zotta S. Paul Gore. În: Paul Gore. Omul şi opera. Chişinău: Tyragetia, 2003, p. 39.

252. Алфавитный каталог изданий на русском языке запрещенных к обращению и перепечатанию в России. СПб.: Министерство Внутренних Дел, 1899, 28 с.
253. Айзеншток И. Французские писатели в оценках царской цензуры: Виктор Гюго. Литературное наследство. 1939, № 33-34, с. 787-795.
254. Алфавитный список произведений печати, запрещенных г. министром внутренних дел к обращению в публичных библиотеках и общественных читальнях на основании примечания 1-го к ст. 175 Устава о цензуре и печати, по продолжению 1906 г. (п. 3 лит. а)ю СПб., 1914. 64 с.
255. Алфавитный указатель книгам и брошюрам, арест на которые утвержден судебными установлениями по 1-е января 1908 года, СПб., 1908. 66 с.
256. Арсеньев К.К. Бесцензурность и подцензурность. В защиту слова. Спб, 1905, 220 с.
257. Балуца Ф. Селение Макарешты кишиневскаго уезда. КЕВ, № 4, 1875, с. 173-183;
258. Балуев Б.П. Политическая реакция 80-х годов XIX века и русская журналистика. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1971, 315 с.
259. Балдеску А. Русско-молдавский словарь, Одесса: Типог. А. Шульце, 1896, с. 118.
260. Балцатеску А., Бессарабское Отделение Российского Библейскаго Общества. КЕВ., 1872, №. 7, с. 210 -215.
261. Басни русские извлеченные из собрания И.А. Крылова. Fables russes tirées du rècueil de M. Kriloff imitees en vers français et italiens par divers auteurs, publiées par M. le comte Orloff.Tome premier. Ч. I. Париж, 1825, 242 с.
262. Берви-Флеровский В.В. Свобода речи, терпимость и наши законы о печати. Спб. типография Н. Неклюдова, 1869, 254 с.
263. Берлин Я.А. История книги: культурно-исторический очерк. Спб., 1906, 165 с.
264. Бессарабія. Географическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ, с 224 илюстраціями, портретами и картой Бессарабской губерніи. Изданіе газеты «Бессарабецъ». Подъ редакціей П.А.Крушевана. Москва: Типографія А. В. Васильева, 1903, с. 264, 2 л. ил.
265. Библиотеки (общественные и народные) и книжная торговля: сист. Свод законов, распоряжений, правил, инструкций, уставов, справ. сведений и пр. Сост. Г. А. Фальборк, В.И. Чарнолусский. СПб., 1905. 95 с.
266. Бланарь Ил. Сведенія о приходе селенія Валенъ-Исакаовой, Оргеевскаго уезда. КЕВ, 1875, № 7, с. 292-303.
267. Блохин В.Ф. Всевидящим ли было «цензурное око» государево?: Система государственного управления, цензура и проблема становления гражданского общества в России. Кн. 1. Брянск: Гражданогенез в России, 2009, 230 с.
268. Блохин В.Ф. Цензоры и российская цензура в 20-е-60-е гг. XIX в. Российская империя: власть, общество, культура:сб.науч.ст.иматериалов, Вып. 1, Брянск, 2005, 324 с.

269. Блюм А.В. Рукописи не горят? К 80-летию основания Главлита СССР и 10-летию его кончины. Звезда, журнал Москва, 2002, № 6, с. 201-211.
270. Блюм А.В. Местная книга и цензура дореформенной России (1784-1860), Москва: Моск. полиграф. ин-т, 1966, 28 с.
271. Богучарский В.Я. Цензурные взыскания. Энциклопедический словарь СПб.: Изд. Брокгауза и Ефрона,1903. Т. 38. с. 1-8.
272. Вознесенского монастыря в Бессарабии/ КЕВ, 1894, № 17, с. 503-512; № 18, с. 547-557; 1895, № 5, с. 137-143.
273. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1900 год, С. Петерсбург, 1903, с. 40-41.
274. Галуппа Д. Село Трушены, Кишиневскаго уезда. КЕВ, 1875, № 3, с. 113.
275. Ганенко П.Т., История Кишиневской публичной библиотеки (1830-1917 гг. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1966, 116 с.
276. Ганицки М. Старопечатные книги и рукописи в Ново-Нямецком монастыре. КЕВ, 1880, № 20, с. 996-1003; № 21, с. 1050-1059; № 22, с.1094-1099.
277. Ганицки М. Сведение о Кишиневской Епархии собранные и редактированные преосвещенным архиепископым Димитрием Сулимой в 1821 году. КЕВ, 1883, nr.15, с. 498.
278. Гинкулов И. Начертание правил валахо-молдавской граматики. Ст. Петерсбург Типогр. Академии Российской Империи, 1840, 376 с.
279. Горбачев И.Г., Печников В. Н.Институт цензуры в Российском законодательстве XVI-XIX веков: историко-правовое исследование. Изд. 2-е, доп. - Казань: Юниверсум, 2010, 320с.
280. Горе Г. [Г.Г.]. Александр Доничь. Его жизнь и произведенияю Бессарабские Областные Ведомости, 1866, № 16 18, 24, 27, 30.
281. Горе Г. О начале типографического дела в Молдавии, в Бессарабские Областные Ведомости, 1867, №. 6, с. 3.
282. Горфункель А. Х. Коллекция книг Библиотеки Комитета цензуры иностранной в фондах научной библиотеки им. М. Горького Ленинградского государственного университета". Опыт работы научной библиотеки Московского государственного университета. Москва, 1966, Вып. 15, с. 110-115.
283. Горяева Т.М. Политическая цензура в СССР. 1917-1991. Москва: Российская Политическая Энциклопедия, 2009, с. 147-150.
284. Градовский А. Д. Начала русского государственного права. Т. 1-2. СПб. 1881-1892, 250 с.
285. Гринченко Н.А. История цензурных учрежденийв России впервой половине XIX века. Цензура в России:стория и современность: сб. науч. тр. СПб., 2001, Вып. 1, с. 15-46.
286. Гринченко Н.А. Надзор за книжной торговлей в конце XVIII – первой половине XIX века. Цензура в России: история и современность: сб. науч. тр., Вып. 5, СПб., 2011, с. 83-101.
287. Гринченко Н.А., Патрушева Н.Г. Центральные учреждения цензурного ведомства (1804-1917). Книжное дело в России в XIX —начале XX века: сб. науч. тр. СПб., 2008. Вып. 14, с. 185-302.
288. Гринченко Н.А. Conversations-Lexicon и его цензурная история в России. Книга: Исслед. и материалы. Москва, 2005, с. 245-253.

289. Гурий, иеромонах. Главнейшие моменты в истории модавсккого книгопечатания Бессарабии. KEB, 1907, № 2, p. 57- 62; № 3, с.107-112; №. 4, с. 139-146; KEV, № 5, с. 173-178.
290. Гусман Л.Ю. История несостоявшейся реформы. Проекты преобразования цензуры иностранных изданий в России (1861-1881 гг.).Москва, 2000, 250 с.
291. Данилов М. М., Авксентий (Стадницкий) и его «Дневник студента-паломника на Афон» (1886), Сборник 3. Материалы международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе, Киев, 21–23 мая 2014 г., Издание Русского Свято Пантелеимонова монастыря на Афоне, Святая Гора Афон, 2016, с. 153-161.
292. Джаншиев Г.А. Эпоха великих реформ. СПб. 1907,с. 382.
293. Добровольский Л.М. Запрещенная книга в России. 1825-1904: архивно-библиографические разыскания. Москва: Изд. Всесоюзной книжной палатой, 1962. 253 с.
294. Домосилецкая М.В. Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX-начало XX вв). Acta Lingvistica Petropolitana. Труды Института Лингвистических Исследований, Том, часть 1, отв. Редактор Н.Н.Казанский. Санкт Петербург: Наука 2009, с. 151.
295. Драганов П. Бессарабиана. Алфавитный, библиографический указатель архивных первоисточников, авторов книг, статей и вообще литературы на всех европейских и некоторых азиатских языках о Бессарабии. Кишинев: Типо-литография Ф. П. Кашевского, 1912, 286 с.
296. Егунов А. Н. Записки Бессарабского областного статистического Комитета, Том. III, Кишинев: Типография областного Правления, с. 250.
297. Ешану А. Дмитрий Кантемир. Описание Молдавии. Факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка. Составление и общая редакция Н.Л.Сухачува. Вступ. статья А.И. Ешану, П. Балмуш. Перевод с латинского А.В. Андреева, Е.В. Щевцовой. Коментарии и примечания А. Ешану, В. Ешану. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011, 434+CDVI с.
298. Ешану А. Из истории учебной книги в Молдавии (Конец XIV – начало XVIII вв.). Библиотечно-библиографическая деятельность и история книги в Молдавия, Кишинев: Штиинца, 1990, с. 14-29.
299. Заключение к отчету о действих иностраной чензуры в 1879 г. Комитет цензуры иностранной в Петербурге. 1828-1917: Документы и материалы. Сост. Н.А. Гринченко, Н.Г. Патрушева. СПб: Российская Национальная библиотека, 2006, 264 с.
300. Законы о печати: Собрание действующих законодательных постановлений о печати, разъяснений по решениям кассационных департаментов Правительствующего сената и циркулярам Министра внутренних дел, СПб., 1875, 266 с.
301. Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880-х годов. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1964, с. 261-413
302. Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей, том. XIX, Odesa, 1896, p. 13-18.
303. Затворницкий Н.М. Указатель биографических сведений, архивных и литературных материалов, касающихся чинов общего состава по канцелярии Военного министерства с 1802 до 1902 г. включительно. СПб., 1909, с. 171-172.
304. Защук А. Бессарабские монастыри и скиты. Материалы для географіи и статистики

Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. Бессарабская область. Составилъ Генеральнаго штаба капитанъ А. Защукъ. Часть вторая, Санктпетербургъ, 1862, с. 197-237.
305. Иовва И. О жизни и деятельности С.Я. Марцелла. Лимба ши литература молдовенеаскэ, Кишинев, 1983, №. 4, с. 18-20.
306. Ириней (Тафуня), игумен. Митрополит Гавриил (Бэнулеску-Бодони) основатель Кишиневско-Хотинской Епархии. Новонямецкий монастырь: Издательство Препод. Паисия Величиковского, 2009, 210 с.
307. Ириней (Тафуня**),** иером., История Свято-Вознесенскаго Ново-Нямецкого Кицканского монастыря, издание Второе, исправленное и дополненное, Ново-Нямецкий монастырь: Издательство Препод. Паисия Величиковского, 2004, 172 с.
308. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения, 1802-1902. Сост. С. В. Рождественский. СПб., 1902, с. 334.
309. История книги и цензуры в России: Вторые Блюмовские чтения: материалы междунар. науч. конф., посвящ. памяти Арлена Викторовича Блюма, 21-22 мая , 2013 г. СПб., 2014. 232 с.
310. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. Составитель Т.М. Горяева, Российская Политическая Энциклопедия [РОССПЭН], Москва, 1997, с. 72.
311. К истории возникновения «Книжной летописи»: обсуждение вопроса о регистрации книг и правильной доставке их в библиотеки в особой Комиссии при Императорской Академии наук. Библиологический сборник. Пг., 1915. Т. 1, вып. 1, с. 330.
312. Колосова Г.И. А.В. Никитенко и Н.В. Гоголь (По материалам библиотеки А.В. Никитенко, хранящей-ся в Научной библиотеке Томского государственного университета). Н. В. Гоголь. Материалы и исследования, Вып. 2. Москва, 2009, с. 90-108.
313. Комитет цензуры иностранной в Петербурге.1828-1917: документы и материалы. Сост. Н.А. Гринченко, Н.Г. Патрушева; науч. ред. Д.И. Раскин. СПб: Изд-во Рос. нац. б-ка, 2006, 264 с.
314. Котович А.Н. Духовная цензура в России (1799-1855). Спб: Тип. Родник, 1909, 604 с.
315. Краткий Отчет Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества за 1906 год. Составил правитель дел Общества В. Курдиновски. Кишинев, 1907, с. 12-14.
316. Крачун Т. Очерки по истории развития школы и педагогической мысли в Молдавии. Кишинёв: Лумина, 1969, 320 с.
317. Крупенский А.Н. Краткий очерк о бессарабском дворянстве. К столет. юбил. Бессарабии. Санкт Петерсбург, 1912, 64 с.
318. Курдиновски В. Рукописная церковно-славянская грамматика Гербовецкого монастыря. ТБЦИАО. Том. 1-й . Кишинев, 1909, с. 1-4.
319. Курдиновски В.К. К столетнему юбилею Фрумоского монастыря Оргеевского уезда Бессарабской губернии. КЕВ, 1906, №. 21, с. 648-650; №. 22, с. 689-698.
320. Курмаев М.В. Внутренняя цензура иноязычных книг в Российской империи (вторая половина XIX – начало XX в.). Известия Самарского научного центра Российской Академии Наук, т.17. Самара, 2015, №3 (2), с. 379.
321. Ледодаев В.Ю. Князь Петр Андреевич Вяземский о цензуре и литературной политике правительства. Вестник Московского университета. История. 1997, № 5, с. 63-64.

322. Лемке М.К. Эпоха цензурных реформ 1859-1865 годов. СПб.: книгоизд-во М.В. Пирожкова, 1904, 512 с.
323. Лемке М.К. Николаевские жандармы и литература. 1826-1855 гг. По подлинным делам третьяго отделения собств. Е. И. Величества Канцелярии с 7 портретами. Издание второе С.В. Бунина, С. Петербург, 1909, 614 с.
324. Лемке М.К. Материалы собранные Особой комиссиею для пересмотра действующих постановлений о цензуре и печати.Ч. III, Спб.,1870, с. 890.
325. Лемке М.К. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902. СПб., 1902. 787 с.
326. Лихоманов А.В. Особое совещание по составлению нового устава о печати 1905 г.: персональный состав. Цензура в России: история и современность: сб. науч. тр., Вып. 2. СПб., 2005. с. 35-69.
327. Мадан И. Книга. Библиотечное дело, библиография Молдавии. Кишинев: Тимпул, 1984, с. 116.
328. Майор Фон Раан. Перечень из собственного своего журнала в продолжение прошедшей войны при завоевание Молдавии и Бессарабии с 1787 по 1790 год [дозволена Управы Благочиния], СПб, 1792, с. 240.
329. Маршруты для Его Преосвященства Павла, епископ Кишиневским и Хотинским, церквей южной части Бессарабии. КЕВ, №. 7, с. 368-369.
330. Матвеева М.В. Главное правление училищ как цензурная инстанция. Вопросы отечественной истории. Москва, 2003. Вып. 3, с. 49-62.
331. Материалы, собранные особою комиссиею, высочайше учрежденною 2 -го ноября 1869 г. для пересмотра действующих постановлений о цензуре и печати, СПб., 1870. Ч. 2. Сборник циркуляров и инструкций Министерства внутренних дел за 1872 и 1873 годы, собрал Д.Н. Чудовский. СПб., 1874. 551 с.
332. Могилянский Н.К. Материалы для указателя литературы по Бессарабии, Кишинев: Издательство: тип. Бессараб. губ. правл, 1912, 39 с.
333. Мсерианц З.М. Законы о печати, 8-е изд., вновь доп. Москва, 1899. 281с.
334. Мурзакевич Н. Начало книгопечатания в Новороссийском крае. Отделение первое. Рассуждения и исследования. Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Томъ второй. Одесса: В городской типографіи, 1848, с. 211-219.
335. Мурзакевич Н. Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской. Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, Томъ второй, Одесса: В городской типографіи, 1848, с. 302-329.
336. Неизданные стихотвореня. Кишинев: Епархильная Типография Cartea Românească, 1930, 12 р.
337. Немешаев И.П. К истории обязательного экземпляра произведений печати в России. Книга: исследования и материалы. Москва, 1988, с. 111.
338. Немцан Г. Некоторые сведения о церкви и приходе селения Чукуръ-Минжира, 2-го округа Бендерскаго уезда. КЕВ, 1874, № 15, с.554-569.
339. О праве Академии наук и университетов выписывать из-за границы периодические изданя без цензуры. СПб, 1864, с 25-36.
340. О цели Библйскаго Общества и средствах к достижению оной. СПб: 1814, 37 с.

341. О цензуре министерства полиции 1816 г. Всеподнейшая записка министра полиции 25 января 1816 г. Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собствесобственой его императорского величества канцелярами. Под ред. Н.Дубровина, Вып. 8.1876-1915, СПб.: Гос. тип., 1896, 200с.
342. Оксман Ю.Г. Очерк истории цензуры зарубежных изданий в России в первой трети XIX века. Ученые записки Горьковского университета им. Н.И. Лобачевского. Вып. 7. 1965, 353 с.
343. Описание дел архива Министерства народного просвещения. Под ред. А.С. Николаева и С.А. Переселенкова. Пг., 1921. Т. 2. с. XXV-XXVI.
344. Организация надзора за книжным делом Российской империи. Отчет Главного управления по делам печати за 1882-1891 гг., публ. Н. Г. Патрушевой. Книга: исследования и материалы, Москва, 2008, с. 170-172.
345. Освещение церковной приходской библиотеки-читальни в селе Плактевка Аккерманского уезда. КЕВ, 1900, №. 3, с. 43-45.
346. Отчёт Кишиневской городской общественной библиотеки за 1897 год. Кишинев: Тип. Бес. Губ. Правления, 1898, 35 с.
347. Отчет о работе Историко-Археолгогического Общества за 1913 г. Кишинев: Епархильная типография, 1914, 34 с.
348. Отчеты цензурных учреждений второй половины XIX-начала XX века как источник по истории надзора за издательским и книготорговым делом в Российской империи. Книжное дело в России в XIX-начале XX века: Сб. науч. Трдов. Сост. О. Н. Ильина, Н.Г. Патрушева, И.И. Фролова; Ред. М.А. Бенина, Н.Г. Патрушева, И.И. Фролова. СПб: Изд во Рос. нац. Бибиотека. Вып. 15. 201, с. 189-198.
349. Пархомовичь И. Архиепископ Павел Лебедев и его деятельность в Кишиневской епархии. ТБЦИАО, том. 7. Кишинев: Епархильная типография, 1912, 94 с.
350. Пархомовичь И. Краткий исторический очерк противо- раскольнической миссии в Кишиневской епархии. ТБЦИАО, том. 3-й. Кишинев: Епархильная типография, 1910, 128 с.
351. Патрушева Н.Г. Главное управление по делам печати (1865-1917 гг.) и проекты его реформирования. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Ч. 3. Тамбов: Грамота, 2011, № 8 (14), с. 147-151.
352. Патрушева Н. Г. Документы по истории цензурного ведомства Российской империи второй половины XIX-начала XX века в Российском государственном историческом архиве. Архивы и история Российской государственности. СПб., Вып. 3 2012, с. 144-149.
353. Патрушева Н.Г. Исследования по истории дореволюционной цензуры в России, опубликованные в 1999-2009 гг. Библиографический обзор. Цензура в России: История и современность: Сб. науч. тр. РНБ. С. Петерб. филиал Ин та истории естествознания и техники РАН. Сост. и науч. ред. М.А. Бенина, М.Б. Конашев, Н.Г. Патрушева. СПб., 2011, Вып. 5, с. 358-376.
354. Патрушева Н.Г. Источники по истории цензурных учреждений Российской империи второй половины XIX-начала XX века.Научное обозрение: гуманитарные исследования. Москва, 2011, № 2, с. 31-40.

355. Патрушева Н.Г. Начальник Главного управления по делам печати А. В. Бельгард о цензуре в России. Вестник Санкт-Петербургского университета культуры и искусств, № 2 (11), 2012, с. 78-82.
356. Патрушева Н.Г. Сектор книговедения Российской национальной библиотеки в прошедшее десятилетие (2002-2012 гг.). Книжная культура: опыт прошлого и проблемы современности: к 285-летию основания Академической типографии в России: материалы V международной научной конференции. Т. 1, ч. 1: Культурно-историческое пространство и книжная культура. Москва, 24-26 октября 2012 г. Москва, 2012, с. 319-329.
357. Патрушева Н.Г., Цензор в государственной системе дореволюционной России (вторая половина XIX - начало XX века). Литература, язык, периодичекая печать в жизни российского общества и государства (XVIII — XX вв.). Под общ. ред. В. Ф. Блохина. Брянск, 2010. с. 258-290.
358. Перечень сведений подлежащих просмотру военной цензуры, опубликован: Сборник указов и постановлений Временного правительства. СПб., 1917. Вып. 1, отдел 5, с. 320-323.
359. Петровски С.В. Ээкзарх молдо-влахийслий и Митрополит Кишиневский Гавриил Банулеску-Бодони. Записки Исторического Общества истории и древностей, Том XIX, Одесса, 1896, с. 92-98.
360. Победоносцев К. Деятельность духовно-цензурных комитетов, в «Всеподданейший отчет Обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православнаго исповедания за 1900 год. Санктпетербург: Синодальная типография, 1903, 383 с.
361. Подянская Л.И. Обзор фонда Центрального Комитета Цензуры иностранной. Архивное дело, № 1, 1938, 104 с.
362. Полное собрание законов Российской империи. Собрание (ПСЗРИ), 1. Т. 1-45. СПб., 1830; Собрание 2. Т. 1-55, СПб., 1830-1884; Собрание 3. Т. 1-33. СПб.-Пг., 1885-1917.
363. Полянская Л.И. Архивный фонд Главного управления по делам печати: обзор. Литературное наследство, Т. 22-24. Москва, 1935, 604с.
364. Попескулъ Г. Селение Фрасинешты 4-го округа Кишиневскаго уезда.КЕВ, 1874, № 20, с. 764-770;
365. Правительственные распоряжения, КЕВ, № 16, 1905 г., с. 373-374.
366. Положение об особых преимуществах гражданской службы в отдаленных местностях, а также в губерниях Западных и Царстве Польском. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Павловича составленный. СПб., 1906. Т. 3. § 1-57.
367. Приобретения Древлехранилища и Библиотеки Общества за 1912 год. ТБЦИАО, tom. IX, Кишинев: Епархильная типография, 1914, с. 28-35.
368. Программа для руководства священникам при описании городских и сельских церквей и приходов. КЕВ, 1872, №. 13, р. 305-308.
369. Проект Цензурного устава, внесенный в Государственный совет гр. Уваровым в 1849 г. и неодобренный советом. СПб., 1849, 43 с.
370. Протоколы Высочайше учрежденного под председательством действительного тайного советника Кобеко Особого совещания для составления нового устава о печати, СПб., 1913, с. 652-653.

371. Протоколы и журналы заседаний Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комисии (с 29 августа 1898 г. по конец 1899 г.). Труды БГУАК, Том первый, Кишинев: Типогр. Э.Шлимовича, 1900, с. 375, с. 40-402.
372. Пыпин А.Н. Религиозные движения при Александре I. Предисловие и примечания Н.К.Пиксанова. Пг.: Огни, Петроград, 1916, 486 с.
373. Рождественнский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения 1802-1902. Спб.: Тип. Мин. Нар. Проев., 1902, 787с.
374. Романчюк Г. Прошлое окружных библиотек нашей епархии и настоящая их судьба. КЕВ, 1900, №11, с. 296-304.
375. Россия под надзором. Отчеты III отделения. 1827-1867. Составители М.В.Сидорова, Е.И. Щербакова. Москва: Студия ТРИТЭ, 2006, 706 с.
376. Сборник Бессарабского Земства, издаваемый Губернской Земской Управой Земская типография, Кишинев, 1876, № 1-2, с. 22- 23.
377. Сборник постановлений и распоряжений по делам печати с 5 апреля 1865 г. по 1 августа 1868 г. СПб, 1868, 104 с.
378. Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год. СПб: Изд-во: Типография Морского министерства, 486 с.
379. Сборник указов и постановлений Временного правительства. Вып. 1. Отдел 4. СПб., 1917, № 9, 368 с.
380. Сборник циркуляров и распоряжений по делам печати, объявленных инспекторами типографий содержателям заведений печати г. С.-Петербурга с 1882 по 1897 г. Сост. И.П. Карамышев. СПб., 1897, 62 с.
381. Светлов П.Я. Духовная цензура, Санкт Петербург: Тип. М. Меркушева, 1905, 150 с.
382. Сиповский В.В. Из прошлого русской цензуры. Русская старина. 1899, № 4, с. 164.
383. Сирку П. Из быта бессарабских румын. Спб, 1914, 45 с.
384. Скабичевский А.М. Очерки истории русской цензуры (1700-1863), Спб.: Тип. Ф. Павленкова, 1892, 495с.
385. Слова и речи Павла Архиепископа Кишиневского и Хотинского, Кишинев: Епархильная типография, 1878, 230 с.
386. Стадницкий А. Бессарабская экзаршеская типография при Кишиневском архиерейском доме. КЕВ, 1892, № 1-2, с. 13-37.
387. Стадницкий А. Гавриил Банулеску-Бодони, экзарх молдо-влахийский (1808-1812 гг.), Митрополит Кишиневский (1813-1821 гг.), Кишинев, Тип. Э. Шлиомовича, 1894, [1] f., VI с., XVI с., 374 с., LIV с.
388. Стадницкий А. Иследования и монографии по истории молдавской церкви, Ст. Петербург: Типогр. Ф. Вайсберга и П.Гершунина, 1904, с. 371-378.
389. Стадницкий А. Архимандрит Андроник, игумин Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря в Бессарабии. КЕВ, 1894, № 17, с. 503-512; № 18, с. 547-557; 1895, № 5, с. 137-143.
390. Тхомиров Д. Об учёном комитете при Святейшем Синоде и о ревизии духовно-учебных заведений. Спб., 1908, 71с
391. Титов А.А. Цензура и её реформа. Реформы Александра II и их судьбы. Москва, 1910, 167с.
392. Труды БГУАК, Том первый, Кишинев: Типогр. Э.Шлимовича, 1900, 434с.

393. Труды БГУАК, Том второй, Кишинев: Типо-лит. Ф.П. Кашевского, 1902, 504 с.
394. Труды БГУАК, Том третий, Кишинев: Типогр. Э.Шлимовича, 1907, 584 с.
395. Устав о цензуре и печати 1890 г. Ст. 3. Свод законов Российской империи. СПб. 1911г. Т. XIV.
396. Устав о цензуре, СПб., 1804. Отделение I. О цензуре вообще. Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год. Спб., 1862. с. 87.
397. Устав о цензуре, СПб., 1826. Доклад министра Народного Просвещения (Александр Шишков). Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год. Спб., 1862 с. 127-129.
398. Фаньян Д. Первопечатник Кишинева Аким Попов. Историко-Филологический журнал. Ереван, 1974, № 3 (66), с. 266 -269.
399. Флоринский Н., протоиерей. Жизнь и деятельность митрополита Гавриила Банулеску-Бодони.. Кишинев: Свято-Георгиевская церковь, 2005, 142 с.
400. Флоровъ П. Описание церкви и прихода селения Корнешть Ясскаго уезда. КЕВ, 1874, № 7, с. 262-274.
401. Фут И. П. Циркуляры цензурного ведомства 1865-1905 гг. Цензура в России: история и современность: сб. на-уч. тр. СПб., 2008. Вып. 3, с. 106-132.
402. Хаждеу А. Ф. Неизданные стихотвореня, Кишинев: Епархильная Типография Cartea Românească, 1930, 12 р.
403. Халиппа И. Город Кишинев времен жизни в нем Александра Сергеевича Пушкина, 1820-1823, составил Иван Халиппа, Труды БГУАК, Том первый, 1900 Кишинев: Типогр. Э. Шлимовича, 1899, с. 97-171.
404. Халиппа И.Н. Описание архива Г. Сенаторов, председательствовавших в диванах княжеств Молдавии и Валахии с 1808 по 1812 гг. Предисловие. Труды БГУАК, Том первый, Кишинев: Типогр. Э.Шлимовича, 1900, с. 327- 374.
405. Халиппа И.Н. Отчет о деятельности Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комисии за 1900-1901 годыю. Труды БГУАК, Том второй, Кишинев: Типо-лит. Ф.П. Кашевского, 1902, с. 451-475.
406. Халиппа И.Н. Очерк возникновения Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества и устав ощества. ТБЦИО, 1-й выпуск, под редакцией преподавателя Кишиневской Духовной Семинарии В.А. Курдиновского, Кишинев: Епархиальная Типография, 1910 г., с. I-XXIV.
407. Циркуляры цензурного ведомства о надзоре за библиотеками. публ. Н. Г. Патрушевой и И. П. Фута. Книжное дело на Северном Кавказе: методы, источники, опыт исследований: сб. статей. Вып. 6. Краснодар, 2010. с. 43-77.
408. Чебан С. Досифей, Митрополит Сочавский и его книжная деятельность. Киев, 1915, 160 с.
409. Челак А. Бессарабские богослужебные книги на румынском языке. ТБЦИАО, том. 1- й, Кишинев, 1909, с 1-29 (178-206).
410. Чернуха В. Г. Цензура в Европе и России. Цензура в России: история и современность: сб. науч. тр., СПб., 2001. Вып. 1. с. 8-14.
411. Шапарнева М. А., Зайцева А. А., Романовская Н. А. Система обязательного экземпляра за 200 лет. Советская библиография, 1985, № 3, с. 42-54.

412. Щебальский П.К. Исторические сведения о цензуре в России. Спб.: Типография Ф. Персона, 1862, 130 с.
413. Энгельгардт Н. А. Цензура в эпоху реформ. Исторический вестник, 1902, № 9. с. 830-853; № 10, с. 138-158.
414. Яцимирски А. И. Первый печатный славянский Служебник. Известия Отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии Наук.Санктпетербург, 1896,с. 792 -798 (1-6).
415. Яцимирски А. И. Рукописи хранящиеся въ Ново-Нямецком монастыре в Бессарабии. Славянские рукописи Нямецкого Монастыря в Румынии. Отд. оттиск из Древности. Труды Славянской коммисии Московского Археологического Общества. Моска,1898 г., с. 81-105.
416. Яцимирски А. И., Славянские и русские рукописи румынских библиотек, Санктпетербург: Издание Императорской Академии Наук, 1905, с. XI-XL; 2-78; 515-554.

417. Buschard J. La literature roumaine d'expression greque. In: Lucrările simpozionului internațional: Cartea. România. Europa. Ed. II-a, 20-24 septembrie 2009. București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2010, p. 34-43.

418. Kakridis Ya. und Taseva L. *Gegen die lateiner. Traktate von Gregorios Palamas und Barlaam von Kalabrien in kirshenslavischer Ubersetzung.* Monumenta Linguae Slavica. Dialecti veteris, frontes et dissertationes, Tom 63/ LXIII, Weiher Verlag, Freiburg. I. Br, 2014, 522 p.

419. Pares B. [M.A.], Russia and reform. London: Archibald Constable & Co. LTD, 1907, 520 p.

420. Scarpo Marco, Gregorio Palmas Slovo. La tradizione manoscrptta delle opere Recensione dei codice.Milano: Biblon Edizione, 2012, 218 f.

ANEXE

Anexa 1. Date cu privire la numărul cărților supuse cenzurii la oficiile vamale de control (Sculeni, Leova, Noua Suliță, Colicăuți). 1822-1910

Anii de intrare	Nr/volume	Limba scrierii	Oficiul de carantină	Comitetul de Cenzură Străină	Interzise/ necunoscute
11 martie 1822	2723	Latină, germană, franceză, greacă	Noua Suliţă	Odesa	52
1832, martie, 11	76	română, franceză, germană	Sculeni	Odesa	1/39
1834, aprilie, 3.	30	franceză,	Sculeni	Sankt Petersburg	2
1834, aprilie, 12	-	-	Sculeni	Sankt Petersburg	4
1834, mai, 29		Rusă (trad)	-	-	2
1834, iunie, 13	130	română, polonă, franceză, germană	Leova -	Sankt Petersburg	6
1835, august, 18		Română, franceză	-	Odesa	2
1835, octombrie, 9	41	română, turcă			3/7
1837, martie, 31	-	română	Sculeni	Sankt Petersburg	2
1837, mai, 14	1	franceză	-	-	-
1837, mai, 19	26	Română	Sculeni	-	-
1841, ianuarie, 9	3	-	-	-	3
1843, septembrie 20	69	franceză, germană	-	Sankt Petersburg	6
1843, octombrie	-	română	-	Sankt Petersburg	1
1847 octombrie	55	română	Noua Suliţă	Odesa	-
1847, februarie, 12	4	-	Noua Suliţă	-	4
1853 noiembrie, 10	2	franceză	Leova	Sankt Petersburg	2
1869, ianuarie, 23	11	română , greacă, poloneză	-	Odesa	11
1885 martie, 7	100	română, franceză, engleză, germană	Sculeni	Odesa	-
1885, aprilie,	13 pachete	română	Colicăuți	Sankt Petersburg	-
1899, februarie, 21	1	română	-	Odesa	-
1910, aprilie, 13	10	română	-	Sankt Petersburg	-
total	3170/13 pachete				101/46

Sursa: ANRM, F. 2, inv.1, d. 1487, 1423, 2791, 2092, 4263, 4853, 4883, 4715, 5065, 5957

Anexa 2. Statele Comitetul de Cenzură Străină din Sankt Petersburg (1828 și 1862)

categoriile de funcții	Salariul de funcție	Total/rub.
Președinte diurnă	3000 3000	3000 3000
Cenzori (2) Chirie	3000 1000	6000 2000
Cenzori inferiori (2)	3000	6000
Bibliotecar	2500	2500
Doi Ajutor de (2)	2000	4000
secretar	2000	2000
Cheltuieli de cancelarie		1000
		38500

Sursa: AISR, F. 772, inv, 1, d. 1084, f. 5-6

Statele Departamentului de Cenzură (1862)

Comitetul Principal de Cenzură					
categoriile de funcții	Salariul de funcție				Suma anuală
	Salariu	Cheltuieli de masă	Chirie	Total	
Președintele	3000	3000	1000	7000	7000
Cenzori (6)	3000		1000	4000	24000
Secretarul	2000		500	2500	2500
șeful de birou (2)	1500		500	2000	4000
Bibliotecar	1500		500	2000	2000
executorul	1500			1500	1500
Alte cheltuieli prevăzute pentru funcționarii de cancelarie (2 curieri, un paznic și o pereche de cai)					7800
total					48000

Sursa: Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год., СПб., с. 188.

Anexa 3. Date cu privire la cartea străină supusă cenzurii în anii: 1844 și 1846 **(**în funcție de conținut)

Domenii	Permise		interzise		
	integral	Parțial	Pentru public	Strict interzise	total
1844					
Religioase	49	8	12	2	71
Filosofie	11	5	9	-	25
politică	27	2	8	4	41
Istorie	85	31	19	2	137
Poligrafie	98	27	23	1	149
periodice	46	9	2	1	58
Romane și povestiri	261	22	25	1	309
total	577	104	98	11	790
1846					
Religie	41	3	17	2	63
Filosofie	17	3	9	2	31
Politică	24	-	9	2	35
Istorie	84	35	17	6	142
Memorii de călătorie	1	1	1	1	4
Poligrafie	108	21	13	6	148
Periodice	32	8	4	8	52
Romane și povestiri	258	23	23	12	316
Total	565	94	93	39	791

Sursa: AISR, F. 772, inv, 1, d. 1489, 1777, 1948, 2174, 2322, 2542, 2730, 2976, 3218, 3489, 3767, 4050

Anexa 4. Date cu privire la cartea străină supusă cenzurii în anii 1882-1891

Circulare și interdicții emise de Departamentului Principal de Cenzură cu privire la cartea străină (1882-1891)

Anii	Interdicții de cenzură	Numărul total de circulare emise
1882	800	9131
1883	718	9082
1884	787	12319
1885	874	12937
1886	961	13469
1887	766	10913
1888	860	11134
18891890	1063	11652
1891	1033	12133
	1526	14757

Date cu privire la numărul cărților străine strict interzise sau parțial cenzurate (1882-1891)

Anii	Parțial cenzurate (fragmente excluse), nr. volume	Strict interzise (nr. volume)
1882	397	411
1883	267	451
1884	241	516
1885	244	600
1886	289	662
1887	284	482
1888	261	599
1889	295	768
1890	298	735
1891	538	988

Interdicții de cenzură a cărții străine în funcție de criteriul lingvistic (1882-1891)

În funcție de limbi	Interdicții de cenzură (nr. volume)	Total verificate (nr. volume)
poloneză	1717	5317
Idiș	835	4324
Rusă și dialectul slav	299	2349
franceză	1925	27189
germană	346	56425
engleză	509	8497
Dialectul scandinav	523	12141

Sursa: AISR, F.779, inv. 2-1893, d. 363, f. 5-20

Anexa 5. Catalogul bibliotecii lui Dimitrie Govdelas supus cenzurii la 1833
Registrul cărților în limba latină (titluri traduse în limba rusă)

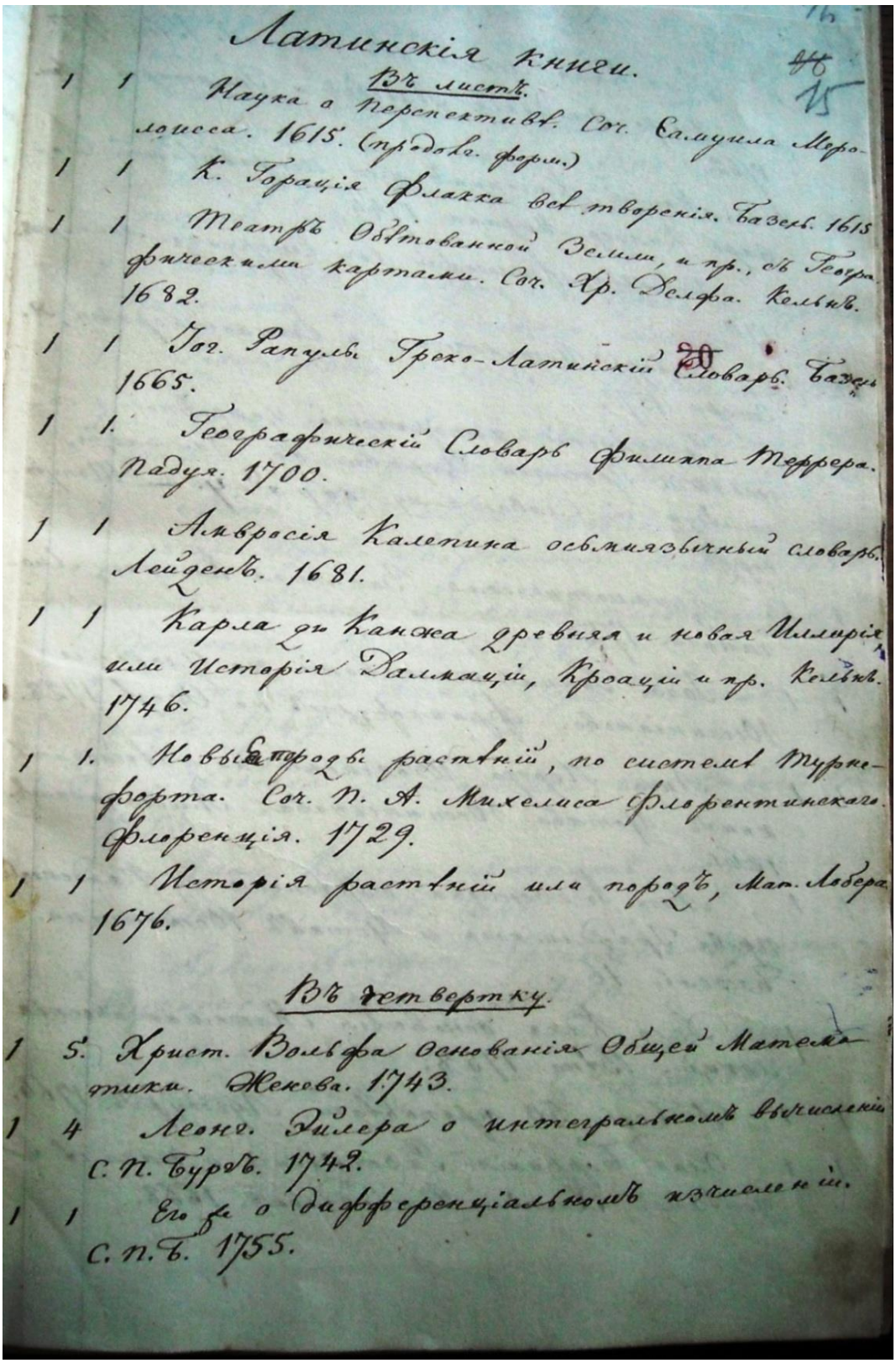

Латинскія книги.

Въ листъ.

1 1 Наука о перспективѣ. Соч. Самуила Мерелоисса. 1615. (продолж. форм.)

1 1 К. Горація Флакка всѣ творенія. Базель. 1615

1 1 Театръ Обитованной Земли, и пр., съ Географическими картами. Соч. Хр. Долфа. Кельнъ. 1682.

1 1 Гог. Рапулы Греко-Латинскій Словарь. Базель 1665.

1 1. Географическій Словарь Филиппа Феррера. Падуя. 1700.

1 1 Амвросія Калепина осьмиязычный словарь. Лейденъ. 1681.

1 1 Карла дъ Канжа древняя и новая Иллирія или Исторія Далмаціи, Кроаціи и пр. Кельнъ. 1746.

1 1. Новый родъ растѣній, по системѣ Турнефорта. Соч. П. А. Михелиса Флорентинскаго. Флоренція. 1729.

1 1 Исторія растѣній или породъ, Мат. Лобера 1676.

Въ четвертку.

1 5. Христ. Вольфа основанія Общей Математики. Женева. 1743.

1 4 Леонг. Эйлера о интегральномъ вычисленіи С. П. Бургъ. 1742.

1 1 Его же о дифференціальномъ вычисленіи. С. П. Б. 1755.

Sursa: ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 15-24

Registrul cărților în limba franceză(titluri traduse în limba rusă)

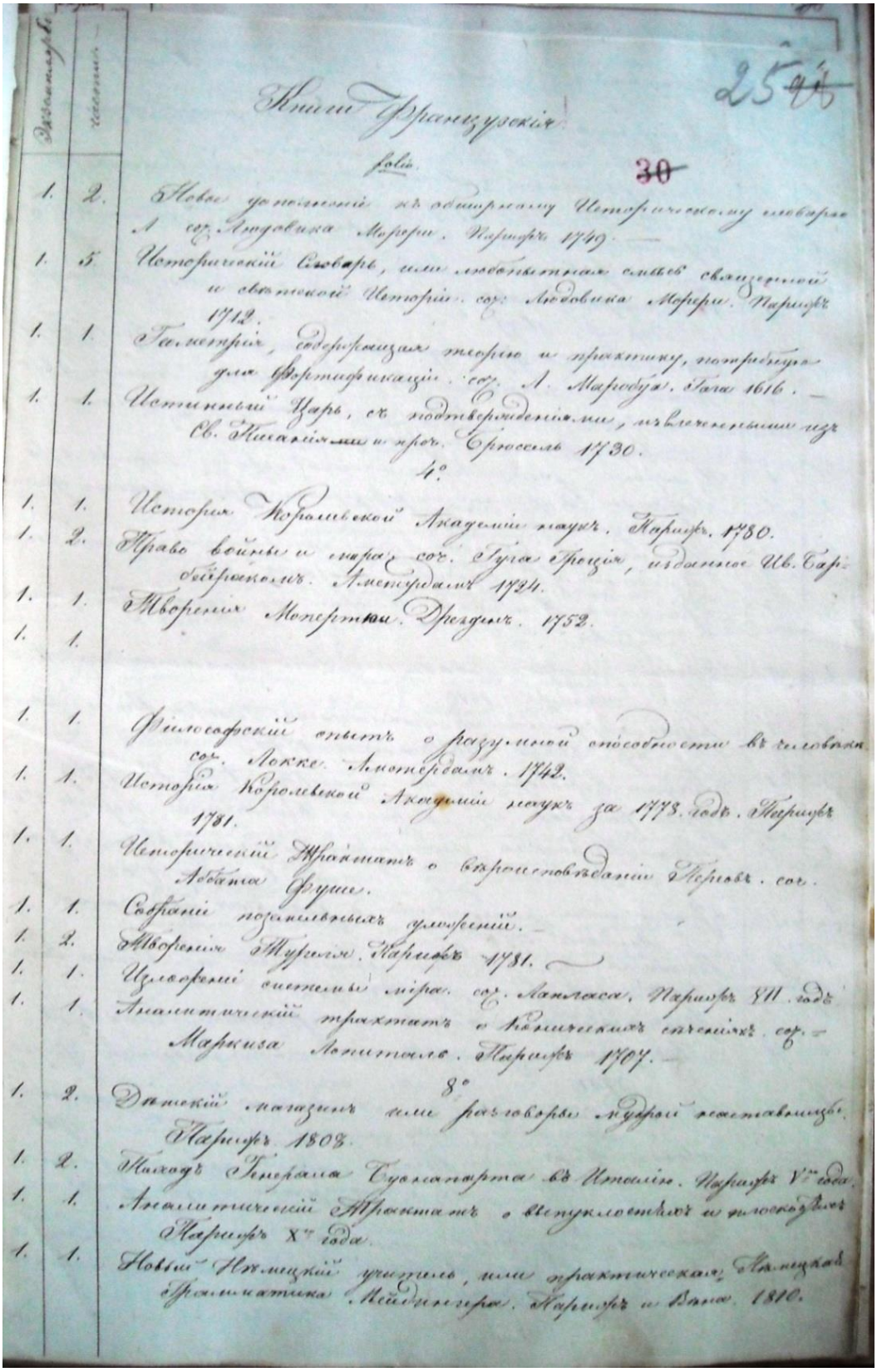

Книги Французскія

folio.

1. 2. Новое дополненіе къ обширному Историческому словарю Л. сог. Людовика Морери. Парижъ 1740.
1. 5. Историческій Словарь, или любопытныя слѣдъ священной и свѣтской Исторіи. сог. Людовика Морери. Парижъ 1712.
1. 1. Галантрія, содержащая теорію и практику, потребную для Фортификаціи. сог. Л. Мародуа. Гага 1616.
1. 1. Истинный Царь, съ подтвержденіями, извлеченными изъ Св. Писанія и хрон. Брюссель 1730.

4°

1. 1. Исторія Королевской Академіи наукъ. Парижъ. 1780.
1. 2. Право войны и мира сог. Гуга Гроція, изданное Ив. Барбейракомъ. Амстердамъ 1724.
1. 1. Творенія Монтеня. Дрезденъ. 1752.
1. 1.
1. 1. Философскій опытъ о разумной способности въ человѣкѣ сог. Локке. Амстердамъ. 1742.
1. 1. Исторія Королевской Академіи наукъ за 1773. годъ. Парижъ 1781.
1. 1. Историческій Трактатъ о вѣроисповѣданіи Нерьевъ. сог. Аббата Фуше.
1. 1. Собраніе поучительныхъ сочиненій.
1. 2. Творенія Жуенія. Парижъ 1781.
1. 1. Цѣлофеміи системы міра. сог. Лангласа. Парижъ XII. годъ.
1. 1. Аналитическій трактатъ о коническихъ сѣченіяхъ. сог. Маркиза Лопиталя. Парижъ 1707.

8°

1. 2. Домашній магазинъ или разговоры мудрой гувернантки. Парижъ 1803.
1. 2. Походъ Генерала Бонапарта въ Италію. Парижъ V° года.
1. 1. Аналитическій Трактатъ о выпуклостяхъ и плоскостяхъ Парижъ X° года.
1. 1. Новый Нѣмецкій учитель, или практическая Нѣмецкая Грамматика Мейдингера. Парижъ и Вѣна. 1810.

Sursa: ANRM, F. 88, inv. 1, d. 719, f. 25-32

Registrul cărților în limba germană (titluri traduse în limba rusă)

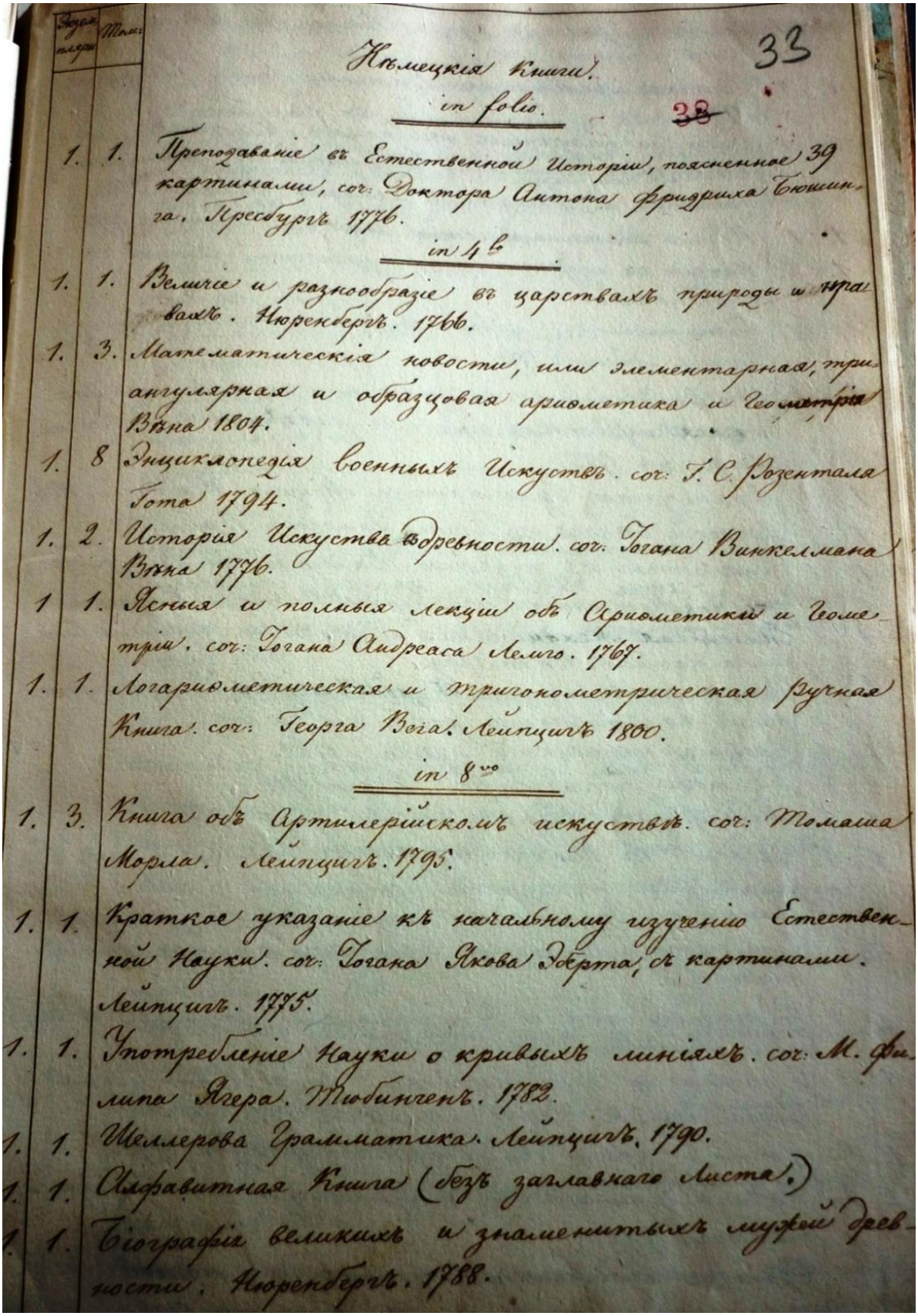

Экзем-пляровъ	Томовъ	
		Нѣмецкія Книги. 33
		in folio. ~~28~~
1.	1.	Преподаваніе въ Естественной Исторіи, поясненное 39 картинами, соч: Доктора Антона Фридриха Бюшинга. Пресбургъ 1776.
		in 4to
1.	1.	Величіе и разнообразіе въ царствахъ природы и нравахъ. Нюренбергъ. 1766.
1.	3.	Математическія новости, или элементарная, триангулярная и образцовая ариѳметика и геометрія Вѣна 1804.
1.	8	Энциклопедія военныхъ Искуствъ. соч: Г. С. Розенталя Гота 1794.
1.	2.	Исторія Искуства древности. соч: Іогана Винкелмана Вѣна 1776.
1	1.	Ясныя и полныя лекціи объ Ариѳметикѣ и Геометріи. соч: Іогана Андреаса Лемго. 1767.
1.	1.	Логариѳметическая и тригонометрическая ручная Книга. соч: Георга Вега. Лейпцигъ 1800.
		in 8vo
1.	3.	Книга объ Артиллерійскомъ искуствѣ. соч: Томаша Морла. Лейпцигъ. 1795.
1.	1.	Краткое указаніе къ начальному изученію Естественной Науки. соч: Іогана Якова Эбрта, съ картинами. Лейпцигъ. 1775.
1.	1.	Употребленіе Науки о кривыхъ линіяхъ. соч: М. Филипа Ягера. Тюбингенъ. 1782.
1.	1.	Шеллерова Грамматика. Лейпцигъ. 1790.
1.	1.	Алфавитная Книга (безъ заглавнаго листа.)
1.	1.	Біографія великихъ и знаменитыхъ мужей древности. Нюренбергъ. 1788.

Sursa: ANRM, F. 88, inv.1, d. 719, f. 33-35

Anexa 6. Registrul cărţilor luiConstantin Tufescu, supuse cenzurii la 1837[68]

1. Culegere de legi şi ucazuri ruseşti (Книга сь собраниях разных экземпляров Российских указов).
2. Pravila. Carte de legi Armeniopul, Iaşi, 1814.
3. Carte de legi Armeniopul, Iaşi ,1833.
4. Carte de legi de judecată, Iaşi, 1835.
5. Carte de legi de judecată, Iaşi 1826.
6. Tratatul de la Adrianopol, semnat de Rusia, 1829.
7. Un exemplar din cartea domnească dată de voievodul Valahiei pentru mănăstiri, Bucureşti, 1830.
8. Circulară privitor la ciuma din Valahia, Bucureşti, 1824.
9. Antropologia omului, Bucureşti, 1830.
10. Gramatica cu adaos de ştiinţe de gospodărie, Bucureşti, 1829.
11. Gramatica cu ştiinţe de gospodărie agricolă, Buda, 1806.
12. Album, Iaşi, 1834.
13. Carte de gospodărie pentru creşterea cartofului şi a pâinii, Iaşi, 1829.
14. Gramatica cu aritmetică, Bucureşti,1829.
15. Minei în limba greacă, 1817.
16. Culegere de cuvinte frumoase a episcopului Maximilian..., Bucureşti, 1835.
17. Carte ce se cheamă „caracterul”, Bucureşti, 1825.
18. Carte, *Poezii*, 1827.

Sursa: ANRM, F.2, inv.1, d. 2792, f. 42-43

[68] Titlurile şi anii ediţiilor sunt citate întocmai după sursa documentului de arhivă.

Anexa 7. Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845)[69]

1. Izvod zakonov [colecția legilor] den anul 1832 a Imperiei Rosiei cu ukazatelul [indicele] lor (16).
2. Prodoljăniile [continuările] cătră zisul [i]zvod păr la anu[l] 1839 în douî exemplaruri (7).
3. Voienoi postonovleniia [deciziile militare] cu ukazatelul [indicele] lor den anul 1839 și 18411(3).
4. Prodoljăniile [continuările] cătră dânsele păr la anu[l] 1844 (4)
5. Izvod zakonov [i]zdania [colecția legilor ediția] den anu[l] 1842 cu ukazatelul [indicelor] (16).
6. Prodoljăniile [continuările] cătră dânsele păr la anu[l] 1844.(4)
7. Ucrejdenie [așezământul] guberniilor den anul 1845.
8. Ustav Duhovnoi Konsistoria [statutul consistoriului duhovnicesc] den anul 1843
9. Pravile[le] săboarălor tipărite la anul 1843 .
10. Duhovnoi reglament [regulamentul duhovnicesc] tipărit la anu [l] 1820 .
11. Kratkoe obisnenia țârkovnyi ustav[70] [explicare pe scurt a statutului bisericesc] den anul 1844 (.
12. Un slovar [dicționar] de bâvșii [foștii] scriitori părinți în Rosie den anul 1827 (2)
13. Ucrejdenija [așezământul] pentru oblaste [ținutul] Basarabiei den anul 1828.
14. Armenopolul tipărit rossienești la anul[71] (1)
15. Donici, Adunare de pravili împărătești pentru Basarabie [72] (1)
16. Sobranie [adunare] împărăteștilor gramote [diplome] și a dogovoarelor [tratate] Rosiei păr la anu[l] 1695 (4)
17. Diplomație Rosiei de la anu[l] 1613 păr la anul 1825 .
18. Polojenie [regulament] pentru ocârmuire[a] oștilor Donului, tipărit la anu[l] 1835.
19. Ulojenie[codul] Kitaiskoi pălar den anul 1828 (2)
20. Al curanului turcesc limba franțuzască[73] .
21. Regulamentu[l] Moldovei, tipărit la anul 1837.
22. Adăugire pravililor făcute de Obștească obicinuita adunare din Moldova.
23. Parte giudecătorească den Reglamentul Moldavii.
24. Pravila Moldaviei. Condica politicească a D[omnului] Kalimah[74].
25. Pravila creminalicească a Moldavii[75].
26. Reglamentul Ţării Româneşti tipărit la anul.
27. Pravila Țării Românești a D[omnului] Karage[76].
28. Obrazovanie oblastii [organizarea ținuturilior] Basarabiei din anul 1819[1818].

---

[69] Catalogul este publicat integral în versiunea redactată de Paul Mihail în 1982, notele și comentariile inclusiv.
[70] Transliterarea titlurilor aparține lui Paul Mihail (originalul a fost scris cu caractere chirilice).
[71] Sankt Petersburg, 2 vol., 1831.
[72] Andronachi Donici, *Adunare de pravili*... [Andronachi Donici (1760-1829), jurist din Moldova. Opera sa principală, „Adunarea cuprinzătoare în scurt de pravilele cărților împărătești..." (Iași, 1914).
[73] Poate fi: *Le Coran, traduit de l'arabe accompagne de notes precede d'un abrege de la vie de Mahomer*, I-III, parties, Paris, 1821-1822 sau: *Le Coran, traduit de l'arabe*…, par M. Savary, 2-e ed., 2 vol., Paris, 1828.
[74] *Codica politicească sau țivilă a Principatului Moldovii,* Iași, tip. „Albinei", 1833; Cf. și Codul Kalimach, ed. critică de A. Rădulescu, București, 1958.
[75] *Partea intâiu și a doua a Condicii criminalicești*, Iași, 1826. Cf. Bibliografia Românească Veche…, nr. 1272.
[76] Ioan Gheorghie Caragea, *Legiuire*, București, 1818. Cf. Bibliografia Românească Veche…, nr. 1000.

29. Ponturile alcătuite pentru lucrul ţăranilor de Verhovnoi Sovet a Basarabiei [Înalta ocârmuire] la anul.
30. Rucnaia kniga [carte de buzunar] pentru vibor dvorenesc din anul â.
31. Polojenie vâborului dvorenstvii [regulamentul pentru alegerea nobililor] din anul…, în douî exemplaruri (2).
32. Polojenie [starea] țăranilor din oblastiia [ținutul] Basarabii den anul.
33. Kalendar [calendar cu adrese] pentru ulițile, zdaniile [clădirile], fabricile, zavideniile [instituțiile] și lăcuitorii stoliței [capitalei] Peterburgului pe anu[l] 1837 și pe anul 1844 .(5).
34. Adresnoi kalendar [calendar cu adrese] pentru lăcuitorii Moscovei pe anul 1839 .
35. Adresnoi kalendar [calendar cu adrese] pentru toți cinovnicii [funcționarii] Rosiei pe anu[l] și pe anul 1844 (4).
36. Constituţia Angliei, tipărită la anu[l] 1806 (3).
37. Tâlcul zacoanilor [legilor] englizăşti tipărit la anu[l] 1780[77] (3).
38. Cantemir în dialectul rosienesc, pentru Moldavie, tipărit la anu[l] 1789[78].
39. Cantemir în dialectul moldovenesc, asămine ca acest de mai sus tipărit în Moldavie în mănăstire Neamțului la anu[l][79].
40. Sudebnoi, ugolovnoi vlast [puterea de judecată penală] a elenilor și a rimlenilor tipărit la anu[l] 1830.
41. Honograful lui Cantemir pentru dovedire [a] neamului moldovenesc, tipărit la anu[l] 1835.
42. Hrisov a lui Ioan Sandul Sturza, vvod al Moldaviei den anu[l] 1827[80].
43. Hrisov [a] lui Ioan Matei, vvod al Țării Românești pentru mănăstiri den anu[l] 7149 și tipărit la anu[l] 1830[81].
44. Condiţiile pentru vânzare[a] otcupului [concesionării] băturilor den oblastii [ținutul] Basarabii de leatu 1844 şi pân la 1847.
45. Pravilile tamojnilor [vămilor] rusești și tarifa pentru mărfuri .
46. Sobranie [adunare] a câteva ukazuri [decrete].
47. Istoria Rosiei static și geografic den anul 1837 (4).
48. Kartina Kavkazkogo kraiu [Tabloul regiunii Caucazului] den anu[l] 1835(4).
49. Letopisățul de la începutul Rosiei tipărit la anu[l] 1799 (2).
50. Istoria Rosiei a lui Kaidanov, în limba moldovenească[82](2).
51. Istoria Rosiei a lui Ustralov, în dialectul rosienesc (5).
52. Istoria Malorosiei tipărit la anu[l] 1830 (3).
53. Istoria Novorosiei tipărit la anu[l] 1836 (2).
54. Putevoi zapiska Troiskoi Lavră [însemnări de călătorie a Lavrei Sf. Treimi] den 1840.
55. Istoria Lehii den anu[l] 1843.
56. Istorie Donului den anu[l] 1834 (3).
57. Scriere Împărăției Prusiei den anu[l] 1836 (2).

---

[77] Evghenie Vulgaris.

[78] *Димитрия Кантемира, бывшего князя в Молдавии, историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнью сочинителя. С немецкого переложения перевел Василий Левшин*. Москва. В университетской типографии у Н. Новикова, 1789.

[79] *Scrisoarea Moldovei de Dimitrie Cantemir domnul ei,* Mănăstirea Neamț, 1825.

[80] *Întărirea anaforalei, foaie volantă*, Iași, 1827. Cf. Bibliografia Românească Veche…, nr. 1333.

[81] *Hrisov…de la Matei Basarab, foaie volantă*, București, 1830. Cf. Bibliografia Românească Veche…, nr. 1485.

[82] Ivan Kaidanov, *Istoria imperiei rosiene,* trad. de Gh. Asachi, Iași, 2 vol., 1832-1833.

58. Istoria turcilor tipărită la anu[l] 1789 (4).
59. Istorie franțujilor tipărită în anu[l] 1785 (3).
60. Moldavie și Valahie tipărită în anu[l] 1834.
61. Istoria Sărbiei tipărită în anu[l]1839.
62. Istorie lui Alexandru Filipovici den anu[l] 1841[83] (2).
63. Istorie lui Napoleon tipărită la anu[l] 1842.
64. Napoleon 1-iu [partea întâi] tipărită la anu[l] 1838.
65. Monedi, vesoh și merî [monede, greutăți și măsuri] tipărit în anu[l]1842.
66. Inostranii 12 merî [12 măsuri din alte țări] tipărit în anu[l] 1836.
67. Eresurile și praznicile rosienești, tipărit la 1834.
68. Secriter[84].
69. Zapiskă [însemnare] pentru sătească gospodărire pe anu[l] 1844 (4).
70. Cursul obșteștii istorii, parte al 3-le, tipărit la 1812.
71. Ențiklopediceskii Lexikon (7).
72. Puteșevsfie [călătoria] lui Dimon Diurvil în toată lume, tipărit la anu[l] 1843 (4).
73. Bibliotek pentru svidine Rossii [Biblioteca pentru informarea Rusiei] din anu[l] 1836.
74. Gheografie lui Sokolov din anu[l] 1839.
75. Kratakoi svidine o istorii [Informații succinte despre istorie] den anu[l] 1839.
76. Vracebnik o pianstve [Îndrumar medical despre beție].
77. Fizica lui Lențon din anu[l] 1842.
78. Răță̆pnik [rețetar] den anu[l] 1814.
79. Calindar pe anu[l] 1831 (2).
80. Rukovodstvo teoriticeskoi i prakticeskoi o sadovotstfii [Manual teoretic și practic despre pomicultură] den anu[l] 1840.
81. Iskustvo vzeati vzeatki [Arta de a lua mită] den anu[l] 1830.
82. Nastavlenie [îndrumări] pentru ghiocul vistului și a proferanțului (2).
83. Robinzon[85] (2).
84. Numa Pombili moldovinesc[86] (2).
85. Orest, traghedie moldovinească[87].
86. Adoleshie, în 5 părţi moldovinesc[88] (3).
87. Dascăl franţuz şi moldovan (2).
88. Arifmetică moldovinească[89].
89. Kritil şi Andronic, moldovinesc[90].
90. Nastavlenie [Îndrumările] lui Morezon.

---

[83] *Istoria Alexandrului celui Mare din Machedonia și a lui Darie din Persida Împăraților,* Sibiu, 1794/reeditată în 1841/.
[84] Probabil vreun manual pentru alcătuirea corespondenței.
[85] D. Defoe, *Robinson Cruzoe sau întâmplările cele minunate ale unui tânăr*, trad. de V. Draghici, 2 vol., Iași, 1835.
[86] Florian, *Istoria lui Numai Pompilie, al doilea crai al Romii,* trad. de Al. Beldiman, Iași, 1820.
[87] Voltaire, *Traghedia lui Orest,* trad. de Al. Beldiman, Buda, 1820.
[88] *Adoleshia Filoteos adică Îndeletnicre iubitoare de Dumnezeu,* trad. de Veniamin Costache, 5 vol., Iași, 1815-1819.
[89] Probabil este vorba de Amfilohie Hotiniul, *Elementi aritmetice arătate firesc*, Iași, 1795 sau: A. Teodorescul, *Aritmetica sau învățătura socotelilor*, Iași, 1839.
[90] Baltasar Gracian y Morales, *Critil și Andronius*, trad. de Gherasim Clipa, Iași, 1794.

91. Nastavlenie [Îndrumările] lui Prișniț.
92. Oglinda sănătăţii moldovinesc[91].
93. Icoana lumii pe anu[l] 1841[92].
94. Letopisăţ moldovinesc scris de mine pentru încunjiurările Moldaviei[93].
95. Harta Basarabii legată (2).
96. Economie rurală şi dumesnică[94].
97. Antropologhie moldovinească[95].
98. Culegere de nopţile lui Inku[96].
99. Bucătar moldovenesc[97].
100. .Economie de câmpu[98].
101. Tractatul Rosii închiiat în Adrianopol cu turcii den anu[l].
102. Hiromandie moldovinească.
103. Povăţuire cum să fac pâine de cartofle[99].
104. Povăţuire pentru ocrotirea ciumei[100].
105. Observarea stării pădurilor[101].
106. Trepetnic.
107. Poezii, stihuri moldovineşti[102].
108. Gheografie Țării Românești şi a Moldavii, grecească[103]
109. Erast, grecesc[104].
110. Kekragarion moldovenesc.
111. Calindar grecesc.
112. Acafist Sfintii Paraschivii.
113. Parte din Arminopol scris de mână.
114. Psaltirie moldovinească.
115. Alegire în scurt de toată Psaltire moldovinească tipărit[ă] la Mănăstire Neamţului, 1815[105].
116. Biblie moldovinească[106].

---

[91] Șt.V. Pisculescu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenești,* București, 1829.
[92] *Icoana lumii,* Foaie pentru îndeletnicirea moldoromânilor, Iași, 1840-1841.
[93] După cum reiese din titlul manuscrisului, acesta a fost realizat de Constantin Tufescu.
[94] M. Draghici, *Economie şi dumesnică sau învăţătură pentru lucrarea pământului,* Iași, 1834.
[95] P. Vasici-Ungurean, *Antropologhia sau scurta cunoștință despre om*, Buda, 1830.
[96] *Culegere din cele mai frumoase Nopți ale lui Young*, trad. de Simeon Marcovici, București, 1831, ed. a II-a, București, 1835.
[97] Ar putea fi lucrarea: *200 reţete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, de M. Kogălniceanu în colaborare cu C. Negruzzi, Iasi, 1841.
[98] Ar putea fi: Gh. Șincai, *Povățuire către economia de câmp,* Buda, 1806; sau A. Factor, *Manualul meu…, pentru economii de casă și de câmpu*, București, 1837.
[99] Ar putea fi lucrarea lui Chr. A. Ruckeru, *Învăţătură pentru facerea pâinii*, trad. de Al. Beldiman, Iași, 1818 [în lista cărților aduse de Constantin Tufescu în 1837 de la Iași, este indicată o ediție de la 1829 apărută la Iași; vezi: ANRM, F. 2, inv.1, d. 2792, f. 42-43]
[100] Șt.V. Pisculescu, *Mijloace și leacuri pentru ocrotirea ciumii,* București, 1824.
[101] C. Mihalic de Hodocin, *Observații asupra stărei pădurilor din Valea Bistriței de sus*, Iași, 1840.
[102] Probabil, *Poezii* de Gh. Asachi, Iași, 1816.
[103] D. Philipide, *Gheografiron tis Rumunias,* Lipska, 1816.
[104]Cf. Nestor Camariano, *Erast al lui Salomon Gessner, greacă și română*, București, 1941, extras din RER, nr. 7, iulie 1941, p. 64-81.
[105] *Alegere din toată Psaltirea*…, Mănăstirea Neamț, 1815. Cf. Bibliografia Românească Veche, nr. 868.
[106] Ar putea fi: ediția *Bibliei* de la Sankt Petersburg, 1819.

Pagina de titlu al Catalogului –manuscris a lui Constantin Tufescu (1845)

КАТАЛОГЪ

1845

къ рѣмлеулѣ постаѣ ѣ ѣ

Тюфъ сиу

Sursa: Paul Mihail, *Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845)*. În Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, XIX, Iaşi, 1982, p. 563.

Anexa 8. Catalogul cărţilor privitoare la Basarabia din biblioteca lui Paul Gore (Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti)[107]

1. Карта *Бессарабской области (от руки),* Изд. 1837[108].
2. Устав об образовании Бессарабской области [1 апреля *1818* года].
3. *Бессарабская губерния в 1870-1875* гг.: *Перечень* населенных мест – сост. *Егунов*ым.
4. *Россия на Дунае и образование* Бессарабской области, Л. Кассо [*1913]*.
5. *Бессарабия*. *Географический*, *исторический*, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. – П. Крушеван [1903].
6. *Юбилейный сборник* города *Кишинева*. 1812-1912 г. Издание Кишиневской Городской Управы [1914].
7. Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России: *1812*/16/V/1912. – Составил Лашков [1914].
8. *Краткий очерк* о *Бессарабском Дворянстве*. *1812-1912*. К столетнему юбилею Бессарабии. А. *Крупенский [1912].*
9. Тира-Белгород-Аккерман и его новые Ляпидарные надписи от 1454 года – проф. Кочубинский [1899].
10. *Очерк устройства Бессарабской Области с 1812-1828* гг. – Алексей Накко [1879].
11. *Библиографический указатель русской* этнографической *литературы* о *внешнем быте народов России*. 1700-1910 гг. – Сост. Зеленин [1913].
12. Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Бессарабская область. – Издание Департамента Генерального Штаба [1849].
13. *Труды* Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии – под *ред. Халиппы* [1902].
14. *Статистическое описание Бессарабии*, *собственно*, *так называемой* или *Буджака*ю - Издание *Аккерманского земства* [1889].
15. Начертании древней истории Бессарабии – Сочин. Ген. Шт. штабс-капитаном Вельтманом [1828].
16. *Егунов* А.Н., *Записки* Бессарабского *статистического комитета*, *Том 1-ый.* – под ред. *Егунова* [1*864]*[109].
17. *Записки* Бессарабского *статистического комитета*. Том 2-ой. – под ред. *Егунова* [1867].
18. *Егунов* А.Н., *Записки* Бессарабского *статистического комитета*, *Т*ом 3, – Сост. *Егунов* [1868].
19. *Дневник пребывания Царя*-освободителя в *Дунайской Армии в 1877 году. – Сост. Чичагов [1877].*
20. Материалы для истории Бессарабии. – О войне при завоевании Молдавии и Бессарабии в 1787-1788, 1789 и 1790 г.г. – Секунд-Майора фон *Раана* [1792].
21. Статистические сведения Бессарабской губернии под ред. Поповского.

---

[107] ANICB, Fond Paul Gore, d. 32, f. 214-246 (Catalogul cărţilor privitoare la Basarabia cuprinde 651 de titluri).
[108] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 214 (nr. 1-15)
[109] ANICB, Fond Gore Pavel , inv. 1445, d. 32, f. 215 (nr. 16-32).

22. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии. Т. I и II-й – под ред. Халиппа [1900; 1902].
23. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Т. 3-й. – под ред. Халиппа [1907].
24. *Материалы для географии и статистики Бессарабии. – Составил Могилянский*. [1913].
25. *Списки населенных мест Российской империи. Бессарабская область. – Сост. Изд. Статистический Комитет Мин. Внут. Дел.*
26. *Перевод ручной книги законов или так называемого шестикнижия, собранного Арменополо, Издание 1831 года.*
27. Граф П.Д. Киселев и его время. – Том Первый. Заболоцкого-Десятовского [1882].
28. Граф П.Д. Киселев и его время. – Том Второй. Заболоцкого-Десятовского [1882].
29. Граф П.Д. Киселев и его время. – Том Третий. Заболоцкого-Десятовского [1882].
30. Граф П.Д. Киселев и его время. – Том Четвёртый. Заболоцкого-Десятовского [1882].
31. Bessarabiana. *Ученая, Ученая, литературная* и художественная Бессарабия. - Драганова *[1911]*.
32. Бессарабия. К 100-летнего юбилея присоединения к *России.* – Лашков [1912].
33. *Бессарабия*: Историческое описание. – Батюшкова [*1892]*[110].
34. История *Бессарабии с древнейших времен.* – Книга 1-ая: Скифский период. – Алексея Накко [1873].
35. История *Бессарабии с древнейших времен.* – Книга 2-ая: Дако-Римский период. – А. Накко [1874].
36. История *Бессарабии с древнейших времен.* – Книга 3-я: Период великого переселения народов. – Алексея Накко [1875].
37. История *Бессарабии с древнейших времен.* – Книга 4-ая: Славяно-Влахо-Монгольский период. – Алексея Накко [1874].
38. *Воспоминания Ф. Ф. Вигель. – Часть. 1-я и 2-я* [1864 -1865].
39. *Воспоминания Ф. Ф. Вигель. – Часть. 3-я и 4-я.*
40. *Воспоминания Ф. Ф. Вигель. – Часть. 5-ая и 6-ая.*
41. К вопросу об епархиях Бессарабии. – Фрациман [1901].
42. Записка об однодворцах Бессарабии /мазылах/. – П.Г. Горе [1911].
43. Россия. *Полное географическое описание* нашего Отечества. *Том* XIV. Новороссия и Крым. Семенов-Тяньшанский [1900].
44. *Историко-географический очерк Бессарабской губернии. – Потоцкого* [1902].
45. *Материалы* для *статистики* и *географии* Бессарабской *Губернии. – Могилянский* [1913].
46. *География Бессарабской Губернии – Издание 1878 г. Сорока.*
47. *Энциклопедический словарь Брокгауза* и Ефрона. *Издании 1891. Том шестой.*
48. *Большая советская энциклопедия. Издание 1927 г. Том шестой.*
49. *Материалы* для *географии* и статистики России. Бессарабская область. – *Защук* [1862].
50. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730-1823 г.г. – Ап. Скальковского [1836-1838].
51. Опыт хозяйственной статистики Новороссийского края. – Скальковского [1850].

[110] ANICB, Fond Gore Pavel, inv. 1445, d. 32, f. 216 (nr. 33-51).

52. Опыт хозяйственной статистики Новороссийского края. – Скальковского [1850-1853][111].

53. Описание *турецкой войны в царствование Императора Александра I-го. С 1806-1812 г.* – Михайлевского-Данилевского [1848].

54. *Статьи о Бессарабии. Из Бессарабских Областных Ведомостей с. № 33-52 за 1865 и № 1-3 за 1866 год.*

55. *На севере Бессарабии. – Путевые очерки. – Нестеровского*[1910].

56. Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении. Палаузова [1859].

57. *Путешествие в Молдавию, Валахию*. Изд. 1810 г. – *Бантыш*-Каменского Д.Н. ***(очень редкая книга)***[112].

58. *Нынешнее состояние турецких княжеств Молдавии* и *Валахии*, и *Российской Бессарабской области*. – Игнатия Яковенко [1828].

59. Молдавия и Валахия с 1820 по 1829 год в письмах. – Соч. Игнатия Яковенко [1834].

60. *Карта Бессарабии, Молдавии, Валахии*. – Изд. *1820 г.* – **Редкая карта**[113].

61. Румыния. – Рассказы о Бессарабии, Буковине, Молдавии и Валахии.

62. Османское государства и Республика Рагузкая в Европе. – 1770 г. Перевдены Васильем Сцетопым. – **Очень редкая книга**[114].

63. Болгарскии колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Очерки А. Скальковского.

64. Галичина и Молдавия. – Путевые письма Василия Кельсиева [1868]ю

65. Болгары в Бессарабии. – Титорова.

66. История Румынии. – Борецкаго-Бергфельд [1909].

67. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI в.в. – Собрал Уляницкий [1887] /

68. История Ново-Нямецкаго Свято-Вознесенского монастыря. – сост. архиманд. Гурий [1911].

69. Исследования и монографии по истории Молдавской церкви. – Арсений епископ Псковский [1904].

70. Гавриил Банулеско-Бодони, Экзарх Молдо-Влахийский (1808-1812) и митрополит Кишинёвский (1813-1821). – Ислед. Стадницкого [1894].

71. Григорий Цамблак. – Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. – Яцимирского [1904] [115].

72. Сборник статистических сведений по Хотинскому уезду Бессарабской Губернии. – Издание Хотинского Земства. – **Очень редкая книга.**

73. Труды Бессарабского Губернского Комитета о нуждах сельско-хозяйственной промышленности. – Под ред. Ломакина.

74. Наши колонии. – Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – А. Клаус.

---

[111] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 217 (nr. 52-70).

[112] Raritate bibliografică (însemnarea aparţine lui Paul Gore). Paul Gore simte nevoia să precizeze, acolo unde este cazul, raritatea exemplarelor.

[113] Hartă rară (însemnarea aparţine lui Paul Gore).

[114] Carte foarte rară (referința asupra raritității cărții aparține lui Paul Gore).

[115] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 218 (nr. 71-85).

75. Южное славянство. Турция и соперничество европейских правительств на Балканском полуострове. – Доброва [1879].
76. Материалы о землях находяшихся в Бессарабской Губернии, именуемых преклоненными к святым местам на Востоке. – Соб. М. Пуришкевичь. – Том 1-й.
77. Материалы о землях находяшихся в Бессарабской Губернии, именуемых преклоненными к святым местам на Востоке. – Соб. М. Пуришкевичь. – Том 2-й.
78. Материалы о землях находяшихся в Бессарабской Губернии, именуемых принадлежащими опек над имениями Госпиталя Св. Спиридона в Яссах. –Том 1-й. Собрал М. Пуришкевичь.
79. Материалы собранные комисией образованной Бессарабским Губернским Земским Собранием в 1903 году по делу об имуществ Анастасии Чюфли.
80. Историческая библиотека. – Россия и Турция от начала политических между ними отношений до Лондонскаго трактата 1871 года. – Бухарова.
81. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к Германо-Романскому. – Данилевского.
82. Восточная война. 1853-1856 г.г. – Богдановичь [1876].
83. Что такое Россия. – Путевые заметки. – Крушеван [1896].
84. Влахо-болгарские или Дако-славянские грамоты. – Собрал Венелин.
85. Граф Остерман и раздел Турции – Из истории Восточного вопроса (1735-1739) г.г. – Профессора Кочубинского.
86. Записки губернатора. – Кишинев, 1903-1904 г.г. – Князя Урусова [1907][116].
87. Путешевствие в Южную Россию и Крым через Венгрию, Валахию и Молдавию, совершенное в 1837 году Анатолием Демидовым. – **Редкая книга[117].**
88. Путешевсвие в Южную Россию и Крым через Венгрию, Валахию и Молдавию, совершенное в 1837 году Анатолием Демидовым (на французском языке). – **Редкая книга[118].**
89. Бессарабский Календарь на 1893 год.
90. Бессарабский Календарь на 1901 год.
91. Бессарабский Календарь на 1903 год.
92. Бессарабский Календарь на 1906 год.
93. Бессарабский Календарь на 1908 год.
94. Бессарабский Календарь на 1909 год.
95. Бессарабский Календарь на 1910 год.
96. Дополнение к Календарю на 1910 год.
97. Бессарабский Календарь ежегодник на 1910 год.
98. Адрес- Календарь Бессарабской Губ. на 1910 год.
99. Бессарабский Календарь ежегодник на 1911 год.
100. Адрес-Календарь Бессарабской Губ. на 1910 год.
100 „a” Адрес-Календарь Бессарабской Губ. на 1913 год.
101. Адрес-Календарь Бессарабской Губ. на 1914 год.

[116] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 219 (nr. 86-108).
[117] Carte rară (însemnarea aparţine lui Paul Gore).
[118] Carte rară (însemnarea aparţine lui Paul Gore).

102. Адрес-Календарь Бессарабской Губ. на 1915 год.
103. Адрес-Календарь Бессарабской Губ. на 1916 год.
104. Бессарабский Юбилейный Сельскохозяйственный Календарь на 1912-1913 год.
105. Новороссийский Календарь на 1893 год. Том 2-й.
106. Бессарабский Адрес-Календарь на 1873 год.
107. Юбилейный 1812-1912 г.г. Бессарабский Сельско-хозяйственный Календарь на 1914 год.
108. Духовно-Учебные Заведения Кишиневской Епархии. Очерк к столетию её 1813-1913 г.г. – Пархомовичь.
109. Положение православной церкви и монастырей в Молдавии [1864][119].
110. Отчет Бессарабского Собрания Сельских Хозяев за 1885 г.
111. Отчет Бессарабского Собрания Сельских Хозяев за 1887 и 1888 года.
112. Сборник местных законов Бессарабии по предметам гражданского права. – Издание 1869 года. Составил Егунов.
113. Местные гражданские законы Бессарабии. Второе Издание 1883 года. – Егунова.
114. Сборник Сенатских разъяснений по вопросам местных законов Бессарабии. – Сост. Радвичь.
115. Приданное по бессарабскому праву. – Пергамент [1901].
116. Лекции местных гражданских законов. – Михайлова.
117. Сборник окончательных судебных решений по вопросам местного бессарабского гражданскаго права. – Кохианского.
118. Собрание законов. – Изд. 1850 г. – Доничь.
119. О применении местных законах Донича и Арменопуло. – Пергамент [1905].
120. Спорные вопросы бессарабского права. – Опыт, коментарии законов Донича и Арменопуло. – Пергамент.
121. Перевод ручной книги или так-называемого Шестикнижия. – Стамеров.
122. Законы Донича и Арменопуло. Издание 1854 года.
123. Византийское право в Бессарабии. Перевод ручной книги или так-называемого Шестикнижния. Л. Кассо [1907].
124. Basarabia. Monografie. – Șt. Ciobanu [1926].
125. Basarabia în secolul al XIX-lea. – Z.C. Arbore [1898].
126. La Bessarabie et les relations Russe-Roumaines. – A. Boldur [1927].
127. *La Bessarabie, étude historique,ethnographique et économique.* – A. Babel [1926].
128. Marele război și politica României. – C. Stere [1918].
129. Legiuri locale basarabene. Istoric, texte și jurisprudență. – V. Erbiceanu [1921][120].
130. Memoires de l'Amiral Paul Tehitehagoff. – Publ. Par Gh. Lahovari.
131. Provinces d'origine roumaine, Valachie, Moldavie, Bucovine, Transilvanie; Bessarabie. - Ubicini.
132. De la Basarabia rusească la Basarabia românească. – O. Ghibu [1926].
133. Renașterea Basarabiei. – Dr. I. Mateiu [1921].
134. Neamul românesc în Basarabia. – N. Iorga [1905].

[119] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 220 (nr. 109-128).
[120] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 221 (nr. 129-150).

135. Aspecte economice și sociale din Basarabia (1920- 1926). – General Panaitescu.
136. Chișinău. – Șt. Ciobanu [1925].
137. Carte de la Valachie et de la Moldavie comprenant aussi la Bessarabie [la Transilvanie et la Bukovine]. – F. Fried.
138. Pe drumuri basarabene. – A. Gheorghiu [1923].
139. Scriitorii Basarabeni. – P.V. Haneș [1920].
140. Între Prut și Nistru. – N. Beldiceanu [1922].
141. Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice. – C. Filipescu [1919].
142. Știri din Basarabia de astăzi. – V. Moisiu [1915]..
143. Mănăstirile din Basarabia. – V. Puiu [1919].
144. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. – Ștefan Ciobanu [1923].
145. Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși. – N. Iorga [1912].
146. Istoria Basarabiei – Ion Nistor [1923].
147. Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918 – Dr. P. Cazacu [f.a.].
148. Buletinul Societății Istorice-Literare „B.P.Hasdeu”. Chișinău.
149. Arhive[le] Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812 – Radu Rosetti.
150. Memoires d’Alexis de Bachmeteff.

151. Academia Română. Pretendenții Domniei în secolul [al] XVI-lea. – N. Iorga[121].
152. Academia Română. Cronica Văcăreștilor. – Radu Rosetti.
153. Chestiunea Dunării. – N. Iorga.
154. Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe. – N. Iorga [1899].
155. Studiu Contributiv la istoricul Mitropoliei Proilavia (Brăila). – Iust. Fr[ățiman].
156. Histoire des Roumains et de leur civilisation. – N. Iorga [1920].
157. Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine de la anul 1368 până la zilele noastre. – M. Mitilineu.
158. Privire generală asupra organizării și stării sanitare din Basarabia. – Dr. Smadu [1920].
159. Commentariorum rus Chotinensis Belli. Libritres. Autore Iacobo Sobiescki – **Foarte rară**[122].
160. Konstantinon Armenomoulou Kriton Thessalonikis. 1777. – **Foarte rară**.[123]
161. Scrisoare Moldovei. Dimitri Cantemir Domnului. – **Foarte rară**[124].
162. Calendarul Basarabiei pe anul 1927.
163. Dacia Literară subt redacția lui. – M. Kogălniceanu.
164. Carte de citire. – Arh. Gurie.
165. Internationala a III-a și Basarabia. – Gh. Tatarescu.
166. La verita storica sulla-questione della Bessarabia. – Dr. Cazacu.
167. Notes sur la Bessarabie. – Dr. Cazacu.
168. Memoire sur la situation de la Bessarabie par le Comite pour la liberation de la Bessarabie.
169. L’etat economique de la Bessarabie. – Ion Pelivan [1920].
170. [Les roumains devant le Congres de la Paix]. 1919[125].

[121] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 222 (nr. 151-169).
[122] însemnarea aparţine lui Paul Gore.
[123] însemnarea aparţine lui Paul Gore.
[124] însemnarea aparţine lui Paul Gore.
[125] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 223 (nr. 170-191).

171. Projet de Code Civil pour la Bessarabie. 1824-1825.
172. Генеральная карта.
173. Карта Бессарабской Губернии.
174. Карта Бессарабской Губернии.
175. Buletinul ședințelor Adunarea Moldaviei.
176. Экономическое исследование по проекту сооружения Бессарабской железной дороги/ Вапнярка-Жебриены.
177. Обзор Бессарабской губернии за 1902 год. Изд. Бесс. Губернского Статистического Комитета.
178. Обзор Бессарабской губернии за 1903 год. Изд. Бесс. Губернского Статистического Комитета.
179. Обзор Бессарабской губернии за 1904 год. Изд. Бесс. Губернского Статистического Комитета.
180. Обзор Бессарабской губернии за 1905 год. Изд. Бесс. Губернского Статистического Комитета.
181. Дело Георгия Сырбу за 1830 год.
182. Атлас Российской империи, состоящий из 64 карт.
183. Картограммы Бессарабской губернии.
184. Картограммы Бессарабской губернии.
185. Особое положение к 21-му Бессарабских Областных Ведомостей за 1872 год.
186. Постановление пунктов об обязанностях к владельцам вотчин царан или земледельцев 1819 года.
187. По Бессарабии. – Грекулова.
188. Географический словарь Бессарабии. – З. Арборе [1904].
189. Записки Одесского Общества Истории и Древностей за 1852 год.
190. Buletinul Instrucțiunii Publice.
191. Documente privitoare la Istoria Românilor, 1709-1812 [1889].
192. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 1-й 1909 года. Под редакцией Курдиновскаго[126].
193. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 2-ой 1909 года. Под редакцией Курдиновскаго.
194. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 2-ой 1909 года. Под редакцией Курдиновскаго.
195. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 4-ый 1909 года. Под редакцией Курдиновскаго.
196. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 5-ый 1909 года. Под редакцией Курдиновскаго.
197. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 6-ой 1909 года. Под редакцией Курдиновскаго.
198. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 7-ой юбилейный 1912 года. Под редакцией Курдиновскаго.

[126] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 224 (nr.192-205).

199. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. –Вып. 8-ой в память 100-летия Кишиневсой Епархии. – Под редакцией Курдиновскаго. Издание 1913 года.
200. Труды Бессарабского Церковно-Историко-Археологического Общества. – Вып. 9-ый в память 100-летия Кишиневсой Епархии.1813/1913. – Под редакцией Курдиновскаго.
201. Устав Бессарабского Церковно-Историко-Археологическаго Общества.
202. Систематический Указатель статей помещенных в неофициальной части Кишиневских Епархиальных Ведомостей с 1905-1912 г.
203. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. –Т. I-й, ч. I. 1904, 1905, 1905,1906 г.
204. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. –Т. I-й, ч. 2-я. 1906-1907 г.
205. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. –Т. I-й, ч. 3-я. 1907-1908 г.
206. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. –Т. 2-й, ч. 1-а. 1908-1909 г. [127]
207. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания.- Т. I-й, ч. 2-я. 1909, 1910, 1910, 1911 г.
208. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. 3-й, ч. 2-я. 1911-1912 г.
209. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. –Т. 4-й, ч. 2-я. 1912-1913 г.
210. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. I-й, ч. 1-я. 1904-1905 г. и 1905-1906 г.
211. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. I-й, ч. 2-я. 1906-1907 г.
212. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. I-й, ч. 3-я. 1907-1908 г.
213. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. 2-ой, ч. I-я. 1908-1909 г.
214. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. I-й, ч. 2-я. 1909-1910 и 1910-1911 г.
215. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. 3-й, ч. 2-я. 1911-1912 г.
216. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания.- Т. 4-й. 1912-1913 г.
217. Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания. – Т. 5-й. 1913-1914 г.
218. Краткий обзор деятельности Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания за первое десятилетие.1904-1914 г.
219. Кишиневская Областная в последствии Губернская Первая Гимназия. – Историко-Статистический очерк за 75 лет её существования. 1833-1908 г. Составил Лашков.

[127] 225 ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 225 (nr. 206-219).

220. 1-ое сентября 1908 года – в Кишиневской Мужской Гимназии. – Составил Лашков[128].
221. Историческая записка по случаю 25-ия Кишиневского Реального Училища. – 1873-1898.
222. Описание празднования столетия Кишиневской Духовной Семинарии. – под редакцией Курдиновскаго.
223. Список и краткии биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за 100 лет. – 1813-1913 г.г.
224. Объяснительный каталог Зоологического Сельскогохозяйственного и Кустарного музея Бессарабского Губернского Земства. – Сост. Остерман.
225. Материалы по вопросу о затруднениях сбыта виноградного вина урожая 1915 года.
226. Плодоводство Бессарабии. – под ред. А. Синадино.
227. Материалы по изучению естесвенно-исторических условий бессарабского виноградарства. – Карчевского.
228. Труды Вторго Бессарабского Губернского Агрономического Совещания /с 26-28 сентября 1912 г. – Под ред. Савченко.
229. Очерк растительности Бессарабии. –Пачоского.
230. Труды Вторго Бессарабского Губернского Агрономического Совещания/с 30 октября по 2 ноября 1911 г. – Под ред. Савченко.
231. Как востанавливать виноградники в Бессарабии. – Фора.
232. Плодоводство в Бессарабии и его нужды. – Могилянского.
233. О культуре столовых сортах винограда. – Яновского.
234. Краткий очерк работ проиведенных организацией по культуре и селекции кукурузы за 1914 г.
235. Труды совещания по табаководству 8 и 9 ноября 1914 года.
236. Производство хлебов, хлебооборот и сбыт крестьянского хлеба в Бессарабии. – Могилянский.
237. Кормовая трава – Люцерна. – Савченко.
238. Бессарабское виноградарство как предмет изучения. - Могилянский.

239. [О разведении привитых на американской лозе виноградных *саженцев* Соколов]. – 1912[129].
240. О гессенской мухе и других вредных насекомых Бессарабии. – Видгальма [1886].
241. О вредных насекомых и мерах борьбы с ними. – Безваль
242. Яблоная плодокорка и простейшие способы борьбы с ней. – Ветковски.
243. Посъвные семена, сортирование их и рядовой посев. – Куров.
244. Опыт характеристики природных условий Бессарабии в отношении их плодоводству. – Могилянский.
245. Заметки о птицах Бессарабии. – Остерман.
246. Отчет о деятельности Био-Энтомологической Станции в 1912 году. – Сост. Красильщик.
247. Плодовые сады, уход за ними и разведение. – Соколов.

[128] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 226 (nr. 220-238).
[129] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 227 (nr. 239-261).

248. Садоводство и его нужды в Бессарабской Губернии – Могилянский [1912].
249. Записка Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России за 1867 год.
250. Виноделие в г. Сороках. – Максимов.
251. О селекции семян кукурузы.
252. Каталог Бессарабского племенного птицеводного хозяйства. – Г. фон Гейкинга.
253. Посевы люцерны-медунки. – Изд. „Бессарабец”.
254. Вернные урожаи при помощи пересаживания и окучивания хлебов. – Изд. „Бессарабец”.
255. Увеличение урожаев кукурузы. – Изд. „Бессарабец”.
256. О нервно-психической эпидемии в Бессарабии /Балтский психоз/. – Коцовского.
257. Врачебная хроника Бессарабской Губернии 1912 год.
258. Врачебная хроника Бес. Губ. за 1913 год. Ч. I-ая.
259. Врачебная хроника Бес. Губ. за 1913 год. Ч. 2-ая.
260. Пелагра в Бессарабии. – Коцовского.
261. Пелагрологическое обозрение. – Ал-дра Ментилича.
262. Правила, инструции и циркуляры о мерах против повально-заразительных болезней на домашних животных в Бессарабской Губернии[130].
263. Пелагра. Клиническое и патолого-анатомическое иследование. – Коссаговского.
264. Свод сведений о заболеваемости домашних животных в Бессарабской губернии. 1889-1891 г.
265. Наставление как предохранить себя от холеры и как помогать заболевшим ею.
266. Докладная записка Центрального комитета бессарабских армян. «Накоба».
267. Еврейская трибуна.
268. Объяснительная записка к проекту закона о земских учреждениях в Бессарабии.
269. Сельскохозяйственный обзор Бес. Губ. за 1909 г.
270. Мирное завоевание немцами южной Бессарабии.
271. Деление уездов на однородные в хозяйсвенном отношении местности.
272. Географический очерк Бессарабии. – Могилянский [1910].
273. Рукописи принадлежавшие Библиотеки Одесского Общества Истории и Древностей. – Рыстенко [1910].
274. Описание Бессарабской области. – Штукенберга [1860].
275. Судебный Вестник за 1874 год №. 42.
276. Сельскохозяйственный обзор Бес. Губ. за 1910 г.
277. Бессарабия. – Историко-Географический очерк. – Кодрян [1901].
278. Обозрение Бессарабской губернии за 1913 год.
279. География Румынии и стран населенных румынами. – Ефодиев.
280. Заметки по вопросу об орфографии Бессарабии. – Поручика.
281. О водоносных слоях г. Кишинев. – Проф. Синцова.
282. Бессарабия до присоединения к России. – Халиппа [1912].
283. Река Днестр. Её судоходства, свойства и улучшение. – Лохтина [1904].
284. Материалы для истории Бессарабии. – Фон Раана [1892][131].

[130] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 228 (nr. 262-283).
[131] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 229 (nr. 284-304).

285. Несколько русских и румынских грамот древних господарей Модавских. – Изд. Белоус [1879].
286. Собрание Высочайших грамот и указов в Архив упразднённого Новоросийского Генерал-Губернаторскаго Управления.
287. Об этнографической карте Европейской России [1875].
288. Нормальный контракт. – Леонида Деми [1846].
289. Обзор действий Бессарабского Училища Садоводства. – Денгингк.
290. История Молдавии и Валахии. – Михалевича.
291. О Краевом совете Бессарабии. – Чижевского.
292. Сказания молдавских летописцев о происхождении молдован и об основании Молдавского Княжества. – Михалевича.
293. Очерк истории аккерманских армян до XIX в. – Авакьян.
294. О бессарабских мазылах.– П.Г. Горе [1911]
295. Записка об однодворцах Бессарабии. - П.Г. Горе [1908].
296. Молдавский язык в школах.
297. Каталог Бессарабской выставки 1903 года.
298. Правила Бессарабской Губернской Сельскохозяйственной выставки в Кишиневе в 1889 году.
299. Программа и выставочные правила Северно-Бессарабской междуездной земской сельскохозяйственной и кустарно-ремесленной выставки в городе Бельцах в 1913 году.
300. Бессарабская сельскохозяйственная и промышленная выставка в Кишиневе в 1903 году.
301. Закон об унификации прямых налогах и об установлении налога на общую сумму дохода.
302. Алфавит местечкам, деревням и селам Кишиневского уезда Бессарабской Губернии.
303. Обязательные постановления городской Думы г. Кишинева 1881 г. – Строительный стол [1912].
304. Город Кишинев времён и жизни в нём Пушкина. 1820-1823 г.г. – Халиппа [1899].
305. [Румынские легенды о Богородице. – С. Чебан] 1912[132].
306. Румынская проза. – Избранные произведения румынских писателей. – Т. I-ый. – Дунэряну и Мариан.
307. Румынская проза. – Избранные произведения румынских писателей. – Т. 2-ой. – Дунэряну и Мариан.
308. Бессарабия. – К столетию присоединения к России. 1812-1912 г.г. – Сост. Лашков.
309. Сборник статей о болгарах. – Иванова [1896].
310. Южные заметки 1905 года.
311. На суд общества. Пучина лжи и подтасовок. – Якубовичь[1910].
312. Лира Бессарабии. – Прут. Изд. Костиновича.
313. Инзов Иван Никитичь. – Сост. Потоцкий [1904].
314. Вспоминания о Бессарабии. – Бакалейник [1897].
315. Кампания В. Пуришкевичь против Губернского Предводителя Дворянства.
316. Коржеуцкие опекуны. – Страница общественной деятельности г. Крупенских в Бессарабии [1911].

[132] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 230 (nr. 305-327).

317. Рассказы кишиневцев по поводу думских выборов происходивших 9 февраля 1876 года.
318. Причины поражения правых партиях в Бессарабии.
319. Газета «Наша Жизнь» за 13 февраля.
320. Румынская муза. – Юрий Южный..
321. Кишиневский погром. – Изд. «Освобождение» [1903].
322. Бессарабский потомственный дворянин П.В. Синадино [1912].
323. Лучшие люди Бессарабии. – Архиепископ Серафим, Крупенские, Синадино и проч. – Дудниченко.
324. Некоторые размышления об общесственных собраниях. – Леонарда.
325. Путешествие в Европе пресловутого принципа национальностей. – Леонарда [1867].
326. Историческая правда по Бессарабскому вопросу. – Лашков.
327. Столетие присоединения Бессарабии к России. – Лашков [1912].

328. Посещение Губернии. С картой нового рода. – Леонарда [1878][133].
329. Европейские аренды в Бессарабии.
330. Отчет о деятельности Био-Этнологической станции в 1913 год.
331. Отчет Музея Бессарабского Губернского Земства за 1912 год.
332. Отчет о деятельности Бессарабского собрания сельских хозяев за 1884 г.
333. Отчет Кишиневского Благородного Собрания за 1893 год.
334. Отчет о состоянии Кишиневской 2-ой Гимназии за 1884-1885 учебные годы.
335. Обзор деятельности Бессарабского Земства по изучению пелагры и борьбы с ней. – Коцовского.
336. Годовой отчет о наблюдениях за законоучительством и духовно-нравственным воспитанием в земских и министерских училищах Бессарабии 1911-1912 г.
337. Бессарабское общество исправительных приютов в 1905 году.
338. Отчет директора исправительной колонии для несовершеннолетних за 1905 год.
339. Отчет по судебному отделению. – О приобритении книг для судебного отдела Бессарабской Губернской Управы.
340. Устав Новороссийского Общества поощрения конозаводства за 1889 год.
341. Краткий очерк тридцатилетней деятельности Кишиневского Сьезда мировых Судей.
342. Отчет Бессарабского Отделения попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1908 год.
343. Отчет Бессарабского Отделения попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1910 год.
344. Журнал заседания Бессарабской Губернской Оценочной Комиссии 24 и 25 февраля и 14 марта 1896 года.
345. Отчёт Комитета Гербовецкой Общины Сестер Милосердия Красного Креста за 1910 год.
346. Отчёт Комитета Гербовецкой Общины Сестер Милосердия Красного Креста за 1911 год[134].
347. Отчёт Комитета Гербовецкой Общины Сестер Милосердия Красного Креста за 1915 год.
348. Отчёт Комитета Гербовецкой Общины Сестер Милосердия Красного Креста за 1916 год.

[133]ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 231 (nr. 328-345).
[134] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 232 (nr. 345 -368).

349. Конный завод Михаила Егоровича Феодосиу. Местечко Теленешты, Бессарабской Губер. Оргеев. Уезда.
350. Устав Пансион-Приют Дворянства Бессарабской Губ.
351. Бессарабское молдавское общество содействия народному образованию и изучение родного края [1905].
352. Бессарабское молдавское культурно-просветительное общество.
353. Отчеты и журналы Кишиневского Ольгинского приюта-ясли с 1905 по 1907 г.
354. Краткий русско-молдавский разговорный словарь. Составил Кодрян [1899].
355. Заметки о результатах гидрологического исследования Приднестровия.
356. Доклад Бессарабской Областной Земской Управы за 1871 год.
357. Румыно-славянские очерки. – Яцимирского [1903].
358. Геология Бессарабии. – Поручика [1916].
359. О резешах. – Шимановского.
360. Материалы для указатели литературы по Бессарабии. – Геология и Палеонтология. – Могилянский [1912].
361. Подьездной путь Лейпцигская-Комрат-Леово. Иследования економические и технические.
362. Наставление шкиперами комерческих судов всех наций к Михайловскому порту приходящих.
363. Инструкция для составления договоров и обьявлений о выкупе в имениях Бесс. Области.
364. Список Мировых Судей Бессарабской Области за 1872 год.
365. Закон об административной унификации.
366. Карта Ясского уезда Бессарабской области.
367. Мой племяник. – К. Стамати [1890].
368. Самодельная Калифорния.
369. Наш Фра-Дьяволо и разбойники в касках. – Записки Суд. След. Колтовского[135]
370. Бессарабские конокрады, их быт, приемы и язык. Записки Суд. След. Колтовского.
371. Червонный Валет. – Записки Суд. След. Колтовского.
372. Бессарабские очерки и рассказы. – Ольга Накко[1900; 1912]..
373. Обьяснения М.В. Лазо по делу об имуществе завещанном Чуфли.
374. Заключение Комисии по делу об имуществе А. Чуфли.
375. Докладная Записка Бессарабского Губернского Земского Собрания созыва 30 октября 1913 года по вопросу о железных дорогах в Бессарабии.
376. В Правительствующем Сенате по I-му Департаменту. – Уполномоченного Бессарабского Губернского Земского Собрания М. Пуришкевича.
377. Положение о стипендиях Александра и Пульхерии Главче при средних мужских учебных заведениях г. Кишинева.
378. Доклад Бессарабской Губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXXVII очередной сессии в 1905 году. – Об имуществе оставленном после смерти М. Калмуцкого.
379. Древнейшие типичные православные церкви Бессарабии. – Курдиновского.

[135] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 233 (nr. 369-386)

380. Обзор деятельности Крестьянского Поземельного Банка по покупке и продаже земли за 1906-1910 год.
381. Доклад и отчет Дворянского Депутатского Собрания и Губернского Предводителя дворянства XXXII очередному Бессарабскому Губернскому Дворянскому Собранию.
382. Отчет о движении сумм Бессарабского Дворянского Депутатского Собрания за 1909 год.
383. Отчет о движении и сумм Бессарабского Дворянского Депутатского Собрания за 1909 год.
384. Бессарабская Земская Партия.
385. Бессарабские дворянские выборы и Русские государственные интересы. – Записка В. Пуришкевича.
386. О канализации Губернской Земской Больницы.
387. Стенографические протоколы очередного общего собрания членов-заемщиков Земского Банка Херсонской Губернии на 1905 год[136].
388. Чрезвычайное Бессарабское Губернское Дворчнское Собрание I-го июля 1905 г. – О пансион прют.
389. Правила Кишиневского Комерческого Банка.
390. Программа и Устав Бессарабской партии Центра 1907 года.
391. Устав Бессарабского Таврического Земельного Банка.
392. Досифей Митроплолит Сучавский [Чебан Ст., 1915].
393. Каталог книг библиотеки Митрополита Киевского Флавиана [1910].
394. По вопросу о русско-румынских сношениях [Сдадницкий А. - 1894].
395. Преосвященный Епископ Аккерманский Аркадий.
396. По вопросу о почитании воскресных и праздничных дней в Бессарабии [Стадницкий А. - 1890].
397. Правда для сведения Бессарабского Духовенства и истории Епархии.
398. Пребывание в Кишиневе Обер-Прокурора Святейшего Синода Саблера. – Сост. В. Гума.
399. Хушский Епископ Инокентий. – Фрациман.
400. Обращение Преосвященного Серафима Епископа Кишиневского к духовенству епархии по вопросу о возрождении приходской жизни.
401. Румыны получившие образование в русских духовно-учебных заведениях. – Стадницкий [1891].
402. Архимандрит Адроник. – Игумен Ново-Нямецкого монастыря. – Стадницкий [1890].
403. Кишиневская Епархия в 1912 году.
404. Привет иностранца России и Бессарабии. – Иеромонах Мардарий Ускоковичь [1914].
405. Тихий Уголок Христа в Кишиневе. – Иеромонах Мардарий Ускоковичь.
406. Карта Бессарабской Области 1870 года.
407. [Приложение к карте Кишиневского уезда. –Бяллозор].
408. Рассказы Графа Л.Н. Толстого для Молдавской деревни [1908][137].
409. Schiță monografică a județului Lăpușna – E. Stanciu.
410. Populația Basarabiei (Etnografie și statistică). – Pref. Boga [1926].

[136] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 234 (nr. 387-406)
[137] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 235 (nr 408- 429).

411. Câteva date din istoria Basarabiei. – Dr. Cazacu.
412. Poveste compusă de Ion Creangă. – Public. de Popescu.
413. Procesul răscoalei creștinilor din Cahul contra jidanilor.
414. Dreptul bizantin în Basarabia. – L. Casso [1923].
415. Arhiva, organul Societății istorice-filologice din Iași. Memoriile baronului de Tott.
416. Roumains et Grecs au coura des siecles.
417. Grece et Roumanie. – Verax.
418. Călăuză în România veche pentru frații basarabeni. – N. Iorga.
419. Școala Basarabiei.
420. Pagini despre Basarabia de astăzi. – N. Iorga [1912].
421. Privire generală asupra organizării și stării sanitare din Basarabia. – Dr. Smadu [1920]
422. Școala Basarabiei. Unde sunt studenții basarabeni. – Simionescu.
423. Memoire sur les biens en Bessarabie des eglises orthodoxe d'Orient. – Philipoff.
424. Un caz de Conștiință. – C. Stere [1921].
425. Politica basarabenilor.
426. Basarabia economică.
427. Conflictul dintre conducătorii clerului basarabean și autoritățile bisericești române. – Prof. Enea.
428. Zemstva în Basarabia.
429. Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău.
430. Școala Basarabiei. Greutățile școlii din Basarabia[138].
431. Statutele societăților culturale ale Românilor din Basarabia.
432. Basarabia – pământ românesc. – Cesar și Titus T. Stoica.
433. Populațiunea.
434. [Darea de seamă] a cercului cultural al Basarabiei 1918-1919.
435. Crima de la Livada.
436. Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia. – N. Popovschi.
437. Școala Basarabiei. Românii de peste Nistru. – Șt. Ciobanu.
438. Basarabia economică. Criza de combustibil în Basarabia și mijloacele de ameliorare a ei. – Manuilev.
439. Istoricul unui [sat] (Cobâlele) din Basarabia. – Gh. Ghibănescu [1914].
440. Spicuitor în ogor vecin. Doi călători prin Basarabia. – Liviu Marian [1924].
441. Nici într'un chip cu Rusia. – Radu Rosetti.
442. Populația Basarabiei pe naționalități. – Dr. Cazacu și Pavel Gore.
443. Darea de seamă pentru starea și activitatea Societății Istorice-Arheologice Bisericești din Basarabia pe anul 1918.
444. Teritoriul etnic al românilor. – Arghirescu.
445. Renașterea Moldovei. Telenești. – M. Sadoveanu [1921].
446. Decret pentru organizarea justiției în Basarabia.
447. Democrația. Partidele politice din Basarabia de la 1812 și până azi. – Paul Gore[1923] .
448. Privire scurtă asupra istoriei Bisericii Române. Ortodoxia. – Golubinski [1903].
449. Andronachi Donici. – Sever Zotta [1915].

[138] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 236 (nr 429-449).

450. Poezii populare din Basarabia (Suspine). – Gh. Madan [1897][139].
451. Rușii și țărănimea românească în vremea ocupațiilor rusești. – Cidei.
452. Basarabia. Autonomia, neatârnarea și unirea cu România. – Petre Haneș.
453. Documente slave de prin arhivele ruse. – Ștefan Berechet [1920].
454. Aspecte din reforma agrară basarabeană.
455. Coloniștii nemți din Basarabia. – L. Marian [1920].
456. Anuarul Liceului Real din Chișinău „Aleco Russo”.
457. Despre Choler.
458. Populația Basarabiei. – I. Nistor.
459. L’image de la Bessarabie.
460. Basarabia. – Ion Jalea.
461. Congresul proprietarilor din Basarabia.
462. Statutul Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău.
463. Actes efficieles concernant l’organisatie definitive des Principautes Unies de Moldavie et de Valachie.
464. Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău. Ierarhii Bisericii Basarabene.
465. Starea clerului în Basarabia în timpul mitropolitului Gavriil Bănulescu.
466. Dimitri[e] Cantemir în Rusia. – Șt. Ciobanu [1925].
467. Sufletul românesc în Basarabia de astăzi. – [N. Iorga, 1912].
468. Oamen[ii] rebel[i] din Orientu[l] Împărat[ului] Neculai.
469. Românii Principatelor Dunărene.
470. Cântece basarabene. –D. Moruzi [1912].
471. Țara noastră. Rușii și Basarabia. – Nemoianu.
472. Développement de la question rurale en Roumanie: une contrubution. – N. Iorga [1917].
473. La răspântie. Moldova de la Nistru în anii 1917-1918. – D. Bogos [1924][140].
474. Petru Manega – un codificator uitat al Basarabiei. – L. Casso [1923].
475. Les „Nobiles” Kroupenscky. – J. Beletzki.
476. Vechea slavă a Moldovei. – Al. Hâjdeu [1837].
477. Alcăturiri. Poezie. –I. Sirbu [1852].
478. Fabule. – I. Sirbu [1851].
479. Filo[x]ssera. – Poghibka.
480. Administrarea bisericească la românii transnistreni între Bug și Nistru. – Șt. Frațiman [1920].
481. Nuisibles et utiles les oiseaux en Bessarabie. – Brauner.
482. Școala Basarabiei. Ținutul Hotinului la 1817. – Pamfile.
483. Statul Uniunii profesionale a specialiștilor în chestiuni de agronomi[e] din Basarabia.
484. Rușii. – Prof. D. Vasilui-Bacău.
485. Ce este Basarabia. – M. Rareșiu.
486. Suvenire de călătorie în Basarabia meridională. – G. Sion.
487. Descrierea Moldovei. – O. Pascu.
488. Școala Basarabiei. Monografia orașelor capit[ale] de județ din Basarabia. – Panaitescu.
489. Răzășii. – Paul Gore [1920].

[139] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 237 (nr. 450- 472).
[140] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 238 (nr. 473-496).

490. O[a]ia de caracul. – Demianko [1913].
491. Basarabia. – Gh. Nastase [1919].
492. Istoricul și activitatea zemstvelor în Basarabia. – 50 ani (1869-1919). – [1920]
493. România și țările locuite de români.
494. Jardins fruitièrs et l'*ar*boriculture leurs. – Sokoloff.
495. Catihisis.
496. Ierarhii bisericii basarabene: mitropoliți, episcopi și vicari între anii 1813-1920.
497. Legende istorice de pe pământul României. – V. Lazăr [1921][141].
498. La Moldo-Valachie. – Louis de Nal*èche* [1856].
499. Universitatea populară din Chișinău. – 1918-1922.
500. Basarabia economică.
501. Notre planete en guerre.
502. Die Bessarabiche frage. – Ci. Ulig.
503. Renașterea Moldovei. – Alecsandri în Basarabia. – P. Gore.
504. Carte de citire pentru școlile primare. – Șt. Ciobanu [1918].
505. Descriere istorico-geografică. – Sbulescul.
506. Memoriu referitor la înfăptuirea reformei agrare.
507. Confiscarea pădurilor particulare din Basarabia.
508. Școala moldovenească. Primul Congres al Învățătorilor din Basarabia. – A. Gropa.
509. Luminător[ul].
510. Leastvița lui Ioan Scărariul. – Ghibănescu [1915].
511. Din durerile și luptele românilor din Transilvania. Mișcarea de la 1848.
512. Biblioteca Basarabiei. Din povestea vorbii a lui Anton Pan.
513. Luminător[ul].
514. Luminător[ul].
515. O călătorie la românii din gubernia Kamenitz-Podolsk (Rusia). – Th. Burada [1884].
516. Săptămâna politică și culturală. Răpirea Basarabiei. – P.P. Carp.
517. Bucovina [1774-1914]. – Aurel Morariu [1915].
518. Programul Ligii Democratice Basarabene a ordinei și dreptului.
519. Basarabia. Scurtă privire istorico-etnografică (1812-1918). – E. Diaconescu.
520. La Bessarabie et les droit des peuples. – D. Draghicescu [1918][142].
521. Autobiografia starețului Paisie Velicikovski de Ștefan Berechet [1918].
522. Epilogul izvodului lui Clănău. – Ghibănescu [1891].
523. Ce neam suntem. Lămurire pentru moldovenii din Basarabia. – P. Fală [1920].
524. Dumbrava Roșie. Poem istoric. – V. Alecsandri [1874].
525. Basarabia. O sută de ani de robie. – P. Cazacu [1912].
526. Pilde și pove[ști] întâia carte moldovenească de citire.
527. Sfecla pentru hrana vitelor.
528. Universitatea populară în mișcările culturale din Chișinău. – I. Negrescu.
529. La Roumanie et le principe des nationalit*é*s. – D. Negulescu.
530. Basarabien und das Rumanische folk.

[141] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 239 (nr. 497-519).
[142] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 240 (nr. 520-543).

531. Sufletul românesc în Basarabia de astăzi. – Vasile V. Haneș.
532. Problema rusă față de interesele europene și române. – Dr. D. Ciugureanu [1920].
533. Românii de peste Nistru. – N. Iorga [1918].
534. Culegere de tractate dintre cărțile otoma[ne] și rusească.
535. Lămuriri istorice și dezlegarea problemei agrare din Basarabia. – I. Nistor.
536. Dicționar politic pentru toți. – Arseniev.
537. Заметки об пересилении болгар из Молдавии в Новороссийский край. – И.С. Иванов [1850].
538. Petru Manega – un codificator uitat al Basarabiei. – L.N. Casso [1923].
539. Viitorul. – I. Inculeț
540. Basarabia, România și Italia. – T. Tittoni.
541. G. Freitag carte fon Bassarabiens und der West-Ukraina.
542. L'union de la Bessarabie a la Mere-Patrie la Roumanie. – I.G. Pelivan [1919].
543. The Case for Bessarabia. – P. Miliukov [1919].
544. [Les droits des Roumains sur la Bessarabie]. – I. Pelivan [1920][143].
545. La Bessarabie sous le regime russe 1812-1918. – I. Pelivan [1919].
546. Le mouvement et l'accroissement de la population en Bassarabie de 1822 a 1918. - I. Pelivan [1919].
547. Pourquoi la babylone russe s'est de compose. – M. Inorodetz.
548. Choses vues en Bessarabie. – La revue de Paris.
549. Propos de la Bessarabie. – Revue de Paris.
550. Trei ani pe frontul basarabean. – O. Ghibu.
551. Calendarul Basarabiei pe anul 1927.
552. Les droit des Roumains sur la Bessarabie. – Ion G. Pelivan [1920].
553. Les Roumains D'Ukraine. – Draghicescu-Murgoci.
554. Choses de Bessarabie. – E.M. Simais.
555. Chronologie de la Bessarabie [depuis son annexion à la Russie 1812...]. – I. Pelivan [1920].
556. Bessarabie et Roumanie. – A. Krupensky.
557. Le „Parlement" de Bessarabie. – A. Krupensky [1919].
558. *Résumé* des *évènements en Bessarabie* (1917-1918).
559. Românii de peste munți din Bucovina și Basarabia. – Petre V. Haneș.
560. Conferințele din Paris.
561. La *vérité sur la Bessarabie*. – I. Pelivan [1919]
562. Limba românească în școala basarabeană sub dominația rusească. – Șt. Ciobanu.
563. Basarabia economică, socială și financiară.
564. Ucraina și România. – Zamfir C. Arbore [1916].
565. Mănăstirile și bisericile întemeiate de Ștefan cel Mare, voievod, domn al Țării Moldovei (1457-1504). – V. Mironescu [1908].
566. Basarabia. Foaie de propagandă națională.
567. Jidanii în război. Documente oficiale. Cuza.
568. Portul popular românesc. – N. Iorga.

[143] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 241 (nr. 544-568).

569. [Aspecte economice şi sociale din Basarabia (1920-1926)]. – Panaitescu [1926][144].
570. Arhiva familiei I. Catargi, Cobâlele (ţin. Sorocii). – Gh. Chibănescu [1914].
571. Jidanii și statul German.
572. L'image de la Bessarabie [1920].
573. Almanah muzical de Teodor T. Burada.
574. Administrarea bisericească la românii transnistreni între Bug și Nistru. – Iustin Ștefan Frațiman [1923].
575. Darea de seamă asupra marelui congres al proprietarilor agricultori din Basarabia, 24 februarie 1923, Chișinău.
576. Repertoriu biblio-cronologic sau catalogul general [al] cărților române.
577. Câteva documente moldovene editate de Dr. Orest Popescul [1895].
578. Mijloacele pentru desăvârșirea sufletească de Veniamin Franklin.
579. Tifosul exantematic. Studiu tradus după originalul rus de Dr. P. Cazacu.
580. Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir.
581. Doruri sfinte. Pagini din lupta pentru redeșteptarea Basarabiei. – A. Murafa.
582. Steppes. – Basarabie. – Alexandrov.
583. Situația demografică a României. – Cauze. Urmări. Remedii. – Em. D.B. Vasiliu [1923].
584. Trădarea Rusiei țariste. Documente oficiale cu o prefață de un diplomat.
585. Continuitatea spiritului românesc în Basarabia. – N. Iorga [1918].
586. Carte moldovenească. – Popesco.
587. Istoria regimentului 250 Balta de infanterie. Basarabenii în războiul mondial. – Inculeț.
588. Vaticanul și chestia Basarabiei.
589. Chestia relațiilor dintre proprietarii de moșii din Moldova. – Istrati.
590. Basarabia. – M.N. Pacu [1912].
591. Orhei și Soroca. Note de drum. – M. Sadoveanu [1921][145].
592. Lucrări științifice făcute în anii 1859-1860.
593. Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău.
594. Autoadministrarea și Zemstvoul. – P. Gh. Gore [1920].
595. Analfabetismul în Basarabia. – Șt. Ciobanu.
596. Chronologie de la Bessarabie [depuis son annexion à la Russie (1812) jusqu'à la ratification de l'Union de la Bessarabie à la Roumanie par l'Assemblée constituante de la Grande Roumanie (29 décembre 1919)]. – I. Pelivan [1920]
597. Ion I. Nistor și Basarabia. – I. Viziru.
598. Les russes en Bessarabie avant annexion sur la Russie. – Gliksman.
599. Migrarea [Mișcarea] subversivă în Basarabia. – Z. Husarescu [1925].
600. România atacată. – L. Donici [1925].
601. Statistica anuală a României pe anul 1922.
602. Basarabia. Privire istorică de Popa-Liseanu [1924].
603. Regionaliștii din Basarabia și naționalismul românesc. – C. Cocarcea.
604. La continuite Roumaine dans la Bessarabie annexe en 1812 par la Russie. – Șt. Ciobanu [1920].
605. Basarabia. Schiță geografică. – Halippa [1912].

[144] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 242 (nr. 569-590).
[145] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 243 (nr. 591-615).

606. Materiale din istoria cooperației din Basarabia.
607. Observațiuni economice asupra Basarabiei.
608. O sută de ani de robie. Dr. Cazacu [1912].
609. Biserici vechi din Basarabia: Din bibliotecile rusești. – Șt. Ciobanu [1924].
610. Moldova de la Nistru [D. Bogos, 1924].
611. Dicționar statistic al Basarabiei.
612. Proiect de Lege asupra instituțiilor de administrație și gospodărie locală din Basarabia.
613. Unter schungen uber die romanier oder segennanten Vlachen.
614. Povești basarabene. – Teodorescu-Kirleanu [1918]
615. Dare de seamă asupra activității de propagandă cultural-națională.
616. Cinci documente basarabene privitoare la moșiile episcopiei Hușilor. – Ș. Berechet [1925][146].
617. L'etat economique de la Bessarabie. – I. Pelivan [1920]
618. Valurile lui Traian din Basarabia. – General Panaitescu Scarlat [1926].
619. Bassarabia. The ethnografical map.
620. Statutele și actul constitutiv al societății de binefacere „Solidaritatea" din Chișinău.
621. Despre nobilimea Basarabiei. – S. Zotta.
622. Însemnările unui basarabean. – P. Gore [1923].
623. Populația Basarabiei. – P. Gore
624. Partidele politice din Basarabia de la [1812] și până azi. – P. Gore [1923].
625. [Cine] este culpabil? Către alegători.
626. La Bessarabie et le droit de libre disposition des peuples. – Par un Bessarabien.
627. Cântece basarabene. – Dumitru C. Moruzi [1912].
628. Școala moldovenească. Revista Asociației Învățătorilor Moldoveni din Basarabia.
629. Cuvânt moldovenesc 1913 № 2.
630. Cuvânt moldovenesc 1913 № 3.
631. Cuvânt moldovenesc 1913 № 4.
632. Cuvânt moldovenesc 1913 № 5.
633. Cuvânt moldovenesc 1913 № 6.
634. Cuvânt moldovenesc 1914 № 1.
635. Cuvânt moldovenesc 1914 № 2.
636. Cuvânt moldovenesc 1914 № 3.
637. Cuvânt moldovenesc 1914 № 4.
638. Cuvânt moldovenesc 1914 № 5.
639. Cuvânt moldovenesc 1914 № 6, 7.
640. . Cuvânt moldovenesc 1914 № 8.
641. Cuvânt moldovenesc 1914 № 9.
642. Cuvânt moldovenesc 1914 № 10, 11[147].
643. Calendar moldovenesc pe anul 1912.
644. Calendar moldovenesc pe anul 1914.
645. Calendar moldovenesc pe anul 1915.
646. Ermineiai.

[146] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 244 (nr. 616-642).
[147] ANICB, Fond Paul Gore, inv. 1445, d. 32, f. 245 (nr. 643-651).

647. Istruzione per i capitani dei bastimenti mercantili che arrivano nei porti quarantinali.
648. Pivnicerul harnic.
649. Pilde și anecdoturi tălmăcite pe limba moldoveneasc[ă] [1906].
650. Proverbe moldovenești.
651. Buc[hi]er moldovenesc.

Sursa ANICB, Fond Paul Gore, d. 32, f. 214-246 (Catalogul cărţilor privitoare la Basarabia)

Anexa 9. Lista cărților din biblioteca lui Paul Gore identificate în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu", Iași[148]

1. **[POLIKARPOV, Feodor],** *Dictionarium trilingue hoc est dictionum slavonicarum graecarum et latinarum thesaurus...*, [Moscova, Tipografia imperială, 1704].

- Ex-libris şi ştampilă rotundă a lui Paul Gore, dar şi o ştampilă cu textul: „Biblioteka Nikolaja Pavloviča Retvih".
- Bodinger 4, nr. 29.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. II-114.

2**. ZSCHACKWITZ, Johann Ehrenfried. […]** *Heraldica, oder Wapen-Kunst, worinnen der wahre Ursprung der Wapen und deren Bedeutung... eine Nachricht von dem alten Kriegs-Wesen* **[…],** Leipzig, 1735.

- Ex-librisuri Paul Gore.
- Bodinger 4, nr. 482.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. I-254.

3. **RICHELET, Pierre,** *Dictionnaire de la langue française, ancienne et moderne,* 3 vol., Lyon, 1759.

- Pe v. coperţii anterioare, la vol. 2 şi 3, un ex-libris tipărit cu blazonul familiei Dolgoruki şi iniţialele M.P.D. Pe pag. de titlu o parafă „Ex E.K. libris".
- Bodinger 4, nr. 1021.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. VI-269.

4. **GOTTSCHED, Johann Christoph,** *Erste Gründe der gesammten Weltweisheit, darinn alle philosophische Wissenschaften, in ihrer natürlichen Verknüpfung, in zween Theylen...*, Leipzig, 1762; *Erste Gründe der gesammten Weltweisheit,praktischer Theil. Darin die allgemeine Gittenlehre...*, Leipzig, 1762.

- Ediţia nu este semnalată; două vol. legate în piele, cu cotor ornat.
- Bodinger 4, nr. 1102.

---

[148] Liviu Papuc, *20 de cărţi vechi şi rare din biblioteca lui Paul Gore* (Amintirii lui Martin Bodinger (1929-2012), în „Tyragetia", serie nouă, vol. VIII [XXII], nr. 2, Istorie și Muzeologie, Chișinău, 2014, p.169-172 (potrivit *Catalogului cărţilor rare şi preţioase* aflate în Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iași, semnat de Martin Bodinger, vol. III (1976) şi vol. IV (1981), a desprins 9 cărţi vechi româneşti, apărute între 1794 şi 1825, şi 10 cărţi rare și preţioase străine, apărute între 1704-1788, la care a mai adăugat una, depistată cu ajutorul inventarului dactilografiat al bibliotecii lui Paul Gore).

- BCU Iaşi, Cota: C.R. II-161, 226.

5. **GATTERERS, Johann Christoph**..., *Abrise der Heraldik oder Wappenkunde zum Nutzen der studirenden Jugend entworfen und mit acht Kupfertafeln erläutert*, Nürnberg, bey Gabriel Nicolaus Kaspe, 1766.

- Ediţie nesemnalată.
- Pe pag. de titlu însemnarea: „Ferdinand Neefe September 1847”.
- Ex-librisuri ale lui Paul Gore.
- Bodinger 4, nr. 1235.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. II-185.

6. Наказ Ея Императорского Величества Екатерины Второй Самодержицы. Всероссийской данный *комиссии* о *сочинении проекта нового уложения*, в Санкт-Петербург, *Императорской Академии Наук, 1770 г. /Nakaz eja Imperatorskogo Veličestva Ekateriny vtoroj samoderžitzy Vserossijskoj dannyj Komissii o sočinenii proekta novogo uloženija*, Sankt Peterburg, Imperatorskoj Akademii Nauk, 1770.

- Bodinger 4, nr. 1398.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. IV-87.

7. **БЮШИНГ, А.Ф.** ***Османское государство в Европе и республика Рагузская.*** **Из Бишинговой географии переведены на российский язык Василием Световым.** СПб.: при Императорской Академии Наук **/BÜSCHING, Anton Friedrich**. *Osmanskoe gosudarstvo v Europe i respublika Raguzskaja;* Iz Bișingovoj geografii perevedeny na Rossijskij jazyk Vasiliem Svetovym. Sankt Peterburg: pri Imperatorskoj Akademii Nauk, 1770 г..

- Provine din biblioteca lui Paul Gore.
- Bodinger 4, nr. 1389.
- BCU Iaşi, Cota: – C.R. II-1876 (legat cu: *Portugalija*).

8. **БЮШИНГ, А.Ф.** *Португалия*. Из Бишинговой географии перевел с немецкаго языка Александр Хвостов, СПб.: при Императорской Академии Наук, 1770 г. **/BÜSCHING, Anton Friedrich,** *Portugalija*, Sankt Peterburg, pri Imperatorskoj Akademii Nauk, 1770.

- Bodinger 4, nr. 1457.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. II-1876.

9. [**Justinianus],** *Corpus juris civilis codicibus veteribus manuscriptis et optimis quibusque editionibus collatis*, Gottingae apud Ioannem Christianum Dieterich, 2 vol, 1776 şi 1777.

- Bodinger 4, nr. 1599.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. V-78.

10. **Konstantinou Armenopoulou,** *Kriton Thessalonikis Probeiron, to legomenon i exabiblos eis koinin glossanmetaphrasteisa prostetethi de kai para Alexiou Spanou tou ex Ioanninon*, Enetiisi, 1777, Para Dimitrio Theodosiou.

- Ex-librisuri şi sigilii ale lui Paul Gore.
- Bodinger 4, nr. 1645.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. III-167.

11. ***ЛАНГАНС Ф***. *Словарь юридический или свод российских узаконений* по *азбучному порядку для практического употребленя* […], составленный *Ф. Лангансом,*Москва: в Университетской типографи, *1788* г. /**LANGHANS, F**., *Slovar' juridičeskij ili svod rossijskih uzakonenij, po azbučnomu porjadku dlja praktičeskogo upotreblenija... sočinennyj F. Langansom*, Moskva, v. Universitetskoj tipografii, 1788.

- Însemnări în limba rusă pe f. de gardă de la început şi pe f. de forzaţ la sfârşit.
- Pe v. coperţii posterioare ex-libris ilustrat al Anticariatului lui V.I. Kločkov din Petersburg.
- Bodinger 4, nr. 2208.
- BCU Iaşi, Cota: C.R. IV-96;

12. **[GRACIAN, Baltazar],** *Critil şi Andronius*, Iaşi, Tip. Mitropoliei, 1794.

- Cu ex-librisul lui Paul Gore.
- Bodinger 3, nr. 252 [p. 195 ref.: „al 4 lea exemplar complet, în legătură de carton cu cotorul de piele"]
- BCU Iaşi, Cota: R.V. V-72 cva.

13. ***БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ Д.*Н**. *Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию* ./ Д.Б.К. Москва, Губернская тип. А. Решетникова, *1810 г.* /**BANTYŠ-KAMENSKIJ**, **Dmitrij Nikolaeviči,** *Putešestvie v' Moldaviju, Valahiju i Serbiju* / D.B.K. Moskva: V' Gud. Tipografii A. Rešetnikova, 1810.

- Ex-libris etichetă „Paul de Gore. Basarabia"; Ex libris Ştampilă „Paul de Gore. Basarabia"; Ex-libris etichetă „P.A. Efremova".
- BCU Iaşi, Cota: CR-III-1022.

14. **DONICI, Andronachi,** *Adunare cuprinzătoare în scurt [...],* Iaşi, Tip. Mitropoliei, 1814.

- Cu ex-libris, sigilii şi parafe ale lui Paul Gore şi cu semnături ale lui Spiridon Gore, datate Bălţi 1839, cu latine şi chirilice. Pe o filă de forzaţ diverse însemnări cu caracter gospodăresc.
- Bodinger 3, nr. 399 [p. 281 ref.: „al 4-lea exemplar incomplet (lipsă ultima filă)"].
- BCU Iaşi, Cota: R.V. III-68.

15. **DONICI, Andronachi,** *Adunare cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile [...]*, Iaşi, Tip. Mitropoliei, 1814.

- Cu ex-librisul lui Paul Gore.
- Bodinger 3, nr. 399 [p. 281 ref.: „al 9-lea exemplar complet”].
- BCU Iaşi, Cota: R.V. III-71.

16. ***Calendariu* ce slujeşte pre 100 de ani**, Buda, Tip. Universităţii, 1814.

- Cu ex-librisul lui Paul Gore.
- Bodinger 3, nr. 398 [p. 279 ref.: „Primul exemplar, complet, dar fără coperta originală şi fără gravuri. Deteriorat”].
- BCU Iaşi, Cota: R.V. II-97.

17. ***Jucăria norocului*** *sau istorisirea pentru Prinţipul Menşcikov* (traducere de Lazăr Asachi), Iaşi, 1816.

- Pe p. 3 ex-librisul lui Paul Gore.
- Bodinger 3, nr. 428.
- BCU Iaşi, Cota: R.V. I-44.

18.***Psaltire,*** Braşov, Friedrich Herfurt, 1816.

- Cu sigilii şi ex-libris Paul Gore.
- Bodinger 3, nr. 435 [p. 301 ref.: Exemplar complet, legătura de carton. Pe versul filei de forzaţ însemnări: „La anul 1822 luna ..... zile ..... [nu sunt menţionate] s-au săvîrşit din viiaţă părintili meu Dvoraninul Feodor Gore în tîrgul Raşcovului şi s-au îngropat la ţintirimul ce esti la margine târgului”; <La anul 1844 luna mart 6 zile adică luni înaintea sfinţâtului soarilui s-au săvârşit din viiaţă maica me Maria Gore în satul Sarata ţinutul Eşii, unde eu mă aflam posesor, şi s-au îngropat la ţintirimul de la marginea satului, unde i s-au pus şi stâlpu de piatră>; <Şi ca să să ştii am scris aice în pisaltirea aceasta Gubernskii secretari Spiridon Gore>.p. 301]**.**
- BCU Iaşi, Cota: R.V. III-81;

19. ***Alcătuirea ponturilor***, Chişinău, Tip. Ocârmuirii, 1819.

- Exemplar complet; pe f. 1 semnătura „P. Gore Chişinău”; frecvente sublinieri ale lui Paul Gore, cu creion roşu.
- Bodinger 3, nr. 479.
- BCU Iaşi, Cota: R.V. VI-40.

20. ***Noul Testament***, Sankt Peterburg, Tip. lui Nicolae Grecea, 1819.

- Cu ex-librisul lui Paul Gore.
- Bodinger 3, nr. 489.

- BCU Iaşi, Cota: R.V. III-95.

21. **CANTEMIR, Dimitrie,** *Scrisoarea Moldovei*, Mănăstirea Neamţ, 1825.

- Cu ex-libris şi ştampile ale lui Paul Gore.
- Bodinger 3, nr. 546 [p. 367 ref.: „al 3-lea exemplar, complet, în legăt. de piele].
- BCU Iaşi, Cota: R.V. III-142 tr.

22. **KOGĂLNICEANU, Enachi,** *Letopisiţul domnilor Moldovii: de la domnia întâiu şi până la a patra domnie a lui Konstantin Mavrokordat v.v.* / Enachi Kogălniceanu. Ţarigrad: [s.n.], [s.a.], carac. chirilice.

- Ex-libris Pauli de Gore.
- BCU Iaşi, Cota: III-1.051.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

23 **KOGĂLNICEANU, Mihail**, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, par Michel de Kogalnitchan. Tome premier: *Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie (1241-1792)*. Berlin: Librairie de B. Behr, 1837.

- Legată în carton şi piele, ex-libris şi ştampilă Paul de Gore, ştampilă Biblioteca Fundaţiunii Regele Ferdinand I. Provine din fondul de dublete.
- BCU Iaşi, Cota: CR-II-2052.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

24. **SĂULESCU, Gheorghe**, *Descrierea istorico-gheografică a cetăţei Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina) a căria ruine se află în apropierea Galaţului* / de paharnicul G. Seulescul, profesor public de istorie şi filologhie [s.n.], 1837.

- Ex-libris etichetă Paul Gore pe f. forzaț și ex-libris ștampilă pe p. de titlu. – Provine din Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I. Din donaţia Paul Gore (nr. 505).
- BCU Iaşi, Cota: CR-II-2028.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

25. *Mémoire sur les eglises et biens conventuels de la Principauté de Moldavie, et le Reglement qui les régit*. Jassy: Imprimerie du Cor Roumain, 1857,

- Ex-libris Paul Gore.
- BCU Iaşi, Cota: CRII-1562.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

26 **PONTBRIANT, Raoul de**, *Dicţionar româno-frances* / de Raoul de Pontbriant. Bucuresci: Tip. Jurnalului Național, 1862.

- Ex-libris Paul Gore.
- BCU Iaşi, Cota: CRIII-852.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

27. **PELIMON, A.** *Memoriu: Descrierea S. Monastiri* / de A. Pelimon. Bucuresci: Tip. Jur. Naţional, 1861, 102 p., 21 cm. Colligat [cu: 1); *Положение Православной церкви и монастырей в Молдавии.* СПб., Типогр. Ю А. *Бокрама,* 1864 г. / *POLOZENIE pravoslavnoj tzerkvi i monastyrej v Moldavii*, Sanktpeterburg, I.A. Bokram, 1864; 2) *REGLEMENT pour la réorganisation de l'instruction publique dans la Principauté de Moldavie*, Iassy, Imprimerie du Cor Roumain, 1857].

- Ex-libris Paul Gore.
- BCU Iaşi, Cota: CRII-1562.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

28. **KOTZEBUE, W. de,** *Din Moldova: descrieri şi schiţe* / W. de Kotzebue. Traducere din limba germană. Bucureşti: G. Haimann, librar-editor, 1884.

- Cartea conţine un ex-libris Pavel de Gore.
- BCU Iaşi, Cota: CRII-289.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

29. **SBIEREA**, **Ion G.,** *Familia Sbiera după tradiţiune şi istorie. Amintiri din viaţa autorului* / de Ion G. Sbiera. Cernăuţi: R. Eckhardt, 1899.

- Ex-libris Paul Gore.
- BCU Iaşi, Cota: CR-III-862.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

30. **WITT, Henriette de.,** *Les femmes dans l'histoire: ouvrage illustré de 80 gravures* / Mme de Witt, née Guizot. Deuxième édition. Paris: Librairie Hachette et Cie, 1889.

- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore. Ex-libris etichetă P. G. de Gore.
- BCU Iaşi, Cota: CR-IV-503.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

31. **BOGDAN**, **N.A**., *Oraşul Iaşi odinioară şi azi* / N.A. Bogdan. Iaşi: Tip. Naţională, 1904.

- Donaţia P. Gore.
- BCU Iaşi, Cota: CR-III-880.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

MANUSCRISE

32. **GORE, Paul.** *Carnet de însemnări*. 42 f., 17x10,5 cm. Legate într-un carnet, scrise pe ambele feţe, cu cerneală şi creion. Limba rusă şi limba română. /Chişinău [?] 1892. Conţine note diverse, încercări de traducere din scriitori români.

- BCU Iaşi, COTA: Ms I-65.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

33. **GORE, Paul.** *Mapă specială cu scrisori, acte imprimate, 6 broşuri, un jurnal şi alte însemnări mărunte rămase de la Paul Gore din Chişinău*. 1906-1923.

- BCU Iaşi, COTA: Arh. 18.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

34. **SBIERA, Ion G.;** GORE, Pavel. *Scrisoare către Paul Gore din Cernauţi*, 25 oct. / 7 nov. 1907 /Manuscris.

- BCU Iaşi – COTA: Arh. 207-8).
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

35. Fragmente şi tăieturi din presa basarabeană 1912-1914 (46) (Arhiva P. Gore).

- BCU Iaşi, COTA: Arh. 210.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

36**. GÎRLEANU, Emil.** *Bătrînii. Schiţe din viaţa boarilor moldoveni*. Buc. Minerva, 1905, 250 p., cu o scris. autografă către P. Gore.

- BCU Iaşi, COTA: CRII-1098.
- **SURSA**: CATALOGUL *on-line* al BCU „Mihai Eminescu" Iaşi.

Anexa 10 Lista cărților din biblioteca lui Paul Gore identificate în colecţia Bibliotecii Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei[149]

1. **KOGĂLNICEANU, MIHAI.** *Letopiseţul Ţării Moldovii de la Ştefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre izvoadele lui Vasile Damian ce au fost Treti-Logofăt, a lui Tudosie Dubău Logofătul şi altora* /de Neculai Costin, carele au fost Logofăt mare în Moldova (1662-1711), tom II, Iași, 1845.

- Pe pagina de titlu aplicate două ștampile „Biblioteca Paul de Gore. Basarabia".
- Ștampila „Institutul de Istorie, Limbă și Literatura. Biblioteca"[150].
- BȘCAȘM, Cota: M K - 574 C/R (nr. 35982/ RK 924).

2. **KOGĂLNICEANU, MIHAI.** *Letopisiţul Tării Moldovii de la domnia lui Istrati Dabija V.V. până la a treia domnie a lui Mihai Racoviţa V.V.*/atribuit lui Neculai Muste,diac stari de Divan (1662-1729), tom III, 1846.

- Pe pagina de titlu ștampilă „Biblioteca Paul de Gore. Basarabia"
- Ștampila „Institutul de Istorie, Limbă și Literatura. Biblioteca".
- BȘCAȘM, Cota: M K-574 C/R (nr. 35981/ RK 925).

3. **HASDEU B.P.,** *Din etymologicum magnum Romaniae.* Fundat de M.S.regele Carol I. Bucăți alese și adaptate pentru clasele secundare superioare, Ediţiunea VI, Editura Librăriei E. Graeve & Comp., Bucuresci, 1894.

- Ex-libris etichetă P. G. de Gore.
- Pe pagina de titlu parafe: „P. Gore, Bucuresci, 1905"; „B.P. Hasdeu"; ștampila Fundaţiei Regele Ferdinand.
- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
- BȘCAȘM, Cota: H 33 C/R (nr. U 111877).

4. **SADOVEANU Mihai**, *Dureri înnăbușite,* Institut de Arte Grafice și Ed. Minerva, București, 1904.

- Ex-libris etichetă „Paul de Gore. De la Gorie Leoa. Basarabia".
- Pe pagina de titlu parafă: „P. Gore"; ștampile: „ P. Gore. Chișinău. Basarabia"; „Biblioteca Fundațiunii Regele Ferdinand".
- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
- BȘCAȘM, Cota:S 12 C/R (nr. U 111834).

[149] Pe această cale exprimăm cuvinte de g*ratitudine dnei Maria Poștarencu, bibliograf AȘM, pentru sprijinul acordat în identificarea volumelor din biblioteca lui Palul Gore.*
[150] Primul centru de cercetări academice în domeniul istoriei în R.S.S. Moldovenească a fost înfiinţat în 1946.

5. GHICA Ion, *Scrisori către V. Alecsandri*, Editura Librăriei Ion Alcalay, București, 1905.

- Pe pagina de titlu parafă: „Paul Gore. Chișinău”; ștampila Fundației Regele Ferdinand.
- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
- BȘCAȘM, Cota:G 42 C/R (nr. U 111850).

6.IORGA Nicolae, *Neamul Românesc in Bucovina,* Ed. Institutului de Arte Grafice „Minerva”, București,1905.

- Ex-libris etichetă „Paul de Gore. De la Gorie Leoa. Basarabia”.
- Pe pagina de titlu ștampile: „Библиотека Павла Георгевича Горе”; „Biblioteca Fundației Culturale Regele Ferdinand”.
- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
- BȘCAȘM, Cota: I 77 C/R (nr. U 111953).

7. MERA I.T., *Din lumea basmelor*/ cu 87 ilustrațiuni originale, Institutul de Arte Grafice și Ed. Minerva, București, 1906.

- Ex-libris etichetă P. G. de Gore.
- Pe pagina de titlu ștampila Fundaţiei Regele Ferdinand.
- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
- BȘCAȘM, Cota: M 57 C/R (nr. U 111848)

8. **HAȘDEU B.P.,** *Ursita.* Roman istoric, Institut de Arte Grafice și Ed. Minerva, București, 1910.

- Ex-libris etichetă „Paul de Gore. Basarabia”.
- Pe pagina de titlu parafă: „P. Gore, Iași, 1910”; ștampila Fundaţiei Regele Ferdinand.
- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
- BȘCAȘM, Cota:H 33 C/R (nr. U 111883).

9. **IORGA Nicolae,** *Scrisori domnești,* Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1912.
   - Ex-libris etichetă „Paul de Gore. Basarabia”.
   - Pe pagina de titlu ștampile: „Biblioteca Paul de Gore. Basarabia”; „Biblioteca Fundației Culturale Regele Ferdinand”.
   - Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
   - BȘCAȘM, Cota: I 86 C/R (nr. U 111964)

10. IORGA Nicolae, *Scrisori de boieri,* Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1912

- Pe pagina de titlu parafă: „P. Gore, Iași, 1912”.
- Pe pagina de titlu ștampila Fundaţiei Regele Ferdinand.
- Provine de la Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand I, fond Pavel Gore.
- BȘCAȘM, Cota: I 86 C/R (nr. U 111964).

11. **GHIBĂNESCU,** Gheorghe, *Surete şi isvoade (Documente slavo-române).* Publicate /de Gh. Ghibănescu, profesor, Membru corespondent al Academiei Române, deputat, Vol. VIII, Tipografia Dacia P & D. Iliescu, Iași, 1914.

- Cu ștampilă „Biblioteca Paul de Gore. Basarabia" aplicată pe pagina de titlu (se repetă la p. 61); pe colțul de sus/stânga semnătura autografă „P. Gore. Chișinău 19 […].
- BȘCAȘM, Cota: 9 (001) G 42

Anexa 11. **O CRONOLOGIE A CĂRȚII ȘI CENZURII IN BASARABIA. 1814-1916**

1814, mai, 27. Chișinău: Dicasteria Duhovnicească a primit ucazul Sf. Sinod cu privire la înfiinţarea Tipografiei Exarhicești din Chișinău „după înaltele ordine date primul în 1787 iunie, 20 şi, al doilea din 1802, februarie 2, se aprobă voia […] de a înfiinţa tipografii”[151]. Potrivit decretului sinodal cenzura cărților este în supravegherea arhiereului Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni:

- Întreţinerea şi organizarea acestei tipografii este dată sub dispoziţia şi îngrijirea personală a Î. P. Voastre ”(art. II).
- P. S. V., Veţi avea grijă şi supraveghere strictă, în toate privinţele, fără nici o excepţie, asupra tipăririi cărţilor şi ale altor tipărituri în această tipografie (art. III);
- În Tipografia Exarhală se vor tipări cărţi bisericeşti în limba moldovenească ce vor fi traduse din slavoneşte după aceleaşi ediţii sinodale (art. VII);
- Gramaticile trebuincioase pentru Seminar şi alte cărţi şcolare se pot tipări cu litere civile, însă nu din noile ediţii din alte tipografii, ci numai din cea sinodală din Moscova (art. IX);
- Se vor prezenta spre examinare Sf. Sinod, înainte de tipărire, noile traduceri sau alcătuiri lucrate de persoane duhovniceşti […]. Cu acest prilej se va adăuga şi părerea Î. P. S. Voastre privitor la necesitatea unor asemenea tipărituri (art. XIII) [152].

1814, mai, 30. Chișinău: exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni a semnat regulamentul intern de funcţionare a Tipografiei Exarhale (nr. 1263), potrivit căruia se vor tipări „cărți şi alte lucrări” numai cu aprobarea în scris a exarhului, iar „fără aceasta nici o carte şi nici o hârtie să nu se tipărească”[153]. Astfel, mitropolitul stăruia să execute cât mai exact prevederile stipulate în ucazul sinodal cu privire la tipărirea cărţilor religioase în limba română. Arsenie Stadnitzki a consemnat că „Gavriil, urmând întru totul stipulările prevăzute în ucazul sinodal, uneori era nevoit să se adreseze direct Sf. Sinod pentru a cere dezlegare în tipărirea cărţilor. Aşa a fost în tipărirea *Apostolului, Evangheliei* şi *Trebnicului*”[154].

1819, decembrie. **Chișinău**: Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni solicită aprobarea Sf. Sinod în vederea tipăririi unui „*Apostol, Evanghelie* şi *Trebnic* după ediţiile întrebuinţate mai înainte în bisericile din Basarabia”, adică din cele tipărite în Principatele Moldovei şi al Valahiei şi care aveau anumite deosebiri în structura cărții în raport cu ediţiile sinodale[155].

1819, decembrie, 31. Sankt Petersburg: Sfântul Sinod dă dezlegare în tipărirea cărţilor liturgice: „Propunerile I.P.S. Voastre, găsindu-le întemeiate se dă voie a se tipări amintitele cărţi *Evanghelia, Apostolul* şi *Trebnicul,* în limba moldovenească”. Dispoziţia sinodală a mai fost completată cu o notă specială: „Cu scurgerea timpului în care clerul de acolo se va mai reforma […] atunci se vor

---

[151] ANRM., F. 205, inv.1, d. 404, f. 9; Constantin Tomescu, *Tipografia Duhovnicească Exarhală din Basarabia. În Arhivele Basarabiei*, nr. 4, [An. III], Chișinău, 1931, p. 266; 49-50.
[152] ANRM., F. 205, inv.1, d. 404, f. 11-12.
[153] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 404, f. 8.
[154] Стадницкий, А.; *Гавриил Банулеску-Бодони экзарх молдо-влахийский (1808 1812 г) и митрополит Кишиневский (1813-1821),* Кишинев, 1894, с. 343-345; vezi: Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia (între tradiție și politica țaristă),*Biblioteca Tiragetia, Bons Offices, Chișinău, 2007, p. 48-54.
[155] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 404, f. 12-14.

tipări aceste cărţi după modelul ediţiilor slavoneşti" Era, deci, această cedare a cenzurii sinodale o indulgenţă temporară[156].

***

1821, martie, 10. Chișinău: în Tipografia Exarhicească a Basarabiei s-a tipărit *Tipicul* „bisericesc, adunat în scurt […]. Pe verso-ul paginii de titlu are înscrisă aprobarea cenzurii: „Cu pozvolenia Comitetului a Ţenzurii, ce iaste aşăzat în Duhovniceasca Academie a Sankpeterburgului" Este prima tipăritură ieșită de sub teascul tiparniței din Chișinău. care are înregistrată apostila cenzurii sinodale. Dintre cărţile ieşite de sub teascurile tipografiei duhovniceşti din Basarabia, în 1821, cu sigla cenzurii mai consemnăm *Sfătuire de la Comitetul Societăţii Biblice* (1821) [157].

***

1826, iunie, 20. Chișinău: în jurnalul Dicasteriei Exarhiceşti din Chişinău este înregistrat Decretul sinodal din 16 iunie, nr. 5306 (emis la propunerea mitropolitului Serafim al Novgorodului şi al Sankt Petersburgului, membru al Sfântului Sinod), cu privire la registrul cărţilor bisericeşti obligatorii pentru fiecare biserică. Se interzicea **păstrarea cărţilor civile în bibliotecile bisericeşti**, a cărţilor bisericeşti cu caractere civile sau tipărite în tipografii particulare fără aprobarea prealabilă a Sinodului rus sau a Comitetului de Cenzură. În cazul în care e vor depista,, asemenea cărţi imediat vor fi confiscate". Cenzura duhovnicească se exercita „în temeiul Ucazului din 1787 iulie 28, întărit ulterior în ziua a 9-a a lunii februarie 1802 şi din 17 noiembrie 1824"[158]. Circulara episcopală urma să fie adusă la cunoştinţa tuturor clericilor din parohii, a călugărilor de la mănăstiri şi schituri[159].

1826, august, 28. Chișinău: în jurnalul Dicasteriei Duhovnicești sunt consemnate rapoartele protoiereilor (în limba română) Nazar Hăncu (Orhei), Filip Carpu (Orhei), Mihai Radostat (Hotin), Nichita Glîzin (Ismail), Petru Kunitzki (Odesa), arhimandritul Gavriil (Căpriana), Sinisie (Dobruşa), Arsenie (Ţigăneşti), adresate „Marelui Domn Dimitrie, arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului şi Cavaler " cu privire la executarea întocmai a dispoziţiei episcopale în vederea completări cărţilor bisericeşti obligatorii pentru fiecare biserică[160].

1826, august, 13. Chișinău: în circulara episcopală emisă către protopopii (blagocini) de circumscripţie se deleagă sarcina de supraveghere a activității călugărilor greci veniţi temporar la moşiile mănăstirilor închinate din Basarabia. Protopopii aveau sarcina să raporteze către Sf. Sinod din Sankt Petersburg în cazul în care „au observat în preocupările călugărilor greci acțiuni dăunătoare, îndreptate împotriva rânduielilor ortodoxiei ruseşti"[161].

1826, iunie, 10. Sankt Petersburg: este adoptat Statutul de cenzură alcătuit de ministrul Instrucțiunii Publice A.S. Șișkov. Statutul cuprinde 9 capitole cu 230 paragrafe. Conform statutului, cenzura avea sarcina de control asupra vieții social politice și culturale din imperiu, fiind încadrată în structura Ministerului Învățământului Public, iar rolul de coordonator îl deținea

---

[156] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 404, f. 12-14.
[157] *Tipic*, Tipogr. Exarhicească, Chişinău. 1821; *Cartea Moldovei*. Catalog General (sec. XVII – înc. sec. XIX), alcătuit de V. Farmagiu, N. Matei, C. Slutu, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1992, p. 83-84 (nr. 23).
[158] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4990, f. f. 1 v.
[159] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4990, f. 9-32.
[160] ANRM, F. 205, inv 3., d. 54, f. 3;
[161] ANRM, F.205 , inv 3., d. 54, f. 3 .

Departamentul Principal de Cenzură în frunte cu un comitet în a cărui componență intrau: ministrul Afacerilor Externe, ministrul Învăţământului Public şi ministrul Afacerilor Interne. Acestui Comitet i se supuneau respectiv: comitetul de cenzură din Sankt Petersburg, Moscova. Noul comitet avea în subordonare directă Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg, iar celelalte: din Moscova, Dopart și Vilnus – erau în subordonarea structurilor locale ale Ministerului Instrucțiunii Publice Și-au păstrat prerogativele de cenzor – Departamentele duhovnicești, academiile și universitățile. Acest statut a fost supranumit „de fontă" și înlocuit cu un altul, în 1828[162].

1826, iulie, 1. Sankt Petersburg: înștiințarea trimisă la Chișinău de către „Direcţia Principală a căilor de comunicaţii, a doua oară, aduce la cunoștință, precum că are voie să editeze o revistă ştiinţifică **c**e va apărea din 1 iulie, curent (1826) sub egida ministerului în fiecare lună câte o carte din 5 coli de tipar. Subiectele abordate: proiecte, desene, tabele. Revista se va edita în două limbi: rossiană şi franceză. Teme de dezbatere: informaţii istorice asupra căilor de comunicaţii; informaţii despre starea drumurilor, a râurilor; despre succesele construcţiei de nave, canale şi poduri în Rusia; statistici sistematizate pe zone şi regiuni privitor la căile maritime; ştiinţă: studii diverse privitor la istoria construcţiei de nave, statutul acestora; o expunere sumară a ucazurilor şi hotărârilor Senatului; de asemenea vor fi publicate, în primul număr al fiecărui an, listele funcţionarilor"[163].

***

1828, **aprilie, 22. Sankt Petersburg**: s-a aprobat un nou Statut de cenzură, elaborat de o comisie specială compusă din cneazul V.S. Lanskoj, ministrul Afacerilor interne, A.X. Bekendorf, I.V. Vasilicikov, contele S.S. Uvarov și D.V. Daşkov. Statulul de cenzură prevedea:

- „Cenzura se instituie pe lângă Ministerul Învățământului Public și se împarte în internă și străină: primă are în supraveghere operele de creație, de știință și artă destinate pentru editare în interiorul statului. Cea de a doua este preocupată de interzicerea sau permiterea vânzării cărților, stampe, tablouri aduse de peste graniță" (art. 4);
- „Cu supravegherea activităților de cenzură atât internă, cât și externă;, a executării întocmai a legislației din Statul de cenzură, se instituie Direcția Principală de Cenzură" (art. 5);
- „Toate cărțile comandate în străinătate, fie de instituții de stat, de librării sau persoane particulare. Excepție fac: 1) cartea străină expediată prin poștă, acestea vor fi supuse cenzurii speciale a direcției de poște; 2) cărțile străine aduse pentru diplomații străini;
- Cărțile comandate de Universitatea Imperială și de Academie sau ale înalte persoane,care au un statut special în baza Decretului imperial[164].

1828, aprilie, 22. **Sankt Petersburg**: Conform stipulărilor prevăzute de Statutul de cenzură (art. 96, 1828), Senatul a decis: „Comitetul de cenzură este responsabil doar de alcătuirea listelor-catalog a cărţii interzise sau permise pentru public, cât şi de atribuirea corectă a cărţilor supuse

[162] Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год., Изд-во: Типография Морского министерства (СПб), с. 208-210.
[163] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3689, f. 1-2; vezi Maria Danilov, *Presa şi cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, Pontos, Chișinău, p. 53.
[164] *Комитет Цензуры иностранной. Документы и материалы*, составители Н.А. Гриченко, Н.Г. Патрушева, Д.И. Раскин, Изд-тво. Российская Национальная Библиотека, Санкт Птербург, 2006, стр. 28-40.

cenzurii. Pe când cartea intrată în biblioteci, librării şi alte instituţii publice se află în supravegherea poliţiei locale aflată în subordonare Ministerului de Interne. La rândul său, Ministerul Învăţământului Public este obligat să deţină informaţiile cu privire la cartea interzisă”[165]. Dintre cele 117 paragrafe, cuprinse în Statutului de cenzură (1828), 40 erau consacrate cărții străine. Statutul prevedea „interzicerea operelor care conțineau idei ce ar fi putut zdruncina temelia credinței ortodoxe, a puterii autocrate sau a Casei Monarhului” [166].

***

1829, mai, 31. Chișinău: este emisă dispoziţia Guvernatorului civil al Basarabiei „Despre interzicerea tipăririi cărţilor în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei, fără aprobarea prealabilă a cenzurii” (dispoziţia Ministrului Afacerilor Interne fusese expediată guvernatorului civil în 4 mai 1829, nr. 1043) [167]. Cenzorul avea obligația de supraveghere a cărților duhovnicești „să nu pătrundă idei străine ce ar putea convoca confuzii între credincioşii ortodocși” [168]. Cărţile bisericeşti tipărite la Chișinău erau în supravegherea arhiereilor locali şi aprobate de membrii Consistoriului Duhovnicesc. Activitatea Tipografiei Duhovniceşti era subordonată unei supravegheri stricte şi din partea administraţiei guberniale.

***

1830, aprilie, 11: Sankt Petersburg: Circulara Ministerului Afacerilor Interne atenţiona şefii de gubernii că literatura didactică, în special cea străină, conform art. 158 (Statutul de Cenzură, 1828) este supusă restricţiilor, deoarece este deosebit de periculoasă în procesul educaţional al tinerilor[169].

***

1831, iunie. 6. Odesa: în raportul şefului de poliţie din Chişinău se aduce la cunoștință ca „în urma circularei primite în legătură cu aprobarea unei noi publicații „Odesskij Almanah” a difuzat anunțul către toţi funcţionarii publici (lista se anexează). Colonelul Rodnin l-a informat că, exceptând asesorului de colegiu Dâbenko, alţi doritori nu s-au aflat”[170].

1831, decembrie, 14. Sankt Petersburg: Ministerul Instrucțiunii Publice aprobă listele-catalog cu privire la cărţile „interzise” sau „permise” pentru public de către Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg. Listele cuprind exclusiv ediţii în franceză şi germană, fiind alcătuite de cenzorul superior Vasile Komovschi. Completările ulterioare cu ediţii în alte limbi a listelor–catalog alcătuite de cenzorii din Sankt Petersburg au fost nesemnificative. Acest model în funcţionarea sistemului de cenzură a cărții străine intrate in Imperiul Rus a perpetuat, cu minime schimbări, pe tot parcursul secolului al XIX-lea[171].

***

[165] ANRM, F. 2, inv. 1, d.1423, f. 2.
[166] ANRM, F. 2, inv. 1, d.1423, f. 1.
[167] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5813, f. 1.
[168] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5813, f. 2.
[169] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1423, f. 7.
[170] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1724, f.4-5.
[171] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 1.

1832, martie, 11. Sculeni: în raportul vameșului (nr. 513) către A. I. Sorocunski, guvernatorului civil al Basarabiei se aducea la cunoștință despre cele 76 de volume aduse de la București și trimise pentru verificare Comitetului de cenzură din Odesa[172].

1832, mai, 9. Sankt Petersburg: Departamentul Executiv de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne a emis ordonanţa (nr. 1282) adresată guvernatorului din Basarabia cu privire la supravegherea cărţilor intrate în circulaţie (comercializarea acestora) pe teritoriul Imperiului Rus cu respectarea strictă a circularei din 21 aprilie 1832 în vederea restricțiilor de cenzură a cărții „care nu trebuie să ajungă în librării”[173].

1832, mai, 13. București: directorul poștei I. Jalovenko, în adresa expediată guvernatorului civil al Basarabiei aducea la cunoștință că „primele 76 de cărţi vechi au şi fost expediate pentru Biblioteca publică din Chişinău[174]”.

1832, august 8. Odesa: Comitetul de cenzură înştiinţa administraţia provinciei (nr. 146), că dintre cele 76 de volume în „limba moldovenească, 36 s-au dovedit a fi premise de cenzură, 39 volume sunt necunoscute, iar una interzisă*: Viaţa Împăratului Rossienesc Alexandru I* (traducere din germană (1815). În baza Statutului de Cenzură, exemplarul este trimis Comitetului pentru Cenzură a Cărţii străine din Sankt Petersburg”[175].

1832, octombrie, 15. Chișinău: este emisă ordonanța Guvernatorului civil al Basarabiei (nr. 2564) către Dimitrie Sulima, în legătură cu dispoziția ministrului Afacerilor Interne, care solicita de urgenţă „informaţii despre numărul de tipografii ce se găsesc în supravegherea Î.P.V., în eparhia Basarabiei; în ce scop au fost înfiinţate, ce spaţiu ocupă; câte teascuri sunt în lucru şi ce sume de bani sunt prevăzute pentru întreţinere”. Conform Regulamentului privitor la cenzură cărţile bisericeşti ce se dau la tipar după versiuni tipărite „mai înainte sunt în supravegherea arhiereilor locali. Nimeni, însă nu are dreptul să retipărească traduceri noi, fără ca acestea să fie văzute de cenzura duhovnicească sau civilă”[176].

***

1833, mai, 15. Odesa: Secţia a 3-a imperială a guvernatorul general al Novorossiei a emis o circulară (nr. 8716) către guvernatorul civil al Basarabiei prin care solicită informaţii exacte despre numărul de tipografii din „oblastea Basarabiei cu indicarea locului unde se află”[177].

1833 mai, 29, Noua Suliță: cărțile aduse de evreul Akiva Linca au fost reținute la vama de trecere și expediate spre verificare la Sankt Petersburg. Dar cele19 volume: 10 în germană, 6 în latină şi 3 în latino-germană s-au dovedit a fi din categoria celor „permise de cenzură”. Confuzia intervenise din cauza titlurilor incomplete indicate în catalog, după cum explica cenzorul. Cărţile au fost expediate la Petersburg pe 5 iunie 1833 şi au revenit la Chișinău pe 10 iulie 1835[178].

---

[172] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1487, f. 161
[173] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1423, f. 1-7.
[174] ANRM, f. 2, inv. 1, d. 1487, f. 107.
[175] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1487, f. 161.
[176] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5813, f. 1
[177] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1844, f. 4.
[178] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 8-15.

1833, iunie, 5. Sculeni: La punctul de trecere a frontierei vameșii au identificat printre cărțile aduse de supusul de Austria Carolina Savițchi, trei titluri „în dialectul polonez”, care nu se regăsesc în listele-catalog emise de Comitetul de cenzură. Astfel, cărțile în mod obligatoriu erau expediate la Sankt Petersburg la Comitetul de cenzură străină[179].

1833, iulie, 17, Sankt Petersburg: avizul Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg către guvernatorul din Basarabia înștiința că „titlurile arătate în catalogul din 3 iulie (nr. 10426), aduse de peste graniță de către boierul basarabean Râșcanu și supusul Moldovei Donici s-au dovedit a fi permise de cenzură și pot fi returnate destinatorilor. Cenzor superior N. Riumiko Documentului citat n-a conservat și lista cărţilor aduse de boierii Răș̦canu și Donici, de aceea nu putem şti ce cărţi anume au fost autorizate de cenzura ţaristă[**180**].

1833, august, 30. Odesa: contele M. Voronţov, general guvernatorul Novorusiei și Basarabiei trimite un demersul către D. Bludov, ministru de interne în care solicită înființarea unui buletin regional în oblastea Basarabiei. Refuzul funcționarului imperiala fost categoric (adresa din 21 noiembrie 1833). Este invocat motivul că provincia „nu se înscrie pe temeiul regulamentului statutar din 3 iulie 1837, care prevede editarea buletinelor în toate guberniile începând cu 1 ianuarie 1838. Regulamentul nu poate fi extins şi asupra Basarabiei**,** deoarece aceasta nu dispunea de „servicii de secretariat în consiliile guberniale ce erau prevăzute în Regulamentul editării buletinelor”. Ministrului de interne promite în cazul în care va apărea o posibilitate „pe temeiurile căruia va putea fi tipărit Buletinul basarabean”, atunci „nu va întârzia să reia legătură”[181].

***

1834; februarie, 1. Leova: supusul Moldovei, boierul Nicolai Petrică trece vama cu 11 cărţi româneşti[182], iar printre cărţile aduse de Costachi Negri erau şi manuale: *Geometrie de Legendre; Algebre de Burdon* şi *Oeuvres poetiquues de Voltaire*[183]. Cărțile sunt reținute pentru a fi verificate de cenzură[184].

1834, aprilie, 3. Sculeni: postelnicul Petru Rosseti trece cu 30 de cărţi în limba franceză, dintre care două au fost interzise (art. 92, Statutul de cenzură): *Chanson de Beranget (Paris, 1828) și Biographie de Napoleon*, în două volume (1834). Conform restricțiilor de cenzură cărțile urmau obligatoriu să fie depuse la Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg sau întoarse înapoi peste frontiera imperiului. Între timp intervenise o altă dispoziţie a Comitetului de cenzur (din 6 iunie, 1834), prin care se solicita să fie expediat doar volumul *Biographie de Napoleon (1834), care* s-a dovedit *„a fi necunoscută”* de cenzorii imperiali[185]. Pe 1 august 1834, în cancelaria guvernatorului din Chișinău a fost primită circușaraă oficială a Comitetul de cenzură străină (nr.

---

[179] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 3-4.
[180] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1941, f. 2.
[181] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1951, f. 13 -16.
[182] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2791, f. 4.
[183] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092, f.151- 152.
[184] Maria Danilov, *Cenzura în Basarabia,* în Cenzura în spațiul cultural românesc, coord. Marian Petcu, Comunicare. ro., București, 2005, p. 129.
[185] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092, f. 40.

448), prin care se anunţa că din ediţia *Biographie de Napoleon, 1834,* au fost cenzurate (excluse) *„pagina 198, vol. I; p. 191, vol. II". În urma* unor asemenea intervenţii „inventate" de cenzorii ţarişti, cartea, în opinia acestora, putea fi întoarsă proprietarului şi permisă în circulaţie[186].

1834 aprilie, 10. Sankt Petersburg: în adresa ministrului de Finanţe către șeful provinciei guvernul anunţa despre fondarea unei publicaţii de profil – *Zemledelceskaia Gazeta* **[187].** În numele Comitetului Agricol, dar şi al „Înaltului Monarh" este invitat guvernatorul şi mareşalul nobilimii basarabene „să-şi dea concursul la o cât mai largă difuzare a acestei gazete, îndeosebi printre moşieri de la care guvernul aşteaptă întotdeauna cea mai largă susţinere pentru interesul comun" [188].

1834, aprilie, 12. Sankt Petersuburg: Principesa Elizaveta Canatacuzino era înştiinţată de Comitetului de cenzură străină (nr. 227), că printre cărţile aduse în Basarabia, patru s-au dovedit interzise[189].

1834, aprilie, 17. Sankt Petersburg: în circulara secretă a Ministerului de interne (emisă în baza celei din 21 aprilie 1832), expediată şefilor de gubernii, se atrăgea atenția că „supravegherea cărţii străine intrate în imperiu este pusă sub responsabilitatea departamentului de poliţie, inclusiv bibliotecile publice, librăriile sunt în supravegherea permanentă a organelor de poliţie"[190].

1834, mai, 29. Chișinău: dintre „cărţile aduse de peste graniță de maiorul Kotljarov" – două erau interzise de cezură: *Frantzuzkie vypiski* şi *Anekdoty pol'skie* (traducere din franceză)[191].

1834, iunie, 13. Leova: vameşii de la Leova trimit un raport (nr. 540**)** către guvernatorul din Chișinău în care informau că au sechestrat „doua lăzi cu cărţi în diferite limbi": în franceză –26, în germană –10, în polonă – 89, în română –5 (*Calendar pe anul 1832*; Dicţionare: *Novo-valacho-russkii slovari*); alte limbi – 4[192]. În 12 iulie 1843, Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg trimite avizul în cancelaria guvernatorului din Chișinău în care anunță că o parte din volumele aduse de militarii ruși sunt permise de cenzură cu excepția cărților: „Histoire de Napoleon"; „Histoire de la campagne 1814" şi cinci titluri în limba polonă (în documentul conservat nu sunt specificate titlurile). Cărțile trebuiau expediate obligatoriu la Comitet pentru confruntări ulterioare[193].

***

1835, august, 18, Sankt Petersburg: Comitetul de Cenzură înştiinţa guvernatorul civil din Basarabia că printre cărțile aduse de la București pentru completarea fondului de carte a Bibliotecii

---

[186] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092, f. 42.
[187] ANRM F. 2, inv. 1, d. 1968, f. 3.
[188] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1968, f. 1-2;
[189] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092, f. 13; vezi Maria Danilov, *Cenzura în Basarabia,* în Cenzura în spațiul cultural românesc, coord. Marian Petcu, Comunicare. ro., București, 2005, p. 129.
[190] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1423, f. 1-2.
[191] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092, f. 86- 88.
[192] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092, f. 110-111.
[193] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092 f. 117.

publice din Chișinău, alte două titluri s-au dovedit a fi interzise: *Lettres sur le Bosphore [...]*, Paris, 1822 şi alta în română: *Sandino [...]*,1831”[194].

1835, octombrie, 9, Chișinău: dintre cele 41 de cărţi aduse de soţia „secretarul de colegiu Serafiani” – 29 s-au dovedit a fi permise de cenzură, iar 7 cărţi (12 volume) „în limbi orientale” au fost declarate necunoscute de cenzorii de la Odesa. Dintre acestea trei s-au dovedit a fi interzise: două în limba turcă şi una în „limba moldovenească”[195].

***

1836, mai, 12. Chișinău: guvernatorului civil al Basarabiei trimite un raport Ministrului Afacerilor Interne al Imperiului Rus în care confirmă că Tipografia Regională a Basarabiei funcţionează din 1818 şi are două teascuri de imprimat. Pentru întreţinere se cheltuiau 500 ruble/anual, începând cu anul 1828 – 800 rub. La finalul raportului a adăugat: „În baza ucazului Sf. Sinod din 4 mai 1814, în oblastea Basarabiei mai funcţionează o tipografie pe lângă Casa Arhierească pentru tipărirea cărţilor în limba slavă şi cea moldovenească, cât despre sursele de întreţinere se v-a raporta către Sinodul din Petersburg”. Pe partea inferioară a raportului este notat: „Să se raporteze că dintre instituţiile nominalizate funcţionează aici numai o singură tipografie pe lângă Sfatul Oblastei şi alta pe lângă Consistoriul Duhovnicesc”[196].

1836, februarie, 19, Odesa: Comitetul de Cen**z**ură trimite un aviz guvernatorului civil din Basarabia în legătură cu cele 39 de volume destinate completării fondului de carte a Bibliotecii publice din Chișinău: „În prezent negăsind nici un motiv pentru a mai fi reţinute [...[le expediem prin serviciile speciale de poştă cu sigla <S>[197].

1836, decembrie, 4. Noua Suliţă: cărţile aduse de Boleslav Hâjdău s-au dovedit a fi interzise[198], listele întocmite fiind expediate la Comitetul de cenzură străină din Odesa. Abia pe 1 decembrie 1837 „boierul de la Hotin” a fost impus să expedieze cărţile la Comitetul de cenzură[199].

***

1837, martie, 31. Sculeni: moşierul din judeţul Orhei, Alexandru Dio aducea cărţi în dialect străin[200], consilierul Pumnul „*sosit din Moldova”* avea cărţi „*în grai moldovenesc”* [201], iar dintre cărţile aduse de boierul moldovean Teodor Codreanu în „*dialect străin”*, o carte a fost interzisă (în baza art. 92, Statutul de cenzură) şi trebuia expediată la Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg[202].

---

[194] ANRM, F.2, inv. 1, d. 2192, f. 8.
[195] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2259, f. 80.
[196] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2110, f. 1- 2.
[197] ANRM, F. 2, inv. 1, d. .2192, f. 140.
[198] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792 f. 66.
[199] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792 f. 101-103.
[200] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 21.
[201] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 31.
[202] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f.14.

1837, mai, 14. Sculeni: şeful Basarabiei era informat de Comitetul de cenzură străină că se restituie un volum din *Tableau de l'istoire Moldavie (*din cele aduse de moşierul Stamati)[203].

1837, mai, 19. Sculeni: vameșul de la Sculeni raporta (nr. 386) către șeful provinciei că „secretarul de colegiu Constantin Tufescu", sosit din Moldova, avea 26 de cărţi în limba română[204]. În lista cărţilor aduse de Constantin Tufescu (s-a păstrat o ciornă, textul ilizibil) au fost identificate unele titluri: *Gramatica*, Bucureşti 1829 (3 exemplare), *Gramatica* de la Buda (1806, 1830), dicţionare (Bucureşti, 1830)[205], care conform stipulărilor prevăzute de Statutul de cenzură (art. 158, 1828) sunt reținute și supuse cenzurii[206].

***

1838, ianuarie, 20. **Chișinău:** Înştiinţare către conducerea oblastei Basarabiei în legătură cu difuzarea publicațiilor de la Odesa: „cu permisiunea instanţelor superioare, începând cu anul 1833 se editează „Novorossijskij Kalendari". Publicaţia reflectă problemele acestei regiuni, de aceea a devenit o carte folositoare pentru locuitorii ei. Calendarul se va edita şi pe anul curent, 1838. Aceasta publicaţie, din varii motive nu a putut ajunge în multe localităţi. Acum s-a creat o situaţie favorabilă și Vă expediem 100 de exemplare cu 3 rub. 20 kop. fiecare. Totodată, rugăm, banii adunaţi din difuzarea exemplarelor să fie expediaţi pe numele consilierului titular Jachnevici"[207].

1838 aprilie, 15. Chișinău*:* armeanul Achim Popov adresează un memoriu către Pavel Ivanovici Feodorov, guvernatorul militar al Basarabiei, in care solicită permisiunea de a organiza o întreprindere
litografică la Ismail „în oraşul-port" [208].

***

1839, octombrie, 24. Odesa: în adresă (nr. 1765) către P.I. Fiodorov editorii din Odesa informau guvernatorul provinciei: „Cu permisiunea şefilor locali, districtul de învăţământ Odesa editează, pe anul 1840, în folosul elevilor săraci **„**Новороссийский Календарь"/ Novorossijskij Kalendari şi „Одесский Альманах„/ Odesskij Al'manach. Suntem convinşi că, Î.V-tră nu va refuza sa sprijine o asemenea iniţiativă de caritate, de aceea, rugam, cu permisiunea Dstră, să expediem câteva exemplare din Calendarul şi Almanahul sus-numit pentru a fi distribuite doritorilor. Rămânem în aşteptarea răspunsului din partea Î.V. Cu plecăciune şi devotament, Dimitrie Moslinovici*"*[209].

***

1840, februarie, 27. Odesa: general-guvernatorul de la Odesa aducea la cunoştinţă autorităţilor basarabene despre avizul pozitiv obţinut de la „graful Stroganov*"* (ministerul de interne al Imperiului Rus) în vederea deschiderii atelierului de litografiere solicitat de Akim Popov[210].

---

[203] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792,, f. 38.
[204] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 42-43.
[205] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 39.
[206] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1423, f. 7.
[207] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2956, f. 1.
[208] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2879, f. 1.
[209] ANRM, F. 2, inv.1, d. 3153, f. 2.
[210] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2879, f. 7.

1840, martie, 10. Chișinău: cărţile aduse de Panaiti Moruzi trebuiau expediate de urgenţă la Comitetul de cenzură străină. O carte s-a dovedit a fi „cunoscută" (identificată în baza catalogului oficial a cărţii prohibite), iar celelalte s-au dovedit a fi „*în limba valahă*", după cum specifica cenzorul din Petersburg, în raportul din 27 iunie 1840 (nr. 933) înregistrat în cancelaria guvernatorului din Chişinău[211].

***

1841, ianuarie, 9. Chișinău: Eufrosina Pleşcu (născută Moruzi), ce locuia la Cimişeni era anunţată „în căutare" de poliţia din Chișinău pentru că „n-a respectat obligaţiunea de a prezenta la cancelaria guvernatorului cele trei cărţi interzise de cenzură" (avizul din 27 mai 1840). În demersul Eufrosinei Plescu către şeful de jandarmi din Chişinău (9 ianuarie 1841) se arăta că cele trei cărţi aduse ea în Basarabia, între timp, le-a restituit proprietarului – Smarandei Balş din Iaşi de la care le împrumutase pentru lectură (în documentul citat nu sunt înregistratei titlurile cărţilor). Guvernatorul P. Fiodorov pe 14 ianuarie 1841 înştiinţa Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg despre cărţile întoarse „peste hotarul imperiului" Se constată că, deşi interzise de autorităţi, cărţile au circulat în Basarabia, au fost citit, apoi restituite proprietarului înainte ca cenzorii de la Odesa să le identifice *de visu*[212]. MD

1841, mai, 9. Sculeni: spătarul Alexandru Krupenschi „ce se îndreaptă spre Bălţi" a înregistrat la vama Sculeni lista „cărţilor în dialect străin", asumându-și obligația să depună lista la cancelaria guvernatorului din Chișinău[213].

***

1842, august, 17. Odesa: în circulara Guvernatorului general al Novorosiei adresată șefului din Basarabia în legătură cu cărțile aduse de principesei Elena Hazderli", de la Orhei, pe 14 martie 1842, însă pentru că n-au fost prezentate Comitetului de cenzură străină în termenii stabiliți de lege (timp de trei luni), va trebui să achite o amendă de 400 rub. /asignaţii"[214].

1842, octombrie, 16. Chişinău. Guvernatorul general al Novorossiei în adresa expediată guvernatorului din Basarabia, aducea la cunoștință dispoziţia Ministrului de Interne (nr. 4190), din 16 octombrie în care se comunică că „în baza art. 2017 a codului de legi, i se dă voie lui Achim Popov să deschidă în Chişinău pe lângă atelierul său de litografiere o tipografie în care „va tipări cărţi în limba rusească, franceză şi parţial în armeană şi moldovenească" şi în acest scop să i se elibereze o adeverinţă [215]. Se mai amintea, între altele, că trebuie respectată strict dispoziţia expediată anterior (în 30 septembrie, 1842) cu privire la Statul de cenzură[216].

***

1843, mai, 4. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei Pavel Fiodorov trimite un raport către cel din Odesa, în care îl informă că „tipografia litografului Achim Popov sa deschis în 4 mai, curent" (1843).[217]

---

[211] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3681, f. 7-11.
[212] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460 f. 81.
[213] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3460, f. 12-28.
[214] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3953, f. 19, 58-59.
[215] ANRM, F. 187, inv. 1, d.13, f. 7.
[216] ANRM, F. 187, inv. 1, d.13, f. 7.
[217] ANRM, F. 187, inv. 1, d.13, f. 12.

1843, iulie, 11. Sankt Petersburg: este emisă circulara secretă către toți șefii de gubernii prin care erau anunţaţi că este interzis tirajul cărţii „*La Russie en 1839 par le marquis de Custine”.* Exemplarele depistate trebuiau depuse la Comitetul de cenzură a Cărții Străine din Sankt Petersburg[218].

1843, septembrie 20. Chișinău: în adresa generalului Baranov, comandant al regimentului de pedeştri**,** către guvernatorul Basarabiei se preciza, între altele: „ Aflând că, toţi demnitarii ce se transferă din Principatele Moldovei şi Valahiei spre Kamenetz Podol'sk, cu permisiune Comitetului de cenzură şi-au primit deja cărţile în limbi străine, Rog Excelenţa Voastră, să mi se restituie cărţile, bineînţeles, cu excepţia celor 23 de volume […], cu atât mai mult că au fost procurate la Petersburg şi se găseau demult în folosinţă”[219] În baza avizului din 23 septembrie 1834 a Comitetului de cenzură a cărții străine din Sankt Petersburg expediat la Chişinău, constatăm că toate cărţile generalului Baranov, reţinute la trecerea frontierei, au fost supuse cenzurii: 44 – în limba franceză, 19 –în germană, dintre care șase volume au fost categoric interzise[220].

1843, octombrie. Chișinău: guvernatorul Basarabiei este înştiinţat de către Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg că „se restituie manuscrisul scris în limba moldovenească de sublocotenentului Ioan Moţeţeanu, locuitor din Bucureşti”. Avizul manuscrisului este semnat de consilierul de stat Iakob Ghinculov [Hâncu][221]. Cenzorul imperial constata că lucrarea lui Moţeţeanu „este lipsită de orice valoare artistică, fără nici o legătură logică sau gramaticală”și ar fi bine ca autorul ei„să se abţină de a scrie lucrări de acest gen”[222].

***

1845, noiembrie, 28. Sankt Petersburg: este emisă circulara secretă către toți șefii de gubernii prin care erau anunţaţi că este interzisă în circulaţie publică cartea lui Ivan Golovnin „La Rissie sous Nicolas I”[223].

***

1846, august, 19. Odesa: Comitetul de cenzură din Odesa trimite un demers (nr. 196) către Direcţia Principală de Cenzură din Sankt Petersburg în legătură cu editarea ziarului cu titlul *Românul* la Chişinău: „Nobilul Alexandru Misčenko şi Achim Popov, proprietarul Tipografiei şi Litografiei din Chişinău, au adresat către Comitetul de cenzură din Odesa, rugămintea de a obţine (în baza art. 17 al Statutului de cenzură, anexa la tomul Codului de legi, ediţia 1842,) permisiunea de a edita la Chişinău ziarul cu titlul „Românul”. Alăturat sunt prezentate la judecata Direcţiei Principale de Cenzură programul eventualului, precum şi certificatele de loialitate ale lui Popov şi Miscenko eliberate de către Mareşalul Adunării Nobilimii din judeţul Chişinău şi Orhei. De

[218] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4315, f. 1-2.
[219] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092 , f. 172-173.
[220] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2092, f. 189-195.
[221] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4263, f. 1.
[222] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4263, f. 1.
[223] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4715, f. 3.

asemenea, şi cel eliberat de către Poliţia orăşenească din Chişinău. Comitetul pentru Cenzură din Odesa are onoarea a Vă ruga cu plecăciune să avizaţi acest subiect”[224].

1846, septembrie,11, Sankt Petersburg: în adresă de răspuns (nr. 1421) a Direcţiei Principale de Cenzură către Excelenţa Sa P.I. Fiodorov, guvernatorul civil și militar al Basarabiei se aduce la cunoștință că „Comitetul de cenzură din Odesa a prezentat către Direcţia Principală de Cenzură, rugămintea nobilul Alexandru Misčenko şi a proprietarul tipo-litografiei din Chişinău, Achim Popov, de a le permite editarea în acel oraş a ziarului cu titlul „Românul”. În baza art. 22 al Statutului de Cenzură, cenzura publicaţiilor periodice în guberniile Novorossiei ţine de competenţa general-guvernatorilor locali. De aceea consider necesar să vă reexpediez programul „Românului”, precum şi certificatul de loialitate a lui Popov şi Miscenko şi, totodată, cu plecăciune Va rog, Milostive Domn, să mă înştiinţaţi despre hârtiile primite – consideraţi Dumneavoastră, că e oportun şi util să acceptaţi editarea eventualului ziar la Chişinău? Primiţi, Milostive Domn, asigurările mele de profundă consideraţiune şi fidelitate”[225].

***

1847, iunie, 10. Sankt Petersburg: este emisă circulara „strict secretă” a Ministerului Învăţământului Public în care se aducea la cunoştinţă că sunt interzise mai multe cărți: „Taras Ševcenco, *Kobzarul;* Mihailo Černîšenco*, Ukrainskaja balada, Vetka;* Kuleş, *Povesti ob ukrainskom narode*”[226].

1847 octombrie. **Noua Suliţă:** „supusul Austriei, Isaac” aduce 55 de bucoavne româneşti reţinute în baza art. 1199 şi 1120 (tom 6, ediţia 1842), lista cărților fiind expediată cenzorilor din Odesa. Aceştia, la rândul lor, au informat funcţionarii de la Ministerul Învăţământului Public care solicitau să li se pună urgent la dispoziţie „un exemplar al *Bucoavnei* din cele 55 aduse, pentru a fi confruntat în baza catalogului”[227].

1847, februarie, 12. Noua Suliţă: este înregistrată trecerea boierului Constantin Ralli „venit din Austria cu 4 tablouri în ramă aurită”, interzise de cenzură (art. 1119 şi 1120)[228].

***

1848, ianuarie, 24. Chişinău: Administraţia Regională a Basarabiei (Direcţia a III-a) trimite o notă informativă (nr. 754) către guvernatorul Basarabiei în care se arată: „Achim Popov, proprietarul tipo-litografiei din Chişinău în cererea depusă pe 1 octombrie 1847, roagă să i se aprobe proiectul privind editarea la Chişinău a unei gazete cu titlul „Românul”, adăugând la aceasta şi un buletin regional. După cum putem judeca din informaţiile primite demersul amintit

---

[224] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 22 -23 (AISR, F. 772, inv. 1, d.1932, f.1).

[225] Maria Danilov, *Cenzura în Basarabia,* în Cenzura în spațiul cultural românesc, coord. Marian Petcu, Comunicare. ro., București, 2005, p. 139; Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 24-25 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 1932, f. 2);

[226] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5065, f. 1-3.

[227] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4853, f. 21, 27.

[228] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4883, f. 13.

al lui Popov a fost deja discutat la Ministerul Instrucţiunii Publice și readresat spre avizare guvernatorului general. În această chestiune se cere şi părerea Sfatul Suprem, care prin adresa din 9 noiembrie [1847], nr. 2202, a raportat Excelenţei Voastre, general-guvernator, exprimându-şi credibilitatea editării gazetei amintite cu inserarea în paginile ei, până la apariţia unui buletin regional, a ştirilor oficiale locale. Informându-vă respectuos despre situaţia creată, avem onoarea, Excelenţa Voastră, să Vă prezentăm alăturat şi memoriul lui Popov spre judecata D-stră "[229].

1848, septembrie, 5. Odesa: în avizul trimis guvernatorului din Chișinău cenzorii de la Odesa semnalau că în listele cărților aduse de boierul Ralli au fost identificate mai multe titluri necunoscute. Pentru o verificare suplimentară cărţile trebuiau trimise la Comitetul de cenzură străină din Odesa, de altfel, comitetul va fi nevoit „să procedeze ca şi în cazul cărţilor interzise "[230]. Conform regulamentului din 6 aprilie 1843, cei ce aduceau carte străină se obligau printr-o dovadă scrisă să prezinte cărţile la cancelaria gubernială. Din contextul documentului citat e de presupus că boierul C. Ralli îşi asumase astfel de obligaţiuni pe care nu le-a respectat. Se vede, aceasta formă de nesupunere faţă de sistemul restrictiv de cenzură devenise o practică frecventă în Basarabia, provocând multe alte probleme funcţionarilor guberniali, implicaţi în supravegherea cărţii străine intrate în imperiul ţarist.

1848, decembrie, 15. Odesa. Comitetul de Cenzură din Odesa trimite a adresă repetată (nr. 384) către Direcţia Principală de Cenzură din Sankt Petersburg în care insistă să se pronunțe în legătură cu editarea la Chișinău a ziarului *Românul:* „Comitetul de cenzură din Odesa, prin adresa din 19 august 1846 (nr. 196) a avut onoarea să prezinte către Direcţia Principală pentru Cenzură, rugămintea nobilului Alexandru Misčenko şi a proprietarul Tipo-litografiei din Chişinău Achim Popov, de a le permite editarea în Chişinău a ziarului cu titlul „Românul". Persoanele sus-menţionate au depus o cerere la Comitetul de cenzură din Odesa, în care arată ca până acum nu au la mână nici o informaţie privitor la avizarea sau refuzul categoric de a-şi edita gazeta. De acea ei roagă să li se înapoieze măcar certificatele de loialitate, care au fost prezentate Direcţiei Principale pentru Cenzură"[231].

1848, decembrie, 29. Sankt Petersburg: Direcţia Principală pentru Presă trimite o notă informativă (nr. 1795) de răspuns Comitetul de Cenzură din Odesa „în legătură cu adresa Comitetului din 15 decembrie, nr. 384, expediata Direcţiei Principale pentru Presă cu privire la aprobarea cererii nobilului Miscenko şi a lui Achim Popov, proprietarul tipo-litografiei din Chişinău, în vederea editării revistei „Românul" la Chişinău, cancelaria Dlui ministru al Instrucţiunii Publice are onoarea de a vă informa**,** precum că în această ordine de idei a fost expediată o adresă pe 11 noiembrie 1846 (nr 1421) pe numele lui P.I. Fiodorov, guvernatorul interimar al Novorosiei şi Basarabiei, însoţită de actele Dlor Miscenko şi Popov, însă nici un

[229]ANRM, F. 2, inv.1, d. 5187, f. 1; vezi Maria Danilov, *Cenzura în Basarabia,* în Cenzura în spațiul cultural românesc, coord. Marian Petcu, Comunicare. ro., București, 2005, p. 139.

[230] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5219, f. 1.

[231]Maria Danilov, *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea,* Pontos, Chișinău, 2012, p. 23-31; Gheorghe Negru, *Proiecte privind editarea şi revistelor româneşti Basarabia respinse de autoritățile imperiale,* în „Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova", Sankt Petersburg, Chișinău, București, în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 27-29 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 1932, f. 3).

răspuns la acest subiect n-a urmat”[232]. Sursele citate n-au conservat și v*erdictul* final al instanţelor de cenzura privitor la interzicerea ziarului *Romanul*. Or, în lipsa acestuia, nu se poate stabili exact la ce etapă a fost stopată iniţiativa de editare a ziarului basarabean. Fără îndoială, lipsa acestui important document complică mult procesul de cercetare şi/ sau interpretare asupra fenomenului cenzurii. Prezenţa acestora în colecţia documentelor de altă dată o putem doar presupune. Protestul tipografului A. Popov înaintat instanţele de cenzură (memoriul din 1 octombrie 1847) pare a fi îndreptăţit o dată ce nu avea „la mână nici o informaţie privitor la avizarea sau refuzul de a-şi edita gazeta, de aceea acesta insistă „să li se înapoieze măcar certificatele de loialitate care au fost prezentate la dosar” (15 decembrie 1848).

***

1849, martie, 28. Sankt Petersburg: este emisă dispoziţia Ministrului Afacerilor Interne (nr. 518),:în baza căreia „nici o tipăritură ieşită de sub tipar nu poate să apară fără aprobarea în prealabil a cenzurii. Fiecare apariţie trebuie să fie înregistrată cu însemnul cenzurii, data, anul şi numele cenzorului, excepţie sunt doar, cărţile de vizită și invitaţiile-program” Această dispoziție a fost făcută publică în ședința Sfatului Oblastei din Basarabia (5 iunie,1849), apoi readresată spre executare către Consistoriului Duhovnicesc[233].

***

1850, septembrie, 23. **Chișinău**: în baza ordonanţei ministeriale aflată în supravegherea secretarului de colegiu baronul Korrer (nr. 518),, este emisă dispoziţia Sfatului Oblastei din Basarabia (nr. 4649) în care erau stipulate diverse înlesniri în completarea fondului de carte a Bibliotecii Public Imperiale din Sankt Petersburg [234].

***

1851, februarie, 14. Odesa: scriitorul basarabean Ioan Sârbu obține aprobarea cenzurii pentru editarea cărții *Fabule* (Tipogr. Achim Popov, Chișinău, 1851). Cartea are înscrisă pe paginii de titlu sigla Comitetului de cenzură din Odesa: „Se permite tiparul, iar numărul necesar de exemplare să fie depus către Comitetul de cenzură. Odesa, Februarie 14, 1851. Cenzor M. Paleolog”. [235]

1851, octombrie, 27, Odesa: poetul basarabean Ioan Sârbu obține aprobarea cenzurii pentru editarea cărții *Poezii* (Tipogr. Akim Popov, Chișinău, 1852). Cartea are înscrisă pe paginii de titlu sigla Comitetului de cenzură din Odesa: „Se permite tiparul, iar numărul necesar de exemplare să fie depus către Comitetul de cenzură. Odesa, Octombrie. 27**.** 1851. Cenzor M. Paleolog*”*[236].

***

1852, aprilie, 26. Sankt Petersburg: funcţionarul din Petersburg comunica către Ministrul Instrucţiunii Publice, că în urma cererii înaintate de nobilul Ioan Sârbu în scopul obținerii avizului ca volumul *Fabule,* 1851, să fie admis în calitate de manual de lectură în şcolile judeţene şi în gimnaziul din Chişinău – „cercetarea este gata, iar raportul, copiile şi traducerile executate de

---

[232] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 27-29 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 1932, f. 4).
[233] ANRM, F. 187, inv. 1, d. 13, f. 3
[234] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5065, f. 1-3.
[235] AISR, F. 772, inv. 3129, f.1-2.
[236] Textul este identic în ambele ediții: *Fabule* (1851) și *Poezii* (1852).

Ghinculov se anexează”.[237] Cererea lui Ioan Sârbu a fost respinsă pe motiv că „aceste fabule nu pot fi atribuite unor creaţii originale ce ar servi ca obiect de studiu în şcoală”. Mărturiile de arhivă au conservat un registru al cărţii didactice pentru şcolile din judeţul Soroca pe anul de studii 1868-1869. Alături de *Abecedarul* lui Ioan Doncev (1865) este înregistrată şi culegerea de *Fabule* a lui Ioan Sârbu[238].

1852, iunie, 26. Sankt Petersburg: Ordonanţă imperială (nr. 98) a Departamentului de Poliţie Secţia a II-a, subordonată Ministerului Afacerilor Interne trimite o circulară „strict secretă” guvernatorului din Basarabia în care se ordonă: „Înălţimea Sa a dispus în cazul în care vor fi depistate în vânzări publice exemplare ale revistei *Отечественные Записки* (*Otecestvennye zapiski*) pe anii 1840, 1841, 1843, atunci acele exemplare imediat să fie toate cumpărate prin mijlocirea unei persoane de încredere”. În baza aceleaşi ordonanţe se atrăgea atenția ca publicaţia amintită să fie sustrasă din toate bibliotecile private, unde acestea sunt. Funcționarul imperial stăruie cu amănunte: „Îndeplinindu-mi datoria şi stăruind să fie informaţi despre voia Măriei Sale toţi conducătorii de gubernii ce urmează să îndeplinească întocmai, cu plecăciune Rog, exemplarele cumpărate să fie expediate imediat Ministerului de Interne, indicându-se neapărat şi suma banilor cheltuiţi, pentru a fi rambursată. A semnat: Leks; vicedirector V. Safanovici (în lipsa ministrului de Interne)”[239]. Ordonanţa imperială a fost redirecţionată pe parcursul lui iunie și august, 1852, către toţi şefii de poliţie şi conducători de judeţe. Circularele expediate aveau un conţinut identic şi repetau de fapt textul ordonanţei imperiale. La fel, toată corespondenţa are acoperirea siglei „secret”[240].

1852, decembrie, 27. **Sankt Petersburg**: Circulara (nr. 2342) ministrului Învăţământului Public este adresată guvernatorul militar al Basarabiei cu sigla „Strict secret” (nota manuscrisă): „Cu privire la sustragerea din circulaţie publică a revistei „Otecestvennye Zapiski” pe anii 1840, 1841, 1843”. Șeful provinciei este atenționat: **„**Conform înaltei ordonaţe emise de Ministerul de Interne, în 10 iunie, curent, dar şi în baza acordului încheiat cu generalul-adjutant Biblikov, rog să verificaţi catalogul general al Bibliotecii Publice din Chişinău. În cazul în care veţi depista exemplare ale revistei „Otecestvennye Zapiski” pe anii 1840, 1841, 1843”, atunci imediat acele exemplare să fie confiscate, urmând mai apoi să fie expediate în cancelaria mea. Vom proceda exact aşa, precum s-a întâmplat cu exemplarele provenite din vânzări publice”. Semnat, şef cancelarie V. Kuzneţov[241].

***

1853 ianuarie, 2. Chișinău: în adresa (nr. 6) guvernatorului din Basarabia către ministrul Învăţământului Public se aducea la cunoștință că **„**în urma verificării catalogului general al Bibliotecii publice din Chişinău s-a stabilit cu certitudine, precum că revista „Otecestvennye Zapiski” lipsește totalmente pe anii 1840, 1841. În schimb au fost găsite 12 cărţi ale revistei pe anul 1843, care sunt puse la dispoziţia Înălţimii Voastre”[242]. Este dificil să stabilim – în lipsa

---

[238]Efim Levit, *Ion Sârbu, Comitetul de cenzură şi Iacob Ghinculov în calitate de recenzent oficial.* În *Pagini din istoria literaturii moldoveneşti,* Ed. Ştiința, Chişinău, 1979, p. 110-122.
[239] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822 , f. 1.
[240] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822 , f. 2.
[241] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822 , f. 3.
[242] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5822 , f. 5.

motivelor indicate de autorităţi – care au fost cauzele ce au provocat confiscarea şi sustragerea revistei *Otecestvennye Zapiski* pe anii 1840, 1841 şi 1843 din circuitul public. Sursele citate sunt cifrate sub sigla „strict secret", iar această presupune o cercetare asiduă ale altor surse ale Imperiul Rus[243].

1853, iunie, 5. Odesa: Comitetul de cenzura din Odesa refuză aprobarea pentru tipar (art. 3, Statutul de cenzură, 1828) a poemului satiric *Beişorul,* de Ioan Sârbu. Autorul în semn de protest adresează un memoriu către instanţele de cenzură din Odesa, acesteia fiind nevoite să solicite „consideraţiile" Direcţiei generale a Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg. Forul superior i-a în discuţie chestiunea în şedinţa din 12 septembrie 1853. Refuzul a fost categoric[244].

1853 noiembrie, 10. **Leova:** vameșul trimite guvernatorului din Chișinău pe căi „strict secrete" o depeșă prin care aducea la cunoștință despre cărţile depistate la boierul Creţianu ce se găsea „sub strajă" în cetatea Tighinei (cărțile care le avea de la ofiţerul Anton Gromov). Printre acestea se găseau două volume de Al**.** Dumas, *La date aux parles*, interzise de cenzură. În 16 noiembrie 1853, guvernatorul va trimite un raport la Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg [245].

1853, noiembrie, 11. Sankt Petersburg: avizul Comitetului de cenzură recepționat la Odesa a fost expediat la Chișinău cu următorul mesaj: „Să fie anunţat nobilul Ioan Sârbu ce locuieşte în oraşul Chişinău, strada Mare, în casă proprie, în legătură la avizul negativ al Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg asupra poemului satiric *Beişorul.* Manuscrisul şi memoriul se anexează"[246].

1853 8 decembrie. **Chișinău**: este adus la cunoștința clerului ucazul sinodal, care obliga conducerea Tipografiei Duhovniceşti din Chișinău să informeze lunar despre cărţile ieșite de sub tipar și, care, conform statutului de cenzură, urmau să fie depuse obligatoriu la Biblioteca Imperială din Sankt Petersburg.

1853, septembrie, 13. Chișinău: în raportul Direcţiei Economice a Casei Arhierești se arată, că printre cărţile ieșite de sub tipar în luna septembrie în Tipografia Duhovnicească este „un *Penticostar* în limba moldovenească cu gravuri litografiate prin multiplicare. Conform decretului Sf. Sinod din 5 decembrie 1852, cărţile ieşite de sub tipar cu unele schimbări în structura textului sau cu alte mărimi de caractere, iniţiale sau adausuri de frontispicii trebuie expediate urgent la Sankt Petersburg" Subiect al restricţiilor de cenzură putea fi interpretată orice intervenţie neînsemnată din cuprinsul ediţiilor noi apărute [247].

---

[243] Maria Danilov, *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea,* Pontos, Chișinău, 2012, p. 63.
[244] Efim Levit, *Ion Sârbu, Comitetul de cenzură şi Iacob Ghinculov în calitate de recenzent oficial.* În *Pagini din istoria literaturii moldoveneşti,* Ed. Ştiința, Chişinău, 1979, p. 183 -187.
[245] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5957, f. 1
[246] Efim Levit, *Ion Sârbu, Comitetul de cenzură şi Iacob Ghinculov în calitate de recenzent oficial.* În *Pagini din istoria literaturii moldoveneşti,* Ed. Ştiința, Chişinău, 1979, p. 114, 183 -187 (AISR, F. 722, inv. 1, d. 3129, f .2-6).
[247] ANRM, F. 187, inv. 1, d.13, f. 49.

1853, decembrie 5. Chiev: este aprobată de cenzură tipărirea *Învăţăturii catihiziceşti* (1866). Cartea are imprimată apostila cenzurii: „De la comitetul Ţenzurii duhovniceşti din Kiev se dă voie a se tipări. Kiev, decembrie 5 zile 1853. Ţenzor rectorul Seminarului arhimandrit Nectarie”[248] Traducerea textului aparţine protoiereului N. Danilevschi.[249] Arhimandritul Natanail (Nikita Danilevschi s. n.) de la mănăstirea Hârbovăţ primind binecuvântarea arhiereului, în luna ianuarie 1859, începe munca de tălmăcire a cărții adusă la bun sfârșit abia spre finele anului 1862. Aprobarea *Comitetul de Cenzură* din Sankt Petersburg este înregistrată pe 7 aprilie 1863. Ediția a fost scoasă în 1025 exemplare. Arhimandritul Natanail era convins că această traducere este aşteptată şi în eparhia vecină a „Hersonului, nu departe de Nistru, unde sunt parohii moldoveneşti şi preoţi cunoscători ai limbii moldoveneşti trecuţi acolo din eparhia Chişinăului”[250].

**

17 **iulie 1854. Chișinău:** pe temeiul decretului imperial cu privire la editarea buletinelor guberniale, își anunță apariţia ziarul *Bessarabskie Oblastnye Vedomosti*. Titulatura ziarului corespundea întocmai statutului de administrare a provinciei, cel de „oblaste”, iar odată cu schimbările intervenite în sistemul de guvernare al provinciei, începând cu 5 decembrie 1873, titlul iniţial al ziarului va fi înlocuit cu: *Bessarabskie Gubernskie Vedomosti*. Conform Regulamentului oficial privitor la presa din gubernii, buletinul era o un organ oficial al administraţiei și era în subordonarea directă a guvernatorului. Publicaţia avea un caracter pur informativ, de uz intern (fără ştiri politice) acoperit, în mare parte, cu anunţuri publicitare. Era compus din două părţi: partea oficială şi partea neoficială, cu redactori speciali pentru fiecare (funcţia de redactor și cenzor al părţii oficiale era deţinută, de regulă, de către guvernatorul Basarabiei). Săptămânalul se tipărea iniţial în 6-8 foi, în funcţie de materialul şi volumul adunat. Partea oficială a fiecărui număr cuprindea obligatoriu informaţiile privitor la dispoziţiile curente ale administraţiei imperiale: circulare, ucazuri, diverse hotărâri ale administraţiei locale etc, iar partea neoficială era acoperită cu informaţii scunde din viața locală[251].

***

1856, martie, 28. Chișinău: Fanton de Verrayon, guvernatorul militar al Basarabiei trimite un estras din memoriul lui Ioan Dabija, consilier de clasa a VII, către P.E. Kotzebuie, general-adjutant în care se cuprinde o analiză detaliată a situației social-politice din Principatele Romane care, în opinia funcționarilor țariști „în urma uneltirilor” îndreptate împotriva Rusiei a căzut sub influența „dușmanilor” care urmăresc „a desface legăturile ce ne unesc din timpuri străvechi pe noi moldovlahii cu Rusia”, iar în acest scop pregătesc: „1) declinul religiei, slăbite deja, în urma uneltirilor lor; 2) caută mijloace pentru a face să dispară peste câțiva ani elementul moldovlah, iar odată cu el toată recunoștința față de Rusia. In prima parte a documentului se întreprinde o analiză ale articolelor publicate în *Timpul* (16 decembrie 1854; 10 ianuarie 1855), *Steaua Dunări* (nr.17 din 18 februarie 1956), calendarul „Cazania” (București,1855, p. 21), care conțin „calomnii la

[248] Exemplarul de la Chișinău are înscris textul cu privire la cenzura cărţii, preluat după ediţia apărută la Kiev (aprobată de cenzură în 1853).
[249] Alexandru David, *Tipărituri româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă. 1812-1918,* în Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia, vol. XXIV, Chişinău, 1934, p. 295.
[250] Paul Mihail, *Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 până la 1918*. Academia Română, Bucureşti, 1941, p. 134, [nr. 232].
[251] AISR, F. 778, inv. 3, d.96/753, f. 1-19.

adresa Rusiei„. Pentru a contracara aceste acțiuni este necesar: 1) A permite moldovenilor basarabeni care și-au făcut studiile la Academiile Duhovnicești din Rusia să fie învățători în Seminarele din Principate; 2)A-i primi pe moldo-vlahi la studii de învățământ religios din Rusia. Fără îndoială, mitropolitul și episcopii vor accepta această acțiune dacă li se va dezvălui scopul urmărit în articolele apărute în presa din Principate care uneltesc împotriva religiei”[252].

1858, februarie, 12. Chișinău: Fanton de Verrayon, guvernatorul militar al Basarabiei trimite un memoriu ministrului Instrucțiunii Publice (nr.15). În prima parte a documentului se enunţă ideea fondării unei reviste sau a unui ziar cu titlul „Steluța Prutului” pentru a contracara curentul ostil Rusiei care i-a amploare în Principatele Române. Cea de a doua parte a documentului se referă la programul de activitate a publicației, care ar trebui să cuprindă istorie, statistice,topografie, beletristică, bibliografie, note cu privire la Moldova, Valahia, Basarabia, Bucovina apărute în alte publicații sau ediții străine despre români. Scopul principal al revistei este unul religios și politic, deopotrivă orientat spre contracararea publicațiilor îndreptate împotriva „Bisericii greco-ruse” și pentru a susține ortodoxia slăbită din Principate[253].

1858, februarie, 14. **Sankt Petersburg**: A. Narov, ministrului Instrucțiunii Publice trimite un raport către Ministerul Afacerilor Externe în care își exprimă unele considerații (teze) pe marginea memoriului guvernatorului militar al Basarabiei (12 februarie, 1858, nr. 15) cu privire la fondarea unei reviste în limba română la Chișinău. În opinia ministrului rus, programul viitoarei publicații trebuie întărit cu principii fundamentale care vor contribui la „răspândirea informațiilor în rândurile românilor în care să domine spiritul și orientarea pur națională, pentru că ei sunt opuși popoarelor occidentale. Aceste sentimente trezite într-un neam atât de numeros vor deștepta, firește, o compasiune față de noi”[254].

1858, martie, 2. Odesa: în adresa (**nr. 455)** contelui A.G. Stroganov, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei către ministrul Instrucțiunii Publice se exprimă opinia , precum că „scopul revistei propuse de Fanton de Verrayon este unu extrem de loial și ar fi de dorit să-l susținem pentru a consolida în rândurile credincioșilor de la Dunăre bunăvoința proprie celor de **a**ceeași credință – element care ăi leagă moral de Rusia. Însă a dori și a recunoaște folosul nu este insuficient. Mai este necesar să ne convingem că acțiunile noastre să conducă la succes […]. Orice polemică însă dintre un ziar rusesc și o gazetă străină, orice critică și articol întru justificarea și apărarea Rusiei împotriva interpretărilor eronate ale străinilor – ținând de tematicile fie religioase,

---

[252] Maria Danilov, *Cenzura în Basarabia,* în Cenzura în spațiul cultural românesc, coord. Marian Petcu, Comunicare. ro., București, 2005, p.140; Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 32 -37 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 4386, f.9 -16).

[253] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 39 -43 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 1858, f.1-8); Maria Danilov, Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, 2012, p. 35-41.

[254] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 39 -43 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 4386, f.17-19).

politice sau sociale, legate de interesele internaționale – vor fi înțelese de Europa ca o ripostă oficială a guvernului însușii. În această situație a edita o revistă specială în Basarabia cu scopul explicat mai sus, mi se pare cu totul inutilă”[255].

1858, martie, 12. Odesa: în adresa (nr. 774) consilierului secret, epitropul regiunii şcolare Pirogov către ministrul Instrucțiunii Publice sunt înaintate unele temeri în legătură cu proiectul de editare în Basarabia a revistei bilingve *Steluţa Prutului*. Acesta și-a exprimat reproșul și că ar fi „mult mai bine să se dea atenţie educaţiei clerului basarabean, care nu se bucură de popularitate în straturile culte ale Basarabiei; că revista ar putea să aibă un succes numai în cazul, dacă ar aduna în jurul său talente, iar o revistă slabă sau fără culoare ar provoca doar suspiciuni” În final epitropul susține: „nu aş recomanda în nici un caz editarea revistei în două limbi – rusă și moldovenească – pentru a nu trezi bănuieli și interpretări de prisos”[256].

1858, iulie, 17. Sankt Petersburg: adresa secretă a ministrul de Interne către guvernatorul militar al Basarabiei în legătură cu memoriul lui Ioan Dabija de a edita la Chișinău o revistă în limba română: „Aţi informat subalternul meu despre propunerea, Domniei Voastre, de a edita în Chişinău o revistă în limba moldovenească şi rusă sub supravegherea şefului de gubernie. Scopul unei asemenea reviste este de a contracara apariţiile periodice din Moldova şi Valahia, aflate sub influenţa duhovnicilor străini şi a ţărilor din Europa de Apus, orientate duşmănos faţă de Rusia şi, care conduc la slăbirea simpatiilor locuitorilor din Principat către Rusia. Vă informăm,că la acest subiect s-a discutat in corespondenţă secretă cu responsabilul regiunii şcolare a districtului Odesa şi cu guvernatorul general al Basarabiei şi Novorosiei. După cum s-a constatat și după cum m-am lămurit şi eu, editarea unei reviste în Basarabia, în cazul alegerii reuşite a colegiului de redacţie şi a unei direcţii bine determinate, ar fi putut contribui nu numai la culturalizarea populaţiei din acea regiune, ci şi a celei înrudite lor din Principatele Dunărene. Însă în lipsa unor exponenţi responsabili, cât şi ale unor materiale valoroase, o astfel de revistă în baza celor expuse de Dumneavoastră, în orice caz, la moment nu poate fi admisă. Cu atât mai mult că o încercare nereuşită mai degrabă ar dăuna, decât ar aduce folos cauzei”[257]. Aceste mărturii ne îndeamnă să constatăm că contele A.G. Stroganov își exprimă, mai degrabă, nedumerirea faţă de iniţiativa lui Fanton de Verrayon, care miza să reuşească pe lângă sarcinile de administrare a Basarabiei să-şi asume responsabilitatea pentru editarea unei reviste la Chișinău.

***

[255] Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei,* Editura Victor Frunză, Bucureşti, 1992, p .471-474; Maria Danilov, *Cenzura în Basarabia,* în Cenzura în spațiul cultural românesc, coord. Marian Petcu, Comunicare. ro., București, 2005, p. 139-140; Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste*…(2008), p. 53-54 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 4386, f. 28-31).

[256] Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei,* Editura Victor Frunză, Bucureşti, 1992, p .471-474; Maria Danilov, *Cenzura în Basarabia,* în Cenzura în spațiul cultural românesc, coord. Marian Petcu, Comunicare. ro., București, 2005, p. 139-140; Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008,
p. 51 (AISR, F. 772, inv. 1, d. 4386, f. 32-34).

[257]ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6885, f. 1 vezi „Corespondenţa secretă a guvernatorului militar al Basarabiei cu ministrul Afacerilor Interne cu privire la editarea la Chişinău a unei reviste în limba moldovenească şi rusă”. 17 iulie 1858- 16 octombrie 1864, (19 file).

1859. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, apostila cenzurii se întâlneşte tot mai frecvent pe cărţile apărute în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei, în special pe cărţile traduse (de lectură duhovnicească). Între acestea se înscriu *Povestire pentru icoana Maicii Domnului de la Hârbovăţ* (1859). Pe pagina de titlu are consemnat textul*: „*De la Comitetul Duhovniceştii Ţenzuri a Peterburgului se dă voie a se tipări. Anul 1858, noiembrie 9 zile. Ţenzorul Arhimandrit Fotie"[258]. Broşură are19 pag. Este o scriere a unui autor local neidentificat.

***

1860, aprilie, 11. Iaşi: în cancelaria guvernatorului din Chişinău a fost recepţionată o adresă de la serviciul Consulatului Rus din Iaşi (Departamentul Asiatic)**: „**Din porunca Domniei Voastre [Fanton de Verrayon, n. a., *M. D.*], boierul moldovean Aga Pavel Samsonov s-a adresat cu rugămintea transmisă verbal, să vă expediez pe numele Î. V., prin intermediul Consulatului nostru din Moldova revista *Steaua Dunării.* Găsind că aceste asigurări orale nu sunt suficiente, Vă rog, Î.V., în interese de serviciu, să-mi comunicaţi dacă într-adevăr doriţi să vi se expedieze prin serviciile de la consulat revista *Steaua Dunării*. Am onoarea să vă salut. Cu sinceră bunăvoinţă şi fidelitate, al Dumneavoastră devotat S. Popov"[259].

1860, aprilie, 25. Chişinău: în adresa de răspuns (nr. 4059), guvernatorul basarabean a confirmat mesajul verbal transmis anterior lui Serghei Ivanovici Popov, administrator al serviciului consular Rus din Iaşi: „Vă adresez răspuns la scrisoarea din 11 aprilie şi vă comunic totodată, că am rugat să mi se facă abonament nu numai la una *Steaua Dunării,* ci şi la alte publicaţii moldoveneşti. Ce titluri anume, rog să decidă cneazul Constantin Dimitrievici Moruzi […]"[260]. După acest schimb de adrese şi gesturi de amabilitate, pur oficiale, intervine, prompt, o situaţie destul de delicată. Funcţionarul de la serviciile consulare din Iaşi, prin adresa din 20 mai 1860, raporta către şeful provinciei că este absolut necesar să fie confirmat încă o dată, în formă scrisă, abonamentul pentru revista *Steaua Dunării* şi totodată intervine cu următorul mesaj: „Ţinând cont că intrarea publicaţiilor româneşti în imperiueste *strict interzisă*, Departamentul Asiatic, nu poate să Vă expedieze publicaţia fără o confirmare specială în acest sens"[261].

1860, iunie, 6. Chişinău: Fanton de Verrayon, guvernatorul Basarabiei trimite memoriu secret (nr. 6579) guvernatorul General interimar al Novorossiei şi Basarabiei, A.G. Stroganov, în care încerca să explice situaţia delicată intervenită în legătură cu recepţionarea presei româneşti la Chişinău:„Administratorul consular din Iaşi, drept urmare a rugăminţii mele a intervenit către Departamentul Asiatic al consulatului Imperial Rus să mi se permită recepţionarea gazetei moldoveneşti *Steaua Dunării* sub acoperirea serviciului consular. Însă, ţinând cont că intrarea acestei publicaţii pe teritoriul Rusiei, prin circulara din 25 mai curent, nr. 997**,** este strict interzisă, *i*ar expedierea ziarelor, după cum m-au informat cei de la Iaşi trebuie asigurată cu permisiuni speciale, eu rog să luaţi asupra Domniei Voastre sarcina şi să cereţi Înalta aprobare de a mi se permite să beneficiez de abonament la presa periodică din Principatele Unite prin intermediul

[258] Paul Mihail, *Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 până la 1918*, Academia Română, Bucureşti, 1941, p. 102 [nr. 182].
[259] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 1
[260] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 2
[261] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 3.

serviciului consular de la Iași, atât la publicaţia *Steaua Dunării* cât şi la alte publicaţii valahe. Pentru că, conducând o astfel de regiune, *locuitorii căreia sunt de aceeaşi limbă, obiceiuri şi moravuri* cu cei din Principatele Dunărene (s.n., *M.D.)* şi, care sunt supuşi unui permanent amestec cu cei de alt sânge [...], eu trebuie să ţin cont în acţiunile mele de perspectivă în gestionarea acestei provincii, de opiniile dominante în Moldova şi Valahia, de aceea şi consider necesar citirea publicaţiilor care reprezintă opinia Principatelor. Am onoarea, Înălţimea Voastră, să insist, să mi se aprobe această rugăminte şi să fie expediate la Chişinău, sub acoperirea serviciului consular al Imperiului Rus din Iaşi, atât *Steaua Dunării* cât şi alte publicaţii din Moldova şi Valahia"[262]. Problema circulaţiei presei româneşti în Basarabia, la mijlocul secolului al XIX-lea, poate fi văzută doar în contextul restricţiilor de cenzură cu privire la presa străină, care trecea hotarul Imperiului Rus[263].

1860, iulie, 12. Odesa: în cancelaria diplomatică a guvernatorului din Basarabia, este înregistrat un aviz confidenţial (nr. 176), recepţionat de la Direcţia general-guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei din Odesa (semnat de Lev Ivanovski, consilierul diplomatic) cu următorul mesaj: „Vă informăm că interpelarea Î. V., din 6 iunie, curent, nr. 6579, privitor la recepţionarea la Chişinău a publicaţiilor din Moldova şi Valahia prin intermediul serviciilor consulatului nostru a fost readresată către Ministerul Afacerilor Externe**.** Drept urmare, demersul prezentat de ministrul Afacerilor Externe, Măria Sa Împăratul şi-a exprimat bunăvoinţa şi acordul […]. Contele Tolstoi, de altfel, m-a informat că a insistat către ministrul de externe ca acesta să dispună imediat către consulatul din Iaşi în vedere expedierii în Basarabia a publicaţiilor amintite". Pe marginea laterală a paginii este suprapusă nota: „Să fie informaţi cei de la redacţii despre aducerea ziarelor la consulat. Ce ziare anume vor fi selectate pentru abonament să fie întrebat cneazul Moruzi. Rog să informaţi despre acest lucru şi cancelaria oblastei"[264].

1860, **iulie, 18. Iași**: Consulatul Imperial Rus din Moldova trimite o adresă de răspuns (nr. 2066), către guvernatorul din Basarabia în legătură cu solicitarea acestuia de ai trimite presa românească la Chișinău: **„**Vă comunicăm că Departamentul Asiatic a dispus către serviciul consular să vi se expedieze de curând, publicaţiile moldoveneşti şi valahe. Totodată, informându-vă despre recepţionarea dispoziţiei ministeriale, Direcţia Consulatului roagă să ne comunicaţi exact titlurile publicaţiilor care doriţi să le primiţi prin abonament. Dacă găsiţi de cuviinţă să delegaţi acest lucru unei persoane de încredere pentru aducerea ziarelor la consulat, de unde acestea vor fi expediate Domniei Voastre cu ajutorul serviciilor noastre"[265].

1860. A ieși de sub tipar *Slujba Sfântului Ioan Ostaşul* (1860), apărută cu „dezlegarea Duhovniceştii Censuri" (manuscrisul a fost aprobat de cenzură în 30 aprilie 1860). Șapte

[262] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 4 -5.
[263] Maria Danilov, *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea,* Pontos, Chișinău, 2012, p. 67-68.
[264] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 6.
[265] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 7, 23; în colecţia documentelor cercetate de noi nu se indică clar, care a fost persoana desemnată de șeful guberniei pentru asemenea servicii. Este de presupus că acesta a fost Gheorghe Scriban („vechiul funcţionar"după cum a fost numit de către guvernatorul basarabean).

exemplare din traducerea tipărită la Chișinău au fost depuse la Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg[266].

1860, noiembrie, 15. Chișinău: egumenul Irinei şi ieromonahul Ilarion de la Casa Arhierească din Chișinău au semnat o adresă către episcopul Antonie al Chișinăului și Hotinului aflat în ședința Sf. Sinod la Sankt Petersburg, în care își exprimau părerea că în urma cercetării „cărților tipărite la Chișinău, precum *Ceasoslov, Psaltire. Slujebnic, Mineu de Obște, Trebnic, Evanghelie, Penticostarul, Tipiconul* bisericesc și altele se tipăreau după cum se constată după aceleași cărți tipărite în Moldova și nu de pe traduceri noi […]. Măcar că toate acestea sunt bune s-a constatat că ar fi mai bine „de luat precauţiune?. Dacă nu se poate de avut cenzură Duhovnicească sau verificatori în Chişinău, potrivit poruncii Sfântului Sinod, după pilda Kaucazului, Odesei, Kazan şi alte locuri din zona de graniță cărora le iste încredințată cenzura cărților străine aduse de peste graniță, apoi nu s-ar putea de încredințat Consistoriei prin persoane duhovniceşti, cunoscători ai limbilor moldovenești şi rusești, de a revizui mai înainte cărţile propuse pentru tipărire, dacă nu cumva s-au furișat oarecare cuvinte împotriva ortodoxiei în acele locuri care nu corespund în cărțile moldovenești cu cele rusești și de a le certifica. Și atunci vor pute fi trimise fără grijă Sinodului”[267].

1860, decembrie, 8, Chişinău: adresa particulară (nr. 14884) a guvernatorului Fanton de Verrayon expediată la Iaşi stă mărturie că presa expediată la Chișinău este reținută de cenzură : „Scumpule Serghei Ivanovici [Popov, administrator al serviciului consular], în ultimul timp ziarele destinate mie sunt aduse cu întârziere şi astfel, ştirile îşi pierd valoarea. Vă rog, să vă lămuriţi cu aceste nedumeriri şi să dispuneţi ca presa destinată mie să fie expediată la timp. Am onoarea să vă salut [...][268].

1860, decembrie, 19. Iaşi: în adresa de răspuns **(**nr. 3636) Serghei Popov, administrator al serviciului Consular Rus din Iași, aduce unele lămuriri guvernatorului Fanton de Verrayon în legătură cu cenzura intervenită în cazul revistei *Steaua Dunării:* „La cele solicitate în data de 8, a lunii curente (nr. 14884), am onoarea să Vă informez Mihail Lvovovici, că revista *Steaua Dunării* n-a fost expediată Domniei Voastre. Din motive necunoscute nouă publicaţia este oprită. Consider de datoria mea, în cazul când va fi reluată editarea revistei, să vă dăm de ştire. Cu sinceră preţuire şi devotament, am onoarea […], S. Popov”. Pe marginea scrisorii se citeşte nota guvernatorului: „S. I. Popov, să facă abonament şi la alte reviste; În această problemă să fie consultat cneazul Moruzi, iar despre aceasta să mă informeze, 28 decembrie 1860”[269].

***

1861, ianuarie, 23. Iaşi: în adresa trimisă la Chișinău (nr. 217), Serghei Popov, administrator al serviciului Consular Rus din Iași, aduce la cunoștință că Revista *Steaua Dunării* şi-a încetat

[266] Paul Mihail, *Tipărituri româneşti în Basarabia de la 1812 până la 1918*, Academia Română, Bucureşti, 1941, p. 105 [nr. 189].
[267] Paul Mihail,*Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1993, p. 284.
[268] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 8; vezi Maria Danilov, *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea,* Pontos, Chișinău, 2012, p. 68.
[269] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 10.

apariţia: Mihail Lvovovici [Fanton de Verrayon]. Vă informăm că pentru achitarea *Monitorului* am primit 4 rub.argint, plata anuală fiind de 5,5 rub.argint. Revista *Steaua Dunării* şi-a încetat apariţia, însă a fost înlocuită cu *Viitorul*. Deşi nu sunteţi abonat la nici una dintre acestea vă trimit ambele publicaţii să alegeţi, după dorinţă, şi dacă vă decideţi, atunci a-ţi putea face abonamentul doar pentru trei luni, pentru că o parte din tiraj este retras […]"[270].

1861, ianuarie, 25. Chișinău: în adresa de răspuns către administratorul serviciului Consular Rus din Iași, Serghei Popov, guvernatorul Fanton de Verrayon, ţinând cont de cele ce i s-a comunicat în adresa din 23 ianuarie (nr. 217) în legătură cu cenzura publicațiilor din Principate,scrie următorul mesaj: „Am onoarea să Vă rog, scumpule Serghei Ivanovici, ca începând cu data de 1 mai, să-mi expediaţi publicaţiile moldoveneşti *Monitorul, Viitorul* şi *Dacia.* Însă, odată ce apariţia acestora în Moldova se schimbă frecvent, urmând sfatul Domniei Voastre, am să achit plata abonamentului doar pentru primele 3 luni: *Monitorul* – 5 rub. argint; *Viitorul* – 4 rub. argint ; *Dacia* – 4 rub. argint ; în total – 13 rub. argint "[271].

1861, aprilie, 1. Bucureşti*:* în adresa expediată la Chișinău (nr. 163), consulul rus, Nicolae Ghirs, aduce la cunoștință: „Am onoarea Mihail Lvovovici [Fanton de Verrayon], să vă aduc unele lămuriri în legătură cu abonamentul la ziarului valah *Reforma.* Completând registrul presei pe luna februarie sunt nevoit să Vă aduc unele explicații: chiar a doua zi după ce v-am expediat primele numere din această publicaţie, redactorul acestui ziar, G. Valentineanu a fost dat în judecată pentru publicarea unui articol îndreptat împotriva guvernului şi la moment se află în închisoare. Astfel, revista şi-a încetat apariţia până la eliberarea redactorului de sub arest. Între altele fie spus, dacă doriţi, să primiţi gazeta *Unirea,* care apare în loc de *Conservatorul* şi are aceeaşi orientare, atunci, Vă rog să binevoiţi, să achitaţi plata anuală pentru această revistă". Din nota manuscrisă a guvernatorului pe marginea adresei (din 9 aprilie) se citește: „Pentru serviciul consular din Iaşi: să se facă abonamente pentru publicaţiile *Monitorul, Viitorul* şi *Dacia***,** banii să fie achitaţi, după cum se arată: 6 rub. argint către serviciul consular din Moldova; pentru *Viitorul* – 4 rub. argint; *Dacia* – 4 rub. argint; *Monitorul Oficial* – 5 rub. argint; *Unirea* – 2 rub. argint"[272].

1861, aprilie. Chișinău: guvernatorul Fanton de Verrayon trimite către Nicolai Ghirs, consulul rus la București o adresa de răspuns în legătură cu achitarea taxelor pentru presa românească trimisă *la* Chișinău: **„**După cum se vede din răspunsul Domniei Voastre, din 1 aprilie, nr. 163, publicaţia valahă *Reforma* şi-a încetat existenţa, în schimb apare *Unirea.* Alăturând încă două carboave la plata anuală pentru ziarul *Unirea,* Vă rog, de asemenea, pe parcursul anului să aveţi în supraveghere expedierea acestei publicaţii". Textul scrisorii este însoţit de o notă marginală: „*Lui Nikolai Karlovici [Ghirs]*: *Conservatorul progresist*, organ politic, comercial şi literar; apare de două ori pe săptămână – 6 rub. argint; *Reforma* – ziarul politic şi literar; apare de două ori pe săptămână – 6 rub. argint; *Monitorul oficial al Moldovei* – 12 rub. argint" (titlurile publicaţiilor sunt scrise în limba română cu caractere latine) [273].

[270] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 11.
[271] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 14.
[272] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 12.
[273] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 9, 13.

1861, octombrie, 19. Chişinău*:* în adresa lui Fanton de Verrayon, guvernator al Basarabiei către Serghei Ivanovici, administrator al serviciului Consular Rus din Iași se solicită presa de la Iași:„Vă rog cu plecăciune să înscrieţi pe anul curent (1861, *n. n.*) publicaţia moldovenească *Tribuna* şi să înmânaţi numerele apărute deja, prin vechiul funcţionar Gheorghe Scriban. Tot lui îi puteţi da şi *Lexiconul.* Vă rog să aveţi în supravegherea Dumneavoastră expedierea acestora. Pentru *Tribuna* vă voi trimite prin Gh. Scriban , 2 rub. argint ”[274].

1861, noiembrie, 4. Chişinău: în adresa particulară (nr. 1332), guvernatorul de la Chișinău, Fanton de Verrayon solicită de la Serghei Popov, administrator al serviciului Consular Rus din Iași, titluri noi din presa editată în Principatele Unite: **„**Scumpule, Serghei Ivanovici**.** Vă răspund la scrisoarea din 23 Octombrie, curent, adusă de Gh. Scriban. Am onoarea [...] şi Vă rog să folosiţi pe anul viitor, 1862, din banii rămaşi - 7 rub./argint pentru *Monitorul,* precum şi pentru o altă publicaţie politică ce poate să apară. Totodată, Vă rog să interveniţi către redacţia gazetei *Rondarul* să-mi expedieze nr. 6, pe care nu l-am primit”[275].

****

1862, februarie, 19. Odesa: Guvernatorul general de la Odesa este foarte precaut în adresa de răspuns (nr. 1740), strict confidenţială, în legătură cu demersul întreprins de Fanton de Verrayon, care solicită autorizație pentru circulaţia liberă a *Monitorului din Iaşi* în Basarabia. În opinia șefului de la Chișinău, nobilimea locală, din nevoi utilitare legate de hotărârile diferitelor instanţe de judecată, în special a relaţiilor de proprietate, ar trebui să dispună de accesul direct la informaţia publicată în buletinul din Iaşi. Guvernatorul general, însă are o altă părere: „O asemenea publicaţie, precum *Monitorului din Iaşi,* ar diminua, în mare măsură, rolul buletinului local – *Bessaravskie Oblastnye Vedomosti* - care conţine informaţii privitor la dispoziţiile emise de administraţia locală şi din centru. Apoi fiecare număr al publicaţiei va trebui supus cenzurii […], iar de acest lucru poate fi încredințat doar unei persoane speciale cu funcţie de cenzor”[276].

1862, martie, 17. Sankt Petersburg: a fost emis Decretul imperial care permite „şefilor de gubernii şi regiuni**”** să recepţioneze „cărţi şi publicaţii periodic*e* în limbi străine fără aprobarea cenzurii”[277]. La rândul său, Ministerul Învăţământului Public a emis o dispozie specială (nr. 121), prin care guvernatorul din Basarabia era anunțat că poate beneficia de abonamentul presei româneşti fără restricţii de cenzură.

1862, iunie, 23. Sankt Petersburg: Ministerului Învăţământului Public a emis circulara, care obliga şefii de gubernii să aibă în supraveghere programul de activitate al şcolilor „populare*”,* să cunoască cine sunt diriguitorii acestora si care sunt „motivele creării unor asemenea şcoli”. [278]

1862, iunie, 27. Chișinău*:* nobilul Constantin Cristi înaintează un demers către guvernatorul militar al Basarabiei în care solicită deschiderea la Chişinău a unei o tipo-litografii cu titulatura de „Tipografie Moldovenească”. El își asumă respectarea legislaţiei cu privire la activitatea

[274] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 23.
[275] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 27.
[276] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7558, f. 5.
[277] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7440. f. 13.
[278] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7559, f. 1-3.

tipografică și roagă să i se elibereze în acest scop adeverinţa legitimă[279]. Din unele surse secrete ale poliţiei se cunoaşte că acesta avea intenţia să editeze şi o gazetă „moldovenească”. Constantin Cristi a reuşit să instaleze tipografia adusă la Chişinău însă cenzorii locali reuşesc să-i descopere intenţiile care „erau altele decât cele arătate” în demersul către autorităţi. Astfel, iniţiativa boierului Cristi de a fonda o tipografie românească este pusă sub interdicţiile cenzurii oficiale.

1862, iulie, 6. Chișinău: Nobilul Constantin Cristi scrie un raport către șeful de poliţie din Chișinău în care îl informa precum că „a primit inventarul tipografic pe care l-a depozitat în casa lui Herţa ce se află în sectorul nr. 1 al oraşului Chişinău”. Utilajul a fost verificat de o comisie specială (în baza art. 42, tom II, Codul de Legi, ed. 1857), care constată ca teascul „încă nu este instalat pentru a începe tiparul”. Șeful poliției a dispus ca „tipografia să fie în supraveghere”[280].

1862, iulie, 6.Chișinău: șeful de poliţie înaintează un raport guvernatorului militar în care se aduce la cunoștință că „a sosit inventarul tipografic pe care Constantin Cristi l-a depozitat în casa lui Herţa ce se află în sectorul nr. 1 al oraşului Chişinău”. Utilajul tipografic a fost verificat de o comisie specială (în baza art. 42, tom II, Codul de Legi, ed. 1857). S-a constatat ca teascul „încă nu este instalat pentru a începe tiparul”, ceea ce este confirmat prin avizul comisiei. Șeful provinciei a dispus ca tipografia să fie sub supravegherea poliției[281].

1862 iulie, 10. Chișinău: Guvernatorul Basarabiei întreprinde un demers către ministrul de interne în care se aduce la cunoștință despre situaţia delicată în legătură cu iniţiativa nobilului C. Cristi de a deschide o „tipografie moldovenească,” dar şi despre utilajul tipografic pus sub sechestru de poliţia din Chişinău. Cât privește deschiderea tipografiei se amintea doar ca despre ceva inutil, deoarece „*cele trei tipografii particulare*” existente în Chişinău staţionau fără lucru[282].

1862, 21 iulie, Sankt Petersburg: Adresa de răspuns a ministrului de interne conţine un refuz categoric în privința cererii lui C. Cristi de a deschide o tipografie la Chișinău[283]. Pe 10 august 1862, funcţionarul de la serviciul de poliţie era rugat să-l înştiinţeze despre decizia definitivă. Pe 18 august 1862, nobilul C. Cristi a înaintat un protest guvernatorului militar al Basarabiei în care declară că „nu sunt clare motivele pentru care i s-a refuzat deschiderea tipografiei”[284]. Motivele invocate de autorităţi erau confuze şi asta o recunoştea însuşi guvernatorul în raportul expediat ministrului de interne (cu sigla „secret”) în care îi promitea că „va stărui să aplaneze situaţia”. În finalul raportului șeful provinciei adaugă că „tipografia, se pare, avea menirea să tipărească abecedare şi broşuri ieftine în limba moldovenească pentru popor […]”. Probabil, aici se ascunde răspunsul de ce „Tipografia moldovenească” a nobilului Constantin Cristi a fost interzisă de cenzura imperială[285].

---

[279] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7462, f. 1.

[280] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7462, f. 3.

[281] ANRM, F. 2, inv.1, d. 7462, f. 3; Maria Danilov, Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, 2012, p. 32-33.

[282] ANRM, F. 2, inv.1, d. 7462, f. 5.

[283] ANRM, F. 2, inv.1, d. 7462, f. 7.

[284] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7462, f. 10.

[285] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7462, f. 10.

1863, august, 14 Odesa: Comitetul de cenzură din Odesa aprobă tipărirea manualelor elaborate de Ioan Doncev (1821-1885), profesor de limbă română la Gimnaziul regional din Chișinău1(853-1866): *Cursul primitiv de limbă rumână* (1865) și *Abeceda rumână*. Ambele ediții au înscris pe verso paginii de titlu apostila cenzurii de la Odesa[286]. Deși la 1866 și 1867 se suprima catedra de limbă română în școlile din Basarabia, cartea lui Ioan Doncev până la 1905 a fost unicul manual de limbă românească care a pătruns în cercurile largi ale basarabenilor[287]. Ioan Doncev devine, astfel. autorul primei gramatici româneşti scrise cu litere latine în Basarabia.

1862, septembrie, 15. București. Guvernatorul de la Chișinău este avizat că începând cu 1 ianuarie 1863, gazetele *Reforma* şi *Românul,* care intrau în pachetul de abonament al guvernatorului din Basarabia, urmau să fie „expediate la Sankt Petersburg de către Departamentul Poştei" (Expediaţia străină) pentru a fi supuse cenzurii[288]. Se vede însă că decret imperial din 17 martie 1862, în baza căruia șefilor de gubernii din Imperiul Rus li- s-a permis să recepţioneze cărţi şi publicaţii periodice în limbi străine fără aprobarea cenzurii, a fost de scurtă durată, suportând pe parcurs, modificări esențiale. Oricum, probele documentare stau mărturie că presa românească continua să fie recepţionată la cancelaria guvernatorului din Chişinău, iar Biblioteca publică din Chişinău, la fel, primeşte prin abonament timp de doi ani (1863-1865), colecţia ziarelor: *Românul, Buciumul* și *Monitorul oficial.* Probele documentare indică clar că de problemele presei destinate pentru Biblioteca Publică din Chişinău era preocupat Consulatul General Imperial Rus din Principatele Unite, fapt despre care aflăm din raportul din 6 martie 1865 (nr. 241), către guvernatorul din Chişinău. Din motive necunoscute nouă, aceste publicaţii erau expediate iniţial la Ismail, de unde erau readresate la biblioteca din Chişinău . Există, totuşi, o explicaţie în această privinţă. Sursele cercetate scot în evidenţă că în anturajul administraţiei guberniale erau şi alte persoane care au beneficiat de abonamente la publicaţiile ce apăreau în Principatele Române. Dintre aceştia face parte şi consilierul de stat Ioan Dabija, care avea reşedinţă la Ismail. Nu cunoaştem exact funcţia cu care era delegat acolo, însă cu siguranță era o „persoană de încredere" a guvernatorului, fiind unul din reprezentanţii administraţiei imperiale ce apăra interesele ruşilor în acest centru de judeţ, redevenit teritoriu românesc, după anul 1856[289].

***

1863, ianuarie 14. Sankt Petersburg: în baza decretului emis de împăratul Alexandru II este reformat sistemul de cenzură din Imperiul Rus. Departamentul principal de cenzură este desființat, iar toate prerogativele acestuia sunt transmise către Ministerul de interne. Astfel, Comitele de cenzură din Sankt Petersburg, Moscova, Riga, Vilnus, Kiev, Odesa, Comitetul de cenzură Străină din Sankt Petersburg și cenzorii speciali din Kazani, Revel, Dorpat trec din subordonarea Ministerului Instrucțiunii publice în cea a Ministerului de Interne. In scopul reformării legislației de cenzură ministrul Afacerilor Interne P.A Valuev a fondat o Comisie în frunte cu contele D.A. Obolenski, care avea sarcina de a elabora metode și mijloace noi de securitate a puterii. Noul

[286] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f. 13 (tipografia lui Achim Popov în 1865 era înzestrată şi cu caractere latine procurate de la boierul Constantin Cristi, căruia cenzura i-a interzis deschiderea „Tipografiei Moldovenești").
[287] Ștefan Ciobanu, *Cultura româneacsă în Basarabia sub stăpânirea rusă,* Ed. Enciclopedică „Gheorghe Asachi", Chișinău, 1992, p. 106.
[288] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7177, f. 31-32.
[289] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7575, f. 5.

proiect de cenură cuprinde 336 de articole, un capitol separat era consacrat cenzurii preventive. Organul principal de supravegherea era Direcția Principală pentru Tipărituri[290].

1863, martie 12. Sankt Petersburg: este aprobată de cenzură tipărirea *Slujbei părinţilor Metodie şi Chiril* (1865). Pe partea interioară a copertei este înregistrată aprobarea cenzurii: „De la Comitetul Duhovniceştii Ţenzuri a Sanctpeterburgului se dă voie a se tipări. Martie în 12 zile, anul 1863. Ţenzor, Arhimandrit Macarie". Cartea a fost tradusă după originalul slavonesc de pr. Ioan Butuc (biserica Sf. Teodor Tiron) şi pr. Gheorghe Dînga (biserica Sf. Ilie), pentru că „în Basarabia, în mai multe biserici slujba se săvârşeşte în limba moldovenească".

1863, iunie, 6. Odesa. în adresa expediată de noul guvernator general al Novorosiei şi Basarabiei (nr. 659) se aducea la cunoştinţă că, secretarul de colegiu Ivan Dabija a prezentat din nou un demers în care solicită „permisiunea de a edita o revistă în limbile moldovenească şi rusă, în care va fi dată o replică ieşirilor duşmănoase din revistelor româneşti îndreptate împotriva guvernului nostru. Ideea editării unei asemenea reviste a apărut încă în 1858. Vă expediez dosarul din arhiva cancelariei general-guvernatorului [corespondenţa secretă sub nr. 8 din 1858], din care veţi vedea, pe de o parte, argumentele pentru realizarea unei asemenea idei, iar pe de altă parte refuzul categoric. Vă rog să cercetaţi atent această corespondenţă şi să ne informaţi despre părerea Dumneavoastră în această privinţă"[291].

1863, iulie, 3. **Chișinău:** în circulara emisă de guvernatorul Basarabiei se aduce la cunoștința conducătorilor de tipografii că sunt obligaţi să expedieze urgent la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg câte „un exemplar din ediţiile tipărite pe anul curent, cu excepţia cărţilor liturgice, aflate în supravegherea Sf. Sinod"[292].

1863, iulie, 21. Sankt Petersburg. În adresă Ministrului de interne al Imperiului Rus către guvernatorul din Basarabia, Fanton de Verrayon, se aducea la cunoștință despre interdicțiile de cenzură în legătură cu inițiativa boierului Constantin Cristi de a deschide o tipografie în Chișinău, invocându-se motivul că „cele trei tipografii particulare existente în Chişinău staţionau fără lucru"[293]. În realitate motivul era altul. Din corespondența secretă a organelor de poliție se vede că tipografia „are menirea să tipărească abecedare şi broşuri ieftine în limba moldovenească pentru popor["[294]. În 10 august 1863, serviciul de poliţie îl înştiinţa pe boierul Cristi despre decizia Ministrului de Interne. Pe 18 august, 1863, în memoriul depus în cancelaria guvernatorului, boierul Cristi își exprima protestul în legătură cu interdicțiile de cenzură și declară deschis că „nu sunt clare motivele pentru care i s-a refuzat deschiderea tipografiei"[295].

1863, august, 1. Odesa: în adresa expediată de P.E. Kotzebuie guvernator general al Novorosiei şi Basarabiei (nr. 659) către Platon A. Antonovici, generalul-maior, noul guvernator militar al

---

[290] *Полное собрание законов Российской Империи*, том 38, Ч.I 1863, Спб, (1825-1881), стр. 61-62 (39162).
[291] ANRM, F., 2, inv1, d. 6885, f. 2-6; Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 1992, p .473.
[292] ANRM, F. 208, inv. 5, d. 512, f. 1-2.
[293] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7462, f. 5-7.
[294] Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Ed. Victor Frunză, Bucureşti, 1992, p. 476.
[295] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7462, f. 10.

provinciei[296], sunt discuţiile cu privire la editarea unei reviste la Chișinău sunt deplasate pe terenul presei ecleziastice. Consilierul Ioan Dabija, decepţionat de faptul că proiectul său de editare a unei reviste în Basarabia nu poate trece peste barierele cenzurii imperiale timp de aproape șapte ani insistă, de astă dată, asupra unui nou proiect în colaborare cu reprezentanții ecleziastici din stânga Prutului, din Moldova. În adresa din 5 iulie 1864, Ioan Dabija a trimis un demers şefului de gubernie, arătând că printre cei care si-au arătat bunăvoinţa să colaboreze se numără şi Filaret Scriban. Se anexează scrisoarea din 25 iunie 1864 (traducerea în limba rusă). Se miza pentru un program al publicaţiei „capabil să influenţeze asupra românilor și a politicii orientale, în general"[297].

***

1864, noiembrie. Sankt Petersburg: Proiectul Statutului de cenzură a fost depus la Consiliul de Stat. În dezbatere au luat parte: marele duce Constantin Nikolaevici, preşedintele Consiliului de miniştri, kneazul P.P. Gagarin, baronul M.A. Korf, contele V.N. Panin, kneazul .N.A. Dolgorukov și M.A. Gorciakov, ministrul Învățământyului Public A.V. Golovnin[298].

***

1865, ianuarie, 26. Ismail: în raportul (nr. 944) consilierul de stat Ioan Dabija adresat guvernatorului militar al Basarabiei, generalului Antonovici cu privire la presa solicitată din Principate, relata următoarele: „În baza dispoziţiei Înălțimii Voastre, nr. 8616, primită în 26 decembrie anul trecut (1864, *n.n.*), am rugat primul Dragoman al Consulatului nostru General din Bucureşti, în data de 29 decembrie, a aceluiaşi an, să întocmească după modelul vechi abonamente pentru Biblioteca Publică din Chişinău, *Monitorul oficial* şi alte două ziare: una de guvern şi alta de opoziţie, după alegere, deoarece din cele primite mai înainte – *Românul***,** de opoziţie şi *Buciumul,* al guvernului, nu mai apar. Am primit în 20 ianuarie, curent, *Monitorul oficial,* nr. 5 – 10 şi un singur ziar ce se editează în limba franceză, organ al guvernului - *La Voix de la Roumanie,* nr. 7- 10 inclusiv; costul anual e de 4 rub. argint. Ziarele de opoziţie sunt oprite în Principate, iar atunci când vor reapărea Vă vom da de ştire"[299]. Secretarul de stat Ioan Dabija este „persoană de încredere" a guvernatorului din Chișinău și dispunea de împuterniciri speciale în vederea selectării publicaţiilor destinate să ajungă în cancelaria şefului din Basarabia sau a Bibliotecii Publice din Chişinău[300].

1865, aprilie, 6. Sankt Petersburg: dispoziţia ministrului de interne P.A.Valuev a fost expediată către toți şefii de gubernii în legătură cu elaborarea noului Statut de cenzură aprobat de Consiliul de Stat. Circulara adresată guvernatorului din Chișinău are apostila „strict confidenţial" și cuprinde unele extrase din Statul de cenzură cu privire la activitatea tipografică (art. 2, 20 şi 25). Conform noului regulament „doritorii de a deschide o tipografie vor primi aprobarea de la şefii de gubernii (cu excepţia oraşelor-capitală), iar persoanele ce vor dori să comercializeze producţia tipografică (art. 27), vor primi aprobare de la şeful poliţiei locale:

---

[296] ANRM, F., 2, inv1, d. 6885, f. 14:
[297] Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 1992, p. 474.
[298] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f .1-12.
[299] ANRM, F. 2, inv.1, d. 7663, f. 6 (vezi „Corespondenţă Consulatul Rus din Moldova către guvernatorul din Basarabia cu privire la expedierea ziarelor „moldoveneşti" pentru Biblioteca publică din Chişinău").
[300] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 7575, f. 5.

- şeful poliţiei locale vor elibera certificate pentru deschiderea instituţiilor amintite, cât şi pentru dreptul de a comercializa producţia tipografică:
- Eliberarea certificatelor sau refuzul asupra activităţii tipografice va depinde exclusiv de voia administraţiei locale, de aceia orice învoire trebuie să fie şi o asigurare că, nu v-a fi folosită împotriva intereselor statului." Această securitate poate fi asigurată mai întâi "prin supravegherea poliţiei locale şi loialitatea persoanelor ce vor beneficia de asemenea învoire.
- Certificatele pentru înfiinţarea tipografilor vor fi eliberate numai pentru acele localităţi, în care exista o supraveghere strictă a poliţiei locale: "în oraşele centre de gubernii; centre de judeţ, localităţile mici sunt excluse";
- Numărul acelor întreprinderi tipografice va fi strict respectat în raport cu forţele poliţiei locale, pentru că asemenea instituţii sunt foarte incomode pentru control şi supraveghere, cât priveşte amplasarea centrelor de comerţ pentru desfacerea producţiei tipografice vor fi alese locuri publice, pieţe sau stradele pe centrul oraşului, unde circulă multă lume;
- Pe măsura posibilităţilor comerţul de carte în centrele judeţene să fie limitat, pentru că numărul populaţiei este redus, iar persoanele ce vor beneficia de certificate pentru organizarea unor tipografii vor fi verificate dacă nu au avut proces de judecată pe chestii politice sau dacă s-au făcut vinovaţi de încălcarea regulamentului privitor la tipărirea cărţilor mai înainte, asemenea persoane vor fi excluse;
- Ispravnicii de judeţ şi şefii de poliţie vor fi şi ei informaţi despre noile schimbări în Statutul de activitate tipografică, pentru că ei sunt acele persoane ce vor asigura controlul şi supravegherea îndeplinirii noului regulament, iar aceştia, la rândul lor, vor păstra această informaţie în cea mai mare taină". Noul statut a întrat în vigoare începând cu 1 septembrie 1865. În opinia funcţionarului imperial, restricţiile în domeniul activităţii tipografice sunt incomparabile cu orice alt domeniu de activitate, chiar şi atunci când sunt respectate întocmai formalităţile legii. În vedere respectării întocmai a noului regulament cu privire la activitatea tipografică sunt prevăzute mai multe clauze (Statutul de cenzură ,1865) [301].

1865, aprilie, 6. Sankt Petersburg: este emis Decretul Senatului (nr. 41988) cu privire la „Unele modificări în structura legislației de cenzură în scopul unor înlesniri și privilegii acordate tiparului și presei. I. Se eliberează de cenzura preventivă: a) în ambele capitale: 1) toate publicațiile apărute la zi în cazul când editorii vor declara acest lucru; 2) toate operele scrise cu-n volum ce nu depășește 10 coli de autor; 3) si toate traducerile ce nu depășesc 20 de coli. B) Pretutindeni: 1) toate edițiile oficiale; 2) cele editate de către Academii, Universități și societăți științifice; 3) toate edițiile în limbi clasice, la fel și din cele traduse din aceste limbi; 4) desene planuri și hărți.
II. În cazul în care edițiile eliberate de cenzura preventivă vor încălca legislația în vigoare, ele vor purta răspundere penală, iar publicațiile iar publicațiile periodice vor fi supuse și unor restricții administrative
III. Cenzura trece sub controlul Ministrului afacerilor Interne și a noului Departament creat în acest scop. IV. Decretul emis nu se răspândește asupra tipăriturilor aflate în subordonarea cenzurii

[301] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f .1-12.

duhovnicești, cât și a celei străine, care vor activa în baza legislației în vigoare”. Noul Statut de cenzură va intra in vigoare începând cu luna septembrie 1865[302].

1865, iunie 7. Sankt Petersburg: Comitetului de cenzură a emis circulara (nr. 118) către guvernatorul Basarabiei cu următorul mesaj: „Având în vedere că operele dramatice sunt aprobate de Cancelaria Imperială (în baza art. 52, tom. XIV, 1857), însă din lipsa unui funcţionar cunoscător al limbii moldoveneşti, situaţia s-a complicat. De aceea în ziua de 2 iunie, curent, Măria Sa a transmis guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei funcţia de a efectua cenzura spectacolelor în limba moldovenească pentru teatrul local de acolo. Vă expediem şi repertoriul pieselor propuse publicului de trupa de teatru condusă de Nicolae Luchian din Iași ”. Dispoziţia este semnată de contele Dolgorukov[303].

1865, iunie, 19. București: consilierul Ioan Dabija, pasionat de o problemă, mult mai modestă, însă la fel de importantă, insistă către administraţia provinciei să i se permită publicarea urgenţă a unui articol de răspuns celui publicat de către Cezar Boliac în ziarul *Trompeta Carpaţilor* (ce anume, nu se specifică), care va fi tipărit la Chişinău, iar mai apoi „răspândit şi în Principate”[304]. Prin adresa secretă (nr. 789) către guvernatorul Basarabiei, Ioan Dabija susţine că are gata un articol de replică la cele publicate în *Buciumul* şi *Trompeta Carpaţilor* despre modul de viaţă al românilor basarabeni. Publicația avea titlul „Din viaţa românilor basarabeni“ (Из быта бессарабских румын). Inițiativa a fost încuviinţată de reprezentanţa Consulatului Rus din Bucureşti (contele Offerenberg) o dată ce „nu încalcă regulamentul presei” (adresa din 19 iunie, 1865)[305]. Iniţiativele consilierului titular Ioan Dabija, se vede, au fost autorizate şi de guvernatorul local, odată ce se insista asupra “traducerii versiunii ruseşti” a lucrării lui Dabija, de care acesta promise „să se ocupe de curând, după 24 august, când revine de la Bucureşti”, fapt confirmat de adresa strict „secretă” înregistrată în 24 august 1865 în cancelaria guvernatorului din Chişinău[306].

1865, iulie, 5. Odesa: Comitetul de Cenzură străină în adresa (nr. 309) către guvernatorul din Basarabia aduce la cunoștință că nu are în subordonare un translator de „limbă moldovenească”, de aceea transmite repertoriul trupei de teatru din Iași, condusă de Nicolae Luchian, în competenţa guvernatorului din Chişinău, iar acesta „să găsească o persoană care să traducă textele în limba rusă, sau să facă o descriere rezumativă asupra lor”[307].

1865, iulie 22. Chișinău: în adresa guvernatorului civil către Directoratului de Instrucţiune publică al şcolilor din Basarabia se aducea la cunoștință că în statele cancelariei „nu are angajată nici o persoană cu funcție de translator în limba moldovenească”, de aceea roagă să i se pună la dispoziţie un traducător în scopul de a se elabora un aviz asupra conţinutului pieselor din repertoriul trupei de teatru din Iași, conduse de Nicolae Luchian Directorul şcolilor publice a poruncit către Ioan Doncev, profesor de limbă română la Liceul regional din Chişinău, să elaboreze avizul asupra

[302] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f .1-12.
[303] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7800, f. 4.
[304] ANRM, F., 2, inv.1, d. 7801, f. 1.
[305] ANRM, F., 2, inv.1, d. 7801 f. 3-5.
[306] ANRM, F., 2, inv.1, d. 7801, f. 3-5.
[307] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7800, f. 5.

pieselor de teatru. Avizul lui Ioan Doncev însoţit de „opinia personală” a guvernatorului din Basarabia a fost trimis la Comitetul de cenzură străină din Odesa, pentru a obține aprobarea definitivă. Reprezentaţiile teatrale ale actorilor ieșeni au fost permise doar la Chişinău cu asistența unei persoane de încredere dintre funcţionarii cancelariei *„*cunoscător de limbă moldovenească*”, cu rol de observator pentru a se evita, eventual, „*ceva împotriva statului”[308].

1865, septembrie 10. Sankt Petersburg: s-a emis circulara Ministrului de interne (către guvernatorul Basarabiei), prin care se preciza că toţi doritorii de a deschide tipografie „pot avea acordul de la guvernatorul general (în oraşele-capitală) , iar în oraşele de judeţ este suficientă aprobarea guvernatorului local, ia în acest scop administraţia locală nu trebuie să aştepte dispoziţii speciale”[309].

1865, septembrie, 15. **Chișinău**: în Cancelaria Guvernatorului din Chişinău este înregistrată dispoziţia (nr. 141) Comitetului de Cenzură (marcată cu sigla „strict secret”) în care se stipula: „Se interzice proprietarilor de tipografii să tipărească cărţi în limba lituaniană cu caractere latine; Guvernatorul local este obligat să întreprindă măsuri urgente în scopul interzicerii difuzării lor în Basarabia .Despre aceasta să fie înştiinţaţi toţi proprietarii de tipografii sau litografii. În caz de nerespectare a amintitului decret tipăriturile vor fi confiscate[310].

1865, septembrie, 13. Petersburg: s-a emis circulara Ministrului de interne (nr. 141) cu privire la responsabilitățile sporite ale serviciilor de la frontiera Imperiului Rus în legătură cu „pătrunderea sau difuzarea a cărților tipărite cu „caractere latino-poloneze. În scopul răspândirii limbii ruse printre locuitorii acelor gubernii [polonezi, letoni, lituanieni] se prevăd măsuri urgente:

- se interzice proprietarilor de tipografii tipărirea cărţilor în dialectul polonez sau lituanian cu caractere latino-poloneze;
- şefii de gubernii sunt obligaţi să întreprindă toate măsurile posibile în scopul interzicerii pătrunderii sau difuzării literaturii poloneze. În acest scop să fie anunţaţi toţi proprietarii de tipo-litografii iar în cazul când vor fi înregistrate încălcări, cărţile urmează a fi confiscate;
- administraţia locală este obligată să întreprindă şi alte măsuri preventive în scopul îndeplinirii acestei dispoziţii”[311].

1865, octombrie, 18. Sankt Petersburg: s-a emis circulara „strict secretă” a Ministrului Afacerilor Interne (nr. 882), către şeful vămii din Sculeni (jud. Iași) în care se comunică: „sunt interzise categoric pătrunderea în Imperiul Rus a cărților tipărite cu caractere latino-poloneze”[312].

***

1867, februarie, 17. Sankt Petersburg: în urma decretului emis de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse în Eparhia Chișinăului și Hotinului s-a dat dezlegare pentru editarea revistei

[308] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7800, f. 6-11.
[309] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f. 4.
[310] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f. 8.
[311] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f. 8-9.
[312] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7815, f. 9.

bisericești *Buletinul Eparhial al Chișinăului/Кишиневские Епархиальные Ведомости.* Circulara trimisă a fost arhiepiscopului Antonie [313] amintea că „alcătuirea *Vedomostilor Eparhiei Chişinăului şi Hotinului* se va face *în limba rusească cu tălmăcire pe limba cea de loc moldovenească*”[314]. Primul număr al revistei a apărut începând cu 1 iulie 1867. Revista eparhială a fost instituită şi editată pe lângă Seminarul Teologic din Chişinău. Atât redactorii acestei publicaţii cât şi cenzorii erau numiţi dintre funcţionarii Seminarului: „ba rectorii, ba inspectorii sau profesorii de acolo”[315]. Programul revistei, aprobat de Sf. Sinod (ucazul din 17 februarie 1867) a fost publicat integral în nr.1 din iulie 1867[316] și era alcătuit din două părţi: oficială şi alta neoficială. Cea oficială era strict rezervată pentru hotărârile administraţiei ecleziastice imperiale cu privire la viaţa bisericească: circulare ale conducerii eparhiale locale(numirile în funcţii sau eliberări). Pe când cea neoficială cuprindea diverse statistici privitoare la istoricul eparhiei; texte-explicaţii la Sf. Scriptură şi opera Sf. Părinţi; diverse învăţături destinate pentru predici[317]; articole cu privire la activitatea şcolilor eparhiale; materiale de etnografie, arheologie, literatură sau folclor. Abonamentul anual era (pe 1884 inclusiv) de 6 rub./ rus/. Din 1885, preţul unui abonament s-a redus la 4 rub. Abonamentul era obligatoriu pentru orice biserică parohială din Basarabia. Revista se va tipări în incinta Tipografiei Eparhiale[318].

***

1868, august, 3. Iași: reprezentanța Consulatului Imperial Rus trimite o adresă (nr.660) guvernatorului din Basarabia în legătură cu demersul întreprins de „supusul statului Român, Th. Balasan, redactorul foii informaţionale *Curierul de Iaşi în* scopul de a obţine aprobarea de la guvernul ţarist pentru o trecere liberă a publicaţiei[319]. Pentru a demonstra care este conținutul acestei publicații, adresa de la Iași era însoțită de un exemplar al *Curierului de Iaşi* (nr.18)[320]. Demersul lui Th. Balasan ajuns în cancelaria guvernatorului din Chişinău, a trecut prin filiera structurilor ierarhice ale administraţiei ţariste – de la guvernatorul basarabean la cel din Odesa, apoi la Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg[321].

1868, august, 11. Chișinău: în legătură cu demersul întreprins de Th. Balasan, redactorul foii informaţionale *Curierul de Iaşi* în scopul de a obţine aprobarea pentru o trecere liberă a publicației în Basarabia, guvernatorului din Basarabia trimite o adresă (nr. 494) către guvernatorul general din Odesa: „Am onoarea să Vă prezint alăturat nr. 18 al buletinului *Curierul de Iaşi* şi totodată mi

---

[313] Arhiepiscopul Antonie (Șokotov) a condus catedra episcopală din Chișinău din 17 martie 1858 –13 martie 1871.
[314] *Кишиневские Епархиальные Ведомости,* № 1, 1 июля, 1867 г., стр. 3-11.
[315] А. Пархомовичъ, *Редакторы и цензоры Кишиневских Епархиальных Ведомостей с 1867 по 1911 г.* К материалам для истории Кишиневской духовной Семинарии. Кишиневские Епархиальные Ведомости, № 28, 1 июля, 1911 г., стр. 1043.
[316] *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, nr. 1 din 1-15 iulie 1867, p. 3- 16.
[317] Pr. Dimitrie Ciachir, *Învăţătură la sfinţirea bisericii,* în KEV, nr. 11 din 1 decembrie 1867, p. 393-399 [partea neoficială]; textul era însoţit de nota la subsolul paginii: ”Învăţătura aceasta sau cetit la sfinţirea bisericii din Colonia Gasan-Batâr, la 30 octombrie 1867”.
[318] KEV, nr. 1, 1-15 iulie, 1867, p. 11-16 (partea oficială).
[319] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 8014, f. 1-8; *Curierul de Iaşi,* ziar politic; a apărut la Iași din 31 martie 1868 până în septembrie 1884.
[320] ANRM, F. 2, inv.1.d. 8014, f. 1, 5; vezi Maria Danilov, Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, p. 74.
[321] ANRM, F. 2, inv.1.d. 8014, f. 1, 5; vezi Maria Danilov, Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, p. 74.

exprim părerea în legătură cu demersul lui Th. Balasan. În opinia mea, ţinând cont de orientările ostile ale presei române faţă de Rusia ar fi de dorit în general ca răspândirea publicaţiilor periodice din Principatele Unite, în măsura posibilităţilor, să fie interzise”[322].

1868, septembrie, 24. Odesa: în adresa de răspuns (nr. 7752) a guvernatorului general de la Odesa **(**recepţionată în Chişinău pe 27 septembrie) în legătură cu demersul întreprins de Th. Balasan, redactorul foii informaţionale *Curierul de Iaşi* în scopul de a obţine aprobarea pentru o trecere liberă a publicației în Basarabia sunt înaintate câteva opinii: „[…] Eu am cerut de la Comitetul de Cenzură străină din Odesa să mi se comunice dacă există vreo circulară cu privire la presa românească la general, sau în particular [...]. În ceea ce priveşte foaia amintită, mi s-a comunicat că la acest subiect nu există o dispoziţie specială . Intrarea foii amintit la abonații din Basarabia, dacă aceștia există, poate fi permisă în aceleași condiții aplicate publicațiilor străine**”**[323]**.**

***

1869, ianuarie, 23. Odesa: în raportul cenzorului (nr. 10) către i*nspectoratul din Chişinău* se aducea la cunoștință că „cele 11 titluri de carte în limbile greacă, poloneză și moldovenească, au fost verificate de o comisie specială şi fiind aprobate de cenzură sunt expediate la Chişinău”[324].

1869, **decembrie, 17. Chișinău:** guvernatorul Basarabiei E. Gangrdt trimite un demers către Direcţia Principală pentru Presă, în care solicita permisiunea de a modifica programul ziarului cu introducerea unei rubrici noi de știri. Șeful direcţiei de presă M. Pohvisnev a dat un aviz pozitiv (2 ianuarie 1870), însă atenționă că „ştirile” trebuiau preluate din publicaţiile oficiale ce apăreau la Sankt Petersburg. Dacă luăm în calcul ca presa din capitală nordică ajungeau la Chișinău cu întârziere de aproape nouă zile, atunci lesne ne putem da seamă despre „actualitatea” ştirilor din presa locală. Deşi publicaţia era deosebit de loială faţă de autorităţi, totuşi, multe dintre materialele publicate în partea neoficială a buletinului au fost supuse unor restricţii de cenzură. Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg, in circulara din 12 iunie 1868 şi cea din 14 martie 1869 atenţiona redacţia ziarului, precum că este „inadmisibil ca o publicaţie oficială să supună criticii instituţiile sau persoanele oficiale ale statului. La acelaşi subiect sunt emise circulare si în anul următor, 1870: 2 iulie, 14 august; 2 decembrie. Începând cu nr. 96 din 5 decembrie 1873, gazeta îşi schimbă titulatura în *Bessarabskie Gubrnskie Vedomosti*. Fiecare număr de ziar era sub supravegherea cenzorului, care de altfel, era suplinită de redactorul publicaţiei. Obligatoriu, fiecare număr era însoţit de apostila cenzurii: „Se aprobă pentru publicare”. Buletinul a continuat să apară şi la începutul secolului XX. În anii 1901-1902 i se atribuie statutul de cotidian, iar din 1905, din nou revine la o ediţie de trei ori pe săptămână[325].

***

1870, martie, 23. Chişinău: şeful guberniei înştiinţa general-guvernatorul de la Odesa şi Directorul şcolilor din Basarabia despre intenţiile moşierul Pavel Leonard de a susține o lecție

[322] ANRM, F. 2, inv.. 1. d. 8014, f. 2; vezi Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională*, Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg,* Chișinău, București, în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 158-163.
[323] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 8014, f. 3.
[324] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 5.
[325] AISR, F. 776, inv. 3, d.96/753, f. 8-13

publică (în baza cererii din10 martie 1870), alăturând si programul alcătuit din 8 puncte (teze). Curatorul şcolilor din Odesa se artă nemulţumit de liberalismul programului expus de Pavel Leonard. În adresa către guvernatorul din Basarabia din 30 martie 1870 (nr. 1498), insistă: „Am onoarea si vă rog cu plecăciune să-l invitaţi pe moşierul Leonard să explice amănunţi punctul trei din programul propus, să explice ce anume a avut în vedere atunci când susține că puterea Rusiei, materială şi spirituală, depinde de dezvoltarea învăţământului public, care îi va asigura locul pe care îl merită în Europa” [326].

1870, februarie, **20. Sankt Petersburg**: este emisă circulara Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg către guvernatorul din Basarabia în care se aducea la cunoștință că „în ultimii ani s-a înregistrat o creştere bruscă a numărului de ediţii cu orientări ostile, ceia ce presupune din partea Ministerului Afacerilor Interne adoptarea unor măsuri urgente”. Șeful provinciei era informat asupra unor măsuri preventive (până la viitoarele schimbări de legislație) de consolidare a statelor de cenzori. Se propune: „să fie numit un cenzor special responsabil de ediţiile recomandate pentru tipar și care va asigura pe supravegherea strică a legislaţiei, iar atunci când vor apărea situaţii dificile să fie convocată şedinţa a trei membri (cenzori) pentru a lua o decizie definitivă; cenzorul superior este responsabil de respectarea Regulamentului de cenzură”[327]. În scopul simplificării muncii de selecţie a cărţilor, Comitetul de cenzură din Petersburg propune editarea unui catalog de indice general pe anii 1856-iulie, 1869 (ieşit de sub tipar în 1870). Între altele, se specifica: „catalogul va servi doar ca un instrument suplimentar în vederea supravegherii cărţilor intrate în bibliotecile publice sau ale celor distribuite pentru comercializare însă, în nici un caz, nu v-a înlocui catalogul general ce stă la dispoziţia Comitetului de Cenzură din Sankt Petersburg şi care v-a fi consultat în fiecare caz aparte”[328].

1870, noiembrie, 4. Sankt Petersburg: este emisă dispoziția (nr. 3771) Comitetului de Cenzură a Cărții Străine către șefii de gubernii în care se anunţă că sunt anulate stipulările din Regulamentul de cenzură cu privire la practica cenzorilor de a se pronunţa în cazul „cererilor particulare asupra cărţii străine interzise sau parţial interzise”. Asemenea cărţi vor fi expediate în mod obligatoriu Departamentului de Stat pentru Tipărituri din Sankt Petersburg[329].

1870, decembrie, 16. Sankt Petersburg: este emisă dispoziţia Comitetului de Cenzură (nr. 1870), care prevedea: „În baza regulamentului în vigoare, cărţile în limbi străine interzise pentru public rămân pentru păstrare la instanţele de cenzură şi sunt permise doar cu aprobarea Departamentului de Stat pentru Tipărituri şi numai persoanelor loiale ce-şi asumă obligaţia să nu le răspândească altora”. Se preciza, de asemenea, că aceleași stipulări sunt valabile şi pentru „Seminariile Duhovniceşti cu permisiunea ober-procurorului Sf. Sinod[330].

1870, decembrie, 16. Odesa: în adresa de răspuns către Departamentul pentru Tipărituri din Sankt Petersburg în legătură cu problema cărţilor acumulate în depozite, cei din Odesa propun ca o parte

[326] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 8138, f. 4.
[327] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 3, f. 8.
[328] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 4.
[329] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 12.
[330] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 12.

din cărți să fie redistribuite pentru completarea fondurilor Bibliotecii publice orășenești din Odesa. Răspunsul funcţionarilor de la Departamentul pentru Tipărituri din Sankt Petersburg a fost echivoc: „Odată ce proprietarii n-au ridicat cărţile reținute (în baza Statutului de cenzură, art. 111, 115) timp de un an după publicarea anunţului în presă, acestea urmează a fi depuse obligatoriu la Biblioteca Publică Imperială, deoarece transmiterea lor bibliotecii din Odesa este categoric interzisă fără acordul Bibliotecii Publice (art. 112, Statutul de cenzură)”[331].

1870, decembrie, 16. Sankt Petersburg: Comitetul de cenzură a cărţii străine din Odesa era înştiinţat (nr. 4771), că la sediul Departamentul de cenzură din Sankt Petersburg s-au acumulat un număr impunător de pachete cu cărți din categoria celor interzise (art. 115, Statului de cenzură), care n-au fost ridicate de proprietarii acestora. În legătură cu situația creată, toate pachetele curente să fie reţinute la Odesa”. Comitetul era rugat să informeze urgent centrul, dacă deţin asemenea „pachete, de când sunt depozitate şi ce măsuri propun în scopul rezolvării situaţiei create”[332].

1870, decembrie, 30. Odesa: Comitetul de cenzură străină din Odesa trimite un raport detaliat (nr. 161) comitetului din Sankt Petersburg cu privire la cărţile aduse de „călătorii străini” pe anii 1860 –1870 și transmise pentru păstrare la biblioteca Liceului Richelieu cu aprobarea oficială a Departamentului de cenzură (nr. 67 din 20 ianuarie 1862)[333].

***

1871, ianuarie, 9. Sankt Petersburg: se emite circulară Departamentului de cenzură (nr. 170) către Comitetului de Cenzură străină din Odesa în vederea unor măsuri urgente în legătură cu „depozitarea pachetelor de cărți”. În acest scop se propunea să fie întreprins un anunţ public în *Odesskij Vestnik* „către cei 120 proprietari de pachete”. Timpul rezervat în căutarea fiecărui proprietar al cărților cenzurate să nu întreacă limita de un. În caz contrar, cărţile vor fi transmise pentru păstrare la Departamentul de Stat pentru Tipărituri, listele fiind întocmite „conform modelului-anexă”.

1871, ianuarie, 10. Odesa: Comitetul de cenzură sesiza administraţia gubernială a Basarabiei asupra nerespectării programului aprobat de cenzură de către artiștii ruși conduși de Novikov, aflați în turneu la Chișinău[334]. Cenzorii din Odesa propun ca piesele în versiunea regizată de K. Dobrov (pe motivele operei lui A. K. Tolstoj), în finalul actului al 3-lea „să fie modificate”, iar *Revi*zorul lui Gogol și satira Scelciok (Bobârnacul) să fie interpretate numai în versiunea prelucrată integral de cenzură[335]. MD

1871, 15 august. Chișinău: apare ultima ediție bilingvă (nr. 16) a revistei *Buletinul Eparhial al Chişinăului.* Încă de la începutul anului 1871 se publicau în „moldovenește” numai unele articole traduse după ediția în limba rusă, iar în luna august versiunea în limba română a fost suprimat de autoritățile ecleziastice (episcopul Pavel Lebedev) pe motivul că „traducerea, mai cu seamă a

[331] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 60, f. 1-9.
[332] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 14.
[333] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 14-15.
[334] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8065, f. 10.
[335] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8065, f. 1-8.

materialului oficial, era foarte anevoioasă şi totodată era de prisos şi fără de trebuinţă", pentru că marea majoritate a preoților basarabeni și-au făcut studiile în Seminarul Teologic și cunoaşte bine limba rusă"[336]. Preoţilor din parohii le-a impus să predice în ruseşte din textele *Învăţături bisericeşti* (cu subiecte propuse de arhiereu). Iar pentru ca dispoziţia episcopului să fie executată întocmai au fost numiţi cenzori de circumscripţie în judeţe: Ilie Curmei (jud. Iaşi), Gheorghe Chiriţă (jud. Akkerman), Petru Bivol (jud. Chişinău). Cenzorii erau însărcinaţi să supravegheze familiile preoților, aceștia fiind obligați să comunice și acasă în rusește[337].

Traducerea paralelă a textelor a fost abandonată chiar în primul an de apariţie a revistei (1867)[338]. Iniţial a fost neglijat criteriul bilingvismului din cuprinsul textelor-anexe (paginaţie separată), care nu sunt traduse[339]. Excepţie sunt doar unele texte-anexe traduse în română şi publicate (paginaţie separată) în 1872, anul in care cuprinsul de bază al buletinului (parte oficială şi neoficială) demult nu se mau publica în ediţie bilingvă[340]. Suspendarea limbii romane din paginile publicaţiei s-a făcut treptat. Criteriul bilingvismului a fost respectat doar în primii doi ani de apariţie a revistei: 1867-1869. Începând cu nr. 3-4, 1869, este omisă traducerea în română le unor texte, atât din partea oficială cât şi cea neoficială[341]. Volumul textelor traduse în limba română se reduce simţitor după data anunţată. S-a ajuns, in cele din urmă, la situaţia bizară când se traducea în română doar câte un singur text din cuprinsul părţii neoficiale a revistei[342]. Colecţia revistei pe anul 1871 este o mărturie a elocventă a scoaterii limbii române:

- partea *oficială* a revistei, începând cu nr. l din 1-15 ianuarie, 1871, apare exclusiv in ruseşte. Unicul text publicat în română în partea oficială a buletinului este cel din 1-15 mai 1871 (nr. 10)[343];
- partea *neoficială* a revistei continuă să apară în limba romană doar până la numărul 16 din 15-31august 1871[344] Deşi, trebuie să observăm că, numărul anterior al buletinului (nr. 15) din 1-15 august 1871, s-a publicat doar în versiune rusă
- ultimele fragmente si/sau versiuni de texte în limba română apar în colecţia revistei pe anul 1872 (nr.5 din 1-15 martie). În colecţia revistei pe anul 1872, au fost identificate doar câteva fragmente în limba română[345].

---

[336] KEV, nr. 18, 1892, p. 421, (vezi nota 2); Ştefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă,* Editura enciclopedică „Gheorghe Asachi", Chişinău, 1992, p. 224.

[337] *Învăţături către poporenii săteni împotriva jeluirii* [s-*au tălmăcit de pe limba russască pe ce moldoveneacă de preotul Ghepeţchi E*, în KEV, nr. 5 [1-15 martie] 1872, p. 1- 8 (paginaţie separată între: p.138-139, partea oficială a revistei).

[338] Dinu Poştarencu, *Versiunea în limba română a Buletinului Eparhiei Chişinăului şi Hotinului (1867-1871),* Revista Română de Istorie a Presei, An I, nr.2, 2007, p. 29-30.

[339] Maria Danilov, Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, p. 44-50.

[340] *Învăţături către poporeni săteni împotriva jeluirii* [S-au tălmăcit de pe limba rossască pe ce moldovenească de preotul E. Ghepeţki], KEV, nr. 5 din 1-15 martie, 1872, intre pp. 138-139; vezi paginaţie separată, p. 1-8.

[341] Este omisă traducerea în română a trei texte; vezi Dinu Poştarencu, *Versiunea în limba română a Buletinului…,* p. 30.

[342] Vezi colecţia revistei pe anul 1871: KEV, nr, 9 din 1-15 mai 1871, p. 284-291; KEV, nr. 10 din 15-30 mai 1871, p. 327-330; 332-336; KEV nr 11 din 1-15 iunie 1871, p. 407-411; 417; KEV, nr. 14 din 15-31 iulie 1871, p. 141-145; 156.

[343] Vezi textul tradus în română „Punerea la cale a stăpânirii oblastei"(KEV, nr. 10 din 15-30 mai, 1871, p. 327-330); Vezi de asemenea KEV nr. 14 15-31 iulie ,1871, p. 201-204.

[344] *Adunare alcătuirilor în scurt, care duhovnicesce cuprind dogmele*, KEV nr 16 din 15-31 august 1871, p. 200-204.

[345] KEV, nr. 5 din 1-15 martie, 1872, intre pp. 138-139, paginaţie separată, p.1-8: *Învăţături către poporeni săteni împotriva jeluirii. S*-au tălmăcit de pe limba rossască pe ce moldovenească de preotul E. Ghepeţki ; I. Parhomovici

În linii mari, apariţia ediţiei bilingve a revistei bisericeşti poate fi delimita în trei etape distincte: 1) 1867-1869: în această etapa a fost respectat criteriul bilingvismului în ambele părţi ale revistei: oficială şi neoficială (până la nr. 3-4, 1869, ediţie dublă); 2) 1869- 1870: etapa traducerii parţiale a textelor, atât în parte oficială, cât şi cea neoficială. 3) 1871- 1872: în această etapă textele în limbă română apar fragmentar doar în partea neoficială a buletinului, pe când partea oficială s-a tipărit doar în ruseşte, exceptând nr. 10 din 1 mai 1871 (partea oficială)[346].

1871, septembrie, 26. Hotin: ispravnicul din judeţul Hotin întreprinde un demers către guvernatorul din Chişinău in care solicită aprobarea pentru deschiderea unei tipografii de către supusul Osip Cilikovski (în baza cererii depuse în luna septembrie), care „dispune de două teascuri şi cere să i se permită deschiderea tipografiei în casa lui Baranci". Demersul ispravnicului de Hotin era avizat de şeful de poliţie din localitate[347].

***

1872, octombrie 27, Akkerman: nobilului din Odesa E. Ghelerter „stabilit traiul în oraş abia de două luni" i s-a permis deschiderea unei tipografii (art. 2, cap. III, Legea din 6 aprilie 1865)[348].

1872, decembrie, 31. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aprobă deschiderea unei tipo-litografii de către consilierul de colegiu Ivan Popov din Akkerman, judecător de pace[349].

***

1873, februarie,18. Sankt Petersburg: Departamentului Principal pentru Tipărituri (aflat în subordonarea Ministerului Afacerilor Interne) trimite guvernatorului Basarabiei avizul (nr. 772) (recepţionat la Chişinău pe 24 februarie) în care se arata că „judecătorul de pace al judeţului Chişinău, consilier de stat Gheorghe Gore, locuitor in Chişinău, s-a adresat către Excelenţa sa, Ministrul Afacerilor Interne cu rugămintea de a i se permite editarea la Chişinău, sub redacţia sa, a unui cotidian, gazetă politico-literară cu titlul „Bessarabskij Vestnik" (Curierul Basarabean). Departamentul Principal pentru Presă, prin prezentă îl anunţă pe cetăţeanul Gheorghe Gore că demersul său readresat Ministrului Afacerilor Interne nu şi-a aflat aprobare"[350]. Istoricul Al Boldur (în lipsa unor mărturii certe) plasează greşit acest fapt istoric în contextul mişcării de emancipare naţională a polonezilor (1863). E interesant, susţine Al. Boldur „că în anul revoltei poloneze şi un alt moşier, Gheorghe Gore, a încercat norocul cu cererea autorizaţiei pentru scoaterea unui ziar. De asemenea fără succes" [351]. Este de presupus, totuşi, că publicistul basarabean, având o practică antrenată în anii precedenţi, din perioada de redactor al monitorului

face menţiunea că aceste „poucenij" se vor tipări şi în continuare… cei ce nu cunosc ruseşte (vezi în cuprinsul ediţiei p. 150-152) ; Vezi de asemenea KEV, nr. 7, 1872, p. 204-210 (Nr. 2 „Poucenie" , p. 204-210) ; KEV, nr. 8, 1872 („Poucenie", nr. 3, 1872, p. 228-238); Dinu Poştarencu,, *Versiunea în limba română a Buletinului*…, p. 30.

[346] Vezi KEV nr. 15 (partea neoficială) din 1-15 august 1871, p. 174-199.

[347] ANRM, F. 2, inv. 1, 8169, f. 1-3.

[348] ANRM, F. 2, inv. 1, 8239, f. 1-4.

[349] ANRM, F. 2, inv. 1, 8238, f. 1-5.

[350] ANICB, Fond „Paul Gore", d. 9, f. 68; Maria Danilov, Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, 2012, p. 35..

[351] Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, Bucureşti, 1992, p. 478.

oficial al provinciei *Bessarabskie Oblastnye Vedomosti* (1866-1868), a încercat să practice meseria de ziarist într-o nouă ipostază – cea de proprietar şi editor de ziare[352].

***

1875, martie, 15. Sankt Petersburg: Direcţia Principală pentru Presă emite dispoziţia (nr. 1352) către guvernatorul Basarabiei „în baza circularei ministrului Afacerilor Interne din 18 noiembrie 1868, nr. 2792 şi celei din 15 noiembrie 1872, nr. 4857, emisă de Direcţia Principală pentru Presă" în care solicită raportul cu privire la programul de spectacole prezentate la Chișinău, nu mai târziu de „ziua a 15-a, a lunii decembrie"[353].

***

1879, noiembrie, 23. Iași: adresa secretă (nr. 1109) a agentului diplomatic al Rusiei în România, D. Kazarinov către Nicolaj Karlovici[354]**,** seful Departamentului Asiatic din cadrul Ministerului de externe al Rusiei[355] este însoţită de şase anexe (articole) cu diverse materiale selectate din paginile ziarului *Basarabia*, traduse în ruseşte[356]. În esenţă, textul scrisorii vizează direct evenimentul editorial de la Iaşi - apariţia ziarului *Basarabia* (1879) și activitatea diplomatică a agenților secreți ai imperiului țarist în vederea interzicerii publicației: „Milostive Domn Nikolai Karlovici,pe 28 septembrie, la Iaşi, a apărut primul număr al revistei române *Basarabia***.** Intrigat de acest titlu, mi-am dorit să i-au cunoştinţă de programul revistei, în scopul de a pricepe direcţia de perspectivă a acestui nou organ de publicitate. Am deosebita onoare, să Vi le prezint totodată, la discreţia Înălţimii Voastre, în traducere în ruseşte. Programul acestei reviste (lit. A), pune în evidenţă două mari pericole ce ameninţă existenţa României şi anume: 1) înlocuirea elementului românesc cu cel evreiesc 2) intrarea sub stăpânirea Rusiei, sau divizarea între Rusia şi Austria. Redacţia Basarabiei îi îndeamnă pe români să renunţe la speranţa de a fi susţinuţi de Europa latină şi să caute sprijin în ei înşine, în ţărănime şi în clasa muncitoare, declarând, totodată că şi-au propus scopul de a ridica nivelul clasei muncitoare româneşti. Redacţia a explicat, între altele, că denumirea de *Basarabia* a fost dată pentru că să nu dispară din inima română amintirea despre cea de a doua jumătate a Moldovei aflate sub jugul Rusiei. În plus, redactorii au declarat că nu fac parte din nici un partid. Doar numerele ulterioare ale *Basarabiei* au arătat clar, care interese anume ii sunt scumpe şi care măsuri le găseşte de cuviinţă pentru apărarea poporului român"[357].Din cele trei articole apărute consecutiv în nr. 9.10 şi 11 ale revistei *Basarabia* (Lit. C, D şi E) prezentate spre judecata Excelenţei Voastre, în versiunea tradusă în limbă rusă, rog, Excelenţă să sesizaţi, precum că redactorul acestei reviste, profesorul Nădejde de la Liceul „Alexandru cel Bun" şi-a propus sarcina

---

[352] *Basarab. Scrisori din Basarabia*, Vol. I. Ediţie îngrijită de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura Știința, Chișinău și Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. XIV-XVII (sunt invocate unele argumente care ni-l prezintă pe Gh. Gore ca un posibil autor al unei impresionante corespondenţe basarabene publicată în ziarul bucureştean „*Telegraful"* între anii 1880 – 1890).

[353] ANRM, F. 2, inv. 1**,** d. 8368, f. 1.

[354] Nicholaj Karlovich Giers (1820-1895); dragoman pe lângă consultul Rus din Iaşi (1841); şeful serviciului consular din Principatul Moldovei (1851); director al Cancelariei de pe lângă Comisariatul Rus instituit în Principatele Moldovei şi Valahiei (1853-1856); consul general al Principatelor Moldova și Valahia (1858-1862); şeful Departamentului Asiatic din cadrul Ministerului Afacerilor Externe (1875-1882); ministru al Afacerilor Interne (1882-1895); căsătorit cu Olga Gh. Cantacuzino; luteran.

[355] Funcţie deţinută între anii 1875-1882.

[356] ANRM, Fond 297, inv.1, d. 10, f. 8-22.

[357] ANRM, Fond 297, inv.1, d. 10, f. 3. vezi Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 164-169.

propovăduirii celui mai extrem socialism. Corespondenţa apărută în nr. 5 al revistei Basarabia (lit B), pe care o prezint în versiunea tradusă în limba rusă, mi-a oferit prilejul să fiu suspect, presupunând anumite relaţii ale redacţiei revistei cu partidul revoluţionar rus. Corespondenţa din Rusia, apărută în nr. 12 al Basarabiei din 11 noiembrie (Lit G), în care se anunţă despre fondarea în baza organului revoluţionar „Pământ şi Voie" a două foi clandestine separate: „Voia Poporului"- organ terorist şi „Refacerea Neagră", organ al propagandiştilor, m-au convins definitiv că presupunerile mele sunt întemeiate. La fel, numele editorului revistei *Basarabia,* este suficient de compromiţător, precum că redacţia acesteia nu este străină de relaţiile cu Partidul revoluţionar Rus şi, în egală măsură, cu socialiştii de altă naţionalitate[358]".

„Din cele adunate de mine şi avute la îndemână, se vede că din Rusia corespondenţele sunt aduse în buzunare clandestin de către însuşi colaboratorii publicaţiei, care în acelaşi mod trec revista *Basarabia.* Aflând despre asta, am profitat de prima întâlnire cu şeful jandarmilor din Ungheni, dl Reihardt şi, i-am făcut cunoştinţa cu direcţia revistei „Basarabia", l-am rugat să ia măsuri cu privire la stoparea intrării ilegale în Rusia a periodicului socialist român. În urma publicării corespondenţei din *Basarabia* în nr. 5 al ziarului am găsit de cuviinţă să atrag atenţia prefectului districtului Iaşi, asupra acestei publicaţii periculoase şi l-am rugat să instituie măsuri drastice de control asupra lui Russel şi Nădejde, încât să deconspire legăturile acestora cu partidul Revoluţionar Rus[359]."

„Corespondenţa din Rusia apărută în nr. 12 al *Basarabiei* din 11 noiembrie, precum şi demersul oficial al căpitanului Reihardt, privind informaţiile adunate despre fostul student al Universităţii din Novorosia Ion Petrilă, care fusese denunţat de un anonim, precum că a adus ilegal publicaţi prohibite şi dinamită, mi-au creat posibilitatea să mă adresez confidenţial prefectului districtului Iaşi, rugându-l, totodată, să adune cele mai exacte date despre modul de viaţa a lui Petrilă la Iaşi […]"[360]. Printre altele, l-am rugat verbal pe dl prefect să insiste pe lângă Guvernul Român din centru privitor la interzicerea ziarului *Basarabia.* Atât nota mea referitoare la dl. Petrilă, cât şi demersul verbal privind interzicerea zarului *Basarabia,* au fost comunicate Dlui Ministru al Afacerilor Externe, iar dl. Kogâlniceanu l-a chemat în mod expres la Bucureşti pe dl prefect al poliţiei din Iaşi pentru convorbiri în această chestiune. Ieri, întors de la Bucureşti, dl. Papapolu m-a asigurat că peste un timp revista *Basarabia* îşi va înceta apariţia [...]"[361].

„Aflând despre fericita salvare a vieţii nepreţuite a Majestăţii Sale Împăratul, în urma oribilului atentat de lângă Moscova, am avut o întrevedere cu ambii prefecţi, şi i-am rugat, în cazul în care nu au o posibilitate să întrerupă apariţia revistei Basarabia, să i-a cele mai energice măsuri ca această publicaţie să se abţină de la comentarii în legătură cu cele întâmplate lângă Moscova, atenţionându-i precum că, orice aluzie nedorită la acea întâmplare va provoca o revoltă puternică în societatea rusă împotriva românilor, iar din partea mea un protest vehement"[362].

---

[358]ANRM, Fond 297, inv.1, d. 10, f. 3; vezi Maria Danilov, Presa și cenzura în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, p. 75-81.

[359]ANRM, Fond 297, inv.1, d. 10, f. 4-5. И. Г. Будак, *Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период,* Картя Молдовеняскэ, Кишинэу, 1959, п. 208. Transportarea clandestina spre Rusia a literaturii interzise de regimul opresiv al ohrancei țariste, în mare parte, se făcea prin gubernia Basarabiei, în special pe traseul Iași, Ungheni, Chișinău. O cale mai veche, încercată, era și cea din sudul Basarabiei: Galați, Reni, Tighina, Chișinău.

[360] ANRM, F. 297, inv.1, d. 10, f. 5.

[361] ANRM, F. 297, inv.1, d. 10, f. 6.

[362] ANRM, F. 297, inv.1, d. 10, f. 6.

1879, decembrie 23, Chişinău: adresa secretă (nr. 929) către guvernatorul general al Novorosiei cu referire la ziarul „Basarabia" (1879)**:** „La Iaşi, în România, în acest an si-a început activitatea o gazetă în limba română sub titlul de *Basarabia,* cu orientări duşmănoase faţă de Rusia. Pentru argumentarea spuselor mele, am onoarea să Vă prezent, Înălţimea Voastră, câteva numere de revistă cu indicarea materialelor care mi-au atras în mod special atenţia, dar şi programul revistei, inclusiv" [363].

1879, decembrie, 24. Chişinău: În raportul organelor secrete din cadrul Direcţiei de jandarmi din Chişinău, către guvernatorul general al Novorosiei se confirmă cu siguranţă, precum că ziarul de la Iași „*Basarabia"* îşi încetase apariţia: „Drept adaos la directivele mele din 23 decembrie 1879, nr. 929, am onoarea să va prezint ultimul număr apărut al ziarului *Basarabia* - nr.15. De asemenea, vă aduc la cunoștință că acest organ de presă a fost interzis" [364].

***

1880, ianuarie, 1. Sankt Petersburg: Ministrul de Interne a Imperiului Rus trimite o circulara (nr. 6524), prin care obliga guvernatorul din Basarabia să numească un „funcţionar cu însărcinări speciale" pentru supravegherea tipografiilor existente în Chişinău. În registrul de evidenţă a numărului de tipografii ce funcţionau în Chişinău la 1880 sunt trecute: Tipografia regională (1818); Tipografia Casei Arhiereşti (1814); Tipografia Upravei Zemstvei (1874); tipografia consilierului Gruzintzev (1877); tipografia Mariei Lupandina (1875); tipografia consilierului de colegiu Miscenko (1880; fosta tipografie a lui Akim Popov). La 1880, în Chişinău funcţionau 6 tipografii, inclusiv trei erau particulare.[365].

1880, mai, 18. Chişinău: episcopul Pavel Lebedev porunceşte către Consistoriul Duhovnicesc „să nu se mai tipărească, pe viitor foi de metrici şi condici în limba moldovenească pentru biserici şi Consistoriu, ci să fie folosite de cele ce se tipăresc în tipografia sinodală. Această mărturie documentară este de o valoare deosebită, deoarece atestă implicarea arhiereului în închiderea tipografiei duhovnicești[366].

***

1882, iulie, 26. Sankt Petersburg: în circulara emisă de Ministerul de Interne (nr. 2974) către șefii de gubernii se stipula: **„**în baza art. 145, 149, 150, Statutul de cenzură, tom XIX, sunt admise spectacole și lecţii publice doar cu permisiunea poliţei locale; bilete vor fi vândute doar în supravegherea unei persoane desemnate de administraţia gubernială. Contele D. Tolstoj"[367].

***

1883. **Chişinău**: în cancelaria guvernatorului este înregistrată cererea „evreul Leizer Lebovici Meites ce locuieşte în Chişinău pe str. Bulgară (casa Ciuflea), are vârsta de 22 ani și este pasionat de munca tipografică, de aceea doreşte să deschidă o tipografie cu titlul de „Tipografie evreiască-europeană" în casa lui I. Korolenko (piaţa Sf. Ilie) din Chişinău, după modelul celor existente deja în oraşele mari din Varşovia, Vilnus sau Odesa". În cerere se arată că societatea evreilor din Chişinău susţine această iniţiativă şi o găseşte necesară, deoarece numărul evreilor este destul de

[363] ANRM, F. 297, inv.1, d. 10, f. 1;
[364] ANRM, F. 297, inv.1, d. 10, f. 21.
[365] ANRM, F. 2, inv. 1, 8539, f. 39, 58, 74.
[366] ANRM, F. 187, inv. d. 37, f. 4.
[367] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 8598, f.1; f. 9.

mare în oraș”. De asemenea se sublinia că la tipografia amintită se vor tipări „cărţi evreiești permise de cenzură”[368].

***

1884 decembrie, 24. Chișinău: administratorul circului din Chişinău Alexandru I. Fiurrer depune o cerere pe numele guvernatorului în scopul obţinerii aprobărilor de rigoare în prezentarea programului de spectacole: „După cum în 1868, cu permisiunea Excelenţei Voastre, la Chişinău au fost susţinute spectacole de către trupele din Iași, cu plecăciune rog, Înălțimea Voastră, începând cu 17 februarie, 1885, să prezentăm împreună cu circul meu spectacole în limba română – operete, comedii și vodeviluri. În program sunt incluse cele 44 de piese aprobate de guvernatorul general din Odesa, în 1868”[369].

1885, ianuarie, 15. Odesa: General guvernatorul de la Odesa, contele Kotzebu, aprobă programul spectacolelor (nr. 116) prezentate la cererea lui Al. I. Fiurrer, „amintind guvernatorului din Chişinău să i-a măsuri de precauţie în vederea respectării regulamentului de cenzură”. Conform stipulărilor prevăzute în Dispoziţia in 21 septembrie 1881, general guvernatorului de la Odesa a intervenit cu o precizare: “în ce priveşte spectacolele în timpul Postului Mare sunt interzise doar cele în limba rusă” şi nu văd de ce ar putea fi interzise spectacolele în limba română”[370].

1885, ianuarie 18. Sankt Petersburg: Ministrul Afacerilor Interne aprobă programul de activitate a societății „Adunarea publică” din Cahul (nr. 7001) „organizată în scopul petrecerii timpului liber (lecţii. spectacole, serate). De asemenea este aprobat Statutul Societăţii amatorilor de Artă, din Chişinău (elaborat după modelul celei din Tula). În deceniul nouă al secolului al XIX-lea, în Basarabia iau naștere diverse societăţi „pe baze obşteşti” după modelul celor deja apărute în alte gubernii ale Rusiei. Programul de activitate (seratele, spectacolele muzicale) era supus unei cenzuri drastice. Se permiteau doar piesele aprobate de cenzură – poezii, cuplete, cântece de scenă – doar dintre cele tipărite „fără nici o abatere de la original textului”. Reprezentatul poliţiei obligatoriu asistă la asemenea manifestări, având în acest scop un loc special rezervat în sală[371].

1885, februarie, 7. Odesa: în adresă Comitetului de cenzură străină din Odesa (nr. 69) către Biblioteca Imperială din Sankt Petersburg se repune în discuție problema cărților prohibite care s-au acumulat de-a lungul anilor în depozitele de carte din Odesa. Se propune ca o parte din cărți să fie redistribuite pentru completarea fondurilor în Bibliotecii publice orășenești din Odesa. În adresa de răspuns, din 15 februarie 1885, subdirectorul Bibliotecii Publice Imperiale, L. Mai sublinia: „Conform art. 111 al Statutului de Cenzură, conducerea bibliotecii consideră că nu dispune de asemenea prerogative de a transmite altei instituţii cărţile înregistrate în Catalogul-anexă, înainte ca volumele să fie verificate integral după Catalogul-model. Astfel, cărţile reţinute în depozite vor fi expediate pe adresa bibliotecii publice din Sankt Petersburg. În cazul când vor

[368]ANRM, F. 2, inv. 1, 8216, f. 445.
[369] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8688, f. 1.
[370] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8839, f. 5.
[371] ANRM, F. 2, inv. 1. d. 8619, f. 10-23.

fi identificate duplicate (cu excepţia celor „strict interzise”), exemplarele vor fi transmise Bibliotecii Publice din Odesa”[372].

1885 martie, 7. Odesa: în raportul Comitetului de Cenzură din Odesa (nr. 289) către funcționarii din Sankt Petersburg cu privire cărțile reținute la carantina din Sculeni, se constată că cele 100 de titluri (identificate în baza registrului din 7 februarie, nr. 69), marea majoritate sunt în limbile franceză, italiană, engleză, germană, şi doar trei în română[373].

1885, aprilie, 9. Noua Suliţă: în raportul vameșului trimis guvernatorului din Chișinău se atrage atenția că la trecerea clandestină a frontierei lângă localitatea Colicăuți (jud. Hotin) au fost reținute „13 pachete cu cărți în limba română, caractere chirilice, unele cu pagini nelegate*”*. Pe 18 iulie, 1885, catalogul cărţilor a fost expediat pe adresa Bibliotecii Imperiale din Sankt Petersburg[374].

***

1899, februarie, 21. Odesa: în demersul cenzorului din Odesa (nr. 169) către Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg se solicită urgent avizul asupra unei ediții în limba română apărută la Iași în 1894 (titlul nu se indică), pentru că „comitetul nu are angajat în funcţie un cenzor de limba română”. Pe 17 martie 1899, cenzorul de la Sankt Petersburg informa că broşura a fost verificată și poate „fi restituită proprietarului în baza art. 138, Statutul de Cenzură”[375].

1889, februarie, 23. Sankt Petersburg: în urma demersului întreprins pe 24 ianuarie, 1889, de Elizaveta Sokolova (soţia şefului serviciului fiscal al guberniei), Departamentul pentru Presă aprobă editarea primului ziar particular *Bessaravskii Vestnik* (autorizaţia este semnată în original de ministrul Pleve) [376]. După doi ani, în 1891, dreptul de editor este transmis basarabeanului Ion Cecan[377]. în 1898, ziarul își încetează apariția[378].

***

1890 mai, 15. Sankt Petersburg: Ministerul Afacerilor Interne a emis „Regulamentul cu privire la activitatea sălilor populare de lectură fără plată şi regulile lor de supraveghere”, care cuprinde11 articole elaborate în baza legislației în vigoare” (art. 158 şi 175, Statutul de cenzură (ediția1886), circularele din 12 iulie, 1867, 17 decembrie 1871, 8 februarie 1888). Prevederile stipulate în regulamentul de funcționare a bibliotecilor „populare” erau sub controlul administrației locale. În primul punct al Regulamentul se stipula: „acest tip de biblioteci este organizat de către administraţia locală pentru categoriile sociale sărace. În rolul de organizatori ai bibliotecilor

[372] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 12.
[373] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 1-26.
[374]ASRO, F. 11, inv. 1, d. 13, f. 8
[375] ASRO, F. 11, inv. 1, d. 95, f. 11-14
[376]Iniţiativa de a edita o revistă în limbile moldovenească şi rusă cu titlul de „Bessarabskij Vestnik" [Curierul Basarabean] a fost enunţată pentru prima dată la 1830, în proiectul de organizare a Bibliotecii Publice din Chiţinău, alcătuit de către directorul general al şcolilor din Basarabia, profesorul Grinevici. Cel de al doilea proiect de editare la Chişinău a unui ziar cu aceeaşi titulatura - *Bessarabskii vestnik*, în 1873, îi aparţine basarabeanului Gheorghe Gore (1837-1909).
[377] ANRM, F. 2, inv.1, d. 8842, f. 1-13. Ion Cecan a ocupat postul de redactor al ziarului *Minskie Gubernskie Vedomosti* (1891-1896).
[378] ANRM, F. 2, inv.1, d. 8842, f. 1-13. Ion Cecan a ocupat postul de redactor al ziarului *Minskie Gubernskie Vedomosti* (1891-1896).

„populare” erau desemnate diverse instituţii: seminarele duhovniceşti, şcolile spirituale, instituţiile de Zemstvă (art. 1), etc; supravegherea bibliotecilor „populare” era permisă doar unor persoane din sistemul învăţământului public (art. 3); completarea fondului de carte se face în baza unui catalog special, care, în timpul apropiat, funcţionarii ministeriali se obligau să-l pună la dispoziţia acestora (art. 4). Conducătorii de gubernii erau atenţionaţi „în cazul când, asemenea biblioteci au fost organizate mai înainte de data emiterii ucazului amintit (15 mai 1880), atunci cărţile intrate în biblioteci să fie urgent inventariate, iar listele expediate pentru verificare Comitetului de Cenzură (art. 5) [379].

***

1900, aprilie, 5. Sankt Petersburg: Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse emite ucazul prin care aprobă tipărirea cărţilor de lectură duhovnicească „în limba moldovenească” însă interzice crearea unui Comitet de cenzură locală (solicitat de chiriarh), care, în opinia funcţionarilor ecleziastici din Petersburg contravine Regulamentului din 16 aprilie 1869 privitor la cenzura tipăriturilor. Cenzorii locali rămân sub supravegherea chiriarhului şi au sarcina să „scoată de sub tipar doar extrase din cărţile sinodale […] iar alcătuirile noi urmau să fie aprobate de Comitetul de cenzură din Sankt Petersburg”. Cenzori au fost numiţi iniţial profesorii de la Seminar Constantin Popovici şi Mihail Ceachir[380].

1900, decembrie. Sankt Petersburg: potrivit datelor statistice publicate de Sf. Sinod al Imperiului Rus Comitetul de Cenzură Duhovnicească avea trecute în registrul de evidență a tipăriturilor pe anul 1900: verificate – 392 manuscrise; 78 – cărţi ; 594 – broşuri; 358–foi/volante; 297 – desene;189 – articole; 1890 – titluri/ periodice ; din numărul total al datelor enumerate doar 1.625 de titluri au fost permise pentru publicare; Comitetul de Cenzură Duhovnicească din Moscova avea la evidență următoarele: manuscrise –398, cărţi tipărite şi broşuri – 416, ediţii periodice – 63, foi/volante – 463, desene – 158; în total – 1.505 de titluri dintre care 1394 au fost permise de cenzură[381].

***

1906, martie, 3. Chișinău: guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 3502), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat „cetățeanului de onoare Nicolae Petrovici Bivol, domiciliat în or. Chișinău, certificat cu dreptul de a edita cotidianul *Lumina* în limba moldovenească, cu caractere rusești, sub redacția și responsabilitatea Elenei Baltaga, soție de preot, domiciliată în satul Călărași, județul Orhei. Publicația se va edita la Chișinău în tipografia lui D. Șkolnik, conform programului alăturat și cu plata anuală de abonament (livrare) de 6 rub. și cu respectarea de către editor a tuturor cerințelor cuprinse în sus-numitul Regulamentul temporar până la aprobarea unor noi regulamente cu privire la presă”[382].

---

[379] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8838, f. 1-4.

[381] *Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода* К. *Победоносцева* по ведомству православного исповедания за 1900 год. СПб., 19003 г., p. 381-382.

[382] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000, p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii ţariste. Documente din arhivele de la*

1906, martie, 7. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 3676), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat „avocatului Vasile Ivanovici Bodi, domiciliat în or. Chișinău, pe strada Kupeceskaya nr. 25, certificat cu dreptul de a edita cotidianul *Viața Nouă* în limba moldovenească, iar in caz de necesitate de a însera unele articole în limba rusă conform programului alăturat. Ziarul se va tipări în tipografia lui Șlimovici din Chișinău, cu stabilirea unei plăți anuale de abonament de 3 rub., și cu respectarea de către editor a tuturor cerințelor cuprinse în sus-numitul Regulamentul temporar până la aprobarea unor noi regulamente cu privire la presă”[383].

1906, martie, 18. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 4249), că a eliberat avocatului Emanuil Gavriliță, domiciliat în or. Chișinău, pe strada Kuznecnaya nr. 32, certificatul cu dreptul de editare a cotidianului *Basarabia,* în limba moldovenească. Publicația se va tipări în tipografia lui Șlimovici în orașul Chișinău cu stabilirea unei plăți anuale de abonament de 6 rub. Copiile certificatelor și programul publicației le trimite alăturat[384]. MD

1906, mai, 18. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 7418), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat „cetățeanului de onoare Pavel Alexandrovici Grosul, domiciliat în or. Chișinău, pe strada Mesceanskja, nr.10, certificat cu dreptul de a edita cotidianul social, politic, economic și literar, în limba moldovenească, intitulat *Unirea,* autorizat să apară la Chișinău, în tipografie proprie, conform programului alăturat, cu stabilirea unei plăți anuale de abonament de 6 rub., și cu livrare în Rusia, iar până la aprobarea unor noi regulamente cu privire la presă va respecta toate cerințele prevăzute în sus-numitul Regulamentul temporar”[385].

1906, iunie, 19. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 9239), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat registratorului de colegiu Feodor Egorovici Zaharov, editor al ziarului *Бессараская жизнь/Bessarabskaja Jizni,* certificatul de a edita sub redacția sa

---

Moscova, Sankt Petersburg, Chişinău, Bucureşti, în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 170-171 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 377, f.1).

[383] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chişinău, Bucureşti,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 173 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 379, f.1).

[384] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chişinău, Bucureşti,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 175 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 380, f. 1).

[385] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chişinău, Bucureşti,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 181 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 381, f.2).

cotidianul *Viața Basarabiei*, în limba moldovenească, cu litere rusești și care se va tipări în tipografia proprie[386].

1906, iulie, 11. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 9239), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat Nataliei Popovskaja, soția unui profesorul la Școala de Comerț, certificatul cu dreptul de a edita sub redacția sa cotidianul *Dreptatea*, în limba moldovenească. Alăturat se trimit copiile certificatului și programul publicației[387].

1906, iulie, 13. Chișinău: guvernatorul Basarabiei A.N. Haruzin[388] trimite un raport (nr. 1316) către Ministerul Afacerilor Interne (răspuns la circulara ministerială din 14 iunie 1906) în care se rezumă sintetic la situația social-politică din provincie în urma tulburărilor populare din anul 1905. În vederea păstrării liniștii publice susține că „paza întărită este în vigoare în orașele: Chișinău, Akkerman, Soroca și Orhei […]". Cel mai mare pericol în această privință îl atribuie presei de orientare stângistă în fața căreia administrația locală se simte total dezarmată. Această luptă, susține guvernatorul, „actualmente este deosebit de grea, pentru că odată cu libertatea presei au apărut o serie de publicații ieftene în limba moldovenească, limba dominantă pretutindeni aproape în toate localitățile rurale ale guberniei Basarabiei". Șeful provinciei constată că „toate publicațiile moldovenești au în fond o orientare revoluționară. Totodată, una dintre ele (*Basarabia*), după câte știu din cele mai de încredere surse, se editează pe banii naționaliștilor români, care pe lângă ideile revoluționare mai insuflă populației moldovenești idei iredentiste, care, de altfel, erau până acum cu desăvârșire străine țăranilor moldoveni. Nu pot să nu menționez în mod special acest fenomen. În atare condiții ale presei locale, găsesc de cuviință că este oportun de a organiza în provincie o publicație populară, ieftină, în limba moldovenească subvenționat masiv de Guvern. Sunt convins că orice cheltuieli ale Guvernului, îndreptate în acest scop, nu vor fi prea mari raportate la acele rezultate care vor fi obținute. Dimpotrivă, dacă nu vom suporta anumite cheltuieli, riscăm cu siguranță să suportăm pierderi incomparabil mai mari […], fără a mai pune la socoteală acele daune care Statul le va suporta în urma românizării populației moldovenești din Basarabia"[389].

---

[386] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 182-184 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 383, f. 1).

[387] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 187-189 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 384, f. 2).

[388] A.N. Haruzin a administrat Basarabia între anii 1904-1908. Anume acestui șef al provinciei îi aparține inițiativa de a organiza un organiza de presă ieftin de orientare populistă, în limba romană pentru a contracara mișcarea iredentistă a abasarabenilor.

[389] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 264-269 (AISR,F. 1282, inv. 2, d. 1984, f. 1-3).

1906, iulie, 15. Chișinău: guvernatorul Basarabiei A.N. Haruzin[390] trimite un raport (nr. 11190) către P.A. Stolâpin[391], ministru al Afacerilor Interne în scopul de a obține pentru provincie funcția de cenzor special pentru publicațiile de limbă română: „Actualmente la Chișinău pe lângă multe alte noi publicații permise,au început să apară și publicații în limba moldovenească, care ca și toate celelalte publicații, potrivit art. 15 al Statului cu privire la cenzură și presă, sunt expediate pe numele viceguvernatorului care nu cunoaște defel limba amintită mai sus.

„Pentru că în prezent sarcina persoanei preocupată de cenzurarea publicațiilor periodice constă în a lua rapid cunoștință de conținutul fiecărui număr de ziar, respectiv, pentru a avea în caz de necesitate posibilitatea de a dispune reținerea acesteia, apoi situația viceguvernatorului în acest caz este una impas. Consider că e de datoria mea să fac o remarcă vis a vis de presa ce se editează în limba moldovenească și în special asupra uneia dintre acestea *Basarabia,* care beneficiind din plin de libertățile acordate presei, găzduiește în permanență articole pentru care se face trasa la răspundere penală. Tot aici consider important să vă aduc la cunoștință, că amintitul ziar, editat pe banii cetățenilor români, a celor care locuiesc în România și urmăresc scopuri iredentiste românești răspândite intens în localitățile rurale mi se pare deosebit de periculos”.

„Atragerea la răspundere a ziarului amintit prezintă pentru administrația locală un proces foarte complicat. Inspectorul medical – de origine moldovean – citește ziarul și întocmește un raport viceguvernatorului, asupra conținutului acelor articole care în opinia sa încalcă legislația în vigoare. Apoi acele articole sunt readresate translatorului de pe lângă Tribunalul Regional pentru a fi traduse în rusește. În baza acestei traduceri plătită foarte scump se intentează procesele de urmărire penală. Evident, o atare situație este absolut anormală. De aceea, am ajuns la concluzia că ar fi binevenit ca cenzura publicațiilor moldovenești să fie încredințată unei persoane speciale (tocmai îl am în vedere pe pomenitul traducător), am onoarea să Vă Rog Excelență să se aloce finanțare în sumă de 600 rub./anual în acest scop în calitate de recompensă pentru munca verificarea a ziarelor și de traducere a articolelor necesare, iar pe anul curent (de la1 iulie – la 1ianuarie) o jumătate din acea sumă, doar 300”.

„E de datoria mea să adaug la cele expuse mai sus că din cele 900 rub. alocate anual – în fond o remunerare destul de nesemnificativă în raport cu mulțimea de ziare și reviste ce se editează la Chișinău – este aproape imposibil să aloc ceva aparte pentru cenzura publicațiilor în limba moldovenească. Totodată, consider obligatoriu de datoria mea să vă comunic că văd în evoluția actuală a presei moldovenești spre acele orientări pe care se sprijină, un pericol grav atât pentru trezirea spiritului revoluționar în mediul populației rurale cât și pentru educarea populației în spiritul aspirațiilor spre România, în egală măsură. Comunicând acestea Excelenței Voastre, în scrisoarea din 13 iulie, nr. 1316, nu pot să nu rețin aici atenția a doua oară că, singura metodă rațională de a combate acest pericol iminent este de a fonda cu mijloace alocate de stat o publicație ieftină în limba moldovenească” ”[392].

---

[390] A.N. Haruzin a administrat Basarabia între anii 1904-1908. Anume acestui șef al provinciei îi aparține inițiativa de a organiza un organiza de presă ieftin de orientare populistă, în limba romană pentru a contracara mișcarea iredentistă a abasarabenilor.

[391] Piotr Arkadievici Stolâpin a ocupat funcția de ministru al Afacerilor Interne a Imperiului Rus între anii 1906-1911, în paralel cu cea de prim-ministru.

[392] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 270-271 (AISR, F. 776, inv. 23, d. 47, f. 1-2).

1906, iulie, 29. Sankt Petersburg: Direcția Principală pentru Presă expediază dispoziția (7348) la Departamentului Afacerilor Generale în legătură cu alocarea banilor pentru instituirea funcției de cenzor al publicațiilor de limbă română în Basarabia. In extrasul protocolar din 28 iulie, 1906, semnat de ministrul Afacerilor Interne (nr. 7342) „cu privire la alocarea sumei de 300 rub. din cea prevăzută în paragraful 14, art. 2 al devizului de cheltuieli ale Ministerului de Interne pe anul 1906" se stipulează că suma alocată este prevăzută în scopul „remunerării persoanei care va avea în supravegherea toate publicațiile ce apar în limba moldovenească la Chișinău"[393].

1906, august, 25. Sankt Petersburg: în adresa expediată guvernatorului din Basarabia (nr. 926) de la cancelaria Ministerului de Interne se aduce la cunoștință despre aprobarea proiectului de editare a ziarului *Moldovanul* cu bani alocați de guvern: „ S-a dat curs proiectului înaintat de Excelența Voastră cu privire la fondarea unui organ loial de presă în limba moldovenească în gubernia ce Vi s-a încredințat. Domnul Ministru pentru început a pus la dispoziția Domniei Voastră 5 mii de ruble în scopul realizării proiectului amintit. Totodată, Domnul Ministru și-a exprimat dorință să fie informat în timp util supra orientării și programul de activitatea a organului de presă"[394].

1906. octombrie 26. Chișinău: este redeschisă în mod solemn Tipografia Eparhială din Chișinău. În vederea selectării cărților pentru editare a fost constituită o Comisie specială din care făceau parte: protoiereul Gheorghe Dânga, Mihail Ceachir, Constantin Popovici, Mihail Plămădeală, Vladimir Baltaga, Iustin Ignatovici, arhimandritul Gurie, părintele Constantin Parfeniev, Macarie Untul şi Alexandru Eustratie[395]. Comisia avea sarcina preocupată de a redacta textele „în limba moldovenească cu îndreptarea unor incoerenţe gramaticale şi înlocuirea unor cuvinte valahe cu cele din graiul local"[396]. În opinia lui I. Parhomovici, Comisia avea funcţii prioritare „de traducere a textelor", deoarece trebuia să compare textele cărţilor tipărite la Chişinău cu cele de la Bucureşti, Iaşi, Sibiu sau mănăstirea Neamţ și să aleagă cea mai reuşită ediţie, apoi s-o confrunte cu ediţiile sinodale. Atunci când vor fi depistate deosebiri esenţiale să fie notate pe câmpul alb al paginii din carte. Şi numai după aceste proceduri cartea putea fi discutată la consiliul *Frăţiei* şi aprobată pentru tipar. Constantin Popovici şi Mihail Ceachir au avut rolul de cenzori[397].

1906, octombrie, 16. **Chișinău:** viceguvernatorul Basarabiei, responsabil de cenzură trimite un demers (nr. 357) către procurorul Tribunalului Regional Chișinău în care solicită să fie tras la răspundere penală editorul și redactorul ziarului *Basarabia,* în temeiul art. 5, cap. VIII la Legii din 24 noiembrie 1905, cu privire la presă, pentru înserarea articolelor: „Confiscarea Basarabiei" și

[393] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 274-275 (AISR, F. 776, inv. 23, d. 47, f. 5).
[394] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 278-279 (AISR, F. 1282, inv. 2, d. 1984, f. 8).

[396] ANRM, F. 208, inv. 4, d. 3847, f. 56
[397] ANRM, F. 208, inv. 4, d. 3087, f. 35.

„Către preoții moldoveni din Basarabia” publicate în nr. 41 al ziarului, a căror traducere în limba rusă se expediază împreună cu un exemplar al ziarului[398].

1906, octombrie, 28. **Chișinău:** procurorul Puzinski, emite sentință de acuzare (nr.138) cu privire la încălcarea Regulamentului presei (art. 5 cap. VIII la Legii din 24 noiembrie 1905) de către Emanuil Gavriliță, 60 de ani, editorul ziarului *Basarabia,* care se află în libertate. În articolul „Către preoții moldoveni din Basarabia” publicat în ziarul *Basarabia,* nr. 41, autorul reproșează guvernului că „ar ignora totalmente nevoile poporului moldovenesc […]. El comunică cu bună știință informații false despre activitatea guvernului”[399].

1906, octombrie, 28. **Chișinău:** Tribunalul Penal Chișinău emite decizia (nr.139) cu privire la încetarea urmăririi penale în dosarul cu privire la Emanuil Gavriliță, editorul ziarului *Basarabia,* acuzat de încălcarea Regulamentului Presei (5, cap. VIII la Legii din 24 noiembrie 1905), pentru înserarea articolului „Confiscarea Basarabiei” în ziarul *Basarabia,* nr. 41. Concluzia Tribunalului a fost următoare:„în articolul citat nu sunt indicii încălcării Regulamentului Presei cu privire la cenzură, de aceea urmărirea penală se încetează (în temeiul art. 13, cap. VII al Legii din 24 noiembrie 1905)[400].

1906, noiembrie, 18. **Chișinău:** în temeiul înaltului decret al Majestății Sale**,** Tribunalul Regional Chișinău, secția penală, a audiat fără participarea juraților acțiunea intentată nobilului Emanuil Gavriliță, în vârstă de 60 de ani, acuzat în baza art. 5, p. 3, cap. VIII la Legii din 24 noiembrie 1905, eliberând sentința (nr.136): „în ziarul *Basarabia,* nr. 8 din 22 iunie 1906, editat și redactat de el, a publicat articolul „Uniunea Țăranilor și guvernul” în care urmărește scopul de a stârni în rândurile populației o atitudine ostilă față de guvern și a transmis pe această cale informații false, precum că guvernul persecută ”Uniunea Țăranilor […]. În timpul anchetei, acuzatul Emanuil Gavriliță nu și-a recunoscut vina […]. Pornind de la aceste considerente, tribunalul îl declară vinovat pe inculpatul Gavriliță de actul criminal în temeiul Legii cu privire la presă (art. 5 cap. VIII la Legii din 24 noiembrie 1905) și este pedepsit cu închisoarea pe termin de o lună sau cu sancțiune bănească de una sută ruble, care urmează a fi vărsată în vistierie” [401].

1906, decembrie, 18. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 21162), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat cetățeanului de onoare cu drept ereditar Gheorghe Vasilievici Madan, certificatul cu dreptul de a edita sub redacția sa cotidianul *Moldovanul* în limba moldovenească, cu caractere rusești. Alăturat se trimit copiile certificatului și programul publicației[402].

---

[398] ANRM, F. 39, inv. 10, d. 1604, f. 25.
[399] ANRM, F. 39, inv. 10, d. 1604, f. 2.
[400] ANRM, F. 39, inv. 10, d. 1604, f. 3.
[401] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii ţariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chişinău, Bucureşti,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 245-247 (ANR, Fond Ioan Pelivan, d. 92, f. 71-81).
[402] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii ţariste. Documente din arhivele de la*

***

1907, martie, 31. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 6374), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat nobilului Alexei Vasilievici Nour, certificatul cu dreptul de a edita sub redacția lui Ivan Dimitrievici Petrilo, consilier de stat, cotidianul *Viața Basarabiei* în dialectul moldovenesc, cu caractere rusești și latine Alăturat se trimit copiile certificatului și programul publicației[403].

1907, iunie, 17, Chișinău: în adresa de răspuns a guvernatorului din Basarabia **(**nr. 22) către I.G. Knoll, funcționar din cancelaria Ministerului de Interne în legătură cu banii alocați pentru editarea ziarului subversiv *Moldovanul* se atrage atenția că „publicația amintită are o importanță vitală pentru populația locală a moldovenilor și la fel de indezirabil partidelor politice naționaliste române încât 1) publicația este interzisă în România; 2) administrația românească i-a interzis redactorului Madan intrarea în România; 3) cele trei ziare apărute cu concursul naționaliștilor români: *Basarabia, Basarabia Reînnoită* și *Viața Basarabiei,* n-au rezistat concurenței „Moldovanului" și au fost nevoite să se închidă[404]. Din cele expuse, Rog să binevoiți a reține, Excelența Voastră că ziarul „Moldovanul" a atins unul dintre obiectivele propuse. Rolul său pe viitor trebuie să fie de așa natură încât să ferească de influențe străine devenite atât de inerente în timpurile de astăzi [...]. revenind la problema subvenționării ziarului „Moldovanul"câte 1000 de ruble lunar, am avut în vedre editarea lui de trei ori pe săptămână. Dacă suma cerută de mine, în opinia Dlui ministru este excesivă, atunci ea poate fi redusa la 500, ceea ne va da posibilitatea să acoperim o ediție săptămânală"[405].

***

1908, februarie, 8, Chișinău: Redacția revistei *Luminătorul* aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Tipărituri (nr. 3), că în temeiul Ucazului Sfântului Sinod din 2decembrie 1907, nr.15441, Consiliului Frăției Ortodoxe Nașterea Domnului din Chișinău s-a dat voie să editeze revista bisericească *Luminătorul,* în limba moldovenească. Alăturat se trimite primul număr al revistei,iar cele ulterioare, pe măsura apariției, vor fi prezentate instanțelor de rigoare[406].

1908, februarie, 25. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Presă (nr. 2992), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat nobilului Leonid Constantinovici Stamati

---

Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București, în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 195-197 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 372, f. 1-2).

[403] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chișinău, 2000**,** p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 201-197 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 383, f. 5).

[404] A.N. Haruzin, guvernatorul provinciei lansa în circuitul public o ignoranță crasă, situația reală fiind cu totul de altă natură: toate cele trei publicații amintite fiind sechestrate și apoi interzise de cenzură.

[405] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 284-287 (AISR, F. 776, inv. 22, d. 32, f. 4-5).

[406] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 203 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 1596, f. 1).

certificatul cu dreptul de a edita si redacta, ziarul *Gazeta Basarabiei* în limba moldovenească. În certificatul eliberat se arată că ziarul se va tipări la Chișinău în tipografia lui F.P. Kașevski cu apariție săptămânală. Va publica articole de natură politică, socială, literară și economică. Plata anuala este fixată de 1 rub. Redactorul și editorul este obligat să respecte toate cerințele cuprinse în sus-numitul Regulament temporar până la aprobarea unor noi regulamente cu privire la presă". Alăturat se trimit copiile certificatului și programul publicației[407].

1908, octombrie, 2. Chișinău: memoriul strict secret al Guvernatorului Basarabiei Al. Haruzin (nr. 14) adresat lui Gh. V. Madan prin care se confirmă că este angajat în calitate de cenzor al publicaţiilor de limbă română care erau difuzate în Basarabia (aduse din România) și ale celora care se tipăreau în provincie. Șeful provinciei sublinia între altele că „din data de 2 octombrie 1908 este delegat cu dreptul de cenzor pentru toate publicaţiile de limbă română atât cele care intrau în Rusia și în special în Basarabia, cât și cele tipărite în Basarabia, respectând întocmai stipulările prevăzute în Statutului de cenzură. Totodată, consider necesar să Vă transmit și alte sarcini: în elaborarea unei liste complete al tuturor publicațiilor de limbă română să urmăriți în special acele ediții care propagă idei antirusești. Domnia Voastră are sarcina de a urmări căile și difuzarea acestora în Basarabia, pentru a stabili exact acele mișcări iredentiste în favoarea României și, totodată, să identificați factorii mișcării naționaliste de acolo în defavoarea intereselor rusești, să fiți la curent cu mișcările politice, cu orientările partidelor politice din România […]"[408].

***

1910, februarie 3. Odesa: Consulatul General Regal al României trimite o depeșă către guvernatorul din Basarabia în care încearcă să explice situația delicată în legătură cu cenzura presei venite din Țară: „Luminăția Voastră, în ultimul timp am observat că ziarele care le primesc din România sunt reținute două-trei zile de Comitetul de Cenzură din Chișinău, apoi acesta mi le trimite cu sigilul cenzurii. De două ori m-am adresat Domnului director al Comitetului cu rugămintea de a o dispune ca presa destinată Consulatul General Român de la Odesa să fie trimise fără întârziere. Pentru că n-am primit nici un răspuns, iar Comitetul de Cenzură continuă să aplice ștampila pe ziare – din care cauză acestea vin cu întârziere – am onoarea să apelez, Luminăția Voastră, cu rugămintea de a binevoi să luați măsurile corespunzătoare ca presa destinată mie să ajungă expres pe mâini și fără sigiliul Cenzurii"[409]

1910, martie, 9. Odesa: în adresa de răspuns (la cea din 10 octombrie 1908, nr. 1329) a Comitetului de Cenzură Străină din Odesa (nr. 212) către Guvernatorul Basarabiei se comunică în legătură cu pachetele de cărți primite pe numele serviciului de poștă al cantorei din Odesa: 1) două pachete pe numele lui Paul Gore; 2) trei pachete pentru Adunarea Nobilimii din Chișinău; 3) un pachet pe numele lui C. Popescu din Chișinău; 4) un pachet pentru Universitatea din Iuriev în care s-au dovedit a fi cărţi în limba română, care au și fost expediate Excelenţei Voastre, pe adresa

---

[407] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 203-205 (AISR,F. 776, inv. 16, p. I.,d. 1595, f. 2).

[408] ANRM, F. 2, inv.1, d. 9263, f. 16; Georghe Negru, *Gheorghe Madan – agent al Imperiului Rus*, în „Revista Română de Jurnalism și Comunicare", nr. 4, București, 2008, p. 69-79. Istoricul Gheorghe Negru a identificat surse certe, în temeiul cărora putem susține că Gheorghe Madan activa în cadrul agenturii secrete al instituțiilor de cenzură din Imperiul Rus sub pseudonimul „Заграничный" (Străinul).

[409] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 4..

cancelariei. Din numele Comitetului de Cenzură Străină din Odesa avem onoarea, Domnia Voastră, a Vă ruga să ne înştiinţaţi cu privire la rezultatele de control” [410].

1910, aprilie, 13. Sankt Petersburg: în adresa cenzorului Gheorghe V. Madan către Guvernatorul Basarabiei în legătură cu cărțile românești aduse de Moise Guțanu și supuse controlului s-a constatat că dintre cele 10 sunt interzise trei au conținut anarhist, patru cu orientări socialiste și trei cărți au subiecte antireligioase[411].

1910, aprilie, 25. Chișinău: în adresa de răspuns a Guvernatorului Basarabiei (nr. 938) către Comitetul de Cenzură Străină din Odesa se aduce la cunoștința Comitetului, că pachetele trimise pe numele lui Gore, Adunarea Nobilimii, C. Popescu şi Universitatea din Iuriev [Dorpat], în urma verificării acestora de către cenzorul cu funcţii speciale pentru literatura străină [Avizul *lui Gheorghe Madan*[412] asupra pachetelor cu cărţi venite de la Odesa din 13 aprilie 1910 (nr. 984)], au fost redirecţionate destinatarilor”[413]. În adresă Comitetului de Cenzură Străină din Odesa din 3 mai 1910 (nr. 393), cenzorii cer repetat confirmarea şefului din Basarabia în problema controlului asupra pachetelor cu carte românească[414].

***

1912, aprilie, 10. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei aduce la cunoștință Direcției Principale pentru Presă (nr. 9612), că în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), a eliberat lui Grigore Dmitrievici Constantinescu certificatul cu dreptul de a edita sub redacția sa cotidianul *Glasul Basarabiei,* în limba moldovenească. În certificatul eliberat se arată că ziarul se va tipări la Chișinău în tipografia lui F.P. Kașevski cu apariție săptămânală. Va publica articole de natură politică, socială, literară și economică. Plata anuala este fixată pentru Imperiul de 3rub., iar pentru străinătate de 5 rub. Redactorul și editorul este obligat să respecte toate cerințele cuprinse în sus-numitul Regulament temporar până la aprobarea unor noi regulamente cu privire la presă”. Alăturat se trimit copiile certificatului și programul publicației[415].

1912, iunie 13. Odesa: în lipsa unui funcționar, cenzor de limbă română**,** Comitetul Temporar de cenzură a expediat la Chișinău ediția sechestrată a „Făcliei Țării” (nr. 742) în „limba moldovenească” pentru a fi supusă unui control, fiind încredințată „unei persoane care cunoaște limba amintită mai sus”[416].

1912, iunie 24. Chișinău: în adresa guvernatorului din Basarabia (nr.1645) expediată Comitetului Provizoriu pentru Presă se aduce la cunoștință că potrivit „avizului întocmit de cenzorul pentru

---

[410] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 8.
[411] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 19.
[412] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 19;
[413] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 12.
[414] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8987, f. 20.
[415] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia şi Regatul României sub impactul cenzurii ţariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chişinău, Bucureşti,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 219-221 (AISR,F. 776, inv. 17, d. 255, f. 2).
[416] ANRM, F. 2, inv. 1., d. 9263, f. 7; vezi Maria Danilov, Presă și cenzură în Basarabia. Documentar. Secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Pontos, Chișinău, 2012,p. 194-195.

publicațiile în limbile română și moldovenească, foia „ Făclia Țării” are o orientare extrem de ignorantă și, fără îndoială, urmărește scopul de a răspândi în mijlocul populației moldovenești din gubernie neîncrederea față de guvern și de a submina devotamentul moldovenilor față de Tron și Țar. Este limpede, că redactorii Kostinovici și Todorov au avut intenții de trădare, adică este vorba de o crimă prevăzută în art.129, p. I a codului de legi, drept consecință editarea acestei foi este categoric inadmisibilă. Atrăgând atenția și la faptul că în prefața ediției redactorii Kostinovici și Todorov dau de înțeles că încearcă să scoată publicația fără permisiunea guvernatorului, despre aceasta au fost informați și cei de la Tipografia Eparhială din Chișinău, arhiepiscopul local”[417].

1912 decembrie, 31. Chișinău. Adresa de răspuns a guvernatorului Basarabiei M. Ghilhen către Direcția Principală pentru Tipărituri în vederea întăririi supravegherii asupra tipăriturilor, librăriilor, bibliotecilor cu săli de lectură ș.a., în orașele Chișinău, Ismail, Akkerman, Bender și Bălți. 31 decembrie 1912[418].

***

1913, noiembrie. 13. Chișinău: viceguvernatorul ad-interim al Basarabiei trimite un raport (nr. 216) către Direcția Principală pentru Presă în care aducea la cunoștință că „potrivit dispoziției din 13 noiembrie, curent, am pus sechestru asupra revistei „Cuvânt Moldovenesc”, nr. 5 din noiembrie, 1913, pentru publicare poeziei „La Icoană” (К Иконе). Totodată, procurorul Tribunalului Regional Chișinău a deschis procesul de urmărire penală împotriva redactorului responsabil Nicolae Alexandri și autorului poeziei su-numite – Al. Vlahuță[419], conform art. 78, p. 2, al codului penal[420].

1913, noiembrie, 29. Sankt Petersburg: contele N. Maklakov, ministru al Afacerilor Interne emite circulara (nr. 17203) către guvernatorul Basarabie în legătură cu noul proiect al Statutului presei și tipăriturilor înaintat în Duma de Stat și care va servă drept temei pentru aprobare unor noi state de cenzori. Statisticile prezentate atestă că la anul 1912 în Imperiul Rus se tipăreau. „ periodice – 2.787 titluri; alte tipărituri – 34. 630 în raport cu 310 în 1864 și 3. 549 apărute între 1 septembrie 1865 și 1 ianuarie 1867. Dincolo de creșterea atât de vertiginoasă a volumului de tipărituri, numărul cenzorilor as-a mărit doar cu opt unități/funcții de cenzor timp de 48 de ani”[421].

1913, decembrie, 4. Chișinău: în cancelaria guvernatorului din Basarabia este înregistrată circulara Ministrului de Interne N. Maklakov (nr. 17303), expediată în 22 noiembrie 1913, prin care se comunica că statele actuale ale Departamentului pentru tipărituri activează în baza regulamentului din 11 aprilie 1865, fiind „concepute în raport cu numărul neînsemnat al producţiei tiparului din acei ani. În legătură cu anularea cenzurii preventive asupra producţiei tipărite, numărul întreprinderilor tipografice a crescut considerabil însă statele departamentului timp de 48 ani au fost mărite doar cu opt funcţii de cenzori, care activează în calitate de inspectori pentru

[417] ANRM, F. 2, inv. 1., d. 9263, f. 10.
[418] ANRM, F.2, inv.1, d.
[419] Evident, șeful provinciei nu cunoștea de fel literatura română contemporană, de aceea și a dat curs de urmărire penală împotriva poetului român Alexandru Vlahută (1858-1919).
[420] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 261 (AISR,F. 776, inv. 17, d. 118, f. 8).
[421] ANRM, F. 2, inv. 1., d. 9341, f. 1-2.

problemele tipăriturilor. Deşi au fost instituite funcţii de cenzor în 10 oraşe din imperiu, munca de supraveghere a producţiei tipărite este insuficientă. S-a propus în Duma de stat (octombrie, 1913) un nou proiect de statut în vederea unor reformări în statele de cenzori.

În acest scop este necesar să fie adunate informaţii precise cu privire la numărul de tipografii, librării, biblioteci din diverse localităţi ale Imperiului Rus, iar „în baza acelor date, să se clarifice în ce localităţi este necesar să fie întărit un inspector pentru supravegherea tiparului". În baza programul stabilit de ministrul de interne informațiile solicitate vor fi raportate nu mai târziu de 31 decembrie 1913"[422].

1913, decembrie, 10. **Chișinău:** guvernatorul Basarabiei a eliberat nobilului Nicolai Nicolaevici Alexandri, în temeiul regulamentului temporar cu privire la presă și cenzură (aprobat de țar pe 24 noiembrie 1905), certificatul (nr. 44456) cu dreptul de a edita sub redacția sa săptămânalul *Cuvânt Moldovenesc,* în limba moldovenească, conform programului alăturat. În certificatul eliberat se arată că ziarul se va tipări la Chișinău în tipografia lui V.V. Iakubovici, domiciliat la Chișinău la intersecția str. Sinadino și Kiev. Plata anuala este fixată de 1 rub. 60 kop. Redactorul și editorul este obligat să respecte toate cerințele cuprinse în sus-numitul Regulament temporar până la aprobarea unor noi regulamente cu privire la presă". Alăturat se trimit copiile certificatului și programul publicației[423].

1913, decembrie. 13. Odesa: Comitetul provizoriu pentru tipărituri solicită de la guvernatorul din Basarabia informaţii (sub formă de anchetă) referitoare la activitatea de supraveghere a tipografiilor exercitată de inspectorii speciali (cenzorii de sector):în ce condiţii se păstrează producţia tipărită supusă restricţiilor de cenzură prin arest; numărul de întreprinderi aflate în supravegherea inspectorului; de către cine şi prin ce metode se execută directivele proceselor de judecată cu privire la interzicerea sau confiscarea producţiei de tipărite; identificarea persoanei care solicită deschiderea unei tipografii; informaţii suplimentare selectate de cenzorul de circumscripţie despre persoanele ce practică activităţi tipografice; eliberarea adeverinţelor prin care se confirmă dreptul de proprietate asupra tipografiei;date referitor la numărul de adeverinţe eliberate în baza art. 163 (Statutul de cenzură)[424]. Instituţia inspectorilor (cenzorilor) era sub controlul direct al guvernatorului. Funcţia de cenzor era exercitată de poliţistul de sector. În 1913, funcţia de inspector era instituită în şase localităţi: Bender (Tighina), Akkerman, Bălţi, Ismail, Bolgrad şi Chişinău, munca cenzorilor fiind remunerată cu 500 rub. /anual[425].

1913, decembrie, 21. Chișinău: Guvernatorul Basarabiei M. Ghilchen, semnează raportul expediat la Sankt Petersburg, Ministrului de Interne N. Maklakov. În raport se cuprind diverse informaţii structurate pe 14 compartimente și însoţite de o anexă cu următorul mesaj: „Este necesar de a întări supravegherea librăriilor, a bibliotecilor publice, sălilor de lectură, cât şi a producţiei tipărite în oraşele Chişinău, Ismail, Akkerman, Bender, Bălţi - centre mari culturale, dintre care:

---

[422] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9341, f. 1

[423] Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională,* Prut Internaţional, Chişinău, 2000, p. 45-46; Idem, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 235 (AISR,F. 776, inv. 17,d. 604, f. 2).

[424] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9341, f. 163 -164.

[425] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9341, f. 25.

Ismail are frontieră cu România; Akkermanul - este în imediata vecinătate a oraşului Odesa, de aceea şi nu este lipsit de influenţa presei odesite şi, în sfârşit Benderul şi Bălţul sunt centre de cazare permanentă a forţelor armate”[426].

***

1914, martie, 24. Chișinău: viceguvernatorul ad-interim al Basarabiei M.E. Ghilhen[427] trimite un raport (nr. 118) către Direcția Principală pentru Tipărituri în care aducea la cunoștință că „potrivit dispoziției din 24 martie, curent, am pus sechestru asupra ziarului „Glasul Basarabiei”, numărul din 23 martie, curent, pentru publicarea articolelor: „Oaspeții români” și „Să mai crezi”. Totodată, procurorul Tribunalului Regional Chișinău a deschis procesul de urmărire penală împotriva redactorului responsabil al ziarului Grigore Constantinescu și autorul acestor articole, în cazul in care va fi identificat (conform art. 1024, al codului penal)[428].

***

1915, iulie, 3. Chișinău: demersul președintelui Comitetului de cenzură militară al Regiunii Militare Odesa dislocate în provincie solicită de la guvernatorul Basarabiei (adresa din 23 iunie, nr. 813), să i se comunice cine ar putea fi numit cenzor militar la Chișinău pentru supravegherea presei în limba moldovenească, întrucât actualul cenzor Madan, după ce a lăsat să apară un articol cu conținut compromițător, nu poate exercita în continuare această funcție”[429].

***

1916, august, 14. Chișinău: guvernatorul Basarabiei, M.M. Voronovici a emis ordonanța (nr. 202) în baza căreia Gheorghe V. Madan, cenzor imperial (din 2 octombrie 1908) a fost eliberat din funcție: „cu data de azi, îl eliberez din funcție pe Gheorghe Madan, care a avut în supraveghere publicațiile în limba română aduse din străinătate și în locul său, în temeiul cererii depuse și a consimțământului dat de șeful Direcției Principale pentru presă prin scrisoarea din 8 august, curent, nr. 6801, îl numesc pe nobilul Mihai Suruceanu”[430].

---

[426] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9341, f. 16.

[427] M.E. Ghilhen deține funcția de viceguvernator ad-interim al Basarabiei între anii1913-1914.

[428] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 262 (AISR,F. 776, inv. 17, d. 255, f. 4).

[429] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 328--329 (ANRM, F. 297, inv. 4., d. 346, f.63).

[430] Gheorghe Negru, *Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București,* în Destin Românesc, ediție specială, An III (XIV), nr. 5-6 (57-58), Chișinău, 2008, p. 338--339 (ANRM, F. 2, inv. 3., d. 44, f. 1-3).

DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

Danilov Maria

Semnătura_____

Data _____

CURRICULUM VITAE

DANILOV MariaData și locul naşterii:
nasterii: 07.04.1956, s. Măcăreşti, r-nul Ungheni,
Cetățenia: Republica Moldova
Studii:
1977-1983 – Facultatea de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova, Specialitatea: Istoric
1998-2002 – Doctorale, Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Specialitatea *Istoria Românilor*.

Grade și titluri științifice:
2004 - Doctor în ştiinţe istorice; Specialitatea *Istoria Românilor*. 611.02 (pe perioade)
2011 – Conferențiar cercetător
2014-2016 – Postdoctorale; Universitatea Academiei de Științe a Moldovei
Domenii de interes științific:: istoriei culturii române (epoca modernă), istoriei culturii din Basarabia sub ocupaţia ţaristă (1812-1918). Contribuţii în istoria presei scrise din Basarabia, în istoria cărţii religioase tipărite în Basarabia (1812-1917), a circulaţiei vechii cărţii româneşti în spaţiul dintre Prut şi Nistru.
Domenii de competență academică: stagieri — Arhiva Istorică de Stat din Sankt Petersburg, Rusia (1991; 2007); Arhiva de Stat a Regiunii Odesa, Ucraina (2001, 2002, 2004); Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", România (2005).
Activitate profesională:
1984-1989 – Muzeul de Istorie a PCM
1989-2014 – Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, cwrcet. ştiinţific superior (1984-2004); șeful Secţiei Ediţii Ştiinţifice (2005-2006); șeful Secţiei Istorie Modernă (2006-2013); șeful Secţiei Istorie Modernă și Contemporană (2013--2014).
2014 (prezent) - cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie a Moldovei, AȘM

Participări la proiecte științifice naţionale şi internaţională
(în calitate de executor):
Naționale:

1.Proiectul instituţional „Cercetarea, colectarea, conservarea şi valorificarea patrimoniului cultural istoric al ţării", MNAIM, 2006 – 2008.
2.Proiectul instituţional „Valorificarea ştiinţifică şi publică a tezaurului muzeal în context naţional/internaţional" MNAIM, 2009 – 2010.
3.Proiectul instituţional „ Identificarea,documentarea, cercetarea şi punerea în valoare a colecţiilor de patrimoniu muzeal", MNAIM, 2011-2012
4.Proiectul „Mănăstiri şi schituri din Republica Moldova" elaborat în cadrul Institutului Enciclopedic al AŞM (coordonator acad. Andrei Eşanu), 2011-2012
5. Proiectul instituţional „Basarabia sub dominația absolutismului țarist și tendința de emancipare națională (1812-1917),2015-2018.)

Internaționale:
Internaționale:

Istoria presei din România în date coordonat de conf. dr. Marian Petcu, vicepreşedinte al Asociaţiei Române de Istoria Presei, Facultatea de Jurnalism Ştiinţele Comunicării, Universitatea din Bucureşti

Lucrări științifice publicate: 140

Membru în colegii de redacţie:

- membru al colegiului de redacţie al revistei *Tyragetia* (Chişinău)
- membru în colegiul redacţional al *Revistei Române de Istorie a Presei* (Bucureşti)
- membru al colegiului de redacţie al revistei *Destin Românesc* (Chişinău)
- membru al colegiului de redacţie al *Revistei Române (*Iasi)

Participare la alte asociaţii de profil:

- membru al Comitetului de conducere al Asociaţiei Istoricilor din R. Moldova (2006 - 2012)
- membru- fondator al Asociaţiei Române de Istorie a Presei (2005)

Nominalizări, premii

2002 – Diplomă Mitropolia Basarabiei pentru perseverenţă în promovarea valorilor cultural-creştine ale spiritualităţii române

2006 - Diploma Asociaţiei Române de Istorie a Presei pentru contribuţia adusă la studierea presei scrise în limba română

2007 – Diploma Consiliului redacţional al *Revistei Române de Istorie a Presei*, pentru cercetări în domeniul istoriei culturii române

2010 – Diploma Academiei de Ştiinţe a Moldovei pentru promovarea rezultatelor cercetării pe arena internaţională şi în legătură cu sărbătorirea Zilei Mondiale a Ştiinţei

2015 - Premiul Național Galex – în cadrul Salonului Internațional de carte, Ediția a XIX-a, 23-26 aprilie, 2015, pentru lucrarea *Acte basarabene tipărite în limba română. 1811-1861. Catalog* (din colecția BNRM, BȘCAȘM, MNIM), coord. Maria Danilov**,** Bons Offices, 2014, 128 p. –

2015 - Premiul Asociației Bibliotecarilor din Republica Moldova la categoria „Cea mai originala publicație in domeniul bibliologiei pentru lucrarea *Acte basarabene tipărite în limba română. 1811-1861. Catalog* (din colecția BNRM, BȘCAȘM, MNIM), coord. Maria Danilov**,** Bons Offices, 2014, 128 p. –

Distincţii:

2008 – Medalia „Asociaţia Culturală Pro Basarabia şi Bucovina”, 90 de ani de la Unirea Basarabiei cu Patria-mamă. 1918-2008, conferită de Filiala Columna, Arad

2008 – Medalia „Cursurile de vară ale Universităţii Populare Nicolae Iorga. Vălenii de Munte. 1908-2008”, conferită de Consiliul municipal Vălenii de Munte, jud. Prahova, România

Distincţii guvernamentale:

2010 - Medalia „Meritul civic” – conferită de Guvernul RM, pentru meritele deosebite în promovarea adevărului istoric şi valorilor naţionale, pentru contribuţie substanţială la dezvoltarea relaţiilor dintre comunităţile academice şi universitare şi activitate metodico-didactică**.**

Cunoașterea limbilor: româna, rusa, franceza

Datele de contact:
Adresa de serviciu:
: str. 31 August 1989, nr. 82
Institutul de Istorie al AȘM
Chișinău, MD 2012
Tel. 022 237279

Adresa domiciliului:

Str. Căpriana 4, ap. 7,
Durlești; Buiucani, Chișinău, MD- 2003
Mobil (+373) 06 9861131
Email danilovmaria@yahoo.com